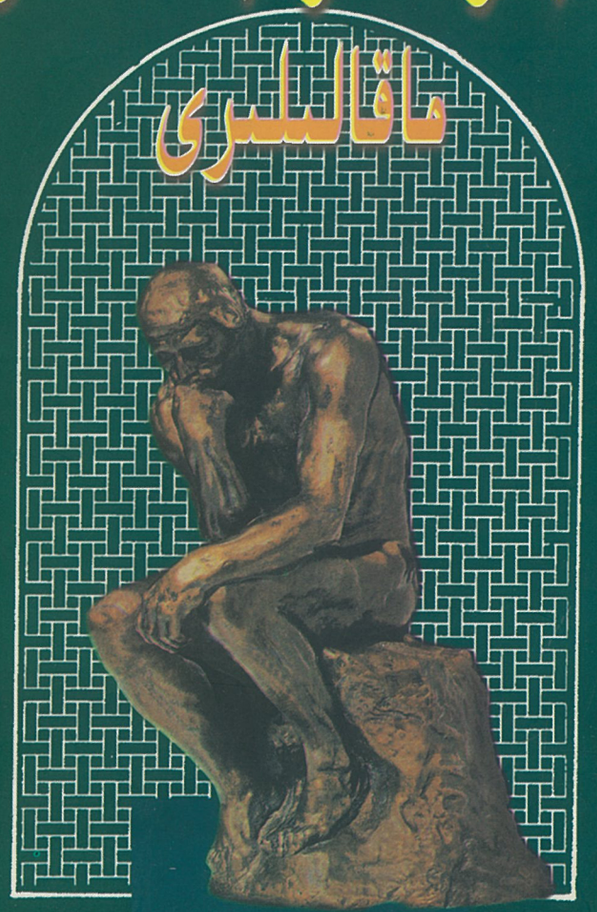
ئابدۇقادىر جالالىدىن

ماقالىلىرى



شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

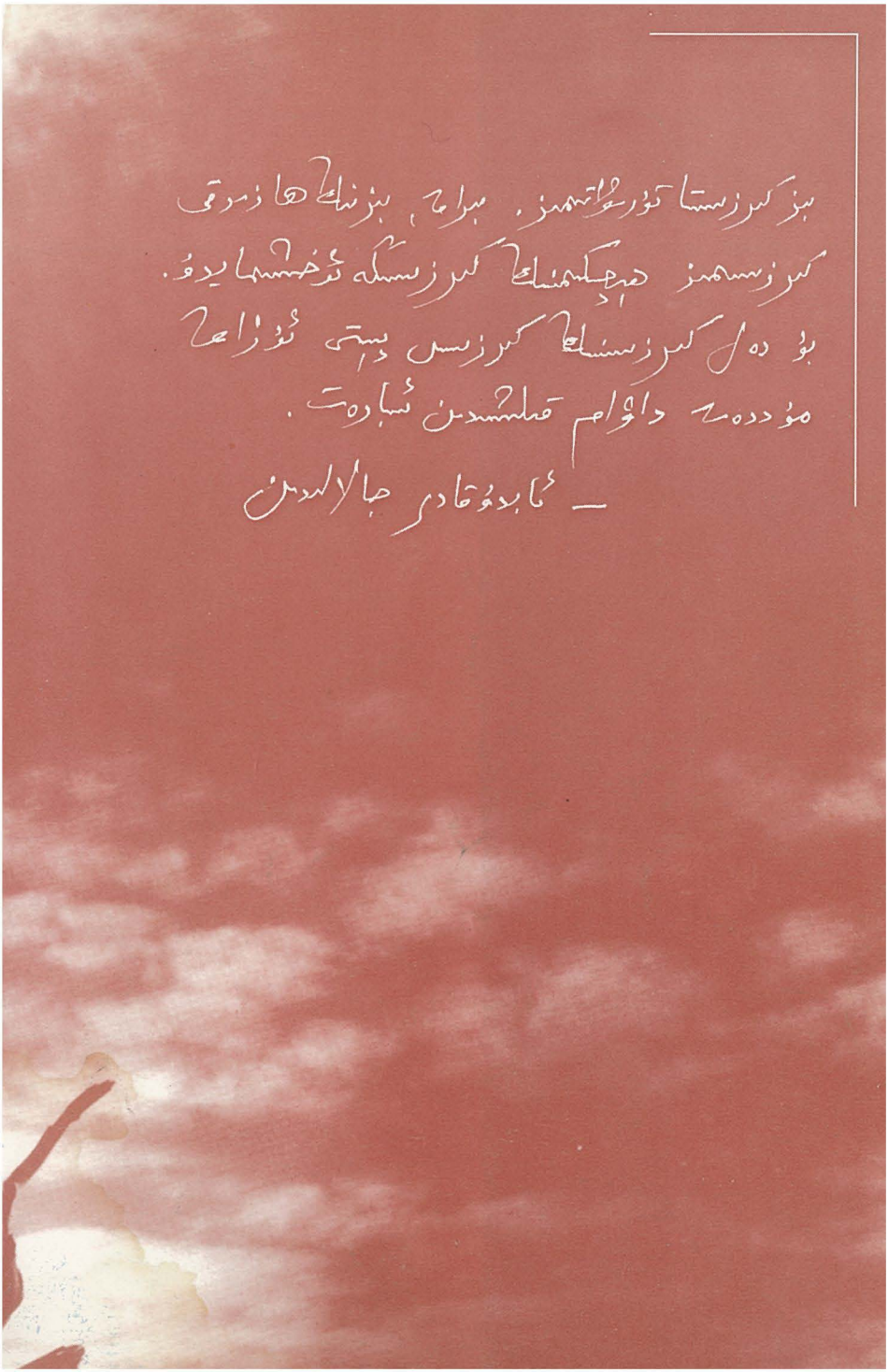
ئابدۇقادىر جالالىدىن ماقالىلىرى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى



ISBN 7-228-05869-0
I·2147(民文)定价:22.00元

ISBN 7-228-05869-0
9 787228 058693 >


بۇ كىرىشتا تۇرسۇنتىمىز. مېرەج، بۇ نەقلەر ھازىرقى
كىرىشىمىز ھەققىدىكى كىرىشكە تۈرتكىلىك بولىدۇ.
بۇ دەل كىرىشنىڭ كىرىش پېتى تۇرالماي
مۇددەئا داۋام قىلىشىدىن ئىبارەت.
ـ ئابدۇقادىر جالالىدىن

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى



كابدوقادر جالالدين

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نەشرىياتتىن

ياش شائىر ۋە ئەدەبىياتشۇناس ئابدۇقادىر جالالىددىن 1964 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە بەشكېرەم يېزىسىدىكى بىر موللا ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ باشلاڭغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز يېزىسىدا تاماملاپ، 1982 ـ يىلى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ فىزىكا فاكولتېتىغا قوبۇل قىلىنغان. ئىككى ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئۆز ئارزۇسى بويىچە ئەدەبىيات فاكولتېتىغا ئالمىشىپ چىقىپ، 1986 ـ يىلى 7 ـ ئايدا باكالاۋېرلىق ئىلمىي ئۇنۋانى بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرگەن. ئابدۇقادىر جالالىددىن شۇ يىلى 8 ـ ئايدا ئۇرۇمچى تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپكە تەقسىملىنىپ ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىنى باشلىۋېتىدۇ. ئۇ 1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن شۇ يەرگە يۆتكىلىپ بېرىپ، «شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»دا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەيدۇ ۋە بۇ جەريانداا شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكولتېتى ۋە شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ تەكلىپى بىلەن تولۇق كۇرس سىنىپلىرىغا ئېستېتىكىدىن لېكسىيە سۆزلەيدۇ. 1990 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكولتېتىغا ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىققان، ئۇ ھازىر ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ دوتسېنتى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

شائىر ئابدۇقادىر جالالىددىن زامانىمىز ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە قىزغىن بەس ـ مۇنازىرە قوزغىغان ۋە ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە روشەن ئېستېتىك قاتلام ۋە تارىخىي قاتلام شەكىللەندۈرگەن «گۈڭگا شې-

ئىر» ۋەكىللىرىنىڭ بىرى. ئۇ شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شېئىرىد-
يەت ئوبزورچىلىقىنى بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىپ، شېئىرىيىتىد-
مىزدىكى يېڭى ھادىسىلەرنى يېڭى پىكىر، يېڭى ئۇقۇملار ئاساسىدا
چۈشەندۈرۈپ، «گۈڭگا شېئىر»لارنى كەڭ ئاممىۋى ئاساسقا ۋە
نەزەرىيىۋى ئاساسقا ئىگە قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىدى. ئۇ كۆپلە-
گەن ئالىي مەكتەپلەر ۋە ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىر-
لەشمىلىرىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن يېڭى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىدد-
يىلىرى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مەسىلىلىرى توغرىسىدا لېكسىيە
سۆزلەپ، ھەۋەسكارلار، ستۇدېنتلار ۋە ئاسپىرانتلارنىڭ سەممىي
ئالقىشىغا ئېرىشتى. قىزغىن پائالىيەتچانلىق بىلەن بىرلىشىپ كەت-
كەن ئىجادىي روھ ئابدۇقادىر جالالىددىننى ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققەت
مەركىزىدىكى تەسىرچان ئەدىبكە ئايلاندۇردى. ئۇ يازدى، تەتقىق
قىلدى، تونۇشتۇردى، شۇنداقلا ئېرىشكەن يېڭىلىقلىرىنى ئالىي
مەكتەپ ئەدەبىيات ئوقۇتۇشىنىڭ نەزەرىيە ساھەلىرىگە جانلىق تەت-
بىقلاپ، دەرسلەرگە زامانىۋى تۈس كىرگۈزدى.

ئابدۇقادىر جالالىددىن 1983 ـ يىلى «قەشقەر گېزىتى»دە
شېئىر ئېلان قىلىش بىلەن ئەدەبىيات سېپىگە كىرىپ كەلدى.
شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇسلۇبىنى ئىزچىل تۇردە يېڭىلاپ تۇرد-
ىدىغان ياش شائىر سۈپىتىدە كىتابخانلارنىڭ مەيلىنى تارتىشقا باشلد-
دى. ھازىرغا قەدەر ئۇنىڭ قىسمەن شېئىرلىرىنىلا ئۆز ئىچىگە
ئالغان شېئىرلار توپلىمى «شاراب تومۇرى» (1993 ـ يىل) ۋە
قىسمەن ماقالىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ماقالىلەر توپلىمى «ئەقىل
مېۋىسى ۋە شەيتان» (1998 ـ يىل) نەشر قىلىندى. ئۇ شېئىر
ئىجادىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرگەن ھالدا جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئەدەبىد-
ياتىدىكى جۇگوپېڭ، ئېلىتىس، لاۋرېنىس، بورخىس، ھېرمان
ھېسسى، پاز قاتارلىق شائىرلارنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى تەر-
جىمە قىلىپ ئۇيغۇر كىتابخانلىرىغا تونۇشتۇردى. ھازىرقى زامان
ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا پەلسەپە نامراتلىقىنى ھېس قىلغان ياش شائىر

www.uyghurkitap.com

بۇ خىل ھالەتنى تۇڭىتىشكە ئاز ـ تولا تۇرتكە بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ ياش شائىر ئەركىن ئىبراھىم بىلەن بىرلىكتە «ئەپلاتون پاراڭلىرى» نى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇردى. (1996 ـ يىل) . 1994 ـ يىلى گېرمانىيىلىك پەيلاسوپ فېرىدرىك نېچىشە-نىڭ «زورو ئاستېر شۇنداق دەيدۇ» ناملىق يىرىك ئەسىرىنىڭ تەرجىمىسىنى تاماملاپ، 1999 ـ يىلى نەشر قىلدۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولدى. ئۇ يەنە ئىتالىيىلىك سىياسىيون ۋە تەدبىرشۇناس ماكىيا-ۋىللىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى» نى تەرجىمە قىلىپ نەشرگە تاپشۇردى. ھازىر ئۇ ئەپلاتوننىڭ «غايىۋى دۆلەت» ناملىق يىرىك ئەسىرى ئۈستىدە ئىشلەۋاتىدۇ.

ئابدۇقادىر جالالىددىن 1995 ـ يىلىدىن باشلاپ جەمئىيەت تەنقىدىگە مايىل ماقالىلىرى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. ئۇ بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى نازۇك مەسىلىلەرنى سەزگۈر ئەقە-دە، ھالال ۋىجدان ۋە مۇئەييەن پەلسەپىۋى يۈكسەكلىك نۇقتىسىدىن كۆزىتىپ، مۇھاكىمە قىلدى، خەلقنىڭ قەلبىدىكى ئىنچىكە پىكىر ـ ئىستەكلەرنى روشەن نەزەريىۋى تىل بىلەن يورۇتۇپ بەردى. ئۇنىڭ ئۆزگىچە كۆزىتىش ئىقتىدارى ۋە مۇلاھىزە كۈچى ئۆزىنىڭ مەۋجۇدىيىتى ۋە قىممىتىگە مەسئۇلىيەت بىلەن قارايدىغان كىشىلەرگە مۇناسىپ رەۋىشتە ئويلىنىش ھەم ئىلھام ئېلىپ كەلدى.

ئابدۇقادىر جالالىددىننىڭ ماقالىلىرى ئۇسلۇب جەھەتتە ئەر-كىن بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ كىتابخانلىرى بىلەن ھەربىر قېتىم كۆ-رۈشكەندە يېڭى سېزىم ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ كىرىس تۇيغۇسى كۈچلۈك بولغاچقا، بايان ۋە مۇھاكىمىلىرىدە ئېغىر پەرىشانلىق ۋە كىنايە بار. ئۇ ئۆزى بايقىغان مەسىلىلەرنى ئۆزىدىن يىراق بولغان زامانىۋى دۇنيانىڭ سۈرىتى ۋە سۈرئىتى بىلەن سېلىشتۇرغان ھال-دا، سوغۇققان تەھلىل ئېلىپ بېرىپ، ئوتتۇرىدىكى پاجىئەلىك ھاڭلارنى تەشۋىش تۇمانلىرىغا ئوراپ كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ

ماقالىلىرى كىتابخانىلاردىن بەلگىلىك ئەقلىي كۈچ تەلەپ قىلىدۇ.

ئۇ ئەسىر ئالىمىشىش هارپىسىدائۆتمۇش ۋە كېيىنچەك هەققىدە بىر يۈرۈش ماقالىلەرنى يېزىپ، ئوقۇرمەنلەرنى ئەسىر مۇهاكىمىسىگە باشلىدى. ئۇنىڭ 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغا تەۋە 10 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە يازغان ماقالىلىرى دەۋرنىڭ تەلپۈنۇشلىرىنى ئۆزىگە خاس رەۋىشتە مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرۈپ كەلدى. شۇنداقلا ياشلارنىڭ پاراڭ تېمىسىغا ئايلىنىپ كەلدى.

نەشرىياتىمىز ئۇنىڭ ماقالىلەر توپلىمىنى نەشر قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىزدىنىش روهىنىڭ تېخىمۇ جۇش ئۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، يېڭى ئەسىردە يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تىلەيدۇ.

www.uyghurkitap.com

ئاپتوردىن

بۇ كىتابقا 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا ئېلان قىلىنغان ماقالىلىرىمنىڭ كۆپ قىسمىنى كىرگۈزدۇم ـ دە، ئىچىمدە «خەير ـ خوش، 35 يېشىم» دېدىم. بۇ ياش ئۆمرۈمنىڭ 20 ـ ئەسىرگە تەۋە بۆلۈكى بولۇپ قاپتۇ. ھايات ۋە تەپەككۇر ھەققىدىكى 35 يىللىق ئىستىقامەتلىرىمدىن قولىكىزدىكى ئۇشبۇ كىتاب ھاسىل بولۇپتۇ. دەۋرنىڭ سوئاللىرى يۈرىكىمگە تىكەن بولۇپ سانچىلغاندا، قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا مەجبۇر بولىمەن، قەلەم ئېلىش بىر مەيدان تەۋەككۇلچىلىك بولۇپ، مەنىلەر جاڭگىلىدىكى شىكاردا ياشىغۇلجىلار ھەمىشە ئۇچراۋەرمەيدۇ، ئەمما تامامەن قۇرۇق قول قايتمايسەن. ئېرىشكەنلىرىڭنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قەلەمدىن ئىبارەت بۇ ئوۋۇ ئويۇنى روھىڭنىڭ قىلچىنى بىلەپ يالتىرىتىپ تۇرىدۇ. ھايات ئاتا قىلغان ئىلھاملارنى، زوق ـ ھاياجانلارنى، غەزەپ ـ نەپرەتلەرنى، باش ـ ئاخىرى يوق سوئاللارنى ۋۇجۇد زېمىنىغا ئۇن ـ تىنسىز دەپنە قىلىۋېتىش ئۆلۈمدىن دېرەك بېرىدۇ. ئىنسان پىكىر قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئالىي مۇقامىنى يارىتىدۇ ۋە ئۇنى ئىپادىلەيدۇ. ئىپادىلەش پىكىرگە نىسبەتەن يەنە بىر قېتىم پىكىر قىلىشتۇر.

شۇنداقتىمۇ، ئىچىمگە يۇتۇۋەتكەن گەپلىرىم تالاي. شۇڭا بەزىدە ئۆزۈمنى قەبرىگىمۇ ئوخشىتىپ قالىمەن. دېگەن گەپلىرىم ئاشۇ قەبرىنىڭ تېشىغا تېپىپ چىققان بىرقانچە تۇپ ياۋا كوكاتلاردۇر، خالاس. قەبرىنىڭ ئۆزىدە ھاياتلىق بولمىغىنىدا بۇ ياۋا كوكاتلار قانداقمۇ ياشىيالىسۇن! بۇنى قەبرىنىڭ ئىچىدە ھاياتلىق يوق دېگۈچىلەرگە چۈشەندۈرۈش بەكمۇ تەس.

35 يېشىمنى ياشاپ بولدۇم. ئۇنىڭدا توزۇپ كەتكەن تالاي ئارزۇلىرىم بار، تالاي بەختىلىقلىرىم، تالاي تەۋەككۇلچىلىك-لىرىم، تالاي ئۇرۇنۇشلىرىم، تالاي تېپىرلاشلىرىم بار. بۇ جەريانداا خۇداغا ئېيتمىدىغان سۆزلىرىمنى شېئىر قىلىپ يازدىم، ئىلاھ بىلەن ئىنسانلارنىڭ بىرلىشىپ كەتكەن ھالىتىنى كۆرۈش پۈرسە-تىگە نائىل بولغىنىمدا نەسىرمۇ يازدىم. ئادەمنىڭ مەنىۋى كۆزى ماكان چەكسىزلىكىدە ئۆزىگە مۇناسىپ نۇقتىنى تىنماي ئىزدەيدۇ، ئۇ ئەڭ گۈزەل كۆرۈنۈش ئۇچۇن پۈرسەت ئىزدەۋاتقان فوتوگرافقا بەكمۇ ئوخشايدۇ. بۇرۇن «ئەركىنلىكىم مېنىڭ قەلبىمدە» دەپ ئويلايتتىم. بارغانسېرى ئەركىنلىكىمنىڭ ئۆز روھىي ساپايىمدىن تاشقىرى يەنە جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن نەرسىلەرگە ئالاقىدار ئىكەنلە-كىنى تونۇپ يەتتىم، شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەت ھەققىدە پىكىر قىلىشنى، جەمئىيەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىشنى بۇرچۇم ۋە ھوقۇ-قۇم دەپ قارايدىغان بولدۇم. بۇنى يىغلاڭغۇ شېئىرنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ قويۇشنىڭ ياخشى چارىسى دەپ ئويلىدىم. يازغانلىرىمنىڭ قانداق بولۇپ چىقىشى مەن ئۈچۇن بەربىر، پەقەت ئۇنىڭ قوقاسلە-رىدا ھەقىقەت ۋە ئىنسانىيەتكە بېغىشلانغان بىرەر تال چوغ ساقلە-نىپ تۇرسىلا بولدى. ئەلۋەتتە، بۇ چوغنىڭمۇ مۆھلىتى بار، ئەگەر تارشا گۈگۈتلىرىنى تەييار قىلىپ تۇرىدىغان ئادەملەر بولمىسا ئۇ ھامان ئۆچۈپ قالىدۇ. ۋەھالەنكى، بۇنداق ئۆچۈپ قېلىش مېنىڭ گۇناھىم ئەمەس.

كىتابخانلارنىڭ سەمىگە سېلىپ قويۇش كېرەككى، مەن پەيلا-سوپ ياكى شائىر بولۇش ئۈچۈن يازمىدىم. مەن ئىنسانىي قەدىر ـ قىممىتىمنى ئاشۇ ناملار تۈپەيلى چاكىنىلاشتۇرۇپ قويۇش-نى خالىمايمەن. ئىنسانلار ئالتۇننى ئۆزى ياخشى كۆرگەنلىكى تۈپەيلى قوشلارنىڭ قانىتىغا زىننەت قىلىپ ئېسىپ قويسا، قۇشلار ئەركىنلىكتىن مەھرۇم بولىدۇ. مەن ئىنسان، ماڭا پەقەت مۇشۇ شان ـ شەرەپلا يېتىپ ئاشىدۇ.

تەقدىر راۋا كۆرسە ياشايمىز. ياشاش ھەر بىر نەپەس ئۇچۇن ھېساب بېرىشتۇر. مەن ھەر بىر نەپەس بەدىلىگە پىكىر قىلىمەن ھەم ئىزدىنىمەن. «سۆھبىتىمىزگە ئالىي دانالىق رەھمىتىنى سېلىپ، ساڭا چۇشىنىش قابىلىيىتى، ماڭا بولسا سۆزلىرىم روشەن ۋە مەنىلىك بولۇشنى نېسىپ قىلغاي»[1].

① ئاخىرقى بىر جۇملە سۆز «خوجا نەسىرىدىن ھەققىدە قىسسە» رومانىدىن ئېلىندى.

www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

نەشرىياتتىن 1
ئاپتوردىن 1
داغمۇ ياكى زىناقمۇ؟ (ئەبجەش خاتىرىلەر) 1
تارىخ دەرسى 2
نېسىۋە ئۇچۇن 6
بۇرۇت «كاشىلىسى» 9
تاۋاپ قىلىش بىلەن ئۇمىد قىلىش ئوتتۇرىسىدا..... 13
مۇھىتمۇ بىر خىل مەكتەپ 15
سەپەر ۋە ھاسىلات: بۇ يەردىن ئۇ يەرگە 23
سىلىشتۇرما تەسىرات 26
مۇساپىر ھېسلار 31
تىلەمچىلىكنىڭ يىلتىزى..... 48
دۇنيادىن يىراق 60
ئەزىمەتلەرنى نەدىن تاپىمىز؟ 81
ئەيىبسىز ئەيىبدارلىق..... 86
ئەنئەنە ۋە تارىخ ھەققىدە ئويلىغانلىرىم 98
ئۇنۇۋان: قاچا بىلەن داشقازان مۇناسىۋىتى..... 107
مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ياتلىشىشى..... 118
تېلېۋىزور ۋە پىكىر قىلىش كېسىلى 136
ئاۋام روھىدىكى قىرغاقلار ۋە كۆۋرۈك 150
ماددىي ئىستېمال، مەنىۋى پەرھىز 158
زامانغا لايىق ئەقىل ۋە پەزىلەت بولۇشى كېرەك 172

كومپيۇتېر: سۇزۇك دۇنيا، بېكىنمە پۇقرا..... 177
مائارىپ شۇنداق بىر جەريان 194
مىللىي مائارىپىمىزدىكى سۇپەت تەشۋىشى 200
مائارىپىمىزدا بىلىم كرىزىسى 210
ئەسىر ئاخىرىدىكى ئويلار..... 223
مەدەنىيەتتە مۇنازىرە روھى 271
ئىجتىمائىي رېئاللىق ۋە بەدئىي ئىنكاس 288
ئۆڭكۈردىن بوشلۇققا قاراپ 303
غاپىل تەبەسسۇم، سوغۇق شەپە 326
ئېكراندىكى مەنىۋى ھالەت 333
تولستوي دۇنيا قارىشىنىڭ قاتلىمى 344
دونكىخوتنىڭ ئارخىپى 366
مىلان كۇندىرا: مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىككى تەرىپى 377
بىزنىڭ ئەدەبىي تەرجىمىچىلىكىمىز ۋە «دۇنيا
ئەدەبىياتى» 392
ئەدەبىيات ۋە مەۋجۇدىيەت 410
ئەدەبىياتنىڭ قىيامىتى ۋە نوھنىڭ كېمىسى 422
تارىخ تۇيغۇسىنىڭ بەدئىي سۇرىتى..... 433
قېلىپ بىلەن ئەمەس، قەلب بىلەن..... 446
كەنجى نېمىشقا قايتتى؟ 462
رەڭ تۇلپارى 467
تۇپراق ۋە گۇل ـ گىياھ روھى..... 472
يۇسۇپ ھۇسەيىن..... 481
شېئىرىيەت دېگىزىدىكى يېتىم ئارال..... 493
ئەدەبىي ساۋاتنىڭ قازىلىق ئورنى قەيەردىن كەلگەن؟ ... 508
ساھىل ۋە سەييا ھ 515
ئوتتۇز بەش يېشىم ۋە شېئىر 523

www.uyghurkitap.com

داغمۇ ياكى زىناقمۇ؟

(ئەبجەش خاتىرىلەر)

تۇرمۇشتىكى ھەممە نەرسىنى شېئىر، ھېكايە بىلەنلا ئىپادىلەپ كەتكىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ژانىرلارنىڭ ھەممىسىدە ئوخشاشلا قاملاشتۇرۇپ بىر ئىش قىلىش تەس. كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە تالانتلىق ھېسابلىنىدىغان ئەدىبلىرىمىزمۇ ئۆزىنىڭ كارامىتىنى ئايرىم ژانىرلاردا كۆرسەتكەن. ھەممە ژانىرلاردا كارامەت كۆرسىتىمەن دېگۈچىلەرمۇ بولدى، لېكىن ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئۆزىگە يارىشىدىغان ژانىرلاردا قولغا كەلدى. ژانىرلار خاس ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە، يەنە شۇنىڭغا يارىشا يېتەرسىزلىكلەرگىمۇ ئىگە. شۇڭلاشقا، ئوخشىمىغان ژانىرلارنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان.

تۇرمۇشنىڭ قاتلىمى بولىدۇ. تۇرمۇشتىكى قاتلاملار ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى ژانىرلار قاتلىمىدىن كۆپ ۋە مۇرەككەپ بولىدۇ. ئادەمنىڭ تۇرمۇشتىن ئالغان تەسىراتى ۋە كۆڭلىدىكى مەنىۋى ھالەتلىرىنىڭ مەزمۇنلىرىمۇ كۆپ بولىدۇ. مەن ھەمىشە بىرەر پارچە شېئىرىمنى ياكى ماقالەمنى يېزىپ تاماملىغاندىن كېيىن، يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ كۆڭلۈمنىڭ قانداقتۇر بىر يېرلىرىدە قېلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىمەن. ئەمما، شېئىرغا بولغان مۇھەببىتىم كۈچلۈك بولغاچقا، ئۇنىڭغا تۇرمۇشقا ئائىت تەسىراتلارنى ئۇدۇللا قوشۇپ، شېئىرىي مەجازدىكى ساپ ھالەتنى بۇزغۇم كەلمەيدۇ. چۈنكى شېئىر تۇرمۇشنىڭ نورمال لوگىكىسىدىكى سۆزلەر ئورامى

بىلەن دەپ بەرگىلى بولمايدىغان باشقا بىر ئىقلىم.

مەلۇم بىر خاھىشنى ياكى پىكىرنى بىر خىل ژانىردا دېگىلى بولمىسا، باشقا ژانىرلاردا دەپ بېقىش كېرەك، ئۇنىڭدىمۇ بولمىسا، ژانىر بىلەن ھېسابلاشماي دەۋېرىش كېرەك، ئەدەبىياتتا ژانىر ئايرىمىچىلىقى بەك مۇھىم نەرسە ئەمەس. قەلەمدىن چىققانلىرى سەنئەت خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولسىلا بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىمنى، ئاڭلىغان ـ ئويلىغانلىرىمنى تەۋەككۇل قىلىپ يېزىپ باقتىم. ئۇنىڭ ئاز ـ تولا قىممىتى بار نەرسە ئىكەنلىكى ئۆزۈمگە ئېنىق. ئۇنىڭغا «ئەبجەش خاتىرىلەر» دەپ ئىزاھ بەردىم. ئەمما ئوقۇرمەنلەرگە لازىمى، كۆپرەك مېنىڭ ئىدىيەمدىن ئىبارەت بولسا كېرەك. باشقىلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپالايدىغان «موللا تاپقاق» لاردىن بولمىساممۇ، گېپىمنى تۈزلۈك بىلەن ئېيتىۋەردىم.

تارىخ دەرسى

كېچە. ئەتراپ دىمىق ۋە بۇرۇقتۇرۇم. ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگىلى بىر يىل بولغان ئۇمىد نېمىنىدۇر ئويلانغان ھالدا ئەسلىمە يېزىۋاتقان دادىسىنىڭ يېنىغا كىردى.

— دادا، — دەپ ئاستا توۋلىدى ئۇمىد.

سەئىدۇللايوف ئەپەندى ئوغلىغا بۇرۇلۇپ قارىدى. ئۇنىڭ قورۇق بېسىپ كەتكەن قاتاڭغۇر چىرايى ئۇستەل چىرىغىنىڭ ئانچە كۈچلۈك بولمىغان يورۇقىدا سۇرلۇك كۆرۈنەتتى.

— دادا، ئوخشاش بىر ئادەمنى ھەرخىل كىتابلاردا ھەرخىل باھالاپ يېزىشىدىكەن، ھەتتا بىر ئادەمگە بۇرۇن بېرىلگەن باھا بىلەن ھازىر بېرىلگەن باھا بىر ـ بىرىگە پۈتۈنلەي زىت كېلىدىكەن. ھېچ بىلەلمىدىم، زادى تارىخ دېگەن قانداق نەرسە؟

سەئىدۇللايوف ئەپەندى غىل ـ پال كۈلۈمسىرەپ قويدى.

www.uyghurkitap.com

بەلكىم بۇ سوئال بىرئاز ئۇشتۇمتوت تۇيۇلغان بولسا كېرەك، ئۇ بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. دەرۋەقە، قېلىن تۇمان ئارقىسىدا تاشلىنىپ ياتقان جىلۋىدار ئۆتمۈشنى دەرھاللا يەكۈنلەپ بىر نېمە دېيىش ئاسان ئەمەس.

— مانا، مېنىڭ ئۆزۈممۇ بىر تارىخ، بۇ تارىخ ئۆزۈمدىن بۇرۇنقى ۋە ئۆزۈمدىن تاشقىرى تارىخلارنىڭ مەھسۇلى، ئەمما بۇ تارىخنى قانداق تىلدا سۆزلەشنىڭ ئۆزىمۇ بىر مەسىلە، ئۇنى ئوقۇش ئۈچۈن ئالاھىدە بىر لۇغەت كېتىدۇ.

سەئىدۇللايوف ئەپەندى تۇرۇپ قالدى. ئۇمىد جاۋابىنىڭ شۇنداق ئاخىرلىشىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك، ئۇلاپلا سورىدى:

— ئۇ قانداق لۇغەت، دادا؟

سەئىدۇللايوف ئەپەندى يەنە كۈلۈمسىرەپ قويدى، لېكىن بۇ كۈلكىنى بەھۈزۈر كۈلكە دېگىلى بولمايتتى.

— ئۇ ھەربىر ئادەم ئۆزىنىڭ ئەمەلىي سەرگۈزەشتىسى، يەنى جاراھىتى، تېڭىرقىشى، ئالدىنىشى، غەزەپلىنىشى، قاتتىق ۋارقىرىشى، خىيال قىلىشى، بىئارام بولۇشى، تىت ـ تىت بولۇشى، قۇربان بېرىشى ئارقىلىق تۇزىدىغان لۇغەت، بۇ لۇغەت ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزىگە خاس بولىدۇ، ئۇنى باشقىلارغا ۋاكالىتەن تۇزۇپ بەرگىلى، نەشر قىلغىلى بولمايدۇ. تارىختىن ئىبارەت مۇرەككەپ كىتاب ئالدىدا ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزىگە لايىق «ئېلىپبە» سى بولىدۇ.

— دېمەك، تارىخ ياراتمىغانلار تارىخنى تۇزۇك ئوقۇيالمايدىكەن ـ دە، شۇنداقمۇ، دادا؟

— توغرا دېدىڭ.

— ئۇنداق بولسا، تارىخنى قانداق ئادەملەر يازىدۇ؟

— تارىخنى غالىبلار مەغلۇپلارنىڭ دۇمبىسىگە يازىدۇ. ئەمما دۇمبىسىنى تۇتۇپ بەرمىگەنلەر مەغلۇپلاردىن ئەمەس.

— بۇنى ئانچە چۈشىنەلمىدىم، دادا.

— مەسىلەن، مېنىڭ ئىسمىمنىمۇ بىر تارىخ، «سەئىدۇللا» دېگەن ئىسمىم مېنىڭ ئۆز ـ ئۆزۈمگە مەنسۇپ بولغان تارىخىم، «يوف» دېگەن قوشۇمچە سۆز بولسا مېنىڭ تارىخىمغا تېڭىلغان ئۆزگىچە تارىخ. مەن بۇنى ئۆز پېتى قويۇپ قويدۇم، چۈنكى ئەمەلىيەتنىڭ ئۆزىنمۇ شۇنداق. جاھاندا غەيرىي كۆچلەرنىڭ تەسىرىدىن مۇتلەق خالىي تۇرالايدىغان تارىخنى مەن تېخى كۆرمىدىم.

ئارىنى ئۇققىلى بولمايدىغان بىرخىل جىمجىتلىق قاپلىدى. بۇ يۇقىرىقى سۆھبەتنىڭ سىرلىق كۆچىدىنمۇ ياكى ھەر ئىككىسىنىڭ بىردەم سۈكۈت قىلىشىنى خالىغانلىقىدىن بولدىمۇ، ئىشقىلىپ، ئىبادەتكە ئوخشايدىغان دەقىقىلەر بىر پەس ھۆكۈم سۈردى.

ئۇمىد جىمجىتلىقنى بۇزدى:

— دادا، سىزنىڭچە، تارىخنىڭ قانداق ئۇسۇلدا ئۆگەنسە بولىدۇ؟

— كۈتۈپخانا ۋە مۇزېيلارغا بېرىش، بۇمۇ تارىخ ئۆگىنىشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى، لېكىن مەن ئۇنداق قىلمىدىم، مەن مىلتىق دېگەن نەرسىنى تۈتۈشنى، چۈڭۈپ قۇراشتۇرۇشنى ئۆگەنگەندىن كېيىنلا تارىخنى ئۆزۈمچە چۈشىنىپ قالدىم. مەسىلەن، بىر كونا پوپايكىنى چۈڭۈيالمىسامۇ بۇمۇ بىر تارىخ، لېكىن بۇ يېرىم ـ يارتا تارىخ بولۇپ قالىدۇ، ئۇنى چۈڭۈپ بولغاندىن كېيىن، دىتىكتىگە لايىق كېلىدىغان بىر پوپايكا ياكى بىر پەلەي توقۇسامۇ، مانا بۇنىڭ ئۆزى پۈتۈن تارىخ بولىدۇ. تارىخ ئوقۇش دېگەن ئاشۇنداق گەپ.

سەئىدۇللايوف ئەپەندى ئوغلىغا تىكىلىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، بىر تال تاماكىنى ئاغزىغا سېلىپ تۇتاشتۇردى. ئۇ تاماكىنى قاتتىق بىر شوراپ، ئىسىنى ئۇستەل چىرىغىغا قارىتىپ پۈۋلىدى، چىراغ ئەتراپىدا خاتىرجەم ئۇيناۋاتقان بىرقانچە كۈمۈتا ھودۇققىنىدىن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى.

— مېنىڭ نۇرغۇن دوستلىرىم دالىلاردا ئۆلدى، — دېدى سەئىدۇللايوف ئەپەندى تىترىگەن ئاۋازدا، — بۇلارنىڭ جەسىتى

قوتۇر لالما ئىتلارغا يەم بولمىدى، چۈنكى لالما ئىتلار كىشىلەر تۈگۈلۈپ يىغىلىۋالغان شەھەرلەردە ياشايدۇ، ئۇلاردا باياۋانغا بارالايدىغان تەبىئەت يوق. باياۋان دېگەن بۇركۇت، شۇڭقار، شىر، يولۋاسلارنىڭ ۋەتىنى، ئۇ يەردە تەمە دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، ئۇ يەردە باتۇرلۇق ۋە ھوشيارلىقتىن بىر دەقىقىمۇ ئايرىلماي ياشاشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ياشاش دېگەن رەھىمسىزلىكنىڭ گىردابىدا تۇرىدىغان نەرسە، رەھىمسىزلىك بار يەردە كۈرەش بولىدۇ. بەلكىم مېنىڭ دوستلىرىمنىڭ جەستى شىر، يولۋاس، بۆرىلەرگە، بۈركۈت، لاچىنلارغا ئوزۇق بولغاندۇ، ئۇلارنىڭ روھى بۇنى كۆرۈپ تېخىمۇ خۇرسەن بولغاندۇ. چۈنكى ئاشۇنداق باھادىر كىشىلەرنىڭ جەستى باھادىر جانلىقلارغا ئوزۇق بولۇپ، ئۇلارغا مەدەت بەرسە، شەرەپنىڭ ئۈستىگە شەرەپ ئەمەسمۇ! ؟ مانا مەن ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام، كۆرپىنىڭ ئۈستىدە جان بېرىدىغان ئوخشايمەن، لېكىن ئاللىبۇرۇن روھىمنى قۇتقۇزۇپ بولغان ئادەممەن. شۇڭا دوستلىرىم مېنى قىزغىن قارشى ئالىدۇ، ئۇلار مېنىڭ كېيىنكى ھاياتىمنى كۆرۈپ تۇرغان بولغاچقا ئوبدان چۈشىنىدۇ. ھايات ئۇزۇنمۇ بولىدۇ، قىسقىمۇ بولىدۇ، ئۇنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ئۆزىدىكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك ۋاقىتلارغا يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ھاياتىڭنىڭ ئاز ـ تولا ئەھمىيىتى بولسىلا، ئۇنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقا بولۇشىنىڭ ھېچقانداق پەرقى يوق.

سەئىدۇللايوف ئەپەندى گېپىنى توختاتتى ـ دە، ئالدىدىكى ئۈستەلنىڭ تارتمىسىدىن بىر كارتۇچكىنى چىقىرىپ ئوغلىغا ئۇزاتتى ۋە شۇنداق دېدى:

ـــ مانا بۇ مېنىڭ قەبرىنامەم، مەن ئاخىرقى بىر ئابزاسنىمۇ باشقىلارنىڭ قەلىمىگە قالدۇرۇشنى خالىمىدىم. پەرزەنتىم بولۇش سۈپىتىڭ بىلەن سادىق بولىدىغانلىقىڭغا ئىشىنىمەن.

ئۇمىد كارتۇچكىغا قارىدى، ئۇنىڭدا شۇنداق يېزىلغانىدى: «بۇ يەردە يانقان كىشىنىڭ ياخشى پىلانلىرى بار ئىدى، ئۇ، بۇنىڭ

ئۇچۇن نۇرغۇن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ باقتى. ئۇ ئاخىر مەغلۇپ بولۇشقا قىلچە تەن بەرمىگەن ھالدا كېتىپ قالدى.»

نېسىۋە ئۇچۇن

بەزىلەر ئۆزىنىڭ باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئاز ـ تولا يەرلىرى بولسىلا ئۆزىنى قالتىس ھېسابلايدۇ، لېكىن ئاشۇ ئوخشىمايدىغان «ئاز ـ تولا يەرلىرى» نىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قاڭشارلىق بولۇشمۇ ئالاھىدىلىك، پاناق بولۇشمۇ ئالاھىدىلىك. بويى ئېگىزلەر ئېگىزدىكى نەرسىلەرنى ئېلىشقا قولىنىڭ يېتىدىغانلىقىدىن پەخىرلىنىدۇ، بېلىدە سۆڭىكى يوق ئەۋرىشىم كىشىلەر بولسا ئېگىزلەر مەغرۇرلۇقىدىن كۆرمەي قالغان ياكى چۈشۈپ قالغان نەرسىلەرنى ئالالايدىغانلىقىدىن پەخىرلىنىدۇ. شۇنداق، جەمئىيىتىمىزدىن ھەركىم تەبىئىتىگە لايىق نېسىۋە ئالالايدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، بىزدە يات ئەللەرنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەر بولدى، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرەلمىگەنلەر يات ئەللەرنىڭ تۇرمۇش فىلىملىرىدىن رېژىسسورنىڭ كۆزى ئارقىلىق كۆرۈۋاتىدۇ. كىشىلەر ئومۇمەن ئۇنداق «ئېرەمباغ» لارنىڭ ئۆزىگە نېسىپ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان دەرىجىدە ھەيران بولۇشتى. ھەيران بولغانلارنىڭ ئىچىدە ئۆزىنى ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ مەيۇسلەنگەنلەر، خىيال سۈرگەنلەر، ئىزدەنگەنلەر، تەن بەرگەنلەر، ئۇمىدۋارلىق بىلەن ئىشەنگەنلەرمۇ بار بولدى، كىشىلەر ئاستا ـ ئاستا ئۆزىنىڭ غەمكىنلىكى ئۇچۇن دەۋا ئىزدەيدىغان بولدى، بەزىلەر تارىخنىڭ شۆھرەتلىك يىللىرىنى ۋاراقلاش بىلەن، بەزىلەر ئەجنەبىيلەرگە ئوخشىمايدىغان «ئېسىل» يەرلىرىنى ئىزدەش بىلەن تەسەللى تاپتى. بەزىلەر بولسا ھەممىنى ئىچىگە يۇتۇپ ياشاۋەردى.

www.uyghurkitap.com

تەقدىر ھەرقانچە رەھىمسىز، ھەرقانچە يۇزسىز بولسۇ، ئاز - تولا ئىنساپ بىلەن بەزى نەرسىلەرنى قالدۇرغانكەن، ئىنشائاللا، ئىيتايلى دېسەك ناخشىمىز، چالايلى دېسەك سازىمىز، ئوينايلى دېسەك ئۇسسۇلىمىز بار. ھەر ھالدا ئەجدادلىرىمىز ئىنسان سۈپەتلىرى مۇنبىرىدىن ئالىدىغان بۇگۈنكى نېسىۋىمىز ئۇچۇن يېتەرلىك خەزىنە قالدۇرۇپتىكەن، يىللارنىڭ قارا بورانلىرى قانچىلىك يالماپ سۈپۈرمىسۇن، يەنىلا ئاساسىي ۋەزىنىنى ساقلاپ قاپتۇ. بىز نوبىل مۇكاپاتىدەك دۇنياۋى شەرەپ مۇنبىرى ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەقلىي قۇۋۋەتنىڭ نەتىجىسى ۋە خۇشاللىقىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان چوڭ - كىچىك سورۇنلاردىن نېسىۋىمىزنى ئالالمايۋاتقان مۇشۇنداق سۇلغۇن دەۋردە بارلىق پەخرىمىز ۋە بەھۇشانە شادلىق خۇمارىمىزنى ئاتا - بوۋىمىزدىن قالغان ئاشۇ خەزىنىدىن تاپىدىغان بولدۇق. بالا ئۆزىنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ئەركىلەپ تۇرۇپ ھەر نېمىلەرنى قىلىدۇ، بۇگۈنكى مىراسخورلىرىمىز ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان كىچىككىنە تەۋەرۈكنى ئۇيان تارتىپ - بۇيان تارتىپ تۇرلۇك نەرسىلەرگە ئوخشىتىپ باقتى، ئەسىرلىك قىسمەتلەر بىلەن ھەمنەپەس بولغان گۈزەل خەلق قوشاقلىرىنىڭ يېرىمى ئۇيان، يېرىمى بۇيان بولۇپ، ئاخىرىدا ھېچنېمىگە ئوخشىماي قالغىلى تاس قالدى. ھەيھات، كىشىلەر شۇنداق قىلىپ نۇرغۇن تويلار ۋە بەزمىلەردىن ئاز - تولا لوقمىغا ئېرىشىدىغان بولدى. ئەسلىدىكى مىراسلار قانچىلىك بۇزۇلمىسۇن، بۇنى سۈرۈشتۈرۈدىغانلار بولمىدى. چۈنكى پەقەتلا كۇن ئۆتكۈزۈش دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ ئاتالمىش جاھاندارچىلىق يولى. ھايات ھاقارەتلىك ئۆتسىمۇ، ئىككى كۆزۈڭ پارقىراپ تۇرسىلا بولىدىغان بولدى.

يېقىندىن بېرى، بەزى شىركەت - ماگىزىنلار ئىش باشلىسا، داقا - دۇمباقنى بىز چېلىپ بېرىدىغان بولدۇق. ئۇسسۇلنى تولا ئويناپ، دۇمباقنى تولا چېلىپ، ئۆزىمىزنىڭ شۇ ئىشنى قىلىۋاتقانلىقىمىزنىمۇ سەزمەيدىغان بولۇپ كەتتۇق. بۇ خۇددى نەپەس ئېلىۋ

ۋېتىپمۇ، نەپەس ئېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك بىر ئىش. لېكىن نەپەس يولىمىزدىن چاتاق چىقسىلا دەرھال ئەسكە ئالىمىز، ھەتتا چارىلەر ئۇستىدە ئىزدىنىمىز.

جاھان ئەھلىنىڭ مەيلىنى تارتقۇدەك سەنئەتنى يارىتقان مىللەت تەقدىرنىڭ سىرى ۋە تەبىئەت پرىنسىپلىرىغا يۈرۈش قىلغۇدەك ئەقىل مۆجىزىلىرىنى يارىتىشقا قادىر بولالايدۇ. بىزدە زېھىن ۋە ئاسمانىنىڭ سىرى ئۇستىدە ئىزدەنگەن ئۇلۇغبېكتەك ئاستروناملار، مۇھەممەد مۇسا ئەل خارەزمدەك ماتېماتىكلار ئاللىبۇرۇن ئوتتۇرىغا چىققان. ئەگەر ئەجدادلاردىكى ئىجتىھات بىلەن پىكىر قىلىش ۋە ئويلىنىش روھىنى بۈگۈن ئۆزىمىزگە مۇقەددەس تەۋەرۈك دەپ بىلگەن بولساق، سەنئەتنى نېسىۋە ئىزدەشنىڭ ۋاستىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشىمىزنىڭ ئىجتىمائىي سەۋەبلىرى ئۇستىدە مۇلاھىزە قىلغان بولاتتۇق.

خۇدانىڭ گۈزەل ۋە ساغلام بەدەننى ئاتا قىلىشى ھەممە بايلىقنى ئاتا قىلىشنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئادەم مېڭىسى پىكىر قىلىش، ئويلىنىش ئۇچۇن يارالغان. كۆز، قۇلاق، پۇت، قول قاتارلىق باشقا ئەزالارمۇ ئۆزىگە لايىق قۇدرەتكە ئىگە. ئەگەر بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى تونۇپ، مۇۋاپىق رولىنى جارى قىلدۇرىدىغان بولسا، ئىنسان بالىسىغا نېمىلەر نېسىپ بولمايدۇ؟ ساغلام ۋۇجۇد ئاتا قىلغان خۇدا ئۇنى توغرا ئىشلەتكەن، ئۆز بەخت ـ سائادىتىنى ئىزدەش يولىدا سەرپ قىلغان بەندىسىدىن نۇسرىتىنى ئايارمۇ؟

سەنئەتنىڭ بولۇشى مەنىۋى بايلىقتىن دېرەك بېرىدۇ، لېكىن قىلچىمۇ ئىجادىيلىق بولمىغان ھالدا نېسىۋە ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇرۇش ھەر تەرەپلىمە نامراتلىقتىن دېرەك بېرىدۇ.

شۇنداقتىمۇ مەيدىمىزگە ئۇرۇپ: «قالتىس» بولۇشنىڭ داۋاسىنى قىلىمىز. ھەقىقەتەن قالتىس.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇرۇت «كاشىلىسى»

تارىخ ھامان تەدبىرلىك ئەدەملەرنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە مېھنەتكەش ئاددەملەرنىڭ ئەمگىكى بىلەن ئىلگىرىلەپ كەلگەن. ئوت قارىماققا ئاددەتتىكى نەرسىدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەتكە قەدەم قويۇشىنىڭ كاتتا بەلگىسى بولغانىدى. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، مەدەنىيەت ھامان ئىنسانلارنىڭ ئۆز مەنپەئىتىگە پايدىلىق ۋاسىتىلەرنى ئىجاد قىلىش بىلەن بېيىپ كەلگەنىدى. ئەگەر قەدىمكى كىشىلەردە ئوت ھەققىدە مەلۇم ئۇنۇم قارىشى بولمىغان بولسا، ئەرشتىن ئوت ئوغرىلاپ قاتتىق جازالانغان پرومىتى ھەققىدىكى ئەپسانىمۇ توقۇلمىغان بولار ئىدى. مانا تا بۈگۈنكى دەۋرگىچە پرومىتى بۇيۇك تراگېدىيىلىك قەھرىمان سۈپىتىدە سەبىلەر كۆڭلىگە ئوت يېقىپ كەلدى.

ھازىرقى كىشىلەر تېخىمۇ ئۇنۇمپەرەس بولۇپ كەتتى. ئۇلار ئۆز ۋۇجۇدىدا سېتىشقا ئەرزىيدىغان ھەممە نەرسىنى بازارغا يۈزلەندۈردى، ھەتتا بەزى مىللەتلەر ئۆزىنىڭ قەھرىمانلىرىنى سېتىپ خەجلىمەكتە. پەقەت قەھرىمان قالمىغاندا، بىراقلا ئەجدادىنى ھەم ئەۋلادىنى دو تىكىدۇ. قاراڭلار، ئۇلارغا! ئۇلار ئۆز ھاياتىغا باشقىلارنىڭ باھا قويۇپ بېرىشىنى كۈتۈپ، مال باھا ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا ئۆچىرەتتە تۇرۇشماقتا. ئۇلار ئۆز يېنىدىكىلەرگە خىرىس بىلەن ھۇرپىيىشمەكتە.

زامان تەرەققىي قىلغانسېرى تەدبىرنىڭمۇ تۈرى كۆپىيىپ كەتتى، مەيلى ئۇ قانچىلىك ئەخمىقانە، قانچىلىك تەسلىم تۇرانە بولمىسۇن، ئىشقىلىپ، جانغا ئازا تۇرىدىغان بولسا، بولدى. سېتىشمۇ بىر خىل تەدبىر، ئالداشمۇ بىرخىل تەدبىر، ھەجىيىشمۇ بىرخىل تەدبىر، يىغلاشمۇ بىرخىل تەدبىر، باشقىلارنى سولاپ بېرىشمۇ بىرخىل تەدبىر — بوسۇغا ماراشمۇ بىرخىل تەدبىر... ۋاي، بەك تولا.

ھەربىر تەدبىرنىڭ ئۆزىگە لايىق شەجەرىسى ۋە رىسالىسى بولىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەپلىكرەك تۈس ئالغان بىرەرسىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈشنىڭ ئۆزى كۇپايە قىلار.

مەلۇم بىر ناھىيىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوچ - تۆت ئاي خىزمەتتە بولۇپ قالدىم، ئۆزۈم ئوقۇتقۇچى بولغاچقا، كۆرگەن - بىلگەنلىرىمۇ كۆپرەك مۇشۇ دائىرىدە بولدى. مەن تونۇيدىغان يۇسۇپ ئىسىملىك ياش بىر ئوقۇتقۇچى ناھايىتى خاپىسىرىغان ھالدا ئالدىمغا ئۇچرىدى. مەن ئۇنىڭدىن «نېمە بولدىڭىز؟» دەپ سورىدىم.

— ھەي، قارىمامسىز، — دېدى ئۇ قاقشاپ، — ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى ساقال - بۇرۇتىنى قىرماي يۈرگەن ئوقۇتقۇچىلارغا ماۋاش تارقاتماۋلار، دەپ بۇيرۇق چۈشۈرۈپتىكەن، ماۋاشىمنى ئالالماي يېنىپ چىقتىم.

كۆزۈم ئۇنىڭ بۇرۇتىغا چۈشتى، ئەمما ساقاللىرى پاكىز قىرىلغانىدى. مەن ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدىم:

— بۇ نېمە قىلىق؟

— بۇ، پاكىز ۋە مەدەنىيەتلىك بولۇشنىڭ بەلگىسىمىش، تايىنلىق كۈسا مىللەت بولۇپ قالماپتىكەنمىز.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا سىرتقا قاراپ ماڭدى. ئۇنى چوقۇم ساتىراشخانىغا ماڭدى، دەپ ئويلىدىم.

تۈرمۈشتىكى كىچىككىنە ئىشلار ناھايىتى كەڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشتىن بېشارەت بېرەلەيدۇ. زامانىمىزدىكى ئاتالمىش يېتەكلىگۈچىلەر ۋە قوماندانلار يۇقىرىقىدەك تەدبىرلەرگە تولۇپ تاشقان بىر چاغلاردا ئىشتان - چاپانلارغا ئەتەي ياماق سېلىپ كىيىشمۇ بىرخىل تەدبىر ئىدى. ئاز - تولا بىرنەرسە بىلىدىغانلارنى قاماپ قەتل قىلىشمۇ بىرخىل تەدبىر ئىدى، مەزمۇت ئايۇزان - سارايلارنى خارابىگە ئايلاندۇرۇپ، خارابىدىن ئۇنۇپ چىققان ياۋا ئوتلارنى كەشپىيات تەرىقىسىدە مەدھىيىلەش خېلى ئۇزاق ھۆكۈم

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

سۇرگەن مۇقەددەس پەلسەپە ئىدى. بۇگۈنمۇ ئەنە شۇنداق غەلىتە تەدبىرلەرنىڭ قىزغىن ۋارىسلىرى كۆپلەپ تېپىلىدۇ.

ساقال ـ بۇرۇت خۇددى چاچقا ئوخشاشلا تەبىئەتنىڭ ئىنسانلارغا قىلغان ھەدىيىسى. يېقىندىن بېرى بىر قىسىم ئۇزۇن چاچ مۇتەپەككۇرلىرى قىسقا چاچ قويغان قىز ـ ئاياللارغا نىسبەتەن: «چېچىڭ قېنى؟» دەپ سوئال قويۇشتى. ئاياللار بۇنىڭدىن ئىلگىرى: «چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دېگەن بەتنامنى تولا ئاڭلاپ، بىراقلا ھەممە نەرسىمىز قىسقا بولسۇن دېيىشتىمۇ قانداق، چېچى ۋە ئىشتان ـ كۆڭلەكلىرى يىلسېرى قىسقىراشقا باشلىدى. ۋەھالەنكى، بۇنىڭدىنمۇ دېگەندەك ئارام تاپمىدى. ئەمدىلىكتە نۆۋەت بۇرۇتقا كەلگەندەك قىلسىمۇ، تېخى بۇنىڭ داۋرىنى ئانچە بولۇپ كەتمىدى. دەرۋەقە، ئادەمنىڭ ئۆيەر ـ بۇيەرلىرىگە ئىنچىكە سەپسالىدىغان، كېچىلىرى دۇربۇن بىلەن باشقىلارنىڭ ھوجرا ئۆيىنىڭ دېرىزىسىگە قارايدىغان ئادەملەر خېلى ئاۋۇپ قالدى.

ساقال بىلەن بۇرۇت پاكىزلىق ۋە يارىشىش شەرتى ئاستىدا ئەرلەردىكى گۈزەللىكنىڭ ئامىللىرى سانىلىدۇ. بولۇپمۇ ھاياتقا چەكسىز ئۈمىدۋارلىق ۋە زوق بىلەن قارايدىغان، قەلبىدە شەيدائى مۇھەببەت ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، تېتىك، جۇشقۇن ياشلار ئۆزىگە مەردانە، ئىشەنچلىك سالاپەت بېغىشلاش ئۈچۈن چاچ، ساقال، بۇرۇت قاتارلىق تەبىئىي ئىنئاملارغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلار چاچلىق، ساقاللىق كىشىلىرىنى ئەركەك مىجەز مىللەت بولغاچقا، بەزى تارىخىي دەۋرلەردە «خۇ» (胡) لار دەپمۇ ئاتالغان، ئەلۋەتتە، بۇ ئەرلەرنىڭ تۆھپىسى. بىز مىجەزى چۈس، باھادىر كىشىلەرنى «مەيدىسىدە تۈكى بار» دەپ تەرىپلەيمىز. شوخ، مەردانە ئۇيغۇر ياشلىرى ھېلىھەم چىرايلىق بۇرۇت قويۇشتەك ئەنئەنە بىلەن جاھان گۈزەللىك سەھنىسىدە چېنىپ قالغىنى يوق، بەلكى ئۇلار باشقىلارنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرمەكتە. ئېھتىمال، بەزىلەر قويماي دېسە قاملىشىدىغان بۇرۇتى بولمىغاچقا،

بۇرۇت قويماي «سىدام يۈز» بولۇۋېلىشقاندۇ. بىراق ئۇ ھەممە ئەرلەرنىڭ ھۆسن گۈزەللىكىنىڭ ئۆلچىمى بولۇپ قالسا قانداق بولىدۇ؟ ئەپسۇسكى، ھېلىقى ناھىيىدىكى مائارىپ مەسئۇللىرىنىڭ نەزەرىدە، بۇرۇت ئەر ئوتقۇنقۇچىلارنىڭ قىياپەت گۈزەللىكىگە پۈتـ لىشىدىغان يامان سۈپەتلىك نەرسە بولۇپ قالغان. ئەگەر ئوقۇتقۇـ چىلاردا يېڭىدىن كىيىم ئالماشتۇرۇپ، مۇھىت، ھاۋارايى ۋە ھېسـ سىي كەيپىياتلارغا لايىقلاشقان، خۇش پۇراق سوپۇنلار بىلەن كۈندە يۇيۇنۇپ تۇرالايدىغان تۇرمۇش شارائىتى بولسا ئىدى، ئۇ چوقۇم ئوكسفورت ئۇنىۋېرسىتېتى ياكى كولومبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى مۆھتەرەم ئەپەندىلەرگە ئوخشاش سالاپەتكە داخىل بولالايتتى. چۆـ چەكلەردىن تاشقىرى، ئۆزىنىڭ تاپىنىنى ئۆزى كۆتۈرۈپ ھاۋاغا ئۆرلەيدىغان ئىش بولمايدۇ ـ دە، ماركسنىڭ شۇنچە بومبۇر ساقىلى كومۇنىزم تەلىماتىنى يارىتىشقا پۈتلاشماپتىكەن، ئەمدىلىكتە ئەر ئوقۇتقۇچىلار قويۇۋالغـان بۇرۇتنـىڭ ئىسلاھـاتقـا پۈتلاشقىنى نېمىسى! ؟

يۇقىرىقى ئىش قارىماققا ناھايىتى كىچىك ئىش. لېكىن ئۇ بىزنىڭ تەدبىر بەلگىلەيدىغان كىشىلىرىمىزدىكى چاكىنىلىق ۋە پۇـ چەكلىكنى ئاشكارىلاپ بېرىدۇ. خەتەرلىك يېرى شۇكى، بۇ چاكىنـ لىق ئۇلارنىڭ ئۆزى بىلەنلا چەكلىنىپ تۇرۇپ قالماستىن، بەلكى جەمئىيەتتىكى باشقا كىشىلەرگىمۇ ئەڭگۈشتەر قىلىپ تېڭىلىدۇ. يورۇقى چىقمايدىغان بۇنداق ئەڭگۈشتەرلەر «يولنىڭ توغرىلىقىغا قارىماي، پۈتنىڭ توغرىلىقىغا قارايدىغان» بۇ زامانىدا ئادەم باشقۇـ رۇش خۇمارىغا ئىگە جانابلارنى بەھۇزۇر ياشاش ئىمتىيازىغا ئېرىشـ تۇرىدۇ.

چېكىنىش، بۇمۇ بىر تارىخ، بۇنداق تارىخ ئىنسانلار ئۇچۇن ئوت ئېلىپ چۈشكەن پرومىتىدەك ئەزىمەتلەرنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە دەسسەپ تۇرىدۇ. بىزنىڭ ئاڭلايدىغىنىمىز ئۇچىيى توم كىشىلەرـ نىڭ ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدىكى قاقاقلىغان ئاۋازى، ئۇلۇغلۇق

قانداقتۇر بىر سۇكۇت سۇپىتىدە ئۆز مەنىسىنى ساقلاپ يېتىۋېرىدۇ.
ئېگىپ يېيىش ئېھتىياجى بولمىغان بولسا ئىلمەك، قىسىپ يېيىش ئېھتىياجى بولمىغان بولسا چوكا ئىجاد بولمىغان بولاتتى.
بىزنىڭ ھازىرقى ئېھتىياجىمىز نېمە؟ بىز نېمىنى ئىجاد قىلـ دۇق؟ «چاچ، ساقال، بۇرۇت» تەلىماتىنىمۇ؟

تاۋاپ قىلىش بىلەن ئۇمىد قىلىش ئوتتۇرىسىدا

بۇرۇن بىزنىڭ دىيارىمۇ دېڭىز بولغانىكەن، كېيىن بۇ يەرنى تاشلاپ يىراقلا كېتىپ قاپتۇ. بۇگۈن ئۇنىڭ ئاخىرقى ئەۋلادلىرىدىن بولغان لوپنۇر، سايرام كۆللىرىگە قاراپ ھەسرەت چېكىۋاتىمىز. ئەجدادلىرىمىز ئوت دېڭىزى ۋە قۇم دېڭىزىنىڭ تەھلىكىسى ئاستىدا ياشىغىلى خېلى ئۇزاق بولغاچقا، يامغۇر ئىلاھىنى بەكرەك سېغىنىدىغان بولغانىكەن. ئېتىزلار ۋە باغلار سۇغا تەشنا بولغاندا، يامغۇرنىڭ ئەرۋاھىغا ئاتاپ نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزۈپ، تاۋاپ سەيلىسى قىلىدىغان يوسۇنلار بۇگۈنمۇ تۇگەپ كەتمىدى. دېمەك، ئاۋام ئۆزدىگە لازىملىق نەرسىنى ئوبدان بايقاپ، ئىلتىجا قىلىشنى بىلىپ كەلگەن.
زامانىمىزدا بايرام شۇنداق كۆپكى، كالېندار سەھىپىلىرىدىكى رەقەملەرمۇ ئۆزىنىڭ نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپ قالىدىغان بولدى. ئاللا تائالا بەندىلىرى خۇشاللىقىدىن سەكرەپ كېتىشكەندە، ئەرشىنىڭ قۇۋۇقلىرىنى كەڭ ئېچىپ زوقلىنىپ قارار ئىكەنمىش. بىز كۈندە سەكرىگىلى تۇرۇۋاتىمىز، بۇ بارا ـ بارا پەقەت مەجبۇرىيەتلىكىسقا ئايلىنىپ قالدىمۇ قانداق، كىشىلەر ھەم ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ يۇمۇر ئېيتىشىپ، شاراب ئىچىشمىسە ئۆزىنى خۇش قىلالمايدىغان بولۇپ قالدى. ئاللانىڭ ئەرش قوۋۇقىدىن قاراپ تۇرۇشقا رەغدى بارمۇ قانداق بۇنى بىلگىلى بولمايدۇ. قارىمامسىز، ئۆزۈم بايرىمى، قوغۇن بايرىمى، ئەنجۇر بايرىمى، شاپتۇل بايرىمى قاتار-

لىق بايراملارغا، بۇلارنىڭ كەينىدە نۇرغۇن نېمەت بايراملىرى ئۆ-
چىرەتتە تۇرۇشماقتا، كىم بىلمىدۇ، كېيىن لازا بايرىمى، پىچاق
بايرىمى دېگەندەك بايراملار چىقامدۇ، تېخى.

بۇنداق بايراملاردا نېمەتلەرنىڭ سەرخىللىرى زامانىمىز كاتتە-
لىرىنىڭ ئالدىغا سۆلەتلىك ھالدا قويۇپ بېرىلمىدۇ، كىشىلەرگە
بەكمۇ تونۇش بولغان پېشقەدەم تەبەسسۇملار بىلەن لېنتا كېسىلە-
مدۇ، گۈزەل قىزلار، بەرنا يىگىتلەرنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى
باشلىنىمدۇ، بۇلارغا ھەييارلىق ۋە تەنتەنىلەر گىرەلىشىپ كېتىمدۇ،
باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشقان مۆھتەرەم ئەربابلار سالماق چاۋاكلە-
رىنى ياڭرىتىمدۇ. بىر ـ بىرىگە سىپايىگەرلىك بىلەن ئېگىلىپ
نېمىلەرنىمدۇر دېيىشىمدۇ. كېيىن بۇ جەريانلار تېلېۋىزۇر ئېكرانى
ئارقىلىق خەلققە كۆرسىتىلىمدۇ. مەھسۇلاتلار ھەققىدىكى سودا توخ-
تاملىرى، كەلگۈسىدىكى خاسىيەتلىك پىلانلار گېزىتلەردە ئېلان
قىلىنىمدۇ. ئەمما دەل مۇشۇ چاغلاردا مۇتلەق كۆپ ساندىكى دېھقانلار
ئاچچىق موخۇركىسىنى تارتىشىپ ئۆزىنىڭ ئانا سەھرالىرىدا يۇرۇ-
شىمدۇ. داغدۇغا بىلەن ئۆتكەن شاۋقۇن ـ سۇرەنلىك كۈنلەر ئۆتۈپ
كەتكەندىن كېيىن، ھەممە نەرسە ئەسلى ئىزىغا چۈشۈپ، كىشىلەرگە
پىششىق تونۇش بولغان ۋەزىيەت ئاۋۋالقىدەك ياشاۋېرىمدۇ. مەزكۇر
بايرامغا بېغىشلانغان سەنئەت نومۇرلىرى ئۆزىنىڭ ئاشۇنداق سەۋەب-
لەر بىلەن رويابقا چىققىنىغا خۇشال بولۇپ، «تەلەپ ۋە تەقدىم»
ئۇچۇن خىزمەت قىلىمدۇ.

بۇرۇنقىلار ئۆزىنىڭ كېيىنكى كۈنلىرىنىڭ غېمىنى يېگەچكە،
ئىلاھلارغا سېغىنىپ دەرد ـ ئەھۋاللىرىنى ئېيتىشقانىكەن. گەرچە
ئۇلار قازان ئېسىپ ئىلاھلارغا خۇشامەت قىلغاندەك كۆرۈنسىمۇ،
ئىلاھ ئۇلارنىڭ ئوخشاش بىر دەرد، ئوخشاش بىر موھتاجلىق
ئىچىدە بىرگە ئۈيۇشقانلىقىنى كۆرۈپ خۇرسەن بولاتتىكەن. ئىلاھ
كۆپ ھاللاردا ئۇلاردەك ئىخلاسمەن بەندىلىرىنىڭ ئۇمىدىنى يەردە
قويمايدىكەن. چۈنكى ئىلاھ ئۇلارنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويۇۋەرسە

www.uyghurkitap.com

ئۆزىنىڭ ئۇنتۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدىكەن.

بىزچۇ؟ تەييار نېمەتلەرگە سەجدە قىلغىلى تۇرۇۋاتىمىز. بۇ-رۇنقىلارنىڭ تاۋاپ سەيلىسىدە ئۇمىد بىلەن تەشۋىش بىللە بولاتتى، بىزنىڭ تاۋاپ سەيلىمىزدە هوشىنى يوقاتقان خۇشاللىق بىلەن نوقۇل ئۇمىد بىرگە بولماقتا. بىز ئەتىمىز هەققىدىكى گۈزەل تەسەۋ-ۋۇرلارنى تولا قىلىپ، كۆڭۈل ـ كۆكسىمىز خىلى تويۇپ، كېيىن-دىن ئەنسىرىمەس بولۇپ قالدۇق.

ساۋساۋ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان ۋاقىتلىرىدىمۇ يىغلاپتىكەن. بىز ئۇزۇم، ئەنجۇرلەردىن مول هوسۇل ئېلىپ، بايرام قىلىۋاتە-مىز. قارىغاندا، مۇرابىادىن كۈتىدىغان ئۇمىدىمىز زور ئوخشايدۇ.

مۇهىتمۇ بىر خىل مەكتەپ

بىر مىللەتنىڭ جىسمانىي ساپاسى ئۇنىڭ تەبىئىي جۇغراپىيە-لىك مۇهىتى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. «ساغلام تەندە ساپ ئەقىل» نۇقتىئىنەزەرى بويىچە قارىغاندا، تەبىئىي مۇهىتنىڭ رو-هىي سۇپەتتە تۇتقان ئورنىنى باشقا ئامىللار بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمىسا كېرەك. مىللەتنىڭ تىلى، ئىپتىدائىي دىنى، ئۆرپ ـ ئادىتى، مىجەزى، تەپەككۇر ئادىتى، تارىخىي رولى، ئىجتىمائىي تەقدىرى قاتارلىقلار شۇ مىللەت ياشاۋاتقان مۇهىتتىن ئايرىلمايدۇ. هەرقانداق سۆز مۇئەييەن مۇزىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە، بۇ خۇ-سۇسىيەت دەل شۇ سۆزنى ئىختىرا قىلغان مىللەتنىڭ تەبىئىي مۇهىتىدىن كەلگەن. ئۇ ئۆز مۇهىتىدىكى مەلۇم بىر شەيئى بىلەن ئۇچراشقاندا، ئۆزىدە ئەسلىدە بار بولغان بىۋاسىتە سېزىمى بىلەن ئىلغا قىلىدۇ. كۆرۈش، ئاڭلاش قاتارلىق سېزىملەر شەيئى بىلەن بولغان ئارىلىقى ۋە مۇناسىۋەت شەكلى (ماكان، زامان ئالاقىسى) گە مۇناسىپ هالدا ئىنكاس قايتۇرىدۇ ـ دە، ئۇ مۇئەييەن بەلگە ياكى تاۋۇش قۇرۇلمىسى سۈپىتىدە ئەستىن ئورۇن ئالىدۇ. بىر

سۆزنىڭ قانداق تەلەپپۇز قىلىنىشى ئۇنىڭ كېيىنكى فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشلەردىن مۇستەسنا ھالدا ئېيتقاندا، شۇ سۆز ئىپادە قىلغان شەيئى بىلەن تۇيغۇلۇق ۋە ئىدراكىي مۇناسىۋەتنى يىراق ھەم تۇنجى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولىدۇ. بۇنى بەزى پەيلاسوپلار «تەقلىد» ئاتالغۇسى بىلەن چۈشەندۈرىدۇ. ئومۇمەن، بىر مىللەتنىڭ لۇغەت بايلىقى ئۆزى ياشاۋاتقان تەبىئىي مۇھىتنىڭ ئەڭ سەمىمىي سىمفونىيىسى، تەرەققىيات نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئۇ شۇ مىللەتنىڭ مۇرەككەپ تارىخىي تەقدىرىنى ئىگىلەشنىڭ ئاچقۇچى. خەلقىمىز پەسىللەرنىڭ ئالمىشىشى ۋە ۋاقىت بۇرجىلىرى ئىنتايىن روشەن بولغان، سۇيى مول، ھاۋاسى ساپ، ئىنسان ـ سوغۇق ئىقلىملار گارمونىك گىرەلەشكەن، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، كانچىلىق كەسىپلىرىنىڭ ئېھتىياجى ۋە بىر تۇتاش راۋاجىغا يېتەرلىك شارائىت بەخش ئېتىدىغان، قۇياشنى يالىڭاچ مەيدىسى بىلەن قۇچاقلاشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئاسمىنى كەڭرى مۇنبەت قۇرغاق تۇپراقتا ياشاپ كەلگەچكە پەخىرلىنىشكە تېگىشلىك گۈزەل، مۇستەھكەم ۋۇجۇد بىلەن ئاجايىپ يارقىن تارىخىي قىسسىنى يارىتقان. تىلىمىزنىڭ لېكسىكىلىق تەرققىياتىدىكى كۆپ مەنبەلىششى، ئىنچىكە مەنە پەرقىگە ئىگە مەنداش سۆزلەرگە باي بولۇشى خەلقىمىزنىڭ تۇرغۇن، بېكىنمە خاراكتېردە ئەمەس، بەلكى يۈرۈش خاراكتېردە تۇياقلىرىدىن ئوت چاچراپ تۇرىدىغان جەڭ ئېتىدەك ياشاپ كەلگەنلىكىنىڭ بىر بېشارىتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ تىلىمىز پېئىلغا ئىنتايىن باي. پېئىل شەيئىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى ئېنىق مەۋھۇم ھەرىكەتلىرىنى ئىنچىكە كۆزىتىشتىن كەلگەن روھ ھادىسىسىنىڭ مەھسۇلاتى. ئىنسانىنىڭ مەنۇى ياقتىكى زىللىقى قانچىكى ئويغانسا، ئۇ ئىچكى تەجرىبىلەرگە شۇنچىكى باي بولىدۇ، ئىچكى تەجرىبىلەرگە باي بولغان ئىنسان دۇنيانىڭ باشقىلار بايقىمىغان تەرەپلىرىنى تۇنجى بولۇپ ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. پېئىلدىكى بايلىق ھەرىكەتنى مىكرو رەۋىشتە كۆزىتىپ ئايرىۋاشلىيالايدىغان زېھ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىي شوخلۇقنى ئاشكارىلايدۇ. خەلقىمىز مېۋە ـ شەربەتلەرگە، گۆش ـ مايلارغا، مەدەنلىك تاغ سۇلىرى، تۇپراق ئېلېمېنتلىرىنى ئۆزىگە يىغقان يامغۇر سۇلىرى، پەرۋاز خۇمار قۇشلار، تاپىنى ئۇرلەپ تۇرىدىغان جانلىقلارغا باي قۇرغاق تۇپراقتا ياشاپ، ئۆزىگە خاس شاش مەنىۋى ئىقلىم بەرپا قىلغان. تىلىمىزدىكى پېئىللارنىڭ ئىنچىكىلىكى ۋە دەللىكى ئەنە شۇ مەنىۋى ئىقلىمنىڭ هاياتىي كۈچىنى كۆرسىتىدىغان مۇهىم ئامىللارنىڭ بىرىدۇر. شېئىرىيەتمىزگە قارايدىغان بولساق، ئىشقىي هەربىكەتلەر، بولۇپمۇ قىز ـ ئايالالرنىڭ مىجەز ـ خۇلقىغا ئائىت پېئىللارنىڭ بىر قارىسا ئوخشاپ كېتىدىغان، لېكىن نازۇك پەرقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى تالايلاپ ئۇچرىتىمىز. بۇمۇ قۇرغاق ئىقلىمنىڭ سۇبېيېكتىتا ئىپادىلەنگەن بىر ئالاهىدىلىكى.

دېمەك، مۇهىت تىل ئۆزگىچىلىككە سەۋەب بولىدىغان گەۋدىلىك ئامىل بولۇش سۇپىتى بىلەن، ئۆزىدە ياشاۋاتقان مىللەت مەنىۋىيىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ۋە ئەڭ ئاخىرقى ئارقا كۆرۈنۈشىدۇر. مىللىي مەدەنىيەتنى ناخشا دېسەك، ئۇنىڭ مۇزىكىسى تىلدىكى مەنە قۇرۇلمىسىدۇر، تېكىستى تەبىئەتتۇر، ئۇنى مىللەت ئۆزى ئىجاد قىلىپ ئورۇنداىدۇ.

بىز ئادەتتە تىلنى مىللەتنىڭ هاياتىي كۈچىدىكى ئاساسىي ئېقىن دەپ تونۇيمىز، شۇنداق ئىكەن، ئەنە شۇ تىلغا كېپىل بولغان تەبىئەتمۇ ئوخشاشلا مىللەتنىڭ هاياتىي كۈچىدىكى مۇهىم نەرسە. مۇهىت ئەلۋەتتە تەبىئەتنىلا كۆرسەتمەيدۇ. ئۇ جەمئىيەتنى، جەمئىيەتتىكى ئىقتىسادىي، ئەخلاقىي، قانۇنىي مۇناسىۋەتلەرنى، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ساپاسى، كىيىم ـ كېچەك، باغچىلار، مۇزېيلار، بىنالار، كوچىلار، كوچىلاردىكى خاتىرە هەيكەللىرى، شوئارلار، لوزۇنكىلار، كىنو ـ تېلېۋىزىيە، مەتبۇئات قاتارلىق نۇرغۇن ساهەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار ئەسلىدىكى ئىجتىمائىي سۇبېيېكتىپ هالەتنىڭ مەهسۇلاتىلا بولۇپ قالماستىن، يەنە ئۆز نۆۋىتىدە

ئەۋلادلار روھىي قاتلىمىنى لايىھىلەيدىغان مەكتەپتۇر. مەكتەپ مە-
دەنىيەت تەلىم ـ تەربىيىسىنىڭ مەنىۋى كۆرۈنۈشىگە ۋەكىللىك
قىلسا، مۇھىت ئەنە شۇ مەنىۋى كۆرۈنۈشنىڭ ماددىي مەزمۇنىنى
كۆرسىتىدۇ. روشەنكى، تېگىشلىك مۇھىتتىن ئايرىلىپ قالغان
مەكتەپ تەربىيىسى ئۆزىنىڭ پاكىت خاراكتېرلىك قايىل قىلىش
كۈچىنى يوقىتىدۇ. «ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش كەلگۈسىنى قولغا
كەلتۈرۈش ئۈچۈندۇر». بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، بىر مىللەتنىڭ
ئۇزاق تارىخىي ئەنئەنىسى، مەدەنىيەت تەرەققىياتى، ئارزۇ ـ خا-
ھىشلىرىنىڭ مەزمۇن دەلىلى بولغان خاس مۇھىتنىڭ بەربات بولۇ-
شى شۇ مىللەت تارىخىنىڭ پالەچ بولغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ.
ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ گېنېرالى توريىم شۇنداق دېگەنىكەن:
«مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان جايدا، كىشى-
لەرنىڭ ئۆز ۋەتىنى، خەلقى ۋە تارىخىغا نىسبەتەن قىزغىن مۇھەب-
بىتى قالمايدۇ، شۇنداقلا ئارمىيە، جەڭچىلەردىمۇ باتۇرلۇق
ۋە ئۆز ـ ئۆزىنى قۇربان قىلىشتەك مىللىي روھ ئۆلىدۇ. ئۆزلىرى-
نىڭ شانلىق تارىخىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندا، پۇقرالار ئۇستى-
ۋېشى جۇل ـ جۇل، ئاچ ـ يالىڭاچلىقتا قالغان سەرگەردانلارغا
ئايلىنىدۇ. مۇنداق كىشىلەردە قورساق تويغۇزۇشتىن باشقا ئىستەك
بولمايدۇ».

1

شەرق ئەللىرى ئۆزلىرى چوقۇنىدىغان بىرەر مەبۇد بولمىسا
كۆڭلى قانائەت تاپماي كەلگەن، شۇڭا تولىمۇ قەدىمىيلىككە ئىگە
شەرق تارىخىدىن ئىلاھلارنىڭ تۈرلۈك ئەۋرىشكىلىرىنى تاپقىلى بو-
لىدۇ. شەرق ئەللىرى ئۆزىدە بولمىغان قۇدرەت، ئىقتىدارلارنى،
ئۆزىگە ھازىردا نىسىپ بولمىغان ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، سەۋەنلىك-
لىرى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان كۆڭۈل غەشلىكى، ھەسرەت ـ

نادامەتلىرىنى، ۋەھىمە ئازابلىرىنى بىرلا ئىلاھنىڭ ۋۇجۇدىغا تولۇق مۇجەسسەم قىلىپ، ئۆزلىرىنى پانىي دۇنيانىڭ ئازابلىرىدىن خالىي قىلىشقان ـ دە، تەقدىرنىڭ ھەرنە كەلمىشلىرىدىن ئانچە ئەنسىرەمەي ياشاۋەرگەن. ئۇلارچە، ئۆزىدە ھەل بولمىغان ھەرقانداق نەرسە ئاشۇ تەڭداشسىز قۇدرەت ئىگىسىدە بار، بۇ قۇدرەت ئىگىسىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشقىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن مول ھاياتىي كۈچ، تەسەۋۋۇر ۋە گۈزەللىك ئۇنۇمىدە سېھرىي ئالەم ئاستا ـ ئاستا بارلىققا كېلىپ كامالەتكە يەتكەن. نەتىجىدە، بۇ ئالەم ئىسپاتلاشقا ۋە باشقا يول بىلەن چېقىلغىلى بولمايدىغان سىر بىلەن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قاتتىق رام قىلىپ كەلگەن.

غەرب ئەللىرىدە دەل ئەكسىچە، ئۇلاردىكى ئىلاھلار تالاي تارەخىي، دىنىي ئىسلاھاتلار نەتىجىسىدە رېئال، ئىنسانىي سۈپەتكە كىرىشكە باشلىغان. ئىسپاتلاشنى ياخشى كۆرىدىغان غەرب ئەللىرى دىنىي كامالەت نۇقتىسىدا تۇرغان نۇرغۇن مەسىلىلەرنى پەننىي دەلىللەر ئارقىلىق قايتىدىن شەرھلەپ، ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىغا قۇلاي نۇرغۇن ۋاستىلەرگە ئېرىشتى.

شەرقتىكى ئىلاھلار بەندىلەرنىڭ چاقچىقىنى كۆتۈرمەيدىغان سۈرلۈك ئەلپازدا ياشاپ كەلدى. غەربتىكى ئىلاھلار بەندىلەر چاقچاق قىلسا كۆتۈرىدىغان رەۋىشتە ياشاپ، بۇنداق چاقچاقلارنى ياخشى كۆرۈپ قالغان ۋە بەندىلەرنىڭ ئارىسىغا يۈزلەنگەن.

مانا بۇ ھال دۇنيانىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇتۇپىدا ئوخشىمىغان ھوقۇق فورمىسىنى شەكىللەندۈردى. شەرقتە ھوقۇق چېقىلغىلى بولمايدىغان مۇتلەق نەرسە، ئۇ مەلۇم بىر كىشىگە مۇتلەق ھالدا مەنسۇپ بولىدۇكى، ئاۋامنىڭ تەقدىرى مەزكۇر ھوقۇق ئىگىسىنىڭ بىر قېتىملىق چۈشى ياكى خىيالى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. نۇرغۇن مۇنەججىملەر ۋە ئاقىللار ئەنە شۇ چۈشنىڭ مۇلايىم قۇربانلىرى. دېمەك، شەرق سۇلتانلىرى خۇدانىڭ بىرلىكىگە بولغان ئىجتىمائىي تەقلىدنىڭ مەھسۇلىدىن ئىبارەت. كۆپ ھاللاردا ھوقۇق

هوقۇقدارلارنىڭ جەمەتى تەرىپىدىن تولۇق مونوپول قىلىنىپ، ئەۋ-
لادمۇ ئەۋلاد مىراس بولۇپ كەلگەن. غەربتە هوقۇق بارا ـ بارا
تارقاقلىشىپ، هوقۇقدارنى نازارەت قىلىدىغان كۆپ قۇتۇپلۇق قۇ-
رۇلما بارلىققا كەلگەن. بۇ دەل پارلامېنتىنىڭ ئۆزى ئىدى.

بىر مىللەت ياكى بىر رايوننىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈلمىسىنىڭ
خاراكتېرى شۇ مىللەت ياكى شۇ رايوننىڭ دىنىي ئېتىقاد قاتلىمىدە-
كى روهىي ئامىلىنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت شەكلىگە
تارتىدۇ. تەبىئەتكە پەرھىز خاراكتېرلىك مۇناسىۋەتتە بولغان دىن
كۆپرەك ئېستېتىك ۋە مىستېتىك مەزمۇننى كامالەتكە يەتكۈزىدۇ.
تەبىئەتكە ئىستېلا خاراكتېرلىك مۇناسىۋەتتە بولغان دىن ئىدراكىي
رەۋىشتە سانائەتنى راۋاجلاندۇرىدۇ.

دېمەك، ئەسلىدىكى دىنىي ئېتىقاد كېيىنكى جەمئىيەت خاراك-
تېرىنىڭ خېمىرتۇرۇچى.

2

بىزمۇ شەرق دۇنياسىدىكى دىنىي كەيپىياتقا ئىنتايىن باي
مىللەتلەرنىڭ بىرسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن تۇرلۇك ئىجتىمائىي
ۋە مەدەنىي قاتلامغا ئىگە. شۇڭا دۆلەت ۋە هوقۇق قارىشى ئاللىبۇ-
رۇنلا بارلىققا كەلگەن ۋە زامانغا يارىشا ئەھمىيەتلىك مەزمۇنلاردا
ئۆزگىرىپ كەلگەن. هوقۇق ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ئەمەلىي كۈچ-
نىڭ جارى بولۇشىدىكى مەركىزىي سەۋەب دېگەن قاراش پەيلاسوپلە-
رىمىز ۋە ئەدىبلىرىمىزنىڭ كىتابلىرىدىن مۇڭاپىق شەرھى ياكى
ئىپادە تاپقانىدى.

ئەمما، هوقۇق قارىشىمىز بۇگۈنكى كۈنلەردە تولىمۇ پۇچەك،
تېتىقسىز، چاكىنا مەزمۇنلارنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈشكە باشلىدى.
كۆپ هاللاردا هوقۇق كىشىلەرنىڭ تۇتۇرۇقسىز شان ـ شەرەپ
ئېھتىياجى، پاراڭان خۇسۇسىي تۇرمۇش ئېھتىياجىنىڭ ۋاستىسىگە

ئايلىنىپ قالدى. هوقۇق ئەسلىدە ئۆتكۈنچى بۇرچ ۋە مەسئۇلىيەت بولسىمۇ، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئىشرەت خۇمارى گويا ئۇنى مەڭگۈلۈك باقىمەندە سۈپىتىدە كۆرسەتتى. ئۇنىڭغا ئېرىشكەنلەر غادايىدى، ئېرىشمىگەنلەر تىزلاندى. تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي قانۇنىيەت پرىنسىپى بويىچە ئېيتقاندا، هوقۇق كۈچلۈك مەسئۇلىيەت، توغرا غايە ۋە مۇستەقىل ئىرادىنىڭ مەھسۇلى بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، هازىر ئۇ تىزلىنىپ يالۋۇرۇشنىڭ، ئېھتىياتسىزلىنىپ بوسۇق ماراشنىڭ، ئىنسانىي پەزىلەت جەھەتتىكى بەربات بولۇشنىڭ مەھسۇلاتىغا ئايلاندى. مەلۇمكى، هوقۇق باشقىلاردىن تىلەپ ئالمىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى تارىخىي مۇقەررەرلىك كۈچى بىلەن يارىتىدىغان نەرسە.

مېنىڭ بىر ئۇستازىم مۇنداق بىر هېكايىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى:

— بىز خېلى باي ئائىلىلەردىن ئىدۇق. ئەينى ۋاقىتتا كىچىك بولساممۇ، بەزى ئىشلار ئېسىمدىن زادى چىقمىپ كەتمەيدۇ. ئائىلىمىزدە بىرقانچە چاكار بولاتتى، ئۇلارنىڭ بەزىسى باشقا چاكارلار كىرىشكە جۈرئەت قىلالمايدىغان ئىچكىرى ئۆيلەرنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى، بەزىسى هويلا ـ ئارام‌لارنىڭ ئىشلىرىنى قىلاتتى. بەزى ۋاقىتلاردا هاجىتەمەن قوشنىلار تۇز، يېپ ـ يىڭنە قاتارلىق ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلەرنى سوراپ كىرەتتى. ئۆي خىزمەتچىلىرى ئادەمگەرچىلىككە ئېلىپ، ئاشۇنداق كىچىك نەرسىلەرنى بەزى ۋاقىتلاردا ئۆز ئالدىغا بېرىۋېتەتتى، بۇنى هويلا ـ ئارام خىزمەتچىلىرى كۆرۈپ قېلىپ، دادامغا ياكى ئانامغا چېقىشتۇراتتى، ئۇلار بەزىدە بوپتۇ دېسىمۇ، بەزىدە ئاچچىقلىنىپ قالاتتى ـ دە، چېقىشتۇرغان هويلا خىزمەتچىسىنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن ئۇنى ئۆي خىزمەتكارلىقىغا ئالماشتۇراتتى، ئەسلىدىكى ئۆي خىزمەتچىسى ئۇنىڭ ئورنىغا هويلا ـ ئارامنىڭ ئىشلىرىنى قىلاتتى.

— بۇ بىر ئاددىي ۋەقە، — دەيتتى ئوقۇتقۇچىم خۇلاسە چىقىرىپ

ېرىپ، — شۇنداق بولسىمۇ ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. ئويلاپ باقسام، ئۇ جەمئىيىتىمىزدىكى ھوقۇق مۇناسىۋىتىنى سۈزۈك ئەينەكتەك كۆرسىتىپ بېرەلەيدىكەن، مەيلى ئۆي ئىشلىرى بولامدۇ، مەيلى ھويلا ئىشى بولامدۇ ھەممىسىنى بەربىر چاكارلار قىلىدۇ، گەرچە ھويلا چاكىرى ئۆي چاكىرىنى چېقىشتۇرۇش بەدىلىگە ئۇنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋالغان بولسىمۇ، يەنىلا چاكارلىق تەقدىرىدە ئۆزگەرىش بولمىدى. دېمەك، قۇل ئۆزىنىڭ پېشانىسىدىكى قۇللۇق تامغىسىنى يۇيۇۋېتەلمەي ياكى سويۇپ ئېلىۋېتەلمەي تۇرۇپ، ئىككىنچى بىرسىنىڭ «ئورنى»نى ئىگىلىسە، ئۇ ئوخشاشلا قۇل بولۇپ تۇرىۋېرىدۇ.

3

ھەقىقىي ھوقۇق ئۇنى ئۆز كۆچى بىلەن يارىتالايدىغان ھەمدە ئۆزى ئىشلىتەلەيدىغان ئادەمگە مەنسۇپ، بولمىسا سېنىڭ قولۇڭدىكى نەرسە ھوقۇقىنىڭ ئۆزى بولماي، ھوقۇقىنىڭ جىلۋىسى ياكى سايىسى بولۇپ قالىدۇ. بۇگۈن «ئۇلار يەپ بولاي سېمىز» دېگەن ئېتىقاد بىلەن ئۆتىدىغان كىشىلىرىمىز ھەقىقەتەن ئاز ئەمەس، بۇنداق ئەقىدە خەلقىمىزگە ئاپەت خاراكتېرىدە يامراۋاتىدۇ.

ئاز ــ تولا مەكتەپ كۆرگەن بەزى كىشىلىرىمىز خۇدانى تەرك ئېتىپ «ئۇزۇل ــ كېسىل ماتېرىيالىزمچى» بولۇۋالىدۇ، كېيىن بىلىشىمىزچە، ئۇلار روھقا چوقۇنۇپ يۈرمىسىمۇ، ئادەملەرگە قارىغاندا ناماز ئوقۇيدىكەن. بۇ ئەھۋال مەيلى زىيالىي، مەيلى كادىر بولامدۇ، ئىشچى ياكى دېھقان بولامدۇ ھەممىسىدە بار. دېھقانلار ئۇنچىلىك قىلىپ كەتمىسىمۇ، ئۇلارنىڭ بېشىدا ئۆزىنى خىزىر ياكى «قىبلە» كۆرسىتىدىغان مەخسۇس ئادەم بار بولغاچقا مەجبۇر بولغان. قانداقلا بولمىسۇن، ھۆكۈمراننىڭ زالىملىقى يەنىلا ئاۋامنىڭ قۇلچىلىقىدىن كەلگەن. قۇلچىلىق نادانلىق بىلەن قوشكېزەك.

www.uyghurkitap.com

زامانلارنىڭ ئۆتۈشى، كىشىلەرنىڭ «تەزىم ـ رەھمەت» بەجا قىلىۋېتىشى بىلەن نۇرغۇن ھوقۇقدارلىرىمىز باسما قۇدۇققا ئوخشاپ قالدى. ئۇلاردىن سۇ چىقىرىش ئۈچۈن ئاۋۋال بىر ـ ئىككى قاپاق سۇ تۆكمەسەك بولمايدۇ.

1995 ـ يىل مارت

سەپەر ۋە ھاسىلات

بۇ يەردىن ئۇ يەرگە

1

بۇ يەر بىر ئىچكى قۇرۇقلۇق. بۇ يەر مۆجىزىلەرگە باي بىر بىپايان زېمىن، بۇ يەر ئۆزىنىڭ مۆجىزىسىنى ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەيدۇ. بۇ يەرنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك قەدىمىي دەريالىرىمۇ ئۆزىدىن چىقىپ ئۆزىگە سىڭىپ كېتىدۇ. بۇ يەر دۇنيانىڭ ئىچىدە، شۇنداقلا دۇنيانىڭ سىرتىدا.

بۇ يەر جاھاننىڭ رەپتارىنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرگەن ئېزىتقۇ شەھەرلەردىن ئۆتىدۇ. بۇ يەردە تارىختىن ئىبارەت بىر سامانيولى بار، بۇ يول ھەممە ئىقلىمغا تۇتاشقان. بۇ يەرنىڭ كىشىلىرى پارسقا، رىمغا، گرېتسىيىگە، مىسىرغا، ھەبەشكە ئەنە شۇ يول بىلەن بارىدۇ. ئۇ يولنىڭ ئۇچ ـ چېكى كۆزىمىز يەتمەيدىغان بوشلۇقلارغا سوزۇلغان. بۇ تارماق يوللاردا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ، شۇڭا ئۇ يوللار مۇزلۇق. كىشىلەرنىڭ خىيالى مۇشۇ يوللار ئارقىلىق ۋاشىنگتون، لوندۇن، پارىژ، ستوكھولم، سىدنىي، توكيو، جەنۇبلەرگە سەپەر قىلىدۇ. بىراق «يول تېپىلغاق، ئات ئۇرۇق».

خىياللار ھالسىرىغان، مەيلەر تىترەڭگۈ، قىرتاق مەيلەر مەيـ
دانلار ۋە پىكىرلەرنىڭ جۇلاسىغا كىسلاتادەك چېچىلغان. ناگاساـ
كى، خروسسىملارغا ئاتوم بومبىسى تاشلانغان، بىزنىڭ بۇ يەرگە
ھاراق بوتۇلكىلىرى تاشلانغان، بىراق پاجىئەنىڭ دەرىجىسى ئوخـ
شاش، بەلكى بىزدە ئېغىر. ناگاساكى، خروسسىملاردىكى كىشىـ
لەرنىڭ ۋۇجۇدى زەخمىلەنگەن، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ۋوجۇدى
بىلەن روھى تەڭ زەخمىلەنگەن.

خىرىس سىرتتىن، قوغدىنىش ئىچىدىن، ۋۇجۇدۇڭ زەخمىـ
لەنسە، بۇ ئانچە چوڭ يوقىتىش ئەمەس، ئەمما ئەڭ مۇھىمى روـ
ھىڭنى ئاسرا. چۈنكى شەيئىلەر ئىچىدىن ساقىيىدۇ.

تەقدىرىڭنى ئۆزگەرتمەكچىمۇ سەن؟ ئۇنداقتا بىر ئورۇندىن
يەنە بىر ئورۇنغا يۆتكىلىپ باق، ئىشقىلىپ، بىر نەرسىگە ئېرىشىـ
سەن سائادەت ياكى نادامەتكە!

ھەسرەت ئۇلۇغ نەرسە. ئادەمىيلىك ئەنە شۇنىڭدىن بەرىكەت
تاپىدۇ. ئازراقمۇ تەۋەككۇل قىلىشقا پېتىنالمىسالىڭ، ھېچنېمىگە
ئېرىشەلمەيسەن، بەلكى ئۆزۈڭدىكى يوشۇرۇن قۇدرەت ۋە ئامەتلەرگە
ھاقارەت كەلتۈرگەن بولىسەن.

2

مەن خىزمەتكە چىققىلى ئون يىل بولۇپ قالدى، ھازىرغىچە
ئوقۇتقۇچىلىق قىلمۇاتىمەن. 1988 ـ يىلىدىن باشلاپ ئالىي مەكـ
تەپ ئوقۇتۇشىغا قەدەم قويدۇم. ھازىرغىچە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ
مەخسۇس كۇرس ۋە تولۇق كۇرس سىنىپلىرىغا ئۆزلۈكسىدىن ئۆگـ
نىش ئاساسىدا دەرس ئۆتۈپ كېلىۋاتىمەن. تەڭتۇش خىزمەتداشلـ
رىمنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر ـ ئىككى قېتىمدىن بىلىم ئاشۇـ
رۇشقا بېرىپ كېلىشتى، بىراق نېمە ئۈچۈندۇر ماڭا نېسىپ بولمـ
دى. شۇنداق بولسىمۇ، يېڭىدىن شەكىللەنگەن، سىستېمىلىق
دەرسلىكى بولمىغان بىر قانچە دەرسلەرنى ئۇستۇمگە ئالدىم. مەن

www.uyghurkitap.com

بىلىم ئاشۇرۇشقا تەقەززا بولۇش بىلەن بىرگە، دۆلىتىمىزدىكى بەزى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىلمىي جەھەتتىكى ئومۇمىي كەيپىياتىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ بېقىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. مەن ھازىرقى مائارىپىمىزنىڭ رېئال ھالىتىدىن نارازى ئىدىم. ئوقۇتقۇچىلاردىكى قاششاقلىق، ئوقۇغۇچىلاردىكى نادانلىق، رەھبەرلىكتىكى بىپەرۋالىقلاردىن ئازابلىناتتىم. ئىشقىلىپ، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەنئەت جەھەتتىكى بۇرۇقتۇرما ھالەت مېنى ھەممە نەرسىدىن بىزار قىلغانىدىكى، تازا ئۆگەنسەم، ئىشلىسەم، ئىجاد قىلسام بولىدىغان ياشلىقىمنىڭ مەززىسىنى ھېس قىلالمىدىم. مەن ئۇچۇن گويا ھەممە نەرسە بىمەنە ۋە ئەھمىيەتسىزلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

ئۆتكەنكى يىرىم يىلدا ماڭا دەرس ئورۇنلاشتۇرۇلمىغانىدى، بۇ بىر پۇرسەت ئىدى. مەن مەكتەپ رەھبەرلىكىگە ئۆز خىراجىتىم بىلەن بىلىم ئاشۇرۇپ كېلىشنى ئىلتىماس قىلدىم. رەھبەرلىك ئاخىر قوشۇلدى. شۇنداق قىلىپ چاڭچۇنگە — شەرقىي شىمال پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىنگلىز تىلى ئۆگەنگىلى بارىدىغان بولدۇم.

ئۇ يەردە 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 7 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە جەمئىي ئۈچ يېرىم ئاي تۇردۇم. بارغانغا لايىق ئاز ـ تولا پايدىسى بولدى. بۇ جەريانىدا مەن تەبىئىي ھالدا ئاددىي، ئەمما ئويلىنىش قىممىتىگە ئىگە سەرگۈزەشتىلەرگە ئىگە بولدۇم.

بېشىم دوپپىغا سىغمىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەنىسى كائىناتقىمۇ سىغمايدۇ. مەن بىر كىچىككىنە تەن، ئەمما ئىنسانلىقىم ئالەم بىلەن تەڭ. خۇدا ئەركىنلىكتىن ئىبارەت ھېچنېمىگە تەڭ قىلغىلى بولمايدىغان ئالىي مۇكاپاتنى روھ ۋە تېنىمگە سىڭدۈرۈپ ئاپىرىدە قىلغاچقا، بۇ دۇنيادىكى ئەركىنلىك نېسىۋىمدىن قانغۇچە بەھرىمەن بولغۇم، باشقىلاردەك جاھان كەزگۈم، ئىقلىملارنى ئارىلاپ يۇرگۈم، يۇرت، مىللەت، ئىرق ئايرىمايلا ئۇلار بىلەن دوستانە قۇچاقلاشقۇم كېلىدۇ. بۇ، بىر ئەقەللىي تەلەپ. بۇنىڭغا قۇۋناق،

مەدەنىيەتلىك ئەللەرنىڭ ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىدىن قالغان مېيىپ ـ ناكار كىشىلىرىمۇ ئېرىشەلەيدۇ. مەن بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن زىيالىيلار قوشۇنىمىزنىڭ ئاددىي بىر ئەزاسىمەن. جەمئىيەتكە ۋە خەلقىمگە سەمىمىي ئەقىدەم ۋە ئۆزۈمگە لايىق قۇدرىتىم بىلەن ئىشلەپ بېرىۋاتىمەن. بىراق مەن ئۆزۈم خىزمەت قىلىۋاتقان بىر رايوندىن ئىككىنچى بىر رايونغا تۇنجى قېتىم باردىم. يىراق قەلئە ـ شەھەرلەر بىزنىڭ سودىگەرلىرىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا يېڭىلىق ئەمەس. كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە بۇيۇك، رومانتىك تۇس ئالغان يىراق قىتئەلەرمۇ ئاز ساندىكى سودىگەرلىرىمىز ۋە زىيالىيلىرىمىز ئۈچۈن يات ئەمەس. بىراق بۇ ئۇلارغىمۇ نۇرغۇن توسالغۇلاردىن ھەر باب بىلەن ئۆتۈش بەدىلىگە كېلىدۇ. شۇنداق، سودىگەرلىرىمىز ئۈچۈن قوغۇنلۇقنىڭ يولىغا ئايلانغان «كۇلى» ماڭا نىسبەتەن يېڭى. مەن تېخى يىراق ئەللەردىن تەسىرات ئېلىشقا ئۇلگۈرمىدىم. مەن بارغان يەرنى نۇرغۇن كىشىلىرىمىز كۆرگەن. ئەمما ئۇلار تەسىراتلىرىنى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردىلا ئېيتىشىپ قەلەمگە ئېلىشماپتۇ. بەلكىم ئۇلار پۇلدىن باشقا نەرسىلەرنى كۆزگە ئىلمىغاندۇر.

تەبىئىتىم ئاددىي بولغاچقا، جىق ئىشلارغا ھەيران قالمەن. ئادەتتىكى ئادەم بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئاددىي كىشىلەرگە، ئادەتتىكى ئىشلارغا يولۇقىدىكەنمەن. مەشھۇر ئەرباباللار بىلەن ئۇچرىشىدىغان بۇنداق تەلەي بىزگە نەدە تۇرۇپتۇ. مېنىڭ كۆرگەنلىرىم ئاددىي بىر ئادەمنىڭ سەرگۈزەشتىسىگە ۋەكىللىك قىلسا كېرەك.

سىلىشتۇرما تەسىرات

چاڭچۇن ۋوگزالىغا چۈشتۈم. ھايال ئۆتمەي ئايالىم بىر ساۋاقداشى بىلەن بىرگە ئالدىمغا يېتىپ كەلدى، بىز خۇشال ـ خۇرام كۆرۈشتۇق. شەرقىي شىمال پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قارىمىقىدىكى ياپونىيىدە ئىلىم تەھسىل قىلغۇچىلار تەييارلىق مەكتىـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پىدە شىنجاڭدىن بارغان 60 قا يېقىن ھەر ساھە ياش خادىملىرى ياپون تىلى ئۆگىنىۋاتقان بولۇپ، ئايالىم ئەنە شۇ تۇركۇمدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى.

بۇ، 4 ـ ئاينىڭ باشلىرى بولۇپ، چاڭچۇن تېخى سوغۇق ئىدى، يەنىلا قېلىن پوپايكا ۋە چاپانلار بىلەن يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. چاڭچۇن بىر قەدەر رەتلىك، پاكىز شەھەر ئىكەن، كو-چىلىرىدا ئادەملەر ئۇرۇمچىدىكىدەك ئۇنچىۋالا جىق ئەمەس ئىدى. بۇ يەردە سىرتتىن ئېقىپ كەلگەن غەيرىي چاڭچۇنلۇك كىشىلەر ناھايىتى ئاز بولغاچقىمۇ، ئوغرىلىق، يانچۇقچىلىق، بۇلاڭچىلىققا ئائىت ۋەقەلەر ئاز ئىكەن. مەن تۇرغان ئۇچ يېرىم ئاي جەريانىدا بۇنداق ۋەقەلەرنى يولۇقتۇرمىدىم ھەم ئاڭلىمىدىم. كېيىنچە ئۇق-سام، يۇرتداشلىرىمنىڭ ھەممىسىنىڭ تەسىراتى ئەنە شۇنداق ئى-كەن. چاڭچۇن مەن كۆرگەن ئەڭ تىنچ شەھەر ئىدى، ھەتتا مەست بولۇپ قالايمىقان ۋارقىراپ يۈرگەن كىشىلەرنىمۇ ئۇچراتقىلى بول-مايتتى. كوچىلار كەڭ ۋە ئازادە، ئەخلەتكە ياتىدىغان نەرسىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. قاتناشمۇ بىر قەدەر رەتلىك، پىيادىلە كوچى-سىدا ئادەملەر شالاڭ، يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا تىقىلىپ كەتكەن سودا بوتكىلىرى، خالىغانچە مېڭىپ يۈرگەن ئۇششاق سېتىقچىلار يوق، ھەممە نەرسىلەر ئۆز يولىدا ئىدى. يوللاردا قارىغاي ئەڭ كۆپ ئۆستۈرۈلگەن بولۇپ، شەھەر ھېلىھەم يېشىل تۈستە كۆزگە تاشلى-نىدۇ. ياز ئايلىرى يېقىنلىشىپ ھەممە دەرەخلەر كۆكەرگەندە، ئاندىن چاڭچۇننىڭ باراقسان ئورمانلار بىلەن ئورالغان كۆجۈم شە-ھەر ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا، سودا ماگىزىنلىرى، بوتكىلار ۋە مەيخانىلارنىڭ كۆپىيىشى ئۇچۇن دەرەخلىرى يىللارسې-رى ئازلاپ، تاقىرلىشىپ كېتىۋاتقان ئۇرۇمچى ئېسىگىزگە كېلىدۇ.

چاڭچۇننىڭ سودا سارايلىرىمۇ كەڭ ۋە ئازادە، چۈشۈش ـ چىقىش سىيرىلداقلىرىنىڭ ھەممىسى ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدۇ. تاۋار-

لار ئادەمنىڭ كۆزىگە ئاراملىق بەرگۈدەك قىلىپ كەڭ ـ كۈشادە تىزىلغان، ساختا تاۋارلار يوق دېگۈدەك ئىدى. چوڭ كوچىلاردا كىتابخانا بىنالىرى پات ـ پات ئۇچرايدۇ، خىلۋەت، تار كوچىلاردە- مۇ كىتاب ـ ژۇرنال بوتكىلىرى بار، ھەتتا مەخسۇس كىتاب ـ ژۇرنال مەركىزىمۇ بار. بەزى كوچىلاردا كونا كىتابلار بازىرى بولىدىكەن، خېلى يىللار ئىلگىرى چىققان كىتابلار بىر قانچە ھەس- سە يۇقىرى باھادا سېتىلسىمۇ قىزغىن خېرىدارلارغا ئېرىشەلەيدە- كەن. روشەنكى، چاڭچۇن شەھەر ئاھالىلىرى بىر قەدەر مەدەنىيەت- لەشكەن، ئۇلار كىتاب مەدەنىيىتىنى ئائىلىۋى ھاياتنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر قىسمىغا ئايلاندۇرغان.

دەرۋەقە، چاڭچۇن شەرقىي شىمالدىكى چوڭ بىر مەدەنىيەت شەھىرى ئىكەن. بۇ يەردە مەملىكەت بويىچە داڭلىق ئونغا يېقىن ئالىي بىلىم يۇرتى بار ئىكەن، ئۆلكە، شەھەر دەرىجىلىك ئالىي ۋە تېخنىكوم مەكتەپلەر ئەلۋەتتە ئۇنىڭدىن بىر قانچە ھەسسە كۆپ ئىكەن. ھەر قايسى مەكتەپلەر ئارا يېنىك ئاتلېتىكا، پۇتبول، ۋالىبول، ۋاسكېتبول مۇسابىقىلىرى؛ ئىنگلىزچە، ياپونچە، رۇسچە نۇتۇق مۇسابىقىلىرى؛ ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇسابىقە- لىرى پات ـ پات ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىكەن. ھەر قايسى ئالىي مەك- تەپلەرنىڭ فاكۇلتېتلىرى جۈڭگو ۋە چەت ئەللىك مەشھۇر ئەربا- لار، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئىلمىي دوكلاتلىرىنى ھەپتىدە بىر ـ ئىككى قېتىمدىن ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. بىزدە بولسا، بۇندا ق ئىشلار ئىنتايىن تەسكە توختايدۇ. مەكتەپلەر ۋە فاكۇلتېتلار ئالدى بىلەن ئىقتىسادتىن قىسىلىدۇ. بۇ مەسىلە ھەل بولغان ئەھۋالدىمۇ سىياسىي جەھەتتىكى تۇرلۇك ئاگاھلاندۇرۇش ۋە ئېھتىيات قىلىش- لار تۇپەيلى كۆپىنچە ئۇرۇنۇشلار بىكار بولۇپ چىقىدۇ. ئەلۋەتتە، رەھبەرلىك قاتلىمىدىكى دوگما سىياسەتۋازلىق، شەكىلۋازلىق ھەم- مىدىن ئېغىر. مەن چاڭچۇندىكى ئوقۇش ھاياتىمدا قۇرۇق سىياسىي شوئارلارنى، بىمەنە يىغىنلارنى ئۇچراتمىدىم دېسەممۇ بولىدۇ، كە-

شىلەرنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمەتكە ئەمەلىي ئۇنۇم بىلەن جاۋاب بە-رىشكە مايىل ئىكەن. بىزنىڭ ئىشلىرىمىز نېمىشقا ئىلگىرى باس-مايدىغاندۇ؟ ئەلۋەتتە، بۇ تالاي كۆزىتىپ جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىك سوئال. نېمىشقىدۇر جۇڭگو ئاللىبۇرۇن ۋاز كەچكەن ئۇسۇللار بىزدە ساقلىنىپ قالغان. ئوخشاش بەزى سىياسىي ئىبارىلەرنىڭ كەينىگە «خەلق گېزىتى» دە چىكىت قويۇلغان بولسا، بىزنىڭ گېزىتلىرىمىزدە ئۇندەش بەلگىسى قويۇپ قويۇلىدۇ، بىر ئۇندەش بەلگىسى قويۇلغان بولسا بىز بىرقانچىنى كۆپەيتىپ قويىمىز. كۆ-پىنچە رەھبەرلىرىمىز قوۋزى سېمىز كېلىدۇ، گېزىت ـ ھۆججەت ئوقۇپ بەرگەندە ياكى سىياسىي نۇتۇق سۆزلىگەندە تېخىمۇ پۇلتە-يىپ كېتىدۇ. بىراق، رېئال تەرەققىيات سەۋىيىمىز ھەمىشە ئار-قىدا بولۇپ چىقىدۇ.

سادىغاڭ كېتەي، پايانسىز «يايلاق»، سادىغاڭ كېتەي، ئاس-مانپەلەك قوم بارخانلىرى.

بىر رايوننىڭ يەنە بىر رايونغا ئوخشىماسلىقى مۇقەررەر ھالدا كىشىگە سېلىشتۇرما تەسىرات بېغىشلايدۇ. بۇ تەسىرات پىكىرلەرنى تۇغدۇرىدۇ، پىكىر تۇغۇلغانىكەن، ئاۋامنىڭ دىققىتىگە تاشلىماي بولمايدۇ. ئىجتىمائىي كۇچ بۇيلۇقتىكى تىم ـ تىم بۇلاقنىڭ تامچە ـ تامچە سۇيىدەك ئۇششاق پىكىرلەرنىڭ تۇرتكىسىدىن ھاسىل بولىدۇ.

خوش، چاڭچۇن ھەققىدىكى تەسىراتىمىزغا قايتىپ كېلەيلى. يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، چاڭچۇن شەھىرىدە مەكتەپ ئەنە شۇنداق تولا، ئالىي مەكتەپلەردە ئىنگلىز تىلى ئاساسەن ئومۇمىي ساۋاتنا ئايلانغان، ئالاھىدە قىستۇرۇپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇكى، چاڭچۇن شەھىرى مۇھىتىنى بۇلغايدىغان ئېغىر سانائەت بازلىرى ۋە زاۋۇتلاردىن خالىي ئىكەن. ئۇرۇمچىدىكىدەك مەكتەپ بىلەن زاۋۇت-نىڭ گىرەلىشىپ كېتىش ئەھۋالى يوق. بىزدە مەكتەپ، دوختۇر-خانىلارنىڭ فۇنكسىيىلىك رولى بىلەن زاۋۇتلارنىڭ ئىس ـ تۈتەكلە-

رى ئارىلىشىپ كەتكەن. كېيىنكى ۋەزىيەتتە، نەتىجە قايسى تەرەپكە مەنسۇپ بولاركىن ـ تاك.

چاكچۇن تەرەققىيات جەھەتتە جوكگۇنىك ئادەتتىكى شەھەرلەرنىڭ بىرى. ئەمما ئۇرۇمچى بىلەن سېلىشتۇرغاندا روشەن پەرققە ئىگە. چاكچۇن ئۆز نۆۋىتىدە كىنو شەھىرى. داكلىق چاكچۇن كىنو ستۇدىيىسى مۇشۇ شەھەردە. ئۇنىڭدىن باشقا، مەخسۇس بىر كىنو شەھىرى قۇرۇلغان بولۇپ، فىلىم ئىشلەشتە لازىم بولىدىغان كۆرۈنۈشلەر ۋە ئەسلىمەلەرنى ئاساسەن دېگۈدەك ئەنە شۇ يەردىن تاپقىلى بولىدۇ. بەلگىلىك ھەق بىلەن ئۇ يەرگە كىرىپ ـ چىققىلى، كىنولاردىكى ئالاھىدە كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئىشلىنىش جەريانىنى قايتا كۆرگىلى، كىنو چولپانلىرى بىلەن ئۇچراشقىلى، خاتىرە سۈرەتكە چۈشكىلى بولىدۇ.

چاكچۇندە خەنزۇ، مانجۇ، ياپون، رۇس، چاۋشيەن، خۇيزۇ مەدەنىيىتىنىڭ ئالامەتلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن. كونا بىلەن يېڭى بىر ـ بىرىنىڭ ئىناق ھالىتىنى ساقلاپ قالغان. ئاۋات كوچىلاردا قورچاق «مانجۇرىيە دۆلىتى» دەۋرىدىكى ھەيۋەتلىك بىنالار ـــ قورچاق «مانجۇرىيە دۆلىتى گوۋۇيۈەنى» نىڭ بىناسى، «پادىشاھ ئوردىسى» (ئاخىرقى پادىشاھ فۇيى تۇرغان) بىنالىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. بۇلار ئاساسەن ياپونىيە بىناكارلىق ئۇسلۇبىدا سېلىنغان. ياپونچە ئۇسلۇبىدىكى باشقا بىنالارمۇ خېلى بار ئىكەن. ئەينى دەۋرلەردىكى تراللىبۇسلار ھېلىمۇ قاتناۋاتىپتۇ.

شەرقىي شىمال ياپونىيە ۋە رۇسىيىنىڭ تاپىنى ئاستىدا بىر مەزگىل تۇرغان يەر. ئاھالىلىرىدە رۇس ۋە ياپون تىللىرىنىڭ تەسىرى ھېلىمۇ بار ئىكەن. رۇس، ياپون تىللىرى بۇ يەردىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش جەھەتتىكى ئالاھىدە نوپۇزىغا ئايلانغان.

شىنجاڭمۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرىگە خېلى ئۇچرىغان رايون. ئۇرۇمچى، غۇلجا قاتارلىق شەھەرلەردىكى رۇسچە

ئۇسلۇبتىكى بىنالارنىڭ بىر قىسمى چېقىۋېتىلگەن بولسىمۇ، بىر قىسىملىرى ھازىرمۇ بار. 50 ـ يىللاردىكى غوللۇق زىيالىيلىرىـ مىز رۇس تىلىنى بىلەتتى، بىلىم يۇرتلىرىدا رۇس تىلى سالماق ئورۇن تۇتاتتى. بىراق ھازىر چەت ئەل تىلى ئوقۇتۇشىدا گەۋدىلىك قىلىپ قايسى مەكتەپنى كۆرسىتىش مۇمكىن؟ رۇس تىلىنمۇ؟

مۇساپىر ھېسلار

1

A: دۇنيا بىزنى تاشلىۋەتتى، باشقىلار بىزنى ئانچە كۆزگە ئىلماس بولۇپ قالدى، جاھاننى يۇزسىزلىك قاپلاپ كەتتى.

B: خەق دېگەن تۇزكور كېلىدىكەن. بىز يىپەك يولىنى ئېچىپ مەدەنىيەت تاراتقان، ئىسكەندەردەك جاھانشۇمۇل ئىمپېراتورـمۇ بىزگە قول قويغان. مانا ئەمدى بىزنى ئۆزلىرى يېزىشتىن تارىخ ـ تەزكىرىلىرىدە تۇزۇك تىلغا ئېلىپ قويۇشمايدىغۇ!

C: بىر چاغلاردا خەقلەر بىزگە خېلى قىزىقىپتىكەن. بارتولد دەمدۇ، لىكوك دەمدۇ، بىر قىسىم ئەجنەبىيلەر بىز ھەققىدە يېزىـشىپتىكەن.

D: كىتاب يازسىلا ھېسابمۇ. ئالىملار قۇرت ـ قۇڭغۇزلار ھەققىدىمۇ نۇرغۇن كىتابلارنى يېزىشۇاتىدۇ. ئۇلار يازسىمۇ ئۆزلىـرىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن يازىدۇ ـ دە.

C: ئۇنداق دېگىلىمۇ بولماس. يازغۇدەك يەرلىرىمىز بولمىسا ئۇلار بىكاردىنلا يازاتتىمۇ. ئۇلار نۇرغۇن يادىكارلىقلىرىمىزنى ئېـلىپ چىقىپ كېتىشكەن، بىر ھېسابتا بۇمۇ ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ھەممىسى يوق بولاتتى.

B: زادى دۇنيا بىزنى تاشلىۋەتتىمۇ ياكى دۇنيانى بىز تاشلىـۋەتتۇقمۇ؟ ھېچ بىلەلمىدىم.

D: بىز تاشلىۋەتتۇق. باشقىلار ئىنسان قىممىتى ئۇستىدە قاتتىق چۇقان سېلىشقا باشلىغاندا، بىز ئىشانچىلىق يولىنى تۇتۇق، «پىر ـ ئۇستاز» لارغا باش ئۇرۇپ خۇداغا شېرىك كەلتۈرۈدۇق. قانچىلىك مەينەت بولسا شۇنچە ئۇلۇغلىدۇق، چاچلىرىنى ئۆستۈرۈپ پىت باستۇرۇپ يۈرگەنلەرنى «ئاشىق»، «ئاللانىڭ ئىشقىدا يۈرۈپ يۇيۇنۇشقا ۋاقتى يەتمىگەن» دېدۇق، نارەسىدە قىزلىرىمىزنى دۇئا ـ تەگبىرلىرى ئۇچۇن تۇتتۇق. باشقىلار ئىنسان ھوقۇقلىرى ئۇچۇن بىرلەشكەندە، بىز خوتۇن، يەر، سۇ تالىشىپ مەھەللىلەر ئارا بۆلۈندۇق، بىر ـ بىرىمىزگە قان چاچتۇق، خوتۇن، پولۇ، گۆش، زاغرا دېگەنلەر ئۇدۇللۇق بولۇپ تۇرسىلا ھېچنېمىدىن ئەنسىرىمىدۇق. پۇل تاپساق خوتۇن يەڭگۈشلىدۇق، تەيياز ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى بۇزۇپ قايتىدىن قۇردۇق، بالىلارنى ئوقۇتۇشنى ئېسىمىزدىن چىقاردۇق. باشقىلار دېگىز ـ ئوكيانلاردا باغچا قۇرغاندا، كۆكتە پەرۋا قىلىشقاندا، بىز قورساق ۋە ئۆي ـ جاينىڭ غېمىگە قالدۇق. «باغلاردىن ئورۇن تەگمەي، تاغلاردىن ئورۇن ئالدۇق» دېگەن ناخشىنى توۋلاشقا مەجبۇر بولدۇق. باشقىلار ئاتوم بومبىسى ياسىغاندا بىز نەشە بىلەن ھاراق ياسىدۇق. باشقىلار ئىنسانپەرۋەرلىك يولىدا شۇنچە جىق خۇسۇسىي پۇللىرىنى سەرپ قىلىپ دوختۇرخانا، مەكتەپ سالدۇرۇۋاتسا، بىز خروئىن ئېلىپ ـ سېتىپ، جانجىگەر قېرىنداشلىرىمىزنى، سۆيۈملۈك ئىنى ـ سىڭىللىرىمىزنى ھالاكەتكە ئىتتىرىۋاتىمىز. ھەيرانمەن، ھېلىمۇ مۇشۇنچىلىك يۇرۇۋاتىمىز. خەلق دېگەن ھەقىقەتەن قۇدرەتلىك كۈچ ئىكەن. تارىخنىڭ شۇنچە ئۇزۇن ئاپەتلىك يىللىرىغا چىداپ ھازىرغا كەپتۇق.

A: يا تىرىلمىدۇق. يا ئۆلمىدۇق، شۇنداقمۇ؟

D: بىزدە ئەل ئۇچۇن جان كۆيدۈرگەن، قۇربان بەرگەن ئەزىمەتلەر ئاز ئەمەس. تارىخىمىز ئەنە شۇنداق كىشىلىرىمىزنىڭ كۈچى بىلەن داۋاملاشماقتا. خەلق دېگەن كاتتا مەكتەپ، بۇ مەكتەپ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ته خەلق قەھرىمانلىرى ئۇزۇلمەي يېتىشىپ تۇرىدۇ.

B: توۋا خۇدايىم، ئاتوم بومبىسى قوغدىنىش ياكى ھۇجۇم ئۇچۇن ياسىلىدىكەن، نەشە، خروئىن دېگەنلەر ئۆز ـ ئۆزىنى توگىتىش ئۇچۇنغۇ! بۇ قانداق گەپ بولۇپ كەتتى ئەمدى؟

C: بىر گېزىتتىن مۇنداق سۆزنى ئوقۇغانىدىم «بىر مىللەت روھىي جەھەتتە چېكىنگەندە، ئۇنىڭدا رەزىللىك ۋە چىرىكلىك باش كۆتۈرىدۇ». بۇ گەپ ناھايىتى توغرا ئېيتىلىپتىكەن.

D: خەلق ئىچىدە رەزىللىك بىلەن ئۇلۇغلۇق بىرگە مەۋجۇت بولىدۇ. رەزىللىك قانچە كۆپ بولمىسۇن، ئۇلۇغلۇقنىڭ قۇدرىتىنى يوق قىلىۋېتەلمەيدۇ، بەلكى ئۇلۇغلۇقنىڭ قۇدرىتىنى تاۋلايدۇ، ھەيۋىتىنى ئاشۇرىدۇ. مەلۇم بىر تارىخي دەۋرنىڭ ساناقلىقلا قەھرىمانلىرى بولىدۇ، ئۇ خۇددى ھاللىي قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزدەك نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆزىگە ئەگەشتۇرۇپ ماڭىدۇ. قەھرىمانىنىڭ خاسىيىتى دېگەن چوڭ گەپ. «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» دا مۇنداق بىر بېيىت بار:

«خۇدا قىلسا مۇيەسسەر بەختىيار ئىنسانىنى بىر ئەلگە،
ئۇنىڭ سايىسىدە شۇ ئەل سائادەتمەن بولۇر شۇ ئان.»

C: ئەپسۇس، بىز بىر ـ بىرىمىزنى ياراتمايمىز. بىزدە مەھدانلىق ئېغىر. ئەقلىي كامالەت نۇقتىسىدىكى مەغرۇرلۇق باشقا گەپ. بىراق بىز ئويلىمايلا ھۆكۈم قىلىشقا ئامراق. شۇڭا بىزدە پىتنە ـ پاسات ناھايىتى ئاسان ئۇنۇم بېرىدۇ. ئېقىپ يۈرگەنلىكى نەرسىنى ھەقىقەت دەيمىز. سەپسەتە بولسىمۇ، كۆپ تەكرارلانسىلا قايىل بولۇپ كېتىمىز، ئۆز ئالدىمىزغا ئىسپاتلاپ بېقىشقا ئۇرۇنمايمىز. نەتىجىدە، يوشۇرۇن ھەقىقەتنى بايقاپ يېتەلەيدىغان ئاز ساندىكى كىشىلىرىمىز يېتىم قالىدۇ.

D: راست، ھەقىقەت نوپۇز بىلەن باغلىق ئەمەس. ئۇ ئەقىل، جۇرئەت، مېھنەت ۋە تاقەت بىلەن تېپىلىدۇ.

A: ھەممىسى بېرىپ ئەخلاقتا تاقىلىدىكەنغۇ، بەربىر؟

D: شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇ. بىراق ئەخلاق ئۆزىچە تۇزەل-
.مەيدۇ. ئۇ، مىللەتتىكى روھىي نېگىزنىڭ قوغدىنىش ۋە ياشاش
ئىقتىدارى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. تارىخنى تەكشۈرگەندە مەلۇم بولـ-
دۇكى، بىر مىللەتنىڭ ئەخلاقى ئۆزىنىڭ غەلىبىسى ۋە تاكامۇللۇقى
ئۇچۇن ئەخلاققا زىت كېلىدىغان سۇيىقەست، ھىيلە ـ مىكىر،
تۆھمەت، ئويدۇرما، زوراۋانلىق كەبىي ۋاستىلەرنى قوللانغان.
بىر مىللەت ئەخلاقنىڭ پۈتۇن ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان غايىۋى
پرىنسىپىنى ئۆزى ساقايغاندىن كېيىن ھەقىقىي مەنىدە تاپالايدۇ.

C: ئەخلاق ئاللىبۇرۇن پۈتۇن بولغان نەرسە ئەمەس، ئۇ
يېڭىلىنىۋاتقان، قىممەتنى يېڭىۋاشتىن تۇرغۇزۇشقا ئىزچىل ئۇرۇ-
نۇپ كېلىۋاتقان نەرسە. ئىنسانىيەت ئەخلاقنىڭ مىللەتتىن ھالقىغان
ئىدېئال شەكلىنى بۇرۇنلا قىياس قىلدى، ئەمما تېخى ئەمەلىيلەش-
تۇرۇپ بولالمىدى. باراۋەرلىك ۋە تىنچلىقتىن ئىبارەت گۈزەل
ھەسەن ـ ھۇسەن ئەنە شۇ يەردە.

B: ھازىر بىز تەۋەررۇك ئەۋرىشكىگە ئايلىنىپ قالغىلى تاس
قېلىۋاتىمىز. سىمۋول خاراكتېرىدىكى سەھنە ـ كۆرۈنۈشلەردە
چىمەن دوپپا، كەشتىلىك تون، ئالىيېشىل پوتا، ناخشا ـ ئۇسسۇل-
لار بىلەن غىل ـ پاللا ئۆتۈپ كېتىمىز. شۇنىڭ بىلەن ئىش
پۈتىدۇ.

A: قولىمىزدىن كەلگىنى شۇ ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىز
باشقا ئىقلىملارغا بارساقمۇ ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىكەن.

C: ھازىر بىزنىڭ ياقا يۇرتتا ياشاش ئىقتىدارىمىز تېخى تولۇق
يېتىلمىدى. بىز ئۆزىمىزگە يات مۇھىتنى ئوبدان تەھلىل قىلىشـ-
مىز، كىشىلەرنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنى، قىممەت قارىشىنى، ئۆزـ-
مىزنىڭ ئۇ يەردىكى ئورنىنى، شۇ يەرگە نىسبەتەن ئۆزىمىزنىڭ
سەۋىيىسى، ھال ـ ئەھۋالىنى سىلىشتۇرۇپ تەتبىقلىشىمىز، يەر-
لىك ۋەزىيەتكە نىسپىي رەۋىشتە ماسلىشىشىمىز، شۇ ئاساستا ئۆزـ-
مىزگە خاس قىممەتنى تېپىپ چىقىشىمىز كېرەك ئىدى. بۇنداق

روھ بىزدە يېتەرلىك ئەمەس. ئۆزگە يۇرتتا روناق تېپىپ، ئانا يۇرتىغا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىۋاتقان چېۋەر ـ ئەقىللىق ئادەملەر مەسئۇل خېلى بار. ئۇلاردىن ئۆگىنىش كېرەك. ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى، تەجرىبىلىرىنى قېزىپ چىقىرىپ تەشۋىق قىلىش كېرەك.

D: خەقنىڭ كەمستىشىگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى شۇكى، ئالدى بىلەن سوغۇققان، تەمكىن بولۇش، ئىشلارنى ھەر جەھەتتىن چاتاق چىقمايدىغان دەرىجىدە پۇختا قىلىش كېرەك. سەۋەبلەر ئوستىدە كۆپرەك باش قاتۇرۇپ ئويلىنىپ، قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەش كېرەك. ئۆز ئىشىغا پۇختا ئادەم باشقىلارنىڭ ئالدىدا پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالمايدۇ.

ھەر بىر ئادەمنىڭ بىر كىشىلىك قانۇنىي ھوقۇقى بولىدۇ، دېھقان دېھقانچىلىقىنى، موزدۇز موزدۇزلىقىنى، مۇئەللىم مۇئەللىمچىلىكىنى، سودىگەر سودىسىنى، ھەر قانداق ئىش ئەھلى ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشنى ساختىلىقتىن خالىي، پۇختا قىلسا، داۋلىدا تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرغىلى بولىدۇ. ئەمگەك ھەقىقىي قەدىرلەنگەن يەردە نامراتلىق، خورلۇق بولماسلىقى مۇمكىن، بولغان تەقدىردىمۇ خەلق ئۆز ۋىجدانىنىڭ قاينىق ئىنتىلىش كۈچىنى ساقلاپ قالالايدۇ. چۈنكى ئەمگەك ھالاللىق ۋە جۇشقۇن ھاياتىي كۈچتىن دېرەك بېرىدۇ. ئەزىم دەريانىڭ جۇشقۇنلۇقى تامچىلاردىكى ئۇششاق كۈچلەردىن ھاسىل بولىدۇ.

ھەرقانداق ئىشتا پۇختا بولۇش كېرەك. شان ـ شەرەپ دېگەن بۇ خوتۇن پۇختىلىقنى ئەگىپ كېتەلمەيدۇ.

2

ھەربىر ئادەم ئۆز نەزىرىدە ئۆزىنىڭ قانداقلىقىنى مەلۇم دەرىجىدە بىلىدۇ، بىراق باشقىلارنىڭ نەزىرىدىكى ئۆزىنىڭ قانداقلىقى

نى چۇشىنىش، بۇمۇ بىر گەپ. ئادەمنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى چۈشـ
ىنىشى مۇرەككەپ ئىش، شۇنداقلا ئاخىرى يوق جەريان. مىللەت
ئۇچۇن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ شۇنداق. ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆز ئالدىغا
ئايرىم جۇغراپىيىلىك ئورنى بولىدۇ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ
خاراكتېرى ۋە يۆنىلىشىگە قارىتا شۇ ئورۇننىڭ ئىستراتېگىيىلىك
ئەھمىيىتى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەت مەيلى
قانداق شەكىل، قانداق مەزمۇندا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۆز
ئورۇنلىرىنىڭ تۇرلۇك ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىدۇ. بەزى مىللەتـ
لەر پاسسىپ كەيپىيات، نامرات ھالەتتە، بەزى مىللەتلەر بولسا
تەشەببۇسكار ھەم بىر قەدەر راۋاجلانغان ھالەتتە تۇرۇشى مۇمكىن،
ئەمما بۇ ئۆزگەرمەيدىغان تۇراقلىق ھالەت ئەمەس. ئىجتىمائىي
تەقدىرنىڭ ھۇما قۇشى بىر مىللەتنىڭ بېشىدا مەڭگۇ تۇرۇۋەرمەيـ
دۇ. بۇ قۇشنىڭ يۇرىكى تەدبىرنىڭ يېپىغا چىگىلگەن بولۇپ،
كىمنىڭ تەدبىرى ئىلغار ھەم كۈچلۈك بولسا شۇ تەرەپكە مايىل
بولىدۇ.

شۇنداق، مىللەت ئۆز ئورنى ۋە تەقدىرىگە يارىشا ئويلانماي
قالمايدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە يىراقنى كۆرىدىغان، كۆپ نەرسىلەرنى
ئويلايدىغان ئاقىللار ھامان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ رولى خېمىر تۇرۇچقا
ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەقىل ۋە سەزگۈزلۈك جەھەتتە ئاستا ـ ئاستا
پۈتۈن مىللەتنى بولدۇرىدۇ.

مىللەت ئۆتمۈشتىكى شان ـ شەرىپىنى ئىزدەپ تەسەللى تېپىـ
شى، كەلگۈسىنى ئويلاپ ئەندىشە قىلىشى ياكى ئۇمىدۋار بولۇشى
مۇمكىن. ئۇ باشقىلارنىڭ كۆزىگە تەمە بىلەن قارىشىمۇ مۇمكىن،
دوست ئىزدىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن پەقەت مول يوشۇرۇن ئېنېرگـ
يە، پارلاق ئىستىقبال، ساغلام ئىجتىمائىي قۇرۇلما، يىمىرىلمەس
ئېتىقاد، خورىماس روھىي مەنبە، تالانت يېتىشتۇرەلەيدىغان ئەخـ
لاقنا ئىگە مۇنەۋۋەر مىللەتلا دوست تاپالايدۇ. ئەمما ھەرقانداق
مىللەتنىڭ دوستى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئىبارەت. چوڭ

ئىجتىمائىي گەۋدىلەر ئارا بولىدىغان دوستلۇق تارىختىن ئىبارەت بۇيۇك دەريانىڭ دولقۇنىغا ئوخشاش گاھى كۆتۈرۈلۈپ، گاھى پەسىيىشى مۇمكىن.

3

دەسلەپتە شەرقىي شىمال پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ماگىستىرلىقتا ئوقۇۋاتقان خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئىككى ھەپتە بىر ياتاقتا ياتتىم. ياتاقداشلىرىمنىڭ بىرسىنىڭ كەسپى تەبىئىي جۇغراپىيە ئىدى، يەنە بىرسى تولۇق ئوتتۇرىنى ئەمدىلا پۈتتۈرگەن بالا بولۇپ، چەت ئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلىش ئۈچۈن رۇس تىلى تەييارلىق سىنىپىدا ئوقۇۋاتاتتى. مەن ئۇلار بىلەن تېزلا چىقىشىپ كەتتىم. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىگە دائىر نۇرغۇن نەرسىلەرنى سورايتتى، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى توغرا بولسۇن ياكى خاتا بولسۇن ئوتتۇرىغا قويۇاتتى، مەن خاتا يەرلىرىنى تۈزىتىپ ئىزاھات بېرەتتىم. ئۇلار ھەقىقەتەن ئىلمىي ياشلاردىن ئىدى. ماگىستىرلىقتا ئوقۇۋاتقان ياتاقدىشىم ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش بىلەن بىرگە ياپون تىلىنىمۇ ئۆگىنىپ، ياپونىيىدە بىر يىللىق ئىلمىي زىيارەتتە بولغانىدى. ئەمدىلا 24 ياشقا كىرگەن بىر بالا ئۇچۇن بۇ خېلى ئوبدان مۇۋەپپەقىيەت ئىدى. ئۇلار ئۆز كەسپىدىن تاشقىرى خېلى كۆپ ماتېرىياللارنى كۆرگەنىكەن. دۇنياۋى مەدەنىيەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان كلاسسىك ئەسەرلەرنى ئاساسەن دېگۈدەك بىرەر قۇر ئوقۇپ چىققان بولۇپ، ھەرقايسى ساھەلەر بويىچە پىكىر ـ مۇلاھىزىلەرنى قىلاتتى. ئۇ فرانسىيىلىك پەيلاسوپ روسسونى ئالاھىدە ياخشى كۆرىدىكەن. رەسساملاردىن ژانگوكىنى، شائىرلاردىن پابلو نېرودانى چوڭ بىلىدىكەن، ئۇلارنىڭ ھاياتى ھەققىدىكى ئىنچىكە تەپسىلاتلارنمۇ بىلىدىكەن. ئۇلار مەندىن يۇقىرىقىلارنىڭ كىتابلىرىنىڭ ئۇيغۇرچىسىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سورىدى. مەن سەل

ئۆرتەنگەندەك بولۇپ، يوقلۇقىنى ئېيتتىم.

بىلىمىنىڭ ئالىي دەرىجىسىگە قاراپ كېتىۋاتقان بىر ئىخلاسمەن ئىڭ ئۆزىنى ئەتراپلىق تەربىيىلىشى نورمال تەلەپ. بىراق مۇشۇنداق چىلىك روھ بىزنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئىشلەۋاتقان خادىملىرىمىزدىن قانچىلىكىدە بار؟ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ستۇدېنتلىرىمىزدىچۇ؟ بەزىلەردە دەرس تەييارلاشتا كىرەك بولىدىغان بىرقانچە پارچە كىتابنىڭ باشقا ماتېرىيال يوق. دەرۋەقە، بەزىلەر ئۆز كەسپىگە دائىر ماتېرىياللارنى توپلاشقا بەلگىلىك دەرىجىدە ئېتىبار بېرىدۇ. ئەمما ئۆز كەسپىنىڭ سىرتىدىكى پاراڭلار بىلەن كارى بولمايدۇ. ھەتتا بەزىلەرنىڭ نەزىرىدە ئۆز كەسپىدىن تاشقىرى كەسىپلەر «كارغا كەلمەيدىغان» كەسىپ. يېڭىلىق تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى ئۆزگىچىلىكتىن كېلىدۇ، پەنلەرنىڭ ئۇنۇمۇبرسال روھىنى ئۆگەنمەي تۇرۇپ، تۇرلۇك تەپەككۇر ئەندىزىلىرىدىن ئۆرنەك ئالماي تۇرۇپ، باشقىلارغا ساۋات بېرىش مۇمكىنمۇ؟ ئەپسۇسكى، بىزدە كىتاب ئوقۇمايدىغان پروفېسسورلار ئاز ئەمەس.

مەن ئۇلارغا نەشرىياتچىلىقىمىزدىكى بىر قىسىم ئەھۋاللارنى قىسقىچە چۈشەندۈردۈم، سىياسەت، ئىقتىساد جەھەتتىكى رايون خاراكتېرلىك كونكرېت ئەمەلىي ئەھۋاللارنى، تۇرلۇك توسالغۇلارنى، نەشرىيات ساھەسىدىكى ئايرىم نادانلىق، قارىغۇلۇقلارنى، بىھۇدە ئىسراپچىلىقلارنى، زامان ۋە كېلەچەكنىڭ ئېھتىياجىنى مۆلچەرلىيەلمەسلىكتەك يېتەرسىزلىكلەرنى بايان قىلدىم. ئۇلار ھەيران قالغانلىقىنى، ئېچىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. بۇ يەردە شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتمەي بولمايدۇكى، ئوقۇرمەنلەر قوشۇنىمىزمۇ ھەقىقەتەن ئاجىز. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ تەلىپى ناھايىتى ئاددىي بولغاچقا، مەنتىقى ئىزچىللىقى زىچراق پەلسەپىۋى (بەزىلەر پەلسەپە دېسە ماركس قاتارلىق پرولېتارىيات داھىيلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. دۇنيادا پەيلاسۇپ ناھايىتى كۆپ)، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەرنى ياقتۇرمايدۇ، بەلكى «قۇرۇق گەپ» قاتارىغا چىقىرىۋېتىدۇ.

ئىقتىسادىي ئۇنۇم ئۇچۇن ئوقۇرمەنلەرنىڭ رايىغا قاراشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان نەشرىياتلار ئۇلارنىڭ سەۋىيىسى ۋە زوقىغا مۇرەسسە قىلغاچقا، ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەر، داھىيلار، سىياسىيون-لار، گېنېرال، مارشاللارنىڭ بايانلىرى ۋە تەرجىمھاللىرى، ھەر-خىل پەن ساھەسىدىكى كلاسسىك، مەشھۇر ئەسەرلەر، قاتتىق پەن ھەم يۇمشاق پەن ساھەسىدىكى زامانىۋى ئۇچۇرلار، تەلىماتلار ۋە قوللانمىلار تونۇشتۇرۇلمىدى ياكى ناھايىتى ئاز تونۇشتۇرۇلدى. مەسىلە، ئاخىرى مىللەتنىڭ بىر پۈتۈن ساپاسىغا بېرىپ تاقالماي قالمايدۇ.

ئاشۇنداق پاراڭلار ھەممىمىزگە ئورتاق مەنپەئەت يەتكۈزەتتى. ئۇلار مېنىڭ تىل ئۆگىنىشىمگە پايدىلىق مەسلىھەتلەرنى بېرەتتى، ياخشى قوللانما ماتېرىيالارنى كۆرسىتەتتى. ئۇلار مېنى باشتىن-ئاخىر ھۆرمەتلىدى. ئوقۇرمەنلەردىن يوشۇرمايمەنكى، ئىچىمدە بىر خىل خجىللىق ۋە بىئارامىلىق ھۆكۈم سۈرەتتى، بۇنى پەقەت ئۆز-زۇملا بىلەتتىم، بۇ ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى خجىللىقلا ئە-مەس، بەلكى تەرەققىيات ۋە ئاقارتىشقا تولىمۇ موھتاج بولۇۋاتقان جانجان مىللىتىم ئالدىدىكى خجىللىق ئىدى. يېشىم 30 دىن ھالقىشقا باشلىدى، 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىكى بىر زىيالىي ياشقا مۇناسىپ ھالدا بىرەر - ئىككى چەت ئەل تىلىنى تېخىچە بىلمەيدىكەنمەن. شېئىر يازساملا ھېسابمۇ؟ مەن پەقەت ئۆز خەلقىمگە ئانا تىلىمدا ۋايساپ بېرىشنىلا بىلىدىكەنمەن. ئۆز خەلقىم-نى باشقىلارغا چۈشەندۈرۈشكە توغرا كەلسە قانداق قىلىمەن؟

ئاھ، سۆيۈملۈك خەلقىم، مېنى كەچۈرەرسەنمۇ؟ سەن ئۇچۇن كۆچۈمنىڭ بارچە ئەقىدە قىلىپ كېلىۋاتىمەن، بىراق...

ئۆزۈمنى خەلقىم ئارىسىدىكى مۇھىتنىڭ مەھسۇلى دەپ ئاق-لاشقا ۋىجدانىم ئۇنىمايتتى. زادى بۇ ئازابنىڭ مەنبەسى نېمە؟

ياتاقدىشىم چاڭچۇنلۇك ئىدى، ئۇ ھەپتە ئاخىرىدا ئۆيىگە بېرىپ ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلايتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، دادىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خېلى چوڭ كادىرى بولۇپ، ئانىچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىپ قويىدىكەن. قارىغاندا، كونىچە ئۇسلۇبتىكى ۋەزىنلىك شېئىرلارنى يازسا كېرەك، مەملىكەت بويىچە قۇرۇلغان شۇ خىل شېئىرىيەت جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىكەن، شۇنداقلا ئۆلكىلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭمۇ ئەزاسى ئىكەن.

ياتاقدىشىم دادىسىغا مېنىڭ شېئىر يازىدىغانلىقىمنى ۋە باشقا تەرەپلىرىمنى ئېيتقانىكەن. ئۇ كىشى ماڭا قىزىقىپ قالغان بولسا كېرەك، بىر كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئالايىتەن مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ.

ئۇ، ئوتتۇرا بوي كەلگەن، سىپايە، ئوچۇق چىراي ئادەم ئىكەن، مەن بىلەن ناھايىتى قىزغىن كۆرۈشتى. بىز باشتىكى سۆھبىتىمىزدە ئۆزئارا تونۇشۇشنى ئىلگىرى سۈرۈۋق. ئۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى ۋە ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالىنى سوردى. مەن ئانچە راۋان بولمىغان خەنزۇ تىلى بىلەن ئېنىق قىلىپ جاۋاب بەردىم. ئۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنىڭ بۇنچىلىك دەرىجىدە كۆپلۈكىنى بىلمەيدىكەن، ئاڭلاپ ھاڭ ـ تاڭ قالدى، بۇنىڭدىن مەنمۇ ھاڭ ـ تاڭ قالدىم.

ئۇ، مېنىڭ ئېلان قىلغان شېئىرلىرىمنى كۆرۈپ بېقىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى ئېيتتى. مەن سەل ـ پەل تەكەللۇپ قىلىۋاتقاندەك بولۇپ، يېزىق پائالىيىتىمنىڭ ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقى دائىرىسىدە ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتتىم، ئۇ تېخىمۇ ھەيران قالدى ۋە: «مۇمكىن بولسا، مەتبۇئاتچىلارنى كۆرۈپ باقسام» دېدى. مەن تېخى يېقىندا دوستلىرىم ئەۋەتىپ بەرگەن بىر قىسىم ئۇيغۇرچە ژۇرناللارنى ئۇنىڭغا سۇندۇم، ئۇ سەھىپىلەرگە ئىنچىكە ۋە ئەستايىدىل سەپسېلىپ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چىققاندىن كېيىن:

— خېلى سۈپەتلىك مەتبۇئاتىمىزلار بار ئىكەن، مەن ھەقىقەتەن ئويلىماپتىكەنمەن، — دېدى.

مەن بىر دە چىقىدىغان ئاساسلىق گېزىت ـ ژۇرناللارنى بىلگەنلىرىم بويىچە دەپ بەردىم. ئاندىن يازما ئەدەبىيات تارىخىمىز، تەرجىمە تارىخىمىزنى قىسقىچە بايان قىلدىم. ئۇنىڭ چىرايىدا ھەم ھەيرانلىق ھەم ئىشەنمەسلىككە يېقىن ئالامەت ئىپادىلەنگەندەك بولدى.

— ئۇيغۇرلاردا ئىزچىل تۇرە ئەدەبىي ھايات ناھايىتى قويۇق بولۇپ كەلگەن، — دېدىم مەن، — ئاددىي بىر دېھقانمۇ ياخشى بىيىتتىن بىر قانچىنى ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. ئەمما يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىزگە مەدەنىيەت جەھەتتىكى بەزى خۇنۇك ئالامەتلەر چاپلاشتى. كىشىلەر كىتاب ئوقۇمايدىغان بولۇۋالدى. جاھاننىڭ ئىشلىرىنىڭ پۈلغا يۈزلىنىشى ھەتتا ئەدىبلەرنىمۇ قەلەمدىن بىزار قىلۋەتتى. نەشرىياتچىلىقىمىز تۈيۈق يولغا كىرىپ قېلىپ، سەۋىيىلىك نەرسىلەرنى رويابقا چىقارماق تەس بولۇۋاتىدۇ.

— ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغانلىرى لى بەينىڭ شېئىرلىرىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ كىشى گېپىمگە ئۇلاپلا.

مەن تۇرۇپلا قالدىم. گويا يۇقىرىقى چۈشەندۈرۈشلىرىم بوشقا كەتكەندەكلا ئىدى. بىراق مەن سەۋرچانلىق ۋە سىپايىگەرلىك بىلەن ناۋائىي، مەشرەپ قاتارلىق كلاسسىكلار قوشۇنىمىزنىڭ قۇدرىتىنى ئىزاھلاپ ئۆتتۈم.

سۆھبىتىمىز ئەدەبىيات قوشۇنىدىكى چۈشكۈنلۈك ۋە خارابلىق ئەھۋاللىرى ھەققىدىكى پىكىرلەر بىلەن ئاخىرلاشتى. بىز ئۆزئارا ئىززەت ـ ئىكرام ۋە بىر قاتار تەكەللۇپلار بىلەن خوشلاشتۇق.

ئويلانماي مۇمكىنمۇ؟ ئۇ بىزنى ھەقىقەتەن چۈشەنمەيتتى. نەچچە مىڭ يىللىق شانلىق مەدەنىيەت تارىخىمىز بۈياقتا تۇرسۇن، ھازىرقى رېئال مەۋجۇدىيىتىمىزنىمۇ بىلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە

يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگاننىڭ كادىرى، يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولغان بۇ ئەدىبنىڭ بىزنى چۈشەنمەيۋاتقىنىنى نېمە دېگۈلۈك؟

مەسئۇلىيەت زادى كىمدە؟ ئۇ تەرەپتە مىللەتلەر ھەققىدىكى كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات بارمۇ ـ يوق؟ بۇنى بىلگىلى بولمايتتى.

ئەمما، مۇنداق بىر داۋلى ناھايىتى ئېنىق: بىر مىللەتتە ئۆزىنى ئۆزى تونۇتمىدىغان قۇدرەت بولمىسا، ئۆزىنى ئۆزى تەشۋىق قىلمىدىغان روھىيەت بولمىسا بەربىر بىكار.

5

ئۇنى نوماكورا ئەپەندى دېيىشەتتى. مەن ياپون تىلى دەرسىگە قاتناشمىساممۇ، دەرس ئاڭلىغانلارنىڭ بايانلىرىدىن ئۇنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ تۇراتتىم. ئوقۇغۇچىلار ئۇنى ئۆزىنىڭ تەڭتۇش دوستىدەك كۆرەتتى. ئۇ ھەقتە پاراڭلار بولسا، باشقا ئىشلارنى ئۇنتۇغان ھالدا سۆزلەپ كېتىشەتتى. مەن ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگەن بولساممۇ، ئۇنىڭ ئوبرازى يېقىملىق ھۆرمەت ساھىبى سۈپىتىدە قەلبىمدە تىكلىنىۋاتقانىدى. ئۇ مېنىڭ نەزىرىمدە دەرسنى تۇرمۇش پاراڭلىرى تەرىقىسىدە تەبىئىي سۆزلەيدىغان يۇمۇرلۇق، جۇشقۇن ئادەم ئىدى.

كېيىن، مەن ئۇنى كۆردۈم — ياپونىيىدە ئىلىم تەھسىل قىلغۇچىلار تەييارلىق مەكتىپى تەنھەرىكەت مۇراسىمى ئۆتكۈزگەن كۈنى، مەن ئۇنى پاراتتىن ئۆتۈۋاتقان ئوقۇغۇچىلار سېپىدە كۆردۈم. ئۇنىڭ ھەرىكىتى مەخسۇس ھەربىي تەلىم ئالغان ئادەملەردەك كەسكىن ۋە ئۆلچەملىك ئىدى، ئەمما ئازراق مۇبالىغە تۇسى بار ئىدى. ئۇ، ئۆزىنى ئەركىن، خۇشخۇي تۇتۇشنى ياخشى كۆرسە كېرەك، يۇقىرىقى ھەرىكەتلىرى كىشىگە تەبىئىيلىك تۇيغۇسىنى بېرەتتى.

ئۇ، شۇ كۈنى بەزى مۇسابىقە تۇرلىرىگە قاتناشتى، غەلىبە

قىلالمىغان چاغلىردا ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەپۇ سو-رايتتى. مەن ئۇنى يېقىندىن كۆردۈم، ئۇ نورمال دەرىجىدە سېمىز كەلگەن، قەددى ـ قامەتلىك كىشى بولۇپ، پۇت ـ قوللىرىنى تىنىم تاپماي ھەركەتلەندۈرۈپ تۇراتتى، بەزىدە چىرايىنى پۈرۈشتۈ-رۈپ قويياتتى، بەزىدە سۈرلۈك تۇسكە كىرگۈزۈۋالاتتى، ئۇ قارىماققا ھەييار ئادەملەرگە ئوخشاپ كېتەتتى. ئۇ ئاز ـ پاز پۈرلىشىپ كەتكەن ئاقۇش شىلەپە كىيىۋالغان بولۇپ، شىلەپىسىنىڭ نېپىز قاسقىنى چۈشۈرگەن سايە ئۇنىڭ قويۇق قاشلىق، قاڭشارلىق يۈزىگە باشقىچە سۆلەت بېغىشلىغانىدى.

زور تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار مەيدان چۆرىسىدىكى پەلەمپەي-لەردە ئولتۇرۇپ گازاب (گاز سۈيى) ئىچكەچ تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. بىر چاغلاردا ئۇ قولىدا بىر سۈلياۋ خالتىنى كۆتۈرگەن ھالدا پەيدا بولدى. ئۇ، ئوقۇغۇچىلار تاشلىۋەتكەن بوتۇلكا ئېغىزلىرى ۋە يې-مەكلىكلەر قالدۇقلىرىنى تېرىۋاتاتتى. ئوقۇغۇچىلار بۇنى كۆرۈپ خىجىل بولۇشتى بولغاي، ئەتراپىدىكى تاشلاندۇقلارنى ئالمان ـ تالمان يىغىشتۇردى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ بۇ يىل 64 ياشقا كىرىپتۇ. ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بوپتۇ، مائارىپ تارماقلىرىدا مۇدىرمۇ بوپ-تۇ. ئۇ باشتىن ـ ئاخىر ئۆز دۆلىتىگە ـــ ئۆز مىللىتىگە سەمىمىي ساداقەتتە ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىقىپتۇ، ئۇ، ئۆز دۆلىتىدە ئېيىغا 300 مىڭ ياپونىيە يىنى پېنسىيە مائاشى ئالىدىكەن. مەن پۈل بىرلىكلىرىنى ئانچە ئۇقۇپ كەتمەيمەن. ئۇقۇدىغانلارنىڭ ھېسابلە-شىچە، بۇ تەخمىنەن 30 مىڭ يۈەن خەلق پۇلىغا توغرا كېلىدىكەن. ئۇ ھەر ئايدا پېنسىيە پۇلى ئالغاندىن سىرت، يىل ئاخىردا يەنە 300 مىڭ ياپونىيە يىنى ئالىدىكەن. دېمەك، ئۇ 12 ئاي ئىچىدە 13 ئايلىق مائاشتىن بەھرىمەن بولىدىكەن. ئۇ ئەنە شۇ مەنپەئەتلەر-دىن ۋاز كېچىپ، دىلكەش مومىيىدىن ئايرىلىپ، جۇڭگوغا ياپون تىلى دەرسى ئۆتكىلى كەپتۇ. ئەمدى ئۇ پەقەت يىل ئاخىردا بېرىلە-

دىغان بىر قېتىملىق 300 مىڭ ياپونىيە يىنىدىنلا بەھرىمەن بولالايتتى. روشەنكى، پۇل بولمىسا يەر شارىنىڭ ھېچقانداق يېرىدە بىر قاچا تاماقنى بىكارغا ئالغىلى بولمايدىغان رېئاللىققا سېلىشتۇرغاندا، بۇ ھەقىقەتەن چوڭ بەدەل ئىدى. ئۇنىڭ جۇڭگولۇق خىزمەتداشلىرىنىڭ ئاشكارىلىشىچە، ئۇ بۇ يەردە ئېيىغا تەخمىنەن 1200 يۈەن خەلق پۇلى ئالاتتى. بىراق ئۇ ياشانغان كىشى بولۇشىغا قارىماي ھەپتىسىگە 16 سائەت دەرس ئۆتەتتى. ئۇ نېمىشقا شۇنداق قىلىدىغاندۇ؟

نوماكورا ئەپەندى ئوقۇغۇچىلاردىن رەنجىپ قالغان بىر كۈنى كايىغان ھالدا شۇنداق دېگەنىكەن:

— مېنىڭ مەقسىتىم پۇلدا ئەمەس. مەن ئانا تىلىمنى باشقىلارغا ئۆگىتىۋاتقانلىقىمدىن ئىنتايىن رازى. سىلەر ياخشى ئۆگەنسەڭلار، مەن سىلەردىن رازى بولىمەن، باشقا تەلىپىم يوق.

ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، نوماكورا ئەپەندى ئۆز دۆلىتىنىڭ ھالال پۇقراسى ئىدى. ئۇنىڭ دۆلىتى ھازىرقى دۇنيادا يۈكسەك تەرەققىي قىلغان باي دۆلەت بولۇپ، ئۇ مۇشۇنداق بايلىقىغا تايىنىپ شان ـ شەرەپ ئۈچۈن كىشىنى ـ تەمەننا، ساختا ئۇلۇغۋارلىقتىن خالىي ھالدا ئۇن ـ تىنسىز ئىشلىگەن مىليونلىغان مەسئۇلىيەتچان ئەمگەكچىلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئۆز مىللىتىگە بولغان مۇھەببىتى ئۆز ئانا تىلىنىڭ ھەربىر بوغۇمى ۋە ھەربىر تاۋۇشىغا قەدەر سىڭىپ كەتكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئەڭ ئۆتكۈر قورالغا ئايلاندۇرغان ھالدا ئۆز ئانا تىلىنى قوغدايتتى، پەرۋىش قىلاتتى، ئۇنىڭ ئەۋزەل تەسىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى.

ئۇ ناھايىتى ئاددىي ـ سادىدا كىيىنەتتى، تامىقىمۇ ئاددىي ئىدى. ئۇ بەزى چاغلاردا ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىدا ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە تاماق يەيتتى. بەزى ئوقۇغۇچىلار ھەيران بولغان ھالدا: «بۇ ئادەم قېرىپ قالغان ئادەم تۇرۇقلۇقمۇ تاماق تاللىمايدىكەن، ناھايىتى ئاددىي ئوزۇقلىنىدىكەن» دېيىشەتتى. ئاخىلساق، ئۇ ھەر

ئايدا جۇڭگونىڭ «ئۇمىد» قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 300 يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلىدىكەن. كۆرگەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ دەم ئېلىش ۋاقتلىرىدا ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى كىچىككىنە ئېتىزغا ئىشلەپ، ھەر-خىل گۈل ۋە كۆكتاتلارنى تېرىيدىكەن. يېسۇئىلەك ۋە تۇرۇپتىن ئالغان ھوسۇللىرىنى قوشنىلىرىغىمۇ ئاز ـ تولا بېرىدىكەن. «ياخشى ئادەم بىر جەننەتتۇر ئالەمدە» دېگەن سۆزنىڭ ھېكمىتى مۇشۇ يەردە بولسا كېرەك. مېنىڭچە، بىر مىللەتنىڭ ئېچىدىكى ھەربىر ئاھالە ئەنە شۇنداق پەزىلەتنى يېتىلدۇرسە، ئۇ مىللەتنىڭ قۇدرىتىگە ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئەمما شور پېشانە مىللەتنىڭ ناننى ھارام يەيدىغان پۇقرالىرى كۆپرەك بولىدۇ.

نوماكورا ئەپەندى كىچىك يېئىل، كەمتەر كىشى بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلار چارچىغان ياكى زېرىككەن چاغلىرىدا ئۇنىڭ بىلەن سىردىششنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇلار ئۇنى ياتاقلىرىدىكى ناھايىتى ئاددىي داستىخانلىرىغىمۇ تەكلىپ قىلىۋېرەتتى. ئۇ ئادەم بۇنداق ئىشلارنى قېتىغا ئېلىپ كەتمەيتتى. بىر كۈنى، ياپونىيىدە ئالتە يىلدىن ئارتۇق ئىلىم تەھسىل قىلىپ قايتىپ كەلگەن، چاڭچۇنگە سودا ئىشى بىلەن بېرىپ قالغان بىر ئۇيغۇر يىگىت نوماكورا ئەپەندى ئۇقۇغۇچىلار بىلەن ئولتۇرغان ئاشۇنداق بىر سورۇنغا كىرىپ كەلدى. سورۇندا ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سالاھىيىتى تونۇشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ھېلىقى يىگىت ياپون تىلى بىلەن نوماكورا ئەپەندىگە:

— مەن ياپونىيىدىنمەن، سەن نەدىن كەلدىڭ، — دېدى ئېغىر كەيپىياتلىك ئىچىدە.

نوماكورا ئەپەندى تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ چىرايى غەزەپلىك تۇس ئېلىشقا باشلىدى. ئۇ بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى.

— سەن ياپون تىلىنى مۇشۇنداق بۇزۇپ سۆزلەمسەن؟ بۇنداق قىلىشقا سېنىڭ نېمە ھەققىڭ؟ سەن ياپونىيىدە يىگەن ئالتە يىللىق نانىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى نەگە كەتتى؟ سەن ياپونىيىنىڭ پاكىز

هاۋاسىغا، ئەزىز تۇپراقنىغا يۈز كېلەلەمسەن؟ — نوماكورا ئەپەندى سۆزىنى تۈگەتتى ـ دە، سورۇندىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ماڭدى. ئوقۇغۇچىلار ئالماق ـ تالماق قولىدىن تۈتۈۋالدى.

ھېلىقى مەست يىگىت بۇ ئۇشتۇمتۇت ھادىسىدىن ئەس ـ ھوشىغا كەلدىمۇ، قانداق، ئۆزىنى بىلىپ چىقىپ كەتتى.

ئۇشتۇمتۇت شۇنى ئويلاپ قالدىم: بىزدە ئۆز ئانا تىلىمىزنى ئاشۇنداق كەسكىن مەيدان بىلەن قوغدايدىغان زادى قانچىلىك كىشى بار؟ مەن ھېچقانداق زۆرۈرىيىتى بولمىغان يەردىمۇ ئۆز ئانا تىلىدىن غەيرىي تىلدا سۆزلەيدىغانلارنى جىق كۆرگەنمەن. بەزىلەر تېخى ساپ، پاكىز ئانا تىلىغا باشقا تىللارنى زورمۇ زور ئارىلاشتۇرۇپ، جۆۋىندە بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. مەن ئۆز ئانا تىلىنى پەـ گاھقا قويۇپ قويىدىغان «قالتىس دانىشمەن» رەھبەرلەرنى كۆرگەنـ مەن، ئۇلار ئانچە تولۇق بىلمىسىمۇ، باشقا تىلدا سۆزلىشىالسا ئۆزىـ نى بىلەرمەن ھېس قىلالايدۇ. مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ سابىق مىنىستىرى، مەشھۇر خەنزۇ يازغۇچىسى ژاڭ مېڭ ئۇيغۇر تىلى بىلىدۇ، شۇڭلاشقا مەن ئۇنى چوڭ بىلىمەن. ئۇ 1987 ـ يىلى كۈزدە بېيجىڭغا ئويۇن قويغىلى بارغان شىزاڭ ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكىنى كۈتۈۋېلىش چۈشلۈك زىياپىتىدە، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى يولداش ئىسمايىل ئەھمەدنى ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە رىغبەتلەندۈرۈپ، ئۆزى تەرجىمە قىـ لىپ بەرمەكچى بولغان. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى «ئىككىنچى ئانا تىلىم» دېگەنىدى.

ئۆز ئانا تىلىنىڭ ساپلىقىنى بۈزۈش تۈزكورلۇقىنىڭ جۇملىسىـ گە كىرىدۇ.

بىر ئوقۇتقۇچى ماڭا مۇنداق بىر ئىشنى سۆزلەپ بەرگەنىدى: بىر چەت ئەللىك شىنجاڭ ئونىۋېرسىتېتىغا خەنزۇ تىلى ئۆگەنگىلى كەلگەن. ئۇ خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇيغۇر تىلىنىمۇ ئۆگەنگەن. ھېلىقى ئوقۇتقۇچى ھەيران قېلىپ سورىغان:

— ئۇيغۇر تىلى سىزگە ئىشلىمسە، ئۇنى نېمىشقا ئۆگىنىسىز؟

چەت ئەللىك كۇلۇپ كېتىپ مۇنداق دېگەن:

— مەن بۇ يەرنىڭ تۇزىنى، نېنىنى يېگەن، سۇيىنى ئىچكەنىكەنمەن، ئەلۋەتتە يەرلىك خەلقنىڭ تىلىنى ئۆگىنىش ماڭا ۋىجدانىي قەرز.

مەنىۋى مۇكەممەللىك پەزىلەت دەرىجىسىگە يەتكەندە، كىشىلەرنىڭ خۇلقى ساپ ھاۋاغا ئوخشاپ قالىدۇ، ئۇ مەيلى قەيەرگە بارمىسۇن، قايسى خىل رەڭدىكى كىشىلەر ئارىسىدا بولمىسۇن، ئۇ ئورتاق تەۋەلىك ئىچىدە ھۆرمەتلىنىپ ياشىيالايدۇ.

ھەممىگە ئايانكى، ئىنگلىز تىلى ھازىر خەلقئارالىق تىل بولۇپ قالدى. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟ ئۇنىڭدا يۈكسەك مەدەنىيەت ۋە تەرەققىيات دەرىجىسىنىڭ كۆچىدىن باشقا ئامىلمۇ بارمۇ؟ جۇڭگو مۇتەپەككۇرى لىن يۈتاڭ مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ: «ئىنگلىزلار مەيلى قەيەرگە بارمىسۇن پەقەت ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەيدۇ».

خاتىرەمنىڭ بۇ بۆلىكىنىڭ ئاخىرىنى شائىر قۇتلۇق شەۋقى (1876 — 1938) نىڭ «ئانا تىل» دېگەن شېئىرى بىلەن چۈشۈرىمەن:

ئانا تىل بىلگەن كىشىنىڭ ئىززىتىن قىلغۇم كېلۇر،
ئانا تىلنى ئاغزىدىن ئالتۇن بېرىپ ئالغۇم كېلۇر.

بۇ ئانا تىل بولسا گەر ئامېرىكا يۇ، ئافرىقىدا،
سەرپ ئېتىپ مىڭلارچە تىللا، ئاندا مەن بارغۇم كېلۇر.

ئەي ئانا تىل، بىزگە سەن ئۆتكەن ئۇلۇغلاردىن نىشان،
سەن بىلەن روھىي زېمىندا ئىپتىخارلانغۇم كېلۇر.

خاتىمە ئورنىدا

ھەرقانداق شەيئى قانچىلىك ئەرزىمەس دەرىجىدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پىكىر قىلغۇچى ئىجتىھات قىلىشنى خالىسىلا مۇئەيـيەن مۇلاھىزىگە يىپ ئۇچى بولالايدۇ. مەن چاڭچۇندىكى ئۇچ يىرىم ئايلىق ھاياتىمدا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىمدىن بىر قىسمىنى ئەينەن خاتىرىلەپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە تەقدىم قىلدىم. ئىيتقانلىرىمـنىڭ ھەممىسىنىڭ تولۇق ھەقىقەت بولۇپ كېتىشى ناتايىن، ئەمما راست گەپ ئىكەنلىكىدە شەك يوق.

ئادەم ئىككى ئېغىز خاتا گەپ قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغان ياكى كەچۈرۈۋېتىلگەن يەردە جىڭدا توختايدىغان بىر ئېغىز گەپ قىلالايدۇ.

1995 ـ يىل ماي

تىلەمچىلىكنىڭ يىلتىزى

«نامراتلىق كىشىلەرنى خاتا ئىشلارغا ئۈندەيدۇ.»

— سېنكا

1

شەھىرىمىزنىڭ جەنۇبىي قوۋۇقى (نەنمىن) دا قالتىس بىر كۆـرۈنۈش بار. بىر تەرەپتە مىللىي ئۇسلۇبتىكى «خەلق تىياتىرخانا» بىناسى، بىر تەرەپتە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە شىنخۇا كىتابخانا بىنالىرى، يەنە بىر تەرەپتە ئېگىز بانكا ۋە ئىستراخوۋانىيە بىناسى، ئوتتۇرىدا پاكارغىنە ئەينەك پىرامىدا ۋە ئۇنى ئوراپ تۇرغان چىمـ

لىق، چىملىق ئاستىدا يەر ئاستى سودا شەھەرچىسى. . . بۇلار ماددىي ۋە مەنىۋى ئىستېمالالارنىڭ ئۆتكۈر گىرەلەشمىسىنى كۆرسەتمەپ تۇراتتى. بىر ـ ئىككى يىل ئىلگىرى مەزكۇر سودا شەھەرچىسىنىڭ ئۇستى ئۇزاق يىللىق تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن يېشىل ئورمان ئىدى، ئەمدى ئۇنىڭ ئورنىنى بازار ئىگىلىكى ئىگىلىگەن بولۇپ، مىسىر پىرامىداسىغا قىلىنغان ناھايىتى ئاددىي بىر تەقلىدنىڭ شاھىتى ـــ ئەينەك پىرامىدا توزانلارغا مىلەنگەن ھالدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. پىرامىدا ئاستىدا قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ ئەمەس، ئەكسىچە بۈگۈنكى كۈندە مەدەنىيەتنىڭ ئالامىتى بولغان ماددىي ئىستېمال مۆجىزىلىرى قاپلاپ تۇرىدۇ.

ھەممىدىن قىزىقى، ئېگىز بانكا بىناسىنىڭ بىر تەرىپىدە «خانتەڭرى جامەسى» قىسىلغان ھالدا بوي سوزۇپ تۇراتتى. بۇ بىنالارنىڭ بىرىدە كىشىلەر بۇ دۇنيانىڭ مەئىشىتى ئۈچۈن پۇل، نوپۇز توپلىماقتا ئىدى، يەنە بىرىدە ئۇ دۇنيانىڭ مەئىشىتى ئۈچۈن مەشغۇل بولاتتى. جامە ئاستىدىكى دۇكاندا بولسا پانىي دۇنيانىڭ غېمى. قاراڭ، مەدەنىيەت دېگەن شۇنداق نەرسە. ئۇ ھايات بىلەن ئۆلۈم ئارىلىقىدىكى تەشۋىشنىڭ مونتاژلىق بىرىكمىسىگە ئايلانغاندى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە قۇربان قىلىش ۋە قۇربان بېرىشتىن ئىبارەت ھايات ـ ماماتلىق سۇرەتنى ئاشكارا نامايان قىلىپ تۇراتتى.

ئاشۇ بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدىن ئانچە ـ مۇنچە ئۆتۈپ قالاتتىم، لېكىن ھەرگىزمۇ پۇل قويۇش ئۈچۈن ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ بىرسى بولالمايتتىم. چۈنكى بىز ئەر ـ ئايال ئاددىي ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئائىلىمىز ماڭارىپتىكى نامراتلىق، شەرەپ ۋە ھەسرەتنى تولۇق ئۇستىگە ئالغان ئائىلە ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى بىچارىلىكنى، ئۇنىڭدىكى پىغاننىمۇ قوشۇپ ئۇستۈمگە ئالغانىدىم.

قار چۈشۈپ تۇراتتى، بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدا قېلىن جۇۋا ياكى پەلتو كىيىشكەن كىشىلەر شۇمشەرەپ تۇرۇشاتتى، ئۇلار زا-

يومچىلار ياكى دوللارچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرسى ئالدىمغا كېلىپ:

— دوللار بارمۇ؟ — دېدى.

— يوق، — دېدىم مەن كەسكىن هالدا.

— زايوم بولسىمۇ ئالمىز.

— يوق.

مەن ئۆتۈپ كەتتىم. خۇداغا مىڭ شۈكۈر، مەن ئۇلارنىڭ نەزىرىدە دوللارغا ئىگە ئادەملەرگە ئانچە ـ مۇنچە ئوخشىغانىدىم. يانچۇقۇم ئۇنچىلىك ئالىي هىممەتكە هازىرغىچە ئېرىشىپ باقمىغان بولسىمۇ، ئاشۇ گەپلەر تۈپەيلى روهىي لەززەت هېس قىلدىم، گەرچە بۇ لەززەت ناهايىتى ئەخمىقانە ۋە نادانلارچە بولسىمۇ، تۇرمۇشنى كۆزەتكەن كىشىلەرگە مەلۇمكى، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ تاپقاذلىرى ياشاش زۆرۈرىيىتىدىن نېرىغا ئاشمايدۇ. بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، بىرنەچچە قەدەم مېڭىشىمغا ياشقىنە بىر تىلەمچى ئۆزىنى بىچارە كۆرسىتىپ قولىنى ئۇزاتتى، ئۇمۇ مېنى خېلى يىراقتىنلا كۆزلەپ كەلگەندەك تۇراتتى. يانچۇقۇمنى ئاختۇرسام ئىككى موچەن چىقتى ـ دە، ئۇنىڭغا بەردىم، ئاندىن مېڭىشىمنى داۋاملاشتۇردۇم.

— پادىشاھ بولۇپ كېتەرلا، ئىلاهىم، — دېدى ئۇ ئارقامدىن. مەن كەينىمگە ئۆرۈلۈپ ئۇنىڭغا قارىدىم. مەن ئۇنىڭ چىرايىدىن سەمىمىي ئەمەس، مۇغەمبىرانە كۇلكىنى كۆردۈم ۋە ئۇنىڭ يېنىغا باردىم.

— ئەگەر مەن پادىشاھ بولغان بولسام، سەن تىلەمچىنىڭ كۇنگە قالمىغان بولاتتىڭ، سەن بۇنى چۈشىنەمسەن؟ — دېدىم مەن.

تىلەمچى مېنىڭ گېپىمنى تەھدىت ياكى تەئەددى هېس قىلدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۇرۇپلا قالدى. مەن ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ كېتىپ قالدىم.

www.uyghurkitap.com

كوچىدا كىشىلەر ئالدىراش ئىدى. قار بولسا ئاستا ۋە لەرزان چۈشمەكتە ئىدى.

2

زامانىمىزنىڭ بايلىقچىلىق تەنتەنىسىگە غەرق بولغىنىغا خېلى ئۇزاق يىللار بولدى، ئەمما كوچا ـ كويلار ۋە تاۋاپ ـ سەيلىگاھلار ـ دىكى، مەسچىت ـ ئىبادەتخانىلار ئالدىدىكى غېرىب ـ غۇرۇالار، ئاجىز ـ مېيىپلار، پېقىر ـ مىسكىنلەر زادىلا ئازايمىدى، ئەكسىچە كۆپەيدى. نەتىجىدە، بۇ، ئۆزلىرىنى مەلۇماتلىق، ئالىيجاناب ۋە ساغلام ھېس قىلىشقان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئەتەي مولچىلىق يېغىپ تۇرغان داستىخان ئالدىدا چىشلىرىنىڭ ئاراچلىرىغا كىرىۋالغان گۆشلەرنى تازىلىغاچ ۋاپادارلىق، ساداقەت ئەھدىسىدىن دېرەك بېرىدىغان شارابلارنى ئىچكەچ قىلىشىدىغان ھەر تۈرلۈك پاراكىلىرىنىڭ بىر تېمىسىغا ئايلاندى.

— ئۇلار ناھايىتى ھېيلىگەر، — دېيىشەتتى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كۆزىتىش ئالاھىدىلىكىنى نامايىش قىلىپ، — ئۇلار سېنى كۆرۈش بىلەنلا مۆمىن، بىچارە قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ، دۇئا ـ تىلاۋەتلىرى بىلەن دىلىڭنى يۇمشىتىشقا ئۇرۇنىدۇ، تەقى ـ تۇر ـ قۇڭغا قاراپ مىجەزىڭنى، تەقدىرىڭنى مۆلچەر قىلىدۇ ـ دە، ئارزۇ ـ تىلەكلىرىڭگە ماس بىرەر مۇراجىئەتنى دەرھاللا ئاغزىدىن چىقىرىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار سېنىڭ نەچچە پۇل بېرىشىڭنى ئويلاپ ئولتۇرىدۇ.

— ئەگەر سەدىقە بەرمەي كېتىپ قالساڭ، ئۇلار سېنى قارغىشىمۇ مۇمكىن، — دەيتتى بىراۋ.

— راست، ئۇ تۇرغانلا گەپ.

— ئۇلار سەن ـ بىزدىن باي، ئۇلارنىڭ بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلى سېنىڭ نەچچە ئون يىللىق مائاشىڭدىن جىق.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى تىلەمچىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ئائىت ئاجا-يىپ ۋەقەلەر، ئۇلارنىڭ قالتىس بېيىپ كېتىشىدىكى سىرلار، ئۇلارنىڭ ئۇستىلىقلىرى گېزىتلەرگە يېزىلىدىغان بولدى. كاتتا ئەدىبلىرىمىزمۇ ئۇلارنى قەلەمگە ئېلىشتى. ئۇلاردا پەقەت مۇنۇ گەپلەر بار: ئۇلار قالتىس، ئۇلار قارا نىيەت، ئۇلار ئىنساپسىز ۋە ھىيلىگەر.

بەلكىم، ئۇلارنىڭ گېپىدىن ئاز ـ تولا ئەمەلىيەت پۇراپ تۇرسا كېرەك (گەرچە ئېيتقانلىرى تەلتۆكۈس ھەقىقەت دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ). مەنمۇ زامانىمىزنىڭ ئاددىي بىر ھاياتلىق ئەھلى بو-لۇش سۈپىتىم بىلەن ئادەمزات دۇنياسىدىكى يېڭى قىلىقلار-دىن ئاز ـ تولا خەۋەردار. شۇڭلاشقا كىشىلەرنىڭ يەكۈنلىرىنى ئەمەلىيەت بىلەن بەلگىلىك دەرىجىدە باغلاپ قارىيالايمەن. دەرۋەقە، زامانىمىزدىكى تىلەمچىلەر خېلى قۇۋۇ، ئۇلار ئۆزىگە يارىشا ئۆز ئەتراپىدىكى مۇھىتنى تەھلىل قىلالايدۇ، ئۆزىنى تەتبىقلىيالايدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ سانى كۆپەيدى. ئادەملەر دىيانەتكە بۇرۇنقىغا قارا-غاندا ئانچە ئىشەنمەس بولۇپ قالدى. ئۇلار كۆپ ھاللاردا ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ۋىجدانىنىڭ خىتابىنى ئاڭلىيالماس دەرىجىدە پاك بولۇپ ياشايدۇ. ئۇلار ئۆز ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىدىن ئانچە خەۋپسىرەپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئەرۋاھلارنىڭ ۋەسۋەسىسىدىن، ئۆلۈم كۆلەڭ-گىسىدىن ھەرھالدا ھېيىقىدۇ. ئاخىر مەجبۇرلانغان ھالدا جۇلىقى چىقىپ كەتكەن دىيانەتنى بىرە ـ بىرە قولىغا ئېلىپ قويىدۇ. تىلەمچىلەرنىڭ مەنپەئىتى بۇ ئازغىنە دىيانەت بىلەن پۈتمەيتتى. ئۇلار يەنە تەشەببۇسكار، ھۇجۇمكار ۋە رىقابەتكار بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار زامانغا يارىشا ئەقىللىق بولغان ۋە تاۋلانغان. قايسىبىر كىنودا تەسۋىرلىنىشچە، كىشىلەر زىيانداش ھاشاراتلارغا قارشى ئەجەللىك دورىلارنى ئىشلەتكەن، ئەمما زىيانداشلار يىللار-سېرى تېخىمۇ زەھەرلىك بولۇپ كەتكەنكى، ئىنسانلارنىڭ زەھىرى ئۇلارنىڭ ھاياتىغا كاشىلا قىلالماس بولۇپ قالغان، بەلكى ھاشاراتلار

بولسا تېخىمۇ تاۋلىنىپ، چاقسا ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان قىساسكارغا ئايلانغان. روشەنكى، زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ روھىي ھالىتى ئۇششاق مەنپەئەتپەرەسلىككە ياتىدىغان ئامىللار ۋە ئەخلاق-تىن يالتايغان چارىلەرگە باي بولغانسېرى، ئۇلاردىن تىلەپ جان باقىدىغان كىشىلەرمۇ ئۇلار بىلەن بەس كېلەلمىگۈدەك ئىقتىدارنى يېتىلدۇرگەن. مەن سەبەپلە بەرمىگەن ئادەملەرنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايدىغان يېڭى بىر ئەۋلاد تىلەمچىلەرنى ئۇچراتتىم، ئۇلارنىڭ كۆزىدىن مۇغەمبەرلىك يېغىپ تۇرىدۇ، قىيابېتىدىن غېرىبسى-نىش، ئارسىنىش ئالامەتلىرىنى مۇتلەق ئۇچرىتاتتىم. بولمايدۇ، ئەكسىچە، ئۇلار كىشىلەرنى مات قىلىپ تاشلايدىغان تەكەببۇرلۇق ۋە خاتىرجەملىك بىلەن سۆز تاشلايدۇ.

مەن بۇلاردىن ھەيران قالمىدىم، تۇيغۇم تەئەججۇپلۇك ھاللار-دىن يىراق ئىدى. نېمىشقا؟ زامان مېنىڭ تۇيغۇلىرىمنى شەپقەت-سىزلىك، مەككارلىق، ھىيلىگەرلىك، نومۇسسىزلىقلاردىن كەل-گەن يىرگىنىشلەر بىلەن تويۇندۇرۇۋەتتى. ئاز ــ تولا ئەقىل پەيدا بولۇشقا باشلىغان تۇنجى ياشلىق يىللىرىمدا غۇبارسىز كۆڭلۈمگە سىغمايدىغان ناپاك ئىشلاردىن ئىچىم ئاچچىق بولۇپ يۇرەتتىم، كېيىن بۇ ئاچچىقتىن مەست بولۇپ ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇپ قالاي دېدىم، گويا رەزىللىكنى سېزىدىغان نۇرانە كۆزۈم بولمىسۇن بولىدىغان بولدى. رەزىللىك دېگەن بۇ نەرسىلەر پۈتۈمگا پۈتلىشىپلا يۇرەتتى. مەنمۇ ئادەمزاتقا تەۋە جانلىق بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئازاب چېكىش تۇيغۇسىنى رەت قىلىپ، ھەممىدىن بىخەۋەر ياشاشقا تىر-شىپ باققان بولساممۇ، يېڭىدىن پەيدا بولۇپ ياشناپ تۇرغان ھۇ-جەيرىلىرىم زامان ناھەقلىقلىرىنى ماڭا سەزدۈرۈپ تولا چاتاق قىلا-تتى. نېمە ئامال، يىللار بالىلىققا خاس زەكىلىكنى نابۇت قىلىپ تۇرسىمۇ، زەكىلىك ئۆزىنىڭ ھاياتي كۈچىدىن بىراقلا قالمايتتى، ئۇ يەنىلا زامانىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى خۇنۇك ئۆسمىلەرگە ۋە ئاللىقاندا-ق مەۋھۇم ئالامەتلەرگە نەشتەردەك قادىلىپ تۇرۇۋالاتتى، بۇلار ئومۇ-

مەن ئىنسان بالىسىنىڭ يالتىراپ تۇرىدىغانلىقىدىن دېرەك بەرسە- مۇ، بۇنداق سەزگۈرلۈك ۋە نارەسىدىلىكىنىڭ دەردىنى پاكىز يۇرەك بىھۇدە تارتاتتى، نەتىجىدە، ئۇنىڭ ئارامخۇدا، يەڭگىل سوقىدىغان ۋاقىتلىرى ناھايىتى ئاز بولاتتى.

مەن تىلەمچىلىكنى ياخشى خۇلق دېمەكچى ئەمەسمەن. بۇرۇن- لاردا ئەۋلىيالار ۋە دانىشمەنلەرمۇ تىلەمچىلىك قىپتىكەن. ئۇلار خىلۋەت روھىي كۆزى بىلەن مەئىشەت دۇنياسىدىكى چەكسىز قانا- ئەتسىزلىكلەرنى، قىزىلكۆزلۈك تۈپەيلى كېلىپ چىققان تۇرلۇك ئىجتىمائىي بالايىئاپەتلەرنى، روھىي گادايلىقلارنى كۆرۈپ يەتكەن- دەك بولۇپ، پانىي ئالەم ئاسارەتلىرىدىن قۇتۇلۇشنى ئويلىغان ۋە ئارتۇقچە مال ـ دۇنيا يىغىشتىن ۋاز كەچكەن. ئۇلار ئۇچۇن يەيدە- غان ـ ئىچىدىغانلىرى ئۇدۇللۇق بولسىلا بولىدىغان بولغان. ئۇلار خەلق ئىچىدىكى مۇقەددەس ئوبرازى بىلەن تىلىگەن ۋە ھېچقانداق خىجىللىق ھېس قىلمىغان، كېيىن بۇ ئاستا ـ ئاستا ئۇدۇمغا ئايلىنىپ، بىچارىلەرنىڭ جان بېقىش دەستىكى بولغان. مانا بۇگۇن- كى كۇنلەردە ئۇ ھېچقانداق جىسمانىي ئەيىبى بولمىغان بىر قىسىم ھۇرۇن ئادەملەرنىڭمۇ ئەڭگۈشتەرى بولۇپ قالغان. خەيرىيەت، ئاشۇ ئۇلۇغلار «توق كۆزلۈك» نى بەك ئاشۇرۇۋەتكەن، ئۆزىنى كارامەت خاكسار قىلىۋېتىشكەن. ئۇلار ئاددىي تەبىئەت دۇنياسىدە- كى تۇرلەر ئىچىدە ئاقسۆڭەك ھېسابلىنىدىغان ئىنسانىنىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانىي قۇدرىتىگە لايىق كىشىلىك ئەمگەك نېسىۋىسىنى ئۇن- تۇپ كېتىشىنى ئېغىر ئالمىغان.

ئەي، روھىيەت دۇنياسىغا سەپەر قىلغان دانىشمەنلىرىمىز، سىلەر ئۆز ۋۇجۇدۇڭلاردىن قانچىلىك ئۇزاپ كېتەلىدىڭلار، قېنىڭ- لاردىكى شەيتاندىن قۇتۇلالىدىڭلارمۇ؟ قاراڭلار، بۇگۇنكى ژارىسىڭ- لارغا، ئۇلار ئەمدى ساھابە ئەمەس، نوقۇل تىلەمچى، ئۇلارنىڭ ئالىقانلىرىغا تۇتقۇزغىنىڭلار قۇرتلاپ كەتكەن گۆش پارچىسى.

تىلەش، روشەنكى گۇزەل خۇلق ئەمەس. مىڭ ئەپسۇس، ئۇ،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

زامانىمىزنىڭ 90 ـ يىللىرىدىكى كەسىپلەرنىڭ بىرىگە ئايلانماقتا. ئادەم ماددىي جەھەتتىن موھتاج بولغاندا، ئۇ، ئازابنىڭ بىرىنچى قەدىمىنى ئالىدۇ، بۇنى ئۇنىڭ روھى ئېنىق سېزىپ تۇرىدۇ، ئەمما بۇنداق موھتاجلىق تۇغىمىسە، ئۇ يىلدىن يىلغا ئېشىۋەرسە روھىمۇ كاردىن چىقىدۇ. روھ ماددىي ھاجەت ئۈچۈن ئۆزىنى دو تىكىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاستا ـ ئاستا روھىي گادايلىقمۇ باشلىنىدۇ. ۋاي ئىسىت، ئاللا ئۆزىنىڭ ھەربىر بەندىسىگە روھ بىلەن تەن ئاتا قىلغان. پانىي دۇنيادىن ئىبارەت بۇ كالتا كۆۋرۈكتە بەزىلەر تەن ھاجەتلىرىگە مۇڭاپىق مەنقۇلاتلارغا يېتەرلىك ئېرىشەلمەي ئۆتىدىكەن، بەزىلەر روھىيەت قەبرىسىنىڭ كۆرۈنمەس دائىرىسىدىن چىقالماي تەمتىرەپ ياشايدىكەن، بەزىلەر ھەر ئىككىلىسىدىن ناقىس بولۇپ كېتىدىكەن. بۇنداقلار ھەرقانداق زامان، ھەرقانداق ماكاندا بولۇپ تۇرغان.

ئەمدى مەن بۇ تاغدىن ـ باغدىن قىلغان پاراڭنىڭ بېشىدا تىلغان ئالغان ھېلىقى «توق قورساق» كىشىلەرنىڭ ئويلىنىپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن: ئاشۇنداق يىرگىنىشلىك تۇس ئالغان تىلەمچىلەرنىڭ ماددىي بايلىقى نەگە كەتتى؟ ئۇلار قاۋۇل ۋە ساغلام تۇرۇپمۇ تىلەشنى كەسىپ ئەتتى، بۇ روھىي ناكارلىقمۇ، قانداق؟ ئۇلارنىڭ روھىنى كىم تالان ـ تاراج قىلدى؟ فرانسۇز مۇتەپەككۇرى ژان. ژاك رۇسسو «ئىنسان تۇغۇلغاندا ئەركىن ئىدى، كېيىن ئۇ ھەر جەھەتتىن بوغۇلدى» دېگەنىدى. تەبىئىيكى، ئىنسانلار مۇشۇ بوغۇلۇشتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، تېخى ھازىرغا قەدەر داۋاملاشقان ئىقتىسادىي ، سىياسىي كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى، باراۋەرلىك، ھوقۇق، دېموكراتىيە، ئەركىنلىك دېگەن ئىبارىلەرنى كەشپ قىلىدى، ئۇنىڭ ئۈچۈن نۇرغۇن قانلارنى ئاققۇزدى. ۋەھالەنكى، ئىنسان زاتىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي مەنىدىكى ھەق ـ ھوقۇقىنى ئەمەس، ئەقەللىيسى ئۆزىنىڭ بىر جاندار مەنىسىدىكى ھاياتلىقىنى قوغداش ھەم داۋام ئەتكۈزۈش ئىنتىلىشلىرىمۇ دەخلى ـ تەرۇزدىن

قۇتۇلۇپ بولالمىدى.

راست، سىز مۇئەييەن ئىجتىمائىي ئورۇنغا (بۇ ئورۇننىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ۋە ئىجتىمائىي مەنىدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئىگە، سىزنىڭ پۇلىڭىز ئۇچ ۋاخ تاماققا يېتىدۇ، توي ـ تۆكۈن ۋە رېستۇران ئولتۇرۇشىغا ئەپلەپ بىر ئامال قىلىسىز. بىراق سايادەتكە چىقىشقا، ئۆزىڭىز ئويلىغاندەك تەرىبىيلىنىشكە، ئادەمىيلىك سۈپىتىڭىزنى مۇكەممەلەشتۈرۈشكە كەلگەندە، ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى پۇل بىلەن پۈتىدۇ، سىزدە بۇلارغا يېتىشكۈدەك ئىقتىسادىي قۇۋۋەت يوق، بولغان تەقدىردىمۇ يوللار ناھايىتى مۇرەككەپ. ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ داۋالىنىشقا توغرا كەلگەندە، پۇل مەسىلىسى دەھشەتلىك مەسىلىگە ئايلىنىدۇ. جۇڭگو يازغۇچىسى ئەي ۋۇ بىلەن شادلىقلار جۇڭگونىڭ يېڭى دەۋردىكى ئىدىئولوگىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن بولۇشىغا كەتمەن چاپقانلار ئىدى، بىراق ئۇلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا داۋالىنىش ئۈچۈن يېتەرلىك پۇلغا ئېرىشەلمىدى. ياش يازغۇچىمىز ئەسئەت ئەمەت جىگەر قېتىش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇۋىدى، ھەر ھالدا ئىنسانپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ھىممىتى ئۇنىڭغا چىقىش يولى بەردى. بىراق بۇ خەزىنىمۇ ھېچنېمىگە دال بولمىدى. نامراتلىق تەقدىرى ئۇنىڭ ئورۇق جىسمىگە ھەدەپ چاڭ سېلىۋاتقاندا، «بايقۇشلار» دەۋر قاراپ تۇردى. خوش، ئەمدى ئۆزىڭىزگە كېلىڭ. سىزنىڭ ھازىرقى تۇرمۇش پەللىڭىز قانچىلىك كۆپ بەدەل ئۈستىگە قۇرۇلغان؟ مېنىڭچە، سىز ئاشۇ تۇرمۇش ئۈچۈن ۋىجدانىڭىز ئېغىر ئالىدىغان نۇرغۇن يوللارنى باستىڭىز، ئۆزىڭىزنى ئەتەي خورلىدىڭىز، سىز ئاشۇنچىلىك تۇرمۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر قاتىرىدىڭىز، ئاخىر چارچاپ ھالىڭىزدىن كەتتىڭىز.

بىز سىزنى ئۆزىڭىزنىڭ ھەۋىسى بويىچە «خاتىرجەم ـ ئالىيجاناب» كىشىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا، سىزنىڭ ئىززەت ـ نەپسىڭىز ئىشتىھادىن ھالقىپ ئۆتەلىدىمۇ؟ ئەگەر ھالقىغان بولسا، سىز ئەر-

www.uyghurkitap.com

كىن پىكىر ۋە مۇھاكىمىنىڭ قانچىلىك دەرىجىسىدە ياشىدىڭىز؟ سىزدە مۇھاكىمە بولغان بولسا تىلەمچىلەر ھاياتىدىكى ساختا ئالامەت-لەر ھەققىدە ئەتراپلىق پىكىر بولغان بولار ئىدى.

ئالىيجانابلىقنىڭ دەرىجىسى پۇلدا ۋە توقلۇقتىلا ئەمەس، پە-كىردە، مۇھاكىمە بولمىغانكەن، ئەمەلىيەتچىل پىكىرمۇ بولماي-دۇ. نەھايەت پۇل، مەنسەپ دېگەنلەر ئالىيجانابلىقنى مۇكەممەل مەنىگە ئىگە قىلالمايدۇ.

خۇدا ئەلمىساقتىن بېرى شۇنداق قىلىپ كەپتۇ: مەڭگۈ ۋە قوۋزى پارقىراپ تۇرىدىغان زەردارلار بىلەن لەۋلىرىدىن شور ئۆر-لەپ تۇرىدىغان نامراتلار ھامان مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. بۇلار ھېچ-قاچان بىر - بىرىسىز ياشىيالمىدى. بۇ، تەقدىرنىڭ ئادالەتسىز تەقسىماتىمۇ ياكى تۇرمۇش دۇنياسىنىڭ غەيرىي تەڭلىمىسىمۇ؟ مۇ-شۇنداق بولۇش يوللۇقمۇ ياكى ئەمەسمۇ؟ پەيلاسوپلار ۋە سىياسىيون-لار ھەر نېمىلەرنى دېيىشتى، بۇ ئەھۋال بەرىبىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋەردى. لېكىن بايلار ئۆزلىرىنى پۇلنى ۋاستە قىلىپ قوغداپ كەلدى. ئۇلار تاپتىن چىقىپ كەتسىمۇ، پۇل ئۇلارنى ئاقلىدى، شۇنىڭ بىلەن يۇزلىرىنى يورۇق قىلىپ يۇرۇۋېرىشتى، نامراتلاردا بۇنداق قۇدرەتلىك ئەمەلىي كۈچ بولمىغاچقا، دىيانەت ۋە ئەخلاقنى دەستەك قىلىپ ياشاپ كەلدى. بۇلار قوشۇلۇپ بىر دەۋر، بىر مىللەتنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مۇۋازىنەتلىك قۇتۇپلارغا ئايلاندى.

زەئىپلىك ۋە رەزىللىكنى جۇل - جۇل كىيىملىك تىلەمچىلەر، نامرات بىچارىلەردىن ئىزدەپ تېپىش ئاسان، چۈنكى ئۇلاردىكى ئاجىزلىق، ئۇلاردىكى پاجىئە، ئۇلاردىكى خاراكتېر مېيىپلىقى، ئۇلاردىكى ئاددىي نەيرەڭ خۇددى يېقىمسىز ئۇستۇاشلىرىغا ئوخشاش-لا كۆزگە ئوچۇق - ئاشكارا تاشلىنىپ تۇرىدۇ. بىراق ئەمەلدارلار، زەردارلار (پۇلدارلار)، ئاتالمىش زىيالىيلاردىكى زەئىپلىك ۋە مە-ىنەتچىلىك دىنىي ھەل، ئەخلاقىي تون، ئالىيجانابلىق رەڭلىرى، دىيانەت زىغىرسىقلىرى، تەلىسمات ھەشەمەتلىرى بىلەن توسۇلۇپ

قالمدۇ.

ئەمدى بىز ئىككىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى: شىر ـ يولـ ۋاسلارنى ۋەھشىي دەيمىز، ئۇلار ئېچىلمىغاندا چوڭ بولامدۇ، كىـ چىك بولامدۇ، قۇدرىتى يار بېرىدىغان ھەرقانداق مەخلۇقنى تەپتارتـ ماستىن ئوچۇق ـ ئاشكارا ئوۋلاۋېرىدۇ، خامتالاش قىلىپ يەۋېرىـ دۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ياۋۇزلۇقى ۋە قانخورلۇقىنى ئادەملەرگە ئوخشاش ھەرخىل پەتىۋا، چىرايلىق سۆزلەر بىلەن، پەيغەمبەرلەرـ دىن، مەشھۇر ئەربابلاردىن، داھىيلاردىن قالغان گۈزەل ئەقىدە ـ ئېتىقادلار بىلەن بېزەپ ئولتۇرماي، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى ماـ ھىيىتى قانداق بولسا شۇ پېتى ياشاۋېرىدۇ، كىشىلەرنىڭ نېمە دېيىشى بىلەن چاتىقى بولمايدۇ. ئۇلار ھىيلە ـ مىكىر، سۈيىقەست دېگەننى بىلمەيدۇ. توغرا، ھىيلە ـ مىكىر ۋە سۈيىقەست خىرسقا تولغان دۇنيادا بىرخىل قورال. ھىيلە ـ مىكىر ئەسلى تەبىئىتى خوراپ كەتكەن ئاجىزلارنىڭ قورالى بولۇپ، ساددا، تۈز كەتكەن ئەزىمەتلەرنىڭ شۆھرىتىنى ئۇچۇرۇپ تاشلىيالمىغان. بۇ بېرىپ ئاـ خىر ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلايدىغان ئادەمزاتنىڭ ئۇلۇغ كەشپىياتىغا ئايلاندى.

ھەيھات، ئادەمزاتنىڭ قانخورلۇقى جۇلالىق رەڭگە نېمىدېگەن باي. مەن تىلەمچى ھەققىدە پىكىر بايان قىلغۇچىلارنىڭ «ئالىيجاـ ناب» كىشىلەردىكى بىچارىلىككە كۆز ئاغدۇرۇشىنى ئۈمىد قىلـ مەن. شېكىسپىرمۇ: «پارقىرىغانىنىڭ ھەممىسى ئالتۇن ئەمەس» دېگەنىكەن.

تىلەمچىلەر بىلەن ئالىيجانابلاردىمۇ ئاجايىپ بىر بېقىنىش بار. ئەگەر دۇنيادا «ئالىيجانابلار» غا قول تەڭلەيدىغان تىلەمچىلەر بولـ مىغان بولسا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ساخاۋەتكار، پەزىلەتلىك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئوبيېكتتىن قىسىلغان بولار ئىدى. بايلىق ھېرىسىدە يۇرۇپ، نامراتلىقتىن كۆڭلى داغ بولۇپ يۇرگەنـ لەر تىلەمچىلەرنى كۆرۈپ تەسەللى تېپىپ قېلىشى مۇمكىن. بۇ

www.uyghurkitap.com

يەردە سەدىقە ئۆزئارا ئالمىشۋاتاتتى، روھى يەڭگىللىك بىلەن ئاز ـ تولا سەدىقە تېگىشىلمەكتە ئىدى.

تۇرمۇش قىمار خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر نەرسىلىرىنى دو تىكىدۇ، بەزىلەر ئوتتىدۇ، بەزىلەر ئوتتۇرىدۇ. بىراق ئوتۇش ـ ئوتتۇروش مەڭگۈ شۇ پېتى داۋاملىشىدىغان قانۇن ئەمەس. ئوتقانلار ئوتتۇروشىمۇ مۇمكىن، ئوتتۇرغانلار ئوتۇشىمۇ مۇمكىن، بۇنداق ئەھۋال ئۇلارنىڭ ئۆزىدە يۇز بەرمەسە ئەۋلادىدا يۇز بېرىشى مۇمكىن. بەربىر ئىنسانلار روھىي ماھىيەتكە ئىگە بولغانكەن، ئۇ بەخت بىلەن بەختسىزلىك، يورۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق، مۇكاپات بىلەن جازا، خىيانەت بىلەن ئىزا، ئاچلىق بىلەن غىزا ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈنچى ھالەتتە ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا بىز ئۇلارنىڭ چېھرىدىن مەڭگۈلۈك تەبەسسۇمنى ئۇچرىتالمايمىز. ئەكسىچە، ئۇلارنىڭ چېھرىدە غەم ـ غۇسسە، مۇسىبەت بىلەن ھەسرەت كۆزگە چېلىقىدۇ. دېمەك، شادلىق ۋە ئازابتىن ھەربىر ئىنسانىنىڭ تېگىشلىك نېسىۋىسى بار. ئۇنى كىشىلەر قانچىلىك دۆلەتمەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تارتماي قالمايدۇ. مەلۇمكى، ئىنسان روھىي زىددىيەت دېگىزىدىكى ئېكسپېدىتسىيىچى، شۇنداق ئىكەن، بىراۋنىڭ قىسمىتىنى ئۇنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە سەۋەبىدىن ئايرىپ تەھلىل قىلىش ئانچە ئادىلىق بولمىسا كېرەك، شۇنداقلا بىراۋنىڭ قىممىتىنى ئۆزىنىڭ تەقدىرىدىن ئايرىپ قاراشمۇ ئانچە ئاقىلانىلىك بولمىسا كېرەك.

بىراۋنىڭ ئاجىزلىقىغا قاراپ ئۆزىگە تەسەللى تېپىش ئەمەلىيەتتە ئۆزىدىكى ئىرادە كۈچىنى كەمسىتكەنلىك بولۇپ، بۇ ئۇنىڭدىكى جەڭگىۋارلىقىنىڭ ئاللىقاچان ئۆلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

مۇھتەرەم «ئالىيجاناب» ئەپەندىلەر ۋە خانىملار، ئۆزگىلەرنى كەمسىتىش تەس ئەمەس، ئۆزگىلەرنى سوغۇققان مۇھاكىمە كۆزى بىلەن كۆزىتىپ، ئۇلاردىكى روھىي زەئىپلىكنى ھەقىقىي مەنىدە تېپىپ تۇرۇپ كەمسىتىش، مانا بۇ تەس. سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ

روهىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار ۋە ئۆزۈڭلارنى كەمستىڭلار، بۇ كەمـ
ستىشتىن يىتتۇرۇۋەتكەن مەغرۇرلۇقىڭلارنى تېپىۋېلىڭلار.

ئەتراپىڭىزدىكى ئەڭ پاجىئەلىك ئىشلارمۇ بىلىنەر ـ بىلىنـ
مەس دەرىجىدە سىزدىكى مەسئۇلىيەت ۋە روهىي قۇۋۋەت بىلەن
مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. سىزدىكى مۇھاكىمە هوقۇقىنى هېچكىم
تارتىۋالغان ئەمەس. سىز ئۇنىڭدىن ئۆزىڭىز ۋاز كەچمىگەن بولسـ
ىڭىزلا، ئۇنى ئىشقا سېلىڭ ـ دە، غاپىل پرىنسىپلار ۋە ئەخلاقىي
مىزانلاردىن خوشلىشىڭ.

تىلەمچىلەر — پارلاقلىق ئۇچۇن رەڭ ئىزدەۋاتقان دەۋر ئۇچۇن
يوشۇرغىلى بولمايدىغان جاراهەت، ئۇلاردىكى ماددىي، روهىي كەمـ
بەغەللىكىنىڭ سايىلىرى هەممىمىزگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە تۇتـ
ۇشىپ كەتكەن. بىز ئۇنى نوقۇل تىلەمچىلەر مەسىلىسى سۈپىتىدە
ئەمەس، بەلكى ئورتاق مەسىلىمىز سۈپىتىدە تەھلىل قىلىشنى ئۆـ
گىنىشىمىز كېرەك.

1995 ـ يىل دېكابىر

دۇنيادىن يىراق

1

پەسىللەرنىڭ پەزىلەتلىرىدە ياراتقۇچىنىڭ هىممىتى بىلىنىپ
تۇرىدۇ. مەن هاياتلىق دۇنياسىدىكى هەربىر هادىسىدىن بۇيۇك
روهىي ئارقا كۆرۈنۈشنى كۆرگەندەك بولىمەن. بۇ ئارقا كۆرۈنۈش
قانداقتۇر بىر روهىي مەركەزنى يوشۇرغان هالدا گويا ئاللىبۇرۇن
ۋايىغا يەتكەن پرىنسىپنىڭ تەنتەنىسىگە ئۇلۇغۋار نەزەر بىلەن قاراپ
تۇراتتى. بۇ دۇنيادىكى بارلىق پەسكەشلىكلەر، هىيلىگەرلىكلەر،
ياۋۇزلۇقلار، تەڭسىزلىكلەر كەبىي جەمئىيەت ئىللەتلىرى بىپايان

كائىناتنىڭ ھەربىرىتى داۋامىدا بەربات بولۇپ، ئاشۇ ھەربىرىت پرىنسىپىنى مەنبە قىلغان دۇنيا قاراش ۋە ئېتىقاد غەلىبە كاپالىتىگە ئېرىشىپ كەلمەكتە ئىدى. دەرھەقىقەت، بىز كۆرۈۋاتقان تەبىئەتتىكى پەسىللەر ۋاقىت ئۆزگىرىشلىرىدىكى قانۇنلارنى چۈشىنىشلىك تىل بىلەن ئاشكارا قىلمىدۇ. بىز بىلمىدىغان قايسىدۇر قۇرۇلۇشلار ئۆزۈلۈپ، يېڭى بىنالار قەد كۆتۈرىدۇ؛ قايسىدۇر بىر كۆۋرۈكنىڭ ياغىچىنى قۇرت يەپ بۇزۇلىدۇ؛ بىز تونۇيدىغان مويسىپىتلەر ۋاقتى كەلگەندە كېتىپ قالىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى بوۋاق، يېڭى سىمالار مەيدانغا كېلىدۇ. روشەنكى، تەبىئەتكە قارىسىڭ ئىجتىمائىيەتتىكى مەسىلىلەرنىڭ ئەپچىل بېشارەتلىرىنى كۆرەلەيسەن، ئويلاسىڭ، ئۇ ھايات ھەقىقەتلىرىگە دائىر ئىخچام تەمسىلگە ئايلىنىدۇ.

شۇ تاپتا مەن پەرىشان كۆزنىڭ قۇچىقىدا تۇرۇپتىمەن. بۇنداق چاغلاردا شەھىرىمىزدە كۆيدۈرۈلگەن غازاكلارنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى ھاۋانى قاپلايدۇ. باھار، ياز پەسىللىرىدە مۇھىتىمىزغا زىننەت بولمىش ياپراقلار سارغىيىپ تۆكۈلگەن ھامان «ئەخلەت» قاتارىغا ئۆتۈپ قالىدۇ. ئاشۇ زەپىران غازاكلار نېمىشقىدۇر ماكا دەۋرىمىزدە پېنسىيىگە چىققان كادىرلاردەك كۆرۈنۈپ كېتىدۇ. شۇڭا سۈپۈرۈلۈۋاتقان ۋە كۆيدۈرۈلۈۋاتقان غازاكلارنى كۆرسەم بەربات بولغان ئەقىدىلەر ئۈچۈن نادامەت چېكىمەن. پەسىللەردە قانۇنىيەت بار، ھېسسىيات يوق، سىياسەتتە تەرغىبات بار، يۈز ـ خاتىر يوق. سىياسەت قۇربان قىلىش ئارقىلىق ھاياتنى داۋاملاشتۇرالايدۇ. تەختى ئادالەت خۇرۇچلىرىدىن پۈتمىگەن سىياسەت بەئەينى ئەقىل خارابلىرىدە ئۇنگەن ئوغرى تىكەن.

غازاكلار سۈپۈرۈلمەكتە. سۈپۈرۈپ تازىلانغان كوچىلاردا قۇۋۇلغان دورىلىرىنى تەشۋىق قىلمىدىغان ئېلان ۋەرەقىلىرى ئۈچۈپ يۈرەتتى. قايسىدۇر بىر رومانتىك كىنودىن ئالتۇندەك غازاكنى كۆمۈلگەن ۋىنا كوچىلىرىدا سەيلە قىلىپ كېتىۋاتقان بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقنى كۆرگەنىدىم. مۇزارتنىڭ ھەيكىلى كۆز ياپراقلىرى

ری ئارىسىدىكى نازۇك تەۋشىلارغا ھۇزۇر بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. مۇزىكا مۇڭ ئارىلاش كۈز مەنزىرىسىنىڭ گۈزەللىكىنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزەتتى.

ۋاداەرىخ، بىزدە كۈز باشقىچە... مېنىڭ ئۆيۈم بىرىنچى قەۋەتتە بولۇپ، ئۆيۈمنىڭ كەينىدە بىرقانچە تۈپ تاش ئالما دەرىخى بار. باھار ئايلىرىدا ئۇنىڭ چېچەكلىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بىراق ئۇنىڭ مېۋىلىرى چېچىكىدىن ئايرىلىپ نۇقۇتتەك بولغاندا، باشلانغۇچ مەكتەپ بالىلىرى ئالما شاخلىرىنى يىرىپ يېيىشكە باشلايدۇ، شۇڭا ئۇ مېۋىلەرنىڭ كۈزدىكى ھالىتىنى بىلگىلى بولمايلا كەلدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ تاش ئالما ئىكەنلىكىنى قورۇدىكى پېشقەدەملەردىن ئاڭلاپ جەزم قىلغانىدىم. بىزدىكى مائارىپ تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە شەيدا ئەۋلادلارنى قاچان تەربىيىلەيدىكىنتاڭ. بىز ھازىرچە بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى... قانداقلا بولمىسۇن شاخ ۋە يوپۇرماقلىرى شالاڭ ئاشۇ بىرقانچە تۈپ تاش ئالما دەرىخى خىيال سۈرگەن چاغلىرىمدا قارايدىغان ئەمەكلىرىم. ئەپسۇسكى، خىيالىمغا بوشلۇق ئاتا قىلغان ئاشۇ كىچىككىنە ھۇزۇرى جەننەت يەنىلا دەخلىسىز ئەمەس. ئەگەر مەن بالكوندا تۇرۇپ يىراقتا ئەمەس، ئالدىمغىلا قارايدىغان بولسام، قەغەز پورۇپكىلار، سۇلياۋ (يالتىراق) خالتىلار، سىرىق چۈمۈلە ئولاشقان شاپاقلار كۆرۈنمىدۇ. تېخى يېقىندىلا تاۋۇز چاغنى بولمۇدى، ئايتوقاچنىڭ قەغەز قۇتىلىرى تاشلىنىپ، يۇقىرىقىلارغا تېخىمۇ «ھۆسن» قوشتى. ئۇستىدە ئولتۇرىدىغان بەزى قوشنىلارنىڭ ۋاننىسى بار، ئۇلار يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن شىلانكىلىرىنى بالكونۇمنىڭ تۈۋىگە ساڭگىلىتىپ، يۇندىلىرىنى بىر ئەپلىك قۇيمۇھتىمدۇ. يالقۇن روزى «كامالىتۇرۇك ۋە ئۇرۇمچى» دېگەن ماقالىسىدە («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» نىڭ 1998 ـ يىل 2 ـ، 3 ـ (قوشما) سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى. مۇھەررىردىن) ئۆزىنى «ئالىي ئاپتونومىيە» دېگەنىكەن. بىراق مېنىڭ «ئالىي ئاپتونومىيەم» بالكوندىن سىرتقا قارىغىلى بولمايدىغان

ئاپتونومىيە ئىدى، چۈنكى سىرتقا قارىسامىلا يېقىمسىز كۆرۈنۈش ۋە بەتبۇي پۇراقلار تۆپەيلىدىن ئىچىم ئېلىشىدۇ. ئامال يوق، دېرىزىلەرنى ھىم ياپمەن ـ دە، يېزىق شىرەيىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ قايسىدۇر بىر كىتابنى قولۇمغا ئالىمەن. كاللامدا كىتاب بىلەن رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى زىت دۇنيا تىكەنلىك قاناتلىرىنى ئاستا ـ ئاستا يېيىشقا باشلايدۇ.

ئۆيمۇ ئادەمگە ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسە، ئۇ، ئۆزىدىن تاشقىرى دۇنياغا دېرىزە ئارقىلىق قارايدۇ. ئۇنىڭ ئادەملەرگە ئوخشاش تىنىپ كەتكەن مەڭگۈلۈك دۇنيالىرى بولىدۇ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇرىدىغان ئادەم بولسا، ئۆينىڭ سوقۇپ تۇرىدىغان يۈرىكى. مېنىڭ ئۆيۈمچۇ؟ مېنىڭ ئۆيۈم جەمئىيەت ۋە ئادەملەرگە نىسبەتەن سوۋۇپ كەتكەن بىر يۈرەكنىڭ ئىگىسى ئىدى.

مەن ئۇچۇن ئۆي «ئالىي ئاپتونومىيە» ئەمەس، بەلكى غىلاب. كىشىلەر بېلىكوفنى بېكىنمىچى، شۇڭا ئۇ غىلابنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغان، دېيىشىدۇ. بۇنداق كىشىلەر «غىلاب بەندىسى» دېگەن ھېكايىدىن باشقا يەنە چېخوف دەۋرىدىكى روسىيىنى ئوقۇپ باقسۇن.

مەن ئۆيگە كىرىسەملا تۇرمۇشنىڭ بېسىملىرىنى ۋاقتىنچە ئۇنۇتۇغاندەك بولىمەن. ئىككى ياشلىق ئوغلۇمنىڭ سەبىي قىلىقلىرى قاراڭغۇ ئۆيگە چۈشكەن نۇر سىزىقلىرىدەك ماڭا قۇياش ۋە تەبىئەتنىڭ ئىللىق مېھرىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. بۇ چاغدا، كۆز ئالدىمدا تاگورنىڭ شېئىرىي دۇنيالىرى يېيىلىپ، كېپىنەكلەرنىڭ قاناتلىرىغا، ئورمىچىلارنىڭ جۇشقۇن ناخشىلىرىغا، كەپسىز بالىلار پۇۋلىگەندىكى سوپۇن كۆپۈكچىلىرىگە سىڭىپ كېتىمەن.

شەھەردىكى كۆز بىلەن سەھرادىكى كۆز زادىلا ئوخشىمايدۇ. سەھرادا كۆز ئەلۋەك كېلىش بىلەن بىرگە مەنە ۋە ھېسسىياتقا باي بولىدۇ. ئۇ، زەپىران چىرايى بىلەن ئۆزىدىكى ئىچكى تىنىقلارنى تەڭشاۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. ئۇ ۋايىغا يېتىپ پىشقان رەڭگارەڭ مېۋىلىرى ۋە ھوسۇللىرى بىلەن كىشىلەرگە ئەڭ سەمىمىي ۋەسىيەت-

لىرىنى ئېيتىۋاتقانىدەك كۆرۈنىدۇ. خۇددى بويىغا يەتكەن قىز ئىچىدىن كېلىۋاتقان تەبىئىي پۇراقلىرى بىلەن يېگىتلىك ھېسلىرىمىزغا مەدەتكار بولغاندەك، كۆزىمۇ جىمجىت تارتىنچاقلىقى ۋە خۇش پۇراقلىرى بىلەن تەڭرى ئاتا قىلغان ھاياتلىقنىڭ نۇسرىتىنى تونۇتۇپ، دىللارنى سۆيۈندۈرىدۇ. خىسلەتلىك ۋەھىيلەرنى پەيغەمبەرلەر خۇدادىن قوبۇل قىلىدۇ، شائىر تەبىئەتتىن قوبۇل قىلىدۇ، سىياسىيونلار جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىدۇ، خۇدا دەل ئاشۇ تەبىئەت، جەمئىيەت ۋەھىيلىرىنىڭ بۇيۇك تاكامۇلى.

سەھرادىكى ئاشۇ چىرايىق كۆز بالىلىقىمغا كاتتا مەنىلەرنى قوشقانىدى. زەڭگەر ئاسمان تېخىمۇ سۈزۈلۈپ، ئادەتتىكىدىن ئېگىزلىشىپ كېتەتتى. سەھرادىكى كۆز ئاسمىنىغا قارىساڭ، لۇغەتلەردىكى «ئەھەد»، «يۇكسەك» دېگەن ئىبارىلەرنىڭ مەنىسىنى جالالىدىن رۇمى كەبىي سىرلىق رەۋىشتە مۇتالىئە قىلالايسەن.

ئىسسىق ئىقلىملارغا كۆچۈۋاتقان تۇرنىلار سېپى سېپىنىڭ نەزەرىڭنى ئەگەشتۈرۈپ، يىراق ـ يىراقلارغا ئېلىپ كېتىدۇ، ئاسمانىنىڭ كەينىدە يەنە بىر ئاسمانىنىڭ بارلىقىنى شۇ چاغدا غۇۋا كۆرۈپ قالىسەن. گەرچە سېپىنى تاغلار، ۋە ئورمانلار، كۆزۈڭ تېلىپ ئاران يېتىدىغان ئۇپۇق سىزىقلىرى ئوراپ تۇرغان بولسىمۇ، ئەنە شۇنداق دەقىقىلەردە دۇنيانىڭ ئىنتايىن كەڭلىكىنى سېزىسەن ـ دە، قەلبىڭ ئارمانلارغا لىق تولىدۇ. جەسۇر ئاتلىرى بىلەن تاغ ـ داۋانلار ئېشىپ ئولۇسلارنى تۇتاشتۇرغان، قوۋملىرىمىزغا ئىناقلىق ۋە قۇۋۋەت رىشتىلىرىنى چاتقان ئوغۇزخان، سەئىدخان، بابۇرخان كەبىي ئاتىلار قىسسە ۋە تەزكىرىلەرنىڭ ئاراچلىرىدىن چىقىپ سەن تەرەپكە كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ.

بىراق، تۇرنىلار كېتىپ قالغاندىن كېيىن تولىمۇ كىچىك بىر مۇھىتتىكى ناتونۇش ھالىتىڭ ئەسلىگە قايتىپ، تەسۈرلەپ بولغۇسىز مەيۇسلۇك يۈرىكىڭنى قىسىشقا باشلايدۇ.

«قىزىل قىيا» رومانىدا تەسۋىرلەنگەن مەھبۇس لیۇسىياڭ

جازا لاگىردا شامالداشقا چىققاندا، تۇرمىنىڭ سۇرلۇك سەيناسىدا چۇرۇلداشقان قۇشقاچلارنىڭ تىكەنلىك سىملار تارتىلغان تامنىڭ ئۈستىدىكى ئەرىپىدىكى ئەركىن دۇنياغا ئۇچۇپ كېتىشكەنلىكىنى ھەسرەت بىلەن تاماشا قىلىدۇ ـ ده، قەلبىدىكى باھار تەلپۈنۈشلىرىنى باسالمايلا قالىدۇ. مەھبۇسلۇقتا تۇغۇلغان، مەھبۇسلۇقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ ھەپسىگە تۇتۇلغان لوبۇ باش بالا تۇرمە قورۇسىغا ئېزىپ ـ تېزىپ كىرىپ قالغان كېپىنەكنى قوغلىسا، باشقا مەھبۇسلار پەنجىرىدىن تىكىلىپ تاماشا قىلىشىدۇ. شۇنداق، ئىنسان ھاياتلا بولىدىكەن، ئۇ، ئۆزى تۇرغان مەھكۇملۇقنىڭ قانچىلىك ۋەھشىي بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاددىي، مەنىۋى جەھەتتىن قۇرۇپ چىقىشقا قادىر بولالايدۇ.

تارغىنا ياتاق ئۆيۈم مەن ھەم ئايالىم ئۇچۇن ئېيتقاندا ياتاقلا بولۇپ قالماي، يەنە كۇتۇپخانا. بەزىدە چېچىلىپ ياتقان كىتابلارنى كۆرۈپ ئايالىممۇ چېچىلىپ قالىدۇ، ئەمما ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئاشۇ كىتابلارنى رەتلەيدىغان، توپا بېسىپ كەتسە سۇرتىدىغان چىن پەرۋىشكار. شۇ تاپتا ئالدىمدىكى ئۇستەل سائىتى بىر خىل رىتىمدا چىكىلداپ ماڭماقتا. ئۇنىڭ دەقىقىلەرنى كۆرسىتىدىغان ئىستىرىلكىسى پۈتكۈل سائەت يۈزىنى بىر ئايلىنىپ چىققۇچە قاراپ باقتىم، گويا يۈرىكىمنى ئاشۇ ئىستىرىلكىنىڭ ئۇچىغا قادىاپ قويۇپ بەردىم. يۈرىكىم چەكسىز ۋاقىت دېگىزىغا غەرق بولۇپ كەتتى. بۇ دېگىز ماڭا سىياسەت، تۈزۈم، مىللەت، ئىرقتىن ھالقىغان بىر ئومۇمىيلىقنى ھەدىيە قىلاتتى. بۇ ئومۇمىيلىقتا سائەتلەر دۇنيانىڭ كۆرۈنمەس ھۇجەيرىسىگە ئايلىنىپ كەتتى. مەن ئىككىگە بۆلۈندۇم. مەنىۋى ئۆزۈم خۇدانىڭ ھىماتى ئاستىدىكى 18 مىڭ ئالەمگە قاپلاندى، جىسمانىي ئۆزۈم يېزىق شىرەسىنىڭ ئالدىدا تۇگۈلۈپ ئولتۇراتتى. مەنىۋى ئۆزۈم بىلەن جىسمانىي ئۆزۈمنىڭ بىرلىشىپ قالمىغان چاغلىرى بەكمۇ ئاز ئىدى. مەن مۇشۇ ئۆيدە ئولتۇرۇپ پۇشكىنىنىڭ دېگىز ۋە ئەركىنلىك ھەققىدىكى شېئىرلىرىنى ئوقۇپ

غانمەن، ناۋائىينىڭ مۇھەببەت شامالىلىرىنى پۇرىغانمەن، پەرىدىدىن مەنتارىنىڭ كامالەت ئىزدىگەن قۇشلىرىنى تەقلىدىي سىزىپ چىققان-مەن. قارىسام، قۇش ھەققىدە شېئىر يازمىغان شائىر يوقتەك تۇرىدۇ، مېنىڭ شېئىرىمدىمۇ «قۇش» دېگەن سۆز كۆپ ئۇچرايدۇ.

يەنىلا ئىقلىملار كېزىپ باھار ئىزدىگەن قۇشلار ئېسىمگە كەلدى. قۇشلارنىڭمۇ سىنىپىي كۆرەشكە تارتىلىشىدەك غەلىتە تارىخى تېخى يېقىندىلا بولدى. ئەمما قۇش بەرىبىر قۇش بولغاچقا، ئىنسانىيەت تاڭغان تۇزۇمنى ئېتىراپ قىلىشمىدى. ئۇلار پەسىل ئاتلاپ ئۇچۇۋېرىشتى.

جېبىران خەلىل جېبران ئېيتقاندەك، قۇشلار ئىنسانلاڭ مۇيەسسەر بولالمىغان بەختتىن بەھرىمەن بولالايدۇ. ئۇلاردا پاسپورت دېگەن نەرسە بولمايدۇ، ئۇلاردا پاسپورت ئۇچۇنلا پول ماڭىدىغان ياكى پارا بېرىدىغان ئىشلار بولمايدۇ. ئۇلاردا ئىنسانلارغا ئوخشاش ئۆزى قانۇن تۇزۇپ ئۆزى خىلاپلىق قىلىدىغان، ئۆزى پاسىل بەلگىلەپ ئۆزى سىقىلىدىغان ئادەت يوق. ئۇلاردا تەڭرى بەلگىلەپ بەرگەن بىرلا قانۇن بار.

2

مەن سىزگە مۇجمەل كەيپىياتتا دەپ بېرىۋاتقان ئاشۇ تارغىنا ئۆڭىنى مەنىلەر بۇرجلىرىنى كۆرسىتىدىغان رەسىتخانام دېسەممۇ بولىدۇ. پىكىر يۇلتۇزلىرىم كۆپ ھاللاردا غەم تۇمانلىرى تۇپەيلىدىن خىرەلىشىپ قالىدۇ، ھەتتا بەزىدە چورت كۆرۈنمەيلا قالىدۇ. ئۆڭي سېتىۋېلىش ۋە قەرز قايتۇرۇش غوۋغالىرى ئويلىنىش ئۇچۇن قۇرۇپ چىققان خۇسۇسىي قورغىنىمنى پات ـ پات ئىگىلىۋالىدۇ. باشقىلارغا ئىزاھلاپ بەرگۈسىز تەڭقىسلىق لېۋىمنى چىشلەپ تۇرۇپ سېتىۋالغان كىتابلىرىمنىڭ تاشلىنىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولدى.

دېئېل كارنىگ، نامراتلىقتىن مۇزىكا چىقىدۇ، دېگەنىكەن.

مۇزارت نامراتلىقى تۇپەيلى ئىنسانىيەتنىڭ چەتكە قېقىلغان ۋىجدانىنى كۆرەلىگەنىكەن. مېنىڭچە، نامراتلىق ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ سەۋرى چېكىدىن بەك ئېشىپ كەتسە، نامراتلىقتىن مۇزىكا ئەمەس، بەلكى يۆتەل ئاۋازى چىقىدۇ.

تاشقى دۇنياغا قارىتا ھەۋىسى ۋە قىزغىنلىقى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلار ئۆيىگە بەنت بولۇپ تۇرۇشنى خالىمايدۇ. ئۇلاردا كولومبوددىكى تەۋەككۇلچىلىك قۇتراپ تۇرىدۇ. ئۇلار ماڭسام، چاپسام، ئۇچسام، يېڭى قۇرۇقلۇقلارنى تاپسام، دەيدۇ. نوقۇل بىر ئورۇنغا باغلىنىپ قېلىش ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا ساقايماس جاراھەت ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇلار جۇشقۇن ھېسسىياتنى خىلمۇخىل دۇنياغا سىممېترىك ھالدا قويۇپ بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. دېمەك، مەنمۇ ئاشۇنداق ياشلارنىڭ بىرى. لېكىن مەن تولىمۇ خىيالچان. بىر تەرەپتىكى تامغا دۇنيا خەرىتىسى چاپلانغان، بىر تەرەپتىكى تامغا كىتاب ئىشكاپى، بىر تەرەپكە كارىۋات، بىر تەرەپكە ئاددىي كىيىم ئىشكاپى، ئوتتۇرىغا يېزىق شىرەسى قويۇلغان ئۆي بارلىق شوخلۇق-لىرىنى شائىرانە تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن قىلىدىغان ماڭا ئوخشاش مۇلۇكسىز ياشنىڭ دۇنياسى.

مەن بۇ ئۆيدە كۆپ ئولتۇرمەن، شۇڭلاشقا، بۇ ئۆينى كىيىم-مىمگە ئايلىنىپ قالغاندەكمۇ ھېس قىلىمەن. مەن ئاساسەن دېگۈدەك بۇ كىيىمنى سېلىۋېتەلمەيمەن، سالسام يالىڭاچلىقىمنى ھېس قىلىشتىن قورقىمەن. فرانس كافكانىڭ گېئورگىي سامسا دېگەن قەھرىمانى بىر كېچىدىلا قوڭغۇزغا ئايلىنىپ قېلىپ، ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ قاتتىق يەكلىشىگە ئۇچرايدىكەن. مەلۇمكى، بىر ئادەم بىر يەرگە باغلىنىپ ياشاۋەرسە قۇرتقا ئايلىنىپ كېتىپ، پۈتكۈل دۇنيانى قۇرتچە نەزەر بىلەن كۆزىتىدىغان، ئۆزى قىمىرلاپ ماڭغاچقا، جاھاندا راكېتا دېگەن نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ.

بىر ئادەمنىڭ ئۆيدىن چىقماي پىكىر قىلىپ يولۇاسقا ئايلىنىد-

شى مۇمكىنمۇ؟ نەدىمۇ ئوۋ ئوۋلاشنى بىلمىگەن يولۋاس بولسۇن!

توكۇپ كەتكەن ئادەمنىڭ كىيىمى يېلىڭ بولسا، ئاخىر ئۆيگە كىرىۋالىدۇ، «سىقىلغان يۇرەك كېڭىيىش ئىلاجىنى قىلالمىسا، ئىچكى دۇنيانى قېزىشقا باشلايدۇ» (ھيۇگو).

پاسپورتى يوق ئادەم دۇنيانى ئۆزىنىڭ ۋەتىنى ئارقىلىق چۈشىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ. پاسپورت دۇنيادا تېخى سىياسىي قىمارنىڭ ئاخىرلاشمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغان بەلگە. ەل پاسپورت دېگەن نەرسە مەۋجۇد بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ مىللەت تۇيغۇسى كۈچەيگەن، ۋەتەن ئۇقۇمىنىڭ كېڭىيىشى توختاپ قالغان، دۇنيا چۈشەنچىسى تارايغان، شۇنداق بولغاچقا، ئادەم ئاتىنىڭ بالىلىرى بىر ـ بىرىگە دۈشمەنلىك قىلىدىغان بولغان. كىشىلەر ئارا دوستانە نەزەر بىلەن قاراش گويا زامانىمىز تارىخىغا يېراق مەۋھۇم مەسلەككە ئايلىنىپ قالغان.

مەن ۋەتىنىمدىن ئۆزگە دۇنيانى كۆرۈپ باقمىدىم. گەرچە پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى بىردەك قۇچاقلىغۇم كەلسىمۇ، ئۇنداق قىلالمىدىم. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلىكىنى بىلەلمىگەن چاغلىرىمدا ئىختىيارسىز ھالدا دۇنيا خەرىتىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قالىمەن. مانا ئالدىمدا خەرىتە، لېكىن ئۇنىڭدىن دۇنيانى ئەمەس، بەلكى دۇنيا ھەققىدىكى غۇۋا ئۇقۇمنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەنە ئاۋۇ كۆپكۆك تۇرغىنى دېڭىز، لېكىن ئۇنىڭدىن چوڭ بېلىقنىڭ كىچىك بېلىقنى يېگەنلىكىنى، سۇلارنىڭ شىددەتلىك نەرە بىلەن قىيا تاشلارغا ئۇرۇلغانلىقىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئەنە ئاۋۇ توخۇنىڭ كۆزىدەك تۇرغانلىرى شەھەر، لېكىن ئۇنىڭدىن تۇرمۇش رىقابىتىنىڭ شىپەتسىز مەنزىرىسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. كۆز ئالدىمدىكى ھەربىر رەڭ بىر دۆلەتكە ـــ ئورتاق مىللىي ئىرادە ۋە ئەقىدە ئۇستىگە قۇرۇلغان خوجايىنلىققا ۋەكىللىك قىلاتتى. بۇ رەڭلەرنىڭ دائىرىسى بىر ـ بىرى بىلەن تەڭ بولمىسىمۇ، بەزىسى زىيادە چوڭ، بەزىسى كىچىك بولسىمۇ، ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ خوجايىنلىق ھوقۇ-

قىغا ئوچۇق ـ ئاشكارا زەرەر يەتكۈزەلمەيتتى. خەرىتىگە ئۇزاق قاراپ كۆزۈم تورلاشقاندەك بولدى، بارلىق رەڭلەر بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ، رەڭ تۈركۈمى ئېنىق بولمىغان بىر دۇنيا مانانلىق كۆزلىرىمدە ئەگىشكە باشلىدى. مەن كۆزۈمنى بىر ئۇۋۇلمۇۋىتىپ، خەرىتىگە يەنە قارىدىم. توۋا، چېگرىلارنى بىلدۇرىدىغان سىزىقلار ئاساسەن تۈز بولمايدىكەن. باراۋەر ئىرادىلەرنىڭ كېلىشىمى ياكى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئىراده ئۇستۈنلۈكى بىلەن سىزىلغان پاسسىلار تۈزدەك قىلاتتى. بۇنداق تۈز سىزىقلار كانادا، ئامېرىكا ۋە ئافرىقا زېمىنلىرىدا بار ئىدى. رەڭ رەسساملارنىڭ نەزەرىده ئېستېتىك مەنىگە ئىگە بولسا، جۇغراپىيونلارنىڭ نەزەرىده سىياسىي مەنىگە ئىگە ئىدى. مەن ئېستېتىكا ئەھلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ۋانگوك، سىزانلارنىڭ رەسىملىرىدىن زوق ئالغاندا، رەڭ ئىچىدىن رەڭ ئاخ-تۇرۇپ ئادەتلىنىپ كەتكەنىدىم. چۈنكى شۇنداق قىلغاندىلا سەنئەت-كارلارنىڭ رەڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئىندىۋىدۇئال دۇنياسىنى تاپ-قىلى بولاتتى. شۇ ئادىتىمنى بەزىده خەرىته ئالدىدىمۇ جارى قىلىپ تاشلايمەن. تەبىئەتته يىلپىز جەرەن ئوۋلاپ يېسە، ئادەملەر يىلپىز-نى ئوۋلاپ يېيەلەيدۇ. ئەمدى ئادەملەرنىڭ ئادەم ئوۋلىشىنى ئال-ساق، بۇ، ئىجتىمائىيەت سەھنىسىدىكى ھادىسىلەر قاتارىغا ئۆتۈپ قالىدۇ. ھاياتلىق تۈركۈملىرى بىر ـ بىرىنى سىڭدۇرىدۇ، ئاپئاق قىش يېشىل كۆكلەمگە سىڭىپ كەتكەندەك، رەڭ رەڭگە سىڭىپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولىدۇ.

تەبىئەتنىڭ خاھىشى بويىچە ئالمىشىدىغان پەسىللەر قىر ـ دالىلارنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتكەندەك، تارىخنىڭ خاھىشى خەر-تىدىكى رەڭلەر ۋە سىزىقلارنىڭ ئورامىنى ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ. فرانسىيىلىك شەرقشۇناس گېروسىنىڭ «بوز قىر ئىمپېرىيىسى» ناملىق تارىخ ئەسىرىگە قوشۇمچە قىلىپ بېرىلگەن تارىخىي خەرىتە-لەرنى كۆرۈپ، ھەرقانداق خەرىتىنىڭ ئادەملەر تەرىپىدىن سىزىلە-شىدەك ئاددىي ھەقىقەتنى مۇرەككەپ كەيپىيات ئىچىده يېڭىۋاشتىن

تەستىق ئەتكەنىدىم.

كىشى ئۆز رېئاللىقىدا تۇرۇپ قايمۇققان چاغلىرىدا ئاسانلا ئۆتمۇش تارىخىغا باغلىنىپ قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاللىقاچان مۇئەييەنلىشىپ بولغان تەجرىبىلەرنىڭ دولقۇنىدا ئۇزىدۇ. بىراق نامەلۇم تەجرىبىلەر كىشىگە يۇز ـ خاتىر قىلمايدىغان تەرىزدە كۆـ تۇپ تۇرغان بولىدۇ. ئۆزىنىڭ بۇگۈنىگە خوجايىن بولالمىغانلارنىڭ ئەتىسى تەشۋىشلىك تۇننى ئۆزىگە ھەمراھ قىلماي قالمايدۇ.

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، مەن كۆرۈۋاتقان ئاشۇ خەرىتىـ دىكى رەڭلەرنىڭ مۇناسىۋەتسىزە كۆپ ئۆزگىرىش بولدى. يالتا يىغىـ نى ۋە پوتسىدام كېلىشىمى خەرىتىدىكى رەڭلەرنىڭ ئۆزگىچە بىر تەرتىپىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي قۇتۇپلار ھەققىدىكى كۆز قارىشىنى رەھىمسىزلىك بىلەن ئاسـ تىن ـ ئۇستۇن قىلىۋەتتى. بىراق ئىنسانىيەت ئۆزى تۇزگەن كېلىشىم ۋە قائىدىلەردىن يۇز ئۆرۈمەي قالمايتتى، چۈنكى كېلىـ شىم ئۇستۇن كۈچلەرنىڭ بىر خىل كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنىدىن ئىبارەت ئىدى. بىز ئېيتقاندەك، 1990 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇستۇن كۈچلەر باش قاتۇرۇپ سىزىپ چىققان پاسىللار بىكار قىلىندى — ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىمۇ قولىغا قەلەم ئالدى، ئۇلار بۇ قەلەمنى يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمـ دىكى سىياھلارغا چىلاپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ پاسىللىرىنى سىزىپ چىقىشتى. تىنىمسىز ئىلگىرىلەۋاتقان ئىنسانىيەت ئۇچۇن بۇرۇنقى تارىخ ھامان خاتا يېزىلغان بولىدۇ، شۇڭا ئۇ ئۆزگەرتىلىدۇ.

مانا، ئالدىمدىكى خەرىتە تېپتىنچ تۇرۇپتۇ، ئۇ شۇ تاپتا پىكىرـ لەر داۋالغۇپ تۇرغان قەلبىمدىكى دۇنياغا باققاندا، تولىمۇ ئەرزـ مەس كۆرۈندى، چۈنكى ئۇنىڭ ئاشۇ تېپتىنچ ھالىتى رېئال دۇنياـ دىكى ئۇرۇش ئوتلىرى ۋە ئۇنىڭدىن قېلىۋاتقان جاراھەتنى مەڭگۈ ئېيتىپ بېرەلمەيتتى. مەن خەرىتىگە قاراپ دۇنيا ئىزدەيمەن، خەـ رىتە مېنىڭ پىكىرلىك قەلبىمگە قاراپ مەنە ئىزدىمەكتە. ئېنىقكى،

مەنىلىك بىر دۇنيا ھامان مېنىڭ ئىسسىق قان ئۇرغۇپ تۇرغان ئالمىدەك يۈرىكىم بىلەن بىللە تۇغۇلىدۇ.

خەرىتىدىكى پاسىللار ماڭا قان ئېقىپ تۇرغان جىلغىدەك كۆرۈنۈشكە باشلىدى. «مەن ئافىنا پۇقراسى ئەمەس، بەلكى دۇنيا پۇقراسىمەن» دەپ توۋلىغان سوقرات ھازىرنىڭ ئۆزىدە ھايات بولسا، «پاسىل» دىن ئىبارەت قانلىق جىلغا ئالدىدا توسۇلۇپ قالار بولغىيمىدى؟!

سوقرات ئادالەتسىز قانۇن تەرىپىدىن ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. مانا بۇ قانۇننىڭ قانۇنسىزلىقى. لېكىن سوقرات قېچىپ كېتەلەيدىغان تۇرۇقلۇق، قانۇن دېگەن ئۇقۇمنىڭ مۇقەددەسلىكى ئۈچۈن ئۆلۈمگە رازى بولدى. بۇنى نېمە دەيمىز؟ مانا بۇ قانۇننىڭ ۋىجدانى. قانۇن بىلەن ۋىجدان بىر ـ بىرىنى تولۇق چۈشەنمىدى، شۇڭلاشقا ئىنسانلار تۈزگەن قانۇنلار ھەقىقەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىيالمىدى.

ئىنسانىنىڭ شەخسىيىتى تەنھا بولىدۇ، لېكىن ئىنسانىيەتچىلىك تەنھا بولمايدۇ، شۇڭلاشقا ئىنسان ئۆزىدىن ھالقىپ پائالىيەت قىلىشقا موھتاج. بۇ مەندىن ئېيتقاندا، بارلىق كىشىلەر بىر ـ بىرىنىڭ دوستلۇقى ئارقىلىق ئۆزلۇكىنى كېڭەيتىدۇ ۋە مۇشۇ كېڭەيىشنىڭ ئۇزلۇكسىزلىكىدە ئورتاقلىقنى يارىتىدۇ. مانا بۇ تەبىئىي ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىيلىقى.

مەن بىر ئۇيغۇر يىگىتى، بىراق مەن بۇ يەردە تولىمۇ يىراق ئامېرىكىدا ياشىغان ۋالت ۋېتمان بىلەن ئورتاقلىق تاپالايمەن. ئۇ كۈيلىگەن تەبىئەتنىڭ ئاۋازىنى كىچىكىمدىن تارتىپ 12 مۇقامدىن ئاڭلاپ چوڭ بولدۇم. ئىنسانىيەتنى باغلاپ تۇرىدىغان رىشتە ئەنە شۇنداق چىگىلىدۇ. ئەلىشىر ناۋائىي بىز «ئىنتېرناتسىئونالىزم» (بەينەلمىنەلچىلىك) دەپ ئاتايدىغان دۇنياۋى رىشتىنى خوتەن يىگىتى فەرھاد ۋە ئەرمىنىيە گۈزىلى شېرىنىڭ مۇھەببىتى ئارقىلىق يۈكسەك پەللىگە يەتكۈزگەن ئەمەسمىدى؟!

ناۋائىي پاسپورت ھەققىدە بىرنەرسە دېمىگەن، چۈنكى ئۇ زامان

لاردا مەنۇيەتنى يۇگەنلەيدىغان زامانىۋى چەكلەر كۆپ ئەمەس ئىدى. ناۋائىينىڭ قەلىمى ئاستىدىكى فەرھاد زامانىمىزدا بولىدىغان بولسا، پاسپورت ئالالمىغان بولاتتى ـ دە، بىستون تاغلىرىنى يېرىپ، سۇغا تەشنا خەلقنى خۇرسەن قىلالمىغان بولاتتى.

مەن بۇ يەردە غايىۋى بىر دۇنيانى چۈشەۋاتقىنىم يوق، بەلكى ئەمەلگە ئېشىشتا رېئال ئاساسلىرى تولۇق تۇرۇپ، مەڭگۈلۈك ئارمان سۈپىتىدە ئاداپ كەتكەن كىشىلىك ئىستەكىم — دۇنيانى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈش ھەققىدە سۆز ئېچىۋاتىمەن. بۇ، نورمال بىر ئىنساندا بولىدىغان ئەڭ ئاددىي تەلەپ بولۇپ، ئۇ، قاندۇرۇلمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئىززەت ـ ھۆرمەتنى قولدىن بېرىپ قويغان بولىسەن.

كىچىكمىدە ئانام، ئۇ تام بەك خەتەرلىك، ئۇنىڭغا ياماشما-غىن، دەيتتى. لېكىن مەن ئۇنىڭغا يامىشىپ، ئۇنىڭ كەينىدىكى نەرسىلەرنى كۆرەتتىم. ئانام مېنى، ئۇ تاغلار بەك يىراق، بارغۇچە ھېرىپ قالىسەن، دەپ ئاگاھلاندۇراتتى. لېكىن مەن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي دوستلىرىم بىلەن بىرگە شۇ تاغلارغا بېرىپ، تاغلارنىڭ كەينىدە تاغ بارلىقىنى بىلگەنىدىم.

ھېكمەت: ئولتۇرۇپ تۇرۇپ بىلگەن بىلىملەرگە قارىغاندا، ھەرىكەت قىلىپ تۇرۇپ ئالغان بىلىملەر جانلىق بولىدۇ.

تەلەپچان ئادەملەر رېئاللىقنىڭ چەكلىمىسىگە كۆپرەك ئۇچراپ، ئاخىر جىمغۇر بولۇپ قالىدۇ. يىگىتلەردىن زىلۇا بوي، شوخلۇق كۈتىدىغان قىزلار بۇنداق جىمغۇرلۇقنى چۈشەنمەيدۇ. پىكرىي شوخلۇقنىڭ سۆرۈن پوستى بولمىش جىمغۇرلۇق ھازىرقى ئاممىۋى مۇناسىۋەت ئارقىلىق قولغا كېلىدىغان ئامەتتىن قۇرۇق قالىدۇ.

بىراۋ دېگىزدىن شۇنداق سوراپتۇ:

— ئەي دېگىز، سېنىڭدە زادى ئوت يوق تۇرۇقلۇق نېمىشقا قاينايسەن؟ قاينىاپ تۇرۇقلۇق سۇيۇڭ نېمىشقا سوغۇق؟

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

— ئەي دەردلىك ئىنسان، شۇنىمۇ بىلمىدىڭمۇ؟ سەن قورقىدىغان دوزاخ ئوتى دەل مېنىڭ ئاستىمدا كۆيىدۇ، شۇڭا قاينىپ — تېشىپ تۇرىمەن، ئوت بەك ئازابلىق بولغاچقا سۇيۇم سوغۇق. دوستلار، مېنىڭ جىمغۇرلۇقۇمنى كەچۈرۈڭلار!

3

مەن مەشھۇر كىشىلەرنىڭ ساياھەت خاتىرىلىرىنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرىمەن. مۇستەقىل خاراكتېر ۋە دۇنيا قاراش يېتىلدۇرگەن كىشىلەر كۆرگەن — بىلگەنلىرىنى خاس مەنىۋى دۇنياسى بىلەن يۇغۇرۇپ، ئۆزىگە لايىق قىممەتنى ھېس قىلالايدۇ. سەممىي يازغۇچىلار ئۆزلىرى ئۇچرىتقان يېڭى نەرسىلەر بىلەن قەلبى ئوتتۇرىسىدا روي بېرىۋاتقان زىددىيەتلەرنى ئەينەن خاتىرىلەپ ئوقۇرمەنلەرگە تاپشۇرىدۇ، بۇ جەريانىدا ئۇلار ساددا كىشىلەردە كۆرۈلمىگەن تەئەججۇپلىرىنى يوشۇرمىغان بولىدۇ. بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە گىيوتىنىڭ «ئىتالىيە مەكتۇپلىرى» مەنده ئالاھىدە تەسىر قالدۇرىدى. ئەدەبىي گۈللىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئوچىقى ھېسابلىنىدىغان ئىتالىيە گىيوتى ئۇچۇن ئېيتقاندا، گويا پايانسىز كەتكەن سەئىەت مۇزېيىدەك كۆرۈنگەنىدى، بۇ يەرنىڭ كەچكى شەپىقى، بولزانۇ كوچىلىرىدىكى قاينىق بازارلار، چېركاۋ تاملىرىدىكى ھەيۋەتلىك دىنىي رەسىملەر گىيوتىنىڭ ئۆز — ئۆزىنى يېڭىۋاشتىن بايقىشىدىكى ئوبيېكتلاردىن بولغانىدى. ئىتالىيىدىكى ئىككى يىللىق زىيارەت گىيوتىنىڭ ئىجادىيىتىده كۆرۈنەرلىك بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغانىدى.

كىتاب ئوقۇش ياخشى ئادەت، بىراق ئەمەلىيەتچىل پىكىرلەر نوقۇل كىتاب ئوقۇشتىن كەلمەيدۇ، كىتاب دۇنيانى ھەرىكەت جەريانىدا كۆزىتىۋاتقان كىشىلەر ئۇچۇن ئېيتقاندا ياخشى دوست، ئۆزىمۇ توختاپ قېلىش بىلەن بىرگە دۇنيانى تۇرغۇن ھالەتتە چۈشىنىدىغان كىشىلەر ئۇچۇن ئۇيقۇ دورىسى. قەدىمكى رىمنىڭ مۇتەپەككۇر

كۆرى سېنىكا سايامەت قىلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلغاندەك تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ياشلىق چاغلىرىدا كۆپ جايلارنى كەزگەن. ھىندىستاندا موغۇل ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان كاتتا ئەربابىمىز زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابۇر «بابۇرنامە» دېگەن ئەسىرىدە ئىقلىملار ۋە تەبىئەتكە بولغان شەيدا قەلبىنىڭ دۇردانە ھېكمەتلىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەنىدى. بىز قەيت قىلىۋاتقان بۇ شەخسلەر ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتقان مۇشۇ ئەسىرىمىزدىن خېلى ئىلگىرى ياشاپ ئۆتكەن كىشىلەر. 20 ـ ئەسىردە ياكى 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا چەت ئەللەرنى زىيارەت قىلىش ئومۇمىي يۇزلىنىشكە ئايلاندى، ھەتتا سايامەتچىلەرنى جەلپ قىلىش ئارقىلىق ئۆزە تۇرىدىغان بىر قىسىم دۆلەتلەرمۇ بار بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇقىرى سۈرئەتلىك ئۇچۇر لىنىيىلىرىنىڭ دۆلەتلەرنى تۇتاشتۇرۇشى يەر شارىنى كىچىكلىتىۋەتتى. دەرۋەقە، بۈگۈنكى شارائىتتا بىر رايونىنىڭ تىنچلىق، تەرەققىيات مەسىلىسى پۈتكۈل دۇنيا بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ قالدى. بىر رايونىنىڭ ئىجتىمائىي پاراۋانلىقى، سىياسىي مۇھىتى، تەبىئىي مۇھىتى، دېموكراتىيىنى يولغا قويۇش ـ قويماسلىقى پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئورتاق مەسىلىسىگە ئايلاندى. بۇنىڭغا قاراپ دۇنيانى كىچىك دېمەي ئامال يوق.

ئەمما، دۇنيا بىز ئۇچۇن يەنىلا بەك چوڭ، چۇنكى تەرەققىي قىلغان دۇنيانىڭ ھەقىقىي رۇخسارى بىزدىن بەك يىراقتا، بىز ئۇنى پەقەت رەڭ ۋە ئىش قوشۇلغان تېلېۋىزىيە فىلىملىرىدىن، تەشۋىقات ئېھتىياجىدىن كېلىپ چىققان ئاخباراتلاردىنلا كۆرەلەيمىز. بىز ئۆزىمىزدىن تاشقىرى دۇنيانى ئۇقۇم، غايە، مەسلەكتىن ئىبارەت يات كۆزەينەك ئارقىلىق كۆرۈپ كەلدۇق. شۇڭا، دۇنيانى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ دېتالاپ بېقىشتىن تولىمۇ يىراقتىمىز. بىز ئۇچۇن نيۇ ـ يورك، توكيو دېگەنلەر ئاي شارىدىنمۇ يىراق. بىزنىڭ بۇ يەر گارسىيە ماركوسنىڭ «100 يىل غېربىلىق» ئەسىرىدىكى ماكاندو كەنتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. جاھان كۆرمىگەن ئادەملەرگە

چەت ئەلنىڭ نەرسىلىرى سىرلىق ھەم ئەتىۋار نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. خۇددى دىيارىمىزدىن ئاپىرىپ سېتىلغان تۈرك ئاتلىرى تاڭ پادىشاھىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرغاندەك، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پەلتولىرى، ھەرەمنىڭ خورمىلىرى، گېرمانىيىنىڭ شىلەپىلىرى بىزنىڭ ئەڭ مەلۇماتلىق كىشىلىرىمىزنىڭ روھىنى زىلزىلىگە سالدى. «100 يىل غېرىبلىق» رومانىدىكى سىگان كىشىسى مېرگادىس ئېلىپ كەلگەن ماگنىت ماكاندو كەنتىدىكى لاخشىگىر، مەش قاتارلىق نەرسىلەرنى ئوڭدا ـ دۇمدە قىلىۋېتىپ، خالايىقنى ھەيرانۇھەس قىلىۋېتىدۇ. «ئىلىم ـ پەن ئارىلىقنى قىسقارتتى، دەيدۇ مېرگادىس، ـــ پات ئارىدا كىشىلەر بوسۇغىدىن چىقمايلا دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىر يېرىدە بولۇۋاتقان ئىشنى كۆرەلەيدىغان بولىدۇ». مېرگادىس بۇ گەپنى دەۋاتقاندا، ئېزىلىش، تالان ـ تاراج ۋە كەمستىش ئىچىدىكى لاتىن ئامېرىكىسى ئۆزىنىڭ بىچارە ھايات-ىنى داۋام قىلدۇرۇۋاتاتتى.

بۇگۈنكى لاتىن ئامېرىكىسى غېرىب ئەمەس، ئۇ ئەمدى ھەر-گىزمۇ ماگنىتقا ھەيران قالمايدۇ، ئەكسىچە ئۇلار يېڭى ـ پارلاق ئىستىقبالى ئارقىلىق باشقىلارنىــ ھەيران قالدۇرمــاقتــا. بۇگۈن ئۇلاردا دۇنياۋى ئەدەبىياتنىڭ ياراتقۇچىلىرى ئەڭ كۆپ، ئۇلارنىڭ پۈتبول تارىخىدىكى تەسىرلىك ھېكايىلىرى «ئىللىئادا»، «ئودىسسا» جەڭنامىلىرىدەك قوزغىتىش كۈچىگە ئىگە.

بىزدە بىرەر يازغۇچىنىڭ بىرەر پارچە ئەسىرى چەت ئەلدە ئېلان قىلىنىپ قالسا ھاياجانلىنىپ كېتىمىز. بىز ئۆزىمىزنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن مۇئەييەنلەشتۇرۇلۇشىمىزنى بەك ئارزۇ قىلىمىز، ئۆزىمىز ئۆزىمىزنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە جۈرئەت قىلالمايمىز. كونسېرتلىرىمىزدا بىر ـ ئىككى نەپەر چەت ئەللىك ئولتۇرۇپ بەرسە، ئۇلارنى گەۋدىلەندۈرۈپ سۆرەتكە ئالىمىز. بىزگە چەت ئەل مەدەنىيىتىنىڭ شەكلەن قىسمىلا كىرىدۇ، ئىجادچان روھى كىرمەيدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن؟

بىر ئېغىز گەپ بىلەن جاۋاب بەرگەندە، بېكىنمە رايون كىشى-لىرىگە نىسبەتەن چەتتىن كەلگەن بۇيۇملار سېھرىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ.

بېكىنمىچىلىك باشقىلار ئېيتقاندەك، تارىخنىڭ مەھسۇلىمۇ؟ بىز بۇنداق دېگۈچىلەردىن: «سىز دەۋاتقان تارىخ قانداق تارىخ» دەپ سوراشقا مەجبۇرمىز. بىز ياشاۋاتقان بۇ رايوننىڭ تارىختا مەدەنىيەت دوقمۇشى بولۇپ كەلگەنلىكىدىن ئىبارەت پاكىتنى ھېچكىم رەت قىلمايدىغۇ؟ جۇڭگودا تارىخ دېگەن ئۇقۇم ئۇزۇنى ئاقلاش ۋە تەسەللى بېرىشنىڭ گۇماشتىسى بولۇپ قېلىشتىن خالىي بولالمايدۇ.

بىر قېتىم كىتابخانىغا بارغاندا جۇڭگو يازغۇچىلىرىنىڭ چەت ئەل زىيارىتى ھەققىدە يازغان ئەسەرلىرى مەجمۇئەسىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ يازغۇچىلار ۋاڭ مېڭ، لىيۇ شىنۋۇ، جاڭ جېي، جاڭ كاڭكاڭ قاتارلىقلار ئىدى. مەن ۋاڭ مېڭنىڭ شىنجاڭ تېمىسىدىكى ئەسەرلىرىنى ياقتۇراتتىم، شۇڭلاشقىمىكىن، ۋاڭ مېڭنىڭ كىتابى-نى قولۇمغا ئالدىم. كىرىش سۆزىنى ئوقۇپلا ياقتۇرۇپ قالغاندەك بولدۇم ـ دە، سېتىۋالدىم. كىرىش سۆز 1995 ـ يىلى يانۋاردا يېزىلغان بولۇپ، ئاپتور شۇ چاغقىچە جەمئىي 40 قېتىم چەت ئەلگە چىققانلىقىنى قەيت قىلىپ ئۆتكەنىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، دەي خۇي-يىڭنىڭ ئامېرىكىدا تۇرۇپ يازغان مەكتۇپلار توپلىمىنى كۆرگەن-دىم. جاڭ شىيەنلياڭ قاتارلىق نۇرغۇن يازغۇچىلارنىڭ چەت ئەلگە لېكسىيە ئوقۇغىلى چىققانلىقىنى ماتېرىياللاردىن كۆرگەنمەن. دې-مەك، ئۇلار ئۇچۇن چەت ئەل قوغۇنلۇقنىڭ يولى ئىدى.

بىزدە ئۇنداق ئىشلار يوق دېسەك، «مېتافىزىك» خاتالىق ئۆتكۈزگەن بولىمىز. بىز چەت ئەللەرگە زىيارەتكە چىققان يازغۇچى-لارنى بارماق بىلەن ساناپ بېرەلەيمىز. ئىلىم تەھسىل قىلىش ئارزۇسىدىكىلەر چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقماقچى بولغانلارغا مۆجىز-گە قارىغاندەك قارايدۇ، ئۇلارنى ئالاھىدە ماتېرىيالدىن ياسالغاندەك ھېس قىلىدۇ.

www.uyghurkitap.com

يازغۇچى زوردۇن سابىر 1997 ـ يىلى كۈزدە ئىچكىرىگە قىلغان سەپىرىمىزدە ماڭا چەت ئەلگە چىقىش نىيىتىنىڭ بارلىقىنى، ئەمما پاسپورتى بولمىغاچقا بارالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ ھەسرەتلەنگەنىدى. ئىزدىنىش روھىغا باي بۇ ئۈستاز يازغۇچىمىزمۇ بىزبىلەن خۇددى قېيىدىغاندەكلا ئۈشتۈمتۈت خوشلىشىپ، پاسپورت تەلەپ قىلمايدىغان يەرگە كەلمەسكە كەتتى.

زوردۇن ئاكىنىڭ ۋاڭ مېڭ بىلەن يېقىن ئاغىنە ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىمەن. ئۆتكەن يىلى كۈزدە بېيجىڭدا زوردۇن ئاكا بىلەن مەھمۇت مۇھەممەت ئىككىسى ۋاڭ مېڭنى ئالاھىدە يوقلاپ كېلىشكەنىدى، ۋاڭ مېڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بېيجىڭدىكى ئىش بېجىرىش باشقارمىسىغا كېلىپ بىز بىلەن چۈشلۈك تاماق يېگەنده، زوردۇن ئاكا بىلەن ۋاڭ مېڭ ئىككىسى چاقچاقلىشىپ يانمۇيان ئولتۇرۇشقانىدى. مانا بۇ ئىشلارغىمۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر يىل بولۇپ قاپتۇ. ۋاڭ مېڭ ئەپەندى زوردۇن ئاكىنىڭ ۋاپاتىنى بەلكىم ئاڭلىغاندۇ، بىراق چەت ئەلگە 40 قېتىمدىن ئارتۇق زىيارەتكە چىققان بۇ مەشھۇر زات زوردۇن ئاكىنىڭ ماڭا ئېيتقان ھەسرىتىنى بىلەمدىغاندۇ؟ بەلكىم ئۇ بۇنى بىلسە ھېسداشلىق قىلار ئىدى، چۈنكى ۋاڭ مېڭ جاپا تارتقان ئىسيانكار زىيالىي.

زوردۇن ئاكا، بىز ئاۋۋال ماۋدۇن مۇكاپاتىنى ئېلىشقا تىرىشىمىز كېرەك، نوبېل مۇكاپاتىنى ئېلىش كېيىنكى ئەسىردىكى لەرنىڭ ئىشى، دەيتتى. بىراق ماۋدۇن مۇكاپاتىنى باھالىغۇچىلار بىزدىكى ئەدىبلەرنى ئويلاشتىمۇ ـ يوق، بۇنى تېخى بىلمىدۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزده خەنزۇ تىلىدا بۇاسته ئەسەر يازمىدىغان غوللۇق يازغۇچىلارنىڭ تايىنى يوق.

قارىغاندا، ئالدىمىزدىكى مەسىلە مۇكاپاتقا ئېرىشىش مەسىلىسى بولماستىن، بەلكى تەرەققي قىلىش پۇرسىتىنى قولغا كەلتۈرۈش مەسىلىسىدىن ئىبارەت بولسا كېرەك. شۇ چاغدىلا ئىقتىسادي

بىكىنمىچىلىكتىن تارتىپ روھىي بىكىنمىچىلىككە قەدەر ئىجتىما-
ئىي ئىللەتلەرگە خاتىمە بېرەلەيمىز. بەزىدە بىكىنمىچىلىك تەبىئىي
بولمايدۇ، ئەكسىچە سۈنئىي ھالدا كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان بولىدۇ.
بىز بۇنى چۈشىنىشىمىز ۋە چۈشەندۈرۈشىمىز كېرەك.

«ئاساسىي قانۇن» ھەربىر پۇقراغا باراۋەر ھوقۇق بېرىدىغانلى-
قىنى ۋەدە قىلغانىدى. ئاشۇ ھوقۇقنىڭ ئىچىدە كىشىلەرنىڭ تەرەق-
قىي قىلىش ئۇچۇن زۆرۈر بولغان پۇرسەتنىڭ باراۋەرلىكىمۇ بولى-
دۇ، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ ئۇستىگە قانۇننى قانۇن تارماقلىرىلا ئىجرا
قىلىدۇ، دېسەك خاتا بولىدۇ، چۈنكى قانۇن تارماقلىرىدا ئىشلەيدى-
غان كىشىلەرمۇ نان يەيدىغان كونكرېت ئادەملەردىن ئىبارەت.
دۇنيا تارىخىدا قانۇننىڭ مۇكەممەللىشىشى ئىككى باسقۇچنى بېسىپ
ئۆتكەن، بىرى، قانۇن ۋە قانۇن مۇئەسسەسلىرىنىڭ تۈزۈلۈشى،
يەنە بىرى، قانۇننى ئىجرا قىلدۇرۇش ئۇچۇن خەلق ئاممىسىنىڭ
كۈرەش قىلىشى. قانۇن تۈزۈلسىمۇ ئۇنىڭ ھەققانىي يۈرگۈزۈلۈشى-
نى نازارەت قىلالايدىغان، قانۇن ئۇچۇن كۈرەش قىلالايدىغان خەلق
بولمىسا، قانۇن مۇئەسسەسلىرى چىرىپ كېتىدۇ. جۇڭگودا قانۇن-
نىڭ بارلىقىغا گەپ كەتمەيدۇ، بىراق قانۇن روھىنىڭ بارلىقىغا
بىرنېمە دېمەك تەس. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كو-
مىتېتى ھېلىھەم دۆلەتنى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشنى تەكىتلەۋاتـ
مامدۇ؟!

ئىقتىسادىي تەرەققىيات جەھەتتە رايونلار ئوتتۇرىسىدا كېلىپ
چىققان زور پەرقنى تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئەۋزەللىك ۋە تارىخىي
سەۋەبلەر بىلەن ئىزاھلاشقا بەك كۆنۈپ كەتتۇق. بىراق قانۇننىڭ
ئىجرا بولۇشىدىمۇ رايون پەرقى بولۇشى كېرەكمۇ؟ قانۇن بۇنىڭدا
«ھەئە!» دەپ جاۋاب بەرمەيدۇ، ئەلۋەتتە.

قانۇن ئابستراكت مەزمۇندىن ئىبارەت. قانۇن روھى ئادەم
سۈبيېكتىغا ئايلانغان ھەربىرىتىن ئىبارەت. قانۇن قانۇننى ئىجرا
قىلىدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن كونكرېتلىشىدۇ. شۇنداق ئىكەن،

قانۇن دۆلەتنىڭ باش تېمىسى بولغان خەلقنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلۇشى، ئۇ، خەلقنىڭ روھىي ساپاسى تەرىپىدىن يۇكسەلدۇرۇلۇشى كېرەك. ئەپسۇسكى، بىزدە خەلق تۇرلۇك ھوقۇقنىڭ جاپاكەش دەۋاگەرلىرى سۈپىتىدە قانۇن دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا تەلمۈرۈپ تۇرماقتا.

4

ئۇچ يىل ئىلگىرى قۇددۇس ھاپىز جامائەتنىڭ غۇلغۇلا قىلىشى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى بىلەن تىلشۇناسلىق ساھەسى بويىچە ستوكھولمدا چاقىرىلغان خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىپ كەلدى. شۇ چاغدا شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بۇ ھەقتە مەخسۇس خەۋەر بېرىپ قۇددۇس ھاپىزنى «مەھمۇد قەشقەرىيدىن كېيىن بىزدە مەيدانغا كەلگەن ئىككىنچى بۇيۇك تىلشۇناس» دەپ تەرىپلىدى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ قۇددۇس ھاپىزنىڭ ئىلمىي پائالىيىتىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇنى تەشۋىق قىلىشى خۇشاللىنارلىق ئىش، قۇددۇس ھاپىزنىڭ جاپالىق شارائىتتا ياراتقان بىر قىسىم ئىلمىي نەتىجىلىرىنى ھەقىقەتەن تەشۋىق قىلمىشقا ئەرزىيدۇ. بىراق ئۇنىڭغا بېرىلگەن باھا ئويلانمايلا قىلىنغان تەۋەككۈلچىلىكنى ئاشكارىلاپ قويدى. «مەھمۇد قەشقەرىي كىم؟ ئۇ، تىلشۇناسلىقتا نېمە ئىشلارنى قىلدى؟ ئۇنىڭ تۈركولوگىيە ئىلمىدىكى ئورنى نەدىن كەلگەن؟» ئاۋۋال بىز ئاشۇ مەسىلىلەرگە قانائەتلىنەرلىك ئىلمىي جاۋاب تېپىشىمىز، ئاندىن قۇددۇس ھاپىزنىڭ شۇ چاغدىكى دېسسېرتاتسىيىسىنىڭ ئىلمىي ۋەزنىنى خەلقئارا نۇقتىدا تۇرۇپ باھالىشىمىز، ئەگەر مۇۋاپىق كەلسە يۇقىرىقى باھانى بېرىشىمىز كېرەك ئىدى. بىز ئەدەبىلىرىمىز ۋە ناخشىچى ـ مۇزىكانتلىرىمىزغا «تالانتلىق»، «مەشھۇر» دېگەن نامىلارنى توپ باھادا باھاسىنى چۈشۈرۈپ سېتىۋېرىدىغان بولۇپ كەتتۇق. ھېلىمۇ بىز

«ئۇلۇغ» ، «تالانتلىق» ئادەملىرىمىزنىڭ كۆپلۈكىدىن ئاسمانغا چىقىپ كەتمىدۇق. بەلكىم ھەممىمىز ئاشۇنداق كىشىلەرنىڭ ئارزۇسىدىن كۆپلەپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلساق كېرەك. بىراق ئۇنداق گۈزەل رېئاللىقنى ھەقىقىي ئارزۇ قىلىدىغان كىشىلەر تالانت بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى يارىتىشقا تېگىشلىك شەرتلەرنى ئويلىشى زۆرۈر.

بىز گاھىدا ئۆزىمىزنى زىيادە ماختاپ كېتىمىز. مەھمۇد قەشقەرىيدىن پەخىرلەنگىنىمىزدە: «كىمنىڭ بار مۇشۇنداق ئالىمى قېنى؟» دەپ ناخشا توۋلىدۇق. باشقىلارنىڭ نېمىدەپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىنى ئويلاشمىدۇق. گاھىدا ئۆزىمىزنى كەمستىپ ئادەم قاتارىغا ئالماي كېتىمىز. بۇ نېمە ئۈچۈن؟

ئاناتومىيە ۋە بىئولوگىيە ئالىملىرى روھىي قاتمالىقنىڭ گېنىتىك ئەنئەنە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان كەشپىياتلارنى ئوتتۇرىغا چىقارغىنى يوق. ئۇنداق بولغاندا، تارىختىكى فېئودال ھۆكۈمرانلارنى ئەيىبلەشنىڭ ھاجىتى بولمايتتى. شۇنداقلا ئاق تەنلىكلەر تەرىپىدىن قۇل قىلىنغان نېگىرلاردىن سويىنكا، مىكائىل جېكسون، ماندېلا قاتارلىقلارنىڭ چىقىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. روشەنكى، بىزدىمۇ تۇغما قاششاقلىقنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. روھىي قاششاقلىق ۋە بېكىنمىچىلىك يەنىلا جەمئىيەتنىڭ ئىنسان تەبىئىتىگە خىلاپ ھالدا ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرىدۇر.

قارىغۇلارچە چوقۇنۇش، قارىغۇلارچە يەكلەش، ئۆزىنى ھەم ئۆزگىنى بىلمەي لاپ ئۇرۇش، ئاسمانىنى قۇدۇقتىن چىقماي كۆزىتىش، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى كۆرۈش، دوپپىسىنى ئەكەل دېسە كاللىسىنى كېسىپ كېلىش، يۇرتۇزالىق، مەھەللىۋازلىق، غەيۋەتخورلۇق، پىتنىخورلۇق، چېقىمچىلىق، يالغانچىلىق قاتارلىقلار سىياسىي، ئىجتىمائىي بېكىنمىچىلىك كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىللەتلەردۇر.

بېكىنمە رايون خەلقلىرى ئۈچۈن يەر شارى ئىللىق ئائىلە

www.uyghurkitap.com

بولماستىن، بەلكى سىرلىق لاگېر، بۇنداق يەردىكى خەلقنىڭ تا-
رىخنى ھەربىر كەتلەندۇرىدىغان كۈچ بولمىقى ئاسانغا توختىمايدۇ، ئۇ-
لار كۆپ ھاللاردا ۋەزىيەتنىڭ تەجرىبە ماتېرىيالىغا ئايلىنىپ
قالىدۇ.

ئۆزۈمنى ئالسام، چەت ئەللەردە ئىلىم تەھسىل قىلىشنى،
بىلىم ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىدىغان 21 ـ ئەسىرگە دۇنياۋى ئاڭغا
ئىگە زىيالىي سۈپىتىدە كىرىشنى ئىنتايىن ئارزۇ قىلىمەن.

مەن پۈتكۈل دۇنيانى، ئىنسانىيەتنى، ئىنسانىيەتنىڭ
ئەقىل ـ پاراسىتىنى سۆيىمەن. بىراق بۈيۈك مۇتەپەككۇرلارنىڭ
كىتابىنى ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىگە قانىلىپ قېلىشنى خالىماي-
مەن. شۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيانى كۆرۈشۈم، ئايلىنىشىم، ھەربىر
يېڭى نەرسىنىڭ ئىلھامى ئارقىلىق ئىدىيەمنى تۈزىتىشىم، ئۆزۈمە-
نىڭ ھېچكىمگە ئوخشىمايدىغان خاس تەپەككۇرۇمنى قۇرۇپ چىقە-
شىم كېرەك.

«سۆيى ھەم سۆيۈل، بەخت دېگەن ئەنە شۇ» دېگەن گەپ بار.
مەن ياشلىقنىڭ ھارارىتى تېپىپ تۇرغان ئىسسىق لېۋىمنى كۆزنىڭ
سوغۇق ھاۋاسىغا سوزدۇم.

1998 ـ يىل ئۆكتەبىر

ئەزىمەتلەرنى نەدىن تاپىمىز؟

— نېتزىنىڭ «زاراتۇستىر شۇنداق دېدى» ناملىق
ئەسىرىگە ئىشارە:

فرىدىرىخ نېتزى بىزدە تونۇشتۇرۇلغان ئازغىنا پارچە ئەسەرلە-
رى بىلەن پاكىز ئىنسانلىققا تەشنا ئوقۇرمەنلىرىمىزگە ئانچە نامە-
لۇم ئەمەستۇر. تەپەككۇرنىڭ بۇ تىنچىق ئاخشاملىرىدا شۇنچىدىرگە
ئىنتىزار كىشىلىرىمىز «زاراتۇستىرنىڭ مۇقەددىمىسى»، «نېتزى

ئەقلىيەلىرى» ئارقىلىق گېرمان پەلسەپىسىنىڭ دېڭىزىدىن بىرقاد-
چە قەتىرە مەلھەم تاپتى. گېرمان خەلقى بىر قېتىملىق ئەسەبىي
ئۇرۇشنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتىدىن كېيىن ئېغىر چۈشكۈنلۈك ئازا-
بىنى تارتتى. مۇشۇ ئەسىردە گېرمانىيە ئىككى پارچىغا بۆلۈۋېتىل-
دى. گىيوتى، شىللېر، گېگىللارنىڭ گېرمان مىللىتىگە ۋەكىللىك
قىلىدىغان غۇرۇرى ۋە ئىنسان ھېسلىرىنى ئويغاتقۇچى پىكىرلىرى
تامامەن تىرىك روھ سۈپىتىدە ئېغىر خورلۇققا ئۇچرىدى. بۇ روھ
گېرمان خەلقىنىڭ بۆلۈنگەن ھالەتتىكى مۇنقەرز قىسمىتىنى كۆ-
رۈشنى قەتئىي خالىمايتتى. چۈنكى ئۇلار ئىنسانىنىڭ غۇرۇرى،
مەنىۋى كامالىتى، مىللىي ئاڭنىڭ سەلتەنىتى، دۆلەتنىڭ قۇدرىتى
ھەققىدە شۆھرەتلىك قۇرلارنى يېزىشقانىدى. ئاشۇنداق ئۇلۇغ پىكىر
ئىگىلىرىنىڭ ۋەتىنى ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى. لېكىن بۇنداق
بۆلۈنمە ھالەت ئۇزاققا بارمىدى. كىشىلەر يېقىندىلا بېرلىن شەھە-
رىنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرغان بېتون تامنى يەنە شۇ گېرمان خەلقە-
نىڭ ئۆز قولى بىلەن پاچاقلاپ تاشلىغانلىقىنى كۆردى. بېرلىن
تېمىنى چېقىشقا بالىلارمۇ قاتناشتى. ئۇلار ۋەتەننىڭ ئىستىقبالىغا
پۇتلىشىدىغان توسۇقلارنى يارغۇچى كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ ۋەكىلى
سۈپىتىدە تارىخ سەھنىسىدىكى تېگىشلىك رولىنى ئېلىشتى. ئەڭ
مۇھىمى، كېلەچەكنى ھەممىدىن مۇھىم بىلىدىغان گېرمان خەلقى
ئۆز بالىلىرىغا غۇرۇردىن بىر قېتىملىق جانلىق دەرس ئۆتۈشنى
ئۇنتۇپ قالمىدى.

كىشىلەر يەنە ئارقىدىنلا بۇگۈنكى ياۋروپا سەھنىسىدە گېرمان
خەلقىنىڭ ھەيرەتتە قالدۇرغۇچى تېتىك جەۋلانىنى كۆردى. ئۇلار
ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەشەببۇسكارلىق ئورنىنى تېزلا
تېپىۋالدى ۋە 21 ـ ئەسىر ھارپىسىدىكى ئىقتىسادىي ئۇرۇش دەۋرى
غالىبلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

تارىختا مۇتلەق تەلەيلىك مىللەت بولغان ئەمەس. بىر مىللەت-
نىڭ جاسارىتى، غالىبلىقى ۋە ئۆتكۈرلۈكى دەل ئۆزىدىكى ئۇلۇغ-

لۇق سەۋەبلىك گاھىدا تارىخنىڭ ئۆزۈن مۇساپىلىق ھاقارەتلىرىگە دۇچ كېلىدۇ. ئۇلۇغلۇق دەل ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقى ئىچىدە بىر مەھەل ئارام ئېلىپ، كەلگۈسىگە نىسبەتەن ئۆزىنى قايتىدىن لايىھەلەيدۇ ــ دە، يېپيېڭى قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئۆزىنىڭ شۇ خىل ئۇلۇغلۇقىنى جاپالىق يىللاردا يىتتۇرۇپ قويغان مىللەت تەزكىرىلەرنىڭ بىرقانچە قۇرىغا ئىگە بولالايدۇ، خالاس. كېلەچەك ھەرگىزمۇ ئۇنىڭغا مەنسۇپ ئەمەس.

گېرمان خەلقى ئېغىر قولدىن بېرىش دەۋرىنى باشتىن كەچۈردى، لېكىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى. نېمە ئۈچۈن گېرمان خەلقى جىق مۇلۇكلەردىن ئايرىلغان بولسىمۇ، ئەجدادلىرىنىڭ ئەقىل ــ پاراسىتىدىن ئايرىلمىدى؟ ئۇلار پىكىر قىلىشنى، ئىجاد قىلىشنى، ئەمگەك قىلىپ بايلىق يارىتىشنى تاشلاپ قويمىدى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇلار بىر پەلسەپە مىللىتىگە خاس ئەنئەنىسىنى ھەرقانداق شارائىتتا ئۈزۈپ قويمىدى، ئەكسىچە، زامانغا يارىشا تەرەققىي قىلدۇردى.

گېرمان مىللىتى باشقىلاردىن خەير ــ ساخاۋەت كۈتۈشكە ئىنتايىن ئۆچ. ئۇلار باشقىلاردىن تەمە قىلىپ باقمىدى، تۈگمەس بايلىقنىڭ پەقەت ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل ــ پاراسىتى، جىسمانىي كۈچى، ساپ گېرمان غۇرۇرىغا يوشۇرۇنغانلىقىدىن قىلچە گۇمان قىلمىدى. «يوقالسۇن ئاجىزلار!» مانا بۇ، بىز سىزگە تونۇشتۇرماقچى بولغان بۈيۈك گېرمان پەيلاسوپى نېتزىنىڭ سۆزى. نېتزىنىڭ پەلسەپە دۇنياسىدىن بىر خىل ئەركەكچىلىك، مەردانىلىق، بۇزۇپ قايتىدىن يارىتىش روھى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ جۇملىلىرىدىن ئافراسىياپ، ئاتىللا ۋە بابۇرلارنىڭ سىماسى چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ پەلسەپىسى ئاياللار تېپىدىكى نازۇك مىجەز، ئەۋرىشىم، زەردى يوق ئەرلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، خاراكتېر جەھەتتىن تولۇقلاش قىممىتىگە ئىگە. 20 ــ ئەسىردىكى ئىشخانا مەدەنىيىتى ئەرلەرنى ۋۇجۇددىكى ئەركەك تۇكلەردىن مەھرۇم قىلدى. ئەر ۋە

ئاياللارغا بولغان ئىش تەقسىماتىنىڭ ئوخشاش بولۇشى، ئەر ـ ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى روشەن خاراكتېر پەرقىنى يوق قىلىۋەتتى. ئاياللار ئۆزىدە يوق بولغان قەيسەر تەۋەككۇلچىلىكنى تاپالمايدىغان، ياۋايىلىققا سېزىك روھىي دۇنياسىنى قاندۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى.

زامان تەۋەككۇل قىلىشتىن قورقىدىغان، تىرىك ۋاقتىدا قەبرىسى ئۈچۈن باش قاتۇرىدىغان، ئۆز رىزقىنى باشقىلارنىڭ ئېتىبارىدىن ئىزدەيدىغان غىلجىڭ ئەرلەر بىلەن توشۇپ كەتتى. ھوقۇق دەرىخىنىڭ ئاستىدىن يىگىلەپ تۆكۈلۈپ قالغان غورىلارنى ئىزدەپ جان باقىدىغان، شۆھرەت ئىگىلىرىنىڭ يېنىدىن مەدەت تىلەيدىغان بازار چۈنىلىرى ھالال داستىخانلاردىكى تائاملارنىمۇ بۇلغاپ تاشلىدى، بۇنداق ئەخلاق كىرىزىسى نەدىن كېلىدۇ؟

ئۆتكۈر مەسىلەرنىڭ تەييار جاۋابى بولمايدۇ. تەييار جاۋاب سىز ئۆزىڭىز دۇچ كەلگەن تۇگۈنگە دال بولالمايدۇ. ھەركىم ئۆز مەسىلىسىگە ئۆزى جاۋاب تېپىشى كېرەك. سىز پىكىر قىلىشقا ئىنتىلىسىڭىزلا، جاۋابقا ئېرىشتۇرىدىغان تۇرتكىنى تاپالايسىز.

روھىي ئاجىزلىق بارلىق مۇنەرزىلىكنىڭ ئانىسى. شۇڭا ئىنسان ئۆز تەقدىرى ھەققىدىكى بۇيۇك قۇرۇلۇشنى خاراكتېر تەربىيەسىدىن باشلىشى كېرەك. بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتمۇ ئۆز پۇقرالىرىنىڭ خاراكتېر مۇكەممەللىكى ۋەئەخلاق گۈزەللىكى ئۈستىگە قۇرۇلسا، ئۇنىڭ ھاياتىي كۈچى تەڭداشسىز بولىدۇ. ئۆز پۇقرالىرىنىڭ ئويلاش، پىكىر قىلىش ۋەئىجاد قىلىش جەھەتتىكى نورمال خاسلىقىنى ھالاك قىلىپ تاشلىغان پادىشاھ ئېغىر ئەقىل نامراتلىقى ئىچىدە ۋەيران بولىدۇ.

ستاتىستىكا نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ھازىر بىزدە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ نېنىنى يەيدىغانلار ناھايىتى كۆپ. بىراق ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ئويلاندۇرۇش قىممىتىگە نىمە ئۈچۈن نامرات؟ نىمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تالايلىرى نە بىر تارىخىي ئابىدە، نە بىر يېڭى

مەدەنىيەتنىڭ باشلىنىشى، نە بىر غۇرۇرنىڭ سەلتەنىتى بولالمىدى؟

مەسىلە بىزنىڭ پەلسەپە نامراتلىقىمىزدا. بىزدە يۇسۇپ خاس هاجىپ تىكلىگەن دۆلەت ۋە هوقۇق، قانۇن ۋە ئەخلاق توغرىسىدىكى ئىلمىي تەلىمات ئەنئەنىسى ئۇزۇلۇپ قالغان، ئۇنىڭ ئورنىنى ئىجاد رەۋىشى كەمچىل شېئىرىيەت تەلقىنى ئىگىلىگەن. ئاخىر، شائىر-لىرىمىز ساپاسىنىڭ بۇگۇنكى زاۋالى يېتىپ كەلگەن.

بىز مىسكىنلىك ۋە گۇمراهلىققا پاتقان، ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇنبەتلىكىدىن مەهرۇم بولغان مەدەنىيەتتىن قانداق قۇتۇلىمىز؟

ئارىمىزدىكى هەربىر شەخسنىڭ غۇرۇرىنى، هەربىر شەخسنىڭ دۇنياغا كېلىپ كۆرۈشكە تېگىشلىك بولغان ئەڭ ئەقەللىي قەدىر ـ قىممىتىنى دەخلىسىزلىك مۇهىتىغا باشلىيالمىساقلا، مەدەنىيىتىمىز ئۆلۈك سۇدەك بىزەپ قىسمىتىدىن خالاس بولىدۇ.

فرىدرىخ نېتزىنىڭ «زارا ئاستېر شۇنداق دەيدۇ» ناملىق ئەسىرىدە بىزگە لازىملىق ئاشۇنداق خۇرۇچلار بار. لۇشۇن ئەپەندىنىڭ بەدىئىي قېىندا نېتزىنىڭ ئىرسىي ئامىللىرى روشەن تېپىلىدۇ.

نېتزى شۇنداق ئادەم:

ئۇ، هاسا تاياقسا تايىنىپ كېتىۋاتقان توكۇرنى كۆرسە هاسا تاياقنى تارتىۋالىدۇ.

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلىسەن؟

— دۇنيادا هاسا بولغاچقىلا توكۇرلار كېلىپ چىققان. سىلەر توكۇرلارنىڭ هاسىسىنى تارتىۋېلىڭلار، شۇ چاغدىلا ئۇلاردا ساغلام پۇت كۆكلەپ چىقىدۇ.

نېتزى بۇركۇتنىڭ نوچىلىقىنى چۆلدىن ئايرىپ قارىمايدۇ. سىز ئۇنىڭ ئەسىرى بىلەن پات ئارىدا يۇز كۆرۈشىسىز.

1999 ـ يىل فېۋرال

ئەيىبسىز ئەيىبدارلىق

ماۋزۇدىن ئىككى خىل مەنە چىقىدۇ. بىرى، ئەيىبدار بولۇشـ
ىنىڭ ئۆزى ئەيىبسىزلىكتۇر دېگەن مەنە، لېكىن بۇ بىر قاراشتىلا
مەلۇم بولىدىغان تاشقى مەنىدۇر؛ يەنە بىرى، ھېچقانداق ئەيىب يوق
تۇرۇپ ئەيىبدار بولۇپ قېلىش دېگەن مەنىدە. بىز كېيىنكى مەنىنى
بويلاپ ئىچكىرىلەشنى مەقسەت قىلىدۇق.

1

مۇقەددەس كىتابلاردىكى رىۋايەتلەرگە كۆرە ئىنسانىنىڭ زۇۋۇـ
لىسى تۇپراقتۇر. ئەمما بۇ زۇۋۇلىغا ئىرادە قىلغۇچى قۇدرەت
ئىگىسى ئاشۇ زۇۋۇلىدىكى ماھىيەتنىڭ زاتەن بېشارىتىدۇر. بۇ
يەرگە كەلگەندە سۆز ئۈستىسى ۋە مەنىلەر غەۋۋاسى ھۈسەينخان
تەجەللىنىڭ ئىككى مىسراسى ئېسىمىزگە كېلىدۇ:

«دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەر گاھى ئۇ شۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھىي ئول قاراغا يارغار»[1]

نەسرىي يەشمىسى:

«ئىنسانىنىڭ كۆڭۈل نۇقتىسى قارائىغۇ تەن ئىچىگە ئورۇنلاشـ
قان، تەڭرى شۇ يەرگە نەزەر سالىدۇ، تەڭرىنىڭ يوشۇرۇن ھېكـ
مەتلىرىنىڭ شاھىتى پەقەت قارائىغۇلۇق ئىچىدە ساقلانغان».

بۇ يەردىكى تەن ـ تۇپراق پانىيدۇر، كۆڭۈل ـ روھ باقىيـ
دۇر. ئەپلاتون ۋە گېگىللارنىڭ مۇتلەق روھ تەلىماتى بويىچە قارا
غاندا، باقىيلىققا ياتىدىغان پەزىلەتلەر ياخشىلىق تائىپىسىگە كىرىـ
دۇ، بۇ بىرىنچى خىل ماھىيەت بولۇپ، يادرو ئەھمىيىتىگە ئىگە.

---

① تەجەللى: «قەسىدە»، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر» 1981 ـ يىل نەشرى.

پانسیلىققا یاتىدىغان ئېلىمىنتلار خۇنۇكلۇك تائىپىسىگە كىرىدۇ، بۇ ئىككىنچى خىل ماھىيەت بولۇپ، ساختا ماھىيەت ھېسابلىنىدۇ. خۇنۇكلۇك ياخشىلىقنى دەۋر قىلىپ يۈز بېرىدۇ ۋە ئۆز نۆۋىتىدە ياخشىلىققا يەم بولىدۇ. ياخشىلىق بىلەن خۇنۇكلۇك (يامانلىق) كۆرۈنۈشتە ئىككى خىل تائىپە بولسىمۇ، ماھىيەتتە بىر نەرسە ياكى بىر نەرسىنىڭ ئىككى تەرىپىدۇر. بۇ ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىگە يۆزلىنىدۇ. شۇنداق بولغاندا، ياخشىلىق باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش (ئىپتىدا ۋە ئىنتىھا). يامانلىق ياخشىلىق ئۈچۈن مەۋجۇد ماھىيەت بولۇپ، ياخشىلىق شۇنىڭ تۈپەيلى مەڭگۈ ئۆزى ئۈچۈن تەرەققىي قىلىش جەريانىغا ئايلىنىدۇ.

تۈپراقنى ئالايلى، تۈپراق نۇرنىڭ چۈشۈش نۇقتىسى ۋە قايتىشتىكى قاڭقىش نۇقتىسى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تۈپراق ئامىللارنىڭ قاتما ھالىتى، ئۇنىڭدا ئامىللارنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى مەۋجۇد.

كۆڭۈل مۇقەددەس ئىرادىنىڭ زەررىسى سۈپىتىدە تۈپراقتىن نىشان تاپتى ۋە ھەقىقىي زات ئەملگە ئاشتى. تەڭرىنىڭ مەنىسى ئوچۇق (زاھىر) ۋە يوشۇرۇن (باتىن) بولدى. مۇقەددەس كىتابلاردىكى ھېكايەتلەر ئاشۇ ھەقىقىي زاتنىڭ سىمۋولىدۇر، خالاس. مۇتلەق مەنە ـ ھەقىقىي زاتقا نىسبەتەن ھەرقانداق تەرەپ پەقەت سىمۋولدۇر. سىمۋول ھەقىقىي زاتقا نىسبەتەن چەكلىك ئۆزلۈك، مۇتلەق بولمىغان شەيئىلەرگە نىسبەتەن مەنىسى جۇش ئۇرغان ئۆزلۈك.

ئالەمنىڭ زۇۋۇلىسى نېمە؟ ئىلاھىيەتچىلەر ھەقىقىي زاتقا چېتىپ جاۋاب بېرىدۇ:

ھەزرىتى ئادەم بىنا بولغاندا مەن بىللە ئىدىم.

ھەق روسۇل مىھراجغا چىققاندا مەن بىللە ئىدىم.

— مەشرەپ

ئادەم ئاتا بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرى ئارىسىدا قانچىلىك قەرنە ئۆتتىكىن؟ مەشرەپنىڭ ئۆمرى شۇنچە ئۇزاقمۇ؟

مەشرەپ ئىستېمال قىلىۋاتقان «مەن» دېگەن ئىبارە مەشرەپنىڭ خاس ئۆزلۈكىنى كۆرسىتەمدۇ؟ مەشرەپ «مەن» دېگەندە، ئۇ شۇ هامان پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئايلىنىدۇ. شۇنداق ئىكەن، مەشرەپ بۈگۈنمۇ بىز بىلەن بىللە، بىر دەقىقىنىڭ ئۆزىدە كىمدۇر بىرسى پۇل ساناۋاتقان، كىمدۇر بىرسى ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بولىدۇ، كىمدۇر بىرسى تۇغۇلۇۋاتقان بولسا، كىمدۇر بىرسى سەكراتتا بولىدۇ. مەشرەپ لەھزە ئىچىدە هەممە ئىنساندۇر.

دېمەك، مەشرەپ «مەن» دېگەندە، ئادەمنىڭ زۇۋۇلىسى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بۇ زۇۋۇلا پانىي بىلەن باقىينىڭ بىرىكمىسى، ياخشى بىلەن يامانىنىڭ بىر گەۋدىسى ئىدى.

كىشىلەر چەكلەنگەن مېۋە هەققىدىكى هېكايىنى ئوبدان بىلىدۇ. بۇ هېكايە شەرق ۋە غەرب خەلقىغە ئومۇمەن تونۇش. بىراق ئاشۇ مېۋىنىڭ نېمە ئۈچۈن چەكلەنگەنلىكى هەققىدە غەرب ۋە شەرق خەلقلىرىنىڭ پىكرى بىردەك ئەمەس.

چەكلەنگەن مېۋە — ئەقىلدۇر. ئەگەر ئادەم ئۇنى يېسە ئۇنىڭدا خۇداغا ئاسىيلىق كۆرۈلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم ئەقىل مېۋىسىنى يەپ قويۇشتىن ئاگاهلاندۇرۇلغان — مانا بۇ غەربتىكى كۆپلىگەن ئىلاهىيەتچىلەرنىڭ شەرهى.

چەكلەنگەن مېۋە — چەكلەنگەن ئەقىل ئەمەس. ئۇ، ئادەمنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى باشقۇرۇشى ۋە سەۋر كۈچى هەققىدىكى سىناق. چۈنكى هەر كىمدە ئۆزىنى بىلىش ئاساسىدىكى باشقۇرۇش بولمىسا، ئەركىنلىكنىڭ مەنىسى بولمايدۇ. هەر كىم ئۆزىنىڭ چېكىنى توغرا تونۇغاندا ئەركىنلىك قان ـ ياشسىز هالدا ئەمەلگە ئاشىدۇ — مانا بۇ شەرق ئىلاهىيەتچىلىرىنىڭ پىكرى.

خۇدا بىلەن ئادەمنىڭ تەسۋىرى هەققىدىكى هەرخىل ئەقىدىلەر ۋە بايانلار 19 ـ ، 20 ـ ئەسىرلەردە بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان مەسلەكلەرنى شەكىللەندۈردى.

خرىستىئانىزم — غەرب كىشىلىرىنىڭ ئېتىقادى سۈپىتىدە

www.uyghurkitap.com

ماددي مەئىشەت تەرققىياتىغا ئەگىشىپ تەسىرىنى كېڭەيتتى. ئۇ شۇنداق قارايدۇ:

خۇدا مەۋجۇد. بىراق ئۇ بىزنىڭ مەئىشەتلىرىمىزگە ۋە ئىشلىرەتلىرىمىزگە ئارىلاشمىسۇن.

روشەنكى، غەربلىكلەرنىڭ خۇداسى پەقەت بىرخىل سىمۋول سۈپىتىدىكى مەۋجۇدلۇققا ئايلاندى. ئىنسانداكى ئەركىنلىك ھەۋىسى چەكسىز ئىسپاتلىنىدىغان جەريان دەپ قارالدى.

كوممۇنىزم — غەرب ـ شەرق ئىدىئولوگىيىسىدىكى ئوپتىمىزم ئاساسىدا شەكىللىنىپ، ئىلاھىيەتكە دائىر مەزمۇنلارنى سىقىپ چىقارغان. ئۇ، شۇنداق دەيدۇ:

— خۇدا مەۋجۇد ئەمەس. ئادەملەر بىردىنبىر سۈبيېكتىپ سۈپىتىدە ئوبيېكتىپ دۇنياغا خوجايىنلىق يۈرگۈزىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تەبىئەت زۆرۈرىيەتلىرىنى چۈشىنىشى كېرەك. ئادەمنىڭ پائالىيىتى سوتسىيال ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. تارىخ مۇلۇكسىزلەر بىلەن مۇلۇكدارلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ جەريانى. ئادەم — تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى. ئادەم تەبىئەتنى ھامان بىلىدۇ.

روشەنكى، بۇ يەردىكى ئادەمنىڭ تەبىئەتنى بىلىشى قىسمەنلىكنىڭ ئومۇمىيلىقىنى بىلىشىدىن ئىبارەت. كوممۇنىزم تەلىماتى بويىچە، خۇسۇسىيلىق ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكنىڭ يىلتىزى.

ئىسلامىزم: بىرلا خۇدا مەۋجۇد. شەيئىلەرنىڭ ھەرىكىتىدە خۇدا بەلگىلىگەن قانۇنىيەت بار. ئىنسانلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتى ئاشۇ قانۇنىيەتنىڭ توغرا ئىنكاسىدىن ئىبارەت بولۇشى لازىم. ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى بىلىشى ئالەملىك قانۇنىيەتنى تېپىش ئاساسىدىكى مۇقەددەس يۈكسىلىش، دەپ قارايدۇ.

مەلۇمكى، تەبىئەت قانۇنلىرى ۋە جەمئىيەت قانۇنلىرى مۇقەددەس قانۇنىيەت ئۈستىگە دەسسەپ تۇرىدۇ، ئاشۇ قانۇنىيەتنى بىلىش يولىدىكى ئىلگىرىلەش ئىنسانىيەتنى بەختكە ئېلىپ بارىدۇ.

يۇقىرىقىلارنى ئىخچاملاپ كۆرسەتكەندە مۇنداق بولىدۇ:

خرىستىئانلىزم: خۇدا بار، بىراق ئۇ ئىجتىمائىي قانۇنلاردىن مۇستەسنا.

كوممۇنىزم: خۇدا يوق، پەقەت ماددىلا بار.

ئىسلامىزم: بىرلا خۇدا بار، ئىنسانلار خۇدانىڭ قانۇنىنى تونۇغۇچى ۋە ئىجرا قىلغۇچى. جەمئىيەت قانۇنى ئاشۇ قانۇننىڭ ئىنكاسى.

ھېچقانداق ئىجتىمائىي قانۇن بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا تەبىئەت قانۇنىنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ئەسكە ئالالمايمىز. بىراق تەبىئەت قانۇنلىرىدىن ئىلگىرىچۇ؟ ئىنسانلار بۇلارنى تالىشىپ يۇقىرىقىدەك بۆلەكلەرگە ئايرىلغان.

بىز چەكلەنگەن مېۋە ھەققىدىكى قىسسىنى ئالساق، غەرب ۋە شەرقلىقلەرنىڭ نەزەرىدە، ئادەم ئاخىر چەكلەنگەن مېۋىنى يېدى، لەنەتگەردى بولدى. بۇنىڭغا شەيتان ۋاستە بولدى. شۇنىڭ بىلەن شەيتان لەنەتگەردى بولدى. ئادەم جەننەتتىن قوغلاندى. مانا بۇ جازا ئۇقۇمى. بىراق ئادەم نەگە قوغلاندى؟ باقىيدىن پانىيغا قوغلاندى. مۇقەددەس روھ تۇپراق بىلەن يۇغۇرۇلغاندا پانىيلىق ۋۇجۇدقا كەلگەنىدى. دېمەك، ئادەم مەڭگۈ قوغلىنىش جەريانىدا، ئۇ مۇشۇ جەريانىدا باقىيلىققا قاراپ ماڭىدۇ. دۇنيادىكى ئەقىدىلەردىن دېرەك بېرىدىغان بەلگىلەر نېمىشقا ياي ۋە يۇمىلاققا باي؟ نېتزىنىڭ: «زاراتۇستىر شۇنداق دەيدۇ» دېگەن ئەسىرىدىكى يىلان بۇركۇت بوينىدا ھالقا شەكلىدە ئۇچرايدۇ ئەمەسمۇ؟

بىز بۇنىڭدىن مۇنداق خۇلاسىگە كېلىمىز: ئادەم تۇپراقتىن يارالدى، ئۇ گۇناھ ئۆتكۈزىدىغان تەبىئەتكە ئىگە بولدى. گۇناھ ئۆتكۈنچى، پانىي ماھىيەت؛ مەغپىرەت بولسا ئاخىرقى ماھىيەت بولۇپ، ئادەم باقىيلىققا ئاقلانغان بولىدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ يارىلىشىمۇ مەغپىرەت ئەمەسمۇ؟

رىم مۇتەپەككۇرى سىسرو مۇنداق دېگەن: «ئادەمنىڭ ئۆزى

ئەيىبلىك ئەمەس، ئۇنىڭ قىلمىشى ئەيىبلىك».

ئادەمنىڭ زۇۋانىسىدا گۈناھتىن ئىبارەت پانىي ئېلىپمېنت بار. شۇڭلاشقا، گۈناھتىن ئىلگىرى قانۇن تۈزۈلۈپ بولغان بولىدۇ. ئاشۇ قانۇن بىلەن گۈناھ بىر ـ بىرىگە تاناسىپ ھالدا ئىنسانىدىكى پىكرىي مەۋجۇدلۇقنى، يەنى ئازغۇنلۇق ئىچىدىكى تىنچ ئىلگىرىلەشنى دىئالېكتىك رەۋىشتە رويابقا چىقارغان.

2

شەرق ئىبرەتلىك دۇنيا. ھەربىر ئىبرەت بىر ھېكمەتكە ھامىلدار. بىراق ئىبرەتلەردىن تۇغۇلغان ھېكمەتلەر ئاۋامنىڭ قېنىغا ئايلىنالمىغان، بۇ ئەھۋال شەرق كىشىلىرى تۇغرا قانۇنىي ساۋاقلارنى ئۇنتۇپ كەتكەندىن كېيىنكى ئەسىرلەردە كۆرۈلدى. شەرق دۇنياسىنىڭ قەدىمكى پارلاق گۈللىنىشىنىڭ توختاپ قېلىشى بۇنى چۈشەندۈرىدۇ. تۇغرا قانۇنىي ساۋاقلار بىلىش نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، تاكامۇللىشىش جاريانىدا كېتىپ بارغان بولىدۇ. سۇبىستانسىيە (زات) نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئاللىبۇرۇن ۋايىغا يەتكەن بولىدۇ.

شەرق پەيغەمبەرلەر ۋە دانىشمەنلەر تۇغۇلغان جاي. بىراق ئۇلارنىڭ ئىدىيىلىرىنى كېيىنچە غەرب پەيلاسوپلىرى ئۆز دەۋرىنىڭ مەنىۋى تەجرىبىسى نۇقتىسىدىن زامانىۋى شەكىلدە ياساپ، ئۆز دەۋرىدىكى روھىي كرىزىسلارغا مۇناسىپ كېلىدىغان مىراسقا ئايلاندۇردى. نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگە تەرەت قىلىپ قويغان قوۋم كېيىن ئۆزى گىرىپتار بولغان قوتۇر كېسىلىنى ئاشۇ تەرەتلىرىنى سۈرتۈپ ساقايتقاندەك، ئىنسانلار ئۆز دەۋرىدە دۇچ كەلگەن ئىللەتلىرى ۋە بۇ ئىللەتلەر تۈپەيلى تارتقان كۈلپەتلىرىدىن تەقدىرىي كېسەللىكلىرىگە شىپا بولغۇچى مەلھەملەرنى ياسىشىدۇ. گۈناھى ئەزىملەر دوزاختا پاكلانغاندىن كېيىن، ئاندىن جەننەتكە كىرىدۇ.

مەلۇمكى، جەننەت ئۇستىدە، دوزاخ ئاستىدا، بۇ ئاچچىق يىلتىز-دىن تاتلىق مېۋە دېگەندەك بىر گەپ.

شەرق دانىشمەنلىرى گۇناھ ۋە جازا ھەققىدە ئاقىلانە تەبىرلەر-نى بەرگەن، بىز ئۇلارنىڭ شېرىن زاۋانىغا سەمە بولۇپ باقايلى:

بىر ئايال زىنا قىلىپ قويۇپ، قاتتىق پۇشايمان قىلىپتۇ ۋە ئەھۋالىنى زاتى مۇبارەك دانىشمەنگە ئېيتىپتۇ:

— ئى زاتى مۇبارەك، مەن زىنا قىلىپ ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزدۇم.

زاتى مۇبارەك ئاڭلىمىغانغا سېلىپ باشقا تەرەپكە قارىۋاپتۇ. ئايال سۆزىنى تەكرارلاپتۇ. زاتى مۇبارەك يەنە قارىماپتۇ. ئايال سۆزىنى ئۈچىنچى قېتىم تەكرارلىغاندا، زاتى مۇبارەك ئېيتىپتۇ:

— بويۇڭدا بارمۇ؟

— بار.

— ئۇنداقتا بوشىنىپ بولۇپ كەلگىن. شۇ چاغدا جازا بېرەيلى.

ئايال بوشىنىپ زاتى مۇبارەكنى ئىزدەپ كەپتۇ. زاتى مۇبارەك:

— بالاڭغا قارايدىغان بىرەرسى بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— يوق، — دەپتۇ ئايال.

— ئۇنداقتا پەرزەنتىڭ ئىككى ياشلىق بولغاندا كەلگىن.

ئايال بالىسى ئىككى ياشقا كىرگەندىن كېيىن زاتى مۇبارەكنى ئىزدەپتۇ. زاتى مۇبارەك پىكرى ئۇلپەتلىرى بىلەن ئولتۇرۇشقانىكەن. زاتى مۇبارەك ئەھۋالنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئۇلپەتلىرىدىن سوراپتۇ:

— ئۇنىڭ بالىسىغا ئاتدارچىلىق قىلىدىغانلار بارمىكىن؟

بىراۋ ئاتدارچىلىق قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. ئايال شۇ دەۋرنىڭ قانۇنى بويىچە تاشبوران قىلىنىپتۇ.

بۇ قىسقىغىنە ھېكايىدە قانۇنىي مۇقەددەسلىك مەزمۇنى ۋە

www.uyghurkitap.com

مەغپىرەت ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ. زاتى مۇبارەك ئايالىنىڭ ئىنكاسىنى نېمە ئۈچۈن ئاڭلىماسقا سالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا بېرىلىدىغان جازانى كەينىگە تارتىدۇ؟

ئايال ئۆز گۇناھىنى تونۇغان. ئۆز گۇناھىنى تونۇغانلار ئۈچۈن سوت ئۇنىڭ ۋىجدانىدىن ئىبارەت بولىدۇ. ئۇ، مۇشۇ ئاساستا توغرا قانۇننى تاپىدۇ. مەغپىرەت گۇناھىنى تونۇغانلار ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات. ئايال ئۆز گۇناھىنى قايتا - قايتا دەۋا قىلدى، ئايالدا گۇناھقا نىسبەتەن بىلىش كۈچەيدى. مەلۇمكى، مەغپىرەتمۇ ئاشتى. ھېكايىدە گۇناھ بىلەن قانۇن ئوتتۇرىسىدىكى تېپىك ئىنسانىي باغلىنىش ۋايىغا يەتكەن بولۇپ، زاتى مۇبارەكنىڭ خۇدا ئالدىدىكى يۈكسەك ئۆزلۈكى بىلەن ئايال (بەندە) ئالدىدىكى ئادەمىي ئۆزلۈكى بىللە نامايان بولىدۇ. بۇ ئىش دانىيىلنىڭ مەۋجۇدىيەتچى پەيلاسوپ كېرىگىگارتنىڭ: «ھەرقانداق گۇناھ پەقەت خۇدانىڭ ئالدىغا كەلگەندە مەۋجۇد» دېگەن سۆزىنى ئەسكە سالىدۇ.

زاتى مۇبارەك قانۇندىكى مۇقەددەسلىكىنى ئىنسانلارغا بولغان سۆيگۈ ۋە شەپقەتنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ھالدا بېجىرىدۇ.

كىشىلەرنىڭ سەمىگە سىلىش لازىمكى، ئىنسانپەرۋەرلىك زىددىيەتلىك ۋە تەشۋىشلىك مۇھىتتا گەۋدىلىنىدۇ، ئۇ ھەرگىزمۇ مۇتلەق خاتىرجەم مۇھىتتىكى تولۇق گۈزەل سەمەرە ئەمەس. بىز بۇنداق ئىنسانپەرۋەرلىكنى دوستويېۋسكىينىڭ ئەسەرلىرىدىن كۆپ ئۇچرىتىمىز. «جىنايەت ۋە جازا» رومانىدىكى راسكىلنىكوف ۋىجدانىنىڭ دەھشەتلىك سوتىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئاخىر ئۇنىڭ دىلىسىنى ئۇنتۇپ كەتكەن ساقچىلارغا ئۆز جىنايىتىنى ئۆزى ئىنكاس قىلىدۇ. توۋا قان - ياشلىق ئازابتىن ئېچىلغان رۇجەك بولۇپ، ئۇ، مەغپىرەتنىڭ شولىسىدا سۇس يورۇپ تۇرغان بولىدۇ.

ئىنسانلار بىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە، ئەمما دۇنيا ھەرىكەتتە بولغاچقا، بىلىشنىڭ ئەمەلىيەتكە بولغان مۇۋاپىقلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ قىيىنلىقى كېلىپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن بىلىش

دېگەن سۆز بىلمەيدىغان تەرەپلەرنى بىلىش دېگەن مەنىنىمۇ بىلدۈرىدىغان بولدى. ئىنسانلار ئالەمگە نىسبەتەن خاسلىق بولۇش سۈپىتى بىلەن مۇكەممەل بىلىشنىڭ جەريانىنى مەڭگۈ ئېلىپ بارىدۇ.

بۇ يەردە بىلىش ۋە بىلمەسلىك دېگەن ئىككى سۆز بار بولدى. ئىنسان زىددىيەتلىك ئامىللارنىڭ يۇغۇرۇلمىسى بولغاچقا، ئۆزى ھەققىدىكى بىلىشنى ئەتراپلىق ۋە تەكشى ئېلىپ بارالمىدى. ئىنسانشۇناسلارنىڭ مەلۇماتىدىن كۆرە ئىنسانچىلىق كۆپ ئامىلدىن تەركىب تاپىدۇ.

1. نەپس (يەپ ـ ئىچىش، جىنسىي ئىستەك، بىلىش ئىستەكى)

2. گۈناھ (ئۆز بېشىمچىلىق، ھۇرۇنلۇق، ھەسەت)

3. روھ (ئېتىقاد روھى، قىزىقىش روھى، مۇھەببەت روھى)

يۇقىرىقىلار نورمال بىر ئىنساننىڭ ۋۇجۇدىدا تەبىئىي بولىدىغان تەبىئەتلەردۇر. ئۇلارنى بىر ۋاقىتتا قاندۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ئۇلاردىن قايسىدۇر بىرى يەنە بىرى ئۈچۈن شەرت بولغاندىلا، ئاندىن نورمال قېنىش كېلىپ چىقىدۇ. ئۇلار ئۆزلۈكسىز ھەرىكەت جەريانىدا بىر ـ بىرىگە ئايلىنىدۇ. بىز كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە ئالاقىدە يۇقىرىقىلارنى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز رەۋىشتە كۆزدە تۇتماي قالمايمىز. توغرا ئەخلاق ۋە ھاياتىي كۈچكە ئىگە قانۇن ئۇلارنى تەتقىق قىلىدۇ ھەم مەلۇم دەرىجىدە نەزەرگە ئالىدۇ. ھازىرغىچە ئىنسان تەبىئىتىنى تولۇق ئىنكار قىلىۋېتىدىغان قانۇن چىقمىدى ياكى چىققان بولسىمۇ، ئادالەت شوئارىنى توۋلىماي قالمىدى. جاھان مۇنبىرىگە نەزەر سالساق، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارمۇ «ئادالەت» سۆزىنى شوئار قىلىشقان.

ئىنساننىڭ ئۆزى مۇرەككەپ بولغاچقا، بىلىشمۇ مۇرەككەپ بولغان، بىلىش جەريانىدا خاتالىشىشنىڭ بولۇشىمۇ نورمال ھادىسىگە ئايلانغان. ئۇلۇغ ئالىم بىرونو: «يەر شارى قۇياشنى ئايلىنىدۇ» دېگىنى ئۈچۈن كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگەن. بىرونونى ئۆلۈمگە ھۆكۈم

قىلغان نەرسە قانۇن ئىدى، كېيىن (تېخى بىر قانچە يىل ئىلگىرى) بىرونو يەنە قانۇن تەرىپىدىن ئاقلاندى. ئۇنداقتا، بىرونونى ئۆلۈمگە بۇيرۇغان قانۇن بىلەن ئۇنى ئاقلىغان قانۇننىڭ قانداق پەرقى بار؟ بۇ يەردە كىشىلەرگە «بىلىش» ياكى ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغان «جاھالەت» دېگەن سۆزنى ئەسلىتىپ قويۇشنىڭ ئۆزىلا كۇپايە. مەلۇمكى، تارىخ كىشىلەر ئويلىغاندەك ئاقىل نەرسە ئەمەس، ئۇمۇ پات ـ پات خاتالىق ئۆتكۈزىدۇ. تارىخ ناھايىتى ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇساپىدە پات ـ پات تەلۈلىك قىلىدۇيۇ، ئەمما دەرھال خۇلاسە چىقىرىۋالىدۇ. لېكىن بۇ خۇلاسە نۆۋەتتىكى مۇساپىلەردە ھەممىگە قادىر ئەڭگۈشتەر بولالمايدۇ. يەر شەكلى خەرىتىلىرىدىن مەلۇمكى، تۈپتۈز ئاققان دەريا يوق دېيەرلىك.

دېمەك، توغرا بىلىش بار بولغىنىدەك، ئادالەتلىك قانۇن بار بولدى، خاتا بىلىش بار بولغىنىدەك، ئادالەتسىز قانۇن بار بولدى.

3

قانۇن بولغانىكەن، گۈناھ مەۋجۇد بولغان بولىدۇ، مەسىلە قانۇننىڭ تۈزۈلۈشىدە، جەمئىيەت قانۇنلىرىنىڭ تۈزۈلۈشىگە ئۇسۇتۇنلۇكتە تۇرۇۋاتقان مۇئەييەن كۈچ بېتەكچىلىك قىلىدۇ. جەمئىيەتتىكى بىر ـ بىرىگە قارشى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك نىسپىي ئەھۋال، كۈچ پەرقى زىددىيەتنىڭ ئاساسىي ئېقىمى. شۇنداق ئىكەن، قانۇننىڭ مەزمۇنى بىلەن خاراكتېرى ئۇستۇن كۈچنىڭ ئالەم روھىغا بولغان مەيدانغا باقىدۇ.

كۈچ پەرقى قانداق شەكىللەنگەن؟ بۇنى جەمئىيەتشۇناسلار ۋە تارىخچىلارنىڭ قۇرلىرىدىن ئىزدەيلى ۋە ئۆزىمىزمۇ دىئاگنوز قويۇپ باقايلى.

فرانسىيە مۇتەپەككۇرى ژانژاك روسسو ئارىستوتېلنىڭ: «ئادەملەر تۇغۇلۇشىدىنلا باراۋەر ئەمەس، بەزىلەر تۇغۇلۇشىدىنلا ھۆر،

بەزىلەر تۇغۇلۇشىدىنلا قۇل» دېگەن ھۆكۈمىنى نەقىل قىلىپ مۇنداق تولۇقلىغان: «دەرۋەقە، قۇللۇق تۇزۇم ئاستىدا تۇغۇلغانلار تۇغۇلۇشىدىلا قۇل بولىدۇ، قۇللار مەھكۇملۇق ئاستىدا ھەممىدىن مەھرۇم بولىدۇ، ھەتتا ئاسارەتتىن قۇتۇلۇش ئارزۇسىدىنمۇ مەھرۇم بولىدۇ».

ئامېرىكىنىڭ نېگىر يازغۇچىسى ئالېكسى خاللى ئىرقىي تەڭسىزلىككە قارشى ئىدىيىدىكى «يىلتىز» ناملىق ئەسىرىدە كونتاكېنتى باشتا قۇل ئەمەس ئىدى، كېيىن قۇللۇققا مەھكۇم بولدى، نەتىجىدە، ئۇنىڭ بالىلىرىمۇ قۇللۇققا گىرىپتار بولدى. ئابراھام لىنكولىن دەۋرىدە قۇللۇق تۇزۇم بىكار قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى قۇللۇق تامغىسىدىن قۇتۇلدى.

ئارىستوتېلنىڭ ئادالەت غايىسى تەڭلەر يەنى ئەركىن پۇقرالارغا قارىتا ئېيتىلغان. ئارىستوتېلچە بولغاندا، قانۇن ئۆز نۆۋىتىدە ئىجتىمائىي ئەخلاقنى ھەرقايسى تەبىقىلەرگە تەقسىملەپ بېرىدۇ. يەنى ھۆكۈمران دائىرىلەر ئۇچۇن شىجائەت ياخشى پەزىلەت. روشەنكى، بۇ يەردىكى تەڭلىك ئىدارەت بىلەن ئىتائەتنىڭ چەك بېسىشىدىن كەلگەن.

ئارىستوتېلنىڭ تەبىقە ئەندىزىسى بۇگۈنكى شارائىتتا ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىن پۈتۈنلەي ئۆچۈرۈلگىنى يوق. ئىنسانىنىڭ تەبىئىتى ۋە ئەقلى قۇللۇققا قارشى. بىراق ئۇزۇن يىل ھۆكۈم سۈرگەن قۇللۇق كىشىلەردە ھېچقانداق ئاساسسىزلا گۇناھ تۇيغۇسىنى شەكىللەندۈرىدۇ، ئۇلار توغرا ئىش قىلسىمۇ يۈرىكى پوكۇلداپ تۇرىدۇ. ھەقلىق ئىشلارغا دادىل قول تىقالمايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇسى ھەققىدە گەپ ئېچىشتىن ئەنسىرەيدۇ. ئادەملەر ئىلاھ ئالدىدىكى گۇناھ تۇيغۇسىنى ئۆزى ئارقىلىق ياكى ئىلاھنىڭ شەپقىتى ئارقىلىق يوقىتالايدۇ. بىراق ئادەملەرنىڭ كۆچ ئۇستۇنلۇكى ئارقىسىدا تۇزۇلگەن قانۇن ئالدىدىكى گۇناھ تۇيغۇسىنى يوقىتىش تەس. ھاياتتا ئادەملەرنى بىرلەشتۈرگۈچى ئاساس يوق ئەمەس، بار.

بىراق بۇ ئاساس بۇرمىلانغان شارائىتتا، تەڭسىز قانۇنىي تەرتىپ ئۆرە تۇرغان بولىدۇ. بىز بۇنداق ئەھۋالنىڭ تەمسىلىنى فرانس كافكانىڭ «ھۆكۈم» ناملىق ھېكايىسىدىن كۆرۈۋالالايمىز. ياش سودىگەر گىئورگىي بوندمان بىلەن ئۇنىڭ تەرسا، ھاكىممۇتلەق دادىسى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت مەزكۇر ئەسەر سۈژىتىنىڭ مەزمۇنى. ئاتا زەي ـ قاراڭغۇ ئۆيدىن چىقماي ئولتۇرۇپ ئوغلىنى باشقۇرىدۇ، ئوغلىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىش قىلىشى، دوست تۇتۇشى، توي قىلىشىنى چەكلەيدۇ. ئاخىرىدا ئۇ ئوغلىنى ئۆزىنى دەريادا تاشلاپ ئۆلۈۋېلىشقا بۇيرۇيدۇ. ئوغلى بۇيرۇقنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنى دەريادا تاشلاپ ئۆلىدۇ. قارىماققا بۇ بىمەنە ھېكايە. ئەمما ئۇنىڭدىن ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ سۇرىتىنى ئەينەن كۆرگىلى بولىدۇ. ئاتا بۇيرۇق قىلدى، ئوغلى شەرتسىز ئىجرا قىلدى. بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنىڭ ھاياتىنى بىر تەرەپ قىلدى. بۇ نەدىن كەلگەن قانۇن؟ ئوغلىدا راستتىنلا گۇناھ بارمۇ؟ ئۇ، ئاتىسىنىڭ ئالدىدا گۇناھسىز ھالدا تۇرۇپ ھۆكۈم قوبۇل قىلدى.

گۇناھ دېگەن نېمە؟ ئۇ، ھاكىممۇتلەقلىق پەيدا قىلغان تاتۇق.

*　　*　　*

كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئادالەت ئالدىدىكى بۇرچىنى تونۇغاندا، ئۇلارنىڭ ئويلىنىش ھوقۇقىنىڭ ئۆزلىرىگە تولۇق مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىدىغان ساغلام روھىي ھالەت تىرىلىدۇ، ھەقىقەت سۇمۇرغىنىڭ تۇخۇمى كۆزلەرگە ئايان بولىدۇ.

ھېكمەت: ئادالەتسىزلىك ئالدىدا بۇرچكار بولغان ھاكىمدىن ئادالەت ئالدىدىكى بۇرچىنى ھېس قىلغان قۇل گۇزەلرەك بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئەيىبدارلىقى ئىنسانىيلىققا يېقىنراق.

1998 ـ يىل نويابىر

ئەنئەنە ۋە تارىخ ھەققىدە ئويلىغانلىرىم

ئاپتوردىن: 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا «گۈڭگا شېئىر» ھادىسىسىنى يېپ ئۇچى قىلغان ھالدا مەدەنىيەت ساھەسىدىكى كۈشلىرىمىز ئەنئەنە ۋە ۋارىسلىق ھەققىدە غۇلغۇلا قىلىشقانىدى. غۇلغۇلىنىڭ مەزمۇنى گەرچە ساددا بولسىمۇ، ئۆزىمىزنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ھەققىدىكى نەزەرىيىۋى ئويلىنىشىمىزنىڭ پىلتىسىگە يېقىلغان تۇنجى قېتىملىق ئوت بولۇپ قالدى. لېكىن ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن كىشىلەر ئەنئەنىنى ئاساسەن ئۆتمۈشنىڭ باغرىدا دۆۋىلىنىپ ياتقان جۇغلانما دەپ چۈشەندى ھەمدە ياشلارنىڭ دەسلەپكى تەۋەككۇلچىلىكى ۋە سىناقلىرىنى نېگىلىزم (ئىنكارچىلىق) نىڭ چارمىخىغا مىخلاشقا ئۇرۇندى. مەزكۇر ماقالە دەل ئەنە شۇ ۋاقىتتا يېزىلغان بولۇپ، مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن ئېلان قىلىنمىغانىدى. بۈگۈنكى كۆزۈم بىلەن قارىغاندا، ماقالىدىكى قاراشلار تېزىسلاشقان ھالەتتىكى بىخلانما ئىدىيىلەر بولسىمۇ، يىرىك تارىخىي رومان «ئويغانغان زېمىن» شۇنداقلا «بالدۇر ئويغانغان ئادەم»، «ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە قىسسە» قاتارلىق ئوبرازلاشتۇرۇلغان تارىخىي ئەسلىمىلەر جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشكەن، جەمئىيەتتە تارىخ بىلەن تارىخىي شەخس ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە بۇ مۇناسىۋەتنىڭ ھازىرچە تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان خاراكتېرى ھەققىدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر بىلىش شەكىللىنىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، مەلۇم دەرىجىدە ئىنكاس قايتۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە دەپ قارايمەن. ئەمما دەۋر تارىخ، تارىخىي شەخس، ئەنئەنە، مەدەنىيەت، سىياسىي ـ ئىقتىساد قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەردە پىشقان، ھازىر جاۋاب، ئۆتكۈر نەزەرلىك پىكىرلەرنىڭ ئازقا ـ ئازقىدىن بارلىققا كېلىشىگە جىددىي تەقەززا

www.uyghurkitap.com

بولماقتا. مەن ئەينى ۋاقىتتا چېلىققان بۇ «سەرگەردان شولا»نى ئۆز سالاپىتىگە ئەھمىيەت بېرىشىكە ئۇلگۈرمىگەن ئەينەن بىر تەرىز-دە ئوتتۇرىغا سۇندۇم.

*　　*　　*

قەدىمكى يۇنانلىقلار بىر پەيلاسوپى: «قۇياش ھەر كۈنى يېڭى» دېگەنىكەن. روشەنكى، بىز كالېندار ۋاقتىنى بىر قېتىم ئۆرىگىنەمىزدە، ئۆزىمىزنىڭ مۇئەييەن ماكان، زامان بىلەن بولغان پىسخىكىلىق ۋە فىزىكىلىق مۇناسىۋىتىمىزنى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز رەۋىشتە بىر تەرەپ قىلغان بولىمىز. بۇ جەريانداا «بۇگۈن» دېگەن ئۇقۇم ئۆتمۈشكە قارىتا ئىنكارلىق مۇناسىۋەتتە ئۆزىنىڭ ئىچكى قاتلىمىنى يېڭىلاپ تۇرىدۇ. ھەربىر قەدەم بىر ئويلىنىشنى مەزمۇن قىلىدۇ. تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدىكى ھەربىر بۇرۇلۇش ئۆتمۈشكە قارىتا ئويلىنىشنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، تەرەققىياتنىڭ سان ئوقىدا ئۆز يۆنىلىشىنىڭ ئىزلىرىنى قالدۇرىدۇ. ئالايلى، «پۇت» ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، يول مېڭىشنىڭ ئەڭ دەسلەپكى بىردىنبىر ۋاستىسى ئىدى، كېيىنچە بەزى ھايۋانلار (ئات، ئېشەك، تۆگە قاتارلىقلار) قوشۇمچە ۋاستە بولدى، بارا ـ بارا قۇرۇقلۇق، سۇ ۋە ھاۋادىكى ھەرخىل قاتناش ۋاستىلىرى مەيدانغا كېلىپ «مېڭىش»نىڭ ئۇقۇم مەزمۇنى ئاستا ـ ئاستا بېيىدى. ئەمدىلىكتە، ئۇ ئالەم قاتنىشىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ تېخىمۇ كېڭەيمەكتە. بۇ جەريان ناھايىتى ئاددىيدەك كۆرۈنسىمۇ، ھادىسىلەر دېڭىزىنىڭ بىر تامچىسى سۈپىتىدە بىر پۈتۈن تەرەققىياتىنىڭ تۈرلۈك ئامىللارنىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى مەلۇم دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرىدۇ. بىز «پۇت» بىلەن «چاق»نىڭ مۇناسىۋىتىگە قاراپ باقايلى: «پۇت» ئادەمنىڭ «مېڭىش» (ئالاقە، ھەرىكەت) ئېھتىياجى بىلەن تۇغما مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، «چاق» ئۇنىڭ تەق-

لىدىيەتلىك تۇرلىنىشىدۇر. «چاق» نىڭ سۈبيېكتىپ بىلەن بولغان ئالاقىسى «پۇت» نىڭكىدەك بىر تۇتاش ۋە تەبىئىي بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ سۈبيېكتىپقا بويسۇنۇپ ئۇنىڭ ئارزۇسى ئۈچۈن ئىككىلەمچى رول ئوينايدۇ.

دېمەك، «پۇت» بىلەن «چاق» نىڭ ھەربىرىدە شەكلى جەھەتتىكى ئىنكارلىق مۇناسىۋىتى ماھىيەتتە مېڭىشنىڭ تەرەققىيات ئۆزگىرىشىگە تۇرتكە بولۇپ، بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ. ئۇنىڭ كېيىنكى راۋاجىمۇ دەل ئاشۇنداق رەۋىشتە داۋاملىشىدۇ. ئادەم ۋاقىتنىڭ چەكسىز ئېقىمىدا ئۆز ـ ئۆزىنى ئىنكار قىلىش ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۈسىنى يېڭىلايدۇ، تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت شەكلىنى يېڭىلايدۇ. روشەنكى، تەرەققىيات دېگىنىمىز، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ يا ئۇ خىل، يا بۇ خىل ئۆزگىرىشىنى بەلگە قىلىدۇ. ئەنئەنە گويا تەرەققىياتقا نىسبەتەن بىر مەنداش سۆز بولۇپ، ئۇ «تۇنۇگۈن» گە ئايلىنىۋاتقان «بۈگۈن»، «بۈگۈن» گە ئايلىنىۋاتقان ئەتە. ئۇ، مۇشۇ يول ئارقىلىق ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ، دائىرىسىنى كېڭەيتىپ بارىدۇ، مەنىسىنى تولۇقلايدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەنئەنە ئاڭنىڭ ئىچكى قاتلاملىرىدا ھەربىر ئەت قىلىۋاتقان ھاياتىي كۈچ بولۇپ، رېئاللىق ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتنىڭ ئالدىنقى شەرتى. گېگىل تارىخ ھەققىدە توختالغاندا: «تارىخ مۇئەييەن زامان ئىچىدە سىرتلاشقان روھ» دېگەنىدى. ئەنئەنىنى تارىخ بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ قارىغىنىمىزدا، يۇقىرىقى سۆزلىرىمىزنىڭ ئىلمىيلىكى ئايدىڭلىشىدۇ.

بىزدە «تارىخ ئادىل ھۆكۈم قىلغۇچى» دېگەن گەپ بار. دەرۋەقە، مەلۇم بىر دەۋردە بەزى نەرسىلەر ئىجابىي تەرىزدە، بەزى نەرسىلەر سەلبىي تەرىزدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئەمما ئۇ كېيىنكىلەرنىڭ نەزىرىدە باشقىچە سۈپەتكە ئائىل بولىدۇ. ستالىن ۋە بۇخارىن قاتارلىق تارىخىي شەخسلەر بۇنىڭ ئوبدان مىسالىدۇر.

تارىخنىڭ باھاسى ماھىيەتتە، ئەنئەنىنىڭ ئەنئەنىگە بولغان

باھاسی بولۇپ، ئۇ، خەلقنىڭ خاھىشى ۋە ئىنسان تەبىئىتىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. مەلۇمكى، ياۋروپادىكى ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتى بۇرۇنقى ئەنئەنە ئۇستىدىكى چوڭقۇر ئويلىنىش ۋە كەسكىن تەنقىدىي پوزىتسىيىدىن تۇغۇلغان.

ئەپسۇسكى، بىز تېخى ئويلانمىدۇق. ئۆتمۈشنىڭ شان ـ شۆھرىتى بىزنى غەرق مەست قىلىۋەتتى. باشقىلار قانچىلىك ئىلگىرىلىمىسۇن ئۇلارنى قالاق ۋە زەئىپ ھالىتىمىز بىلەن ئۆزىمىزگە تەڭ قىلمىدۇق. ھەتتا ئۆز تارىخىمىزنىڭ ئىگىسىمۇ بولالماي باشقىلارنىڭ بىز توغرۇلۇق ئېيتقانلىرىغا ھەمدۇسانا ئوقۇدۇق. ئۆتمۈش ھەققىدىكى شېرىن ئەسلىمىلىرىمىزنى ئۇلارنىڭ ئالقىنىدىن ئىزدىدۇق. ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ تارىخى نۇرغۇن شان ـ شۆھرەت بىلەن تولغان بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە نۇرغۇن داغلارنىمۇ يوشۇرغان بولىدۇ. ناۋادا پەخىرلىنىش بىلەن يۈيۈشنىڭ بىرلىكى بولمايدىغان بولسا، بۇ ھەقتە پەلسەپىۋى ۋە ئەخلاقىي يەكۈن چىقىرىلمايدىغان بولسا، بۇ ئالدى بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنىڭ مەنىۋى ئاساسىنى يوقاتقانلىق بولىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىر قىسىم تارىخىي مىراسلىرىمىز رەتلىنىپ نەشر قىلىندى. تارىخىي جەھەتتىكى تەتقىقات راۋاجلىنىپ، تارىخىمىزدىكى ھەرقايسى دەۋرلەرنى مەلۇم دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. بۇ، پېشقەدەم ئالىملىرىمىز، تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ قان ـ تەر بەدىلىگە كەلگەن نەتىجە، تارىخ ئۇلارنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ. ۋەھالەنكى، بۇنىڭ بىلەنلا ئۆتمۈشنى تونۇش چوڭقۇرلاشقان بولمايدۇ. بۇ ناھايىتى زور ئېھتىياجنىڭ بەدىلىگە كەلگەن قىممىرلاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەمەلىيەتتە، ئۇ ئاز ساندىكى ئويغاق زىيالىيلارنىڭ ئېڭىدىكى نەرسە بولۇپ قالدى. كۆپلىگەن ياشلار ساۋاۋ ھەققىدە ھېكايە ئېيتىپ بېرەلمەسمۇ، بابۇرنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدۇ. تارىخ ئاستا ـ ئاستا قېزىلمۇاتقان بولسىمۇ، ھازىرقى ئەھۋالنىڭ ئۆزىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،

ئۇ يەنىلا ئاچقۇچى يوقاپ كەتكەن يەر ئاستى ئۆيىگە ئوخشايدۇ. تارىخنىڭ يورۇشى بۇگۈن ۋە كېلەچەكنىڭ يورۇشىدىن ھەمدە مەدەنىيەت ۋە ئەنئەنە ھەققىدىكى توغرا تونۇشنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. مېنىڭچە، «تارىخ»، «مەدەنىيەت»، «ئەنئەنە» دېگەن ئۇقۇملار بىر ـ بىرىگە ئاساسىي جەھەتتىن مەنداش كېلىدۇ. ئەنئەنە مەدەنىيەتنى يادرو قىلغان مەنىۋى ھالەتنى كۆرسىتىدۇ. تارىخ بۇلارنى ئۆزىنىڭ ئاممىلىرى قىلىپ داۋاملىشىدۇ. شۇڭا «تارىخ ئۇقۇمىنى توغرا چۈشىنىۋالالىساقلا «ئەنئەنە» نىڭ جانلىق نەرسە ئىكەنلىكى روشەنلىشىدۇ. «فائۇست» تا مۇنداق مىسرالار ئۇچرايدۇ:

ھەر قەدەمدە ئىستەر ئادەم شادلىق ۋە ئازاب،
بىراق ھەر چاغ ھەممىسىدىن تاپماس قانائەت.

ئادەم ئۆزىنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ئۆزگەرتكەنسېرى ئۆزىمۇ ئۆزگىرىپ بارىدۇ. ئۆزگەرگەن ئېڭى ئەسلىدىكى شارائىتىنى ئىنكار قىلىدۇ. بۇ ھەقتە ۋولىس: «ئىنسانىيەت تارىخى ماھىيەتتە ئىدىيە تارىخى» دېگەنىدى. بۇ، ئىتتالىيەلىك يېڭى گېگىلىزمچى كىروچە-نىڭ: «تارىخ ھەربىر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت» دېگەن سۆزى بىلەن ۋاريانتداش كېلىدۇ. كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، تارىخ ئارقىغا تاشلانغان يىللارنىڭ خاتىرىسى دەپ قارالسا، ئۇ سۆڭەكتەك بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇ ھەم ئەجدادلارنىڭ خاتىرە تېشى، ھەم ئەۋلادلارنىڭ يولخېتى. دېمەك، ئۇ تىرىك نەرسە. بىزدە ئۆتـ-كەنلەرنى قەدىرلەش ئىستىكى كۈچلۈك بولسىمۇ، لېكىن توغرا يول تاپالمىدۇق. بۇگۈن ئۇچۇن ئۆتمۈشتىن گىرىم ئىزدىدۇق. تارىخ تەتقىقاتىمىز ئاساسەن دېگۈدەك يىلنامە خاراكتېرىنى ئېلىپ قالدى. ئۇلۇغلارنىڭ ئىدىيىسى، سەرگۈزەشتىلىرى، تۆھپىلىرى، تارىختـ-كى ئورنى تەتقىق قىلىنمىدى. ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە لايىق كېلىدـ-غان، ئۇلارنى خەلقپەرۋەر روھ بىلەن تەربىيىلەيدىغان ئوقۇشلۇقلار

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

يېزىلمىدى. بۇلارنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، ھەتتا يىلنامە خاراكتېرىدە-كى تارىخنامىلەرمۇ ئىزچىللىققا ئىگە بولمىدى. بۇنىڭدا ھەرخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر بولسىمۇ، تارىخي تەرەققىيات نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەربىر چېكىنىش ۋە كېچىكىشتىن ئىبارەت. ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، تارىخنى تەتقىق قىلىشنىڭ مۇپەسسەل ۋە ئۇزۇل ـ كېسىل پرىنسىپلىرى يوق؛ تارىخ ھەربىر زامان تەرىپىدىن مۇستەقىل چۈشىنىلىدۇ، شەرھلىنىدۇ، ھەل قىلىنىدۇ. بىزنىڭ تارىخي تەتقىقاتىمىز ئەسلەش بىلەنلا چەكلەندى، ئەينى يىللارنىڭ قۇيۇقۇرۇق ئىزناسىلا بولۇپ قالدى. بۇگۈنكى مەنىۋى قىياپىتىمىز گەۋدىلەنمىدى. تارىخقا بۇگۈنكى زامان مەدەنىيەت يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ئىلمىي باھا بېرەلمىدۇق. تارىخ شۇنداق نەرسىكى، ئۇنىڭدا ئۆتمۈش، بۇگۈن ۋە كېلەچەكنىڭ پۈتۈن قىياپىتى ئەكس ئېتىدۇ. ئۆتمۈشنىڭ ئۆزىلا تارىخ بولالمايدۇ، بەلكى كەلگۈسىنى يارىتىشقا قادىر بولالايدىغان رېئال روھي ھالەتنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان ھەقىقىي تارىختۇر. شۇڭا «بارلىق تارىخنىڭ ھەممىسى بۇگۈنكى زامان تارىخىدۇر» (كىروچ). «ھەرقانداق تارىخ ئىدىيە تارىخىدۇر» (كوللىڭۇۇد). ئەگەر بىرەر ئىدىيىۋى جەريان ھاسىل قىلغان ئىچكى تەرەپ تولۇق نەزەرگە ئېلىنمىسا، تارىخ-نىڭ نېگىزىنى تونۇش تەس.

ئۇنداق بولسا، بۇگۈنكى رېئاللىق روھي ھالەت تارىخى ۋە پەلسەپىۋى نۇقتىدىن تەتقىق قىلىنىدىمۇ؟ نەدىمۇ ئۇنداق ئىش بولسۇن! بىزدە تېخى تارىخ ھەققىدە ئەتراپلىق چۈشەنچە بولغىنى يوق، شۇڭا ئەنئەنە ھەققىدە توغرا تونۇشنىڭ بولۇشىدىن سۆز ئېچىشمۇ قىيىن. ئۆزىنىڭ دۇنياۋى ھاياتتىكى رېئال ئورنىنى بىلمەي تۇرۇپ، ئەنئەنە ھەققىدە گەپ ئېچىشنىڭ ئۆزى كەلگۈسىدە تارىخ ئۇچۇن ئېيتقاندا، «تەۋەرۈك ساددىيلىق»[1] بولۇپ قالىدۇ. ئۇيغۇر-

---

① «تەۋەرۈك ساددىيلىق» — چېخ سىياسىي، دىنىي ئەربابى يان گوسنى كاپىرلىققا ئەيىبلەپ ئوتتا كۆيدۈرۈۋانقاندا، بىر ساددا دىل مومايمۇ ساۋابلىق ئۇچۇن گۈلخانغا بىر قۇچاق ئوتۇن تاشلىغان-لىكەن، شۇ چاغدا يان گوس يۇقىرىقى سۆزنى ئېيتقان («فاۋست»تىكى ئىزاھاتتىن ئېلىندى).

لاردا ئاجايىپ قىممەتلىك نەرسە بار، بۇنىڭغا قىل سىغمايدۇ. ئەمما ئۇنى قانداق تونۇش، قانداق تونۇتۇش، ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلىنىش مەسىلىسى ھەل بولماي كەلدى. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئىپتىدائىي ئوۋ قوشاقلىرىدىن بۇگۈنكى «گۈڭگا شېئىر» لارغىچە بولغان پۈتكۈل ئەدەبىيات قايسى خىل ئىدىيە ۋە ئېتىقادنىڭ مەھسۇلى بولمىسۇن، بىر سىستېما بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەريانداا ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئۇيغۇر ئىدىئولوگىيىسى دەل مۇشۇ ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلىدىن كۆپ قاتلاملىققا ۋە بىرقەدەر مۇرەككەپلىككە ئىگە. ئۇنىڭ يورۇتۇلۇشى ئۆزىدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئەسىرلەرگە مايىك بولالايدىغان ئالاھىدە بىر تالانتنىڭ بارلىققا كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. چۈنكى تالانت پەۋقۇلئاددە ئېنېرگىيە مەنبەسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كېلەچىكىنى يېڭى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلالايدۇ. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر يۈسۈپ خاس ھاجىپنى ئالساق، ئۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى مەدەنىيىتىنىڭ روھىنى ئۆز ئەسىرىدە مۇجەسسەم قىلىپ شانلىق مۆجىزە ياراتتى. روشەنكى، «قۇتادغۇ بىلىك» نى تەتقىق قىلىش ئۇيغۇر ئىدىئولوگىيىسىنىڭ سالماق بىر نۇقتىسىنى تەتقىق قىلىش بولۇپ، بۇنىڭدا «قۇتادغۇ بىلىك» مەيدانغا كېلىشتىن بۇرۇنقى نەچچە مىڭ يىللىق ئاساسلار ئاشكارلىنىدۇ. مورگان: «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تارىم دەريا ۋادىسىغا كۆمۈكلۈكتۇر، قاچانكى شۇ ئاچقۇچ تېپىلىدىكەن، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ» دېگەنىدى. بۇ ئاچقۇچ ئىلمىي ھەقىقەت ئۇچۇن ھاياتىنى تەقدىم قىلالايدىغان شىر يۈرەك ئادەملەر تەرىپىدىن تېپىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ئەجدادى ۋە ئەۋلادىغا قاتتىق مەسئۇل بولالايدىغان، ئۆزىنىڭ ھەربىر دەقىقىسىنى تارىخ-نىڭ خۇداسىغا ئايلاندۇرالايدىغان جاسارەتلىك خەلق تەرىپىدىن تېپىلىدۇ. ھايات ئەنە شۇنداق تەقەززالىق ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندا، پەننى دەپسەندە قىلىدىغان، بىر ـ بىرىنى ساتىدىغان، نوپۇزچىلىق قىلىپ «ھەقىقەت» تۇرغۇزۇپ بېرىدىغان خاھىشلار ئەۋجىمەكتە.

دانىيىلنىڭ بىراندىس: «روھىي جەھەتتىكى گاسلىق گاچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ» دېگەنىدى. ئۇنداق خاھىشتىكىلەر دەل مۇشۇنداق كىيىملەگە گىرىپتار بولغانلار بولۇپ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ھالاكەتتۇر. ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ پەرىشتىلىرىنى ئەنە شۇنداق نادانلارنىڭ ئارىسىغا تۇغۇۋەرسە، ئۇلارمۇ ئەنە شۇنداق بەندىگە ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. بۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق!

بىزدە تالانت يوق ئەمەس، ئەمما تالانتنى بايقاش يوق. تالانتنى ئاسرايدىغان، پەرۋىش قىلىدىغان روھ يوق. سەبىيلەرنىڭ ئەركىلەشلىرىگە زوقلىنىپ تىكىلىدىغانلار يوق. نوقۇل ھالدا ئۆتمۈش بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن ئەنئەنە چۈشەنچىسى شېپى كەلتۈرۈلمۈەرسە، كەلگۈسى زامانغا كۆز تىكىپ يېڭى بۇلاق كۆزلىرىنى ئىزدەۋاتقانلارمۇ پېشىنى قاقىدۇ.

ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، مائارىپ ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت كىرىزىسقا دۇچ كەلمەكتە. تۈزۈلگەن كونسېپىك ۋە كىتابلار ئالىي مەكتەپ مۇنبىرىدە 20 ـ 30 يىل سارغىيىپ تۇرۇپ جان باقىدۇ. بۇ جەريانداا ئۇنىڭدىكى ئىبارىلەر ھېسابسىز تەكرارلىنىپ بويۇنتۇرۇقا ئايلىنىدۇ. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە بولسا، مونەك بولۇپ كەتكەن تەبىرلەرنى بالىلارنىڭ ئېڭىغا تاڭمىز، ئۇلار ئۆگىتىپ قويۇشتەك بىر تەرەپلىمە مېتودولوگىيىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ئۆزىگە خاس تەپەككۇر شەكلىنى يوقىتىدۇ. جەمئىيەت يېڭىلىققا موھتاج بولغانسېرى، يېتىشىپ چىققان كۈچلەر كونا رامكىلارنىڭ ئىچىدە تېپىرلايدۇ.

تەربىيىلەشتىن ئىبارەت ئالىيجاناب بۇرچنى زىممىسىگە ئالغان مائارىپ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغان نەتىجىگە ئىگە بولماقتا. سەھىنىلەردە، تېلېۋىزور ئېكرانلىرىدا كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان ئامىللار ئاز ـ تولا بولسىمۇ، ئىجابىي نومۇرلارنىڭ ئازلىقى قاتتىق مەيۈسلەندۈرىدۇ. شۇنىڭدىن قارىغاندا، «ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى» ئۆز بېشىنى قاتتىق سىلكىۋەتسە بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. بىزدە مۇ-

شۇلارنى ئويلاپ ژۇجۇدىنى سوغۇق تەر باسىدىغان ئادەملەر قانچىلىك باردۇ ـ ھە؟ بۇ، قايسى ئەنئەنىنىڭ مەھسۇلىكىن؟ ئويلىنىش كېرەك، ھەممە نەرسە ئۇستىدە يېڭىۋاشتىن ئويلىنىش كېرەك! بۇ ئويلىنىش كۆز ئېچىپ ئەتراپقا باققاندىلا ھەقىقىي ئىشقا ئاشىدۇ. مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىي، ئىقتىسادىي ئالاقە كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقان، يەر شارى خاراكتېرىدە كېڭىيىۋاتقان بۈگۈنكى كۈن-دە، سېلىشتۇرما مەدەنىيەتشۇناسلىق توغرىسىدا ئىزدەنمەي بولماي-دۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىغا قارىتا پارال-لېل تەتقىقات، تەسىر تەتقىقات، ئۇنىۋېرسال تەتقىقات قاتارلىق سېلىشتۇرما تەتقىقات ئۇسۇللىرى ئارقىلىق تەھلىل يۈرگۈزۈشى-مىز، بۇ ئارقىلىق مۇستەقىل ئورنىمىزنى بايقىشىمىز لازىم. بۇ-نىڭ ئۈچۈن ھەرقايسى ئەللەر ئەدەبىياتىنى پىششىق بىلىشكە توغرا كېلىدۇ. لېكىن بىز تېخىچە ھومىردىن تارتىپ تا ھازىرغىچە بولغان ياۋروپا ئەدەبىيات سىستېمىسىنى ئانچە ئۇقمايمىز. ئاسىيا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتى بىز ئۈچۈن تېخى-چە مەۋھۇم. بىزدە ئەپلاتون، ئارىستوتېل، شېكسپىر، روس-سو، نېتزى، سارتېرى، فىرىئود قاتارلىقلارنى بىلىدىغانلاردىن قانچىسى بار؟ مۇشۇلارنى بىلگەن بولساق ئۆزىمىزنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنگەن بولاتتۇق. ئارىستوتېل بىلەن فارابى، شېكسپىر بىلەن ناۋائىي، روسسو بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنى سېلىشتۇرغىلى، ئۇلارنىڭ دۇنياۋى ئورنىنى تونۇتقىلى تامامەن مۇمكىن بولاتتى. نېمە قىلىش كېرەك؟ شىجائىتىمىز بولسىلا بۇ سوئال ھېلىمۇ كېچىككەن بولمايدۇ.

1989 — 1996 ـ يىللار

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇنۇۋان: قاچا بىلەن داشقازان مۇناسىۋىتى

گېرمان مىللىتىنىڭ كەلگۈسىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، مائارىپ ئارمىيىدىن بەكرەك مۇھىم.
— كارل ياسىسپېرس (گېرمانىيە پەيلاسوپى)

كىمدۇر بىرسى: «ھەممە نەرسە شۇ پېتى» دېگەنىكەن. بىر قارىسا بۇ گەپ شەيئىلەردىكى تەرەققىياتنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەيدىغان جاھىللارنىڭ گېپىدەك قىلىدۇ، ئەمما سوغۇققانلىق بىلەن قارىسا، ئاز ـ تولا ماھىيەت بار، تاج كىيىپ يۈرگەنلەر بولمىسىلا، پادىشاھلار يوقالدى، دېگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شاھانە سالاھىيەتنى تاجنى بەلگە قىلىپلا كۆرگىلى بولمايدۇ. ھازىر ھەممە نەرسە زامانىۋىلاشتى، ئۇلارنى قاراپلا پەرق قىلىش تەس، شۇڭا تاجدارلارنىڭ تاجنى ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئىزدەپ يۈرۈش بىمەنىلىك. «تاج» ماھىيەتلىك مەزمۇننىي يوقاتمىدى، پەقەتلا ئېنىق ئىلغا قىلغىلى بولمىدىغان شەكلىنى يوقاتتى. پارقىراق مېتاللاردىن ياسالغان تاجلار گەرچە مۇزېيلاردىن ئورۇن ئالغان بولسىمۇ، تۇرلۇك شەكىلسىز تاجلار ئاۋۇپ كەتتى. بۇ مودا دەۋرىدە كىشىلەرنىڭ كىيىدىغان ئورگانلىرى ۋە ئۇسۇللىرى كۆپىيىپ كەتتى. شەكىلسىز تاجلار شەكىلسىز باشلارغا كىيىلمەكتە. بۇنداق بولغاندا تاجدارلار ئوتتۇرىسىدا «ئۇرۇش» مۇ يۈز بەرمەيدۇ، ھەسەت ئوتلىرى ئۆز ئوچىقىدا يېنىپ، ھەرھالدا باشقىلارنىڭ پېشىگە ئالدىراپ تۇتۇشىپ كەتمەيدۇ. بىز سورۇنلاردا تاجدارلارنىڭ خۇشخۇي، ئوڭلۇق،

پەقىرانە قىياپىتىنى كۆرىمىز، ئەمما ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى تاجدار-لارغا خاس ھۆزۈرى ئەشرەپلەرنى كۆرمەيمىز. ئاخىر، شۇنداق بولسىلا كۈپايە بولىدىغان بولدى. چۈنكى بىز ئادەتلىنىپ كەتتۇق. بىز ھەرقانداق ئىشقا پەقەت كۆنۈپ كەتسەكلا، شەرىئەتنىڭ ئىلغار ماددىلىرى سۈپىتىدە گۈزەل خۇلق دەپتىرىگە كىرگۈزىمىز.

ئۇنۇڭ زامانىمىز كەسپىدارلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان تاج. ئۇنى كىيىپ يۈرگىلى بولمىسىمۇ، كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولىدۇ. ھازىر كىيىپ يۈرگەنگە قارىغاندا كۆتۈرۈپ يۈرۈش ئاقىلانىراق، چۈنكى بۇنداق تاجلار باشقا كىچىك كېلىشىمۇ مۇمكىن، چوڭ كېلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنۇڭ كىيىپ يۈرىدىغان تاج ئەمەس، ئۇ، زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ شەرەپ ۋە نومۇس تۇيغۇسىغا ئۇيغۇنلاشقان ھالدا كىنىشكىغا نەقىشلىنىدۇ. ئۇ، كىشىلەرگە نامۇ-ناسىپ بولغاندىمۇ سەت كۆرۈنۈپ دەرھال چېلىقىپ كېتىدىغان ئىش-لار بولمايدۇ.

ئادەملىرىمىز پىكىرگە گاداي بولسىمۇ شەرەپ تۇيغۇسىغا ئىنـ-تايىن باي. بۇنىڭدىن بىز قانداق پەخىرلىنىشنى بىلمەيلا قالىمىز. ئادەتتە ھەر يىلى ئۇنۇڭ باھالاش ھەرىكىتى يېتىپ كېلىشى بىلەنلا كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى بىردىنلا ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. يېپىق ھالەتتىكى مۇناسىۋەت ئاشكارا ھالەتكە ئۆتۈپ، سوۋغا — سالام ۋە تەبەسسۇملارنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنىلىرى بالاغەتكە يە-تىدۇ. كىشىلەر بۇ خىل ئەتەيلىكنى ناھايىتى روشەن بىلىپ تۇر-سىمۇ توغرا چۈشىنىدۇ. چۈنكى خىجىللىق بىلەن قىزىرىش زامان-نىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسىگە ماس ھالدا قالاق ئەخلاقىي سېزىمگە ئايلىنىپ كەتتى. سۆھبەتلەردە، رادىئو — تېلېۋىزىيە ۋە مەتبۇئات-لاردا لەنەت ئوقۇلىدىغان شەخسىيەتچىلىك قانچە قىسىپمۇ قىسقىلى بولمايدىغان كۆكيۆتەلدەك ئۆزىنى ئاشكارا قىلىشقا باشلايدۇ، ھەتتا كىشىلەر ئۇزاقتىن بېرى تەقىپلەنگەن بۇ تەبىئىتىنى ئۆزئارا تەڭ-كەش قىلىۋاتقاندا، تۆت ئەتراپقا تەشۋىش ئارىلاش قاراپمۇ يۈرمەي-دۇ، بەلكى لەززەت ھېس قىلىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ مەكتەپلەردىكى، جۇملىدىن تېخنىكوم ۋە ئالىي مەكتەپلەردىكى ئەھۋاللارغا قاراپ باقايلى. چۈنكى بۇنداق مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارغا بىلىم بېرىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، شەيئىلەرنى كۆزىتىدىغان ئۇسۇل ۋە پوزىتسىيىنىمۇ خاسلاشتۇرۇپ يېتىلدۈرىدىغان ئالاھىدە ئورۇن. بۇنداق ئورۇننىڭ قىياپىتى جەمئىيەتنىڭ قىياپىتىنى دىئالېكتىك مەنىدە كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. ئۇنۇڭ باھالاشنىڭ شەرتلىرى ھەر يىلى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن يۇقىرى ئورگان چۈشۈرگەن ھۆججەتتە ئەكس ئېتىدۇ. ھۆججەتنىڭ مەزمۇنلىرى ھەر قايسى مەكتەپلەرنىڭ جىددىي تەقەززاسىغا ماس ھالدا ئىستراتېگىيىلىك مەنىدە تەتبىقلىنىدۇ، ئاندىن فاكۇلتېت، كافېدرالاردا نەچچە قاتلام تەتبىقلىنىدۇ. بەلكىم پرامىدا شەكلىدىكى باشقۇرۇش سىستېمىسى دېگەن مۇشۇ بولسا كېرەك. بۇنداق سىستېمىدا يۇقىرىنىڭ يارلىقلىرى تۆۋەنگە چۈشكەنسېرى ئەسلىدىكى مەنىسى مۇجىملىشىدۇ. رۇلگەن ئۇچۇرغا ئايلىنىپ قالىدۇ. تۆۋەننىڭ سادالىرى پرامىدانىڭ ئەڭ يۇقىرى قاتلىمىغا بارغۇچە ھالسىراپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۆزئارا چۈشىنىش يۇقىرى بىلەن تۆۋەن ئۇچۇن ئېيتقاندا، بىر غايىۋى دۇنيادىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. روشەنكى، بۇ يەردىكى «چۈشىنىش» ھەقىقەت مەنىسىگە ئىگە. جۈڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىدا ھەقىقەت ئاسان تىلغا ئالغىلى بولىدىغان نەرسە بولماي كەلگەن، ئۇ، ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان «يوسۇن» ۋە «ئەدەپ» لەر ئارىسىدا پانىلارغا مەنسۇپ بولىغان.

ھازىرغىچە ئۇنۇڭ باھالاشتىن ئىبارەت ئۇدۇم ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن باھالاشنىڭ يوسۇنلىرى ئۆزگىرىپ تۇردى، ھەتتا ئۇ قوغلىشىپ ئۇلگۇرگىلى بولمايدىغان مودىغا ئايلىنىپ قالدى. شۇڭا ئۇنۇڭ باھالاش شەرتلىرىنىڭ ھەر قېتىملىق ئۆزگىرىشى ئۆز رىزقى ئۇچۇن كۆرەش قىلىۋاتقان خادىملارغا يېڭى مەسىلە بولۇپ تۇيۇلىدۇ. بۇ مەسىلە تورنى قايتىدىن توقۇش زۆرۈرىيىتىنى تۇغدۇرىدۇ. رەھبەرلەر بىلەن زىل باردى ـ كەلدى باشلىنىش بىلەن

بىرگە، خىزمەتداشلار ئارا رىقابەت، جەڭگى ـ جېدەل، تۆھمەتلەر-مۇ بارلىققا كېلىدۇ. ماقالىسى يوقلار ئاز ـ تولا قەلەم تۇتىدىغانلار ۋە تونۇش مۇھەررىرلەرگە ئىلمىي كامىللىق جەھەتتىكى ھاجىتىنى ئىزھار قىلىدۇ، ئۆزئارا تاپىنىش ۋە تولۇقلاش خاراكتېرىدىكى زاكازلار ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. بىر قىسىم كىشىلەر ئاخىر ئاشۇنداق تۇرتكە بىلەن ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا بىر ـ ئىككى پارچە ماقالىنىڭ ئاپتورى بولۇپ قالىدۇ. ئۆزىمىز بىلمىگەن ھالدا بىرەر بالىنىڭ دادىسى بولۇپ قېلىشنى ئېغىر ئالىدىغان روھىي تېپىك ھەرھالدا ئارىمىزدىن يوقاپ كەتمىدى. ئەمما باشقىلارنىڭ مەنىۋى «پۇشتى» غا ئۆز فامىلىسىنى ماركا قىلىپ چاپلاش بۇگۈنكى جۇڭگودىكى كاتتا كەشپىياتلارنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

«ئۇنۇڭان» دېگەن سۆزنىڭ لۇغەتتىكى مەنىسىنى ئاختۇرۇپ باقماپتىمەن، بەلكىم ئۇنىڭ ئايرىم ئىلمىي شەرھىسىمۇ بولسا كېرەك. مېنىڭچە، بىز ئىستېمال قىلىۋاتقان سۆزلەرنى «ئىزاھلىق لۇغەت» لەردىن تاپقىلى بولسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ ئېرىشكەن مەنىلىرىمىز پىكىر مونوپولىيەسىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان تۆت چاسا كىتابقىلا ئۇيغۇن كېلىدۇ. جەمئىيەتنىڭ مۇرەككەپلىكى سۆزلەرنىڭ لۇغەتتىكى مەنىلىرىنى مۇئەييەن ئارخېئولوگىيىلىك جۇغلانمىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. مەسىلەن، «پروفېسسور» دېگەن سۆزگە لۇغەتلەردە تۇز، ساددا، بىۋاستە شەرھى بېرىدۇ. ئەمما ئۇنى كىمدۇر بىرسى: «ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىمەن دەپ جەمئىيەتكە سوئال قويۇشنى ئۇنتۇپ كەتكەن سوغۇققان ئادەم» دېسە، بۇنىمۇ ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئالىي مەكتەپلىرىمىزدە ئىس ـ بۇسى چىقماي ئۆتۈپ كېتىدىغان پروفېسسورلارمۇ ئاز ئەمەس. مەن «ئۇنۇڭان» سۆزىگە تەبىر بېرىپ ئولتۇرمايمەن، ئەمما مەن ئۇنىڭ كەسپىي خادىملارنىڭ تاماق قاچىسى ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلمايمەن. بىر ئادەم يۇقىرى ئۇنۇڭانغا ئېرىشسە، ئۇنىڭ ئازراق مائاشى ئۆسىدۇ، ئاشۇ ئۆسكەن قىسمى بىلەن پەسىلدە بىر قېتىم كەش ئېلىپ كىيگىلى، يەنە ئۆي ـ تۇرالغۇ جەھەتتە نىسبەن

تەن ياخشى ئىمتىيازغا ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، تېخى پەخىرلەنگىلى، ماختانغىلى بولىدۇ. 1 مىليارد 200 مىليون ئادەم قاتناشقان نان ئىنقىلابى دەۋرىدە ئاشۇنچىلىك ئىمتىيازغا ئېرىشىش كولۇمبۇنىڭ نەتىجىسى بىلەن تەڭ تۇرسا كېرەك. دېمەك، ئۇنۇڭ مەسلىسى كۆپ تەرەپلىمە ھۆجۇمدىن تەركىب تاپقان، ئۇنىڭغا ئادەمزات ئىجاد قىلغان نۇرغۇن تەدبىر ۋە ۋاستىلەرنى تاللىماي تۇرۇپ ئىشلىتىش مۇمكىنلىك دائىرىسىدىن ھالقىپ، قىيىالىڭاچ رېئاللىق بولۇپ قالدى.

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسى بىز ئورتاق بىلىدىغان پاكىت. ئۇنداقتا، ئۇ نېمە ئۈچۈن ئۆزگەرمەيدۇ. قەدىمكى گرېكلار: «خاراكتېر ئادەمنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلغانىكەن. ئەمما جۇڭگودا تەقدىر ئادەمنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. جۇڭگو جەمئىيىتى ۋە مائارىپى بىر ئۆسمۇر چوڭ بولۇپ ئادەم بولغۇچە ئۇنىڭ خاراكتېرىنى ئاللىبۇرۇن بېكىتىلگەن ئورتاق قېلىپ بويىچە قۇيۇپ، تەقدىرىنى پىچىپ بولىدۇ. چۈيۈەن شائىر بولۇش بىلەن بىرگە، دۆلەتنىڭ ئەمىر ـ مەرۇپلىرىغا تەكلىپ بەرگەن چوڭ ئۆلىما. ئۇ ئاخىر ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، پىغانىنى باسالماي «جۇدالىق زارى»نى يازغان ۋە ئۆزىنى دەريانا تاشلاپ ئۆلگەنىدى. دۇفۇ ھۆكۈمرانلارنى ئەيىبلەپ شېئىر يازغان. لى بەي ھۆكۈمرانلارغا پەرۋا قىلماي مەي ئىچىپ يۈرگەن. ئۇلار ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ فېئودالىزم تاكى غەربلىكلەر كېلىپ جۇڭگونىڭ قېلىن ئىشكىلىرىنى قاققىچە بەخىرامان ياشاۋەرگەن. شۇڭلاشقا جۇڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخى مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ھەق گېپىنى ئاختۇرالماي تەركىدۇنيا بولۇپ كېتىشتەك چۈيۈەنچە ۋەتەنپەرۋەر-لىكنىڭ تارىخى بولۇپ قالغان. سۈكۈت قىلىش ئەنە شۇ تارىخ يېتىشتۇرگەن ھايات پەلسەپىسى بولۇپ، بۇنى جۇڭگوچە ئالاھىدە-لىككە ئىگە سۈكۈت قىلىش دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

«ئەڭ ياخشىسى، سىڭگەن نېنىڭنى يە» — مانا بۇ، جۇڭگوچە ھايات پەلسەپىسىنىڭ يەنە بىر مادداسى. ئالدامچىلىق، يالغانچە-

لىق، چېقىمچىلىق، تۆھمەت، شىكايەت قاتارلىقلار ئازراق شاكى-
لات يالىتىلىپ، يۇقىرىقى پەلسەپىنىڭ پەشتاختىسىغا چىرايلىق
تىزىپ قويۇلىدۇ. شاكىلاتنىڭ ماتېرىيالى نەدىن كەلگەن دېسەڭلار،
چاقناپ تۇرغان «ئەدەپ» تىن كەلگەن. ئاخىر، رىزقىمىزنى كۆلۈپ
تۇرۇپ «ئەدەپ» بىلەن تالىشىش غەيرىي تۈيۈلمايدىغان قائىدىگە
ئايلىنىپ كەتكەن.

مەلۇمكى، ئۇنۇڭان ئىشخانىسى — بىر تەشكىلىي ئىمتىياز
سۈپىتىدە پرامىدانىڭ بىرەر قاتلىمى ياكى بىرەر بۇرجىكىگە ۋەكىلى-
لىك قىلىدۇ. ئۇ، بىر پۈتۈن پرامىدانىڭ مۇستەھكەم زەنجىرىدىن
چىقىپ كېتەلمەيدىغان بىر ھالقا بولسىمۇ، ئۆزىگە خاس ئىچكى
سىستېمىغا ئىگە. بۇ سىستېما يۇقىرى ـ تۆۋەن ئورگان ۋە يۇرۇش-
لەشكەن ئىمتىھان مەركىزىدىن تەركىب تاپقان. بۇ ئورۇن دۆلەت-
نىڭ كادىرلار ۋە كەسپىي خادىملارغا دائىر سىياسىتىنىڭ ئىجراچى-
سى لايىقىتىدە كۆپرەك دۆلەت سىياسىتى ۋە ئىقتىسادى ماكرولۇق
پىلان ۋە تەڭشەشلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرىدۇ. كەسپىي خادىم-
لارنىڭ ئىلمىي لايىقەت كۆلىمىنى ئاشۇ پىلانلار ئاساسىدا تۈزۈملەش-
تۈرىدۇ ياكى تۈراقلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنۇڭان ئۇنۇڭان خىز-
مىتىگە ئالاقىدار ئورگانلار ئۇچۇن مۇئەييەن پىلان ۋە يۆنىلىش
ئۇسۇلىگە قۇرۇلغان سىياسىي ۋەزىپىگە ئايلىنىدۇ. ئۇنۇڭانغا ئائىت
بەلگىلىمىلەر خادىملارنىڭ ئىلمىي لايىقىتىنى توغرا ئەكس ئەتتۈر-
مىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئۇنۇڭان شەخسلەرنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش
ئېھتىياجىغا ماددىي ياماق بولىدىغان ئىقتىسادىي مەسىلىگە، ئاندىن
نوپۇز، دەرىجە، شان ـ شەرەپ مەسىلىسىگە ئايلىنىدۇ.

ئۇنۇڭان باھالاش شەرتلىرى سىياسەت ۋە پەرمانلارغا ئالدىنى
قىلىپ قوبۇلخانىدىن قايتىدىغان قانۇنچاق. بۇ قانۇنچاق يۇرگۈزۈ-
لۈش ئوبيېكتىغا نىسبەتەن «قانۇن» مەنىسىگە ئىگە، ئەمما ئۆزى
تۇغۇلغان ئورگانغا نىسبەتەن سىياسەت مەنىسىگە ئىگە. شۇڭا كەس-
پىي خادىملار غىڭ قىلماي تۇرۇپ ئۇنىڭ شەرتلىرىنى بەجا كەلتۈ-
رۈشكە تەييار. ئۇنىڭ شەرتلىرىنى ئورۇنداش ئۇچۇن ئىلىم ئەھلى

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

بولغاندىن كۆرە، پۈرسەتپەرەس بولغان تۈزۈك. پۈرسەتپەرەسلەر باشقىلار ئانچە بىلىپ كەتمىگەن خالتا كوچىلار بىلەن نىشانغا تېز-رەك يېتىپ باردۇ. ھەقىقىي ئىلىم ئەھلىلىرى نىشانغا ھەرھالدا كېچىكىپ يەتسىمۇ، يەنىلا نەتىجىسى پۈرسەتپەرەسلەر بىلەن ئوخ-شاش بولۇپ چىقىدۇ. داشقازاندىن ئالىدىغان نېسىۋىسى تەڭ بولى-دۇ. ئاخىر ھەقىقىي ئىلىم ئەھلى ساختا ئىلمىي نوپۇزنىڭ ھەقىقەت-كە بولغان بېسىمىنى بىۋاسىتە تېتىغان تراگېدىيىلىك شەخس سۈپە-تىدە ئېغىر ئوي ـ خىياللىرىنى مەڭگۈ لەيلەپ چىقماس چۆكمىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. ئامېرىكا قىتئەسىنى بايقىغان دەپ مەدھىيىلەن-گەن كولۇمبۇ قاراڭغۇ ئەسكى ئۆيدە غېرىبانە جان ئۈزگەن. تارىخ-نىڭ مېۋىسىنى يارىتقانلار دەل شۇ مېۋىلەرنىڭ شۇپۇكلىرى ئارىسى-دا خورلۇقتا قالىدىغان ئەنئەنە ھەربىر ھالال مېھنەت ئىگىسىگە يات ئەمەستۇر.

بىز بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ تۆھپىسىگە باھا بەرگەندە، ئۇنىڭ ئۆتكەن دەرسىنىڭ ۋاقىت مىقدارىغا نەزەر سېلىپ، دەرسىنىڭ سۈپە-تىگە ۋە ئىلمىي قىممىتىگە كۆز يۇمدۇق. ئوقۇتقۇچىنىڭ دەرسىنى ئاڭلاپ باقمىغان باشقىلارنىڭ پەرەز ۋە سېزىمىگە ئەھمىيەت بېرىپ، بىر يىل ياكى يېرىم يىل دەرسىنى ئاڭلىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنكاسىنى دىققەتتىن ساقىت قىلدۇق. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوقۇتقۇچى-نىڭ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى تەسىرى، ئوبراز دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويمىدۇق. بىز بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ماقالىلىرىگە باھا بەرگەندە، ئۇنۇڭ باھالاش شەرتلىرىدە كۆرسىتىلگەن سانغا ۋە نۇقتىلىق مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش تەلىپىگە سېلىشتۇردۇق، ئەمما ماقالىنىڭ ئىجادىيلىقى، يېڭىلىقى، ئىلمىي قىممىتى، ئۇچۇر قىم-مىتى، تەسىرچانلىقى بىلەن ھېسابلاشمىدۇق. بۇ ئەھۋال ئادەمگە «قاپاق پۇل ئەمەس، بارماق پۇل» دېگەن تەمسىلنى تەبىئىي رەۋىشتە ئەسلىتىدۇ.

جەمئىيىتىمىزدە ھازىرغىچە، بەدىئىي ئىجادىيەت كەسپىي ئۇنۇ-

ژان شەرتلىرىدىكى ئىلمىي ئەمگەكنىڭ دائىرىسىگە كىرگۈزۈلمە-
دى. تەبىئىي پەن ئوقۇتۇشىدا ئىشلەنگەن تەجرىبىلەر ئىلمىي ئەمە-
گەك قاتارىدا سانالغانىكەن، بەدىئىي ئىجادىيەتمۇ شۇنداق بولۇشى
كېرەك. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئوقۇتۇشىدا قانۇنىيەتلىك ئىلمىي
تەجرىبىلەر ئىشلەنمەيدۇ، ئەمما بەدىئىي ئىجادىيەتمۇ مۇئەييەن نەزە-
رىيىۋى سىستېمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەربىيە شەكلىگە ئايلانغاند-
كەن، ئېستېتىك كەچۈرمىشنىڭ زېمىنى بولغان روھىيەتتە بولىدە-
غان مۇرەككەپ، ئىنچىكە ھادىسىلەرنى بەدىئىي تەپەككۇر زوقى
تەرىقىسىدە ئوقۇغۇچىلارغا نامايان قىلىدۇ. مانا مۇشۇنىڭ ئۆزىلا
ئالاھىدە بىر خىل تەجرىبە شەكلى. نوۋېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا
ئېرىشكەن شائىر سىماس ھېنىي شېئىرىيەتتىكى ئوتۇقلىرى بىلەن
خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىستىلىستىكا پروفېسسورلۇقىغا تەكـ-
لىپ قىلىنغان. بىر ئوقۇنتۇچىنىڭ بەدىئىي تالانتى ئۇنىڭ نەزەرد-
يىسىدىن بەكرەك تەسىرى قوۋۇۋەتكە ئىگە.

ئۇنۇۋان باھالاش دۆلەتنىڭ ئىلىم ـ پەن، مەمۇرىيەت سىياسـ-
تىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان بىرخىل ئىجتىمائىي خىزمەت، شۇنداقلا
بىرخىل ئىلمىي پائالىيەت. خىزمەت ئىلمىيلىك ئۇستىگە قۇرۇلـ-
غاندا ئۇنۇمگە ئېرىشەلەيدۇ. ئىلمىيلىك ئۆزىچە بارلىققا كەلمەيدۇ،
ئۇ، ئىختىساس ۋە تالانت ئىگىلىرىگە بولغان مەسئۇلىيەت، كۆزد-
تىش، ئىزچىل تەتقىقاتلار ئارقىسىدا شەكىللىنىدۇ. روشەنكى،
ئۇنۇۋان ئىشخانىسىنىڭ خادىملىرى، شۇنداقلا ئۇنۇۋان باھالاش ھەيئـ-
تىنىڭ ئەزالىرى ئادەم، خىزمەت، تەتقىقات قاتارلىقلارنىڭ ماس
قەدەملىك تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى لىللا نۇقتىدىن توغرا باھالىيا-
لايدىغان، ئىلىم ساھەسىدىكى يېڭىلىقلارنى، جەلپكار نۇقتىلارنى
ئۆز ۋاقتىدا چۈشىنىپ ماڭىدىغان كىشىلەردىن بولۇشى كېرەك.
ئەپسۇسكى، بۇ ساھەدە كىتاب ئوقۇمايدىغان، ژۇرنال كۆرمەيدە-
غان، ھەدىسلا خىزمەتنىڭ مېخانىك تەلىپىگە ئەگىشىپ كۈن كە-
چۈرىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر بار.

ئۇيغۇر كتاب نۇر يېكتىنى www.uyghurkitap.com

ئىلىم ـ پەننىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان خوجىلىقى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا مۇتلەق بولمايدۇ، ئەمما خىزمەت ۋە ئىلمىي نوپۇزلارغا باھا بېرىدىغان ئۇنۇقان ئىشخانىسىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ئۆزىنىڭ باشقۇرۇش چارىلىرىنى مۇتلەق دەپ چۈشەنسە تېخىمۇ بولمايدۇ. چارە ھامان سىياسەت خاراكتېرىدىن چىقىپ كېتەلمەي كەلدى، لېكىن ئىلىم دۇنياسىنىڭ ئۆزىگە خاس غۇرۇرى، ۋىجدانى ۋە كۆپ ئادەملەر چۈشىنىپ كېتەلمەيدىغان ھەقىقىتى بولىدۇ، ئۇنۇقان ئىمكانقەدەر ئاشۇ تەرەپلەرنى يورۇتۇشقا تىرىشىشى كېرەك.

ئۇنۇقان مەسىلىسى ھەققىدە توختالغاندا، ئۇنۇقان ئىمتىھانىدىن چەتنەپ ئۆتكىلى بولمايدۇ. مەن ئىمتىھاننىڭ ئادەم بايقاش ئىقتىدارىغا ئانچە چوقۇنۇپ كەتمەيمەن، لېكىن ئىمتىھاننى ئىنكار مۇقىلمايمەن. چېرچىلل ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇلۇغ داھىي بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئامېرىكىنىڭ زۇكۇتۇگى نېكسۇن چېرچىلل ھەققىدە توختالغاندا، جۇگگولۇق بىر مائارىپچى دەل ئىمتىھان تۈزۈمىنى كۆزدە تۇتقانىدى.

بىزدە ئۇنۇقان تەشكىلىي ئورگىنى بەكرەك مەركەزلەشتۇرۇلگەن بولۇپ، بيۇروكراتلىق ئېغىر. مۇۋەپپەقىيەتلىك بىر ئۇنۇقان نۇرغۇن بوسۇقلاردىن ئاتلاپ ئۆتىدۇ، بىز بۇ بوسۇغىلارنى «توسۇق» دېسەك جايىغا چۈشىدۇ. بىر كەسپىي خادىم ئۆز ئۇنۇقانىغا مۇناسىۋەتلىك رەسمىيەتلەرنى بېجىرگىچە ۋە بىر قاتار «توسۇق»لاردىن ئۆتكۈچە يۈرىكى قىنىدىن قوزغىلىپ، نېرۋىسى ئاجىزلاپ، بېلىنىڭ سۆڭەكلىرى يۇمشاپ، غۇرۇرى پېتىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ، جۇگگوچە زىيالىي بولۇشنىڭ تەمىنى تېتىيدۇ. پۈتكۈل جەمئىيەتكە تونۇلغان بىر كەسپىي خادىم ئۇنۇقان باھالاش

ھەيئەتنىڭ ئەزالىرىغا ئۆزىنى چۈشەندۈرەلمەي ئاۋارە بولۇپ كېتىدۇ. مانا بۇ ئالامەتلەر بيۇروكراتلىقنىڭ مەھسۇلى. بىز بۇنىڭ ئىمتىھانىدىكى ئىپادىلىرىگە قاراپ باقايلى:

بىزدە بىر ئىمتىھان مەركىزى دۇنياغا كەلدى. دېمەك، جۇڭگودىكى سان ـ ساناقسىز ئورگانلارنىڭ قاتارىغا يەنە بىر ئورگان قوشۇلدى. باشقۇرۇش زامانىۋىلاشقانسېرى كىرىپ ـ چىقىدىغان ئىشكىلەر كۆپەيدى. ئۇنۇڭغا ئىلتىماس قىلغۇچى كەسىپى خادىملار چەت ئەل تىلى ئىمتىھانىغا قاتنىشىشى كېرەك. بۇ ئەلۋەتتە لاياقەتىنى سىناشتا كەم بولسا بولمايدىغان ئۆتكەل. بىراق بۇ ئۆتكەلگە بولغان ساداقەت شۇنداق خۇراپىيلىشىپ كەتتىكى، چەت ئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلغانلار، WSK، TOEFL دىن ئۆتكەنلەر، داڭلىق تەرجىمانلارمۇ بىر تۇتاش ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرۇلدى. تەرجىمانلارنىڭ يىرىك ئىلمىي نەتىجىلىرى نەزەرگە ئېلىنمىدى. ئىقتىدار كۆپ قاتلاملىق بولىدۇ. سوئال چىقارغانلار يىرىك تەرجىمىشۇناس بولالماسلىقى مۇمكىن، بىر داڭلىق تەرجىمان ئىمتىھاندا كارامەت كۆرسىتەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن. ئۇنداقتا، ئىقتىدارنى نېمە بىلەن ئۆلچەش كېرەك؟ يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلەرنىڭ نەزەرگە ئېلىنماسلىقى چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر ئىش. ئىمتىھان سوئاللىرىدا ئەكس ئەتكەن تەلەپمۇ كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغىماي قالمايدۇ، بەزى سوئاللارنىڭ تەلىپى تىلشۇناسلارغا ماس كېلىدۇ. بىر تىلنىڭ گرامماتىكىلىق قائىدىلىرىنى ئىزاھلاپ بەرگىلى بولمىغاندىمۇ، ئۇ ئىپادىلىگەن مەنىنى ئىنچىكە چۈشىنىش مۇمكىن. قەلبىنى چۈشىنىش يۈرەكنى يېرىپ كۆرۈشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەنزۇ تىلى ئىمتىھان سوئاللىرى بىلەن ئىنگلىز، رۇس، ياپون تىللىرى ئىمتىھان سوئاللىرىنىڭ سالمىقىدا روشەن پەرق بار. ئومۇمەن، مەدرىسچە ئىمتىھان سوئالىنىڭ جانلىق ئەمەلىي ئىقتىدارنى قۇربان قىلىۋېتىشىدەك ئاقىۋەتلەر بىز پات ـ پات ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان پاجىئەلەرنىڭ بىرىدۇر.

www.uyghurkitap.com

خوش، ئۇنۇان ھەقىقىي ئىقتىدارغا قارىتا ئېچىۋېتىلگەن ئىشكىمۇ؟ مەن شۇنداق بولۇشى كېرەك، دەپ قارايمەن. ئەمما تولۇق شۇنداق بولدى دېيىشكە بولمايدۇ، ھازىرچە ئاز ـ تولا شۇنداق بولدى دېگىلى بولار. مېنىڭچە، ئۇنۇان ئىلمىي ھەقىقەتنى ئەكس ئەتتۇرگەندىن كۆرە، بىر ئادەمنىڭ ياش قۇرامىنى، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ نان تەقەززالىقىنى، قىسقىسى، قاچا بىلەن داشقازان مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۇردى. مانا بۇ، مائارىپىمىزدىكى ئەخلاقىي قىيابەتنىڭ بىر كەسمە يۈزى. بۇ يۈزنى كۆرۈپ يەتكەنلەر ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى «ئالتۇن كەش» تىكى مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەپ قېلىشى مۇمكىن:

بىر ئانىنىڭ ئىككى قىزى بولۇپ، بىرى ئۆز، يەنە بىرى ئۆگەي ئىكەن. ئۆز قىزى ھۇرۇن، ئۆگەي قىز ئىشچان ئىكەن. ئۆگەي قىز ئىشچان ۋە ئەخلاقلىق بولۇشىغا قارىماي، ئۆگەي ئانا ۋە ئۇنىڭ قىزىنىڭ ھاقارەت ـ خورلۇقلىرىغا ئۇچراپ تۇرىدىكەن. ئۇلار ياشىغان يۇرتنىڭ شاھزادىسى بىر پاي ئالتۇن كەشنى تېپىۋېلىپ، بۇ ئالتۇن كەش كىمنىڭ پۇتىغا كەلسە، شۇنى نىكاھىمغا ئالىمەن، دەپ يارلىق چۈشۈرۈپ، ئوردا مەھرەملىرىنى خەلق ئارىسىغا ئەۋەتىدىكەن. ئۆگەي ئانا ئۆز قىزىنىڭ بەختى ـ تەلىيىنى كۆزلەپ، ئەسلى ئالتۇن كەش پۇتىغا كېلىدىغان ئۆگەي قىزىنى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئالتۇن كەشنى ئۆز قىزىغا كىيدۈرۈپ باقىدىكەن. ئالتۇن كەشنى ئۇنداق ـ مۇنداق كىيگۈزۈپمۇ پاتقۇزالماي، پۇتلىرىنى شىلىپ كىيگۈزۈپتۇ.

كەسپىي خادىملارنىڭ نەزەردە ئۇنۇان ئاشۇ ئالتۇن كەشكە ئوخشايدۇ. شۇڭا بۇ كەشمۇ پۇتلارنى شىلىپ كىيگۈزۈشتىن خالىي بولالمىدى.

1997 ـ يىل ئىيۇل

مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ياتلىشىشى

تىنىمسىز ئىجتىمائىي غوۋغالار كۆپ هاللاردا بىزنىڭ دىققىتىمىزنى تارىخشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق مەسىلىلىرىگە سۆرەيدۇ، بۇ مەسىلىلەر پۈرقىراپ قاياناپ تۇرغان قېلىن ئىس ـ تۈتەكلەر تەرىقىسىدە ئىنسان بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ئېكولوگىيىلىك بالانسنى غۇۋالاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىز ئاشۇ ئېكولوگىيىلىك بالانس ئۈستىگە قۇرۇلغان مەدەنىيەتنىڭ گۈزەل سۈبھىلىرىنى، ئەپسانە ۋە شېئىرلارنى، ئاۋازسىز مۇزىكىلارنى ئوچۇق كۆرەلەيمىز ياكى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىمىز. بىز تەبىئەتنىڭ ئىنچىكە ئىبارەت بۇ غۇبارسىز گۈلنى پراگماتىزملىق مەنپەئەت نۇقتىسىدىن ئۆزۈۋاتقىنىمىزدا، ئۇنىڭ ئىنسان غايىلىرىنىڭ پەرۋىشكارى سۈپىتىدىكى سۈزۈك شەبنەملىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. سانائەتنىڭ نېرۋىنى قوچۇۋېتىدىغان ئاۋازلىرى تۈپەيلىدىن جۈدەپ كېتىۋاتقان سەنئەت ئىلاهى ئېستېتىكىنىڭ كۈنسېرى چۆللىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى رەستىلىرىدە ئۇنتۇلغان شەبنەملەرنى كۆتۈرۈپ يۇرمەكتە. قېرىسىمۇ بالا پېتى قېرىيدىغان شائىرلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ قۇياشى هەر كۈز ئاشۇ كىچىككىنە شەبنەمدىن كۆتۈرۈلىدۇ.

تەبىئەت بىلەن ئادەم مەدەنىيەت بالانسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدۇ هەم ئىزاهلايدۇ ياكى بىر ـ بىرىگە ئاغمىدۇ. ئادەم ئۆزىنىڭ مەنىسى ۋە يۈكسەكلىكىنى دەل ئۆزىنىڭ سۈبيېكتىپ پائالىيىتى ئارقىلىق يارىتىدۇ، چۈشىنىدۇ. ئىنسان ئەگەر باشتا تەبىئەتكە نىسبەتەن تەسەۋۋۇرلۇق ئىنكاس قايتۇرغانلىقى

www.uyghurkitap.com

بىلەن ئۆزىنىڭ ئالىيجانابلىقىنى سەزگەنىدى. كېيىن ئۇ ياشاش ۋە قوغدىنىش يۇزىسىدىن مەنپەئەتدارلىق خۇسۇسىيىتىنى تونۇدى، ئۇ-نى قاندۇرىدىغان نۇرغۇن ئەقلىي بايقاشلارنى ئوتتۇرىغا چىقاردى، ئۆزىگە نىسبەتەن پايدىلىق ۋاستىلەرنى كۆپەيتتى. مۇشۇنداق ئەھ-ۋال ئاستىدا، مەدەنىيەت بالانسى ئىنسانىنىڭ تۇغما تەبىئىتى، مۇھىتى، تۈپ شارائىتىنىڭ يامان سۈپەتكە ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقانلە-قىدىن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىشكە باشلىدى. بۇنداق ۋەھىي ئۆزىنىڭ قورقۇنچلۇق دەللىللىرى بىلەن ئاتموسفېرانى پۈتۈنلەي قاپلىغان بول-سىمۇ، ئەمما ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرى يەنىلا پەرۋا قىلمىغان ھالدا ئىنسانلارغا پايدىسىز يوقىتىشلارنى داۋام قىلدۇرماقتا.

ئاندىرو توماس: «ئىنسانلارنىڭ خاتالىشىش تارىخى ئوينىلىپ تېخى ئاياغلاشمىغان پاجىئەلىك كومېدىيىدۇر» دېگەنىدى. مەزكۇر پاجىئەنىڭ كومېدىيىلىك تۈسكە ئىگە بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئىنسانلار تارىخىدىكى ھەر بىر پەيغەمبەر ياكى ھەر بىر دانىشمەن ھەر خىل نۇقتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ كەلگەن بولسىمۇ، خاتالىشىش تېخى ئاياغلاشمىدى. شۇڭلاشقا نەتە-جىلەرنىڭ تارىخى قانچىلىك ھەجىمدە يېزىلسا، خاتالىق ۋە مەغلۇبە-يەتنىڭ تارىخىمۇ شۇنچىلىك ھەجىمدە يېزىلىشى كېرەك. لېكىن ئادەملەر نەتىجىلىرىگە قالتىس خۇشتارلىقى بىلەن تارىخنى زەپەر-نىڭ رەڭدار نەقىشلىرىدە زىننەتلەپ يازدى. بەلكىم تارىخ ئىلمىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇش قىممىتىگە سەل نامرات بولۇشىدىكى سەۋەب مۇشۇ-نىڭدا بولسا كېرەك.

خاتالىقنى تونۇپ يېتىش ھەرگىزمۇ كەينىگە قايتىش، پۇشاي-مان ھالىتىدە تۇرۇپ قېلىش ئەمەس، بەلكى داۋاملىق ئالدىغا مېڭىش، ساغلام ھايات ئىمكانىيەتلىرىنى، جىنايەتسىز ئەقىل يۈ-رۈشلىرىنى، ئەندىزىلەرنىڭ مۇۋازىنەتلىك ئۆتمۈشلىرىنى چەكسىز-لىك پەللىسىگە يەتكۈزۈشتۇر. بىراق ھازىر مەۋجۇتلۇق شەكىللىرى

ۋە جانلىقلارنىڭ تەبىئىي شاللىنىش قانۇنىنى بۇگۈنكى ئىنسانلارنىڭ بىنورمال ئەقىلچىلىق چوقۇنۇشى مونوپول قىلىۋالغاندەك تۇرىدۇ. بۇنداق مونوپولىيە جەمئىيەت ساھەسىدە ئەڭ مەركەزلىك ئەكس ئېتىپ، بىرەر كۇچلۇك تۈزۈم، بىرەر كۇچلۇك فورماتسىيە ئاجىز بولسىمۇ، ھاياتىي كۈچكە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەندىزە ياكى جامائە تلەرنى، يېڭىدىن بىخ سۈرۈۋاتقان پارلاق ئىجتىمائىي غايىلەرنى چەكلىمەكتە. شۇنداق ئىكەن، جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى قاتلىمىغا، ھەر قايسى ساھەلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىجتىمائىي تۈرلەرنىڭ شەرتلىشىش ھالىتى، ئەركىن رىقابىتى كاردىن چىقىدۇ ـ دە، ئاخىر داۋاملاپ ساقايتقىلى بولمايدىغان غەيرىي تىپلىق ئىجتىمائىي ئىۋولوتسىيە كېلىپ چىقىدۇ. ئەركىن رىقابەت يۈرگۈزۈلمىگەن جەمئىيەتتىكى ئادەملەر كۆپ ھاللاردا بۇزۇلغان ھۇجەيرىگە ئوخشاپ قالىدۇ، ئۇنىڭ ئۆزىگە لايىق مەۋجۇدلۇق قەۋىتىدىكى رولى تۈگەيدۇ، ئىنكاس بىلدۈرمەيدۇ، نەتىجىدە، جەمئىيەتنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىدىكى خامۇشلۇقنى ھەتتا پالەچلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئاۋۇال بىز جەمئىيىتىمىزنىڭ مەنىۋى قىياپەتلىرى، مۇناسىۋەتلىرى، ماددىي ئىستېمال يۈرۈشلىرىنىڭ مەنىۋىيەتكە يەتكۈزگەن خىلاپەتلىرى ئۈستىدە رايونىمىزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا يارىشا توختىلايلى، ئاندىن بۇ ئارقىلىق تەبىئىتىمىزگە، سەنئىتىمىزگە، سەنئىتىمىزدىكى تەربىيەت، مەدەنىيەت سەمىمىيىتىمىزگە ئۆتەيلى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىگىلىك جەھەتتە دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان رايون بولۇپ، ئىقلىمى ئاساسەن قۇرغاق بولۇش، تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. دەريا ـ كۆللەر، بۇلاقلار، قار ـ يامغۇرنىڭ يارىدىمىگە تايىنىدىغان سۇ ئىنشائاتلىرى ۋە سۇغۇرۇش سىستېمىلىرى بۇ رايوندىكى ئىگىلىكنىڭ ئەنئەنىۋى نېگىزىنى شەكىللەندۈرگەن. رايونىمىزنىڭ تېررىتورىيىسى كەڭ بولۇش بىلەن بىرگە ئېلېمېنتلىق تەركىبىكە باي يەر ئاستى بايلىقى ئىنتايىن

ئۇيغۇر كتاب خانىسى www.uyghurkitap.com

مول بولۇپ، نېفىت زاپىسىنىڭ موللۇقى، قىممەت باھا مەدەنلەر-
نىڭ كۆپ خىللىقى بىلەن دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.
بۇ گۈھەر زېمىن ئۆزىنىڭ ھېسابسىز بايلىقى ۋە ئېنېرگىيە مەنبەسى
بىلەن دۆلىتىمىز جۇڭگونىڭ ئېغىر سانائىتى ۋە دۆلەت مۇداپىئە
سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئاجايىپ زور تۆھپىلەرنى قوشماقتا. را-
يونىمىزئىقلىم ۋە يەر تۈزۈلۈشى، تاغ ـ دەريالارنىڭ ئورۇنلىشى-
شى، تۈپراق قاتلىمى ۋە تەركىبى، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى جەھەت-
لەردە ئۆزىگە خاس ئېكولوگىيىلىك سىستېمىنى شەكىللەندۈرگەن.
بۇ سىستېمىنىڭ ھەر بىر بۆلىكى بىر پۈتۈن ئىگىلىك بەلۋېغىنىڭ
تۈرلۈك نۇقتىلىرىنى ياراتقان. بۇ نۇقتىلار ئۆزىگە خاس ئىچكى
ئەۋزەللىك بىلەن بىر ـ بىرىنى تولۇقلاپ، رايونىمىزنىڭ يەرلىك
سىياسىي، ئىقتىسادىي، تارىخىي مەۋجۇدىيىتىگە سەۋەبچى بولىدۇ-
غان قاتناش سىستېمىلىرىنى، شەھەر ـ بازارلارنى، سودا تورلىرى-
نى، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنى،
ئۇلارنىڭ ئۆزئارا تولۇقلاش مۇناسىۋەتلىرىنى، گۈللەنگەن قول ھۈ-
نەرۋەنچىلىكىنى، ئورتاق تىل، ئورتاق يېزىق ئاساسىدىكى مەنىۋى
مىراسلارنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن. بىزنىڭ ئەپسانە ـ رىۋايەتلىرى-
مىز، قىسسىلىرىمىز، شېئىرلىرىمىز، مۇقاملىرىمىز، ھېكمەتكە
باي تۇرمۇش شەكىللىرىمىز ئەنە شۇ جۇغراپىيىلىك تەبىئىي، ئىج-
تىمائىي مۇھىتنى، بۇ مۇھىتنىڭ تارىخىي دەۋرلەردىكى مۇرەككەپ
ئۆزگىرىشلىرىنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرەلەيدۇ، بىزنىڭ
مىجەز ـ خۇلقىمىز، تىلىمىزدىكى مەنە ۋە ئىنتوناتسىيە،
ناخشا ـ كۈيلىرىمىزدىكى تېمىپلار ۋە ئۇدارلار، ھەرىكىتىمىزدىكى
ھالەتلەر، ئاش ـ تاماقلىرىمىزدىكى كۆپ خىللىقلار ۋە تەملەر،
تارىخىمىزدىكى ئامەت ۋە ئاپەتلەر مۇشۇ مۇقەددەس زېمىننىڭ ھە-
دى، تەپتى، ھاۋاسى، تۈزى، سۈيى، شامىلى، قۇياشى، ئېيى ۋە
يۇلتۇزلىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. شۇڭا ئۆزىمىزنى چۈشە-
نىش مۇشۇ زېمىننى چۈشىنىشتىن ئايرىلالمايدۇ. قاچانكى بىز ئۆز

مەدەنىيەتىمىزگە توغرا شەرھى بېرەلىسەك، بىزنى قۇچاقلاپ تۇر-غان بۇ زېمىنىمۇ چۈشىنىمىز. شۇچاغدىلا بۇ زېمىن ئۆتمۈش-تىكى پارلاق دەۋرلەردىكىدەك قايتا گۈللىنىدۇ.

بۇ يەر 21 ـ ئەسىرگە دېھقانچىلىق بىلەن كىرىپ يەنە دېھقانچى-لىق بىلەن چېقىپ كېتىدىغان بولدى. دەرۋەقە، بەزى تاشقى ئۆز-گىرىشلەر دۇنياغا كەلدى — يېڭىدىن ئاۋات شەھەرلەر بەرپا بولدى، تۆمۈر يول ۋە ھاۋا يوللىرى بۇ زېمىننى يىراق شەھەرلەر بىلەن تۇتاشتۇردى. نۇرغۇن ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى، كان، نېفىت ئورۇنلىرى پەيدا بولدى، پايانسىز يېزىلار سانائەتنىڭ جىددىي تە-قەززاسى بىلەن تۇتاشقاندىن كېيىن، پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ مۇنتە-زىم كونترول‌لۇقىغا ئۆتتى. بۇ خىل ھالەت 80 ـ يىللاردىن باشلاپ تېز تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. ئىقتىسادىي ئىسلاھات دەۋرى يې-تىپ كېلىپ، نۇرغۇن سودا بازىلىرى پەيدا بولدى. بازار ئىقتىسا-دىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بۇ بازىلارنى جانلاندۇردى، كېڭەيتتى ۋە تېز سۈرئەتتە كۆپەيتتى. سىرتقى رايونلارنىڭ سودا ۋە يېنىك تېپتىكى سانائەت شىركەتلىرى قىزغىن جەلپ قىلىندى. دېھقانچىلىق ماشە-نىلىرى ۋە سايمانلىرى، خىمىيىلىك ئوغۇت، سۈلياۋ يوپۇق، يېڭى يېتىشتۇرۇلگەن زىرائەت ۋە مېۋە سورتلىرى، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئۇسكۇنىلىرى، يەرلىك ئۇسۇلغا يات زامانىۋى تۆرمۇش بۇيۇملىرى، ئەرزان باھالىق كىيىملەرنى توپ سېتىش ئورۇنلىرى، ئۆزگىچە تەشكىللەش ۋە باشقۇرۇش قورۇلمىلىرى ئەلمىساقتىن بۇيانقى ئەد-ئەنىۋى دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، سودا ـ سېتىقلارنى شىددەت بىلەن شاللاپ تاشلىدى. بۇگۈنكى دېھقانىنىڭ يەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ مەزمۇنى تارىختىكى ھېچقانداق دەۋردىكىگە ئوخشىمايدۇ. سودا ـ سانائەتنىڭ جىددىي ئېھتىياجى دېھقانلارنى پاختا، يىپەكنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان يېزا ئىگىلىكىگە مۇستەھ-كەم باغلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن سانائەتنى شەرت قىلغان پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ تەلىپىنى ئورۇندىشى، ئاندىن كۈندىلىك ھاياتنىڭ بىر-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دىنىسىز كاپالىتى بولغان بۇغداي، قوناق قاتارلىقلارنى ئويلىشى كېرەك. بۇلاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، يېزا بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋىتى ئۆتكۈرلەشتى. شەھەرنىڭ يېزىغا بولغان بۇاستە تەسىرى ئومۇملاشتى. شەھەر ئۆزىنىڭ بارغانسېرى زورىيىۋاتقان ئېگىز بىنالارغا تولۇۋاتقان ئېغىر گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن پۈرقىراپ ئىس چىقىپ تۇرغان ئاغزىنى يېزىلارغا سوزماقتا. شەھەرلەردە ئىشلەنگەن سۇلياۋ يوپۇق، خىمىيىۋى ئوغۇتلار تۈپراقنىڭ تەركىبىنى بارغانسېرى ئۆزگەرتتى. ھاشاراتلارنىڭ ياشاش ئىقتىدارى خىمىيىۋى دورىلارنىڭ كۈچىگە قارشى ئېشىپ، خەۋپلىك ئەلپازغا كىردى. كىشىلەر بارغانسېرى ئۆزىگە نىسبەتەن قۇلايسىز شارائىتقا كىردى. ئۇلارنىڭ ئويلاش، پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرى ئۆزگەردى، ئىندىۋىدۇئال تەلەپلىرىدىن مۇستەسنا ھالدىكى قىممەت قارىشى گاڭگىراپ تۇرغان مېڭىسىگە يېتىپ بېشتى. يېزا جامائەتلىرىدىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەرنى «نېگىز» دېگەن ئۇقۇمغا مەركەزلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە قىلىپ باقايلى. بۇ يەردىكى نېگىز شەيئىنىڭ مەۋجۇتلۇپ تۇرۇشتىكى مەزمۇنىنىڭ تۈپ ئامىلىنى كۆرسىتىدۇ. ھەر قانداق بىر جەمئىيەت مەيلى تەرەققي قىلغان بولسۇن ياكى ئارقىدا قالغان بولسۇن، مەيلى ئۇنىڭ تۈزۈلمىسى ئىلغار بولسۇن، ياكى قالاق بولسۇن، مۇئەييەن بىر نېگىزگە ئىگە بولماي قالمايدۇ. دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىككە تايىنىش بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادي نېگىزى، بېكىتىلگەن ئاڭ فورمىسىغا لايىق ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى مائارىپنىڭ نېگىزى. دېمەك، ئىجتىمائىي نېگىز جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى ۋە تەرەققىياتىغا مۇناسىپ رەۋىشتە بارلىققا كېلىدۇ ياكى ئۆزگىرىدۇ. ئۇ ئەلۋەتتە بىر مىللەتنىڭ مۇئەييەن تارىخ، جۇغراپىيىلىك شارائىتىغا يارىشا شەكىللەندۈرگەن ئىگىلىك شەكلىنى مەركەز قىلىدۇ. جۇڭگودا سوتسىيالىستىك بازار ئىقتىسادىنىڭ يولغا قويۇلۇ-

شى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەۋزەل-لىكىگە تەتبىقلىنىشى، يېزا ئىگىلىكىدە يۈرگۈزۈلگەن پىلانلىق ئىگىلىكىنىڭ تەۋەككۇلچىلىك روھى بىلەن كېتىۋاتقان سانائەت ۋە سودىنىڭ ئېھتىياجىغا بويسۇندۇرۇلۇشى يۇقىرىقىدەك ئىجتىمائىي كەيپىياتلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش بىلەن مىللىي جەمئىيەتنىڭ نېگىزىنى ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. دېمەك، مىللىي جەمئىيەتنىڭ تا-يانچ كۈچ نۇقتىسى ئاستا ـ ئاستا يۆتكىلىشكە باشلىدى. بۇ ناھايىتى روشەن مەدەنىيەت كىرىزىسىدىن بېشارەت بەرگەن ھالدا مىللىي ئەخلاق، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلەردە ئۆزگىرىش ياسىدى.

مەن 22 ياشقا كىرگۈچە بولغان پۈتكۈل ھاياتىمنى يېزىدا ئۆتكۈزدۈم. يۇرتۇم قەشقەر بەشكېرەم تېپىك بىر ئۇيغۇر يېزىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مېنى ئۆستۈردى. مەن ئادەمىيلىككە كىرىدە-غان دەسلەپكى ئۇنىۋېرسال تەربىيە (دىن، ئەخلاق، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ئەمگەك قاتارلىقلارغا ئائىت تەربىيە) نى مۇشۇ يەردە ئال-دىم. بۇ يەرنىڭ بۈك ـ باراقسان باغلىرى، ئورمانلىرى، كۈجۈم مەھەللىلىرى، پاكىز سۈلىرى، ئەركىن قۇشلىرى ماڭا تەبىئەت ھەققىدە تۇنجى دەرسلەرنى بەرگەن. يېرىم كېچىدىكى ناخشا ئاۋازلە-رى، مۇڭلۇق نەي سادالىرى، مەسچىت پەشتىقىدىن كەلگەن سو-زۇق ئەزان ئاۋازلىرى ماڭا مۇزىكىنىڭ سېھرىي كۈچىنى تونۇتقان. بۇ يەرنىڭ خۇش چاقچاق، مېھماندوست كىشىلىرى ماڭا ئادەمگەر-چىلىكنى ئۆگەتكەن. مېنىڭ كىيىن ئۆگەنگىنلىرىم تامامەن يۇرتۇم بەرگەن ئاشۇ دەسلەپكى تەربىيىنى يىلتىز قىلىپ كۆكەردى ۋە چېچەكلىدى. مەن پۇشكىن، يېسسىنىن، نېرودالارنىڭ شېئىرلە-رىدىن ئانا سەھرايىمنىڭ ئوبرازى ئارقىلىق ھۇزۇرلاندىم. بالىلىق دەۋرىمدە يۇرتۇمنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدىن كۆرگەن يۇلتۇزلار ئار-قىلىق كېپىلىر، كوپېرنىكلار ئۆگەتكەن قانۇنلارنى چۈشەندىم. دېمەك، يۇرتۇم ئانا مەكتىپىم سۈپىتىدە ماڭا كەلگۈسىدىكى ئىلىم-لەرنىڭ خېمىرتۇرۇچىنى بەرگەن. ناھايىتى روشەنكى، مۇھىت

ئۆزى يېتىشتۇرگەن ھەر بىر ھاياتلىق ئۇچۇن ئۇنۇمى بىباھا مەكـ
تەپ. ئۇنىڭ تەبىئەتكە خاس ساغلام قىياپىتىنىڭ قوغدىلىشى ئەمەـ
لىيەتتە جەمئىيەت مائارىپىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدىكى ئالـ
دىنقى باسقۇچ. ئەپسۇسكى، مەن ھەر قېتىم يۇرتۇمنى يوقلاپ
بارغىنىمدا، بالىلىق دەۋرىمدىكى گۈزەل قىياپەتلەرنىڭ ۋەيران بو-
لۇۋاتقانلىقىنى، كىشىلەردىكى ئەخلاقىي، مەنىۋى ساپانىڭ چۈشۈپ
كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىمەن. ئۇلار يەرگە مېخانىك رەۋىشتە باغلانغان
ھالدا شوخ، خۇشخۇي، جانلىق تۇرمۇش شەكلىدىن مەھرۇم بولغا-
نىدى. ئەينى ۋاقىتتا يېزىمىزنى جانلاندۇرۇۋېتىدىغان ئوغلاق تارتـ
شىش، چېلىشىش، خوراز سوقۇشتۇرۇش، قوچقار سوقۇشتۇ-
رۇش، ئىت تالاشتۇرۇش، باراۋەت، تۇنەك، مەشرەپ ئادەتلىرى
جىمىقىپ كەتكەن، ھەتتا بالىلارمۇ ئۆزىگە خاس ئويۇنلارنى تەرك
ئېتىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تىرىكچىلىك ھەربىكتىگە ماسلىشىپ كەتـ
كەن، مانا ھازىر ئورما ۋە خامان ناخشىلىرىنىڭ ئورنىنى تراكتور-
نىڭ ئاۋازى، تۇگمەن بېشىدىكى بۇرغىنىڭ ئاۋازىنى توك تۇگمەننىڭ
ئاۋازى ئالغان. ئەمدى سۇچىلارنىڭ، ئوتۇنچىلارنىڭ، تۇزچىلار-
نىڭ، جىسەكچىلەرنىڭ ئاھاڭلىرىنى ھەرگىز ئاڭلىغىلى بولمايتتى.
گويا ھەر بىر نەرسە — ئېتىقاد، مۇھەببەت، ئادەمگەرچىلىك قاتار-
لىقلار بازار ئىقتىسادىنىڭ دولقۇنىغا ئەگىشىپ تاۋارلىشىشقا قاراپ
يۇزلەنگەن، پۇل ئېچىڭى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى، ئاي نۇرى،
قۇشلارنىڭ سايراشلىرىغا قەدەر سېتىپ كەتكەنىدى. ماددىي ئامىل-
لارلا ئەمەس، بەلكى فولكلور ۋە مەنىۋى دۇنياغا تەئەللۇق ھېسسىي
ئامىللار دەۋر كەلتۇرۇپ چىقارغان پۇل ۋەسۋەسىسىدىن ئىبارەت
ماگنىتنىڭ ئەتراپىغا تۇمۇر ئۇۋاقچىلىرىدەك ئۇيۇشۇپ كەتكەنـ
دى. بۇ ئەھۋاللار كارل ماركس «پەلسەپە نامرات‌لىقى» دېگەن ئەسـ
رىدە قەيت قىلىپ ئۆتكەن: «دۇنيا لاتاپەتلىك بىر كىتاب، شۇنداقلا
بۇ كىتابنى ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلار ئۇچۇن تاۋار» دېگەن سۆزنىڭ
ئەسكە سالىدۇ. بىراق بۇ پىكىر كىشىگە مۇنداق بىر مەسىلىنى

قويمدۇ: دۇنيا ياكى تەبىئەتتىن ئىبارەت بۇ كاتتا بەدىئي ئەسەرنى ئوقۇشنى بىلگەنلەر كېيىن نېمە ئۈچۈن ساۋاتسىزغا ئايلىنىپ قالـ دى؟ بۇ يەردە مەنىۋى بايلىق قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى نىسبەتتە ساقلىنىۋاتقان تەڭپۇڭسىزلىق ئاشكارىلىنىدۇ. سوتسىيالىستىك باـ زار ئىقتىسادى ئالدى بىلەن زاۋۇت، كان ـ كارخانىلار، سودا ئورۇنلىرى، پوچتا، قاتناش، تۆمۈر يول، ئاۋىئاتسىيە تارماقلىرىـ نىڭ ئىقتىسادىي ئىلھامىنى قوزغاپ ھەتتا قانات ياساپ ئۇچۇردى. شەھەرلەر خېلى مەزگىل ئارزۇلۇق بالىغا ئايلىنىپ قالدى. بۇ، مۇقەررەر ھالدا يېزىلارغا بېسىم ۋە جىددىيلىك ئېلىپ كەلدى. شۇنداق ئىكەن، ماددىي مۇڭەپپەقىيەتلەرگە بولغان چوقۇنۇش يېزىـ لارغىمۇ يامراپ، ئەسلىدىلا ئاز ـ تولا تەييارلىقى بولمىغان يېزا خەلقىنىڭ مەنىۋىيىتىنى تەبىئەت قانۇنىيىتىگە خىلاپ يوسۇندا غىـ دىقلىدى.

جەمئىيەتشۇناسلار جەمئىيەت قىياپەتلىرىنى ھەر خىل نۇقتىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشتى. جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى، تېپى ۋە شەكـ لىنى چۈشەندۈرگەندە، بەزىلەر ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى چىقىش قىلدى، بەزىلەر روھىي، دىنىي ئامىللارنى چىقىش قىلدى، بەزىلەر تەبىئي جۇغراپىيىلىك مۇھىتنى چىقىش قىلدى. بۇلارنىڭ ھەممـ سى ئوخشىمىغان جەمئىيەت خىللىرى ۋە قاتلاملىرىنى ئاساس قىلـ غان كەشپىياتلار بولۇپ، يەنىلا، ئىلمىي ھەقىقەتلەرنى جەمئىيەت ئەمەلىيىتىگە، قارىتا قانداق تەدبىقلاش مەسىلىسىنى ئەكس ئەتتۈـ رۈپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە يۇقىرىقى ئېقىملار غەرب جەمئىيىتىـ نىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى نۇسخىلىرى ئۇستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ئارقىلىق شەرق جەمئىيەتلىرى دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرـ گە مۇپەسسەل جاۋاب تاپقىلى بولمايدۇ. جەمئىيەتشۇناسلىق مەسىلـ لىرى بەربىر ئادەم ئۇستىدە كونكرېتلىشىدۇ، ئادەممۇ مۇئەييەن مۇھىت ئىچىدە كونكرېتلىشىدۇ. مەيلى ئىجتىمائىي ئادەم بولسۇن، مەيلى تەبىئي ئادەم بولسۇن، ئۇنىڭ ئىرقى، مىللىي مەنسىنىڭ

قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئالدى بىلەن تەبىئەتنىڭ بىر پارچە ئەسىرىدۇر. ئۇنىڭدا بەربىر تەبىئەتنىڭ تومۇرىدا قاينىاپ تۇرغان قاننىڭ سىماسى بولىدۇ. خۇددى بالىنىڭ تەقى ـ تۇرقى ۋە مىجەزى ئانا ۋە ئانا ياشىغان مۇھىتنىڭ سۈپەت مەنىسىگە باغلىق بولغىنىدەك، كىشىلەرنىڭ بىئولوگىيىلىك ۋە پسىخولوگىيىلىك ساپاسى شۇنداقلا ئىجتىمائىي ئالامىتى ئانا تەبىئەت بىلەن بىر تۇتاش بولىدۇ. تەبىئەت مۇئەييەن سىياسىي، ئىقتىسادىي، جۇغراپىيىلىك مەزمۇنغا ئىگە. تارىخىي يىللار داۋامىدا بۇ مەزمۇن ئۆزگىرىدۇ ياكى بۇ مەزمۇننىڭ ئۆزگىرىشى تارىخنىڭ سەھىپىسىنى ئۆزگەرتىدۇ.

يېزىلىرىمىزدىكى خاس مىللىي ھالەتلەر نېمە ئۈچۈن شۇنچە تېز ئۆزگىرىدۇ؟ ئەنە شۇ مىللىي ھالەتلەرنىڭ سەمەرىسى بولغان ئەلنەغمىلەر، يوسۇنلار نەگە كەتتى؟ ئالدى بىلەن بۇ رايوندا يۇرگۈزۈلۈۋاتقان ئىقتىسادىي سىياسەتلەر مۇشۇ زېمىننىڭ روھى، خەلقىلىرىنىڭ روھى، ئۇلار تارىخ، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى، سۈرئىتى ۋە نېگىزلىك مەنىسىنى شاللىدى. بايقاش ۋە قانۇنلاشتۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان مۇشۇ زېمىننىڭ خاس ئىجتىمائىي ئىقلىمىنىڭ مەسئۇلى بولىدىغان جەمئىيەت قانۇنى ۋە ئىقتىسادىي قانۇنى كۆمۈلۈپ قېلىش خەۋپىگە يۇزلەندى.

گېرمانىيە جەمئىيەتشۇناسى ماكس ۋېبېر قەدىمكى جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ ماھىيەتلىرى ھەققىدە توختىلىپ، قىشلاق ۋە شەھەرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇلارنىڭ سىياسەت، ئىقتىساد جەھەتتىكى رولىنى كۆڭۈزى روھىنى مەركەز قىلغان بېكىنمە ھوقۇق سىستېمىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئىنچىكە تەھلىل قىلغان. ئۇ، جۇڭگودىكى شەھەرلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە گۈللىنىشى كارخانىچىلارنىڭ رولىغا تايىنىپ ئەمەس، بەلكى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگانىلىرىنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا بولغان، پات ـ پات يۈز بېرىدىغان سىياسىي ئۆزگىرىشلەر ۋە سۇلالىلەرنىڭ ئالمىشىشلىرى ھۆكۈمرانلارنىڭ مۇداپىئەلىنىش ئېھتىياجىنى كۆچەيتىپ، شەھەرلەر قېلىن

سىياسىلار بىلەن قورشالغان، نەتىجىدە، پۇقرالار شەھەر ئىچىدە بېكىنىپ ياشاپ، ئەركىن سودا كارۋانلىرىغا ئايلىنالمىغان، دەپ شەرھلەيدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئۆزىنىڭ خاس جۇغراپىيىۋى، ئىقتىسادي، مەدەنىي سىستېمىلىرى بىلەن جۇملىدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئوخشىمايدىغان تەبىئەت قارىشى ۋە دىنىي ئېتىقادى بىلەن ۋۇجۇدقا كېلىپ، تەرەققىي قىلغان. تارىختىكى «يىپەك يولى» ئەجدادلىرىمىز ياشىغان بۇ قەدىمىي دىيارنى سودا ۋە مەدەنىيەتنىڭ مەركىزىگە ئايلاندۇرۇپ، دۇنياۋى مەدەنىيەتنىڭ غوللۇق ئېقىنلىرى خەلقىمىزنىڭ تۇرمۇش دېڭىزىغا راۋان قۇيۇلۇپ تۇرغان، شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ تۇپراقنىڭ سودا كارۋانلىرى يىراق ئەللەرگە ئۆز مەدەنىيىتىنى تارقاتقان. پەيلاسوپ ۋە جەمئىيەتشۇناس يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ كاتتا ئەسىرى «قۇتادغۇ بىلىك» دە ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ تىپىك مۇجەسسىمى بولغان دۆلەت، ھوقۇق قۇرۇلمىسى، قانۇن روھى، تەبىئەت روھى مۇپەسسەل ئەكس ئەتكەن.

ئادەم ھاياتلىقنىڭ بىر ئەزاسى نۇقتىسىدىن تەبىئىي مۇھىتنىڭ فۇنكسىيىلىك مەنىسىگە ئالىي دەرىجىدە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇنىڭ جەمئىيەت دائىر بىسىدىكى سۇبېيېكتىپ پائالىيەتچانلىقى يەنىلا تەبىئەتنىڭ ئىپتىدائىي رىشتى، زوقى، ئىلھامى ۋە ھاياتبەخش ئۇچۇرلىرىنى شەرت قىلىدۇ. بىز بەدەندە مۇئەييەن بىر قانۇنىيەتلىك ھەرىكەتنىڭ بارلىقىغا ئىشىنىدىكەنمىز، ئۇنداقتا، ئۇنىڭ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتى تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىمىز. ئىنسان روھىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتى ۋە جەمئىيەتنىڭ قانۇنىيەتلىك ھەرىكىتىچۇ؟ دېمەك، ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇق دۇنياسىدا بىر ئومۇمىي قانۇنىيەت بار. بۇ قانۇنىيەتتىكى بىردىنبىر ماھىيەت بىر ـ بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان شەكلىي ئۆزگىرىش بىلەن تەبىئەت، ئادەم، جەمئىيەت زەنجىرلىرىگە سىڭىپ كەتكەن. تەبىئەت قانۇنىنىڭ ئېلاستىكلىق خۇ-

سۇسىيىتى ئىنتايىن كۆچلۈك بولۇپ، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ قىلمىشلىرى مۇئەييەن بىر پەللىگە يەتكەندە، ئاندىن ئۆزىنىڭ سو-تىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ئاچىدۇ.

مىللەتلەر ئوخشىمىغانكەن، ئۇلارنىڭ ئۆتمۈش تارىخىي دەۋر-لەردىكى جەمئىيەتلىرىنىڭ يىلتىزى، مەدەنىيەت قاتلىمى، ئىقتىسا-دىي قانۇنىيەتلىرى ئوخشىمىغان بولىدۇ، ئۇلار ئۆزىگە خاس تارىخىي مۇھىت ئىچىدە شەكىللەنگەن ئىجتىمائىي ئېكولوگىيىدە ياشاپ كۆز-گەن، ئويلىغان ۋە ئىجاد قىلغان. ئەگەر باشقىلار تەرىپىدىن تەقدىم ئېتىلگەن جەمئىيەت نۇسخىلىرى، باشقۇرۇش قۇرۇلمىلىرى ۋە ئىقتىسادىي يۈرگۈزۈلمىلەر يەرلىك خەلقنىڭ مەنۇى ئاتموسفېرا-سىنىڭ مۇۋاپىق تاللىشىغا تاپشۇرۇلمىسا، يەرلىك خەلقنىڭ دۇنيا قارىشى، قىممەت قارىشى، ئېتىقادىنىڭ يۈكسىلىش سۇرئىتى بىلەن ماس قەدەم ھاسىل قىلمىسا، كىشىلەر قەلبىدىكى غۇرۇر ـ ئىپتى-خارلارغا ۋەكىللىك قىلمىسا، قىسقىسى، يەرلىك خەلقنىڭ ئىچكى تەقەززاسى بەلگىلىگەن زۆرۇر ئېھتىياجغا ئايلىنالمىسا، مىللىي جەمئىيەتنىڭ ئېكولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى كاردىن چىقىدۇ. شۇ چاغدا بىز مىللىي مەدەنىيەت تۈپرىقىدىكى زور يوقىتىشلارنى، ئەخ-لاقىي بۇزۇلۇشلارنى، تەبىئەتنىڭ ئېغىر خانۇۋەيران ھالىتىنى، ئەقىلنىڭ چىرىگەن مۇرىدىلىرىنى، ئاھالىلەرنىڭ پاسسىپ تىرىكچە-لىكىنى، ئۇلارنىڭ كەمستىلگەن روھىي مۇھىتتىكى تېپىرلاشلە-رىنى كۆرمەي قالمايمىز.

بىپايان چۆل ـ جەزىرىلەرنى كېسىپ ئۆتكەن تۆمۈر يوللار يېڭى شەھەر ـ مەھەللىلەرنى بىنا قىلدى. يېڭىدىن ياسالغان تاش-يوللار خىلۋەت يېزىلارغا قەدەر تۇتاشتى. توك بىر قىسىم يېزىلارغا ئۆزگىچە تۇرمۇش مەنزىرىسىنى ئېلىپ كەلدى. تېلېۋىزور يېزا بو-سۇغىلىرىدىن ئاتلاشقا باشلىدى. توك بىلەن بولىدىغان ئەسلىھەلەر ئەمدىلەتىن پەيدا بولۇپ، ئەنئەنىۋى قورال ـ ئۇسكۇنىلەر بىر ـ بىرلەپ ئەمەلدىن قېلىشقا باشلىدى. توك تۇگمىنى سۇ تۇگمىنىنى

ئىنكار قىلىشقا باشلىدى، ماي زاۋۇتى جۇڭازنى ئىنكار قىلدى. سۇلياۋ ۋە باشقا قېتىشمىلاردىن ياسالغان ئۆي سايمانلىرى ئەسلىدە. كى ياغاچ سايمانلارنى، قاپاقلارنى، مىس چۆگۈن، مىس قازانلارنى ئىنكار قىلدى. بىر تۈتاش تارقىتىلىدىغان مىللىي تۈرمۇشقا يات تېلېۋىزىيە نومۇرلىرى مەھەللىۋى سەنئەتنى ئىنكار قىلدى. ئۇنىڭ. غۇ، سىنئالغۇ لېنتىلىرى خەلق سازەندىلىرى ۋە ناخشىچىلىرىنى بىر مەزگىل يېتىم قالدۇردى. . . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنى تەنتەنە قىلدۇرغان ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ ئالامەتلىرى. زامانە. ۋىلىشىش، دۇنياۋى تەرەققىيات بىلەن بىرگەۋدىلىشىش، ئىنسانغا مەنسۇپ بولىدىغان بارلىق ئىجتىمائىي ئەۋزەللىكلەرگە ئېرىشىش خەلقىمىزنىڭ ئارزۇسى. بىراق ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئانا يىلتىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئارزۇسى ئەمەس. خەلقىمىز ئۆزى قوللىنىۋاتقان ھەر بىر قورالدا ياكى ھەر بىر سىستېما ۋە ياكى فورمىدا ئۆزىنى كۆرەلىشى، ئۆزىنىڭ ئىجاد قىلىش، كەشىپ قىلىش جەھەتتىكى خاس روھىنى جارى قىلدۇرالىشى، ئۇلار ئۆز ئەقلىنىڭ مۇناسىپ پائالىيەتلىرىنى قاتناشتۇرالىشى، ئومۇمەن، تەرەققىياتنىڭ ھەربىر دولقۇنىدا ئۆز ئىرادىسىنىڭ يارقىن جىلۋىسىنى ئۇچرىتالىشى كېرەك. بارلىق ئەقلى ۋە مۇلكىنى ئېتىز ـ ئېرىقنى مەركەز قىلغان ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىغا بەنت قىلىۋېتىپ، ئۆسۈملۈك ھاياتىدەك پاسسىپ ئىنكاس بەدىلىگە ئېرىشىلگەن تۈرمۇش ۋاستىلىرى دەل مىللىي جەمئىيەت بىلەن مىللىي مەدەنىيەتنىڭ قەتلىگاھىدۇر.

ئۇرۇمچى مىللىي مەدەنىيىتىمىز ئېلىپ چىقىۋاتقان تراگېدىيىلىك رولنىڭ ئەڭ تىپىك سەھنىسى. بۇگۈنكى كۈندە بۇ ئەڭ چوڭ شەھەرنى قېرى مەدەنىيەت ساھىبى بولمىش بىر مىللىي رايونىنىڭ ئەينىكى دېيىش قىيىن. بۇگۈنكى ئۇرۇمچىنىڭ قىياپىتى، كەيپىياتى، ئالاقە ۋاستىلىرى ۋە فورمىلىرى ئەۋلاد قالدۇرۇش ئىقتىدارى بولمىغان قېچىر مەدەنىيەتنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ،

غەرب كىنو ـ تېلېۋىزىيىسىنىڭ شاللانما بۇيۇملىرى ۋە ئۇنىڭغا بولغان نادانلارچە تەقلىد بىلەن، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى چوڭ شەھەر-لەر ۋە باشقا تاشقى جايلار زېرىككەن ئادەتلەر، ئۇسكۇنە ـ قوراللار، شەكىل ـ نۇسخىلار، ھاراق ـ تاماكىلار، زەھەرلىك چېكىملىك-لەر، يېمەك ـ ئىچمەكلەر، قائىدە ـ يوسۇنلار، تەرتىپ ـ مىزانلار بۇ يەردە ئۆزئارا ئۇچرىشىدۇ. بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان مەنىۋى ئەخلەتلەر ئەڭ ساپ ھاۋانى، پاكىز ۋىجدانىنى، ساغلاملىقنا ياتىدىغان ئېلېمېنتلارنى، جەمئىيەتكە قان ۋە ئاقسىل بېرىدىغان غايە ـ مەس-لەكلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن چىرتىپ تاشلايدۇ.

ئىسلاھاتنىڭ شاۋقۇن ـ سۇرەنلىرىگە تولغان بۇ شەھەر ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت، ئىقتىساد، سىياسەت مەركىزى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ئېگىز بىنالارغا، تارام ـ تارام يوللارغا، سېتىقچىلارنىڭ ھارۋا ـ غالتەكلىرى بىلەن تولغان تار كوچىلارغا، ئېتىقادى بىلەن كارى يوق، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەن تېرىككەك ئادەملەرگە، توپ تارقا-تىش مەركەزلىرىگە تولغان زور گەۋدىسىنى قۇرۇپ چىقتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھەيۋەتلىك تۇرقى بىلەن ھەم سىرتنىڭ براك مالىلە-رىنى ئىستېمال قىلىپ، سىرتنى ئادالاپ بېرىدىغان تازىلىق ئىش-چىسى، ھەم تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىدىكى پايانسىز يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ ساخاۋەتلىك داستىخانىدا ئولتۇرۇپ، چىشلىرىنىڭ ئاراچلىرىدىكى گۆشلەرنى تازىلاۋاتقان كىبىرلىك مېھمان.

بۇ يەر دېپلوم، دەرىجە، مەنسەپ كويىدىكى ئادەملەرنىڭ قىز-غىنلىقلىرى بىلەن تولغان. ئادەمدىكى ئىقتىدارنى نومۇر بىلەن ئۆلچەيدىغان ئىمتىھان مائارىپى (جاھاندارچىلىق، كۇن كەچۈرۇش مائارىپى) تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى مىليونلىغان ياشلار-نىڭ دىققىتىنى مۇشۇ يەرگە مەركەزلەشتۈرگەن. ئاتا ـ ئانىلار ئىمتىھان، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى تەق-سىملەيدىغان ۋاقىتلاردا بالىلىرىنىڭ ئىستىقبالى قايغۇسىدا خۇددى

ئافرىقىدىكى ئاھالە كەلكۈنلىرىدەك ئۇرۇمچىگە قاراپ ئاقىدۇ. كوچا ـ كوچىلاردىكى دەك ـ سارايلار، ئىشخانا ـ ئىشخانىلاردىكى يانچۇق ۋە ئاشقازانلار بۇ ساددا مېھنەتكەشلەرنىڭ ئاز ـ تولا بايلىقلىرىغا ئاغزىنى ئاچىدۇ. ئۇلار تاپقان ـ تەرگەنلىرىنى ئۇرۇمچىگە قېقىۋېتىپ، ئۇمىد بىلەن ئۇمىدسىزلىك ئارىسىدا قالغان تەشۋىشلىرىنى يۇدۇپ ئۆز ماكانلىرىغا قايتىدۇ.

يەر شارى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق، مۇھىت كرىزىسى ۋە تۇرلۇك ئاپەتلەرگە قارشى تۇرۇش جەھەتتە بىر گەۋدىلەشتى. ئۇچۇر لىنىيىلىرى ۋە ئالاقە تورلىرىنىڭ مىسلى كۆرۈلمىگەن تېز ئۇنۇمى ماكان، زامان مۇناسىۋىتى جەھەتتە يەر شارىنى كىچىكلەتتى. شۇنداق ئىكەن، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىز جاھان تاۋاكالىرىدىن قانچىلىك يىراق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، تەرەققىياتىنىڭ غىدىقلىشىغا ئۇچرىماي قالمايدۇ. مەدەنىيەت خىللىرىنىڭ ئۇچرىشىشى، بىر ـ بىرىگە تەسىر قىلىشى، ئاخىرىدا زاماننىڭ تەلىپىگە لايىق تاللانغان مەدەنىيەت سەمەرىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى، بىر مۇقەررەرلىك سۈپىتىدىكى قوبۇللانما بولۇپلا قالماي، يەنە بىز ئۇچۇن بىر زۆرۈرىيەتتۇر. بىراق شەرت شۇكى، جەمئىيەتنىڭ ھەر بىر كۈچ نۇقتىسى (ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر ئۇيۇشما، ھەر بىر شەخس) ئۇنىڭدىن ئۆز ئەركىن ئىرادىسىنىڭ جەۋھىرى ئىزلىرىنى تاپالىشى كېرەك. دېمەك، ھەر بىر ئەركىن ئىرادىنىڭ ھەرىكىتى ۋە ئۆزىنى ئىسپاتلىشى ئارقىلىق يارىتىلغان مەدەنىيەتنى ئورتاق مەدەنىيەت دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى بۇنداق مەدەنىيەتنى ھەر بىر جەمئىيەت ئەزاسى سەممىي مۇھەببەت ھېسسىياتى تولۇق تەستىقلىغان ئاساستا «مېنىڭ!» دەپ تەنتەنىلىك ۋارقىرالايدۇكى، ھەرگىز ئۇنىڭدىن كەمسىتىلىش، قورۇنۇش ھېس قىلمايدۇ. ئۆزىنى ئىلمىي قانۇنىيەت بويىچە دەللىلەشتىن قورقمىغان ئەقىدىنىڭ تەبىئىي ئىستەك ۋە ھەققانىي غايىلەرنى مونوپول قىلىۋېلىشى ھېسابىدا، سۈبيېكتىپ پائالىيەتنىڭ رولىنى زورمۇ زور ئىجابىي، سەلبىي، باش پېرسو-

ناڑ، قوشۇمچە پېرسوناژ قەلەم بۆلۈپ بېرىش ئارقىسىدا مەيدانغا كەلتۈرگەن مەدەنىيەتنىڭ ئارىلاشما تەركىبى كۆپ بولسىمۇ، ژانرىس يېتەكچىتۈرەلمەيدىغان قېچىر مەدەنىيەتتۇر. ئۇرۇمچى ئەنە شۇ قېچىر مەدەنىيەت تېپىدىكى شەھەرنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ، بۇ يەردىكى قاندا چەلىغان كىشىلەرنىڭ ۋىجدانى بىلەن ئىمانىمۇ قېچىرلىشىپ كەتكەن. قېچىر مەدەنىيەتنىڭ مەسئۇلىيەتچان دادىسى ۋە ساپ روھقا ئىگە جەلپكار ئانىسى بولمايدۇ.

ماكس ۋېبېر ئۆزىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيىسىدە، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەت مەزمۇنىنى تۆت تىپقا ئايرىيدۇ: 1. مەقسەتكە (نىشانغا) ئۇيغۇن پائالىيەت؛ 2. قىممەتكە ئۇيغۇن پائالىيەت؛ 3. ھېسسىيات جەھەتتىكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچتىن كەلگەن پائالىيەت؛ 4. ئەنئەنىۋى ئادەملەرگە ماس پائالىيەت.

بىرىنچى خىل پائالىيەتتە، كىشىلەر ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، قوللانغان ۋاستەڭنىڭ ئەخلاقىي ئۇقۇم جەھەتتە ياخشى ـ يامان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان بىر يول بىلەن مەنزىلگە يەتسەڭلا بولدى. مەقسىتىڭ توغرا بولسا ئۇنىڭغا يېتىش ئۈچۈن قوللانغان ۋاستەڭ (چارەڭ) خاتا بولغاندىمۇ ئەيىبلىك ئەمەسسەن. ئىككىنچى خىل پائالىيەتتە، سەن پەقەت ۋاستەڭنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇمى ۋە ئەھمىيىتىنىلا چۈشەنسەڭ بولىدۇ. ئۇچىنچى خىل پائالىيەتتە، پائالىيەت قىلغۇچىنىڭ ھەرىكىتى بىردەملىك ھېسسىيات پارتلىشىدىن كېلىپ چىقىدۇيۇ، مەقسەت ۋە ۋاستىنىڭ توغرا، ئۇنۇملۇك بولۇشى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ. تۆمۈر خەلىپىنىڭ «قۇرئان» تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ بەرگەن مەلئۇنلارغا قايىل بولۇپ كېتىشى، خوجىنىياز ھاجىنىڭ توختىنىياز زورنى ئاچچىقلاپ ھەيدىۋېتىپ، كېيىن يەنە پۇشايمان قىلىشى، مەدەنىيەت ئىنقىلابى مەزگىلىدىكى ئەخمىقانە قىزغىنلىق ۋە قىرغىنلار مۇشۇ خىل تىپتىكى پائالىيەتكە كىرىدۇ. تۆمۈر خەلىپە پاجىئەسى بىلەن خوجىنىياز ھاجى پاجىئەسى ئوخشاش بىر پاجىئەنىڭ ئىككى قېتىملىق يۈز

بېرىشىدۇر. بۇ تامامەن تارىخ ھادىسىلىرىگە نىسبەتەن كەلگۈسىنىڭ توغرا ھەرىكىتىگە كېپىل بولالىغۇدەك دەرىجىدىكى ئەقلىي تەھلىل، مەنتىقىي يەكۈن، پەلسەپىۋى نازارەتنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. كارل ماركس ئۆز ئەسەرلىرىدە قەيت قىلىپ ئۆتكەن: «گېگىل بىر ئەسىردە، بارلىق زور تارىخىي ۋەقەلەر ۋە شەخسلەر ئىككى قېتىم پەيدا بولىدۇ، دەيدۇ. ئۇ بىرىنچى قېتىم پاجىئە تەرىقىسىدە پەيدا بولىدۇ، ئىككىنچى قېتىم كۈلكە تەرىقىسىدە پەيدا بولىدۇ، دەپ قوشۇپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالغان» دېگەن ئىبارىلەر يۇقىرىقى ئىككى قېتىملىق پاجىئەگە دەل چۈشسە كېرەك. ئەمما بىز گېگىل بىلەن ماركسلارنى ئۇچىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچى... قېتىملىق پاجىئەلەرنىڭ قايسى تەرىقىدە يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرسۇن دەيلىمۇ؟ ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر دەۋرنىڭ ئۆز گېگىلى، ئۆز ماركسى بولمىسا، تارىخىي پاجىئەلەر مەسخىرە تەرىقىسىدە يۈز بېرىۋېرىدۇ.

تۆتىنچى خىل پائالىيەتتە، كىشىلەر ھە دېسىلا كونا، ئەنئەنىۋى پىكىر قىلىش شەكلىنىڭ يېتەكلىشىدە پائالىيەت قىلىدۇ، بۇ، سەنئەت، پەن ساھەلىرىدە قاتمالىقتا ئەڭ روشەن كۆزگە چېلىقىدۇ.

خوش، ماكس ۋېبېر غەرب جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات يولىنى قانداق ئىزاھلىغان؟ ئۇنىڭ جاۋاب بېرىشچە، غەرب ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن، ئالدىنقى ئىككى پائالىيەت تىپىنىڭ قوماندانلىقىنى قوبۇل قىلغان. مۇڭاپىق مەقسەت ۋە ئۇنۇملۇك ۋاستە كېيىنكى غەرب جەمئىيىتىدە ھەممىنى بەلگىلىگەن.

كارل ماركس: «كىشىنى تاشقى شارائىتلارنىڭ خوجايىنى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش ئورنىغا، ئۇنى بۇ شارائىتقا بويسۇندۇرغان» ئاسىيا جامائەسىنى تۈپتىن ئىسلاھ قىلىش ھەققىدە بۇنىڭدىن تەخمىنەن بىر يېرىم ئەسىر ئىلگىرى خىتاب قىلغانىدى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ئاۋام ھەقلىق ھوقۇقى بىلەن دۇنياۋى تەرەققىياتنى ئىلگىرى

سۇرۇۋاتقان ئەھمىيەتلىك تەسەۋۋۇر، نۇرغۇن ئىقتىسادىي قىممەتكە ئەرزىيدىغان ئېلېكترون ـ ئۇچۇر ۋە ئەقىل سودىسى دەۋرىدە تۇرۇۋاتقاندا، بىز نان مەسىلىسىگە پېتىپ تۇرۇۋاتىمىز. شۇڭا 21 ـ ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرلۇك ساھەلەردىكى ئازغىنە سەرخىللىرىمىز مىللىي مەدەنىيەتنى قوغداش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، جەمئىيەتنىڭ نورمال فۇنكسىيەسىنى قوغداش قاتارلىق تارىخىي بۇرچقا دۇچ كېلىۋاتىدۇ.

يەھۇدىي يازغۇچىسى شولوم ئالىيھىم: «يەھۇدىيلار نېمىگە تايىنىپ ياشايدۇ؟ مانا بۇ ھەقىقىي يەھۇدىي مەسىلىسىدۇر» دېگەندى. زېمىننىڭ مۇقەددەس ئاۋازىنى ئاڭلىيالمغان دانىشلار بۇ سۆزنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن مەنىسىنى چۈشىنەلەيدۇ. بۈگۈنكى 14 مىليون يەھۇدىي 2000 يىللىق سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى باشتىن كەچۈرۈش جەريانىدا «ئىنجىل» غا پۈتۈلگەن ئەجدادىنىڭ روھىنى تاشلىۋەتمىدى، بۇ روھ پارچە ـ پارچە يەھۇدىيلار توپىنى بىرلەشتۈرۈپ تۇردى. ئۇلار ئەۋلادلىرىنى تەربىيىلەيدىغان مەكتەپنى جان تىكىپ قوغدىدى. ئاخىر، يەھۇدىي ئالىملىرى پۈتكۈل نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكۈچىلەرنىڭ %17نى ئىگىلىدى، ئامېرىكىدىكى مىليونېرلارنىڭ %20ى يەھۇدىي، ئامېرىكىدىكى بەش ستۇدىيىنىڭ بىرسى يەھۇدىي.

بىز ئويلىنىشقا ئەھمىيەت بەرسەكلا، ئۆز مەسىلىمىزگە جاۋاب تاپالايمىز. ئىدىيە بىلەن ھەربىكەتنىڭ ئارىلىقى يىراق ئەمەس.

1997 ـ يىل ئاۋغۇست

تېلېۋىزور ۋە پىكىر قىلىش كېسىلى

ئەينەكمۇ ئۆز دەۋرىدە قالتىس مۆجىزىلىك ئۇچۇر بولغانىدى. ئۇنىڭ زىلزىلىسى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مىللىتىمىزنىڭ ئەخلاق ئېڭىنىڭ بىر شاھىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئەينەكنىڭ كارامىتىدىن كەلگەن ھەيرانلىق چۆچەكلىرىمىزگە روشەن ئىزنالارنى قالدۇرغان. دانىشمەنلىرىمىز ئەينەكنى ئۆز - ئۆزىنى تونۇشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە تىمسالغا ئايلاندۇرغان. ئەينەك مىللىتىمىزنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدا ھەقنى تەستىق قىلغۇچى ۋەھىينىڭ سىرلىق يادنامىسى بولۇپ كەتكەن. ئەينەك گويا كېچىنىڭ يۇرىكىدىكى ئالىيجانابلىقتىن ئاپىرىدە بولغان، لېكىن ئۇ يورۇقلۇقنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئىسپاتلىشىدىكى شارائىتتىن ئىبارەت. كېچە ئەينەكنىڭ ئۆز بالىسى ئىكەنلىكىنى كېچىگە خاس تەبىئىتى نۇقتىسىدىن ئېتىراپ قىلمايدۇ. بىراق ئەينەك دېگەن بۇ بالا كىشىلەرگە كېچىنىڭ باغرىدىكى ئېھتىراسلىق دۇنيانى ئېيتىپ قويۇشقا خۇشتار ئىدى. ھازىر كېچە بىلەن ئەينەك ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك ئارىلىقنىڭ بارلىقىنى ھېچكىم دەپ بېرەلمەيدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ قانداشلىقى يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق پاسىلىنىڭ نامەلۇم نۇقتىسىدا ئايان بولىدىغانلىقى ئېنىق.

ھەر ھالدا بۇرۇنقىلار بىزدەك تەييارغا ھەييار ئەمەس ئىكەن، بۇنى ئۇلار نۇرغۇن مېھنەتلىرى ئارقىلىق ئىسپاتلىغان. ھازىر بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزغا سىڭىپ كەتكەن ھاڭۋاقتىلىق بىلەن ھورۇنلۇق ئۇلاردا يوق بولسا كېرەك. ئۇلار نۇرغۇن ئەقلىي ۋە ماددىي مىراس-

www.uyghurkitap.com

لارنى قالدۇرۇپتىكەنۇ، ئۆزلىرىنىڭ شەنىدىن كېلىپچەككە تۇزۇك يادنامە قالدۇرۇشنى ئويلاپ كەتمەپتىكەن. ئۇلارنىڭ ھالال، ساپ، نۇرانە ئەقىل دۇردانىلىرى ۋە تارىخىنىڭ تاناۋىنى تارتقۇدەك يۇرۇش-لىرى ياتلارنىڭ پۇتۇكلىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ جۇلاسىنى يوقاتمىغان. چوڭ ئۆرنەكلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ناھايىتى ئاددىيغىنە بىر مىسالنى ئالايلى: ئۇلار ئەينەكنى كۆرگەندىن كېيىن ھەيران قېلىپلا ئولتۇر-مىغان، بەلكى ئۇنى مەلۇم بىر ئەخلاقىي، غايىۋى دىتىنىڭ مۇجەس-سەمىگە ئايلاندۇرۇش بىلەن بىرگە، كۆز ئالدىدا نەق بولمىغان يىراق دۇنيانىڭ ھادىسىلىرىنى كۆرۈپ كۆزىتىدىغان «جاھانىمما ئەينىكى» گە ئۆزگەرتىپ تەرەققىي قىلدۇرالىغان. روشەنكى، ئەي-نەك بىلەن «جاھانىمما ئەينىكى» ئوتتۇرىسىدا خېلى زور تەرەققى-يات پەرقى بار. ئەينەك كۆرگۈچىنىڭ ئۆزىگە نەق نەرسىلەرنى كۆرسەتسە، «جاھانىمما ئەينىكى» يىراق ئەللەرنىمۇ ھازىرنىڭ ئۆ-زىدە ئەينەكتەك روشەن كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. قاراڭ، پەرھادنىڭ ئاشقانە سەرگۈزەشتىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ سۆيگۈ ئەھلىگە خاس خىسلەت-لىرىنىڭ جۇش ئۇرۇشىغا ئەرمەن مەملىكىتىدىكى شېرىنىنىڭ رۇخ-سارىنى كۆرسەتكەن «جاھانىمما ئەينىكى» سەۋەبچى ئەمەسمۇ! ئەي-نەكنى «جاھانىمما ئەينىكى» گە ئۆزگەرتىش — بىر كەشپىيات، توغرا، ئۇ تەسەۋۋۇردىكى كەشپىيات، لېكىن تەسەۋۋۇردىكى كەش-پىيات بولمىسا ئەمەلىيەتتىكى ماددىي كەشپىيات دەللىلىرىمۇ بول-مايدۇ. ئىنگلىز شائىرى شېللى «شېئىر بېشارەت دېمەكتۇر» دەپ توغرا ئېيتقان. ئىنسانىيەت تەپەككۇرىنىڭ بالىلىقا خاس قاتلىمى دەل ئەپسانە ۋە شېئىرىيەتنىڭ تۇپرىقىدۇر. ئەپسانە روھىيەت ماددىي دۇنياغا تاشلىغان تۇنجى پىكىر چاقمىقى بولۇپ، تەپەككۇرنىڭ ئەزىم دەريالىرى ئۇنىڭدىن كېيىنكى يامغۇر ۋە كەلكۇنلەردىن ھاسىل بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ ئىجادىيلىققا مايىل تەبىئىتى ئەپسانە ۋە شېئىر تەرىقىسىدە رويابقا چىققاندىن كېيىن، ئۇ ئۇزاق ئەسىرلىك ئەقلىي ـ مەنتىقىي ئىزدىنىشلەر جەريانىدا پەننىي ھەقىقەتكە ئايلا-

ئىمدۇ. بۇ پەننىي ھەقىقەت ماددىي قانۇنىيەتكە يېقىن پەرەزگە ئايلىنىپ، ئۇنىڭ ماددىي گەۋدىسى ئۇزاق ئۆتمەي دۇنياغا كېلىدۇ. ئەلىشىر ناۋائىي ۋە ئۇنىڭ ئۇستازلىرى ئەينەكتىن ئىلھاملىنىپ، «جاھاننەما ئەينىكى» نى قىياس قىلغان. بۇ ئۇلۇغۋار قىياس مەيدانغا كېلىپ تۆت ـ بەش ئەسىردىن كېيىن «تېلېۋىزور» دېگەن نەرسە ياسالدى. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاشۇنداق قىياسلىرى بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمىغان، ئۇنى ھەقىقەتنىڭ پەننىي، ماددىي رېئالىغا ئايلاندۇرۇشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدۇق. ئۇنى غەربلىكلەر ياساپ چىققاندىن كېيىن ئەقلىمىز بىر مەزگىل ئالاقزادە بولۇپ، تۆت ـ بەش يۈز يىل ئىلگىرىكى بوۋىلىرىمىزنىڭ خىيال ياقىدىكى كەشپىياتىنى ھۇرۇن بىر ئىپتىخار بىلەن ئەسكە ئالدۇق.

بۇرۇن بىزنىڭ بۇ يەر «غەرب» دەپ ئاتىلىپتىكەن ۋە مەدەنىيەتكە ئائىت نۇرغۇن نەرسىلەر ئالدى بىلەن مۇشۇ يەردە بارلىققا كېلىپ، ئاندىن باشقا ئىقلىملارغا تارىلىپتىكەن. ئەدەبىي ئويغىنىشتىن كېيىن ياۋروپا «غەرب» دەپ ئاتىلىپ، نۇرغۇن يېڭى ئىقلارنى تاراتتى. «غەرب» ئاجايىپ قۇدرەتكە ئىگە خاسىيەتلىك ئىسىم دېسە خۇراپىيلىق بولار، لېكىن يۇقىرىقى ئىككى خىل «غەرب» نىڭ ھېكمىتىنى تارىخىي نەزەر بىلەن تەتقىق قىلىشنىڭ ئۆزى ئاقىلانىلىق بولسا كېرەك.

بۇگۈن «جاھاننەما ئەينىكى» ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر ئەملگە ئاشتى. گەرچە ئۇ ئەقلىي ۋە ماددىي جەھەتتىكى ئاجايىپ يوشۇرۇن ئېنېرگىيىنى قوزغىغا ئېلىپ ياتقان سەھرالىرىمىزغا تولۇق يېتىپ بارالمىغان بولسىمۇ، شەھەرلىرىمىز ئاساسەن تېلېۋىزور بىلەن تورلاشتى. بۇگۈن بىزنىڭ ئەقلىي كۈچىمىز شۇ قەدەر زەئىپلەشكەنكى، ئەجدادلىرىمىز تەسەۋۋۇر قىلغان، ئەجنەبىيلەر ياسىغان ئاشۇ نەرسىگە ھايات ئاتا قىل تارىخىمىزنىڭ ھىدى گۇپۇلدەپ تۇرىدىغان، زىيالىي بىلەن دېھقان ئورتاق چۈشىنەلەيدىغان بىرەر ئىسىمنى قوزغۇشقا قادىر بولالمىدۇق. ھەتتا، ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان

پەن ـ تېخنىكىنىڭ يېڭىدىن ـ يېڭى مەھسۇلاتلىرىغا مىللىي تىل ئۇدارىمىزغا يات نۇرغۇن چۈشىنىكسىز، كىلەڭسىز ئاتالغۇلارنى ئات قىلىپ قويۇشتىن سىرت، «ھاۋارايى» دېگەن بىر ئوبدان ئاتىنىڭ ئورنىغا «مېتىرولوگىيە» دېگەن يات ئىبارىنى دەسسەتتۇق. تىلنىڭ بۇلغىنىشى روھنىڭ بۇلغىنىشىدىن دېرەك بېرىدۇ، بۇلغانغان تىل سۆز ۋە ھەرىكەتتىكى پاساھەتنى ئاستا ـ ئاستا يوقىتىدۇ. ھەرىكەتىدە پاساھەت بولمىغان ئادەم تۇيغۇسىدىكى ئۆتكۈر زىللىقنى، نەپسىلىكنى يوقاتقان ئادەم بولۇپ، بۇنداق ئادەمدە سۆزۈك تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولمايدۇ. ئىلىم ـ پەن تارىخىدىكى ئۇلۇغ بايقاشلار ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تىلىدىكى تەپەككۇر نۇسخىلىرى بىلەنمۇ باغلانغان، ئەدەبىيات ـ سەنئەت تېخىمۇ شۇنداق. روھى قاششاقلىشىپ كەتكەن ئەل ئانا تىلىنىڭ دۇنياۋى تەرەققىياتقا نىسبەتەن مۇستەقىل، خاس ئۇيغۇنلۇقىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ئۇيغۇنلۇق تەسلىمچىلىك دېگەن گەپ ئەمەس. تىللار تەرەققىياتىدىكى ماس قەدەملىك ئۇيغۇنلۇق ساپ، ساغلام ئانا تىلنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. تەسلىمچىلىك ئانا تىلنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ. تىل تەرەققىياتىدا مۇۋاپىق تاللاش ۋە شاللاش بولمىغان ئەھۋالدىكى قوبۇل قىلىشنىڭ ئۆزى نەق تەسلىمچىلىكتۇر. روشەنكى، بۇ ئانا تىلغا ئېغىر خورلۇق ئېلىپ كېلىدۇ. «ئەگەر ئەتە ئانا تىلىم يوقىلار بولسا، مەن بۈگۈنلا ئۆلۈشكە تەييارمەن» ـــ داغىستان شائىرى روسۇل ھەمزەتوف گويا ئاشۇ خورلۇقنىڭ چىدىغۇسىز تەمىنى ئوبدان تېتىغاندى.

بىزنىڭ بۈگۈنكى زىيالىيلار قوشۇنىمىز ئاجىز ـ مېيىپلار قوشۇنىدۇر. ئەسلىدە ئۇلار مىللەتنىڭ تەپەككۇر ئېتىزلىدىكى دېھقانلار بولۇشى كېرەك ئىدى. بىراق ھوسۇلدىن خالىي تۇرۇپ قالغان خامانلىرىمىز ياۋا كوكاتلار بىلەن قاپلىنىپ، روھىمىز بىلەن تېنىمىز تەڭ يىگلەپ قېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنى دېھقانلىرىمىزنىڭ شىجائىتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا يوق گەپ. دېھقانلار ئۆزىنىڭ دېھقان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغاچقا، قارا تەرگە چۆمۈلۈپ ئىشلەپ

«ئاق نانچى» لارنى بېقىپ كېلىۋەردى. ئۇلارمۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئارزۇ قىلىدۇ، بىراق ئېرىشەلمەي قالسا، ئېتىز بىلەن كەتمىننى تاشلىۋەتمەيدۇ. زىيالىيلىرىمىز ئۆزلىرى ئارزۇلىغان ھوقۇق ياكى پۇلغا ئېرىشەلمىسە، خىزمىتى بىلەن قەلىمىنى بىراقلا تاشلىۋېتىدۇ. جىسمانىي ئەمگەك ئادەمنىڭ ئەرلىكىنى تاۋلايدۇ، ھەتتا چۈس-لۇق، قوپاللىق ئېلىپ كېلىدۇ. كىتاب ئىچىدىكى تەلىماتلار كى-شىنى خېنىم مىجەز قىلىۋېتىدۇ. شۇڭلاشقا پروفېسسورلىرىمىز، ئەدىبلىرىمىز، ھەشقاللا ــ رەھمەتلەر ۋە ھارام شەپەتلەرگە ئۆگەن-گەن كادىرلىرىمىز ئاسان باتنايدۇ. ئۇلار رەنجىپ قالسا كۆڭلىنى ئېلىش بەك تەس. ئۇلار ئۆزىنىڭ كىشىلەر ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتى ۋە بۇرچىنى ئويلاشمايلا خەلقنى ۋە ئەجدادىنى چىشلەپ تارتىپ، ئۇلارنى «پالان ــ پەشمەت» دەپ تىللايدۇ. قۇيرۇقىنى قاپقان قىسىر-ۋالغان بىر تۈلكە تولا يۇلقۇشلىنىپ يۇرۇپ، ئاخىر قۇيرۇقى ئۈ-زۈلگەندىن كېيىن قاپقاندىن قۇتۇلۇپتۇ ــ دە، ئىزا ــ ئاھانەت ئىچىدە قېرىنداشلىرىنىڭ ئارىسىغا يېتىپ بېرىپتۇ. بىراق ئۇ يۇزى-نى داپتەك قىلىپ: «قۇيرۇق دېگەن ئارتۇقچە نەرسە، ئۇنىڭ نېمە كېرىكى، سىلەرمۇ مەندەك قۇيرۇقۇڭلارنى كېسىۋېتىڭلار» دەپتۇ. بىزدە شېئىر يازمايدىغانلار شائىرلارنى كېرەكسىز دەپ تىللايدۇ. شائىرلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ قاپىيە دەپتەرلىرىنى پەش قىلىپ، رەقىبى بولمىغان مۇھىتتىمۇ پوق يېگەن خورازدەك قىزىرىپ، ھۇرپىيىپ يۇرۇشىدۇ. ھېكايە يازىدىغانلا بولسا ئوقۇرمەنلىرىنىڭ بىرئاز كۆپ-لۈكىدىن مەمنۇن بولۇپ، گويا توپ ئارىسىدىكى مەدداھقا ئوخشاپ قالدى. تەرجىمانلار، كاتىپلار، تېۋىپلار ھەتتا پىلانلىق تۇغۇت خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا باشقىلارنى كەمسىتىدىغان رىسالە-لىرى بار. ھېچنېمىنى بىلمەيدىغانلار سۈكۈت قىلىش يولىنى تاللا-ۋالغان. بەزى ھاماقەت كادىرلىرىمىز «جىم تۇرۇش» نى «مەسلە-لەرگە ئەتراپلىق قاراش»، «سالماق بولۇش» دەپ ئاتايدۇ. دەرۋە-قە، سۈكۈتپەرۋەرلىك ئۇلارغا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئەكابىرلەردە-

كىدەك سۆلەت بېغىشلايدۇ ـ دە، كىشىلەرنى تەپ تارتقۇزالايدۇ. «بىلمىسەك، جىم تۇر» دېگەن گەپ بار، بىزدە بۇ گەپ «بىلسەڭمۇ جىم تۇر» دېگەنگە ئۆزگىرىپ كەتكەن. شۇڭا زامانىمىز ئىچى ئاداپ كەتسىمۇ، تاپىنى سىرقىرىسىمۇ، بېشى پىچاق تەققاندەك ئاغرىسىمۇ جىم تۇرىدىغان قەھرىمانلار بىلەن تولۇپ كەتكەن.

زىيالىيلارنى ئۇلۇغ دېگۈچى ئەربابلارمۇ بار، ئاسان ياتلىشىدىغان تەسلىمچى دېگۈچىلەرمۇ بار. قانداقلا بولمىسۇن، ھازىرقى قوغدىنىش خاراكتېرلىك مەدەنىيەت ھالىتىمىزدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، زىيالىيلىرىمىز لوپا ئەينەك بىلەن ئۆتمۈشتىكى بەخت ـ سائادەتنىڭ ئۇۋاقلىرىنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىدىغان، ئالدىدىكى ئۇستەل چىرىغى چۈدەن پوقى بىلەن بويىلىپ كەتسىمۇ كۆرمەيدىغان ھالەتتە، بۇگۈنگە نىسبەتەن قىلچە مەسئۇلىيەتسىز ساددا ئېتىبارلىق كەلگۈسىگە نىسبەتەن مېھنەتسىز ئۈمىد بىلەن ياشىماقتا.

ناپولېئون دېھقانلارنى ھەربىي قوشۇننى تەشكىللىگۈچى مەنبە دەپ مەدھىيىلىگەنىدى. فرانكلىن «ئۆرە تۇرغان دېھقان ئولتۇرغان جانابتىن ئەلا» دەپ تولىمۇ ياخشى ئېيتقانىدى. ئۇلار قارا ئەمگەك لاگېرىغا ئەزا قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، شەھەرلىرىمىزدىكى ئىدارە ـ ئورگانلارغا، مەكتەپلەرگە پەرزەنتلىرىنى ئەۋەتىپ بېرىۋاتىدۇ. بۇ پەرزەنتلەر ئازغىنا ئۆتكەندىن كېيىن «شەھەرلىك» بولۇۋالىدۇ ۋە ياۋاش ـ يۇمشاق تۇرمۇشنىڭ سىزىقىدا ماڭىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مەۋجۇتلۇقىدا دېھقانلارنىڭ سالمىقى ناھايىتى زور بولماقتا. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى زىيالىيلارنىڭ بۇگۈنكى روللىرىنى ئېيتقاندا، زىيالىيلار ئۆز ئاتىقىغا لايىق بۇرچىنى ئۇستىگە ئالالمىدى. بۇرۇنقى ئۆلىمالار ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا بىلەتتىكەن. شۇ زامانلاردا ئەرەب، پارس تىللىرى بۇگۈنكى ئىنگلىز تىلىدەك زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئاچقۇچى ئىدى. بۈمۇ شۇ مىللەتلەر يارالقان مەدەنىيەتنىڭ دۇنياۋى تەسىر كۈچى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. ئۇيغۇرلار ئەرەب، پارس تىللىرىنى چوڭ بىلگەن

دەۋر دەل ئىسلام مەدەنىيىتى پارلاق نۇر چاچقان دەۋر ئىدى.

غەرب ئىنقىلاب خاراكتېرلىك تەرەققىياتنى باشتىن كەچۈرۈپ بۇگۈنگە كەلگەندە، بىز تېخى دۇنياۋى تىل ۋە دۇنياۋى مەدەنىيەت-نىڭ سەھنىسىدىن ئورۇن ئېلىش تۇگۈل، بۇنداق ئەقەللىي سەۋىيە تېخىچە بىزگە فانتازىيە (غارايىبات) تۇيۇلماقتا. زىيالىيلىرىمىز 20 ـ ئەسىردىكى غەربنىڭ كاستۇم ـ بۇرۇلكىسىنى كىيەلىگەن بولسىمۇ، لېكىن 20 ـ ئەسىرنىڭ ئىدىيىسىگە ئىگە ئەمەس. نە-مىشقا بۇنداق دەيمىز؟ چۈنكى بىزدە مىللەت ئىدىئولوگىيىسىنى دۇنياۋى ئېقىمغا ئېلىپ كىرىدىغان بىر تۈركۈم زىيالىيلارنىڭ ماس-لىشىشچان مېخانىزملىق قۇرۇلمىسى بارلىققا كەلمىدى، بىزدە ئۆ-زىنى خەلقئارالىق نۇقتىدىن كۆزىتىپ باھالايدىغان، چوڭ ئاممىۋى مەسئۇلىيەت بىلەن پىكىر يۈرگۈزىدىغان ۋە بۇ پىكىرنى ھەقىقىي ئەمەلىيەتنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى سىستېمىغا سېلىپ، دۇنياۋى يۈز-لىنىشنىڭ ئوق سىزىقىغا ئۇلايدىغان كىشىلەر ناھايىتى ئاز، ناھايى-تى ئاز! خوش، ئاللا نېسىپ قىلسا، كېيىن بۇ ھەقتە تۇزۇك توختىلارمىز. گېپىمىزنىڭ يۆنىلىشىگە قايتىپ كەلسەك، بىز ئە-گىلىك نۇقتىسىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاڭ نۇقتىسىدىمۇ دېھقان مىل-لەت بولۇپ قالدۇق. بۇ دېگىنىمىز بىزدىن مىللەتنىڭ دۇنياۋى سەمە-رىسى بولۇشقا تېگىشلىك كىشىلەر 20 ـ ئەسىردە چىقمىدى دېگەن-لىك ئەمەس. كېسىپ ئېيتقاندا، 20 ـ ئەسىردە بىزدە قەھرىمانلار تالايلاپ بولۇش بىلەن بىرگە، داھىي خاراكتېرىدىكى كىشىلەرمۇ بولغان، مەسىلە بىر جەھەتتە، ئىجتىمائىي قاتلاملار قۇرۇلمىسىدە-كى پۈتۈنلۈك ۋە مۇكەممەللىكنىڭ ئىشقا ئاشمىغانلىقىدا، يەنە بىر جەھەتتە، خەلقئارالىق تۈيغۇنىڭ دېگەندەك ئۆتكۇر بولمىغانلىقىدا.

تېلېۋىزور ئاخبارات، ئۇچۇر، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، مەدەنە-يەت جەھەتتە ئۆزگىچە سۈرئەت ۋە شەكىل ئېلىپ كەلدى. تېلېۋىد-زىيىلىك ئۇچۇر لىنىيىلىرى ۋە سەنئەت فورمىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەمدە ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشى بولۇپمۇ شەھەر ئاھا-

www.uyghurkitap.com

لىسىگە نىسبەتەن نۇرغۇن قۇلايلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. ئالدىراش تۇرمۇش رىتىمى، ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىنىڭ تەدرىجىي يوقىلىشى، ماددىي تەقەززالىقنىڭ تەخىرسىز ھالدىكى كۈچىيىشى، جۇملىدىن مەئىشەتپەرەسلىك تېپىدىكى مەنىۋى گادايلىقنىڭ باش كۆتۈرۈشى، ساددا، ئەخمىقانە، يارىشىمسىز، ئەگەشمە يوسۇنۇازلىق قاتارلىقلار شەھەرلىكلەرنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقى (خاس خاراكتېرى) نى ۋەيران قىلىۋەتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلار كىتاب ـ ژۇرنال، گېزىت كۆرۈشنىڭ ئورنىغا تېلېۋىزور كۆرۈپ دۇنيانى چۈشەنمەكچى — ئەڭ ياخشىسى، ئىچ پۇشۇقىنى چىقارماقچى بولۇشتى ۋە ئاستا ـ ئاستا بۇنىڭغا كۆنۈكۈپ كەتتى.

تېلېۋىزور ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى نىسبەتەن كۆچەيتتى. ئۇنىڭ قانالىرى ۋە پروگراممىلىرىنىڭ كۆپ خىل ۋە رەڭدار بولۇش ئالاھىدىلىكى قىزىقىش سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغان ئاۋامنى تۇرلۇك نۇقتىدىن ئۆزىگە تارتىپ، مەجبۇرىي رەۋىشتە دېگۈدەك غىدىقلاش رولىنى ئوينىدى. كىشىلەر يېلىتسىن، كلىنتون، ماندېلا، ئاراپات، دودايېففا ئوخشاش ئاخبارات چولپانلىرىنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئۇلارنىڭ چىرايى، ھەرىكىتى ۋە كىيىم ـ كېچەكى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ تەھلىل قىلالايدىغان ئىمكانىيەتكە ئېرىشتى. دۇنيا ۋەزىيىتىنى گېزىت ـ ژۇرناللار ئارقىلىق كۆزىتىشمۇ بىر خاسلىققا ئىگە، چۈنكى ئۇلاردىكى پىكىر قىلىش بىلەن نۇقتا ئۆزىنىڭ گېزىت ـ ژۇرنالغا خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. بىز يېزىق ماتېرىياللىرىنى كۆرگەندە، سۆز ـ جۈملىلەر چىقارغان پاسقا تايىنىپ مۇھاكىمە قىلىمىز، ئەمما، تېلېۋىزور ئېكرانى ئالدىدا تۇرغىنىمىزدا، دۇنيانىڭ ۋەزىيىتىنى كۆرۈشتىكى بىرقەدەر راست بولغان، مەتبۇئات يوشۇرۇشقا ئۇلگۈرەلمىگەن، ئايرىم چېنىپ قالىدىغان ئۇششاق ئاممىلار بىلەن بىرلەشتۇرەلەيمىز. تارىخ سەھنىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەربىر قەدەمى خۇددى كۆچلۈك ماگنىت تاياقچىسىنىڭ ھەرىكىتى نۇرغۇن

تۆمۈر ئۇۋاقلىرىنى ئۇيان ـ بۇيان قىلىۋەتكەندەك، مىليونلىغان ئاۋامنىڭ تەقدىرىگە كىرىشىپ كەتكەن بولىدۇ، ھەتتا تارىخنىڭ ئايرىم سەھىپىسى داھىيلارنىڭ مەلۇم قول ھەرىكىتى، تەبەسسۇمى ياكى قاپاق تۇرۇلۇشى بىلەن بۇاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تېلې-ۋىزور ئاشۇنداق ئىنچىكە دېتاللارنى كۆزەتكىلى بولىدىغان «چىن-لىق» تۇر.

تېلېۋىزور يەنە ھەر قايسى ئەل كىشىلىرىنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرىنى، ھايات دەرىجىسى ۋە شەكىللىرىنى، يۆنىلىشىنى چۈ-شەندۈرىدىغان ئىقلىمنامە. ئۇنىڭ ئېقىنى رەڭگارەڭ ئۆرپ ـ ئادەت ۋە ئىدىيىدىن توقۇلغان جاھاننەمانىڭ چۈۋۈلۈشىدىن ھاسىل بولغان رىشتە بولۇپ، ئۆزگىرىشچان سۈرەت دولقۇنلىرى بىزگە ئىنسان قىسمەتلىرىگە دائىر ئاجايىپ ھېكايىلەرنى ستېرېئولۇق رەۋىشتە سۆزلەپ بېرىدۇ. شۇڭا ئۇ كىشىنىڭ دىققىتىنى رەھىمسىز غىدىق-لايدىغان «قامۇسۇل ئالەم». يېغىپ ئېيتقاندا، دۇنيا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشتا، ھۆكۈمەت ئۇچۇن ئاڭ فورمىلىرى، ھاكىمىيەت يوسۇنلىرىنى تەرغىب قىلىشتا تېلېۋىزور ئەڭ بۇاستە، ئەڭ ئۇنۇ-ۋېرسال، ئەڭ ئاممىباب، ئەڭ ئۇنۇملۇك قورالغا ئايلاندى. ھەتتا تېلېۋىزورنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى ساۋاتسىزلارنىڭ جاھىل كاللا-سىنىمۇ يېرىپ كىرىپ، تەشۋىقاتنىڭ كەينىدىن ئاق ـ قارىنى ئايرىماستىن غىڭ قىلماي ماڭىدىغان قىلىۋېتىدۇ ۋە ئۇلارنى مەلۇم ئاڭ فورمىسى ياكى تەشۋىقاتنىڭ جاھىل، خۇراپىي مۇخلىسلىرىغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.

تېلېۋىزور سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت بارغانسېرى بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بولۇپمۇ دۇنيانى تۇزۇك بىر چۈشىنىشكە ۋە ئۆزىنى دۇنياغا چۈشەندۈرۈشكە تولىمۇ موھتاج ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تۇرمۇشىدا مۆلچەرلىگۈسىز ئىجابىي قىممەتكە ئىگە. ئەپسۇسكى، بىر قىسىم توك يېتىپ بارمىغان قىر ـ يېزىلىرىمىز غۇۋغا بىلەن سىياسىي

www.uyghurkitap.com

سودىغا تولغان 20 ـ ئەسىرده ھېچنېمىدىن بىخەۋەر قاراڭغۇ ۋادا بولۇپ تۇرۇۋەرمەكته. شۇڭلاشقا تېلېۋىزىيه يوللىرىنى ھەممه يەرگه تەڭ تۇتاشتۇرۇش يەنىلا نۆۋەتتىكى يىللاردىكى، ئېھتىمال، كېيىنكى ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى جىددىي ئېھتىياج بولۇپ قالار، ئېھتىمال بۇ «جىددىي» لىك دىققەتنى تارتىپ كەتمىگەن كونا يادنامىگه ئايلىنىپ قالار.

تېلېۋىزور «غەربىي دىيار» نىڭ مەركىزىي شەھەرلىرىدىكى زامانىۋىلىقنىڭ نېسى بولمىغان روشەن بىر جۈلاسى. ئەلۋەتته ئۇ كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ھاياتىغا سىڭىپ كىرگەن «تېخنىكا جەننىتى» بولسىمۇ، بەزى پاسسىپ تەرەپلەرگه ئىگه بولالماي قالمىدى.

تېلېۋىزور ئوتتۇرىغا چىققان ھامان كىشىلەر ئۇنى ئۆزىنى مەنىۋى ياقتىن تەربىيىلەشتىكى بىردىنبىر ۋاستە قىلىۋالدى. گويا گېزىت ـ ژۇرنال كۆرمىسىمۇ دۇنيانىڭ خاھىشىنى چۈشىنىپ ماڭمىدىغان بولدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە ئائىت ئېستېتىك ئېھتىياجنى ئېكراندىكى فىلىملەر ئارقىلىق قاندۇرىدىغان بولدى. نەتىجىده، بارا ـ بارا كىتاب ئوقۇمايدىغان، گېزىت ـ ژۇرنالغا ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدىغان ئاھالە تەركىبلىرى شەكىللەندى. كىتاب تىجارىتى قىلمىدىغان خادىملارنىڭ دېيىشىچه، ئۇرۇمچى ئاھالىلىرىنىڭ ئۇيغۇر جەمئىيىتىگه نىسبەتەن مەدەنىيەت ـ مائارىپ ساھەسىدىكى ئورنى، رولىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىتابقا ئەڭ ئاز مۇشتەرى بولىدىكەن، يەنىلا كۆپلىگەن تىراژ نامرات ھېسابلانغان جەنۇبتىن كېلىدىكەن. مېنىڭچه، بۇ ھەقىقەتەن توغرا ئىنكاس بولۇپلا قالماي، بۇ ئەھۋال تۇپ ـ نېگىزىدىن ئېيتقاندا زور پاجىئەدۇر. نۇرغۇن كادىرلار ۋە كەسپىي خادىملار كىتاب ـ ژۇرناللارنى بىكارغا بەرسىمۇ ئوقۇمايدۇ. ئەسلىده ئۇلارنىڭ بىرقەدەر ئەۋزەل ئىقتىسادي شارائىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىتاب ـ ژۇرناللارنى ئالاھىده سېتىۋېلىپ كۆرگەن بولسا ئەمەلىيەتكه ئۇيغۇن بولاتتى. بەلكىم ئۇلار ئۆزلىرىنى خىزمەت ئىشى بىلەن بەكلا ئالدىراش دېيىشى

مۇمكىن. ياۋروپا ۋە ئامېرىكىنىڭ 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى رەھبەرلىرىدىن چېرچىل، دېگول، ئېزىنخوۋېرلار دەھشەتلىك ئۇرۇش پەيتلىرىدىمۇ كىتاب ئوقۇغان. ئۇلارنىڭ ئوقۇغانلىرى كۆڭۈل خۇشى خاراكتېرىدىكى كىتابلار بولماستىن، بەلكى تارىخ، پەلسەپە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئائىلىسىدىكى چوڭقۇر مۇلاھىزىنى تەلەپ قىلىدىغان كىتابلار ئىدى. ھازىرقى كەسپىي خادىملار ئۆزلىرىنىڭ تار نەزەر دائىرىسى بىلەن مەسىلىلەرگە ھۆكۈم قىلىشقا، خىزمەتلەرگە كاشىلا تۇغدۇرۇشقا بەكلا ئامراق. ئۇلاردا ئۆزىنى ئوبدان دەڭسىمەسلىك ئېغىر، ئۆزىنىڭ پىكرىنى ئەڭ توغرا دەپ قارايدۇ. رەھبەرلەردىكى بيۇروكراتچە ئىستىل ئۇلارغىمۇ داۋالغىلى بولمايدىغان راك كېسىلىدەك يامراپ كەتكەنكى، ئۇ بەئەينى يېڭى تىكىلگەن كۆچەتلەرنىڭ تۇۋىگە تۆكۈلگەن شوردەك ھېچنېمىنى ئاينىتمايدۇ. بيۇروكراتىزم دەھشەتلىك سازلىققا ئوخشايدۇكى، تالانتلىق كىشىلەرنى چۆكتۈرۈپ تۇرىدۇ، ھېچكىم ھېچكىمنى قۇتقۇزمايدۇ.

مانا بۇگۈن، مىڭ يىل بۇرۇن ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتىنىڭ قانۇن قۇرۇلمىسىنى لايىھىلىگەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ چەت ئەلدە ئەڭگۈشتەر دەپ قارالغان شاھ ئەسىرى «قۇتادغۇ بىلىگ» نىڭ باھاسى يەتتە يۈەنگە چۈشۈرۈلسىمۇ، توپا بېسىپ ياتىدۇ. دۇنيا كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەرنى نەشر قىلىشقا توغرا كەلسە، تۇزۇك تىراژ كەلمەي، نەشرىياتچىلارنى تەڭقىسلىقتا قويۇۋاتىدۇ. شائىر ـ يازغۇچىلار نەشرىيات تەرىپىدىن سېلىنغان تىراژ سېلىقىنىڭ بېسىمى ئاستىدا كىتابخانا دىرېكتورلىرىغا يالۋۇرۇۋاتىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئېنىق ھالدا تۇزۇملەشتۇرۇلگەن ئىدىئولوگىيىگە، بۇيرۇقلاشتۇرۇلغان بازار ئىقتىسادىغا بېرىپ تاقالسىمۇ، بەرىبىر جەمئىيىتىمىزدىكى پاجىئەلىك مەدەنىيەت ھادىسىلىرى بولۇش بىلەن مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە كىشىلەرنى ئازابلىماي قالمايدۇ.

www.uyghurkitap.com

تېلېۋىزور چىقىۋىدى، ناخشا ـ ئۇسسۇلچىلار، سازەندىلەر جەمئىيەتتىكى پىكىر ئېقىمىنىڭ جەلپكار نۇقتىسىغا ئايلاندى. دوكتور ۋە پروفېسسورلىرىمىز، ئاكادېمىك ۋە نەزەرىيىچىلىرىمىز دەسسەپ ئۆتۈپ كەتسە بولىدىغان تاختا كۆۋرۈك بولۇپ قالدى. تېلېۋىزور گويياكى دىلى ئۇزۇك يىگىتلەرنىڭ يىغىسىنى ئاڭلايدىغان، خۇشپىچىم خېنىملارنىڭ جىلۋە ـ نازلىرىغا سەمە بولۇپ جاھاننىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكلىرىنى ئۇنتۇيدىغان، ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا ـ ئانىلارغا ناخشا ـ ئۇسسۇل ئارقىلىق نەزىرە قىلىدىغان، بالىلارغا ئاتاپ دۇئا قىلىدىغان ۋاستىدەك بولۇپ قالدى. تېلېۋىزور ھەر خىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى كىشىلەرگە تونۇتىدىغان سەھنە بولۇشنىڭ ئورنىغا، بىزنىڭ نەزەرىمىزدە گويا بىر ئويۇنچۇققا ئايلىنىپ قالغىلى قويتى.

بىز ئومۇمەن قالاق ئىقتىسادىي مۇھىتقا پېتىپ قالدۇق. مەدەنىيەت ـ مائارىپىمىز ئىقتىسادىي يېغىلىق دەۋرىنىڭ رەھىمسىز خىرىسىغا دۇچ كەلمەكتە. بىزدە سەھنە سەنئىتى بار دېيىلسە، ئەلنەغمە ياكى فولكلورغا ياتىدىغان ئەنئەنىۋى شەكىلدىكى سەنئەت بار. كىنو ـ تېلېۋىزىيە سەنئىتىمىزنىڭ ئاران ۋۇجۇدقا چىققان بىخلانما مەۋجۇدىيىتى ئۆز ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەن. شۇنداق ئىكەن، كلاسسىك ئەدەبىيات ـ سەنئەت بايلىقىمىزنى، ئەپسانە، رىۋايەت، چۆچەكلىرىمىزنى، تارىخىي، ئىجتىمائىي جەريانلىرىمىز ۋە قىسمەت ـ تەقدىرىمىزنى ئېكرانغا ئېلىپ چىقىشىمىزغا مۇمكىن بولمىدى. شۇڭلاشقا تومۇرلىرىدا ئۆزىمىزنىڭ ئىسسىق قېنى ئېقىپ تۇرۇۋاتقان سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىمىز سۇن ۋۇكۇڭ، خېمەن، رامبولارنى بىلەلىگەن بولسىمۇ، چىن تۆمۇر باتۇر، كەمەك ئەييار، ئاپراسىياپلارنى بىلىشتىن قۇرۇق قالدى. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تېلېۋىزور ئۆزگىلەرنى بىلىشتىكى زور پۇرسەت بولۇش بىلەن بىرگە، ھازىرقى رېئال ئىقتىسادىي، مەدەنىي مۇھىتتا ئۆزىمىزنى ئۇنتۇشقا ئېلىپ بېرىۋاتقان چوڭ خەۋپ. ئۇنى مۇشۇنداق پەۋقۇلئاددە

شارائىتتىكى خېروئىن دېسە گېپىمىز ئېشىپ كېتەرمۇ؟ مەن چا-
كىنا كونسېرۋاتىپلاردىن ئەمەسمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە پەن ـ تېخنى-
كىنىڭ ماددىي ۋە سىياسىي مەسىلىلەردىكى رولىنى مەلۇم مەنىدە
چۈشەنسەم كېرەك دەپ قارايمەن. شۇڭلاشقا تېلېۋىزىيىنىڭ تېز
ئومۇملىشىشىنى يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمدەك بەكمۇ ئارزۇ
قىلمەن. مەسىلە، تېلېۋىزورنىڭ ئەۋزەل تەرەپلىرىنى كۆرۈپ يە-
تىش بىلەن بىرگە، ئۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان پاسسىپ ئاقىۋەت-
لەرگىمۇ نەزەر سېلىشنىڭ ئوخشاشلا مۇھىم ئىكەنلىكىگە دىققەت
قىلىشتا. دۇنيادا ھېچقانداق تىنچلىق ئۇرۇشنىڭ مەۋجۇت بولماس-
لىقىغا ھۆددە قىلالمايدۇ. ئەلۋەتتە، سەۋەك سىياسىيون بۇنى ھەر
ۋاقىت ئېسىدىن چىقارمايدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، مەدەنىيەت پەر-
ۋىشچىلىرى پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئىلغار ئىجتىمائىي رولىنى مۇئەي-
يەنلەشتۈرۈش بىلەن بىرگە، قىممەتلىك مىللىي ئالاھىدىلىكلەرگە
قارىتا قىسمەن يوقىتىش ئېلىپ كېلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت يەنە بىر
پاكىتنى ئېتىراپ قىلىشى كېرەك.

زىيالىي ئەپەندىلەر، شەھەر مىشچانلىرى دىققەت قىلىشى كې-
رەككى، تېلېۋىزورنىڭ ھەددىدىن زىيادە بۇاستىلىكى ۋە ئاممىۋى-
لىقى كىشىلەرنىڭ دىققەت دائىرىسىنى قورقۇنچلۇق دەرىجىدە تارايـ
تىۋەتتى. شەيئىلەرنى كۆزىتىش ئۇسۇلىنى، باھالاش نۇقتىسىنى
ھەقىقىي ئەمەلىيەتنىڭ تەلىپىدىن يىراقلاشتۇرۇۋەتتى. بۇنداق ئەھـ
ۋالدا، بالىلار ئاسانلا ھۇرۇن، جاھانكەشتى، ئۆيدە ئولتۇرۇپ
شەھەر ئالىدىغان خىيالپەرەس بولۇپ قالىدۇ. تېلېۋىزور ھامان
ئەمەلىيەتنىڭ نەق ئۆزىنى تەقدىم قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئۇ-
نىڭدىكى نومۇرلار مۇقەررەر ھالدا مۇئەييەن مۇئەسسەسە ئۇچۇن
خىزمەت قىلىدىغان ئورگانلار، مۇھەررىر ۋە ئوپېراتورلارنىڭ دىتى
بويىچە ئىلگىرى ـ ئاخىر، ئاستىن ـ ئۇستۇن قىلىنىدۇ،
كېيىنچە ـ ئۇلىنىدۇ، رەتلىنىدۇ ۋە ئاخىر غەيرىي تەرتىپتىكى
«ھەقىقىي» ئەمەلىيەت قىلىپ چىقىلىدۇ. شۇنداق ئىكەن، تېلېۋىز-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

زور ئېكرانى ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەم ئۇنى ئۆزىگە خاس قىممەت قارىشى ۋە دۇنيا قاراش بىلەن باھالاپ، ئۆزىگە ھەقىقىي ئەسقاتتىدۇغان توغرا ئۇچۇرنى ئالالىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن باشقا خۇرۇچلار — ئەمەلىيەتكە چۆكۈش، ئويلاش، پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق تەربىيىلىنىش، زۆرۈر كىتاب ـ ماتېرىياللارنى كۆرۈش، مېڭىنىڭ تەپەككۇرلۇق رولىنى تاۋلاش — ئىنتايىن زۆرۈر.

ئۇيغۇرلار خەت تونۇش جەھەتتىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىلمەي 20 ـ ئەسىرنى ئۇزاتماقتا. قاراڭ، جاھان كومپيۇتېر تورىغا كىرىپ بولدى. بىز 21 ـ ئەسىرگە يەنە بىر ساۋاتسىزلىقنى ئۈستىمىزگە ئېلىپ كىرىدىغان بولدۇق.

ئەجەبا، كېچىكىش بىزگە ئاللا مەخسۇس قالدۇرغان قىسمەتمۇ؟

1996 ـ يىل سېنتەبىر

ئاۋام روھىدىكى قىرغاقلار ۋە كۆۋرۈك

ھەرخىل مەدەنىيەتنىڭ ساداسى ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ بۈگۈنكى كەڭ ۋە يۈكسەك ھاۋاسىدا تەنتەنە بىلەن ئۇچراشماقتا. كىشىنىڭ ئەقلىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بۇ مەنزىرىدىن ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئۆتمۈشى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز. شۇنىڭدەك، ئەلمىساقتىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان چوڭقۇر تارىخىي دوستلۇقنىڭ ھاياتىي كۈچىدىن، ئۇنىڭ پارلاق كېلەچىكىدىن پەخىرلىنىپ تۇرۇپتىمىز. بۈگۈنكى دوستلۇقنىڭ سەھنىسىدە تۇرۇۋاتقان ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى غۇرۇرى بىلەن ياشىماقتا. روشەنكى، بىر مىللەتنىڭ غۇرۇرى ۋە ئىپتىخارى، بىلىشىنىڭ نۇرغۇن قاتلاملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان مەدەنىيەتنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىدۇ. ئىجتىمائات ۋە ئەقلىنىڭ ئۆرنەكلىرىگە باي بولغان، زامانلارنىڭ ئۆزى ئۈستىدىكى چەكسىز ئويلىنىشىغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان كۆپ قىرلىق مەدەنىيەت، ئۆزىنىڭ مەغرۇرلۇقى بىلەن باشقا بىر مەدەنىيەتنىڭ تېررىتورىيىسىگە بىمالال سىڭىپ كىرەلەيدۇ. ھەممىگە ئايانكى، قەدىمكى گرېك مەدەنىيىتى ئۆزىنىڭ سېھرى بىلەن ھازىرمۇ كىشىلەردە چوقۇنۇش پەيدا قىلالايدۇ. مىسىرنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت مۆجىزىلىرىمۇ بۈگۈنكى دۇنيا ئۈچۈن قىيىن سوئال. مەدەنىيەت ئۆزىدە بولمىغان ياكى كەم بولغان نەرسىلەرنى ئۆزىدىن باشقا بىر مەدەنىيەتنىڭ خەزىنىسىدىن قوبۇل قىلىدۇ. بۇنداق قوبۇل قىلىش ئەنئەنىۋى قارىشىلىق كۈچىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان بولىدۇ.

مەدەنىيەتنىڭ ئەسلىدىكى ساپاسى ۋە كېيىنكى راۋاجى ئەنە شۇ يوسۇندا ئىشقا ئاشىدۇ. تارىخچىلار ۋە مەدەنىيەتشۇناسلار شۇنى ئورتاق ھالدا مۇئەييەنلەشتۇرىدۇكى، مەدەنىيەت تارىخىدا ئۆزىنىڭ كۆچلۈك ئىمتىيازىنى يوقاتماي كېلىۋاتقان گرېك مەدەنىيىتى دەسلەپتە غەربىي ئاسىيا ۋە مىسىر مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا تەرەققىي قىلغان. قەدىمكى مىسىرلىقلارنىڭ ماتېماتىكا ۋە ئاسترونومىيە جەھەتتىكى بىلىملىرى گرېتسىيىنىڭ مەدەنىيىتىگە كۈچ قوشقان. ئەپسانە شەكلىدىكى گرېك پەلسەپىسىنىڭ پەنىنى ئاساسقا ئىگە بولۇشىغا تۇرتكە بولغان. قەدىمكى گرېتسىيە تارىخچىسى ھېرودوت (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 484 — 425 ـ يىللار) نىڭ بايان قىلىشچە، بۇرۇنقى مىسىرنىڭ بىر پادىشاھى ئەلنى ئۇنۇملۇك ئىراده قىلىش، دۆلەتنىڭ مالىيىسىنى تەڭشەش ئۈچۈن كەڭ كۆلەملىك يەر تەقسىملەش ئىشىنى ئېلىپ بېرىپ، يەرنى خەلقلەر چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش تۆت چاسا شەكىلده بۆلۈپ بەرگەنىكەن. خەلق يەرنىڭ كۆلىمىگە قاراپ تۇرۇپ پادىشاھقا ئىجاره ھەققى تاپشۇرىدىكەن. ناۋادا دەريا، كەلكۈن سۈلىرى بىرەرسىنىڭ يېرىنى زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچراتسا، ئۇ بېرىپ پادىشاھقا مەلۇم قىلىدىكەن. پادىشاھ يەرنىڭ قالغان قىسمىنى ئۆلچەپ تاپشۇرىدىغان ئىجارە ھەققىنىڭ مىقدارىنى ئۆزگەرتىپ مۇۋاپىقلاشتۇرىدىكەن. بۇ يەر ئۆلچەشنىڭ كەشپ قىلىنىشى بولۇپ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا گرېتسىيەمۇ بۇنى ئۆزلەشتۇرگەنىكەن. مانا بۇ ئادالەتنىڭ تەقەززاسىدا دۇنياغا كەلگەن ئىپتىدائىي ماتېماتىكا بولۇپ، ئەينى دەۋر مەدەنىيىتىنىڭ سەمەرىسى سۈپىتىده ئىنسانىيەتنىڭ بايلىقىغا ئايلانغان ھەقىقەتتىن ئىبارەت مەڭگۈلۈك غايىنى ئەملىيلەشتۇرۇشنىڭ شۇ دەۋرىدىكى كۆرسەتكۈچى بولۇپ قالغان.

دېمەك، گرېتسىيە مىسىرنىڭ ئەقلىنى قوبۇل قىلىش بىلەنلا ئۆزىنىڭ ئەقلىنى يوقىتىپ قويمىدى، ئېگەي دېڭىزىنىڭ تىنىم تاپماس شاۋقۇنلىرىغا قۇرداش بولۇپ ياشىغان ئەجدادلىرىنىڭ ئەخلا-

قىي ۋە غايىسى گرېتسىيىنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىغا ئەڭگۈشتەر بولۇپ قېلىۋەردى. بەلكى ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى پۈتۈن ياۋروپا پەل-سەپىسىنىڭ ئانتىك مەنبەسى بولۇپ قالدى. بۇگۈنكى كۈندە گرېك-لارنىڭ پەلسەپىسى غەربنىڭ، ھەتتا شەرقنىڭ تەپەككۇر خەزىنىسى-گە ئايلاندى. ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتى شائىرلارنىڭ پىكىر خامىنىغا بەرىكەت ئاتا قىلىدىغان خىزمىغا ئايلاندى.

جۇڭگو دۇنيادىكى يەنە بىر شۆھرەتلىك مەدەنىيەتنىڭ ئانىسى. شۇڭلاشقا بۇگۈنكى ئىراق شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ۋۇجۇدىدىن جۇڭ-گونىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى خېلى كۆپ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. جۇڭگودىن ئىبارەت بۇ ئەدەپ ـ ئەخلاق دۆلىتى يارانقان تەرىقەت تەلىماتى ئەينى ۋاقىتتا ياپون مىللىتىنىڭ ئىدىئولوگىيىسى-گە سىڭىپ، ئۇلارغا خاس بولغان شىيەندياۋ دىنىنىڭ شەكىللىنىشى-نى كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. ئىراق شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتمەسلىك بولمايدۇكى، ياپونىيەنىڭ شىيەندياۋ دىنىدا ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئىسلا-ھات بولۇپ تۇرغان. مىدزى دەۋرىگە كەلگەندە، ياپون مىللىتى يۇرگۈزگەن ئىسلاھات ئەنئەنە بىلەن بولغان مۇناسىۋەت شەكلى جەھەتتىنمۇ ئۇزۇل ـ كېسىل بولدى. ياپونىيەنىڭ بۇگۈنكى تەرەق-قىيات دەرىجىسىگە يېتىشىدە مىدزى ئىسلاھاتىنىڭ قانداق ئەھمى-يىتكە ئىگە ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم.

باشقا ئەللەر ۋە مىللەتلەر مەدەنىيىتى بىلەن ئۇزاق مۇددەت ئالاقىدە بولماي تۇرۇپ، ئۆزىنى زامانىۋى يۈكسەكلىكىنىڭ چوققى-سىغا ئېلىپ چىقالمىغان مەدەنىيەت، تارىخنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئاشقازىنىنى كاردىن چىقىرىپ قويىدۇ، ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشى بىلەن يېڭىلىقلارنى ھەزىم قىلىش ئىقتىدارى-دىن تامامەن مەھرۇم بولىدۇ، مەدەنىيەتنىڭ ئەخلاق قاتلىمىمۇ كونىراپ، قۇدرەتلىك قانۇن ئورنىدا ئىجتىمائىي ئېكولوگىيىنى تەڭشەپ، مەنىۋى ھاۋانى ساپلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئالاھىدە فۇنكـ-سىيىسىنى يوقىتىدۇ. ياۋروپانىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى بەزى

مۇتەپەككۇرلار تەرىپىدىن قەدىمكى «شەرقنىڭ ياۋروپاسى» دەپ تەرىپلەنگەن جۇڭگو چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە فېئودالىزمنىڭ ئۇزۇن جەرياندىسىدە ھالسىزلىنىپ، چەت ئەل جاھانگىرلىكىنىڭ ھامىيسىغا ئايلىنىپ قالدى. قارا تاريخ بىر قىسىم زىيالىيلارنىڭ ئار ـ نومۇسىنى ئويغىتىپ ئىسلاھات ساداسى مەيدانغا كەلدى. بۇ سادا جۇڭگو يېقىنقى زامان تارىخىنىڭ ۋاراقلىرىغا ھۆسن قوشتى. بۇ «4 ـ ماي» مەدەنىيىتى ھەرىكىتىدىن ئىبارەت شانلىق تارىخنىڭ ھارپىسىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان باسقۇچ ئىدى. كاڭ يۇۋېي، لياڭ چىچاۋ، تەن ستۇڭ قاتارلىقلار مۇشۇ ئۆتكۈنچى دەۋردىكى مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە پەن ۋە دېموكراتىيە شوئارىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. بىز قالغان تەرەپلەرنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئاقارتىش جەھەتتىكى پائالىيەتلىرىنى ئەسلەپ باقايلى. نيۇتون (1643 ـــ 1723 ئەنگلىيە) يېقىنقى زامان فىزىكىسىنىڭ ياراتقۇچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن تەپەككۇر تارىخىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. ئىنسانىيەت نيۇتون ئارقىلىق ئۆز تەپەككۇرىنىڭ ئىلاھىي قۇدرەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى، مۇشۇ قۇدرەتكە تايىنىپ ئېچىكى ئىرادىسىنىڭ غالىبلىقىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ مۇمكىنلىكىنى چۈشەندى. كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، بۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئىدىيە ئازادلىقىدىكى ئۇنتۇلغۇسىز دەۋر ئىدى. مۇشۇنداق بىر گىگانت كىشىنى بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت سەھنىسىگە ئەكىرىش ئەلۋەتتە تارىخمۇ ئۇنتۇپ قېلىشقا پېتىنالمايدىغان ھەرىكەت. ۋەھالەنكى، كاڭ يۇۋېي ۋەكىللىكىدىكى ئىسلاھاتچىلار 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا نيۇتون تەلىماتىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇردى. مېنىڭچە، بەرەز ئىلمىي نەزەرىيىنىڭ قوبۇل قىلىنىشى پىكىر ئازادلىقىنى نامايان قىلىدىغان ئالاھىدە جەريان. پىكىر قىلىش ئەڭ قاتتىق ئەمگەك، شۇنداقلا مەنىۋى ھۆرلۈكنىڭ يۇقىرى پەللىسى. مەملىكىتىمىزنىڭ ئەينى زامانىدىكى سىياسىي، مەدەنىي رېئاللىقىنى كۆزدە تۇتقاندا، كاڭ يۇۋېي قاتارلىق ئىسلاھاتچىلارنىڭ ئىزدىنىشى كىچىك

ئىش ئەمەس. كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، نېۋتون تەلىماتىنىڭ جۇڭگوغا كىرىشى ئىلىم ساھەسىگىلا تەسىر كۆرسىتىپ قالماس- تىن، بەلكى جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىلمىي ھەقىقەتكە بولغان تونۇشىغا- مۇ ئىجابىي تەسىر كۆرسەتكەن.

غايىلىك ئادەملەر مۇرەككەپ تارىخنىڭ دۆۋىسىدىن كەم نەرسە- سىنى بايقىۋالالايدۇ، ئۇنى تولدۇرۇشنىڭ كويىدا بولىدۇ. قانداق- تۇر بىر يوقسۇزلۇقنىڭ ھەسرىتىنى چېكىدۇ. غايىنىڭ مەزمۇنى رېئاللىقنىڭ مەزمۇنىدىن مول بولغان ئەھۋال ئاستىدا ئىسلاھات مەيدانغا كېلىدۇ. غايىنىڭ مەزمۇنى رېئاللىقنىڭ مەزمۇنى بىلەن ئوخشاش بولغان ئەھۋال ئاستىدا قانائەتلىنىش كېلىپ چىقىدۇ.

كاڭ يۇۋېي قاتارلىقلار چالغان «ئەكىلىشپەرۋەرلىك» قوڭغۇ- رىقى خۇشى، لۇشۇن زامانىسىغا كەلگەندە جەڭگىۋار تۇس ئالدى. خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى دۇنياسى بارا ـ بارا كېڭىيىپ، مىسلى كۆ- رۈلمىگەن كەڭ زېمىنغا يىلتىز سۇردى. بۇگۈنكى سىلىشتۇرما تەتقىقاتلار يۇقىرىقى پىكرىمىزنى ناھايىتى كۆپ پاكىتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. لۇشۇن دارۋىن، گوگۇللاردىن ئەكەلگەن؛ خۇشى يو- ھان، دېۋىيىدىن ئەكەلگەن؛ گومورۇ تاگور، ۋىتمان، گىيوتىلاردىن ئەكەلگەن؛ ماۋدۇن زولا، تولىستويلاردىن ئەكەلگەن؛ باجىن باكو- نىن، ئوسكار، ۋىلدېلاردىن ئەكەلگەن؛ فىڭ نەيچاۋ، خې چىفاڭ قاتارلىقلار فرانسىيە، ئەنگلىيىنىڭ سىمۇۋلىزم ئەدەبىياتىدىن ئە- كەلگەن. دېمەك، «4 ـ ماي» مەدەنىيەت ھەرىكىتى «ئەكىلىشپەر- ۋەرلىك» نى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان بولۇپ، جۇڭگونىڭ ئەنئەنە- ۋى مەدەنىيىتى بۇنىڭ بىلەن ئىنكار قىلىنىپ كەتمىدى، بەلكى زامانىنىڭ تەلىپىگە مۇناسىپ ھالدا ھاياتىي كۈچكە ئىگە مەزمۇننى تاپتى.

خوش، بىز نېمىلەرنى بەردۇق ۋە ئەكەلدۇق؟

ئۆزىمىز ھەققىدىكى نەشر قىلىنغان كىتابلارنىڭ كىرىش سۆز- لىرىگە قارىساق، نامىمىزنىڭ ئالدىدا بىر مۇنچە چىرايلىق سۈپەتلەر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۇرۇپتۇ. يىراق ئۆتمۈش ۋە يېقىنقى ئۆتمۈشنى سۈرۈشتۈرگىنىمىزده، مەدەنىيەت تۇغمىزنىڭ خېلى ئوبدان جەۋلان قىلغانلىقى راست، تارىختىن بېرى تىنىمسىز ئۇرۇش ۋە جەڭگى ـ جېدەلنىڭ سەھنىسى بولۇپ كەلگەن تۈپرىقىمىزدىن جاھان ئەھلىنىڭ دىققىتىنى رام قىلغۇدەك بەزى ئۆرنەكلەرنىڭ تېپىلىپ، كۆتۈپخانا ۋە مۇزېيلارنى بېيىتىپ تۇرغانلىقى ئەينى دەۋردىكى سۈپىتىمىزنىڭ رېئال پاكىتى. ھەربىر دىن بىر خىل مەدەنىيەت تىپىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى، ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدا كۆپ قېتىم دىن ئالمىشىش-نىڭ بولغانلىقى ھەممىگە ئايان ھادىسە. مانا بۇ مەدەنىيەت تارىخىمىزدا كۆپ قېتىم يىمىرىلىش ۋە كۆپ قېتىم تىكلەشنىڭ بولغانلىقىنى، مەدەنىيىتىمىزنىڭ كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەت ئىكەنلىكىنى، تەنقىق قىلىشنىڭ ھەقىقەتەن قىيىنلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئەلۋەتتە، بىر مىللەت ياشاۋاتقانىكەن، ئۇنىڭ بەرگەن ۋە ئەكەلگەنلىرى بولىدۇ. بېرىش ۋە ئەكىلىش تاللاش ۋە شاللاشنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ. تاللاش ۋە شاللاش تارىخنىڭ مەلۇم باسقۇچىدىكى ۋاقىتلىق ھادىسە بولماستىن، بەلكى چەكسىز داۋاملىشىدىغان ئۇزلۇكسىزلىك، روشەنكى، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى تەنقىق قىلىشقا قانداقتۇر بىرلا مېتودنىڭ بولۇشى كۆپايە قىلمايدۇ. كۆپ خىل مېتودنىڭ بولۇشى نېمىنى تەلەپ قىلىدۇ؟ يەنىلا ئەكىلىشنى، تەنقىقات مېتودىنى زامانۋى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ، مەدەنىيىتىمىزنى راسلارنى زامانۋى ئاڭ نۇقتىسىدا تۇرۇپ باھالاشنى تەلەپ قىلىدۇ. چۈنكى مەدەنىيەت چوقۇم مەدەنىيەت ئارقىلىق شەرھى تاپىدۇ.

ئەكىلىش تۈرلۈك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن، پەلسەپە، ئېستېتىكا، ئەدەبىيات، مەدەنىيەتشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق، ئىقتىسادشۇناسلىق، مائارىپشۇناسلىق ۋەھاكازالار. يۇقىرىقى تارماقلار ئەقلىي تەپەككۇر ۋە ھېسسىياتلىق تەپەككۇردىن ئىبارەت بىر ـ بىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەنبەلەر بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئور-

تاق مەۋجۇت بولغاندا ۋە ئورتاق تەرەققي قىلغاندا بىر خىل مەدەنىيەت ئېكولوگىيىسى كېلىپ چىقىپ، تەرەققىياتنىڭ سۈرئىتى تېز ۋە ساغلام بولىدۇ. ھەرقانداق مېتود ۋە مېتودلوگىيە مۇشۇنداق ئېكولوگىيە ئىچىدە يېتىلىدۇ.

بىزنىڭ ھازىرقى ئىلىم ھاۋايىمىزنى ئالساق، ئوتتۇرا ۋە ئالي مەكتەپلەردە ماتېماتىكا، فىزىكا، بىئولوگىيە پىسخولوگىيە قاتارلىق كۆپلىگەن پەنلەر ئۆتۈلۈۋاتىدۇ. سۆزلەنگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئىنسانىيەتنىڭ مېڭىسى ھېسابلىنىدىغان ئالىملارنىڭ تەپەككۇرى. بىراق بىزدە مۇشۇلارغا دائىر كلاسسىك كىتابلار ناھايىتى كەم. ئارخىمىد، پاسكال، نيۇتون، ئېينىشتېينلار ھەققىدە سۆزلەيمىز- يۇ، ئۇلارنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا ئانچە مۇيەسسەر بولالمايمىز.

دەرۋەقە، گىيوتى، تولستوي، گوركى، چېخوف، شولوخوف، بالزاك، فىلوبېر، موپاسسان، مارك تېۋېن قاتارلىقلارنى بىلىشكە ئاز ـ تولا مۇۋەپپەق بولدۇق. بىراق ئۆتمۈشنىڭ پىلاتون، ئارىستو- تېل، دانتى، شېكسپىر، گېيگىل قاتارلىق دانىشمەنلىرى بىزگە دېگەندەك تونۇشلۇق ئەمەس. بۇنىڭدىن قارىغاندا، ۋىليام جامېس، كارل، پۇپىپۇر، ھايدىگېر، سارتېرى قاتارلىقلارنى بىلەلمىگىنىمىز ئۇچۇن ھەسرەت چەكمىسەك بولغۇدەك.

لۇشۇننىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئەجنەبىيلەرنى قانچىكى ياخشى چۈشەنسەك، ئۆزىمىزنىمۇ شۇنچە ياخشى چۈشىنىمىز. فراڭ- سىيىنىڭ 19 ـ ئەسىردىكى ئاقارتىش مۇتەپەككۇرى ژ. ژ. روس- سونى چۈشەنسەك، ئۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنى سېلىشتۇ- رۇپ تەتقىق قىلىشقا مۇۋەپپەق بولىمىز. دانتى ياكى شېكسپىرنى چۈشەنسەك، ناۋائىينى سېلىشتۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولىمىز؛ شۇنىڭ بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ناۋائىيدىن ئىبارەت بۇ گىگانتلىرىمىز ھەققىدىكى تەتقىقات دۇنياۋى كەڭلىككە ئېرىشىدۇ. ئەگەر پىلاتون، سوقرات، ئارىستوتېل قاتارلىق گرېتسىيە مۇتەپەككۇرلىرىنى چۇ-

شەنسەك، فارابى پەلسەپە سىستېمىسىنىڭ مەنبەسى ۋە ناۋائىي ئېسىتېتىكىسىنىڭ خەزىنىسىنى چۇشىنەلىگەن بولاتتۇق.

ئەجدادلىرىمىز ئەكېلىشپەرۋەرلىكىنىڭ نادىر ئۇلگىسى ئىدى. بىز سىڭقۇ سېلى، كومموراجىۋا، فارابى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ناۋائىي قاتارلىقلارنى ئويلىساق، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت قوبۇل قىلىش جەھەتتىكى دادىللىقىدىن سۆيۈنىمىز. بىزگە ۋاستىلىك تەسىر كۆرسەتكەن ئەرەب مەدەنىيىتىمۇ قاتلاممۇقاتلام قوبۇل قىلىپ ئۆز-لەشتۇرۇشنىڭ مەھسۇلى. ئەرەب مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر ئېسلاھاتچى شائىر ئىبنى مۇقەففا (مىلادى 727 ـ يىللار) پارس مەدەنىيىتىنى ئەرەبلەرگە تونۇشتۇرۇپ ئەينى دەۋرىدىكى ئەرەب مە-دەنىيىتىنى بېيىتقانىدى.

ھازىر بىز ئېسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتەك ئۇلۇغ بىر دەۋردە ياشاۋاتىمىز. شۇنداق ئىكەن، دەۋرىمىز يارىتىپ بەرگەن ئەۋزەل شارائىتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، خەلقىمىزنىڭ مەدە-نىيەت مىراسلىرىنى دادىللىق بىلەن قېزىشىمىز ۋە ئۇنى ئۆگىنىشى-مىز، شۇنداقلا دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەل مىللەتلىرىنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت ئۆرنەكلىرىنى قوبۇل قىلىپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىنى يەنمۇ بېيىتىشىمىز، شۇ ئارقىلىق مەدەنىيەتشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زېمىن ھازىرلىشىمىز لازىم.

1992 ـ يىل ئۆكتەبىر

ماددىي ئىستېمال، مەنىۋى پەرھىز

ئىقتىسادىي قانۇنىيەت كونترولللۇقىنىڭ يەر شارى مىقياسىدا ماكرو دەرىجىگە كۆتۈرۈلۈشى ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئومۇمىي تەرەققىيات سەۋىيىسىنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ۋە كەلگۈسىدىكى تەقدىرىنى بىر - بىرىگە چەمبەرچاس باغلىۋەتتى. بۇ پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت ۋە ئۇچۇر تۇرلىرىنىڭ مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدىكى راۋاجى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشى، خەلقئارا دېموكراتىيىنىڭ مۇكەممەللىككە قاراپ يۈزلىنىشى، خەلقنىڭ ئىجتىمائىي مۇۋازىنەتتىكى ئورنىنىڭ كۈچىيىشى قاتارلىق نۇرغۇن جەريانلار بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. بۇگۈنكى كۈندە ئىنسانىيەتنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە قىممەت قانۇنى جەھەتتە بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلىنىشى پەيلاسوپلار، سىياسىيونلار ۋە ئەدىبلەرگە خاس بولغان ئۈتۈپىيە ئەمەس، بەلكى كۆز ئالدىمىزدىكى رېئاللىق بولۇپ قالدى. نۇرغۇن تاسادىپىيلىق، نۇرغۇن مۇقەررەرلىك ۋە نۇرغۇن پۇرسەتتىن پۈتكەن رېئال تارىخنىڭ بۇ خاسىيەتلىك رېتىمى دۇنيانىڭ ھەر قانداق خىلۇتىدە ئاڭلىنىدىغان بولدى.

جۇڭگودا بولۇۋاتقان ئىقتىسادىي ئىسلاھات دۇنياداً بولۇۋاتقان ئەنە شۇنداق كۆپ قۇتۇپلۇق ئۆزگىرىشنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. بۇ، بىر تەرەپتىن، مىللىي سودا - سانائەت، يېزا ئىگىلىك، پەن - تېخنىكا ۋە مەدەنىيەت - مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت

www.uyghurkitap.com

رەت ئىچكى مۇقەررەرلىكىنىڭ مەسئۇلى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، تاشقى ئىقتىسادىي مۇھىتنىڭ تەسىرى ھەم جۇڭگونىڭ خەلقئارا ئىقتىسادىي مۇھىتتىكى ئالاھىدىلىكىنىڭ مەسئۇلى. ئىسلاھات سوتسىيالىستىك يېڭى جۇڭگو تارىخىدا خۇددى كوپېرنىكنىڭ قۇياش مەركەز تەلىماتىغا ئوخشاش ئىنقىلابىي خاراكتېرگە ئىگە سىگنال بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىجابىي سادالىرى تەرەپ ـ تەرەپتە يوشۇرۇن نۇپ يانقان ئاجايىپ مول ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئاكتىپ پائالىيىتىنى قوزغاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىرتتىكى تۈرلۈك كۈچ-لەر ۋە گۇرۇھلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

ئۇزۇن يىللاردىن بېرى تەرەققىيات پۈرسىتىنى كۈتۈپ يانقان سانائەت ئەسلىدە بار بولغان ئەسلىمىلەرنى جانلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە زامانىۋىلاشقان يېڭى ئۇسكۇنە ۋە ماشىنىلارغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولدى. نەتىجىدە، يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق، كان-چىلىق قاتارلىق تەبىئىي ئىگىلىكتىن كەلگەن خام ئەشيالار بىلەن ئىمپورت قىلىنغان ماشىنا ـ ئۇسكۇنىلەر بىلەن بىرلەشكەن سانائەت ئىگىلىكى دەسلەپكى قەدەملىرىنى ئوڭۇشلۇق تاشلىدى. ئىگىلىك-نىڭ تەرەققىياتى ئىشلەپچىقىرىلغان تاۋارنىڭ مىقدارى بىلەنلا ئۆلـ-چەنمەيدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇ يەنە ئىستېمال جەھەتتىكى سەۋىيىنىڭ ماس قەدەملىك تەرەققىياتىدىن ئايرىلالمايدۇ. بازار ئىقتىسادىنىڭ يولغا قويۇلۇش زۆرۈرىيىتى تاۋار بىلەن ئىستېمال ئوتتۇرىسىدىكى ئەنە شۇنداق ماسلىقنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتىن كەلگەن.

بازار ئىقتىسادىنىڭ يولغا قويۇلۇشى چوڭ ـ كىچىك بازارلاردا ئاۋاتلىقنى، ئاۋام تۇرمۇشىدا باياشاتلىقنى پەيدا قىلدى. شەھەر ـ يېزىلاردا كۆپىيىۋاتقان خۇسۇسىي كارخانىلار، زاۋۇتلار، شىركەت-لەر، يول بويىدىن ئورۇن ئالغان دۇكانلار، مۇلازىمەت تۈرلىرىگە باي مېھمانلار، ئاشخانلار، رەڭگارەڭ چىراغلار بىلەن بېزەلگەن مەيخانا بىنالىرى، كارا OK زاللىرى، ھۆپىگەرلەر ئاۋازىغا تولغان سودا بازارلىرى، توپ سېتىش ئورۇنلىرى، ئالدىراش يۈرگەن

تاكسىلار . . . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى گۈللىنىۋاتقان خەلق ئىگىلىكىنىڭ تىپىك مەنزىرىسى بولۇپ قالدى. جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي قىياپىتىدىكى بۇنداق ئۆزگىرىشلەر مەكتەپ، كۇلۇپ، ئاكادېمىيە، نەشرىيات ۋە سەنئەت ئۆمەكلىرى قاتارلىق مەدەنىي ـ مائارىپ ساھەلىرىدە ئەكس ئەتمەي قالمىدى. بۇنداق ئەكس ئېتىش ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ساھەسىدىكى نورمال، قىزغىن ھالەتكە ئاز-چە ئوخشىمايلا قالدى. كىشىلەرنىڭ ئىشتىھاسى ماددىي بۇيۇملار ۋە پۇل ئۇستىگە مەركەزلىشىپ مەنىۋى ئەمگەك مەھسۇلاتلىرى بىر ئاز چەتتە قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇستۇقۇرۇلما ۋە ئاڭ فورمىسى دەپ ئاتىلىدىغان بارلىق ساھەلەرنىڭ پائالىيەت جەريانى ماددىي تۇرمۇش پائالىيىتى تەرىپىدىن چەكلەندى. جەمئىيەتنىڭ ئىنېرتسىيە كۈچى بازارلاردىكى ماددىي ئالماشتۇرۇشتا گەۋدىلىنىشتەك ئۆزگىچە بىر خىل تەسىرات كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئىگىلەشكە باشلىدى. ماددىي ئالماشتۇرۇشنىڭ يۇنىلىشى مەنىۋى قۇرۇلۇشقا ياتىدىغان مۇئەسسەسە تارماقلىرىنى نىسپىي ھالدا ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ، ھەم نورمال، ھەم بىنورمال بولغان ئۇنۇملەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. دەرۋەقە، بەزى تارماقلار بازار قانۇنىيىتىنىڭ ئومۇمىي ئېقىمىغا تەڭ ماسلىشىپ، مەنىۋى مەھسۇلاتلار بىر تەرەپ-تىن تاۋارلاشقان، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئارقىلىق ئىككىنچى قەدەمدىكى ھەربىكەت ئىقتىدارىغا تېخىمۇ ياخشى كاپالەتلىك قىلىش ئەمەلگە ئاشقان ۋەزىيەتنى يارىتتى. خۇسۇسىيلار باشقۇرغان مەكتەپلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى، كىنو ـ تىياتىرلارنىڭ ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشى، نەشرىيات، گېزىت ـ ژۇرنال ئو-رۇنلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ئىستېمالغا ماسلىشالايدىغان ئاممىباب، يەڭگىل ئەسەرلەرگە ئەھمىيەت بېرىشى بۇنىڭ كونكرېت ئىپادىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن مەدەنىي مەھسۇلاتلار بىلەن ئاممىنىڭ ئىستېمال ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقنىڭ يېقىن بولۇشىغا نىسبەتەن ئىجابىي رول ئويناىدۇ. ھەر ئىككىلا تەرەپ ئۆزلىرىنىڭ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

فۇنكسىيەسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئاشۇنداق ماسلىشىشنىڭ بولۇ-
شى لازىم بولۇپلا قالماستىن، بەلكى زۇرۇر ئىقتىسادىي ئۇنۇمگە
قىزىقىش مەنبەئى ئەمگەكنىڭ تاۋارلىق خۇسۇسىيىتىنى ئىشقا ئاشۇ-
رۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس
ئىچكى ئامىللىرى تەدرىجىي هالدا سۇسلاپ، مەنبەئى قىممەت جە-
هەتتە چوڭقۇرلۇقى بولمىغان نەرسىلەرگە ئايلىنىپ قېلىشى مۇم-
كىن، بۇ شۇنى ئۇقتۇردىكى، بازارلىشىشقا كۆڭۈل بۆلۈش بىلەن
مەنبەئى مەهسۇلاتلارنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان خۇسۇسىيىتى ۋە سۈپە-
تىگە كۆڭۈل بۆلۈش بىر ـ بىرىگە ماسلاشقان بولۇشى ئىنتايىن
مۇهىم.

يۇقىرىقىدەك دولقۇنىنىڭ ئىچىدە بەزىسىتە ئىقتىسادىي ئۇنۇم
يارىتايدىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن بازار ئارقىلىق كىرىم قىلالايدىغان
مەنبەئى تارماقلار غايىب بولدى ياكى گاڭگىراپ قالدى. بۇنداق
ئەهۋال بۇ ساهەدىكى يارىملىق، قاۋۇل كۆچىلەرنى بازارنىڭ قانىنىمە-
غا ئېقىتىپ بېرىپ، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش بىلەن مەنبەئى ئىشلەپ-
چىقىرىش ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى مۇۋازىنەتنىڭ ئۇزاق ۋاقىت ساق-
لىنىشىغا بىرنېمە دېگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

يۇقىرىقىدەك ئەهۋاللار ئاپتونوم رايونىمىزدا تېخىمۇ گەۋدە-
لىك. مەكتەپلەردىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، ئەدەبىيات ـ سەن-
ئەت ساهەسىدىكى بىر تۇركۇم ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىقتىسا-
دىي تارماقلارغا يۆتكىلىشى ياكى دىققىتىنى كۆپرەك سودىغا مەركەز-
لەشتۇرۇشى، مەسئۇلىيەتچان ئاپتور ۋە مەسئۇلىيەتچان كىتابخانىلار-
نىڭ ئازىيىپ بېرىشى، نەشرىيات، گېزىت ـ ژۇرناللارغا نىسبەتەن
ئەسەر مەنبەسىنىڭ كېمىيىپ كېتىشى، بەزى ژۇرناللارنىڭ مۇنا-
سىپ قەلەم هەققىگە كاپالەتلىك قىلالماسلىقى قاتارلىق كىشىلەرنى
ئەپسۇسلاندۇرىدىغان هادىسىلەر يۇقىرىقى پىكىرىمىزنىڭ دەلىلى.
بىز تېپىك هالدا ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىن ئىبارەت بىر ساهەنى تۇتقا
قىلىپ، ئىقتىسادىي ئىسلاهات دەۋرىدىكى ئالڭ فورمىلىرىنىڭ ئور-

نى ھەققىدە توختىلىمىز.

ھازىر نەشرىياتچىلىقىمىز ۋە گېزىت ـ ژۇرنالچىلىقىمىز ھۆ-كۈمەت ئورگانلار ئاجراتقان ئىقتىسادىي مەبلەغ بىلەن نورمال كېـ-تىپ بارىدۇ، ئۇلار نوقۇل ھالدا يۇقىرىدىن بېرىلگەن مەبلەغكە قاراپ قالماي، بەلكى ئۆزلىرىمۇ ئىقتىسادىي ئۇنۇم يارىتىپ، ئۆز ـ ئۆزىنى قامداشقا تىرىشقان ھالدا بەزى ئىسلاھاتلارنى يۈرگۈز-دى. ئەسەرلەرنى مۇشتېرىلارنىڭ سەۋىيىسى ۋە ئېھتىياجىغا ماس-لاشتۇرۇپ، تىراژنىڭ ئۆسۈشىنى قولغا كەلتۈرۈش ياكى ئورگان قارىمىقىدا شىركەت ئېچىش قاتارلىقلار بىلەن مەزمۇنلاندى. بۇنى ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرىدىكى ئەڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇل دېيىشكە بولىدۇ. يۇقىرىدا بىز ئېيتقاندەك، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئاپتور، ئەسەر، كىتابخان ئوتتۇرىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەت بىلەنلا ئىجـ-تىمائىي ھاياتقا قەدەم قويالمايدۇ، ئۇ يەنە ئۆزى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ماددىي سەرپىياتنىڭ بولۇشىنى، مەنىۋى خاسلىقنى يوقاتمـ-ىغان تاۋار سۈپىتىدە ئىستېمالغا كىرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مانا مۇشۇ جەريانىدا، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ مەنىۋى، ئىقتىسادىي ئۇنۇملىرى بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىپ، ئۇنىڭ نورمال تەرەققىيا-تى ئۈچۈن، مۇھىم بولغان شەرتلەر تەبىئىي يوسۇندا بەرپا بولىدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەلىرىمىزدە، ئىقتىسادىي تەقەززالىق تۇيۇلىدىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يۇقىرىقىدەك خىزمەت ۋە مۇلازىمەت يوللىرىنى ھەر ھالدا ئومۇمىي ۋەزىيەتكە قارىتا پائال ئىنكاس سۈپە-تىدە مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولىدۇ. لېكىن ئۇ، ئىقتىسادىي ۋەزى-يەتكە قارىتا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان بىرىنبىر ئىنكاسى ئەمەس. كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى ئاددىي ئېھتىياجىغا مۇرەسسە قىلىش ئارقىلىق چىقىش يولى ئىز-دەش كۆپىنچە ھاللاردا تىياتىر، كىنو ـ تېلېۋىزىيە قاتارلىق ئاممـ-ۇىلىقى كۈچلۈك تۇرلەرگە ماس كەلسىمۇ، بۇنىڭ ۋاقتىنى ئۇزۇن دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئاممىۋىلىق سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي

ئېنېرگىيىسى ئۇچۇن مۇھىم بولسىمۇ، بۇ ئېنېرگىيە سەنئەتنىڭ ئىنسان خاراكتېرىدىكى مۇرەككەپلىك بىلەن مەنبەلىنىدىغان بەدىئي قىممىتىنىڭ بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ساۋات ۋە بەلگىلىك سەۋىيىنى تەلەپ قىلىدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەرگە نىسبەتەن يۇقىرىقىدەك تەۋەككۇلچىلىكنى قوللىنىش ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. ۋەھالەنكى، ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزدىكى رېئاللىق بەرىبىر ئىقتىسادنى نېگىز قىلغان دەۋر دولقۇنلىرىغا ئەگىشىنچە كۇندىلىك تۇرمۇش ئۇچۇن خىيال سۇرىدىغان ئادەمنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ قالدى. كان ـ يېزىلارغا، سودا ـ سانائەت ۋە كارخانا ئورۇنلىرىغا گۇللىنىش ئېلىپ كەلگەن ئىقتىسادىي ئىسلاھات مۇقىملىقتا كەلگەن ئاڭ فورمىسى ساھەلىرىنى مېخانىك رەۋىشتە ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئۆزىگە تارتىش بىلەن مەلۇم مەنىدە چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش شەكلىنى ئالدى.

ماركسىزم كلاسسىكلىرى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى ئاساسىي جەھەتتىن ئۇستقۇرۇلما دەپ قارىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى باشقا ئۇستقۇرۇلمىلاردىن ئالاھىدە پەرقلەندۇرۇپ، بازىس بىلەن ئۇستقۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى ئارىچى ۋاستە سۇپىتىدە چۇشەندۇردى. ھازىرقى غەرب ماركسىزمچىلىرىدىن بىرى بولغان ت. يېگىردون ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى ھەم بازىسنىڭ، ھەم ئۇستقۇرۇلمىنىڭ بىر قىسمى، دەپ قارايدۇ. روشەنكى، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئالاھىدە خۇسۇسىيىتى جەمئىيەتشۇناسلىق تەرەققىياتىنىڭ ھەر قانداق بىر باسقۇچىدا ئىزچىل ھۆرمەت قىلىنىپ كەلدى. ئىنسان پائالىيىتى تاشقى مەجبۇرلاشقا قارىتا ئېچىكى تەشەببۇسكارلىق ياكى ئېچىكى تەلەپلەرگە قارىتا تاشقى شارائىتنىڭ يار بەرمەسلىكى شەرتى ئاستىدا يۇز بېرىدۇ ھەم ئۇزلۇكسىزلىككە ئىگە بولىدۇ. خۇددى جەمئىيەتشۇناس ۋازكۇز ئېيتقاندەك، «ئىنسانىي ئېھتىياج ئىنسانىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى بىر خىل تەشەببۇسكار مەۋجۇدىيەت سۇپىتىدە تەسۋىرلەپ بېرىدۇ.» مەلۇمكى، ئىنسانىي ئېھتىياج ماددىي ۋە مەنىۋى

قاتلاملاردىن تۇزۇلىدۇ. رېئاللىقنىڭ ئۇنىڭغا بولغان قانائەتلەندۈرۈش دەرىجىسى كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ ھەر خىل بولىدۇ. ساغلام جەمئىيەت ئىنسانىنىڭ ماددىي ھاياتى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان تۇزۇلمىنى يولغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەنىۋى ھاياتى ئۈچۈنمۇ زۆرۈر بولغان مۇئەسسەسە ۋە ئەسلىھەلەرنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ، بەلكى ئىنسان پائالىيىتىنىڭ سۈبيېكتىپ مەنبەلىرىنىڭ تازا بولۇشى، ئۇنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس ھاياتىي كۈچىگە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. بىزدىكى ئەھۋال ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادشۇناسلىق، نوپۇسشۇناسلىق قاتارلىق باشقا ئاڭ فورمىلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى بىۋاسىتە، ئىزمۇئىز بولىدۇ دەپ چۈشىنىدىغان بىر تەرەپلىمە ئىدىيىنىڭ بارلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ھەتتا مۇشۇنداق چۈشەنچىگە ئىگە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇئەسسەسىلىرىدىن ئورۇن ئالغانلىقىدىنمۇ گۇمانلىنىشقا بولمايدۇ. ئەجەبا، نەزەرىيە ۋە تەتقىقات ساھەلىرىدىكى تۇرغۇنلۇقنى ئاشۇنداق رېئال سەلبىيەتتىن ئايرىپ قارىغىلى بولامدۇ؟ ھازىر ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ماددىي شەكلى بىلەن ئاڭ فورمىسىغا ئالاقىدار مەنىۋى شەكلى ئوتتۇرىسىدا مۇنداق سېلىشتۇرما بارلىققا كەلدى: ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، تاشقى سودا راۋاجلاندى، مىللىي ئىگىلىك ئۈچۈن ئىجابىي رول ئوينايدىغان تېخنىكىلار ۋە ئۇسكۇنىلەر كۆپلەپ كىرگۈزۈلدى. چەت ئەللەر مەبلەغ سالغان زاۋۇت ۋە كارخانىلار، چەت ئەلدىكى شىركەتلەر ۋە گۇرۇھلار بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ ئىش باشلىغان ئىشلەپچىقىرىش سودا تارماقلىرى يېلىسېرى كۆپەيدى. بۇنىڭ زاپاس يانتاق ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈشتىكى ئۇنۇمى كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولدى. ئىچكىرى ئۆلكىلەردە شىركەت، كارخانىلارنىڭ ئومۇمىي پايدىسىنىڭ مەلۇم نىسبىتى ئىختىيارىي رەۋىشتە ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ ئۆز مەنتىقىسىدىن زىيادە چەتـ

www.uyghurkitap.com

نەپ كېتىشتەك غەيرىي ئەھۋالنىڭ مەلۇم دائىرىدە ئالدى ئېلىنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسى ئىقتىسادىي ئۇرۇپتىدىن يەنىلا چىقىپ كېتەلمىدى. بۇنى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى دېگەندىن كۆرە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيىتىنىڭ تەرەققىياتى دېسەك ئەمەلىيەتكە تېخىمۇ ئۇيغۇن بولىدۇ. ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ مەنتىقىسى نۇرغۇن جەۋھەرلەردىن تۈزۈلىدۇ. ئۇ شۇنداق جەۋھەركى، ئۇنىڭدا ئىنسانىنى سۈپەتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولغان روھىيەتنىڭ يارقىن سىمىسى ئەكس ئېتىدۇ، ئۇ تۇرلۇك قاراش، تۇرلۇك ئېقىم، تۇرلۇك نۇقتىئىنەزەرلەرنىڭ بۇلاقلىرىدا يۇيۇنۇپ، تېخىمۇ پارقىرايدۇ. ئۇنىڭ بۇ پارقىراقلىق ئىچىدىكى ئويچان نازاكىتى ئېستېتىك دۇنيانىڭ جاراڭلىق خىتابىغا ئايلىنىدۇ. دېمەك، جەۋھەرنىڭ ساپلىقىغا ئېتىبار بېرىلگەندە، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۇرۇپتىغا پاسسىپ بېقىنىشتەك ناموۋاپىق ھالىتىنى تۈگەتكىلى بولىدۇ. ماركس گرېك ئەپسانىلىرى ھەققىدە توختىلىپ كېلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەرەققىياتى بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ چوقۇم ئوڭ تاناسىپ بولۇشنىڭ ناتايىن ئىكەنلىكىنى، ماددىي نامراتلىق دەۋرىدىمۇ يۇكسەك تەرەققىي قىلغان سەنئەت سەمەرلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى مۇمكىنلىكىنى قەيت قىلغان. لېكىن كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن ئېيتقاندا، جەۋھەرگە ئېتىبار بېرىش يېتەرلىك ئەمەس. شۇنداقلا يەنە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ پەلسەپە، دىن، ئېتىكا، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئالەمشۇناسلىق قاتارلىق ئىدېئولوگىيە، پەن ساھەلىرى بىلەن بولغان قانداشلىقنى نەزەرگە ئېلىنمايدۇ. ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ تۈرمۇش بىلەن بولغان ئالاقىسى دوگما ھالدا تەكىتلەندى. مۇشۇ گەپنىڭ ئۆزىدىن ئالغاندا، تۈرمۇش ئۇقۇمى كۆز ئالدىمىزدىكى ئوبيېكتىپ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ يىغىندىسىلا ئەمەس. بۇنداق قارىغاندا، ئۇ ئىنتايىن ئاددىي نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇلغان بولىدۇ. تۈرمۇش ماددىي، روھىي ئالەمدىكى بارلىق ھادىسىلەرنى ئۆز

ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەننىڭ سانى قانچە بولـ
سا، تۈرمۇشقا قارىتا پائالىيەتچان مۇناسىۋەتتە بولىدىغان ئە
دەبىيات ـ سەنئەتمۇ شۇنچە پەن بىلەن چېتىلىدۇ. بۇ دېگەنلىك،
ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەجرىبىۋازلىق خاھىشلىرى بىلەن يېقىن دې
گەنلىك ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، سەنئەتكار كۆپ قىرلىق
ئىلىمنىڭ ئىگىسى بولغاندا، كۆزىتىش كۈچى ئالاھىدە بولغان ئۆت
كۈر كۆزگە ئىگە بولىدۇ. شۇ چاغدىلا ئەدىب ھاياتقا ئوبيېكتىپ
ئەمەلىيەتنىڭ كەينىدە قالغان ئەگەشمە، تەقلىدي دىئاگنوز ئەمەس،
بەلكى بېشارەتلىك دىئاگنوز قويالايدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئىدىئولوگىيە مەنبەسى قانچە كۆپ
بولسا، ئۇنىڭ تۈرمۇشنى بىر تەرەپ قىلىشتىكى مېتودىمۇ شۇنچە
كۆپ بولىدۇ ھەمدە بۇ مېتودلار زىددىيەت قانۇنىيىتى بويىچە
بىر ـ بىرىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. نەتىجىدە، بەدىئي ئىجادىيەت ۋە
تەنقىد قاتمالللىقتىن قۇتۇلۇپ تروتسكى ئېيتقان «يۇقىرى دەرىجـ
دىكى ئۆز ـ ئۆزىگە خوجايىنلىق» قا ئىگە بولىدۇ. بىزنىڭ ئەدەبـ
يات ـ سەنئەت ساھەلىرىمىزدىكى ئەھۋال قانداق؟ كۆپ ساندىكى
ئەدىبلىرىمىز يەنىلا كونا ئەخلاق قارىشى ۋە قىممەت قارىشىدىن
قۇتۇلالمىدى. ئۇنى مىللىي مەدەنىيەتكە بولغان ساداقەتنىڭ ساپ
ئىپادىسى سۈپىتىدە چۈشەندى. ئەدەبىي ئەسەرلەردە تارىخىي، ئىج
تىمائىي مەسىلىلەرگە قارىتا گۇمانىي، تەنقىدي خاھىشلار ئەكس
ئەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ مىسكىن، دىيانەت ئىدىيىسىنىڭ ئاجىز
ساداسىلا بولۇپ چىقتى. خاراكتېر چوڭقۇرلۇقىغا ئىچكىرىلەپ كـ
رىش ناھايىتى ئاز بولدى. ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتىن ئەسەرنىڭ
تۈرمۇشىغا قانچىلىك تەقلىد قىلغانلىقى بىردىنبىر ئۆلچەم بولدى.
كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت بەدىئي ئوبرازغا
تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش خاھىشى ئۇستۇن
ئورۇننى ئىگىلىدى. بەدىئي ئەسەرلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئىچكى
پرىنسىپ سەھنىگە چىقالمىدى. نەشر ئەپكارلىرىمىز ئىقتىسادىي

www.uyghurkitap.com

مەجبۇرىيەت تۇپەيلىدىن، مۇشتەرىلەرنىڭ زوقىغا ۋەقەشۇناسلىق ئە-
سەرلىرىنى تاللاپ كۆرسىتىش ئاساسىدا ماسلاشتى. بۇ يەنە تەرجىمە
ساھەلىرىدىمۇ ئوخشاشلا كۆرۈلمەكتە. ئاممىنىڭ زوقىغا ئەھمىيەت
بېرىشنى خاتا دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى بۇ ئارقىلىق ئاممىنى جەلپ
قىلغىلى، كىتابخانلارنىڭ سانىنى كۆپەيتكىلى، ئىجتىمائىي ۋە ئىق-
تىسادىي ئۇنۇمىنى مەلۇم دەرىجىدە قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.
لېكىن مەتبۇئاتنىڭ مىللەت، خەلق ئۈچۈن ئويىنايدىغان رولىنى
ئىزچىل رەۋىشتە ئاشۇنداق بىرلا قاتلام، بىرلا يول بىلەن ئىشقا
ئاشۇرغىلى بولمايدۇ. ئاۋامنى ھەقىقىي مەنىدە كۆزلەيدىغان مەتبۇ-
ئات يۇقىرىقىلاردىن باشقا، يەنە رېئاللىققا چوڭقۇر، زامانىۋى دۇنيا
قاراش ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان، ئۆتكۈرلۈككە ئىگە ھەرخىل
ژانىردىكى ئەسەرلەرگە ئىلھام بېرىشتە، ئۇنى بىر تۈركۈم كىتابخان-
لارنىڭ دىققىتىگىلا ئەمەس، يەنە بىر مەزگىللىك تارىخنىڭ مۇلاھە-
زىسىگە قويۇشى، دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئەقلىي پەللىسى
ۋە خاھىشىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان يىرىك پەلسەپىۋى، بەدىئىي
ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرۇشى، تۈرلۈك ئۇسۇللار بە-
لەن ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۇچۇن ئەمە-
لىي خىزمەتلەرنى تەدبىر بىلەن ئىشلىشى لازىم.

شۇنداق قىلىشقا نېمە ئۇچۇن بولمايدۇ؟ مەسىلە يۇقىرىقىلارغا
مۇناسىۋەتلىك ئاساسىي خىزمەتلەرنى ئىشلەۋاتقان كىشىلەرنىڭ توغ-
را سىياسىي يۆنىلىشكە ئىجادىي ماسلىشىشىدا. غەربنىڭ ئەدەبى-
يات ـ سەنئەت ئېقىملىرى ۋە پەلسەپە ئېدىيىلىرىنى تونۇشتۇرۇش
ھەرگىزمۇ ئۇنى ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىش ئەمەس، ھەرگىزمۇ ئۇنى
مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئۇستىگە دەسسىتىش ئەمەس؛ ئۇ ھەم ئۆزى-
نى، ھەم دۇنيانى چۈشىنىش، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى دۇنياۋى
يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈش، ماركسىزمنىڭ بۈگۈنكى كۈچلۈك نوپۇزى-
نى ئىلمىي يوسۇندا كۆرۈشنىڭ مۇھىم بىر شەرتى. پەرھىز مۇئەي-
يەن تەجرىبە ۋە ئەقىلنىڭ ئۇستىگە قورۇلغان بولۇشى كېرەك،

هاياتلىق مۇھىتىدا تەدرىجىي تەرەققىيات يۈز بەرگەنىكەن، كۆزدە تىش ھەم كۆزنىتىشتىن كەلگەن تەجرىبىمۇ تەرەققىي قىلىشى، پەرھىزمۇ ئەنە شۇ تەجرىبىدىن يەكۈنلەنگەن ئەقىل بىلەن ئوك تاناسىپ تۈزۈشى لازىم، ئاندىن ئۇ ھاياتلىقنىڭ زۆرۈر ئېھتىياجىنى قوغداشنىڭ ھۆددىسىدىن توغرا چىقالايدۇ، خۇراپاتلىقتىن خالاس بولالايدۇ. تەجرىبە ئاساسىنى ئۈزلۈكسىز يېڭىلاپ تۇرالمىغان پەرھىزنىڭ ئىككىنچى نامىنى جاھىللىق دېيىشكە بولىدۇ، ئۇ روھىي غالىبىيەتچىلىكنىڭ ھارۋىسىدا ئولتۇرۇپ جازا مەيدانىغا قانداق بېرىپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالىدۇ.

ماددىي ئىستېمالنىڭ دولقۇنى ئۆرلەۋاتقان، چەت ئەل بىلەن شېرىكلەشكەن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ كۆلىمى كېڭىيىۋاتقان، ئۆزدەمىزگە كېرەكلىك بولغان ئىجابىي ئۇسۇللار ۋە ئەندىزىلەر دادىل قوبۇل قىلىنىۋاتقان، تاۋار ئېڭى ھەممە يەرنى قاپلاۋاتقان تارىخىي باسقۇچتا، بۇ خىل ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى ھەر خىل تەسىرىنى، ھەتتا ماددىي يۈكسىلىشنىڭ ساغلاملىقى ئۇچۇن مۇھىم بولغان روھىي ئىممۇنىتېتقا قارىتا ھۇجۇمنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بېقىش كېرەكمۇ، يوق؟ بىز ئەكسىرىۋاتقان ئۇسكۇنە ۋە ئەندىزىلەر ئەلۋەتتە ئۇلارنى ئىشلەپچىقارغۇچى ئەللەرنىڭ ئۆزىگە خاس بازىسى ۋە ئۇستقۇرۇلمىسىنىڭ مەھسۇلى. گەرچە ئىدىئولوگىيە ئامىللىرى ماددىي بۇيۇملارنىڭ ئۇستىدە بىۋاستە مەركەزلىك ئەكس ئەتمىسىمۇ، قانداقتۇر بىر ئارقا كۆرۈنۈش سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ماددىي بۇيۇملارنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدىكى تەبىئىي، ئىجتىمائىي قانۇنىيەتلەر ۋە پرىنسىپلارنى چۈشەنسەك، ئىدىئولوگىيە ئامىللىرىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بولغان زىچ ئالاقىسى مەلۇم بولۇپ قالىدۇ. ماركسنىڭ: «ئىدىيە، نۇقتىئىنەزەر، ئاڭنىڭ پەيدا بولۇشى ئەڭ باشتا كىشىلەرنىڭ ماددا ئالماشتۇرۇشى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ» دېگەن سۆزى گەرچە ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت بىلەن ئاڭنىڭ مۇناسىۋىتىدە، ئوبيېكتىپ

مەۋجۇدىيەتنىڭ بىرلەمچىلىك رولىغا ئىشارە قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن يۇقىرىقى پىكرىمىزنىڭ ماركسىزملىق ئىلمىي نۇقتىئىنەزەر تەرىپىدىن ئاللىبۇرۇن تونۇپ يېتىلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. روشەنكى، ئىسلاھات دەۋرىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ماددىي ئالماش-تۇرۇش قۇرۇلمىسى ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، ئاز يۆنىلىش-تىن كۆپ يۆنىلىشكە قاراپ ماڭغانسېرى تەبىئىي ھالدا ئىدىئولوگى-يىگە بېرىپ تاقىلىدىغان بىر قاتار مەسىلىلەرنى تۇغدۇرىدۇ، ئۇنىڭ-دىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. بايلىق ئاشقانسېرى ئۇ مەنىۋى ساپانىڭ مۇناسىپ ھالدا ئۆسۈشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ناۋادا بايلىقنىڭ ۋەزنىگە تېتىغۇدەك مەنىۋى ساپاھىيەت بولمىسا ئۇ روھىيەتكە ئەركىنلىك، خۇشاللىق ئەمەس، ئەكسىچە بېسىم ۋە ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ. جەمئىيەتتە ئەخلاقىي چىرىكلىك باش كۆتۈرۈپ، دەرھال ھەل قى-لىش قىيىن بولغان تەڭپۇڭسىزلىق كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭلاشقا ھەم ماددىي ئالماشتۇرۇشتىن كەلگەن مەنىۋى كەيپىياتقا، ھەم روھىيەت-نىڭ ئىممۇنىتېتلىق كۈچىگە ئاڭلىق يوسۇندا دىققەت قىلىپ، ھەر ئىككىسى بىر ـ بىرىنى شەرت قىلغان ماس قەدەملىك ئىلگىرىلەش-نى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك.

بۇنىڭ ئۈچۈن مەنىۋى پەرھىزنى چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىپ سىلىك كېرەك. غەربنىڭ بىر قەدەر ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرىغا، تېخنىكا مۇلازىمەتلىرىگە، زامانىۋى ئۇسكۇنە ـ سايمانلىرىغا تۇرتكە بولغان ھەمدە جەمئىيەتنىڭ مەنىۋى تۇۋرۇكىنىڭ مۇستەھكەم بولۇ-شى، خەلقنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ سەۋىيىسىنىڭ دۇنياۋى پەللىگە كۆتۈرۈلۈشى، ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتلىرىنىڭ يېڭى، پۇختا ئىل-مىي ئاساسقا ئىگە بولۇشى، ماددىي قۇرۇلۇش بىلەن ئاڭ فورمىسى ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئويناىدىغان ئارىلىق پەنلىرىنىڭ تە-رەققىي قىلىشى ئۈچۈن بەلگىلىك دەرىجىدە يارەدەم بېرىدىغان تەپەك-كۇر خەزىنىلىرىنى ئىككىلەنمەي تونۇشتۇرۇش، ئۇنى تۆۋەندىكى ئىشلارنىڭ ئەتراپلىق، ساغلام قانات يېيىشى ئۈچۈن خىزمەت قىل-

دۇرۇش كېرەك. تېگىشلىك مەنىۋى تاۋلىنىش ۋە تېگىشلىك مەدە-
نىي مۇھىتتىن ئايرىلىپ قالغان ماددىي بايلىقلار ئاخىرقى ھېسابتا
ئاپەتتۇر.

گېرمانىيىلىك ئاتاقلىق ئىقتىسادشۇناس ۋە جەمئىيەتشۇناس
ماكس ۋېبىر كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئىقتىسادىي تۈزۈمنىڭ راۋاج-
لىنىشىنى نوقۇل ھالدىكى ئىقتىساد، تېخنىكا قاتارلىق ئاممىلار
بىلەن باغلاشنى توغرا كۆرمەيدۇ. ئۇنىڭچە، كاپىتالىستىك ئىگە-
لىكنىڭ مەنبەسى ھەم راۋاجى دىنىي، ئەخلاقىي پرىنسىپلار بىلەن
زىچ مۇناسىۋەتلىك «سېھرىي كۈچ بىلەن دىنىي كۈچ ۋە ئۇنى ئاساس
قىلغان ئېتىكىلىق مەسئۇلىيىەت ئۆتمۈشتىكى پائالىيەتلەرگە
باشتىن - ئاخىر تەسىر كۆرسەتكەن مۇھىم ئاممىلاردۇر». ئۇ
«پروتېستان دىنى ۋە كاپىتالىزم روھى» دېگەن ئەسىرىدە، كاپىتا-
لىزم روھىنىڭ بىخلىرىنى پروتېستان دىنىنىڭ ماھىيىتى بىلەن،
يەنى شەخسنىڭ ھەقىقەتكە بولغان چۈشىنىشىنى مۇقىم ئىمتىيازغا
ئېرىشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىسلاھات مەزمۇنىغا ئىگە يېڭى مەۋقە
بىلەن بىرلەشتۈردى.

كارل ماركس كاپىتالىزمنىڭ پەيدا بولۇشىنى بىر تەرەپتىن،
ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىدىكى تارىخىي مۇقەررەرلىك دەپ قا-
رايدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن، ماددىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ شەكلى ئۆز-
گىمائىي فورماتسىيىنىڭ مەدەنىي كەيپىياتىنى بەلگىلەيدۇ دەپ قا-
رايدۇ. ماكس ۋېبىر بولسا، ئادەمنىڭ ئىقتىسادقا بولغان پوزىتسى-
يىسى ئۇنىڭ ئىقتىساد سىستېمىسى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، دەپ
قارايدۇ. گەرچە بۇلارنىڭ جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى چۈشەندۈ-
رۈشتە چىقىش قىلغان نۇقتىسى ئوخشاش بولمىسىمۇ، لېكىن ھەر
ئىككىسى ئايرىم - ئايرىم ھالدا جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئىككى
يېپ ئۇچىنى تۇتقا قىلىپ، سىستېمىلىق تەھلىل ئېلىپ بارغان.

ئىنسانلارنىڭ ھاياتلىقىغا بولغان پوزىتسىيىسى ھەم مەنىۋى قە-
يىپەتتە ئەكس ئېتىدۇ ھەم ماددىي تەرەققىياتتا ئەكس ئېتىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇلارغا ئورتاق كۆڭۈل بۆلۈش ئىجتىمائىي ئىسلاھاتتىكى ھاياتىي كۈچىنىڭ بىر بەلگىسى. شۇنداق ئىكەن، ئىدىئولوگىيە ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكى يەر شارى خاراكتېرلىك ئىنكاسقا توغرا مۇئامىلە قىلىش ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ ۋە نۆۋەتتىكى يۆنىلىشىنىڭ مۇقەررەر تەلىپى.

بىز مىللىي ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزنى راۋاجلاندۇرۇپ، خاس مىللىي قىياپەت بىلەن دۇنياغا يۈزلەندۈرىمىز دەيدىكەنمىز ئۇنى بۇگۈنكى كۈندە ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقىغا ئايلانغان ئىدىيە دېڭىزلىرى بىلەن تۇتاشتۇرۇشىمىز، كۆپ مەنبەلىك مەنىۋى ئاساسقا، مېتودقا ھەم شەكىل، ئۇسلۇبلارغا ئىگە قىلىشىمىز لازىم.

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تۇرمۇش بىلەن بولغان ئالاقىسىنى بىر خىل مۇقامدا تەكتىلەش، سەنئەتنىڭ مەزمۇن، شەكىل، ئوبراز قاتارلىق بىر قانچە ئىچكى ئامىللىرىغا ئېسىلىۋېلىش نۆۋەتتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزنىڭ چىقىش يولى ئەمەس، بىز يەنە ئۇنىڭ يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغاندەك ئىقتىسادشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، دىن، پەلسەپىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىن ئىبارەت تاشقى ئامىللىرى ئۈستىدىمۇ جىددىي ئىزدىنىشىمىز كېرەك.

1993 ـ يىل فېۋرال

زامانغا لايىق ئەقىل ۋە پەزىلەت بولۇشى كېرەك

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىزدە بىر قىسىم نەزەرىيەۋى ئەسەر-لەر پەيدا بولدى. ئۇلار گەرچە سان جەھەتتە ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، باشقا مىللەتلەرنىڭ تەپەككۇر جەۋھەرلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆزىد-مىزدىكى بەزى مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشتا دەسلەپكى قەدەمنى باستى. ئۇلار مەدەنىيەت، سەنئەت، مائارىپ ساھەلىرىدىكى زۆرۈر ئېھتىياجلارنى قاندۇرۇش بىلەن بىللە، مىللىتىمىزنىڭ نەزەرىيە خەزىنىسىنى بېيىتتى. كېيىنكى دەۋرلەرنىڭ قانداق باھالىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار بۇگۈن ئۇچۇن ئوينىغان مۇئەييەن رولى بىلەن ئۆزىگە خاس قىممەتكە سازاۋەردۇر.

كىتابخانلار ئىسلامجان شېرىپنىڭ «ئەقىل ۋە پەزىلەت»، «ئا-دەم ۋە ئىقتىدار» قاتارلىق كىتابلىرى بىلەن ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز كۆرۈشتى. بۇ ئىككى كىتاب ئارقىلىق شۇنى بىلىشكە بولىدۇكى، تەبىئەت ۋە ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ مەركىزى بولغان ئادەمنىڭ مەسىلىسى ئاپتورنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاپ، ئۇنىڭ نەزەرىدىكى نۇق-تىلىق مەسىلىگە ئايلانغان. ئادەم جەمئىيەتنىڭ يادروسى بولغاند-كەن، ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى، مەنىۋىيەت شەكىللىرى، تەرەققىيات جەريانلىرى ھەققىدىكى ئىختىرا ۋە بايقاشلارنى، ئەقىلنىڭ ئادەمنىڭ قىممىتىدىكى ئورنى، ئەقىلنىڭ ئىچكى ـ تاشقى مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قاتارلىقلارنى ئۆز مۇھاكىمىسىنىڭ نىشانى قد-لىش نەزەرىيە تەتقىقاتچىلىرى ۋە ئالىملىرىمىزنىڭ مۇھىم ۋەزىپە-

سى. مىللەتنىڭ مەنىۋى كامالىتى ئۇچۇن سەنئەتكارلارنىڭلا بولۇشى كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى ئادەم، ئېتىقاد، ئىقتىساد، كەشپىيات، كەيپىيات قاتارلىقلار ھەققىدە ئۆتكۇر تەلەپپۇزدا سۆزلەيدىغان، دە- ئاگنوز قويىدىغان زور بىر تۇركۇم سوغۇققان ئاقىللارمۇ كېرەك. ئىسلامجان شېرىپنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى ئادەمنىڭ يوشۇرۇن كۇ- چى ھەققىدىكى ئىزدىنىشتۇر. ئادەم، يەنى «پۇقرا» ئۇقۇمى ۋا- قىت، زامان، ۋەزىيەت قاتارلىقلارنىڭ سۇرئىتىگە يارىشا ئۆزگىرىپ بارىدىغان ئۇقۇمدۇر. پۇقرانىڭ جەۋھىرى نېمە؟ ئىسلامجان شېرىپ بۇنىڭغا «ئەقىل!» دەپ جاۋاب بەرگەن ھەم ئەقىلنى تەپسىلىي مۇھاكىمە قىلغان. ئۇ ئەقىلگە قارىتا بېرىلگەن تۇرلۇك تەبىرلەرنى تونۇشتۇرۇش بىلەنلا توختاپ قالماستىن، ئەقىلنىڭ كونكرېت شارا- ئىتىتىكى ئىپادىسى ۋە ئۇنۇمىنى نۆۋەتتىكى رېئاللىق بىلەن بىرلەش- تۇرۇپ شەرھلىگەن. ئاپتور ئەقىل ۋە ئۇنىڭ رولىغا جاۋاب بېرىش- تە، ئۇنىڭ مەنبەسىنى سۇرۇشتۇرۇشتە كۆپرەك پەن ساھەسىدىكى يېڭىلىقلارغا مۇراجىئەت قىلغان، ئەقىلنىڭ فۇنكسىيىسى، مېخە- نىك سىغىمچانلىقى، نېرۋا ھەرىكىتىگە ئائىت زۆرۈر مەلۇماتلارنى تۇرلۇك شەكىللەردە كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە تاپشۇرغان. بۇ كە- تابتىكى ئىلمىي ھۆكۈم ۋە ئىسپاتلار مۇستەھكەم تەجرىبە ئاساسىغا ئىگە قىلىنغاچقا قايىل قىلىش ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك بولغان. ئاپتور كىتابنىڭ بېشىدىلا شائىرلارنىڭ ئەقىل ھەققىدىكى تەرىپلىرىدىن مۇنداق ئېپىگراف ئالغان:

ئوچۇق كۆزدىن زېرەك ئەقىلدۇر، ئەقىل،
دەنالاردىن يۇكسەك ئەقىلدۇر، ئەقىل.
— ئەبۇشۇكۇر بەلخى

ئەجدادلىرىمىز ۋە خەلقىمىز ئەقىلنىڭ ئىنسانىي ھاياتتىكى خاسىيىتىنى يۇكسەك ئورۇنغا قويۇپ كەلگەن. بۇ نۇقتىنى «قۇتاد-

غۇ بىلىك» تەك كاتتا ئەسەرلەردىنلا ئەمەس، خەلق ئارىسىدىكى كۆپلىگەن لەتىپە، چاقچاق ياكى مەسەللەردىنمۇ كۆرۈۋالالايمىز. «ئەقىل ۋە پەزىلەت» نىڭ مۇئەللىپى خەلقىمىزنىڭ ئېڭىدا گۈزەل، غايىبانە، ئىلاھىي تۈس ئالغان ئەقىلنى بىئولوگىيە، فىزىئولوگىيە، پسىخولوگىيە ساھەلىرىدىكى تەجرىبىلەر بىلەن، ئىنسانشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، كېلەچەكشۇناسلىق ساھەلىرىدىكى نەزەرىيىۋى سىستېمىلار بىلەن ئىزاھلاپ، ئەقىلنى چۈشىنىش، پەرۋىش قىلىش، يېتىلدۈرۈش قاتارلىق جەريانلاردىكى ئىلمىي، توغرا پوزىتسىيەنىڭ ئەقىل قانۇنىيەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىش ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن.

روشەنكى، ئىنسان سۈپەتلىرىنىڭ تاجى بولغان پەزىلەت ئەقلىنى ئۆزىگە شەرت قىلىدۇ، ئەقىل ئاساسىدىن مەھرۇم بولغان پەزىلەتنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس. ئۆزىنىڭ چىن مەنىسىگە مۇناسىپ ئەقىللا بولىدىكەن، ئۇ ساپ ئەخلاق، گۈزەل پەزىلەتتىن نىشاندۇر. ئاپتور مۇشۇنداق تولۇقلىما باغلىنىشنى بويلاپ، ئەقىلنى مۇھىم نۇقتا قىلغان ھالدا ئەخلاق، خاراكتېر، ئىرادە ۋە بەخت مەسىلىلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ بايان قىلغان، بۇ ھەقتىكى بايانلاردىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىمىزكى، ئەقىل ھۆرمەت قىلىنغان جەمئىيەتتە ساغلام كەيپىيات ھۆكۈم سۈرىدۇ. كىشىلەردىكى يوشۇرۇن ئىقتىدار جۇش ئۇرۇپ، جەمئىيەت تەرەققىياتى تېزلىشىدۇ. ئادەملەر بىر ـ بىرىنىڭ ئىززەت، نەپسىگە ھۇجۇم قىلىشىنىڭ گۇناھ ئىكەنلىكىنى ئاڭلىق تونۇيدۇ. قانۇن كاپالەتكە ئېرىشىدۇ. كىشىلەر ئىجتىمائىي بۇرۇقتۇرمىلىق تۇپەيلىدىن گىرىپتار بولىدىغان چۈشكۈنلۈك، بوشاڭلىقتىن قۇتۇلىدۇ. نوپۇزلار غەيرىي يول بىلەن تىكلىنىپ، ئىنسانىنىڭ سۈبيېكتىپ ھەرىكەتلىرىگە كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىنىدىغان بولىدۇ. تەپەككۇردىكى «ھە دېسىلا ئارقىسىغا قارايدىغان مىراسخورلۇق ئۇسۇلى» نىڭ كاشىلىسى مەۋجۇت بولمايدۇ.

ئەقىلىنىڭ ھاياتىي كۆچى قانداق ئۇرغۇيدۇ. قانداق داۋاملىشىدۇ؟ ئەقىلىنىڭ ئۆزى تالانتمۇ؟ تالانت نېمىنىڭ مەھسۇلى؟ ئاپتور بۇ مەسىلىلەرگە «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دېگەن كىتابىدا كەڭ كۆشادە سەھىپە ئاجراتقان. بۇ ئەسەردە ئاپتورنىڭ ئالغا سۈرگەن ئىدىيىسى ئىجادىي قابىلىيەتنى ئويغىتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش بولۇپ، ئۇ ئىجادىي قابىلىيەتنىڭ ئامىللىرىنى يېڭىلىق يارىتىش، گۈمان قىلىش، قىزىقىش، ئۆزىگە ئىشىنىش قاتارلىقلارغا يىغىنچاقلىغان. شەرق مۇتەپەككۇرلىرىدا دانىشمەن بولۇش ئوڭاي، ئادەم بولۇش تەس دېگەن گەپ بار، بۇ ناھايىتى چوڭقۇر پەلسەپىۋى پرىنسىپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. دانىشمەنلىك ئادەملىك تەبىئىتىنىڭ بىر قىسمى. ھەر قانداق مىسلىسىز كارامەتلەر يەنىلا ئادەمدىكى يوشۇرۇن كۈچنىڭ ئاشكارىلىقىغا ئۆتۈشىدىن ئىبارەت. ساغلام بىر جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، دانىشمەنلىكنى پۇقرالىققا قويۇلغان يۈكسەك تەلەپ دېيىشكە بولىدۇ. بىراق ھەرقايسى دەۋرلەردە پۇقرا دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ مەنىسى ئوخشىمايدۇ. فېئودالىلىق دەۋرىدىكى پۇقرا بىلەن بۈگۈنكى پۇقرا زور پەرقلىنىدۇ. بۈگۈنكى پۇقرا توپلىرىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، «قارىغۇلارچە ئېتىقاد قىلىشنىلا بىلمەيدىغان» ئادەم بولماستىن، بەلكى «تەنقىدىي ھۆكۈم چىقىرالايدىغان، تۈرلۈك يېڭى ۋە غارايىپ مۇھىتلاردا يول تېپىپ ماڭالايدىغان، جەسۇر ئۆزگىرىۋاتقان رېئاللىقتىن تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئادەم» دۇر.

كىتابخانلار چوڭقۇر مۇھاكىمە ئارىسىدىن شۇنداق مۇراجىئەتنى ئاڭلايدۇ: سەن مۇشۇ زامانىنىڭ ئادىمى، ئالدىڭغا، كەينىڭگە ۋە ئەتراپىڭغا سالماق نەزەر تاشلاپ، ئۆزۈڭنى بۈگۈنكى ئىنسانىي قىممەتنىڭ تارازىسىغا سال، كىشىلەر قەلبىدىكى غۇرۇر ۋە شادلىق ئۆزىنى ئەقىل ئارقىلىق جەۋلان قىلدۇرماقتا؛ سەن سېلىشتۇرۇش، چۈشىنىش ۋە ئۆزۈڭنى دەڭسەش ئاساسىدا، ۋىجدانىي سىلىكىنىشتە ئۆزۈڭنى تاپ، سەن ئۆزۈڭنى تاپقان چاغدا ئەجدادلار ۋە

ئەۋلادلارنىڭ ئىستەكلىرى قانات قاقىدۇ.

ئۇلۇغلۇققا تېۋىنىش قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان روھ، مۇھىمى ئۇلۇغلۇقنى يارىتىشتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىمىزدىكى ئاجىزلىق، مەيۈسلۈك، چۈشكۈنلۈك ۋە رەزىللىككە قارشى ئىقتىدارنى يارىتىشىمىز كېرەك. تارىخ ۋە رېئاللىق ئالالىقاچان شۇنى ئىسپاتلىغانكى، كۆز ئالدىدىكى جىددىي ئۆزگىرىشكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلمايدىغان بىخۇدلارنى تەقدىر شاللىۋېتىدۇ.

1994 ـ يىل ئۆكتەبىر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كومپيۇتېر: سۈزۈك دۇنيا، بېكىنمە پۈقرا

بەزىدە ئىچىم قۇپقۇرۇق بولۇپ قالىدۇ، مۇشۇنداق چاغلار يېقىنقى يىللاردىن بېرى پات ـ پات يۈز بەردى. تولىمۇ ئەپسۇسكى، سەن ئەتە شۇ ھالقىلىق پەيتتە، ساڭا پۈتۈنلەي تەئەللۇق بولۇشقا تېگىشلىك سۆكۈت قىلىش ھوقۇقىڭنىمۇ قوغدىيالماي قالىسەن، سېنى پەقەت قورساق قايغۇسىغىلا سېلىپ قويغان رېئاللىق ئۆزىنىڭ ئەدەپسىز قوللىرى بىلەن ئەمدىلا سۈزۈلۈشكە باشلىغان دىققىتىڭنى قوچۇڭغا تىندۇ ـ دە، نەتىجىدە ئۆز «سۆكۈت»ىڭنى ئۆزۈڭ ئىگە بولالماي قالىسەن.

«سۆكۈت» زىددىيەتلىك ھالەتنىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى، سەن بۇ چاغدا رېئاللىققا نىسبەتەن تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرۇپ پائالىيەت ئېلىپ بارالمايسەن، بەلكى رېئاللىقتىكى تۈرلۈك ھادىسىلەر مەنـ ۋىيىتىڭنى تالان ـ تاراج قىلىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن: خىزمىتىڭنىڭ كۆڭۈلسىز ۋە ئۇنۇمسىز بولۇشى، ئۆي قايغۇسى، مائاشىڭنىڭ ئاددىي تۇرمۇش ئېھتىياجىنىمۇ يەتمەي، قەرزدار بولۇپ قېلىشىڭ، قايسـ ـىدۇر بىر رەھبەرنىڭ دەردىڭگە بولغان پەرۋاسىزلىقى، ئۆگىنىش ۋە تەرەققىي قىلىش غايەڭنىڭ ھەرخىل پېشكەللىكلەر تۈپەيلى بەربات بولۇشى. . . قارا، يۇقىرىقىلارنىڭ ئەكسىچە، تاشقى دۇنيانىڭ تەـ رەققىيات سادالىرى سېنى قورشاۋغا ئالغان، ئۇ يەردىكى يېڭىلىقلار سېنى ھەيرەتكە سالغان، دۇنيا قانداقتۇر بىر شەكىلسىز تامنىڭ ئۇ تەرىپىدە سېنى ئەلەملىك كۈنداشلىققا قويغان. . .

بۇنداق چاغدا پىكىر قىلىش مۇمكىنمۇ؟ سەن تېز ئۆزگىرىۋاتـ

قان ئۇچۇرلار پارتلاۋاتقان دۇنيا تەرىپىدىن ئىگىلەنگەن تىنچىق قورۇغا ئوخشاپ قالدىك. سېنىك ئاكتىپ ئىنكاس قايتۇرۇشۇك ئۇچۇن ئەقلىك رېئاللىققا نىسبەتەن مول بولۇشى، ئۆزۈڭنى روھىي ئۇستۇنلۇك تۇيغۇسىدا كۆزۈشۇك، يەنى كۆز ئالدىڭدىكى ھەربىر شەيئىدىن ئۆزۈڭنى بايقىيالىشىك كېرەك. بىراق ھەقىقىي دۇنيا سېنى تاشلىۋەتكەن، شۇڭا سەن ئويدۇرۇپ چىقىلغان ساختا رېئال-لىقىنىك پايانسىز ئېقىنىدا لەيلەپ كېتىۋاتقان ئوت ـ چۆپكە ئايلا-نىپ قالىسەن. شۇنداق ئىكەن، سەن ئۆز ئىدىيەڭنىك غالىب جاكارچىسى بولالامسەن؟ ناتايىن. بۇنداق چاغدا سەن بىر قۇرت، سېنى ئوراپ تۇرغان ياغاچنى ئەمەس، بەلكى ئۆز ـ ئۆزۈڭنى يەۋاتقان قۇرت.

ئادەم ئۆز يارىتىقۇچىسىنىك قۇدرىتىنى ئەڭ ئالىي رەۋىشتە نامايان قىلىدىغان پائالىيەتچى، شۇنداق ئىكەن، ئۇنىك قۇرتقا ئاي-لىنىپ قېلىشى جىنايەتتىن دېرەك بېرىدۇ. دۇنيا ئادەمنىك تەسەر-رۇپىغا تاپشۇرۇلغان، بىراق ئادەملەردىكى بىر خىل ئىقتىدارغا زىيانكەشلىك قىلىش بىر جەمئىيەتنىك كەچۈرگۈسىز ئىللەتلىرىنى ئاشكارىلايدۇ.

ئىچىم نېمە ئۇچۇن قۇرۇق بولۇپ قالىدۇ؟ مەن نېمە ئۇچۇن شۇك بولۇپ قالىمەن؟ نېمە ئۇچۇن قەلەم تەۋرەتكۈم كەلمەيدۇ؟ مەن ماھىيەت بىلەن ھەپىلىشىشنى ياخشى كۆرمەن. قەلەم ۋە پىكىر قىلىش مەن ئۇچۇن ئېيتقاندا، ھەقىقەت ۋە خەلق ئالدىدا ھېساب بېرىشتۇر.

بۈگۈنكى دۇنيادا مىليونلاپ كىتاب ـ ژۇرناللار نەشر قىلىنىپ تۇرىدۇ. مىليارىلاپ تېلېۋىزۇر ئىنسانىيەتنىك دىققىتىگە جەڭ ئې-لان قىلىپ تۇرىدۇ، مىليارىلاپ رادىئو قۇلاق پەردىمىزنى تەۋرىتىپ تۇرىدۇ، مىليونلاپ گېزىت بىزنى ئۆز تەسىرىگە ئالىدۇ. كىنو، ئۇن ـ سىن بۇيۇملىرى، تېلېگراممىا، پوچتا ماركىسى، ھۆججەت، دوكلات، ئۇقتۇرۇش، شوئار، خەت ـ چەك دېگەندەك نەرسىلەر

www.uyghurkitap.com

شددەتلىك ياغقان قار ئۇچقۇنلىرىدەك هايات بوشلۇقىمىزنى ئىگە-لەپ تۇرىدۇ. بىز بۇلارنىڭ قانچىلىكىنى كۆرەلەيمىز؟ ئېيتىلىشىچە، تەرەققىي تاپقان غەرب ئەللىرى بۆسۇش خاراكتېرىگە ئىگە ئۇچۇرلارنىڭ ئاران بەشتىن بىر قىسمىنى تارقىتىش دائىرىسىگە ئالالايدىكەن. دېمەك، پەن ـ تېخنىكا يۈكسەلگەن، ئۇچۇر يوللىرى راۋان بولغان غەرب ئەللىرىدىمۇ ئىنسان ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ كۆپ قىسمى نەزەردىن ساقىت بولۇپ كېتىدىكەن.

ۋەهالەنكى، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانى پەقەت سەزگۈ ئورگانلىرىمىز (كۆز، قۇلاق، تېرە، مېڭە) بىلەن كۆزىتىۋاتقان بىزدەك مىللەت ئۇچۇن ئېيتقاندا، رېئاللىق مەڭگۈ سىرلىق پېتى قېلىۋېرىدۇ. دۇنيانىڭ سەزگۈ ۋاستىلىرى كۆپىيىپ ئىنسان ئىقتىدارىدىن تالاي هەسسە هالقىغان بۈگۈنكى دۇنيادا، بىز ئۆزىمىزنىڭ رېئاللىقىنى هايۋانلارغا خاس ئېپتىدائىي سەزگۈ ۋاستىسى بىلەن كۆزىتىش هالىتىدە تۇرۇپ قالدۇق.

تېلېۋىزور نومۇرلىرىدىكى ئاممىۋىلىق شەخسىي تاللاشنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى يوقاتتى. ئۇ سىياسەت، ئىقتىساد، تەشۋىقات مۇ-ئەسسەسلىرىنىڭ كونترول‌لۇقىدا بولۇپ، كىشىلەردىن ماسلىشىشىنى تەلەپ قىلدى. كىشىلەر ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن هالدا ئۆزىنىڭ ۋاقتى، يۆنىلىشىنى يۇقىرىقىدەك مۇئەسسەسلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىۋەتتى. ئاخىرقى هېسابتا تېلېۋىزور دۇنيا هەققىدىكى كۆزنەك بولالمىدى، كىشىلەر تېلېۋىزورنى ئەمەس، تېلېۋىزور كىشىلەرنى كۆزەتتى.

تېلېفون ۋە يانفونلار كىشىلەرگە ئالماشتۇرۇش جەھەتتە نىسبەتەن خاسلىق ئېلىپ كەلگەن بولدى. كىشىلەر بۇ ۋاستىلەردىن پايدىلىنىشنىڭ ۋاقتىنى ۋە ئورنىنى ئۆزى ئورۇنلاشتۇرالايدۇ. پىكىرىنىڭ تۈسى، مەزمۇنى ۋە ۋاقتى قاتارلىقلارنى نىسپىي هالدا بەلگىلىيەلەيدۇ. سودا ۋە سۆھبەت ئىشلىرى مەلۇم مەنىدە شەخسىنىڭ ئىرادىسىگە باقىدۇ. بىراق تېلېفون ۋە يانفونلاردىكى چەكلىمىلىك

يەنىلا زور. سىز كۆرۈشتىن ئىبرىشىدىغان نۇرغۇن ئۇچۇرلاردىن قۇرۇق قالىسىز. ئۇ سىزنىڭ ھېسابلاش، ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىڭىزغا سىز كۈتكەندەك پاس چىقىرىپ بېرەلمەيدۇ.

چاقىرغۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا تېلېفون ۋە يانفونلارنىڭ ئىقتىدارىنى ئاشۇردى، ئۇنۇمىنى تولۇقلىدى. ئەمما بۇ نەرسىلەر ئۆز نۆۋىتىدە ئېچىۋېتىلمىگەن، بيۇروكرات جەمئىيەتنىڭ پۇقرالىرى ئۇچۇن مەرپەت، ئىقتىساد قىممىتىدىكى پايدىلارنى كۆپ كەلتۈرەلمەيدۇ. تالانتلىق بىر ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، جەمئىيەت ئۇنىڭ تالانتىنى جارى قىلدۇرۇشىغا پۇرسەت بەرمەيدىكەن ياكى ئۇنىڭ تالانتىنى باستۇرىدىكەن، ئۇ لۇكچەك، ھاراقكەش ياكى جىنايەتچى بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ھەرقانداق ئادەمدە مەلۇم نىسبەتتە ئىجادىيلىق بولىدۇ. ئېچىۋېتىلگەن، دېموكراتىك جەمئىيەت تۇغما ئىجادىي روھقا نىسبەتەن كەڭرى پۇرسەت بولۇپ، ئىنسانىيەتنىڭ قۇدرىتى ئەنە شۇ مۇھىتتا جارى بولىدۇ. تېلېۋىزور، تېلېفون، چاقىرغۇ دېگەنلەر بىر مەدەنىي جەمئىيەتنىڭ ئۇسكۇنىلىرى سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ روھى ئۆلۈك ئاۋامغا ئۇنچىلىك جانلىنىش ئېلىپ كېلىشى ناتايىن.

مەن بىر شائىر. بىراق مەندىكى ئەقىل، تويغۇ ۋە ھېسسىياتنى تىنىمسىز تالىشىۋاتقان دۇنيا شېئىر ئۇچۇن كېرەك بولىدىغان ساپ تەبىئەتنى قوچۇۋەتتى. ئەگەر مەن ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىي قوۋۇقى (بېيمېن) دىن دۆڭكۆۋرۇككىچە ماڭىدىغان بولسام، تۇرلۇك پلاكاتلار، خەتلەر، ئاۋازلار، بەلگىلەر مېنىڭ كۆزۈمگە تاشلىنىپ، دىققىتىمگە ئىستېلا يۈرگۈزىدۇ. ئەگەر مەن مىنبۇسقا چىقىپ قالسام، دورا ۋە ئىچىملىكلەر ھەققىدىكى ئېلانلار كۆزۈمگە چېلىقىدۇ. كىشىلەرنىڭ قىياپىتى، كىيىم ـ كېچەكلىرىمۇ ئۇچۇر جەمئىيىتىنىڭ ۋاستىسىگە ئايلىنىپ كەتكەن، كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ ماركىلىرى، ئۇلاردىكى خەتلەرنىڭ مەنىسى سېنىڭ كاللاڭغا سىجاپ تۇرىدۇ. دېمەك، سەن ئارام تاپىدىغان چىملىقلار، ئورمانلار، تاغ-

www.uyghurkitap.com

لار، سالقىن سۇ بويلىرى ئاللىقاچان تاۋارلارغا ئايلىنىپ كەتكەن. سەندە روھىي مۇۋازىنەت يوقالغان، رېئاللىق بىلەن ئۆزۈك ئوتتۇرىدا سىدا پەرق زورايغان. كۆز ئالدىدىكى رېئاللىقنى سەن ئۆزۈك يارىتىپ بولماستىن، بەلكى باشقىلار ياساپ بەرگەن ئەھۋالدا شائىرنىڭ دۇنياسى قانداقمۇ ھەربىكەتكە ئۆتسۇن! شائىرنىڭ قۇلىقى، كۆزى، يۈرىكى سۇپىتىدە مەۋجۇت بولۇۋاتقان خەلق ئۇچۇر دەۋرىدە شائىرنىڭ پالەچ ئىستېمالچىسى بولۇپ قالغان شارائىتتا، شائىرنىڭ ۋىجدانى ئازابلانماسمۇ؟ مېنىڭ «ئىستېمالچى» دېگەن سۆزۈم خەلقىمىزگە نىسبەتەن تېخى بالدۇرلۇق قىلىدۇ. ئۇچۇر ئىستېمال قىلىش بىر زامانىۋى مىللەتكە مەنسۇپ ئىش. زامانىۋى مىللەت قانداق بولىدۇ؟ 1960 ـ يىلى ياپونىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن مۇھاكىمە يىغىنىدا، ئالىملارنىڭ «زامانىۋىلىق» ھەققىدىكى بىر دەك پىكرى مۇنداق بولغان (لى مىڭ تۇزگەن «جۇڭگو كرىزىسى» دېگەن كىتابقا قارالسۇن. ئىسلاھات نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى 12 ـ ئاي نەشرى):

(1) شەھەر نوپۇسى يۈكسەك مەركەزلەشكەن، ھەرقايسى جەمئىيەت تارماقلىرى مەركەزلىشىشكە قاراپ يۈزلەنگەن بولىدۇ؛

(2) ئېنېرگىيە كۈچىدىن يۈكسەك سەۋىيىدە پايدىلىنىلغان، تاۋارلار كەڭ تۈردە ئالماشتۇرۇلغان، ئاممىۋى مۇلازىمەت ھەممە يەرنى قاپلىغان بولىدۇ؛

(3) جەمئىيەت پۇقرالىرى كەڭ تۈردە باردى ـ كەلدى قىلىشقان، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئىشلارغا ھەر تەرەپلىمە ئارىلاشقان بولىدۇ؛

(4) يەرلىكچىلىك ۋە مىراسخور گۇرۇھلار يىمىرىلگەن، شەخسىنىڭ جەمئىيەتتىكى پائالىيەتچانلىقى كۈچەيگەن بولىدۇ؛

(5) دۇنياۋى مەدەنىيەت ۋە ئىلىم ـ پەن بىلىملىرى ئومۇمىيۈزلۈك تارقالغان، كىشىلەرنىڭ مۇھىتقا قارىتا مۇستەقىللىقى مائارىپ بىلەن ئوڭ تاناسىپ ھالدا كېڭەيگەن بولىدۇ؛

(6) قاتناش ۋە ئاخبارات تۇرلىرى پۈتۈن جەمئىيەتنى قاپلىغان بولىدۇ؛

(7) ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئىجتىمائىي گەۋدىلەرنىڭ رولى كۈنسايىن پارچىلانغان ۋە كۆپ خىللاشقان بولىدۇ؛

(8) دۆلەتلەر ئارا مۇناسىۋەت كەڭ قانات يايغان بولىدۇ؛

بىز يۇقىرىقى تۇرلۇك مەزمۇنغا ئۆزىمىزنىڭ رېئال ھالىتىنى سىلىشتۇرۇپ باقساق شۇنى روشەن كۆرەلەيمىزكى، بىز «زامانىۋىلىق» تىن كۆپ يىراق.

بىز ئوتتۇرا ئەسىر ئىگىلىك شەكلىدە تۇرۇپ ئىنتېرنېت دەۋرىدە ھېچقانداق كرىزىس ھېس قىلماي ياشاۋاتقان بىغەم كىشىلەر-مىز. تېخىمۇ ئېچىنىشلىقى شۇكى، بىز ۋەيران بولغان مىللىي ئەقىدە ۋە مەدەنىيەتنىڭ خارابىسىدىكى ئۆلۈم ئۇسسۇلىنى كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇيناۋاتىمىز.

ئەلۋەتتە، 21 ـ ئەسىردىكى دۇنيانىڭ زامانىۋىلىقىغا قويغان تەلىپى 60 ـ يىللاردىكى سەۋىيىدە تۇرمايدۇ. مۇشۇنداق بىر جىددىي تەقەززالىقنى ئويلىغاندا، پەيدا بولغان ۋەھىمە كىشىدىكى روھىي تىنچلىقنى بىراقلا بىتچىت قىلىۋېتىدۇ ـ دە، تىت ـ تىتلىق، بىئارامىلىق ئۆرتەشكە باشلايدۇ.

ئۇچۇر دەۋرى تاپشۇرغان تاپشۇرۇقلارنى ئاڭلاش ئۇچۇن سەندە قانداق سەزگۈ بولۇشى كېرەك؟

ئاۋستىرىيە فىزىكا ئالىمى ماخ ئۆزىنىڭ «تۇيغۇلار تەھلىلى» دېگەن كىتابىدا «ئىنسانلارنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى بىلىشى تولىمۇ مۇجىمەل» دېگەن، ئارقىدىنلا رىبورت ئىسىملىك بىر ئاپتوروىنىڭ «ئورتاق تۇيغۇ ئۆزلۇكىنى كەلتۇرۇپ چىقىرىدىغان مۇھىم ئامىل» دېگەن سۆزىنى قەيت قىلغان. ماخنىڭ قارىشىچە، ماددا تۇيغۇدىن ئايرىلالمايدۇ. ئۇ دەۋاتقان ماددا رەڭ، ئاۋاز، تېمپېراتۇرا، بېسىم، ماكان، زامان بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالماستىن، يەنە ھېسسىيات، ئىرادە، تۇيغۇ قاتارلىقلار بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا

«ماددا» دېگەندە، مەزكۇر ئۇقۇم يۇقىرىقىلارنىڭ ئورتاق بىرىكمە-سىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، ئىنساندىكى ئۆزلۈك (自我) مۇئەيـ-يەن مەنىدە ماددىي مەۋجۇتلۇق بىلەن بولغان بىرلىكنى شەرت قىلىدۇ. ئامېرىكىلىق يازغۇچى ۋىلادىمىر نابوكوف «رېئاللىق ئىنـ-تايىن سۇبيېكتىپ نەرسە» دەيدۇ. بۇ گەپتىن ئايانكى، ئىنسانىنىڭ رېئاللىق دەۋاتقىنى دۇنيا بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتىن ئىبارەت. روشەنكى، دۇنيا تامامەن سۇبيېكتىپ نەرسە ئەمەس، شۇنداقلا تامامەن ئوبيېكتىپ نەرسىمۇ ئەمەس.

ئادەمدە تەبىئىي رەۋىشتىكى بىئولوگىيىلىك‌سەزگۈ بولىدۇ. مەسىلەن، ئاچلاش، پۇراش، تېتىش قاتارلىقلار. بىراق ئىنسانلار-نىڭ بۇ ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىشى ئوخشاش بولمىغاچقا، بەزىلەر ھۇنەرۋەن، بەزىلەر سەنئەتكار، بەزىلەر ئالىم بولىدۇ. بەزىلەر بولسا ئېپتىدائىي ئىنسان پېتى تۇرىۋېرىدۇ. ئىنسانلار جەمئىيىتـ-نىڭ ھەرخىل شەكىللىرى دەل ئەنە شۇ ئىقتىدارنىڭ تەشكىللىنـ-شى، پىششىقلىنىشىغا يارىشا كېلىپ چىققان. شۇڭلاشقا تەبىئىي سەزگۈ ئىقتىدارى بارلىق ئىتىقدارنىڭ ئاساسى، بارلىق تەرەققـ-ىياتنىڭ خېمىرتۇرۇچى. تۇرلۇك ئىجتىمائىي سەۋەبلەر كىشىلەرنىڭ بۇ خىل ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىشىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەن سەۋىيىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئىنسانىدا يەنە بىرخىل سەزگۈمۇ بولىدۇ. بۇ دەل پىكىر سەز-گۈسى. ئىنسانلارنىڭ ئەقىل دەرىجىسى دەل مۇشۇ سەزگۈدە بىۋاـ-سىتە نەتىجىلىنىدۇ. دېمەك، پىكىر سەزگۈسى ئىنساندىكى بىئولو-گىيىلىك سەزگۈنىڭ پىششىقلىنىشىدىن كەلگەن بولۇپ، كېيىنكى تەرەققىياتلار مۇشۇ سەزگۈگە كېرەك بولىدىغان ۋاستىنىڭ تەرەق-قىياتى بىلەن زىچ باغلىنىدۇ. مەسىلەن: تېلېسكوپ، مىكروسكوپ دېگەنلەردەك. بۇ ئۇسكۇنىلەر ئىنسانىنىڭ تەبىئەتكە بولغان سەزگۈـ-سىنى كېڭەيتتى. ئىنسانلار ئۇ ئارقىلىق ئەڭ يىراق ۋە ئەڭ كىچىك نەرسىلەرنى كۆزەتتى، چۈشەندى ۋە ئۆزىگە پايدىلىق شارائىتقا ئايـ-

لاندۇردى. ناھايىتى ئېنىقكى، پەن سەزگۈلەر جۇغلانمىسىدىن يېڭى ئىلمىي تەسەۋۋۇرنى ئىشلەپچىقىرىدۇ، تېخنىكا (ھۈنەر) بۇ تەسەۋۋۇرنى مەلۇم ئۇسكۇنە ۋاستىسى بىلەن تەمىنلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنى ئوراپ تۇرغان مۇھىت ئۆزى ئۆچۈن تامامەن سىرلىق بولغان قوينىنى ئاشكارىلايدۇ ۋە كېڭەيتىدۇ. ھەرقانداق بىلىش ئىنسان سۇبيېكتىنىڭ دۇنياغا يۈرگۈزگەن ئىستېلاسىدۇر.

بۇرۇنقى جاھانگىرلىك زېمىن ئىگىلەش ۋە يەر ئېچىشتا كۆرۈلەتتى، يېقىنقى جاھانگىرلىك بايلىق توشۇش، بازار ئىگىلەش رىقابىتىدە كۆرۈلدى، بۈگۈنكى زامانۋى جاھانگىرلىك مېڭىنى قېزىش ئارقىلىق يارىتىلغان بايلىقنى پۈتۈن ئىنسانلارغا ئومۇملاشتۇرۇشتا كۆرۈلمەكتە. ئىككى قۇتۇپلىمىز ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق دۇنيادا تېخى ھېچكىم يۈرۈش قىلمىغان بوز يەر. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى مۇشۇ بوز يەرنى ئىگىلەشكە قاراپ ماڭماقتا.

«مەدەنىيەتنىڭ تېرىسى» نىڭ ئاپتورى كېركخوف كومپيۇتېر پەيلاسوپى ماكلوخانىنىڭ مۇنداق بىر سۆزىنى كىتابىنىڭ تىتۇلىغا يازغان: «ئېلېكترون دەۋرىدە ئىنسانىيەت بىزنىڭ تېرىمىز سۈپىتىدە مەۋجۇت بولىدۇ». بۇ سۆز قايسىدۇر بىر شائىرنىڭ «دۇنيا مېنىڭ ۋۇجۇدۇم، ئادەملەر ھۈجەيرەم» دېگەن سۆزىنى ئەسكە سالىدۇ. سەنئەتكارلار بىز پۈتۈن ئالەم بىلەن تۇيغۇمىز ئارقىلىق سۆھبەت ئېلىپ بارىمىز دېيىشىدۇ، بۇ گەپ ئەۋلىيالارنىڭ ئىنسانلار دەل ـ دەرەخلەر، گىياھلار، ھەتتا يىراقتىكى غۇۋا يولتۇزلار بىلەن روھىي تىلدا سۆزلىشىپ تۇرىدۇ دېگەن سۆزى بىلەن بىردەك. ئامېرىكىلىق مەشھۇر سەنئەتكار مايكىل جېكسۇننىڭ مۇنۇ سۆزى تېخىمۇ تىپىكلىككە ئىگە: «مەن ناخشىلىرىمنى ئۆزۈم يازمىدىم، بەلكى ئۇلارنى ئەرشتىن قوبۇل قىلدىم، چۈشۈمدە ئەرش خەلقى ماڭا سۆزلەيدۇ، مەن ئويغانغاندىن كېيىن ئۇلارنى خاتىرىلىۋالىمەن. مەن ئۇشتۇمتۇت بەزى گەپلەرنى ئاڭلاپ قالىمەن. بۇ گەپلەرنى ئۆزۈم ئويلاپ چىققان ئەمەس، مەن بۇ گەپلەرنى قوبۇل قىلىپ

باشقىلارغا يەتكۈزۈپ بېرىمەن، خالاس» .

قارىساڭ، دۇنيا چەكسىز كەتكەن روھىي ماگنىت مەيدانىدەك كۆرۈنىدۇ. دۇنيانىڭ قايسىبىر چېتىدە بىراۋ ئويلىغان مەسىلىنى يىراق چەتتىكى بىراۋ راۋاجلاندۇرۇۋاتقان بولىدۇ. سەن بىلمەيدىغان بىراۋنىڭ ئىشى سېنىڭ چۈشۈڭگە بېشارەت بولۇپ كىرىشى مۇمكىن. سېنىڭ روھىڭ قانداقتۇر بىر نەرسىدىن لەرزىگە كەلگەندەك بولىدۇ، سەن ئۆزۈڭمۇ بىلمىگەن ھالدا سىرلىق پەرىشانلىققا پاتىسەن. سېنى قارا بېسىشى مۇمكىن... ۋەھاكازالار. دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىنى ئاختۇرساڭ، يىراق ـ يىراق قىتئەلەردە ياكى يىراق ـ يىراق سۇلالىلەردە ياشىغان دىنى ۋە ۋەتىنى ئوخشىمىغان شائىرلار خۇددى ئالدىنئالا كېلىشىۋالغاندەك ئوخشاش ماھىيەتلىك سۆزلەرنى قىلىشقان. ناۋائى ئېيتقان سۆزلەرنى مۇھەممەد سىدىق زەلىلىمۇ ئېيتقان بولۇپ چىقىدۇ. نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟ ئىنسانلار قايسى قوۋمغا تەۋە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنىڭ «زاپچاس» لىرى ئوخشاش، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئورتاق بىر تەبىئەت بىلەن جاھان ھادىسىلىرىگە ئىبرەت كۆزى بىلەن قارىيالايدۇ، ئىنسانلار ئۆزلىرى چۈشىنىدىغان لۇغەتلەشكەن تىل بىلەن سۆزلىشىدۇ. بىراق ئۇلار يەنە قانداقتۇر ئۆزلىرى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ بولالمىغان غايىب تىل بىلەنمۇ سۆزلىشىدۇ. بۇ تىلدىكى سىغىم ۋە كۆلەم ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ئۆزلۈكىدىن ناھايىتى ھالقىپ كەتكەن. دەل مۇشۇ تىل ئىنسانلارنى كۆرۈنمەس رىشتىلەر بىلەن باغلاپ تۇرىدۇ.

دېمەك، ئىنسانلار جەمئىيىتى ئەندىزە، ئەقىدە ۋە تەقدىر جەھەتتىن ھەرخىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر ـ بىرىنى چۈشىنىدىغان يولنى ئاللىبۇرۇن ۋايىغا يەتكۈزدى. لېكىن ئىقلىملارنىڭ ۋە جەمئىيەتلەرنىڭ بۇنداق بىرلىكى بەربىر رومانتىك، مىستېتىك تۇس ئالغان بىرلىك بولۇپ، ئەمەلىيەتنى كۆزدە تۇتقاندا، ھازىرمۇ جىنچىراغ دەۋرىدە ياشاۋاتقان خەلقنى ئېلېكترون دەۋرىدە ياشاۋاتقان خەلق بىلمەيۋاتقان ئىجتىمائىي رېئاللىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا.

ئۇچۇر، تەرەققىيات، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەھەتتە، ئۆزىنىڭ تېگىشلىك پائالىيەتچانلىق رولىنى جارى قىلدۇرالماي، تالاي «بېرلىن تاملىرى» نىڭ قورشاۋىدىكى ئىپتىدائىي سەھرادا دۇنيا دېگەن مۇشۇ دەپ ياشاۋاتقان خەلق 21 ـ ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرۇپتۇ. دەل «مۇشۇ خەلقنىڭ» ياپون دېڭىزى، ھىندىچىنى، يۇنان، ئىران، مىسىر قاتارلىق ئىقلىملار بىلەن تۇتاشقان پايانسىز مەدەنىيەت چەمبىرىكى بار. بۇ چەمبەر ئېرالار داۋامىدا گاھ كېڭىيىپ، گاھ تارىيىپ تۇرغان. بۇگۈن بۇ خەلق تەكلىماكان قۇملىرىنىڭ گىردابلىرىدا ئۇنتۇلغان بۇلۇڭ بولۇپ ياشاۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ھېچكىمدە يوق، تېخى قېزىلمىغان ئاجايىپ سېھرىي قۇدرىتى بار مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە.

ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى ھەربىر ئىختىرا بىر قېتىملىق زور ئىنقىلابتىن ئىبارەت بولغان. يېزىقنىڭ كەشىپ بولۇشى مىسلىسىز ئىنقىلاب سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ پائالىيىتىنى ئەسىرلەردىن ۋە را-يونلاردىن ھالقىتتى. مەتبەئە، پار ماشىنىسى، تېلېفون، كامېرا، تېلېۋىزور دېگەنلەرمۇ ئىنسانلار جەمئىيىتىدە تۈپتىن ئۆزگىرىش ياسىغان. ناھايىتى قىزىقكى، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 50 يىل ئىلگىرى ھېسابلاش ماشىنىسى دۇنياغا كەلگەندە، دەل ئۇنى ياسىغان ئامېرد-كىلىقلار ھېسابلاش ماشىنىسى (كومپيۇتېر) نىڭ بۇگۈنكىدەك ئومۇملىشىپ كېتىشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغانىكەن. چۈنكى دەسلەپ-كى كومپيۇتېرنىڭ ئېغىرلىقى 30 توننا بولۇپ، 170 كۋادرات مېتىر يەرنى ئىگىلەيدىكەن (تەخمىنەن بىر بىنا بىلەن تەڭ). شۇڭا ئەينى چاغدىكى مۇتەخەسسىسلەر ئامېرىكا ئۇچۇن ئەنە شۇنداق كومپـ-يۇتېردىن ئۇچ ـ تۆتى بولسىلا كۇپايە دېگەنىكەن. بىراق 50 يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ئۇ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىشـ-خانىلار ۋە ئائىلىلەردىن ئورۇن ئېلىپ، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇشنىڭ كۆپ لىنىيىلىك قانالىرىغا ئايلاندى.

شۇنداق، تەرەققىيات ناھايىتى تېز، يېقىن كەلگۈسىنى پەرەز

قىلىش قىيىن، ۋەزىيەتكە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللارنىڭ كۆپ-لۈكى ۋە رولى ئادەملەرنىڭ قىياس ئىقتىدارىدىن ئېشىپ كەتتى. بۈگۈن سەن ئويلاۋاتقان بىر ئىش باشقا بىر يەردە ئىشقا ئېشىۋاتقان بولىدۇ.

كومپيۈتېر 20 ـ ئەسىردىكى ئىنسانلارنى يېپيېڭى بىر تارد-خىي دەۋرگە باشلاپ كىردى. ئۇ تار بىر رايون بىلەن چەكلىنىپ تۇرغان ئەنئەنىۋى سودا، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشقا جەڭ ئېلان قىلدى، ئىلىم ـ پەن، تېخنىكا ھەمكارلىقىنى چىڭىتتى. كىشىنى تېخىمۇ قايىل قىلدىغانلىقى شۈكى، ئۇ ئالدى بىلەن بېكىنمە، مۇتەئەسسىپ، جاھىل دۆلەت قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسىنى تەۋرىتىپ قويدى. ئۇ يېپىق شەكىلدىكى باشقۇرۇشنىڭ گالۋاڭ، چۈشكۈن پۈقرالىرىنىڭ قەلبىگە يىراق دۇنيادىن ھالقىپ كەلگەن نۇر دولقۇنلىرىنى چۈشۈردى. كىشىلەر بىر قانچە تار رۇجەكتىن بولسىمۇ ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىتتىن كەڭ بىر مۇھىتنىڭ بارلىقىنى كۆردى، ئۇ يەرنىڭ ساپ ھاۋاسىنى پۈرىغاندەك بولدى.

بۈرۇنقى دۇنيا تۈمانلىق دېڭىزدىكى يىراق ـ يىراق ئارالاردەك بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن مۇجمەل ۋە تۇتۇق ئىدى. دونيانىڭ ھەرقاي-سى رايونلىرى بىر ـ بىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلەتتىيۇ، ئەمما بىر ـ بىرىنىڭ ئېھتىياجى، تەلپۈنۈشلىرىنى بىلەلمەيتتى. بىزدەك مىللەت ئۇچۇن ئېيتقاندا، دۇنيانىڭ يىراق بۈرجەكلىرىدە ئۆزگىچە ئىقلىملارنىڭ بارلىقىنى «زىيالىي» دەپ ئاتالغانلىرىمىز خەرىتىدىن ياكى جۇغراپىيە كىتابلىرىدىن بىلەتتۇق، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ساۋاتسىز كىشىلىرىمىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئۆزىنىڭ مە-ھەللىسىدىن باشقا دۇنيا مەۋجۇت ئەمەس، ئۇلار بىرەر يەرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ قالسا «ئۇ يەردىمۇ تاۋۇز بارمىكەن، لەڭمەن، پولۇ بارمىكەن» دەپ سورىشىدۇ، گەرچە بۇ گەپ ھازىرنىڭ ئۆزىگە ماس كېلىپ كەتمەسمۇ. ئەمما ئۇ تېلېۋىزور يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرىكى رېئاللىق ئىدى.

ئەگەر ئىقتىسادىي ئەھۋالىم يار بەرسە، بىر دانە كومپيۇتېر ۋە ئېنتېرنېتورىغا كىرىش لايىقىتىنى سېتىۋالسام، بۇلارغا مۇناسىۋەتلىك بىلىملەرنى ئىگىلەپ بولۇش شەرتى ئارقىسىدا نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىشكە مۇۋەپپەق بولغان بولاتتىم.

ناۋائىي ئەسەرلىرى قانچە خىل تىلغا تەرجىمە قىلىنىدى؟

پارىژ كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر مەدەنىي يادنامىلىرى قانچىلىك؟

نيۇ ـ يوركتا قانچىلىك ئۇيغۇرلار بار؟

Ford ماركىلىق ماشىنىنىڭ ياپونىيەدىكى باھاسى قانچىلىك؟

پابلونېرودانىڭ شېئىرلىرى جەمئىي قانچە مىسرا؟

ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر يىللىق ئوقۇش پۇلى قانچىلىك؟

. . . . . .

مەن يۇقىرىقىلارنى ئىگىلەش بىلەن بىرگە، ئۆزۈمنىڭ ئەھۋالىنىمۇ ئەڭ يىراق يەرلەرگە ئۇقتۇرالايمەن. دېمەك، كومپيۇتېر يەر شارىنى ئىخچاملاپ، بىر كەنت ھالىتىگە كەلتۈردى. بۇگۈنكى كۈندە «قوشنا» دېگەن ئىبارىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىش بولدى. بەزىدە ئىشكى ئىشىكىگە قاراپ تۇرغان ھەمسايەڭ تونۇمايدىغان ئادەمگە ئايلىنىپ، سېدنى ياكى سىنگاپوردىكى شېرىكىڭ كۈندىلىك سىردىشىڭغا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. روشەنكى، سېنىڭ ئالدىڭدا پۈتۈن دۇنيا سۆزۈك پېتى يېيىلىپ تۇرغان بولىدۇ. خۇددى سەن لامپۇچكىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ ئۇنىڭ قىلىنى كۆرگەندەك، كومپيۇتېردىن ئىبارەت ئالاھىدە «سەزگۈ» ئارقىلىق كۆز ئالدىڭدا بولمىغان دۇنيانى ماتېماتىك ئېنىقلىقتا كۆرۈپ تۇرىسەن.

مەن باشتا سەزگۈ ئورگانلىرى ھەققىدە ئازراق توختالغانىدىم. ئىنسانلار پەن ـ تېخنىكا يارىدىمى ئارقىلىق ياساپ چىققان ئوپتىكىلىق ئۇسكۇنىلەر ۋە باشقا قوراللار ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنى بىلىشىدىكى سەزگۈنىڭ ۋازىيانتى، دېگەن پىكىرلەر ئوقۇرمەنلەر-

نىڭ نەزەرىگە چۈشۈرۈلگەنىدى. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلـ
مىسىغا يېڭى مەزمۇن ئېلىپ كەلگەن كومپيۇتېرمۇ ئىنسانىيەتتىكى
ئۆزلۈك كېڭەيمىچىلىكىنىڭ مۇھىم ۋاستىسى سۈپىتىدە تۇرمۇش-
نىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالدى. كومپيۇتېر مېنىڭ ئىختىيارىمغا ئۆتـ
كەن هامان، ئۇ مېنىڭ كۆزۈم، قۇلىقىم، تېرەم، نېرۋا هۈجەيرـ
لىرىمگە ئايلىنىدۇ، مەن ئۇ ئارقىلىق يېڭىنىڭ تۆشۈكىدىن ئۆتە-
لەيمەن، ئاتوم هەربىكىتىنىڭ دائىرىسىنى ئايلىنىپ چىقالايمەن،
هۈجەيرىلەرنىڭ شەكلى، تۈسى ۋە تۈزۈلۈشىنى كۆرەلەيمەن، دېسىنى
باغچىسىنى، بۈيۈك بېرىتانىيە مۇزېيىنى، هەرخىل ئارخىپ ئامبار-
لىرىنى كۆرەلەيمەن. بۇ نەرسىلەر مېنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتىمنىڭ
تايانچ نۇقتىلىرىغا ئايلىنىدۇ ـ دە، سۈبيېكتىپ تەشەببۇسكارلـ
قىمنى تېخىمۇ ئەركىن رەۋىشتە ئەمەلگە ئاشۇرالايمەن.

ئېنىتىر تورىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى كومپيۇتېرنىڭ تەسىر كۈ-
چىنى مۆلچەرلىگۈسىز دەرىجىدە زورايتتى. ئېنىتىر توزى نېمە ئۈ-
چۈن شۇنچە قىزغىنلىق پەيدا قىلدى؟ مەن بۇ سوئالغا ئەڭ ياخشىسى
مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دېگەنلىرى بويىچە جاۋاب بېرەي: «بارمىقىڭىز
قولىڭىزدىكى چاشقىنەكنى (mouse) نوقۇغان هامان، دۇنيانىڭ
يىراق چېتىدىكى ئاخباراتلار بىر توپ پەردىشتىگە ئايلىنىپ، سېكۇن-
تىغا يەر شارىنى يەتتە يېرىم قېتىم ئايلىنىپ چىققۇدەك سۈرئەت
بىلەن نۇر ۋە توك كابېللىرى ياكى تېلېفون سىملىرى ئارقىلىق
ئىقلىم ئاتلاپ ئالدىڭىزدا هازىر بولىدۇ» («بىلىم ئىگىلىكى دولقۇ-
نى»، تاۋ دېيەن تۈزگەن، جۇڭگو شەھەر نەشرىياتى 1998 ـ يىل
7 ـ ئاي نەشرى).

كومپيۇتېر ئىنسانلارغا نېمە ئېلىپ كەلدى؟ ئۇ ئىنسان تەبـ
ئىتىدىكى قايسى بوشلۇقنى تولدۇردى؟

ئىنسان ئەقىل ئىگىسى، شۇنداقلا هېسسىيات ئىگىسى. ئىنـ
سان ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئەقىل ۋە هېسسىياتنىڭ تۇنۇقۇنى، ئەتراپىدىـ
كى دۇنياغا هېسسىيات تۈسى بېرىشنى ياخشى كۆرىدىغان رومانتىك

مەخلۇق. مەن ئۆزۈمنى ئالسام، دۇنيانى كۆزىتىشنى، كېزىشنى خالايمەن، بۇ چاغدا دۇنيا ماڭا قانداقتۇر بۇيۇك بىر ھېسسىياتنىڭ مۆجىزىسىدەك كۆرۈنىدۇ. ئالدىمدا بوغدا كۆلى تۇرغان بولسا «بۇ كۆل نېمىدېگەن گۈزەل، سۇلىرى زۇمرەتتەك ئىكەن، ئۇ بەئەينى ئاپئاق رومال ئارتىۋالغان بوغدا ئانىنىڭ ئەينىكىدەك تۇرۇپتۇ» دېيىشىم مۇمكىن. دېمەك، كۆز ئالدىمدىكى دۇنيادىن ئادەملەرگە خاس كەيپىياتنى كۆردۈم. يۇقىرىقىلار بوغدا كۆلىنىڭ ئىنسان تەپەككۇرىدىكى تولۇق، مۇكەممەل ئىنكاسى ئەمەس. ئۇنىڭغا «بۇ كۆلنىڭ كۆلىمى قانچىلىك؟ چوڭقۇرلۇقى قانچىلىك؟ قانچىلىك سۇ سىغىدۇ؟» دېگەن سۇئاللارغا بېرىلگەن ئېنىق سانلىق جاۋابلارمۇ قوشۇلۇشى كېرەك ۋە باشقىلار. بۇ بىر جەھەتتىن، كەسپىي ئادەت شەكىللەندۇرگەن تەپەككۇر شەكلىگە باغلىق بولسىمۇ، يەنە بىر جەھەتتىن، ئىنساندىكى تۇغما كەيپىياتلاشتۇرۇش خاھىشىنىڭ مەھسۇلى.

كومپيۇتېرچۇ؟ ئۇ ھېسابلايدۇ، ئۇنىڭ بايان قىلىشتا تايىنىدىغان تىلى ساندىن ئىبارەت. ئۇنىڭ مەلۇماتلىرى مۇتلەق ئېنىقلىققا ئىگە. دېمەك، كومپيۇتېر ئىنساندىكى ئېتىقاد، ھېسسىيات، ئىرادە تۇيغۇلىرىغا چېقىدىغان ئاجىزلىقىنى تولۇقلاپ، خىزمەت، پىلان، لايىھە، ھېسابلاش، ھۆكۈم قاتارلىق جەريانلارنى توغرا مەنتىقىي ئىزچىللىق بىلەن تەمىنلەيدۇ. مەلۇمكى، ئىنسان مېڭىسى بىلەن كومپيۇتېرنىڭ بىر يەرگە كېلىشى رومانتىكا بىلەن لوگىكىنىڭ قوشۇلۇشى، كۆزىتىش بىلەن ھېسابلاشنىڭ قوشۇلۇشىدۇر.

كومپيۇتېر ماكرو ۋە مىكرو دۇنيانى ئېنىق بىلدۇرىدىغان يەتتىنچى خىل سەزگۈ ئورگىنى، ئۇ ئىنسانلاردىكى بەش خىل تەبىئىي سەزگۈ ۋە ئەقىلدىن ئىبارەت ئالتىنچى سەزگۈنى ئۆزىدە ئالىي مۇقامدا نامايان قىلىدۇ.

بىلىشكە بولىدۇكى، ئېلېكترون تېخنىكىسى خەلقنى ھەممىدىن مەھرۇم ھالدا يېپىق چارە بىلەن باشقۇرىدىغان مۇستەبىت كونا

www.uyghurkitap.com

تۇزۇمنىڭ دۇشمىنى بولۇپ، ئىلمنىڭ دېموكراتىيىگە مايىل ھۆر خاراكتېرىنى ھەقىقىي تۇردە ئىسپاتلايدۇ. بىراق بۇنىڭ ئۇچۇن بىر شەرت بار، ئۇ بولسىمۇ خەلق ئەنە شۇ تېخنىكىنىڭ قوبۇل قىلغۇچىسى ۋە باشقۇرغۇچىسى بولالىشى كېرەك.

مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئەدەبىيات تۇرمۇشنى ئۆزگەرتىدۇ، خەلقنى يېتەكلەيدۇ دېگۇچىلەرگە شۇنى ئېيتقۇم كېلىدۇ: ئەدەبىيات ئۆزگەرتىمەيدۇ، ساقلايدۇ، ئۇ ئىنسانىنىڭ مەڭگۇ ئۆزگەرمەس تەبىئىتىنى، ئىسانىنىڭ ھەربىر مومېنتتىكى قىممىتىنى ئوق قىلىپ ئايلىنىدۇ، ئۇ كىشىلەرگە مەلۇم مىكرو تۇسى بېرىدۇ. بىراق ھەممىگە قادىر تەپەككۇر شەكلى ئاتا قىلالمايدۇ، ئەلۋەتتە. پەنمۇ يەككە ـ يېگانە ھالدا مەسىلىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلالمايدۇ، مۇبادا بىرەر قۇدرەتلىك تېخنىكا ئىنسانىيەتنى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ پەرۋىشكارىنى سۆيىدىغان ھالال ئەقىدە ئىگىسىگە ئەمەس، بەلكى كۆڭلىدە ياۋۇزلۇق قۇتراپ تۇرغان تەلۋىلەرگە مەنسۇپ بولسا، ئىنسانىيەت تەقدىرى ئاپەت ئىچىدە قالىدۇ، مانا بۇمۇ ئوخشاشلا تېخنىكىنىڭ ئاقىۋىتى.

بىراۋ بىر دانىشمەندىن شۇنداق سوراپتۇ:

— قاچان قىيامەت قايىم بولىدۇ؟

— ئېتىقاد يوقالغاندا.

— ئېتىقاد قانداق ۋاقىتتا يوقالغان بولىدۇ؟

— ئىش شۇ ئىشنىڭ ئەھلى بولمىغان ئادەملەرنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلغاندا (ھارام ھالالغا ھاكىم بولغاندا، يالغان راستقا ئەمىر بولغاندا) قىيامەتنى كۆتسەڭ بولىدۇ.

پەننى بىلىپ، سەنئەتنى چۈشەنمىگەنلەر يېرىم نادان، سەنئەتنى بىلىپ، پەننى چۈشەنمىگەنلەر يېرىم نادان، يۇقىرىقىلارنى بىلىپ ئەقىدىنى چۈشەنمىگەنلەر پۈتۈن نادان.

ماددىي بۇيۇملارمۇ ئىدىيىنى ئىسلاھ قىلىش كۈچىگە ئىگە، تېلېۋىزور (سىملىق تېلېۋىزىيە قانالىلىرىدىكى چەت ئەل فىلىملە-

رى) ، چاقىرغۇ، تۇغۇتنىڭ ئالدىنى ئېلىش كومۇلىچى، ھاراق، «بەشتە ياخشى مەسچىت» شاھادەتنامىسى. . . ئۇيغۇر جەمئىيىتىـ نىڭ ئەخلاق سىستېمىسىنى ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. بۇلار ئالدىدا شائىرلارنىڭ ئاق كۆڭۈللەرچە نەسىھەتلەـ رى، مۇڭلۇق كۆز ياشلىرى كار قىلمىدى. ماددىي نەرسىلەر تارىخـ نىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۇگىلەردۇر. ئۇ جەمئىيەتنىڭ ماددىي تۇرمۇش شارائىتىنى ئۆزگەرتىش بىلەن بىرگە يەنە روھمۇ پەيدا قىلىدۇ. بۇ روھ مۇزىكا، رەسىم ۋە ئەدەبىياتنىكى نۇقتىئىنەزەرلەرگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇ ھەقتە فرانسىيە ئالىمى يازغۇچىسى مارسىل پۇرۇستى مۇنداق دېگەنىكەن: «تارىخ ئەقىل يەتمەيدىغان يەرگە يوـ شۇرۇنغان بولىدۇ، بۇ دەل بىز قىياس قىلىپ بولمىغان ماددىي نەرسىلەر» . بېل. گېيتس: «بىر كەشپىيات ئەگەر كىشىنى مەستانە قىلمىدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە بولمىسا، ئومۇملىشالمايدۇ» دېگەنـ كەن. بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتى كومپيۇتېرنى ئۆز تۇرمۇشىنىڭ مۇھىم ئەزاسىغا ئايلاندۇرماقچى بولىدىكەن، ئالدى بىلەن كىشىلەرـ دە مەدەنىيەتكە نىسبەتەن قىزغىن ئېھتىياج پەيدا قىلىشى زۆرۈر. بۇ ئېھتىياج مائارىپ بىلەن مۇناسىۋەتلىك. كومپيۇتېر رىشاتكىلاذـ غان مەكتەپ قورۇسىنىڭ مۇتەئەسسىپ، يېپىق ئورگان ئىكەنلىكـ نى ئاشكارىلاپ قويدى، شۇنداقلا پۈتكۈل جەمئىيەتنى ئۆگىنىش بازىسىغا ئايلاندۇردى. شۇنىڭدىن قارىغاندا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتوـ نوم رايونىنىڭ مائارىپ سىستېمىسى ئارقا ـ ئارقىدىن داۋالغۇپ كېلىۋاتقان يېڭى دولقۇنىنىڭ زەربىسىنى كۈتۈۋاتىدۇ، دېيىشكە بوـ لىدۇ.

بىزگە ئانا تىلنى بىلىش ئىنتايىن مۇھىم، بىراق مەكتەپلەرـ نىڭ بۇ ھەقتىكى رولى يېتەرلىك بولمايلا قالماستىن، بەلكى ئىنتاـ يىن تۆۋەن. ئانا تىل ئاساسى پۈختا بولمىغانلار باشقا تىللارنى قانچىلىك ئۆگەنسۇن؟ كىشىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى مۇھىتى، ئارزۇـ سى، دەرد ـ ھەسرىتى، تەقدىرى بىلەن نازۇك باغلانمىغان تىل

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پائال تەپەككۇرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك ھەمراھى بولالمايدۇ. ئانا تىل كىشىنىڭ ۋىجدانى ۋە تەبىئىتى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەچكە، تەتقىقات ھاياتىدا گىنەك ئاساسىي رول ئويناپدۇ.

بىز ئانا تىل تەربىيىسىنى مۇكەممەل قوبۇل قىلىش شەرتى ئاستىدا، خەنزۇ تىلى، چەت ئەل تىلى ۋە باشقا چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك. كومپيۇتېرنى نۆۋەتتىكى تۇرمۇش قورالى-مىزغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، چەت ئەل تىلى مائارىپىغا ۋە ماتېماتىكىغا، تەپەككۇر پائالىيىگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك.

1999 ـ يىل ئاپرىل

مائارىپ شۇنداق بىر جەريان

1

ھەر قانداق بىلىش ئۇنىڭ شەكلىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھاياتتىن كەلگەن، قارىماققا ئۇ ھاياتنىڭ مەھسۇلىدەك كۆرۈنسىمۇ، ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، يەنىلا ھاياتنىڭ ئالاھىدە بىر خىل شەكلى. بىز ئېلىپ بېرىۋاتقان بىلىش پائالىيىتى باشقا جانلىقلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتىگە سېلىشتۇرغاندا، ھاياتنىڭ ئالىي دەرىجىسى بولۇپ سانالسىمۇ، بىراق ئادەمنىڭ تەبىئىي خۇسۇسىيىتىدىن قارىغاندا، پەۋقۇلئاددە ۋە ئىلاھىي مۆجىزە ئەمەس. بەلكى، ھاياتلىق دۇنياسىنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئادەمنىڭ ئىنكاسىدىنلا ئىبارەت، خالاس.

ياشاش بىر خىل تەبىئىي ھەرىكەت. ئۇ ئېھتىياج ئۇستىگە قۇرۇلغان زۆرۈرىيەت، ئېھتىياجنى قاندۇرۇش قاتارلىق جەريانلار بىلەن مەزمۇنلىنىدۇ، بۇ جەريان مۇئەييەن تەجرىبە ۋە بۇ تەجرىبىدىن كەلگەن باسقۇچلۇق بىلىش ھەرىكىتى بىلەن خاراكتېرلەنگەن بولىدۇ. مائارىپ ئەنە شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا كېلىپ چىققان. شۇڭلاشقا، گېرمانىيىلىك جەمئىيەتشۇناس ۋېبىر «ئاچلىق ئەڭ دەسلەپكى مائارىپچى» دېگەن ھۆكۈمنى چىقارغانىدى.

مائارىپ بىر خىل بىلىش شەكلىمۇ؟ مېنىڭچە، ئۇ بىلىش شەكلى ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە، باشقىلارغا، دۇنياغا ئۆزى بىلەن ئۆزگە دۇنيا ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشقا قانداق دەققەت قىلىپ، قانداق مۇئامىلە قىلىشنى جانلىق ھالدا ھېس قىلدۇرىدىغان پەۋقۇلـ

ئاددە تەربىيە شەكلى. ئۇنىڭدا بارلىق بىلىش شەكىللىرىنىڭ بىر تۇتاش قىياپىتى ۋە ئېتىكىلىق ئالاھىدىلىكى ئەكس ئېتىدۇ.

مائارىپشۇناسلىق (پېداگوگىكا) غا كەلسەك، ئۇ مائارىپقا دائىر بىلىشنىڭ بىر شەكلى بولالايدۇ.

روشەنكى، «مائارىپ» دېگەن ئۇقۇمنىڭ مەنىسىنى رېئال چۈشىنىش بىر مائارىپچىنىڭ ئەمگىكىدىكى جانلىقلىقنىڭ ئالدىنقى كاپالىتى.

مائارىپ ئىنچىكە نەزەر بىلەن ئېيتقاندا، تۇرمۇشنىڭ ھەر قانداق ساھەلىرىگە سىڭىپ كەتكەن ئومۇمىي، جانلىق ھادىسە، ئۇ كىشىلىك ھاياتنىڭ ئىجتىمائىي زۆرۈرىيىتى بولۇپ، مەكتەپ دەل مۇشۇنداق زۆرۈرىيەتنىڭ ئەڭ ئىخچام سىمۋولى، شۇنداق ئىكەن، مەكتەپ پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقى، كەلگۈسى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىدە گەۋدىلەندۈرىدۇ. بىراق مەكتەپ بۇنىڭ بىلەن چەكلەنگەن ھالدا، مائارىپنى ئۆزىنىڭ تاملىرى بىلەن قورشىۋالماسلىقى، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇنى ھەربىر قەلبىدە يىلتىزلاندۇرۇشىمىز لازىم. چۈنكى مەكتەپنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە رولىدا ئۇنىڭ بەلگىلىك چەكلىمىلىكىمۇ ئەكس ئەتمەي قالمايدۇ. بۇ چەكلىمە چەكسىز ھايات دۇنياسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئاكتۇئال ئامىللار تەرىپىدىن تۇزىتىلىدۇ ھەم تولۇقلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەملىكىتىمىزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بىر ئادەمنىڭ مەكتەپ تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىش ۋاقتى ھامان چەكلىك، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، مائارىپنىڭ خاراكتېرىنى ھاياتنىڭ كەڭ ۋە تىنىمسىز قەدىمى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

مائارىپ كىشىلەرنى تەربىيىلەش مەسىلىسى دېيىلسە، بۇ مۇتەئەسسىپ مائارىپ بولىدۇ، مائارىپ كىشىلەرنى داۋاملىق تۇرىدە ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيىلەشكە يېتەكلەش دەپ قارالسا، بىر قەدەر راستچىل مائارىپ بولغان بولىدۇ. روشەنكى، مائارىپ خۇددى تۇغۇلۇشتەك تەبىئىي، ھاياتتەك جانلىق، روھتەك ئەركىن بولغاچ

دا، كىشىلەرگە ھاۋادەك سېخى بولغاندا، جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئەزاسى ئۆزى ھەم باشقىلار كۈتكەندەك كېرەكلىك كۈچكە ئايلىنىدۇ.

مەكتەپ ئالىيجاناب ھاياتنىڭ ماكانى بولۇشى كېرەككى، ھەرگىزمۇ تۇرمۇشتىن يىراقلاپ كەتكەن ئۇقۇم ۋە رامكىلارنىڭ ئىسكىلاتى بولۇپ قالماسلىقى كېرەك.

«ئۆگىنىش مەكتەپتە ئەمەس، بەلكى ھاياتتا» — رىم مۇتەپەككۇرى سېنكانىڭ بۇ سۆزى ماۋارىپنىڭ ھايات بىلەن تىنىقداش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مېنىڭچە، بۇ، ماۋارىپ ھەققىدىكى ئەڭ سەممىي پىكىر.

2

«قانداق قىلىش كېرەك؟» دېگەن سۆز «مۇنداق قىلىش كېرەك» دېگەن سۆزگە قارىغاندا ئۇلۇغ سۆز. چۈنكى ئۇ ئىنسانىنىڭ پىكىر قىلىشتىن ئىبارەت خاس مەزمۇنىنىڭ چاقنىشى ھەمدە ئەقىل خېمىرىنى بولغۇزىدىغان خېمىرتۇرۇچ.

بىر ماۋارىپچى ماۋارىپنى كىشىلەرگە (بولۇپمۇ بالىلارغا) زىيانكەشلىك قىلىدىغان تەتۈر فۇنكسىيىلىك نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ھەممە نەرسىگە گۈمانىي پوزىتسىيە بىلەن مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىشنى ئۆز ئەمگىكىنىڭ يادروسى قىلىشى كېرەك. ئۇنداق قىلماي، ئىلگىرى تەجرىبىدىن ئۆتۈپ ئىسپاتلانغان ۋە شۇ ئاساستا بېكىتىلگەن نەرسىلەرنى ئۆگىتىش بىلەن بولۇپ كەتسە، ئىندىۋىدۇئال ئىجادچانلىقتىن ئىبارەت قىممەتلىك نەرسىنى دەپسەندە قىلىدۇ. بۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلۇغ مەقسەت پەردىسى ئارقىسىدا ئوينالغان ئەڭ رەزىل ئويۇن بولۇپ چىقىدۇ. دېمەك، قانداق ئىلاھىلاندۇرۇشنى بىلىش بىر ئوقۇتقۇچىدا كەم بولسا مۇتلەق بولمايدىغان ئىقتىدارىدۇر. نېۋتون ئالمىنىڭ يەرگە چۈشۈشىدىن ھەيران

قالمىغان بولسا، ئالەملىك تارتىشىش كۈچى ھەققىدىكى بىلىشنىڭ شۇ دەۋردە ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئېينىشتېيىن نيۇتون فىزىكىسىدىن گۇمانلانمىغان بولسا، نىسپىيلىك نەزەرىيىسىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ تۆھپىسى ئاددىي ھادىسىلەرگە ھەيران قېلىشتىن باشلانغان. ياخشى تەربىيىلەنگەن ئادەم ئۆز ھاياتىنى ھەر قانداق ئۇقۇم ۋە ئېتىقادنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇرۇپ قويمايدۇ. ئەكسىچە، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ سۇبيېكتىپ ھەم ئوبيېكتىپ تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، بايقالماي قالغان يېڭى ئالامەتلەرنى تېپىشىغا جۇرئەت قىلالايدۇ، بۇ مەنىۋى ھاياتى ساغلام كىشىلەرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ.

ئۆزىگە ۋە ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە قىزىقىش ئادەمنىڭ تۇغما ئىقتىدارى، بىراق بۇ ئىقتىدار ئەنە شۇ قىزىقىشتىن كېلىپ چىققان كۆزىتىشنىڭ ھەر خىللىقى بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. مائارىپ مۇشۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىپ، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشى كېرەك. ھەرگىزمۇ تارتىۋالماسلىقى كېرەك.

بىزدە، چاپقىنى ئالىمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ قويۇش ئەھۋاللىرى ناھايىتى كۆپ. چۈنكى بىزنىڭ ئۇسۇللىرىمىز ئاساسەن دېگۈدەك ئۆگىتىپ قويۇش بىلەن خاراكتېرلەنگەن. ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتىن ئىبارەت ئارقا كۆرۈنۈشى تەكىتلەنگەندەك قىلسىمۇ، ماھىيەتتە ئايرىپ تاشلانغان. بۇ ئوقۇغۇچىلاردىكى گاڭگىراشنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ــ دە، نەتىجىدە، مائارىپ كىشىنىڭ روھىغا تېڭىلغان مەجبۇرىيەتكە ئايلانغان. ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى بولماقچى بولغان ئادەم ئالدى بىلەن ئىنسانىنى چۈشىنىشكە ئەھمىيەت بېرەلەيدىغان ئادەم بولۇشى كېرەك. ئادەمنى ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن پرىنسىپ ۋە ماددىلار ئارقىلىق چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بەلكى ھەممە نەرسىنىڭ مەنبەسى بولغان ھايات ئارقىلىق چۈشەنگىلى بولىدۇ.

پېداگوگىكا ۋە پسىخولوگىيىنىڭ تەبرىلىرى بىلەن يېتەرلىك قوراللانغان ئوقۇتقۇچى مەزكۇر قورالنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئىچىدە

تۇرىدىكەن، مەنۇيىتى ئۆلگەن پۇچەك ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇنىڭ شۇغۇللىنىۋاتقىنى مائارىپ ئەمەس، جىنايەت بولۇپ چىقىدۇ.

ئويلىنىش ئىجادىيەت ئەھلىنىڭ خىسلىتى، ئويلاندۇرۇش ئۇستازلىق روھىنىڭ بەرق ئۇرۇشى.

3

پىداگوگىكا ئادەمنىڭ ماھىيىتىگە ئۇيغۇن بولۇشى لازىم. بىراق ئادەمنىڭ ماھىيىتى نېمە؟ بۇ ھەقتىكى بىلىش كۇندىن-كۇنگە كونىراپ، كۇندىن-كۇنگە يېڭىلانماقتا. ۋەھالەنكى، ئادەمنىڭ ماھىيىتى ھەققىدىكى تونۇش ئۆزىنىڭ مۇكەممەل بولالماسلىقى سەۋەبىدىن ئۇزلۇكسىز داۋاملىشىدۇ. شۇڭا پىداگوگىكىمۇ ئۆزىنىڭ سەۋەبلىكىنى تونۇغان ھالدا، ئادەم ماھىيىتى ھەققىدىكى بىلىشنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزىنى ئۆزگەرتىپ، تۇرمۇش بىلەن ماس قەدەم ھالدا تاكامۇللىششى لازىم. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۇ ئادەمنىڭ ئېڭى ئۇستىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قالاق نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

«بىر ئادەم بىر جەريان» دەيدۇ ئامېرىكا پىداگوكى روگىس «ئۇ قېتىپ قالغان، تۇرغۇن جىسىم ئەمەس؛ ئۇ دولقۇنلاپ ئېقىپ تۇرغان دەريا، ھەرگىزمۇ مۇقىم ماتېرىيال ئەمەس؛ ئۇ ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدىغان يوشۇرۇن ئىقتىدارنىڭ يۇلتۇزى، ھەرگىزمۇ قاتمال ئالاھىدىلىكلەرنىڭ جۇغلانمىسى ئەمەس» بۇ شۇنى چۈشەندۇرىدۇكى، ھايات — توختاۋسىز ئۆزگىرىش جەريانىدىن ئىبارەت.

ھەربىر ئادەم ئاشۇنداق بىر مۇرەككەپ دۇنيانىڭ ئىگىسى بولغاندا، جەمئىيەت مۇشۇنداق سانسىز مۇرەككەپ دۇنيانىڭ ھەيۋەتلىك دېڭىزى بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، مائارىپ پىداگوگىكىدىكى «مۇقەددەس» قائىدىلەر-

www.uyghurkitap.com

نىڭ روھى سۈپىتىدە ياشايمەن دېسە، بۇ بىر ئىسكىلىتقا خاس سۈپەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئادەم ئۆزگەرمەكتە، جەمئىيەت تەرەققىي قىلماقتا. بۇنىڭغا ئەگىشىپ «رېئاللىق» دېگەن ئۇقۇمۇ ئۆزگەرمەكتە. ھاياتلىق ھەرىكىتىمىزنىڭ شەكلى ۋە قاراشلىرىمىزمۇ ئۆزگەرمەكتە، ماۋارىپ نېمە قىلىشى كېرەك؟

ئۇ ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىچكى ئىمكانىيەتلەرنى ئىجابىي ھالدا رېئاللاشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش كېرەك.

1992 ـ يىل ئاپرىل

مىللىي مائارىپىمىزدىكى سۈپەت تەشۋىشى

— مەھمۇت ئىلياسنىڭ «مىللىي مائارىپنىڭ سۈپەت مەسىلىسى» ناملىق ماقالىسىگە ئىلاۋە

بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى «شىنجاڭ مائارىپى گېزىتى» دە داۋۇت ئوبۇلقاسىمنىڭ «ئۇيغۇر مائارىپىغا بىر دىئاگنوز» ناملىق ماقالىسى بېسىلغانىدى. ئاپتور ئۇيغۇر مائارىپىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان سەلبىي ھادىسىلەر ھەققىدە بىر قەدەر سوغۇققان پوزىتسىيىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن، ئەمەلىي كۆزىتىشلەر نەتىجىسىدە ئېرىشىلگەن ئۇمىدسىز تەسىراتلار ئىلمىي ھاۋاسى كۈچلۈك دەلىللەر ۋە تەسىراتلار بىلەن بىرلىشىپ، ئەسەردىكى «دىئاگنوز» غا خاس قىممەت ئىشەنچلىك كاپالەتكە ئىگە قىلىنغانىدى. بۇ ماقالىگە ئىلمىي ھەۋىسى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئاز ساندىكى كىشىلەردىن باشقىلار ھېچقانداق ئىنكاس قايتۇرمىدى. تارىخ ئىنكاسسىز ئادەملەرنىڭ سەھنىگە چىقىپ قېلىشى تۇپەيلى، ئاقىلانە ئاگاھلاندۇرۇشلاردىن قۇرۇق قالدۇ. ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيىتى، چۈشكۈنلۈكى ۋە خارۇ — زەبۇنلۇقىدىن يەكۈن چىقارمىغان تارىخ ئۇزلۇكسىز تراگېدىيە نەتىجىسىدە ئۆمرىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. بىز ئەمەلىيەتنىڭ ئاسىيسى بولۇپ قالمىساقلا يۇقىرىقىدەك ئېپسۇسلۇق تارىخنىڭ مىراسخورى بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىمىزنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز.

داۋۇت ئوبۇلقاسىمنىڭ ماقالىسى تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدىكى

ئاتالمش ئالدىراش زامان ساھىبلىرىنىڭ تاشتەك كاللىسى تەرىپىدىن «ئۇنتۇلۇش» قا دەپنە قىلىنىپ، ئۇچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن، مىللىي مائارىپىمىزھەققىدىكى يەنە بىر ماقالە بىلەن يۈز كۆرۈشۈۋاتىمىز. ئۇ بولسىمۇ مەھمۇت ئىلىياس ئەپەندىنىڭ «مىللىي مائارىپىنىڭ سۈپەت مەسىلىسى» ناملىدىكى سۈپەت مەرسىيىسى. مەھمۇت ئەپەندى كىشىلەرگە تونۇشلۇق ئىلياسلار جەمەتىدىكى زىيالىيلىردىن بىرى. ئۇ، ئۆزىنىڭ ياشلىقى، تولۇپ تۇرغان زېھنى ساغلام، ۋۇجۇد ـ كۆچىنى مىللىي مائارىپىمىزنىڭ ھاياتى ئۈچۈن سەرپ قىلىپ، يېڭى دەۋر ئۇيغۇر مائارىپى بېسىپ ئۆتكەن مۇرەككەپ يوللارنىڭ شاھىتى بولۇپ تۇرۇپتۇ. ئەلۋەتتە، ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، نەتىجىلىرى، ھەسرەت ـ نادامەتلىرى ھەققىدە، جۇملىدىن كىچىكى ھەققىدە ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ چۈقان سېلىشى تامامەن ھەقلىق. مىللىتىمىز ھوقۇق كىرىسىغا، ئىتتىقاد كىرىسىغا، ئەخلاق كىرىسىغا گىرىپتار بولۇپ، روھىي ۋە ماددىي نامراتلىقنىڭ گىردابلىرىدا چىقىش يولى ئىزدەۋاتقان، ھەر ساھەنىڭ سەرخىللىرى بىر ـ بىرىنىڭ زۇۋانىنى چۈشىنەلمەي، ئارىدىكى مېخانىزملىق يۈرۈشمە ئۈزۈلۈپ قالغان بۇ كۈنلەردە، ھەر كىم ئۆزى ئۈچۈن مەسئۇلىيەت بىلەن يىغلاشقا دۇچ كەلدى. شۇنداق ئىكەن، ھەقىقىي ئوقۇتقۇچى مائارىپ ئۈچۈن ئاھ ئۇرماي تۇرالمايدۇ. بۇ ھەسرەت دەرۋەقە مىللىي مائارىپىنىڭ سەكراتى ياكى جەسىتى ئالدىدىكى ۋىدالىشىش بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ كېسەل بىلەن چىرمالغان قامەتلىك ۋۇجۇد ئالدىدىكى ئازابلىق تۇيغۇ ئىكەنلىكىگە گەپ كەتمەيدۇ.

مەھمۇت ئەپەندىنىڭ بۇ ماقالىسىنى 50 ـ يىللاردىن ھازىرغا قەدەر بولغان ئۇيغۇر مائارىپى ھەققىدىكى مۇھاكىمىلىق ئەسلىمە دېيىشكە بولىدۇ. ماقالىدىن قارىغاندا، ئۇ، مائارىپىمىزدىكى سۈپەت مەسىلىسىنى «مەكتەپ» تىن ئىبارەت ئالاھىدە جەمئىيەتنىڭ قىياپىتى نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندەك تۇرىدۇ. مۇئەللىپ مائارىپىنىڭ

مەكتەپ ۋە مائارىپ ئورگانلىرىدىن ھالقىغان خاراكتېر ئىنقىلابى (ئەلۋەتتە، ئەقىل ئىنقىلابى) ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىسىمۇ، ھازىرچە ئوقۇتۇشتىن ئىبارەت مەركىزىي نۇقتا ئۇستىدە پىكىر قىلىشنى زۆرۈر دەپ تونۇغان بولسا كېرەك. راستىنى ئېيتقاندا، ماكان ۋە زامان بىلەن ھېسابلاشقان ئەھۋالدا، ئوبيېكتنى مۇۋاپىق تاللاش، ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن مۇۋاپىق چىقىش مەسىلىسىنى ئويلاشماسا بولمايتتى.

مۇئەللىپ كۆرسەتكەندەك، نەچچە ئون يىللىق مائارىپ ئەمەلىيىتىدە تۇرلۇك سىياسەت ـ بەلگىلىمىلەر يولغا قويۇلدى، تۇرلۇك سىناقلار يۈرگۈزۈلدى. ھەممىسى پەقەتلا بىر خىل ئۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇپ چىقتى. ئەگەر بۇ جەريانداا ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇردى دېيىلسە، مۇئەييەن روھىي قاتمالليقنى يوشۇرغان ھەرخىل شوئارلار كەشىپ قىلىنىپ، مەكتەپ قورۇسىنىڭ تاملىرىغا، مائارىپ مەمۇرىي ئورگانلىرىنىڭ ئىشخانىلىرىغا ئالاھىدە قىلىپ يېزىپ قويۇلدى، خالاس. جۇڭگو يېڭى دەۋر تارىخىدا شوئار ئىجاد قىلىش، سىياسىي ئويۇنغا قىزىقىدىغانلارنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى بولۇپ كەلدى. ئۇنى ئۆلۈك تەكرارلاش يۇقىرىغا يامىشىدىغانلارنىڭ ئارغامچىسى بولۇپ كەلدى.

مۇئەللىپ ئاشۇ جەريانلار ھەققىدىكى بەكلا سوغۇققان قەلەم رەۋىشلىرىدە، مائارىپىمىزدىكى نازۇك بىر مەسىلىنى غىل ـ پال ئوتتۇرىغا قويۇپلا ئۆتۈپ كېتىدۇ. قارىغاندا مۇئەللىپ مۇلاھىزە كۈچى ئۆتكۈر ئوقۇرمەنلەرنىڭ بارلىقىغا ئۈمىدۋارلىق بىلەن ئىشەنسە كېرەك. مائارىپ تەرەققىياتىنى تەسۋىرلەشتە ستاتىستىكىغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان كىشىلەر (بىزدە ستاتىستىكا روھى كەمچىل بولسىمۇ) مەزكۇر نۇقتىنى قانداق چۈشىنىدىكىن، بۇنىسى نامەلۇم، ئەمما ئۇ بىر مىللەتنىڭ مائارىپىدا يىلىككە ئوخشاش مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ نېمە؟ بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان مائارىپ ئىدىيىسى.

www.uyghurkitap.com

مەشھۇر پېداگوگ ئوشنىسكىينىڭ ئەسەرلىرى پېشقەدەم مائا-
رىپچىلىرىمىزغا ناتونۇش ئەمەس. ئوشىنسكىي ئىنگلىز، گېرمان،
فرانسۇز، رۇس مەكتەپلىرىنىڭ خاسلىقلىرىنى سېلىشتۇرۇپ، ئۇ-
لار ئوتتۇرىسىدىكى مىللىي پەرقنى شۇ مىللەتنىڭ ئەنئەنىسى، دە-
نىي ئېتىقادى، كلاسسىكلىرى بىلەن باغلاپ ئىزاھلايدۇ. بۇ يەردە-
كى مىللىي پەرق، مائارىپتا نامايان بولغان مىللىي ئىدىئولوگىيە-
دىن ئىبارەت.

بىر مىللەتنىڭ مائارىپ ئىدىيىسى نەدىن كېلىدۇ؟ قىسقىچە
ئېيتقاندا، شۇ مىللەتنىڭ ھاياتىدىن كېلىدۇ. بۇ ھايات ئۆزى تۇ-
غۇلغان تەبىئىي مۇھىتقا يارىشا خاس ئىنكاس شەكلىگە، پىكىر
يوللىرىغا، ئىزدىنىش جەريانلىرىغا تولغان بولىدۇ. بىر مىللەتنىڭ
دىنىي ئېتىقادىدىكى تەرەققىياتلار، ئۆرپ ـ ئادەتى ۋە مەدەنىيىتىدە-
كى ئۆزگىرىشلەر، تىلىدىكى مەنىلەر، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلە-
رىدىكى مەزمۇن ۋە ۋاستىلەر شۇ مىللەتنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە
مەيدان ھازىرلىغان تەبىئەت بىلەن ماس بولىدۇ. مىللەتلەرنىڭ
دۇنيا ھەققىدىكى قاراشلىرى، خۇدا ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى،
تارىخىي باسقۇچلىرى، جۈملىدىن تىل ۋە ئويلاش ئۇسۇللىرى ھەر-
خىل بولىدۇ. ۋەھالەنكى، مىللەتلەر ئەنە شۇ كۆپ خىللىقتىن
ئۆزلىرى ئىزدىگەن ئورتاقلىقنى تاپالمدى ۋە ئۇنى بۇگۈنكىدەك مۇ-
كەممەللىككە يەتكۈزدى. تارىخ ئىسپاتلىدىكى، مىللەتلەر ۋە ئىرقلار
ئوتتۇرىسىدىكى ئورتاقلىق ئۆزئارا چۈشىنىش ۋە ھۆرمەتنى ئىلگىرى
سۈرۈش ئارقىسىدا پەيدا بولدى. مەجبۇرلاش خاراكتېرىدىكى ئۇ-
سۇللار ئورتاقلىقنى پارچىلىدىكى، ھەرگىز كۆزلىگەن ئۇنۇمگە يە-
تەلمىدى.

ئۇچۇر مۇلازىمەتىنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى
ئورتاقلىقنى ئىلگىرى سۈردى. 21 ـ ئەسىردە تېخىمۇ شۇنداق.
لېكىن ئورتاقلىق قانداقتۇر بىرەر كۈچنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ياكى
تەشكىللىشى بىلەن بولمايدۇ. ئۇ، بىرئادەم، بىر مىللەت، بىر

دۆلەتنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ، ھۆرمەت تۇيغۇسىنىڭ تۇيۇنۇشىدىن كېلىدۇ. سالاپەت ۋە قەدىر ـ قىممەت ئىچكى ئەھۋالـ دىكى سالاپەت خۇددى شىرنە بىلەن سىرلاپ قويغان توقۇ ئالمىغا ئوخشاش باشتا ئازراق پارقىرىسىمۇ، كېيىن سولىشىپ چېنىپ قالىدۇ. سىياسىيونلار ئۆز ئېھتىياجى ئۈچۈن بەزى ئۇلۇگلەرنى تەشۋىقاتقا تايىنىپ ياساپ چىقىدۇ. ئەمما ئۇ ئۇلۇگلەر توقۇ ئالمىنى سىرلاش ھېيلىسىنىڭ مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەت.

بىزمۇ ئورتاقلىققا تەلپۈنىمىز. بىز ئورتاقلىقنى يارىتىش ۋە ئۇنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە مول ئەنئەنىگە ئىگە خەلق. رايونـ مىز تارىختا مەدەنىيەت دوقمۇشى رولىنى ئوينىغاچقا، بىزدە كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت بايلىقلىرى تولۇپ يېتىپتۇ. بىز 21 ـ ئەسىرـ گە دۇنيادا ئىناۋەتلى بار مىللەتلەر قاتارىدا كىرىشكە ئىنتىلىمىز، چۈنكى بىز شۇنداق قىلىشقا ھەقلىق. بىز دۇنياۋى ئورتاقلىقنى پارلاق مىللىي ئۆزلۈكىمىز، ئۆزگىچە، روشەن مىللىي خاراكتېرـ مىز، ئۇرغۇپ تۇرغان تالانتىمىز، مۇناسىپ تۆھپىلىرىمىز بىلەن قۇرۇپ چىقىشنى خالايمىز. مىللىي ئىناۋەتنى بىر مىللەت ئۆزى تىكلىمىسە، ئۇ ھەرگىزمۇ باشقا بىرسى ئېچ ئاغرىتىپ ياكى ئادالـ تىگە ئېلىپ بېرىدىغان نەرسە ئەمەس.

بۇ يەردە شۇ نەرسە ئېنىق بولدىكى، بىر مىللەتنىڭ مائارىپى شۇ مىللەتنىڭ خاس مائارىپ ئىدىيىسى ئۇستىگە قۇرۇلمىسا، ئۇ مىللەتنىڭ مائارىپىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.

ئۇنداقتا ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ ئىدىيىسى نېمە؟ 20 ـ ئەسىر بۇ سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي چىقىپ كېتىدىغان بولدى. ئەمدى بىز 21 ـ ئەسىر بوسۇغىسىغا كېلىپ قالدۇق. مائارىپىمىز ئاشۇ سوئالـ غا جاۋاب بېرەلىسە ۋە ئۇنى مۇكەممەللەشتۈرەلىسە، ئاندىن ئۇيغۇر مائارىپى قۇتقۇزۇپ قېلىنغان بولىدۇ. بىز بۇ يەردە شىرە ئالدىدىكى جاۋابنى ئەمەس، تارىخ ئەمەلىيىتى سۈپىتىدىكى ھايات جاۋابنى كۆـ تىمىز.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەمدى بىز مۇنۇ مەسىلىگە كېلەيلى، ئۇيغۇر مائارىپىدا سۈپەت مەسىلىسىنى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەك؟ ئۇنى قانداق قىلغاندا ھەل قىلغىلى بولىدۇ؟ ئۇنىڭ تۈپتىن ھەل بولماسلىقىدىكى سەۋەب نەدە؟

بىر مەسىلىگە جاۋاب بېرىشنىڭ ھەرخىل يوللىرى بولىدۇ. بۇ جاۋابلار بىر ـ بىرىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەسمۇ، ماھىيەتتە ئاشۇ بىر مەسىلىنىڭ ئىنكاسىدىن ئىبارەت. شۇڭا ماھىيەت بىر، ئىنكاس چەكسىز بولىدۇ. ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ سۈپىتىدىكى كاشىلىلارنى ئىقتىساد، تۈزۈلمە، سىياسىي قاتارلىق نۇقتىلاردىن چۈشەندۈرۈشكىمۇ بولىدۇ. پەلسەپە، جۇغراپىيە ئامىللىرىغا باغلاپ ئىزاھلىغانلارمۇ بولدى. شەخسەن مەن مۇنداق ئىككى نۇقتىدىن چۈشىنىمەن:

بىرى، ئۇيغۇر مائارىپى ئۆزىنىڭ مىللىي ئەنئەنىسىدىن، پىسخىك يىلتىزىدىن بارغانسېرى يىراقلاپ كەتتى. مىللىي ئەخلاق ئەنئەنىمىزنىڭ مەكتەپ تەلىم ـ تەربىيىسىدىكى رولى جارى قىلىمىدى. ئەكسىچە مىللىي ئۆزلۈك ۋە مىللىي ئەخلاق ئامىللىرى تاشلىۋېتىلدى.

يەنە بىرى، مىللىي مائارىپىمىز جۇڭگو مىقياسىدا ئۇزۇن يىل داۋام قىلغان ئىدىئولوگىيە كۈرىشى ۋە ئاڭ فورمىسىنىڭ بېسىمىغا دۇچ كەلدى. ھوقۇقچىلىق مائارىپىنىڭ پۈتكۈل ئورگانىزمىنى راك ھۈجەيرىسىدەك قاپلاپ كەتتى. بىزدە بىر ياخشى ئوقۇنقۇچى، بىر ياخشى ئوقۇغۇچى ياكى بىر ياخشى مائارىپ مەمۇرىي كادىرى ئاڭ فورمىسىغا سادىق ياكى سادىق ئەمەسلىكى بىلەن ئۆلچەندى. ئەمەلىيەتتە بۇ كۈڭزىچە ساداقەت ئىدىيىسىنىڭ زامانىۋى شەكلىدىن ئىبارەت. بۇ يەردىكى ئاڭ فورمىسى ھوقۇقنىڭ سىمۋولى بولۇپ، ئۇ ھەقتە باشقىچە قاراشتا تۇرۇپ سۆز ئېچىش ھاكىمىيەتكە دۈشمەنلىك قىلىش بىلەن تەڭ قارالدى. ئاڭ فورمىسى دەسلىپىدە مەلۇم بىر ئىجتىمائىي پەننىڭ مەھسۇلاتى بولىدۇ. ئەگەر ئۇ ئارمىيە ۋە قورال

كۆچى بىلەن يەتكۈزۈلمىدىغان نەرسە بولۇپ قالسا، كىشىلەرنىڭ مەنىۋىيىتىنى ھالاك قىلىپ تاشلايدۇ، بيۇروكراتىزمنىڭ غەپلەت ناخشىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. «بيۇروكراتىزم — بارلىق مۇۋەپپەقىيەتنىڭ زىندانى» (ئېڭىشتېيىن).

جۇڭگولۇقلار ھازىرغىچە مەنسەپدار بولۇش ئۈچۈن ئوقۇپ، مەنسەپدار بولۇش ئۈچۈن ئىمتىھان بەردى. شۇڭا ئۇلار ئالدى بىلەن تۈزۈم تەرىپىدىن بېكىتىلگەن ئاڭ فورمىسىغا بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەشكە دۇچ كەلدى ۋە شۇنداق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىجادىي روھ ئۆلدى. ھوقۇق تەمەسىدە يۈرىدىغان كىشىلەرنىڭ بىپايان تاياڭ-ما توري بارغانسېرى كۆلىمىنى زورايتتى. چەكلىمىسىز بەھرىمەن-لىك ۋە تەڭداشسىز نوپۇز مەنسىدىكى ھوقۇق جۇڭگو مەنىۋىيىتى-نىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولۇپ قالدى.

جۇڭگودا ماۋارىپ بيۇروكراتىزمنى تۈگىتىدىغان كۈچ بولماس-تىن، بەلكى ئۇنىڭ قۇۋۋىتى دورىسى بولۇپ كەلدى. بىر ماۋارىپ ئىدارىسىدىن تارتىپ بىرەر ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىغىچە توقۇپ چى-قىلغان ھوقۇق زەنجىرى ئوقۇش ـ ئوقۇتۇشنىڭ ئومۇرتقا تۈزۈلمىسى بولۇپ قالدى. ھوقۇقدارلار «ئېنىقلاش» نى مۇھىم دەپ قارايدۇ. ئەدىبلەرگە، سەنئەتكارلارغا، پائالىيەتچىلەرگە، جامائەت ئەربابلە-رىغا، ھەرساھە سەرخىللىرىغا گۇمان نەزىرى بىلەن قارايدۇ. ئۆزى-نىڭ ئادىتىگە مۇتلەق ئۇيغۇنلۇق مەنسىدىكى ئېنىقلىقنى قوغلىشى-دۇ، سىرلىق، بىلگىلى بولمايدىغان، غۇۋا نەرسىلەردىن قورقىدۇ. روشەنلىكنى مەقسەت دەيدۇ يۇ، بارلىق روشەنلىكنى خۇراپىيلاشتۇ-رىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ تۇرمۇش شەكلىگە يات بىرەر شەيئى پەيدا بولۇپ قالسا، دوزاخ سايىسىنى كۆرگەندەك جىددىيلىشىدۇ. ئۇلار چەكلەش، توسۇش، كونترول قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلارچە، دەرەخلەر تەكشى ئۆسۈشى، ئەسكەردەك تەرتىپلىك تىزىلىپ تۇرۇ-شى كېرەك. پاكارلىرىنى يۇلۇپ، ئېگىزلىرىنى قىرقىپ تاشلاش كېرەك. شۇ چاغدىلا بىردەك بولىدۇ.

جۇڭگو خەلقى بۇ جەھەتتە ئۆزلىرىنىڭ تۆلىگەن بەدەللىرىنى كۆرۈپ يەتتى. ئۆزگەرتىش سىگناللىرى تۈشمۈ تۈشتىن ياڭراپ، زىيالىيلار ئاچچىق ساۋاقلارنى يەكۈنلەشتى.

لۇشۈن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئادەم يەيدىغان كونا جەمئىيەتكە قاراپ: «باللارنى قۇتۇلدۇرۇڭ» دەپ ئازابلىق ۋارقىرىغانىدى. لېۋ شىنۇۋ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ لۇشۈننىڭ ساداسىنى تەكرارلىدى.

ھازىر زىيالىيلار ۋە كادىرلاردا پېنسىيىگە چىقىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە يۈرەك كېسىلى، قان بېسىمى تۈپەيلى ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ كېتىش ھادىسىلىرى كۆپەيمەكتە. بۇنىڭدا تۇرلۇك سەۋەبلەر بار، ئەلۋەتتە. بۇ، مۇھىت، ئوزۇقلۇق تەركىبى، تۇرمۇش رىتىمى قاتارلىق ئامىللار بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولۇش بىلەن بىرگە باشقا ئامىللارمۇ بار. ھاراق كادىرلار ئوتتۇرىسىدىكى تايانما مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىتىلىشى، پۇقرالارنىڭ ئىش ھەل قىلىشىدا ئاساسلىق ئىستېمالغا ئايلاندى. گويا ھاراق ئىچىش دۆلەت كادىرلىرىغا ماتېرىيالىزملىق خىزمەت ئۇسۇلىنىڭ ئونۇملۇك ۋاسىتىسى بولۇپ قالدى، بۇ ھەتتا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دائىمىي دەم ئېلىش ئۇسۇلىغا ئايلىنىپ كەتتى. چەت ئەللەردە ھاراق چەكلەش قانۇنلىرى بار. بىزنىڭ تېلېۋىزورلىرىمىزدا ھاراق ئىچىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئېلان سەنئەتلىرى كۆزىمىزگە پۈتلىشىپلا تۇرىدۇ. بۇنىڭغا قاراپ دۆلىتىمىزنى ھاراق دۆلىتىمىكىن، دەپ ئويلاپ قالمىمىز. بىز يەنە يەيدىغان تاماقلىرىمىز، كۆكتاتلىرىمىز، ھەتتا گۆشلىرىمىزگە قەدەر ھىيلە ئىشلىتىپ، خىمىيىۋى ئوغۇت بىلەن بۇلغاپ بولدۇق. بۇ گويا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش مۇسابىقىسى يېڭى ئىجتىمائىي ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەندەكلا بىر ئىش.

پسىخىكىسى بىنورمال پۇقرالار ھەققىدىكى ستاتىستىكىدىن مەلۇم بولۇشچە، ئاستا بەرباتلىق، ئۆلۈۋېلىش، ھاراقكەشلىك،

دورىغا خۇمار بولۇش، قان بېسىمى، روھىي جىددىيلىك قاتارلىق كېسەللىكلەر تېز كۆپىيىپ كەتتى. بۇ، يۇقىرىقىدەك ئامىللاردىن باشقا، بيۇروكراتىزم كەلتۈرۈپ چىقارغان روھىي پىشكەللىك ۋە بىزارلىق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەن.

ئەجەبا، مائارىپ ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن رېئال مەسىلىلەرگە جاۋاب بەرمەيدىغان نەرسىمۇ؟ ئۇ، كىشىلەرگە ئاشۇ خىل نەرسىلەر-دىن ساقلىنىشنى ئۆگىتىشى كېرەكمۇ؟ ئۇ، كىشىلەرنى ئۆتكۈر مەسىلىلەرگە جاۋاب تېپىشقا رىغبەتلەندۈرۈشى كېرەكمۇ؟

پۇقرالارنىڭ ساپاسى 21 ـ ئەسىردىكى جۇڭگو ئۇچۇن تولىمۇ زۆرۈر بولۇپ قالدى. جۇڭگو چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى پۇل تاپقان جۇڭگولۇقلار «ئاقسۆڭەك» بولۇشقا ئالدىراپ كېتىدىغان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاق ۋە بىلىم جەھەتتىكى ساپاسىزلىقىنى تېزلا ئاشكارىلىدى. ئەمما شۇنى ئاقىلانىلىق بىلەن كۆرۈش كېرەككى، باي پۇقرانى ئون يىلدا يارانقىلى بولمىدۇ، ئەمما روھى كامالەتكە يەتكەن پۇقرانى يارىتىش ئۇچۇن يۈز يىلمۇ ئازلىق قىلمىدۇ.

چوقۇمكى، ئۇيغۇر مائارىپى نۆۋەتتە تېخىمۇ ئېغىر ۋەزىپىگە دۇچ كېلىدۇ. كومپيۇتېر، ئىنتېر تورى (INTERNET) ئۇچۇر مۇلازىمىتى ئەنئەنىۋى ئۆگىنىش ئىستىلىنى ئاللىبۇرۇن ۋەيران قىلىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بالىلار ھېچقاچان بولۇپ باقمىغان كىرىزىسقا دۇچ كەلدى. زەھەرلىك چېكىملىك، ھاراق، مۇھىت بۇلغىنىشى، يېمەكلىك بۇلغىنىشى، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئاجرىشىشى، نوپۇسنىڭ كۆپىيىسى، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ئازىيىپ كېتىشى، ئەخ-لاقنىڭ ۋەيران بولۇشى قاتارلىق ئەھۋاللار بالىلىرىمىزنىڭ قىيامـ-ىتىگە ئايلانماقتا.

قانداق قىلىش كېرەك؟

بۇ سوئالغا ھوقۇق ۋە نوپۇس غېمىدە يۈرگەنلەر جاۋاب بېرەلـ-مەيدۇ، بۇ سوئالغا شەخسىي بايىاشاتلىق ئۇچۇن ۋىجدان ـ ۋۇجۇدىنى ئۆلتۈرگەنلەر جاۋاب بېرەلمەيدۇ، بۇ سوئالغا ئىلىم يولىدا ئىجتىـ-

www.uyghurkitap.com

ھات قىلمىغانلار جاۋاب بېرەلمەيدۇ.

باشقىلارنىڭ كۆز يېشى بىلەن تىرىكلىك ئېتىزىنى ئوسا قىلىدىغانلارنىڭ ئۇرۇقى ھامان پۈچەك بولۇپ چىقىدۇ. ھالال ئەقىدىسى بولمىغانلار ئۆلگەنلەردۇر. نەدىمۇ ئۆلۈكلەر تىرىكلەرنىڭ ھاميسى بولىدىغان ئىش بولسۇن؟

پاكىز بۇلاق سۈيى زېمىننىڭ ئەڭ تېرەن، ئەڭ قاراڭغۇ يەرلىرىدىن ئېتىلىپ چىقىدۇ.

1998 ـ يىل ئۆكتەبىر

مائارىپىمىزدا بىلىم كرىزىسى

كىتاب مېنىڭ دۇنيانى كۆزىتىشتىكى ۋاستەم بولۇپ قالدى. گەرچە بۇ ئۇزۇل ـ كېسىل ھەم ئەملىي كۆزىتىشكە كىرمىسىمۇ، ھەرھالدا ئاز ـ تولا قىممەتكە ئىگە كۆرۈش بۇلۇڭى بولالايدۇ. پەخەس بولمىغاندا، مەتبۇئات كىشىنى تۇيۇق يولغا، ئۆلۈك پىكىر ئادىتىگە باشلاپ قويىدۇ. ئەمما ۋىجدان، مەسئۇلىيەت ۋە ئۆتكۈر سەزگۈرلۈكىنى يوقاتمىغان ئادەم مەتبۇئاتلاردىن پايدىلىق ئېلىپمېنتـ لارنى قوبۇل قىلالايدۇ، ئۇلارنى تەپەككۇر ۋە ھاياتلىق ھەرىكىتىـ نىڭ خام ئەشياسى قىلالايدۇ. ھەممە ئىقلىملارنى بىۋاستە ئارـ لاش، يېڭى ئالامەتلەرنى ئۆز دىتى بىلەن تاسقاش، ئىنسانىيەتنىڭ مۆجىزىلىرىگە كەڭ ـ كۇشادە نەزەر سېلىشتىن مەھرۇم ھالدا، بىلىم ۋە ئۇچۇر قورۇمىچىلىقىنىڭ ئىسكەنسىجىسىدە روھى قاغجـ راۋاتقان ئادەم ئۇچۇن پەقەت كىتابلا كۆزنەكلىك رول ئويناىدۇ. كىتاب مەن بىلەن كۆزىتىش نۇقتىسى ئارىلىقىدىكى بوشلۇقنى سۇبـ يېكتىپىنىڭ تۇمانلىرى بىلەن تولدۇرۇۋەتسىمۇ، ئەقىل ھامان ئۆزدـ گە تېگىشلىك پائالىيەت مۇھىتى يارىتالايدۇ. ئەقىل كۆزى خىرەـ لەشمىسلا، ھەرقانداق شارائىتتا مۆجىزىنى ئۇچرانقىلى بولىدۇ. پىكىر قىلىش ئەقىل گىمناستىكىسىدۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە، مەن جەمئىيەتشۇناس ئەمەس، جەمئىيەتنى سىستېمىلىق كۆزىتىلمەيـ مەن، ئەمما مەندە بىر ئەدەبىياتشۇناستا بولۇشقا تېگىشلىك ئۇنۇۋىرـ سال كۆزىتىش كۇچى ۋە ھالال يۇرەك بار، يەنە بىر مائارىپچىغا خاس مەسئۇلىيەت ۋە يېنىپ تۇرغان ۋىجدان بار. مانا مۇشۇلار

ۋۇجۇدۇمنىڭ كۆلىگە تاش ئېتىپ تىنماي داۋالغۇتۇپ تۇرىدۇ. بەزىدە تۈيۈقسىز پەيدا بولغان شىددەتلىك بورانلار مېنى لەرزىگە سالىدۇ. بۇنداق چاغدا، مەن ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قولۇمغا قەلەم ئالىمەن، پۈتۈپ چىققانلىرى بەزىدە شېئىر، بەزىدە نەسر، بەزىدە پوبلىستىك ماقالە بولۇپ چىقىدۇ. بۇلار مەن ئۇچۇن بەرد-بىنر، مەن شۇ ئارقىلىق ئازراق يەڭگىللىسەملا بولغىنى. يېزىپ بولغانلىرىم مەن ئۇچۇن روھىمنىڭ قاسراقلىرى سۈپتىدە ئەينى مەزگىلدىن ئاز ـ تولا دەرەك بېرەلەيدۇ، خالاس.

مېنىڭ يازغانلىرىم پىكىر قىلىشقا ئۇرۇنۇشنىڭ مەھسۇللە-رى، ھەرگىزمۇ ئابىدە تىكلەشكە ئۇرۇنۇشنىڭ مەھسۇللىرى ئە-مەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنسانىيەتنىڭ قەھرىمانلارغا چوقۇنۇش دەۋ-رى ئاللىبۇرۇن ئۆتۈپ كەتكەن.

*　　*

بىز 21 ـ ئەسىرگە كەتمەن بىلەن كاۋاپداننى كۆتۈرگەن ھالدا كىرىپ كەلدۇق. ئىنتېر توري ئارقىلىق سېكۇنتىغا 10 مىليون ئۇچۇر ئالمىشىپ تۇرۇۋاتقان مۇشۇ كۇندە، زىيالىيلىرىمىز ئۆزد-نىڭ ۋاقتىنى ئايىغى چىقماس يىغىلىشلاردا، چوڭ ـ كىچىك چاي سورۇنلىرىدا ئۆتكۈزمەكتە. ۋاقىت سېكۇنت بىلەن ئۆلچىنىۋاتقان شارائىتتا، كېۋەزلىكتىكى ئاتا ـ ئانىلىرىمىز ۋاقتىنى كۇن بىلەن ئۆلچەيدۇ. كۇن بولسا غۇياشنىڭ چىقىشى ۋە پېتىشى بىلەن ئۆلچە-نىدۇ. غەربتە ۋاقىت گويا نۇر تېزلىكىدە چاپماقتا، بىزنىڭ بۇ يەردە ۋاقىت توختاپ قالغاندەك، تارىخنىڭ ئۆزىمۇ قىمىرلىماي يېتىۋالغاندەك بىلىنىدۇ.

بىزدە ئەسىر ئالمىشىشقا دائىر يېڭى مۇلاھىزىلەر بولمىدى. كېلەچەكنىڭ قىياس خاراكتېرلىك تەسەۋۋرىنى سىزىپ بېرىدىغان كىشىلەر غەرب ئىقلىملىرىدا شۇنچە كۆپ بولۇشىغا قارىماي، قىز-

غىن ئېتىبارغا سازاۋەر. ئەكسىچە، بىزدە ئىغىۋاگەرلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار شۇنچە مۆتىۋەر. بۇ بىلىم ئەھلىنىڭ جەمئىيىتىدىكى ئورنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ شائىر فۇرقەتنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ:

چەرخى كاج رەپتارىنىڭ بىر مېۋىسىدىن داغمەن،
ئەيشىنى نادان سۇرۇپ، دەردىنى دەنا تارتىدۇ.

(مەنىسى: پەلەكنىڭ مۇنۇ قىلمىشىدىن داغ ـ ھەسرەتكە گىرىپتارمەن، زامانىنىڭ راھىتىنى نادانلار سۈرۈپ، دەردىنى دانالار تارتىدۇ.)

21 ـ ئەسىر ئەقىل دەۋرى، لېكىن بىز ئۇنىڭغا ھېسسىيات مىللىتى سۈپىتىدە كىرىپ كەلدۇق. 21 ـ ئەسىر رىقابەت دەۋرى، لېكىن بىز ئۇنىڭغا تايىنىشچان مىللەت سۈپىتىدە كىرىپ كەلدۇق. 21 ـ ئەسىر ئۇچۇر دەۋرى، لېكىن بىز ئۇنىڭغا بېكىنىدۇرمە مىللەت سۈپىتىدە كىرىپ كەلدۇق.

20 ـ ئەسىردە غەرب ئەقىدىسىنى مەنبە قىلغان قىممەت قاراشلىرىنىڭ قارىمۇ قارشى قۇتۇپلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشلارنى كۆردۇق، بۇ ئۇرۇشلار جاھانىنىڭ بارلىق «ئۇنتۇلغان بۇلۇڭ» لىرىغا ئۆز تەسىرىنى ئېلىپ كەلدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا، نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئىنگلىز يازغۇچىسى كىپلىڭ (1865 — 1936): «شەرق دېگەن شەرق، غەرب دېگەن غەرب، ئۇلار مەڭگۈ كېلىشەلمەيدۇ، پەرۋەردىگار ئاسمان بىلەن يەرنى ئۆز ئورنىغا بېكىتىۋەتكەندەك ئۇلار مەڭگۈ ئاشۇنداق تۇرىدۇ» دېگەنىدە، بۇنىڭغا جاۋابەن نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ھىندىستان شائىرى تاگور (1861 — 1941) مۇنداق دېگەنىكەن: «ئادەم دېگەن ئادەم، ماشىنا دېگەن ماشىنا، بۇ ئىككىسى مەڭگۈ سىغىشالمايدۇ». روشەنكى، غەرب قىممەت قارىشى ماددىنى، شەرق قىممە-

www.uyghurkitap.com

مەت قارىشى روھنى نېگىز قىلغان. بىراق 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ، غەرب مەدەنىيىتى شىددەتلىك پارتلاپ ھەدىسلا تېشىغا كېڭەيدى. تاگورنىڭ ۋەتىنى بۇگۈنكى كۈندە غەرب قىممەت قارىشىنىڭ زىلزىلىسىدە قالدى. بىزمۇ قەدىمكى شەرقنىڭ چۈشكۈنلەشكەن پېرسونازى سۈپىتىدە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا رول ئېلىپ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئاخىرقى بېكەتلىرىگە ئايلاندۇق. غەرب مەدەنىيىتى 20 ـ ئەسىردە ھەدىسە تېشىغا پارتلىدى، بىز بولساق ئىچىمىزگە پارتلاپ كەلدۇق. غەرب مەدەنىيىتىدىكى پارتلاشنىڭ ئەۋجى يېتىپ كېلىۋاتقان 21 ـ ئەسىردە مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ قانداق شەكىلدە بولۇشى بىز ئۈچۈن ئەڭ ماھىيەتلىك سوئال. بۇ سوئال خۇددى سفىنكىسىنىڭ تېپىشمىقىغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىش ـ بېرەلمەسلىك ھاياتىمىزغا بېرىپ تاقىلىدۇ.

ئارقىدا قالغانلارنىڭ دۈچ كېلىدىغان مەسىلىلىرى ھەممىدىن كۆپ بولىدۇ. چۈنكى تەرەققىيات ئۆزىنىڭ ئەخلەتلىرىنى ئارقىدا قالغانلارنىڭ دۇنياسىغا تاشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئارقىدا قالغانلار ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىچى ۋە تېشىنى پاكلىمىسا بولمايدىغان بىر باسقۇچ كېلىپ چىقىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە بىزنىڭ باشقىلار زېرىكىپ تاشلىۋەتكەن نەرسىلەرنىڭ مىراسخورى بولۇپ قېلىشىمىز يۇقىرىقىنىڭ بىر پاكىتى. بۇ خۇددى تېنى ئاجىزلىشىپ كەتكەن ئادەمنىڭ ئاسان كېسەل بولغاندەك بىر ئىش. 21 ـ ئەسىر بىزگە يەنە قانداق مەسىلىلەرنى يۈكلەيدۇ؟

بۇ مەسىلىنى ھەممىمىز ئۆزىمىز تۇرۇۋاتقان نۇقتا، كەسىپ، ئارزۇ ـ يۆنىلىشلەر بويىچە تەتقىق قىلغاندىلا يورۇتۇپ بېرگىلى بولىدۇ. ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ ناھايىتى كۆپ قىرلىرى بولىدۇ، ھەر بىر قىر مەلۇم كەسىپ ۋە بىلىملەر ئاساسىدىكى رېئال ھالەتكە ۋەكىللىك قىلىدۇ، ئۇنى ئەنە شۇ ساھەنىڭ ئادەملىرى يېتەرلىك سەزگۈرلۈك ۋە ئىدراك بىلەن تەھلىل قىلىشى كېرەك بولىدۇ. ئۇنىڭغا يەنە ئىلغار ئىدىيە، جانلىق مېتود كېتىدۇ. بىزـ

نىڭ ھازىرقى زىيالىي قۇرۇلمىسىدا «ئالىي فورمىسى زاپچاسلىرى» مۇتلەق كۆپ سانلىق ئىگىلەيدۇ، ئۇلار راستىنى ئېيتقاندا، ئالىي فورمىسى كۆتكەن ئۈمىدنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان كىچىكسىز «زاپچاسلار» بولۇپ، ئەينى دەۋرلەرنىڭ قالدۇق «تەۋەرۈك» لىرى. مانا بۇ ئىجتىمائىي پەن ئۇچۇن تېگىشلىك بولغان مەۋجۇت مەسىلە-لەرنىڭ دىئاگنوزسىز قېلىشىدىكى بىر سەۋەب. پەن ـ تېخنىكىنى يېتەكچى ئورۇنغا قويغان ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە ئىقتىسادنى نېگىز قىلغان ئىجتىمائىي ھالەتنى چىقىش نۇقتىسى قىلغاندا، بىز-دە ھەرخىل ئىگىلىكنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئۆتكۈر پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى يوقنىڭ ئورنىدا. بۇ ئەھۋاللار جەمئىيەتتىكى مەسىلە-لەرگە توغرا، ئىلمىي جاۋاب تېپىپ، ئۆزىمىزنى تۇزەشنىڭ قىيىن-چىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئاتوم فىزىكىسى ئاتوم دەۋرىنى مەيدانغا كەلتۈردى. ئېلېكترون ۋە ئۇچۇر تېخنىكىلىرى ئۇچۇر دەۋرىنى مەيدانغا كەلتۈردى. بۇ دەۋرلەرنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن مەيدانغا كېلىشى دۇنيانىڭ سىياسىي تەرتىپىنى غايەت زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. بۇ دەۋرلەرنى چۈشىنىش ئۈچۇن يۇقىرىقى ساھەلەر بويىچە يېتىلگەن ئالىملارنىڭ، باشقۇرۇش خادىملىرىنىڭ، پەيلاسوپلارنىڭ، تارىخ-چىلارنىڭ، مەدەنىيەتشۇناسلارنىڭ ۋە تۇرلۇك سىياسىي تەھلىلچى-لەرنىڭ ماسلاشما ئەمگىكى تەلەپ قىلىنىدۇ. لېكىن بىزدە بۇنداق ئىلمىي قۇرۇلمىدىن گەپ ئاچقىلى بولمايدۇ. بۇنداق شارائىتتا، كەلكۈن ئېقىنى نەگە باشلىسا شۇ يەرگە قاراپ ئېقىپ يۇرگەن سەرسان ئالىمەك ياشاش كېلىپ چىقىدۇ.

يېقىندا مەن ئامېرىكىلىق جەمئىيەتشۇناس دانىئىل بىللنىڭ «كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ يېتىپ كېلىشى» ناملىق ئەسە-رىنىڭ خەنزۇچىسىنى كۆرۈپ قالدىم. ئاپتور 1973 ـ يىلى يازغان بۇ ئەسىرىنىڭ كىرىش سۆزىدە «كېيىنكى 30 ـ 50 يىل ئارىلىقىدا 〈كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتى〉 نىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرىمىز»

www.uyghurkitap.com

دېگەنمكەن. ئىنسانىيەت دائىمل بىلل بەرگەن بېشارەتنى مانا ئەمدى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكتە. بىلل كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلمىسىنى مۇنۇ گرافىك ئارقىلىق تەسۋىرلەيدۇ.

كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ئۇنىڭدىكى مەسىلىلەر

مەركىزىي ئوق پرىنسىپى:	نەزەرىيىۋى بىلىملەرنىڭ جۇغلىنىشى ۋە كونكرېتلىشىشى
ئاساسلىق ئورگان:	ئالىي مەكتەپلەر
ئىقتىساد ئۇلى:	ئىلمىي تەتقىقات ئورۇنلىرى
ئاساسلىق مەنبە:	تەتقىقات شىركەتلىرى
سىياسىي مەسىلىلەر:	پەننى ئاساس قىلغان سانائەت
	ئەمگەك كۆچى كاپىتالى
	پەن سىياسىتى
	مائارىپ سىياسىتى
قۇرۇلما مەسىلىسى:	شەخس بىلەن ئاممىۋى ئورۇنلارنىڭ مۇۋازىنىتى
ئىجتىمائىي تەبىقە:	ئاساس ـ تېخنىكا
	جەريان ـ مائارىپ
	«يېڭى تەبىقە»نىڭ ئىچكى جۇغلانما كۆچى
نەزەرىيە مەسىلىسى:	بيۇروكراتلىشىشقا قارشى تۇرۇش
ئىجتىمائىي ئىنكاس:	مەدەنىيەت قارىمۇ قارشىلىقى

بىلل يۇقىرىقى گرافىكنى ئىزاھلاپ، كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ ئالامەتلىرىنى ئۇچۇر، بىلىم، تېخنىكا، كەسپىي خادىم، رىقابەت، ئۇچۇر، كىلەچەك قاتارلىق نۇقتىلىق ئىبارىلەرگە مەركەزلەشتۈرىدۇ. ئۇنىڭ كۆرسىتىشچە، كېيىنكى سانائەت دەۋرىدە بىلىم ئەھلى جەمئىيەتنىڭ ئاساسلىق قاتلىمىغا، مائارىپ ۋە بىلىم مۇئەسسەسلىرى جەمئىيەتنىڭ مۇھىم ئورگانلىرىغا ئايلىنىدۇ. «بىلىم ھەممىگە قادىر» دېگەن سۆز «ھوقۇق ھەممىگە قادىر» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىنى باسىدۇ.

كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىيەت يۇقىرىقىلارنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا باشلىدى. كىشىلەر دانىئىل بىلل تەسۋىرلىگەن جەمئىيەتنى «بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى» دەپ قوبۇل قىلىشتى. مانا ھازىر «بىلىم ئىگىلىكى» گە ئائىت ئومۇملاشتۇرۇش خاراكتېرلىك ئوقۇشلۇقلار ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئىشخانىسىدىكى كىتاب ئىشكاپىدا ئاز ـ تولا پەيدا بولدى، ئۇ ئىچكىرىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە نۇقتىلىق مۇھاكىمە تېمىسىغا ئايلاندى.

دانىئىل بىلل يۇقىرىقى ئەسىرده، ئىنسانىيەتنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىنى مۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلگەن.

① ئالدىنقى سانائەت جەمئىيىتى — جىسمانىي ئەمگەك ئارقىلىق تەبىئەتتىن خام ئەشيا ئېلىش. مەسىلەن، دېھقانچىلىق، ئوڑمانچىلىق، كانچىلىق، بېلىقچىلىق دېگەنلەردەك. ئەنئەنىگە ۋە ئۆتۈمۈشكە سېغىنىش ئاساسىي ئېقىم. كىشىلەر يەرگە باغلانغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىلىش دائىرىسى تار مەھەللە ياكى رايون بىلەن چەكلەنگەن بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش رىتمى پەسىل، يېغىن، سۇ مەسىلىلىرىگە زىچ چېتىلغان بولىدۇ.

② سانائەت جەمئىيىتى — تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنى مەركەز قىلىپ تەشكىللەنگەن جەمئىيەت. مەسىلەن، ياساش، ئىش قوشۇش دېگەنلەردەك. بۇ دەۋرده ماشىنا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، تۇرمۇش رىتمى ماشىنا بىلەن باغلانغان بولىدۇ، ئېنېرگىيە جىسمانىي كۈچىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئۆسۈشىگە زور دەرىجىده تۇرتكە بولىدۇ.

③ بىز يۇقىرىدىكى گرافىكتا كۆرسىتىپ ئۆتكەن جەمئىيەت بولۇپ، كەسپىي خادىملار ۋە تېخنىك خادىملار يېتەكچىلىك ئورنىدا تۇرىدۇ.

شائىر نىمشېھىت بىلىم بولسا يەر شارىنىمۇ توپ قىلىپ ئويىنىغىلى بولىدۇ، دېگەنىدى. دەرۋەقە، يەر شارىنى كىملەرنىڭ توپ قىلىپ ئويناۋاتقانلىقى بىزگە ئايدىڭ بولۇپ قالدى. ئامېرىكا باشچى

لىقمدىكى غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىنى دۇنياۋىلاشتۇرۇش ھەرد-
كىتىنىڭ تەسىرى بوسۇغىمىزغا كېلىپ قالدى.

يۇقىرىقى جەمئىيەت ئەندىزىلىرى ئەمدىلىكتە بىر قىياس ئە-
مەس، بەلكى ئەمەلىيەت بولۇپ قالدى. بىز بۇ ئەمەلىيەتكە قانداق
يۇزلىنىشىمىز كېرەك؟

رايونىمىز پايانسىز كەتكەن خام ئەشيا بازىسى بولۇپ، دېھقاد-
چىلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ دېھقانچىلىق
ۋاستە جەھەتتە تراكتور قاتارلىق ئۇسكۇنىلەرنى ئىشلەتكەندەك قىل-
سىمۇ، كەتمەن يەنىلا ئاساسىي سالماقنى ساقلاپ كەلدى. گەرچە
ۋاستىلەر قىسمەن ئۆزگەرگەن بولسىمۇ، ئىگىلىكىنىڭ ماھىيىتى
ئوتتۇرا ئەسىردە شەكىللەنگەن ئەنئەننى مەزمۇن قىلدى. دېھقانلار
ئەنئەنىدىن كەلگەن دېھقانچىلىق تەدبىرلىرى ۋە ساۋاتلىرى بويىچە
تىرىكچىلىك قىلىدۇ، زامانىۋى جەمئىيەت كىشىلىرىگە خاس ئالڭ
ئۇلاردا شەكىللەنمىدى. تېلېۋىزورنىڭ ئۇلارغا بەرگەنلىرى،
ناخشا ـ ئۇسسۇل، ھىندىستاننىڭ بىر خىل قېلىپتىكى ئاشىق ـ
مەشۇق ھېكايىلىرى، ۋۇسۇڭنىڭ ئاجايىپ چامباشچىلىقى بولدى.

نەچچە ئەسىرلەر ئىلگىرى ياغاچ ئات، تۆمۇر بېلىق قاتارلىق
فانتازىيىلىك خىياللارنى سۈرگەن بۇ خەلق ئۆزىنىڭ ئاشۇ قىممەت-
لىك ئازۇرلىرىنىمۇ تونۇماس بولۇپ كەتتى. تەييار مىللارنىڭ با-
زارلارنى ئىگىلىشى ئارقىسىدا، ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىدە شەكىل-
لىنىپ، سىستېمىلاشقان قول ھۈنەرۋەنچىلىك شاللىنىش جەريانىدا
كېتىپ باردۇ.

چەت ئەلنىڭ كىيىملىرىنى قاملاشتۇرۇپ كىيىۋالغان، لې-
كىن، زامانىۋى ئىلىملەردىن خەۋرى يوق ھالدا شاھادەتنامە ئالغان
ستۇدېنت يىگىت بىلەن ئۆزىنىڭ چورۇقىنى ئۆزى تىكىپ كىيگەن
دېھقاننىڭ روھىنى سېلىشتۇرغاندا قانداق خۇلاسىگە كېلىش مۇم-
كىن؟ ئۆزى سالغان كەپە باشقىلار سېلىپ بەرگەن شاھانە قەسر-
دىن نەچچە ھەسسە ئەلا. چۈنكى ئاشۇ كەپىدە ئىجادكارلىق ۋە ھالال

مېهنەت بار. مېهنەت بىر خىل ئالىي هوقۇق.

جەمئىيەت بىلەن مەكتەپ ئەسلىدىلا بىر گەۋدە. ئىنسانلارنىڭ دەسلەپكى بىلىملىرى تەبىئەتتىن، جەمئىيەتتىن كەلگەنىدى. مەكتەپلەر بارغانسېرى ئايرىم بىر قورۇ بولۇپ، جەمئىيەتتىن ئۆزىنى ئايرىم تۇتىدىغان بولدى. مەكتەپتىكى بىلىملەر تەبىئەت ۋە جەمئىيەت بىلىملىرىنىڭ فوكۇس نۇقتىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن جەمئىيەتنى ئەۋزەل غايە ۋە ۋاستىلەرگە ئىگە قىلىدۇ. مەكتەپلەر بارچە ئىجتىمائىي تەرەققىياتلارنىڭ غۇرۇرى ۋە نوپۇزلۇق ئورگىنى. ئۇ-قۇتقۇچىلار ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى هەم تەرەققىياتىنىڭ خەۋەرچىلىرى ۋە لايىهىچىلىرى. ئەمما بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىز جەمئىيەتنىڭ ۋە دۇنيانىڭ چاقىرىقلىرىنى ئەڭ كېچىكىپ ئاڭلايدىغان، جەمئىيەتتىكى ئورنىنى دېپلومغا تايىنىپ تىكلىگۈچى جان باقارلارنى تەربىيىلەيدىغان خىلۋەت قولتۇققا ئايلىنىپ قالدى.

رايونىمىزدىكى مەۋجۇت ئىگىلىك ئەنئەنە رەۋىشىدە بولغاچقا، مەكتەپلەرگە ئارتۇقچە تەلەپلەرنى قويۇشتىن يىراق. ساۋاتسىز بىر يېزا باشلىقى ياكى كەنت باشلىقى خىزمەتلەرنىڭ هۆددىسىدىن چىقىۋاتىدۇ، دەپ قارىلىۋاتقان ئەهۋالدا، جەمئىيەتتىكى هەرقايسى ساهەلەرنىڭ زامانىۋى بىلىملەرگە تەقەززا بولۇپ كېتىشى ناتايىن. باشقا تەرەپلەرنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، ئالىي مەكتەپ تەتقىقات ئورۇنلىرى، نەشرىيات تارماقلىرىدا كەسپىي خادىملارنىڭ تەشەببۇسكارلىقىغا ئورۇن يوق. ئۇلار كەسپىي ئىشلاردىمۇ مەمۇرىي خادىملارنىڭ يېتەكلىشىنى قوبۇل قىلىدۇ. بىزدە رەهبەر دېگەندە كەسپىي يېتەكچىلىككە ئائىت تەرەپلەر نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىلىدۇ. نۆۋەتتە جۇڭگوغا جىددىي كېرەك بولۇۋاتقىنى دەل مەخسۇس كەسپىي تالانت ئىگىلىرى بولۇپ، بۇ ساهەدىكى بوشلۇق تەرەققىيات سۈرئىتىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولۇشىغا كاشىلا تۇغدۇرماقتا. بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى، ئىقتىسادىي دۇنياۋىلىشىش بىزدە تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى پەيدا قىلىسىمۇ، دەماللىقا ئامالىمىز يوق.

چۈنكى كەسپىي تالانت ئىگىلىرى ۋە سۈپەتلىك جەمئىيەت ئەزالىرى بىرەمدىلا يېتىشىپ چىقمايدۇ.

مائارىپ كىرىزىسى بىز قۇتۇلالمايۋاتقان زور ئىجتىمائىي خەۋپ بولۇپ، مەزكۇر كىرىزىس دەل بىلىم كىرىزىسىدە كۆرۈلمەكتە. بىلىمنىڭ ھەل قىلغۇچ ئورۇنغا چىقىشىغا ئەگىشىپ، بىلىم ۋە زىيالىيلار ھەققىدىكى تەبىرلەرمۇ ئۆزگەردى، تۈرمۇ كۆپەيدى. بىلل «كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ يېتىپ كېلىشى» دېگەن ئەسىرىدە بىلىمگە مۇنداق تەبىر بېرىدۇ: «بىلىم شەيئى ياكى ئىدىيىگە سىستېمىلىق شەرھى بېرىش ئارقىسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئورۇنلۇق ھۆكۈم ياكى تەجرىبە خاراكتېرلىك خۇلاسە بولۇپ، ئۇ مۇئەييەن ئالماشتۇرۇش ۋاستىسى، مۇئەييەن سىستېما ئارقىلىق باشقىلارغا يەتكۈزۈلىدۇ». بىلل بىلىمنى كەسپىي بىلىم، سودا بىلىمى، ئەمگەك بىلىملىرى، سىياسىي بىلىم، ئائىلە بىلىملىرى، پەننىي بىلىم، روھىي بىلىم قاتارلىق كونكرېت تۈركۈملەرگە ئايرىپ بىرمۇ بىر ئىزاھلاپ ئۆتىدۇ. بۇلار بىزنىڭ ھازىرقى رېئاللىقىمىزغا تولۇق ئۇيغۇنلىشىپ كەتمىگەنىدىمۇ بەرىبىر رېئاللىقىمىزغا تەسىر كۆرسىتىۋاتقان سىرتقى كۈچنى پەيدا قىلغۇچى بىر جەمئىيەتنىڭ ئەينى دەۋردىكى قىياپىتىنى پەرەز قىلىشىمىزغا يارىدەم بېرىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى ۋاقتىدا ئۆزگەرتىپ تەرەققىيات يۆنىلىشىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ياكىت بىزنى مەجبۇرىي ئۆزگەرتىدۇ. ئۆزىنى ۋاقتىدا ئۆزگەرتمىگەنلەر سىرتقى كۈچ تەرىپىدىن ئۆزگەرتىلىدۇ.

ھازىرقى مەكتەپلىرىمىز جەمئىيەتتىكى مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇ يەردىكى بىلىملەر دۇنيا بىلەن ماس قەدەمدە ئۆزىنى ئىسلاھ قىلالمىدى. خۇددى «ئالا ئىنەكىنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» دېگەندەك، قالاق ئىگىلىكنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان جەمئىيەتتىكى مەكتەپلەر ئۆز دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك يۇقىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئىختىساسلىقلارنىڭ بۆشۈكى بولالمايدۇ. رۇس نەسرچىسى مىخائىل پىرىشۋىن «ئەگەر سۇ بولۇپ، ئۇنىڭدا

بىلىقلار بولمىسا، مەن ئۇنىڭ سۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن، ئەگەر ھاۋا بولۇپ، ئۇنىڭدا پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن قارلىغاچلار بولمىسا، مەن ئۇنىڭ ھاۋا ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن» دېگەنىدى. بىر ئالىي مەكتەپ ياكى بىر ئاكادېمىيىدە مەملىكەتتىكى ئىلىم تارماقلىرى ھۆرمەت قىلىدىغان، خەلقئارادىكىلەرمۇ تونۇيدىغان سەرخىللار بولمىسا، ئۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟!

بىزدىكى بىلىم كرىزىسى مۇنداق ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرى، كارغا كېلىدىغان بىلىمنىڭ بولماسلىقى، يەنە بىرى، ناھايىتى ئاز سانداكى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرىدىغان رىقابەت مۇھىتىنىڭ بولماسلىقى. بىزدە كىشىلەرنىڭ ئۆگىنىشىگە ئىلھام بولغۇدەك جانلىق ئىجتىمائىي مېخانىزم شەكىللىنىپ بولالمىدى. ئەكسىچە، ئاز ـ تولا ئۆگىنىش، ئىجاد قىلىش روھىغا ئىگە كىشىلەرنىڭ قىزغىنلىقى تۇرلۇك توسالغۇلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچرايدۇ. مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلار ئەركىن رىقابەت تەرىپىدىن شاللىنىپ قېلىشتىن ئەمەس، بەلكى ئىمتىھاندىن قورقىدۇ. ئىمتىھان ئۇلار ئۈچۈن نەق ۋەھىمە بولۇپ، بۇ بىۋاستە دېپلومغا بېرىپ تاقىلىدۇ. ئىمتىھان يەنە ئۆز نۆۋىتىدە ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش ۋە تۈتۈپ تۇرۇشتىكى ياخشى كۆزىر بولۇپ قالدى. نۇرغۇن لاياقەتسىز ئوقۇتقۇچىلار ئىمتىھان ئېلىش، تەكشۈرۈش، نوپۇزىنى پەش قىلىش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا «خاقان» بولماقچى بولىدۇ. مائارىپ باشقا ئىشلار قولىدىن كەلمەيدىغانلارنى ئالمان ـ تالمان قوينىغا ئالىدىغان، بەرداشلىققا باي سېخي ماكان بولۇپ قالغاچقا، لاياقەتسىز ئادەملەر ئۇ يەردىن ئاسانلا پاناھلىق تاپىدۇ. ئىمتىيازلىقلارنىڭ ئائىلىۋى باش ئاغرىقى مەكتەپلەر ئارقىلىق شىپا تاپىدۇ. بۇنىڭ ئاقىۋىتىدىكى تولدۇرغۇسىز زىيانلار ئەلنىڭ سەۋرچان روھىدا غەلىتە لاتقىلارنى ھاسىل قىلىدۇ.

بىزدە بىر لاياقەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەمگىكىگە ھەقسىزي

باها بېرىش مەسلىسى توغرا ھەل قىلىنمىدى. ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپلەردە پۇل تۆلەپ ئوقۇيدۇ يۇ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسىنى تاللاش، ئوقۇتقۇچىلارغا باها بېرىش ھوقۇقىغا ئىگە ئەمەس. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەمگىكى سائەت مىقدارى بىلەن ئۆلچەندى. كىمنىڭ دەرس سائىتى كۆپ بولغان بولسا شۇ ئىلغار بولۇپ سايلاندى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلار ھەققىدىكى ئىنكاسى نۇرغۇن مەكتەپلەردە ھېچنېمىگە دال بولالمايدۇ. بىر ئۇن تارتىش ماشىنىسىنىڭ ئەمگىكىنى ۋاقىت (سائەت) بىلەن ئۆلچەش مۇمكىن، چۇنكى ئۇنىڭ بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدىكى خىزمەت ئىقتىدارى ۋە مىقدارى تېخنىك خادىملار تەرىپىدىن مېخانىك يوسۇندا بەلگىلەنگەن بولىدۇ. بىراق ئوقۇتقۇچى ئەقلىي ئەمگەكچى، ئۇ روھ، كەيپىياتقا ئىگە ئادەمنىڭ ئەمگىكى بولغاچقا، ماشىنىنىڭ ئەمگەك مىقدارىنى ئۆلچىگەندەك ئۆلچىگىلى بولمايدۇ. ئەقەللىيسى، ئادەم ماشىنا ئەمەس، ئۇ مېخانىك ھەرىكەت قىلمايدۇ. ئادەمنىڭ ئەمگىكىنىڭ سۈپىتى قابىلىيەت، روھىي كەيپىيات، تەجرىبە، جانلىق ئۇسۇل قاتارلىق نۇرغۇن كونكرېت ئامىللار تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. بەزى ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا 10 سائەتتە بېرەلمىگەن ئۇنۇمنى يەنە بەزى ئوقۇتقۇچىلار بىر ھەر سائەتتە بېرەلىشى مۇمكىن. جايىنى تاپقان بىر ھەر سائەتلىك تەربىيە قارىسىغا بېرىلگەن 10 سائەتلىك تەربىيىنى بېسىپ چۈشىدۇ. ياخشى ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارغا بىلىم ۋە ئۇچۇر بېرىپلا قالماستىن، يەنە شۇ جەريانىدا ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلىدىنمۇ بېشارەت بېرىدۇ. زېھرەك ئوقۇغۇچىلار ھەممە تەرەپتىن تەڭ بەھرىمەن بولالايدۇ. بەزى ئوقۇتقۇچىلار بىر سائەت ئىچىدە ماھىيەتلىك بىلىم ۋە ئۇچۇرلارنى بېرىشكە قادىر ئەمەس، يەنە بەزى ئوقۇتقۇچىلار بىلدۇرۇشكە تېگىشلىك بىلىملەرنى بىلدۇرۇپلا قالماي، نۇرغۇن ئۇچۇرلارنى بېرىپ ئوقۇغۇچىلارنى ھاياجانغا سېلىۋېتىدۇ. مانا مۇشۇنداق كونكرېت تەرەپلەر ئەقلىي ئەمگەكنىڭ سۈپىتىدىكى زور ئىچكى پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دەرسلەر-

نىڭ قىممىتىنى نوقۇل سائەت بىلەن ئۆلچەش ئەقلىي ئەمگەكنىڭ سۈپەت قانۇنىغا تۈپتىن خىلاپ. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرىر فاكۇلـ تېتىدا ياكى بىرىر ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەردە كوزىر ئوقۇتـ قۇچىلاردىن بىرقانچىسى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەمگىكى كۆپ هاللاردا ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەمگىكى بىلەن ئوخشاش قىممەتتە باهالـ لىنىدۇ. هەتتا تۆۋەن باهالىنىدۇ.

مەن بىر ئوقۇتقۇچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئۆگەندىم ۋە تەتـ قىق قىلدىم. نەتىجىلىرىم ئاز ـ تولا هۆرمەتكە ئېرىشتۇرگەن بولسىمۇ، ئەمما باش كۆتۈرمەي قىلغان ئەقلىي ئەمگەكلىرىم مېنى ئەقەللىي موهتاجلىقتىن ساقىت قىلالمىدى. بۇنداق ئەهۋالدا، ۋىجـ دان ۋە مەسئۇلىيەت دېگەن نەرسە بولمىسا، بولۇشىغا ياشاش يولىغا مېڭىپ كېتىش نورمال هادىسە بولۇپ هېسابلىنىدۇ. بۇ هالەت ئوقۇتقۇچىلاردا ئوخشىمىغان دەرىجىدە (ئېغىر ياكى بىر قەدەر ئېـ غىر دەرىجىدە) مەۋجۇتتۇر.

بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە ئالىملار، تېخنىكلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار هەل قىلغۇچ ئورۇندا تۇرىدۇ دېدۇق، بۇنى جەمئىيەتشۇناس ئالىمـ لارنىڭ بايانلىرى بىلەن دەللىلىدۇق. كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىيەتـ مۇ بىزگە شۇنداق بىر هەقىقەتنى نامايان قىلماقتا. كىتابخانلار ئۇنداق يۇزلىنىشلەر بىزدە قاچان ئەمەلگە ئاشىدۇ، دەپ سوراپ قالسا، مەنمۇ ئېنىق جاۋاب بېرەلمەيمەن. ئەمما شۇنىسى ئېنىقكى، مۇقەررەرلىك ئاز ـ تولا كېچىكسىمۇ هامان يۈز بېرىدۇ. تەرەققـ ىياتنىڭ سادالىرى ئاخىرقى هېسابتا خۇددى ئىسراپىلنىڭ نەرىسـ دەك گاس ئادەملەرنىمۇ چۆچۈتۈپ تاشلايدۇ.

2000 ـ يىل يانۋار

www.uyghurkitap.com

ئەسىر ئاخىرىدىكى ئويلار

ئەگەر سەن ئادەم بولىدىغان بولساڭ، خەلقىڭ غېمىنى يېمەگەنلەرنى ئادەم ھېسابلىما.

— ئەلشىر ناۋائىي

1

ئىشلىرىنى تولۇق ئورۇندىغان ئادەم ئۆزى ئىز قالدۇرغان ھەربىر تۇنۇگۈننى خۇشاللىق بىلەن ئۇزىتىپ قويالايدۇ، شۇنىڭدەك ھەربىر ئەتىنى كۆڭلى توق، ئىشەنچلىك ھالدا قارشى ئالالايدۇ. بىراق ئىشلىرى چالا قالغان ئادەم ياكى ئىنسانىي ھاياتتىكى ئەڭ ئىپتىدائىي ھاجەتلەرگە باغلىنىپ، ئۇنىڭدىن ئاشالمىغان ئادەم نېمە قىلىشى مۇمكىن؟ بۇنىڭدا ۋاقىتنىڭ ئۆتۈپ، ئۆمرىنىڭ ئەھمىيەتسىز ھالدا ئاخىرلىشىۋاتقانلىقى ھەققىدە بىرەر سېزىمنىڭ بولۇشى تەس گەپ، ھەرقانچە بولغاندا، ئۇنىڭدا سۇس بىر غەمكىنلىك بولار. بۇ دۇنياغا تۆرىلىپ تۇزۇك ياشىمىغان ئادەم، روھىي، ماددىي يېتىلىشىنىڭ ئۆزىگە خاس نېسىۋىسىنى تېتىمای، ئۇنى گۈمراھلىق ئىچىدە تەرك قىلغان ئادەم ئاخىرەتتە دەھشەتلىك ھېساب بېرىدۇ.

دېمەك، سەن راھەت كۆرمىگەنكەنسەن، بۇنىڭ سەۋەبىنىڭ يىپ ئۇچى ئالدى بىلەن ئۆزۈڭدە بولىدۇ. بىراۋلار ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ئۆزگەرتمىسە، يات بىراۋلار ئۇنى ئۆزگەرتىپ قويامتىمۇ؟! دۇنيا تارىخىنى تەكشۈرسەك، قوشنىدارچىلىقنىڭ پرىنسىپى مۇنداق

بوپتۇ: ئۆزىنى ئۆزى سۆيمىگەنلەرنى ھېچكىم سۆيمەيدۇ، ئۆزىگە ئۆزى يارىدەم قىلمىغانلارغا قوشنىسىمۇ يارىدەم قىلمايدۇ. ئاجىز قوشنا كۆچلۈك قوشنىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرايدۇ، كۆچلۈك قوشنا ئاجىز قوشنىلارنىڭ يارىدىمىگە ئۇچرايدۇ.

2

بىزمۇ 21 ـ ئەسىرگە كىرىۋاتىمىز. كىشىلەر ئەقىل ـ پاراسەت ۋە گۈللىنىشنىڭ يېڭى سەھىپىلىرىنى ئېچىۋاتقاندا، بىز ئۆتمۈش ۋە ئەتە ھەققىدە ئويلىنىشنىڭ قەرزلىرىگە بوغۇلۇپ كەتتۇق. بىز يېڭى زاماننىڭ سىناق مەيدانىغا قەرز دەپتەرلىرىنى ئۆشنىمىگە ئارتقان ھالدا كىرىپ كېلىۋاتىمىز. بۇ دەپتەرلەر بىزنىڭ ئەسلىدىكى قاۋۇل ۋۇجۇدىمىزنى بېسىپ يىگىلىتىش بىلەن بىرگە، روھىمىزنى سىقىپ تۇنجۇقتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. چۈنكى پانىي دۇنيانىڭ قەرزىنى ئادا قىلمىغان ئادەم باقىي دۇنيانىڭ جەننىتىگىمۇ ئېرىشەلمەيدىغۇ!

بىز خوشلىشۋاتقان 20 ـ ئەسىردە ئىنسانىيەت كاتتا ئۆزگىرىشلەرگە قەدەم قويدى. رادىئو، تېلېۋىزور، كومپيۇتېرلار بارلىققا كەلدى. بۇلار يەر شارىدىكى ئىقلىملارنى، تاقىم ئاراللارنى، ئېتىقاد جەھەتتە بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان دۆلەت، مىللەت ۋە گۇرۇھلارنى بىر ـ بىرىگە باغلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئاتوم بومبىسى، باشقۇرۇلمىغان بومبا، ئاۋئاماتكا، خىمىيىلىك قورالـلار بارلىققا كېلىپ، بۇلار ئىنسانلارنى يوشۇرۇن خەۋپ ئىچىدىكى دېپلوماتىيە ئويۇنلىرى، نەيرەڭلەر، كۆلۈپ تۇرۇپ خىرىس قىلىدىغان تىنچسىز، مۇقىمسىز ۋەزىيەتكە ئېلىپ كىردى. دېمەك، بۇ ئەسىردە پەن ـ تېخنىكا جەھەتتە مۆجىزە خاراكتېرلىك بايقاش ۋە كەشپىياتلار بولدى، بۇلار ئىنسانلارنىڭ ماددىي قىممەتكە ئىنتىلىش تەبىئىتىنى چەكتىن ئاشقان ھالدا نامايان قىلدى. ئەمما ئۇنتۇپ

قالماسلىق كېرەككى، تارىختا يۈز بېرىپ باقمىغان قاباھەتلەر، ئادالەتسىزلىكلەر، تەڭسىزلىكلەر مۇشۇ ئەسىردە يۈز بەردى. ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ، 100 مىليونلاپ ئادەم ئۆلدى، 100 مىليونلاپ ئادەم نامراتلىق ۋە سەرسانلىق ئىچىدە قالدى. ئىنسانلار بولۇپمۇ غەربلىكلەر ئۆزى ئەخلاقىي قىممەتنىڭ كىشىلىك دۇنياسىدىكى ئورنىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇنىڭ رولىغا ئىشەنمەيدىغان بولدى. بىر قانچە دۆلەت رەھبەرلىرى بىر يەرگە كېلىپ، نۇرغۇن دۆلەت ۋە مىللەتلەرنىڭ تەقدىرىنى ئۇيان ـ بۇيان قىلدى. دۇنياۋى تەرتىپ ئۆزگەردى، خەرىتىلەردىكى سىزىقلار ۋە رەڭلەر ئادالەتسىز رەۋىشتە ئۆزگەرتىلدى. ئارقىدىنلا كوممۇنىزم، كاپىتالىزم لاگېرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى باشلىنىپ ئۇزۇن داۋام قىلدى. قورال ـ ياراغلار ئىسكىلاتلاردا، مەخپىي بازىرلاردا كۆنسېرى كۆپەيدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئاچ ـ يالىڭاچلارمۇ كۆپىيىپ، مىليونلاپ كىشىلەر ئوزۇقلۇق يېتىشمەي ئۆلدى. تۇغۇتتىن ساقلىنىش كومىلچى ۋە قاپچۇقلىرى ياسالدى. زەھەرلىك چېكىملىك سودىسىغا ساقچىلارمۇ ئارا تۇرالمايدىغان ھالەتكە يەتتى. ئەيدىز كېسىلى يامراپ، راك كېسەللىكلىرى بىلەن بىرگە ئىنسانىيەت ئوچۇن ۋەھشىي خەۋپكە ئايلاندى. سۇ، تۇپراق، ھاۋانىڭ بۇلغىنىشلىرى تۇپەيلىدىن كېلىپ چىقىۋاتقان تۇرلۇك ئاپەتلەرنىڭ ئىنسانلارغا كەلتۈرگەن زىيانلىرى ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشىدىنمۇ يامان ھالەتكە كەلدى.

روشەنكى، 20 ـ ئەسىردە ئىنسانلار پەن ـ تېخنىكا ۋە ماددىي جەھەتتە مىسلىسىز تەرەققىي قىلدى، لېكىن ئىنسانىنىڭ بەختسىزلىكى تارىختىكى ھەر قانداق دەۋردىكىدىن ھالقىپ كەتتى. گۇللەنگەن پەن ـ تېخنىكا، كىشىلىك ھوقۇق ۋە ئىنسانپەرۋەرلىككە دائىر تۈزۈلگەن تالاي خىتابنامىلەر، قانۇنلار ۋە مەجلىسلەر يەنىلا تەڭسىزلىكنى تۇگىتەلمىدى. خىلۋەت بۇلۇڭلاردىكى يوشۇرۇن كۆز ياشلارنى تۇگىتەلمىدى. كۆچلۈكلەر بىلەن ئاجىزلار ئوتتۇرىسىدا

بولمدىغان بېقىندۇرۇش ۋە بېقىنىش خاراكتېرلىك تىنچلىق كەلگۈ-
سىدىكى زور بالايىئاپەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان هالدا تىنچلىق
كاتېگورىيىسىگە كىرگۈزۈلدى. هەقىقىي تىنچلىق بىلەن زوراۋاز-
لارنىڭ كۈچ ئۇستۈنلۈكى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان ساختا تىنچ-
لىقنىڭ پەرقى تۈتەك ئىچىگە غەرق بولۇپ كەتتى.

ئامېرىكىلىق ئىقتىسادشۇناس پائول A سامولسېن بىلەن ۋىل-
يام D نودخوس بىرلىشىپ يازغان «ئىقتىساد ئىلمى» دېگەن زور
هەجىملىك كىتابنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئەنگلىيىلىك پەيلاسوپ ئېد-
موند بۇركىينىڭ مۇنداق بىر سۆزى نەقىل كەلتۈرۈلگەن: «رىت-
سارلىق (چەۋەندازلىق) دەۋرى ئاللىبۇرۇن ئۆتۈپ كەتتى، ئەمدى
سەپسەتىچىلەر، ئىقتىسادشۇناسلار ۋە كومپيۇتېر دەۋرى يېتىپ كە-
لىدۇ».

بۇركىي 18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن پەيلاسوپ سۇپىتىدە ئۆزىدىن
كېيىنكى 200 يىللىق رېئاللىقتىن بېشارەت بەرگەن. دېمەك،
بۈگۈنكى غەربلىكلەر دۇنياۋى تەرتىپ ۋە سىياسەتتە شۇنىڭ ئۈچۈن
تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرىدىكى، ئۇلاردا ئىلمىي پەرەزچىلەر هەر
ساهە بويىچە تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ چىقىپ تۇرغان. پەيلاسوپلار
جاهاننىڭ قىياپەتلىرى ئۈستىدە پىكىر قىلىپ تۇرغان. ئالىملار
ماددىي قانۇنىيەتلەر هەققىدىكى پەرەزلىرى ۋە گاھ ـ گاھ دەلىللە-
رى ئارقىلىق پەيلاسوپلارنىڭ پىكىرلىرىگە ئاساس يارىتىپ بەر-
گەن. ئىقتىسادشۇناسلار بۇ قانۇنىيەتلەرنى جەمئىيەت قانۇنىيەتلىرە-
گە تەتبىقلاپ داهىيلار ۋە سىياسىيونلارغا ئىلمىي تەكلىپ بەرگەن.
شۇنىڭ بىلەن دۇنيانىڭ هەر قايسى يەرلىرىدە تەسىرى مۇتلەق
بولغان غەرب سىستېمىسى بەرپا بولغان. 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا
كەلگەندە غەربنىڭ قىممەت قارىشى، ئەخلاق سىستېمىسى دۇنيا
مىقياسىدا ئومۇميۈزلۈك غەلبە قىلغان بولدى. ئوسمان ئىمپېرە-
يىسىنىڭ غەربلىكلەر تەرىپىدىن ئەرەب، تۈرك، پارسلار دۇنياسىغا
غەربنىڭ ئارىلىشىشىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. نەتىجە-

www.uyghurkitap.com

ده، ئەسلىدىكى ئوسمان ئىمپېرىيىسى قارىمىقىدىكى رايونلاردا غەربنىڭ قىممەت قارىشى ئۇستىگە قۇرۇلغان پادىشاھلىق، جۇمھۇرىيەتلەر پەيدا بولدى. بۇلار بەجايىكى غەربتىن ئىبارەت ماگنىت تاياقچىسىنىڭ ھەربىكتىگە ئاساسەن قىمىرلايدىغان تۆمۇر ئۇۋاقچىلىرىغا ئوخشاپ قالدى.

نەتىجىدە، ئەھۋال قانداق بولدى؟ مەنپەئەتنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان ئىقتىسادىي قىممەت ھەممىنى بەلگىلەيدىغان نەرسە بولدى. ئىنسان بىلەن ئىنسانىنىڭ مۇناسىۋىتى مەنپەئەت قانۇنى بويىچە چۈشەندۈرۈلدى. مەنپەئەت، پۈلغا ئېرىشىش ئۈچۈن جىددىي كۆرەشلەر باشلاندى. ئىنسان تەبىئىتىدە بولىدىغان روھىي قىممەتلەر (ئېتىقاد)، ئەخلاقىي قىممەتلەر (ۋاپادارلىق، سەمىمىيلىك، دىيانەت)، ئىنسانىي قىممەتلەر (ئىنسانپەرۋەرلىك مەزمۇنىدىكى قۇتقۇزۇشلار، ئىرق، مىللەتتىن ھالقىغان ريشتىلەر ۋە يارەملەر) يوقىرىدىكى ئىقتىسادىي قىممەتنىڭ قوشۇمچە نەرسىلىرىگە ئايلىنىپ قالدى ياكى ئەرزىمەس ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. چېركاۋلار قىممىتى ۋەيران بولغان كىشىلەر ئىزدەيدىغان ئايرىم نەرسىگە، پوپلار جەسەت ساندۇقى ئالدىدا نۇتۇق سۆزلەيدىغان كىشىلەرگە ئايلاندى. سەنئەتكارلار كىشىلەرنىڭ ماددىي مەنپەئەتدارلىق تۇيغۇسىغا ماسلاشماي، سەنئەتنىڭ ئىچكى تەلەپلىرىنى قازىمەن دېسە جان باقالمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئوكۇ مېڭىسىدە سەنئەت، سول مېڭىسىدە تىجارەت بولمىسا بولمايدىغان ئەھۋال شەكىللەندى. جۈملىدىن 1970 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا قەدەر ئالىي فورمىسى ئۇچۇن ياشىدى. مىليونلاپ ئىنسان ئالىي فورمىسى ئۇچۇن بولغان كۆرەشتە ئۆلدى. مىليونلاپ ئىنسان ئالىي فورمىسى ئۇچۇن ياماق چاپان، ياماق ئىشتان كىيگەن ھالدا قەھرىمان بولدى. مىليونلاپ ئىنسان ئىجاد قىلىش، بايلىق يارىتىشقا تېگىشلىك مېڭىسىنى ئالىي فورمىسى ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلغان كۆرەشنىڭ جابدۇقلىرىغا ئايلاندۇرۇپ، ئادىمىيلىككە ياتىدىغان تەبىئەتتىن مەھرۇم بولدى.

سىرتقى دۇنيانىڭ يۈكسەك گۈللەنگەن ھالىتى 1840 ـ يىلىدىكى ئەنگلىيە زەمبىرەكلىرىدەك جۈڭگولۇقلارنىڭ تەپەككۇر دەرۋازىسىنى سىلكىدى. ئاڭ فورمىسىنىڭ خۇمارى ئەپيۇننىڭ خۇمارىدىنمۇ دەھ-
شەتلىك بولۇپ، بۇ خۇمار تا بۈگۈنگىچە جۈڭگولۇقلارنىڭ ۋۇجۇد-
ىدىن خالاس تاپمىدى. بىراق قانداقلا بولمىسۇن، 1970 ـ يىللار-
نىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلانغان ئىسلاھات جۈڭگو ئۈچۈن بۇرۇن كۆ-
رۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدىكى ماددىي مەنپەئەتنى يارىتىپ بەردى.
شۇنداق قىلىپ، 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئىقتىسادىي
قىممەت ئۇرۇشى پۈتكۈل دۇنيانى تەلتۆكۈس قاپلىدى. روھىي
قىممەتلەر كىشىلىك جەمئىيىتىدىن سىقىپ چىقىرىلدى. ئالىيجانابا-
ئەخلاقىي قىممەتلەر مۇرەككەپ ماھىيەتلىك دىپلوماتىيە ھەرىكەتلە-
رىنىڭ ئەۋرەت لاتىسىغا ئايلاندى. تالاش ـ تارتىش، كۆرەش،
تاجاۋۇز، ئالدامچىلىق قۇرۇلۇشلىرى چىرايلىق ھەل بېرىلگەن ھال-
دا كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى بەيئەت قىلىدىغان ئومۇمىي يۇزلىنىش
بولۇپ قالدى. ئەينى دەۋرلەردە ھەربىي ئىشلارغا تەتبىقلانغان
ھىيلە ـ مىكىر دەستۇرلىرى زامانغا يارىشا ھالدا قايتىدىن ئىشلە-
نىپ، پۈتكۈل سودا ۋە ئىنسانىي ئالاقىلەرگە تەتبىقلاندى (مەسە-
لەن، ماكياۋېللىينىڭ «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى»، كلاسسىۋېتزنىڭ
«ئۇرۇش نەزەرىيىسى»، جۈڭگودىكى «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە
قىسسە»، «36 تەبىر»، «سۇنزى ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»).

پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۆچىنى توغرا چۈشىنىش كېرەك. مۇبادا
پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۆچىگە بولغان ئىشىنىش چوقۇنۇش دەرىجىسە-
گە بېرىپ يەتسە، بۇ، پەن خۇراپاتلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. چېكە-
دىن ئاشقان مەنپەئەتدارلىق ئېنېرگىيە مەنبەلىرىنى قېزىش تۈپەيلى
ئېغىر تەبىئەت كرىزىسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ كرىزىس ئەمە-
لىيەتتە ئىجتىمائىي كرىزىس (مىللەتلەرنىڭ بۆلۈنۈشى، ئائىلىنىڭ
يىمىرىلىشى، مائارىپنىڭ دوگمىلىشىشى، قانۇننىڭ كۆچتىن قېلە-
شى... قاتارلىق) ۋە روھىي كرىزىس (ئومىدسىزلىك، چۈشكۈنـ

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

لۇك، ئەقىدسىزلىك، روھىي كېسەللىك. . .) نىڭ نەقەدەر زور ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

20 ـ ئەسىر شۇ قەدەر ئەسەبىي قىلىقلار بىلەن تولغان ئەسىر بولدىكى، كىشىلەر مۇقەددەس كىتابلاردىكى قىيامەت تەسۋىرىنىڭ ئالامەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى رېئال تۇرمۇشتىن يەتكۈدەك ئۇچرىتىشتى. ئىجادىيەت بىلەن بۇزغۇنچىلىق بالانس رەۋىشتە رويابقا چىقتى.

غەرب مۇتەپەككۇرلىرى بۇگۈنكى روھىي كرىزىستىن ئاللىقاچان بېشارەت بېرىشكەنىدى. 19 ـ ئەسىر دىنىي جەمئىيەت دەۋرى بولدى. ئاللانىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن ھەدىيە قىلغان ئېتىقاد ھوقۇقى، قانۇن ھوقۇقى ۋە باشقا ھوقۇقلىرى ئېپىسكوپلار، پوپلار ۋە مىسسىيونېرلار تەرىپىدىن مونوپول قىلىندى. ئېتىقادتىكى ئىندۇۋىدۇئال ئالاھىدىلىك ئەمەلدە يوق قىلىندى. شەخسنىڭ خۇدانى چۈشىنىش ۋە سېغىنىشتىكى ھوقۇقى تالان ـ تاراجغا ئۇچرىدى. شۇڭلاشقا گېرمانىيە پەيلاسوپى ف. نېتزى: «خۇدا ئۆلدى!» دەپ جاكارلىغانىدى. بۇ ئۆلگەن خۇدا شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، خۇدانىڭ بارلىق بەندىلەرگە بولغان ئورتاقلىقى يوقىلىپ، ئىجتىمائىي قاتلام ۋە دەرىجىلەرنىڭ غايىب شاھىتى بولۇپ قالدى. خرىستىئان دىندارلىرى بەئەينى ئۆلۈك خۇدانىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىشقانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خرىستىئان دىنىنىڭ پات ئارىدا ھاكىمىيەتتىن سىقىپ چىقىرىلىشىدەك رېئاللىقنىڭ سايىسى يېراقتىن ئايان بولۇپ تۇراتتى.

رېتسارلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى شائىرلارغا خاس رومانتىك دۇنيانىڭ زەربىگە يولۇقۇشىدىن دېرەك بېرەتتى. رېتسارلىقنىڭ تۇگىشى ئىنساندىكى قىشلاققا خاس تەبىئەتنىڭ تەھدىتكە ئۇچرىشىدۇر. بۇنداق چاغدا جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ھەرىكىتى مۇتەپەككۇرلار ۋە سەنئەتكانىڭ تەسىر دائىرىسىدىن قاچقىپ چىقىپ كېتىدۇ ـ دە، نوقۇل ئەقىل ئۇستىگە قۇرۇلغان سىياسىيونلۇق

سەھنىگە چىقىدۇ. شۇڭا 19 ـ ئەسىر ئىنسانلارنىڭ سەنئەتكە مايىل تەبىئىتى بىلەن دىن، ھوقۇققا مايىل تەبىئىتى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ مەنزىرىسى بىلەن خاراكتېرلەندى. 19 ـ ئەسىر چەت ئەل ئەدەبىياتى ۋەيران بولۇۋاتقان ئىنسانىي قىممەتكە ئوقۇلغان ھەسرەتلىك ناخشىدۇر. 20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئادۋوكاتلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇپ، ھاكىمىيەتنىڭ بېشىدىكى ئىشەنچلىك مەسلىھەتچىلەرگە ئايلاندى. سىياسىي رەڭگۈازلىق دۆلەت باشقۇرۇش سەنئىتىنىڭ كۆزنى چاقنىتىدىغان ۋاستىلىرىگە ئايلاندى. سانائەت بىلەن ماشىنا ئىنسانىدىكى مۇنەۋۋەرلىك ۋە ئىجادىي كۈچنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى. شائىرلارنىڭ لىرىك سادالىرى ماشىنىلارنىڭ تاراق ـ تۇرۇقلىرى ئىچىدە دىمىقىپ، بوغۇق ئاڭلىنىدىغان، ھەتتا ئەسەبىي چىرقىراشقا ئايلىنىپ قۇلاقنى يارىدىغان بولدى. مودېرنىزمچىلار ئىنسانلاردىكى روھىي بىمارلىقنى ماس شەكىللەر، غەيرىي ئۇسلۇبلار بىلەن ئەينەن كۆرسەتتى. روشەنكى، مودېرنىزمنىڭ بىر خىل رېئالىزم بولۇپ، ئۇ، بۇرمىلانغان ئىنسانىي چىنلىقنى بۇرمىلانغان تەپەككۇر شەكلىدە ئەينەن كۆرسەتتى. بۇ دەۋردىكى ئەدەبىيات روھىي ئازابنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نالىسىنى چىڭقىلىپ توۋلىدى ـ دە، ئەدەبىلەر ئۆلدى — ئەدەبىلەرنىڭ تەرەققىي تاپقان ئەللەردىكى پەۋقۇلئاددە ئوبرازى خىرەلەشتى. 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، دۆلەت سىياسىي ئىقتىسادنى مەركەز قىلىدىغان بولدى. ئەمدىلىكتە ئىقتىساد ئالىملىرى زوڭتۇڭلار، باش مىنىستىرلار، پادىشاھلار، ۋەزىرلەر ۋە سېكرېتارلارنىڭ يېقىن مەسلىھەتچىلىرىگە ئايلاندى. ئىنسان قىممىتىنىڭ مەركەزلىك ئورنى شەكلەن مەسىلە بولۇپ قالدى. ئىنسانىيەت روھى، تەبىئىي مۇھىت، ئىجتىمائىي كاپالەت جەھەتتىن تولۇق تەنھالىققا يەتتى. ھەل قىلىش قىيىن بولغان تۇرلۇك زىددىيەتلەر ئىنسانلارنى خاتىرجەم ئۇخلىيالمايدىغان، توزۇك نەپەس ئالالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى. دېمەك، بۇ دەۋردە ئىنسان ئۆلدى. غەرب مۇتەپەككۇرلىرى يۇقىرى

قى ئۇچ ئۆلۈمنى ئايرىم ـ ئايرىم توۋلىغاندا، خەۋپ ۋە شاۋقۇن ـ سۇرەن قاپلىغان تىنچسىز دۇنيا ئۇلارنىڭ ئاشۇ سەممىي ئاۋازىنى پەرۋاسىزلىق بىلەن يۇتۇۋەتتى.

20 ـ ئەسىردىكى پەن ۋە دېموكراتىيىگە يۈزلىنىشنىڭ تىنىمسىز دولقۇنلىرى جۇڭگو زېمىنىغا ئۇرۇلۇپ تۇردى. بۇ 100 يىل ئىچىدە جۇڭگونى ئاساسەن ئىدىئولوگىيە كۈرىشى ئېلىپ باردى، دېسە بولىدۇ. بۇ جەريانداً سانسىزلىغان زىيالىيلار (ئەلۋەتتە غەربپەرەس زىيالىيلارمۇ) ۋەيران بولدى. ئاۋئاماتكىغا بېلىقچى كېمىسى بىلەن تاقابىل تۇرۇشتەك مەمەدانلىق جۇڭگونى خەلقئارا تەسىر ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات جەھەتتە يېتىم قالدۇردى. جۇڭگو بۇنى ئاخىر چۈشىنىپ يېتىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بەزى ئىسلاھاتلارنى يۈرگۈزدى. بۇ جەھەتتىكى نەتىجىلەر زور بولغان بولسىمۇ، بىراق جۇڭگولۇقلارنىڭ تەپەككۇر قۇرۇلمىسى، قىممەت قارىشى ۋە بىر پۈتۈن ساپاسىدا ماھىيەتلىك ئۆزگىرىش ياسىيالمىدى.

يىغىپ ئېيتقاندا، غەربتىمۇ ئادەم كىرىزىسى مەۋجۇت، بىراق بۇ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى تەرەققىياتنىڭ ۋايىغا يېتىشى، ئەركىنلىك، دېموكراتىيە مۇھىتىدىكى ئىجادىي روھنىڭ ئۇرغۇشىدىن كېيىنكى كىرىزىس بولۇپ، تەبىئەت، جەمئىيەت ساھەلىرىدىكى ئەقىلنىڭ تويۇنۇشىدىن كەلگەن. دېمەك، غەربتىكى كىرىزىس مۇكەممەل توقلۇقتىن كەلگەن. جۇڭگودىكى كىرىزىسچۇ؟ جۇڭگودا ئادەم كۆپ بولۇشىغا قارىماي، ئۇلاردىكى ئەقلىي قابىلىيەت بوغۇپ قويۇلغان. ئەقىلنىڭ بوغۇلۇشى پۈتۈنىڭ بوغۇلۇشىدىنمۇ يامان. نەتىجىدە، كىشىلەر ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق يارىتىشتىكى رولىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، تاماق يەيدىغانلار جەمئىيىتىدىن ئىبارەت بولۇپ قالغان. لى مېڭ ئەپەندى جۇڭگودىكى بۇ خىل كىرىزىسنى مۇنداق چۈشەندۈرگەن: «جۇڭگولۇقلارنىڭ كىرىزىسى تارىختىن بۇيانقى ئەقلىي تەرەققىياتنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقىدىن كەلگەن. بۇگۈنكى جۇڭگولۇقلار تەبىئىي پەندىكى ئەقلىيلىقتا كەمتۈك بولۇپلا قالماي،

بەلكى جەمئىيەت دېموكراتىيىسى جەھەتتىكى ئەقلىيلىقتىمۇ كەم-
تۇك. جۇڭگو دۇنيادىكى ئىلىم ـ پەن ۋە دېموكراتىيىنىڭ دولقۇن-
لىرىغا ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچراپ تۇرۇۋېمۇ ئاخىرقى بىر پارچە
قاقشال زېمىن بولۇپ تۇرۇۋەردى.» («جۇڭگو كرىزىسى» نىڭ
كىرىش سۆز قىسمىدىن ئېلىندى. ئىسلاهات نەشرىياتى 1998 ـ
يىل 12 ـ ئاي نەشرى). دېمەك، جۇڭگودىكى كرىزىس روهىي
ۋە ماددىي جەھەتتىكى گادايلىقتىن كەلگەن. نەچچە ئەسىرلىك يېغىر-
لىق ۋە موهتاجلىق جۇڭگولۇقلاردىكى روهىي ساپانىڭ يېتىلىشىگە
زادى ئىمكان بەرمىگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە چەت ئەل كۇچلىرىنىڭ
بىر مەزگىللىك تالان ـ تاراجى، فېئودال ئىچكى كۇچلەرنىڭ زۇ-
لۇمكارلىقى بۇ خەلقنى ئۆزىنىڭ كىملىكى هەققىدە تۇزۇك ئويلاش
پۇرسىتىگە ئىگە قىلمىغان. ئەنگلىيە تارىخچىسى ئارنولدتوينبى
ئىنسانىيەت تارىخىدا يوقاپ كەتكەن 24 مەدەنىيەت (ئەلۋەتتە، 24
مىللەت ـــ دۆلەت) نى بايان قىلىپ، ئۇلارنىڭ يوقاپ كېتىشىدىكى
ئاساسىي سەۋەب، ناهايىتى بالدۇر گۈللىنىپ كەتكەنلىكىدە، دەپ
چۈشەندۈرىدۇ. جۇڭگونىڭ كۆڭزى ئەقىدىسىنى ئومۇرتقا قىلغان
مەدەنىيىتى گەرچە يوقاپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىر خىل
رېتىمدىكى ئۇزۇن تارىخى ئەرزىمەس روهىي غالىبىيەتچىلىكنى پەيدا
قىلغان ـ دە، ئەمەلىي ئاساسىدىن ئايرىلىپ قالغان مەغرۇرلۇق
ساقىت بولۇش قىيىن بولغان ئىرسىيەتنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ
ئىرسىيەت دۇنيانىڭ «قاپ ئوتتۇرىسى» دا تۇرغان 中国 نى ئەجداد-
لىرىغا نېسىپ بولغان مەئىشەتتىن ئايرىۋەتكەن.

كۇڭزىنىڭ: «ئەجدادىڭنى ئۆرنەك قىل» دېگەن سۆزى جۇڭ-
گونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىنىڭ روشەن ئەينىكە-
دۇر. دەرۋەقە، جۇڭگودىكى ئىلىم تەھسىل قىلىش كۇڭزىنىڭ
قائىدە ـ يوسۇن دەستۇرى، پاساهەتلىك شېئىر ـ نەزمىلەرنى
پىششىق يادقا ئېلىش، خۇشخەت قىلىپ كۆچۈرۈشتىن ئىبارەت
بولدى. سۆز قىلغاندا كونا كىتابلاردا ئىشلىتىلگەن ماقال ـ تەم-

www.uyghurkitap.com

سىللەر ۋە ئىدىئوملارنى ئىشلىتىش تەربىيە كۆرگەنلىكنىڭ بەلگىسى بولدى.

كۆڭزى يەنە مۇنداق دېگەنىدى:

«بەگلەر خۇلقى شامالدۇر،
پۇقرا خۇلقى گىياھتۇر.
شامال ئۈچسا قايانغا،
گىياھ شۇيان ياتاردۇر.»

جۇگېلياڭ فېئودال جۇڭگودىكى تىپىك ئۆلىما (زىيالىي دېگەن گەپ بىلەن ئوخشاش بولامدۇ، يوق؟ مۇھاكىمە قىلىپ بېقىش كېرەك). لېكىن ئۇ شۇنچە مول بىلىمى ۋە ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن زاۋال تېپىۋاتقان خاندانلىقنى تىرىلدۈرۈشنىڭ كويىدا يۈرۈپ، ئارمان بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ. بۇمۇ «ئەجدادنى ئۆرنەك قىلىش» نىڭ نامايەندىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. سۇن ۋۇكۇڭ بىرلا چەمبىرەك بىلەن ئۆزىگە قارىغاندا قابىلىيەتسىز، ھاماقەت تاڭ سىڭغا باغلىنىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولىدۇ. ھەتتا كۆڭزىنىڭ ئۆزىمۇ ئوردا ئىچىگە تەلمۈرۈپ، ھەسرەت بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ. روشەنكى، جۇڭگو تارىخىدىكى ئۆلىمالار ئۆزلىرىنىڭ زېھنىي كۈچىنى كونىنى تىرىلدۈرۈش، ھاكىمىيەتنى بېزەش ئۈچۈن سەرپ قىلىشىپ، دىلىدىكى ئارمانلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئۆتۈپ كېتىشكەن. ئۇلار بۇ خىل ئوبرازى بىلەن خەلققە ئۆزىنى پرومىتىدەك بېغىشلايدىغان قەھرىمانلاردىن تولىمۇ يىراقتا تۇرىدۇ.

غەرب زىيالىيلىرى ئۆز دەۋرى سىغدۇرالمايدىغان ئىلمىي قىياس ۋە ھۆكۈملەرنى ئوتتۇرىغا ئېتىپ بالاغا قېلىشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بەربىر ئۆز دەۋرىنىڭ بىباھا گۆھەرلىرىگە ئايلىنالمىغان. تارىخ ھەر قانچە بەتنىيەت بولسىمۇ، تەبىئەت بىلەن ئىنساندىكى پىتىرەت (تەبىئەت) كە بېقىنىدۇ. قانداقتۇر بىر مۇقەررەر

قانۇنىيەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. شۇڭا تارىخ ئۆزى قۇربان قىلىش ۋەتكەن ھەقىقەتچىلەرنىڭ قەبرىسىگە باش ئۇرۇپ، ئۆزىگە ئاشۇ قەبرىنىڭ توپىسى بىلەن ئۇل سالىدۇ.

ۋەھالەنكى، پاكىز قەبرە تاپقىلى بولمىسا قانداق قىلغۇلۇق؟ بۇمۇ بىر مەسىلە.

لى مېڭ ئەپەندى «زىيالىيلارنىڭ بۇرچى ۋە تەقدىرى» دېگەن ماقالىسىدە يۇز ـ خاتىر قىلمىغان ھالدا جۇڭگودا زىيالىيلارنىڭ پەيدا بولۇشى «4 ـ ماي» دىن كېيىنكى ئىش، دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ ۋە لۇشۈننى نادانلىق، كونىلىققا قارشى ئىسيانكارلارنىڭ ۋەكىلى قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئارقىدىنلا ئۇ ئەپسۇسلانغان ھالدا نەچچە ئون يىللاردىن بۇيانقى زىيالىيلار پاجىئەسىنى قەيت قىلىپ ئۆتىدۇ.

زىيالىيلار جەمئىيەتنىڭ سەرخىللىرىدۇر. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى مۇقىمسىز ئىجتىمائىي ۋەزىيەت دۆلەتنى رونىق تاپقۇزۇشتا رول ئويناپدىغان كەسپىي سەرخىللارنى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇتۇپ تاشلىدى.

مانا ھازىر جۇڭگو جەمئىيىتىدە شەھەرلىشىش تېزلەشتى. شەھەرلەردە كۆككە تاقاشقان بىنالار، ئۆتۈشمە كۆۋرۈكلەر زامانغا يارىشا ھەشەمەتلىك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلدى. خۇسۇسىي ماشىنىلار كۆپەيدى، كاستۇم ـ بۇرۇلكا، شىبلىت كىيىش ئومۇملاشتى. قوللىرىغا يان تېلېفون ئېلىۋالغان دىرېكتور ئەپەندىلەرنىڭ سالاپەتلىك تۇرقى ھەممىلا يەردە ئۇچرايدۇ. بىراق بۇلار يامغۇردىن كېيىنكى ھەسەن ـ ھۈسەنگە ئوخشايدۇ. ئۇلار گۈزەل بولغىنى بىلەن كۆۋرۈك قىلىپ ماڭغىلى بولمايدۇ، قۇرغاق ھاۋا ئەسلىگە كەلسىلا، بۇ رەڭگارەڭ ھەسەن ـ ھۈسەن كۆرۈنمەي قالىدۇ. بۇگۈنكى گۈللىنىۋاتقان جۇڭگودا ئىككى قۇتۇپلىشىش روشەنلىشىپ، يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدە يوقالغان ئىككى قۇتۇپنىڭ ئۆزگىچە ۋارىيانتى باش كۆتۈردى. ھوقۇق مەركەزلەشتۈرۈلگەندى. ئەمەلدارلار بىلەن پۇقرالارنىڭ نىسبىتى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن سەۋىيىنى ياراتـ

تى. مەسىلەن، جۇڭگو تارىخىدا مەنسەپدار بىلەن پۇقرانىڭ نىسبەتى مۇنداق ئۆسكەن:

خەن دەۋرىدە 1: 7945

تاڭ دەۋرىدە 1: 3927

چىڭ دەۋرىدە 1: 911

ھازىر 1: 30

(«7 ـ قېتىملىق ئىنقىلاب» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى. «ئىقتىساد گېزىتى» نەشرىياتى 1998 ـ يىل 4 ـ ئايدىكى نەشرى).

روشەنكى، جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىش يەنىلا مەنسەپدارلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن نەتىجىلەنگەن، پارىخورلۇق، چىرىكلىك باش كۆتۈرگەن.

ئىقتىسادىي ئىسلاھات يولغا قويۇلۇپ، بىر قىسىملارنىڭ ئالدىن بېيىشى تەشەببۇس قىلىنىۋىدى، باي ـ كەمبەغەللىك پەرقى زىيادە چوڭ بولۇپ كەتتى. ماتېرىياللاردىن مەلۇم بولۇشچە، جۇڭگو نوپۇسىنىڭ 3% دىگە يەتمىگەن كىشىلەرنىڭ بانكىغا قويغان ئامانەتى پۈتكۈل مەملىكەتتىكى يېزا ـ بازار ئامانەتىنىڭ 38% نى ئىگىلەيدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ پۇللارنىڭ كۆپ قىسمى ھۆكۈمەت بەرگەن ھوقۇقنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ تېپىلغان.

كۆز ئالدىمىزدىكى ئەھۋاللارنى ئالساق، ئۇرۇمچىنىڭ مەلۇم بىر مېھمانخانىسىدىكى بىر قېتىملىق ئاددىي زىياپەتكە كەتكەن پۇل خوتەن يېزىلىرىدىكى بەزى دېھقانلارنىڭ نەچچە يىللىق كىرىمىدىن چوڭ. ئادەتتىكى بىر شىرە زىياپەت بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئاساسلىق مائاشىنىڭ بىر يېرىم ياكى ئىككى ھەسىسىگە تەڭ كېلىدۇ (ئەلۋەتتە، ئايلىق مائاشى كۆزدە تۇتۇلمۇاتىدۇ).

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئىش سۈپىتى، تاۋار سۈپىتى، ئادەم سۈپىتى، ئىشسىزلىق قاتارلىق ئامىللار يېڭىۋاشتىن ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە.

زامانىمىز كرىزىس تۈيغۇسىغا ئىگە زىيالىيلارنى يېتىشتۈرەكتە. بۇ پات ئاردىكى كرىزىس تۈيغۇسىغا ئىگە رەھبەرلەردىن بېشارەت بېرىدۇ. ئۇلار ئويلانماقتا. ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى سۈپىتىدە ئىلغار تەكلىپ ـ لايىھىلەرنى سۇنماقتا.

3

بىزمۇ كرىزىستا تۇرۇۋاتىمىز. بىراق بىزنىڭ ھازىرقى كرىزىسىمىز ھېچكىمنىڭ كرىزىسىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ كرىزىس دەل كرىزىسنىڭ كرىزىس پېتى ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلىشىدىن ئىبارەت.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئۆزىگە خاس يەرلىك ئالاھىدىلىك، مىللىي ئالاھىدىلىك، تارىخىي كەچۈرمىش، ئىگىلىك سىستېمىسى ۋە جەمئىيەت قۇرۇلمىسى ئارقىلىق باشقا رايونلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ رايون بىز خوشلىشۋاتقان 20 ـ ئەسىردە مۇرەككەپ تارىخنى باشتىن كەچۈردى. بۇ رايون ئوخشىمىغان چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ مەنپەئەت تالىشىش كۈرىشىنىڭ بۇۋاستە سەھنىسى ۋە ئوبيېكتى بولدى. بۆلگۈنچى مىللىتارىستلار بۇ رايوننىڭ ئىقتىسادىنى خالىغانچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى. مائارىپ، مەدەنىيەت ساھەلىرىنىڭ زامانىۋىلىشىشىنى توستى. زىيالىيلار قوشۇنىنى خەلققە تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان دەرىجىدە چەكلىدى. ئۇرۇش، قىرغىنچىلىق، سۇيىقەست قاتارلىق سىياسىي ۋاستىلەر تۈپەيلىدىن ھالسىرىغان بۇ زېمىن يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ يېڭى قىياپەتتىكى تۇرمۇشىنى باشلىدى. ئەلۋەتتە، 50 يىلدىن بۇيان پۈتكۈل مەملىكەتتە بولۇپ ئۆتكەن ئىسسىق ـ سوغۇقلار بۇ يەردىمۇ بولدى. گۇللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىشلار بۇ يەردىكى ئادەملەرنىڭ ئىچكى ـ تاشقى قىياپەتلىرىنى يېڭى تۈسكە كىرگۈزدى. بىز بۇ ئالامەتلەرنى تۆۋەندىكى نۇقتىلاردىن كۆرۈۋالالايمىز:

1. قاتناش تەرەققىي قىلىپ، بۇرۇنقى تۆگە كارۋانلىرىنىڭ ئورنىنى ئايروپىلان، پويىزلار ئىگىلىدى. ئات ـ قېچىرلارنىڭ ئورنىنى ماشىنا، ئاپتوبۇسلار ئىگىلىدى. دىيارىمىزدىكى تاشيول ئۇزۇنلۇق جەھەتتە دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. بۇ تاشيوللار- نىڭ ئەڭ يىراق مۇساپىسىنى ئىككى كېچە ـ كۈندۈزدە، كېچىككەن- دە ئۇچ كېچە ـ كۈندۈزدە بېسىپ بولغىلى بولىدۇ. بۇ ئەھۋال رايونىمىزدىكى سودا ـ سېتىق، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئالاقىلىرىنى راۋاجلاشتۇردى، شۇنداقلا ۋىلايەتلەر ئارا كۆرۈلمىگەن ئۆرپ ـ ئا- دەت، خۇلق ـ مىجەز، تەپەككۇر پەرقىنى ئازايتتى. يەرلىك پىسە- خىكىنىڭ ئورتاقلىق تەرىپى ئاساسلىق ئورۇنغا ئۆتتى.

ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ئېھتىياج قانۇنى بويىچە يۇرۇشلىشىش بىرقەدەر ئەۋزەل كاپالەتكە ئىگە بولغاچقا، ئىگىلىكىنىڭ گۈللىنىش- گە زۆرۈر بولمىغان ئەمگەك كۈچلىرى ئۆز رولىنى نىسبەتەن جارى قىلدۇردى، شۇنداقلا ئۇلار يېڭى ساھە، يېڭى ئېھتىياج ئالدىدا ئېڭىنى، سەۋىيىسىنى يۇكسەلدۇرۇشكە توغرا كېلىپ قالاق، قاتمال قىممەت قارىشىنى مەلۇم مەنىدە ئۆزگەرتتى. گەرچە ئۇلارنىڭ قىم- مەت قارىشى ئىستىخىيىلىك ھالدا توختاپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بەربىر بۇرۇنقىغا سېلىشتۇرغاندا كۆپ يۇكسىلىش ھېسابلىنى- دۇ. ئۆز يېزىسىغا مەھكۇم بولۇپ، نوقۇل دېھقانچىلىققا يۆلىنىپ قالغان بىر دېھقانغا قارىغاندا، لەنجۇ، گۇاڭجۇلارغا كىرىپ كاۋاپچە- لىق قىلغان دېھقاننىڭ ئېڭى بىرقەدەر يۇكسەلگەن بولىدۇ. لېكىن بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بىر دېھقاننىڭ تىجا- رەت قىلىشى ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ يەر ـ مۇلۇكلىرىنى ئۆزۈل ـ كېسىل تاشلىۋېتىشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ھەر قانداق زور بايلىق زېمىن بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ، زېمىندىن ئايرىلغان ھالدىكى بايلىق ئۆز كۈچىدىن مەھرۇم قالىدۇ. ۋەتەننى ئارقا كۆرۈنۈش قىلمىغان بايلىق بەرىكەت تاپمايدۇ. خەلقىمىز تىجارەت قىلدىم دەپ پاك ـ ھالال ئەقىدىسىدىن ئايرىلىپ قالغان ۋە ئاخىر ئۆزۈل ـ كېسىل

بەربات بولغان پەرزەنتلەرنى ئاز كۆرمىدى. ئۇلار ئۆز خەلقى ۋە ئاتا ـ ئانىسىغا ئەسقېتىش تۇيغۇل، ئۇلارنىڭ باغرىنى خۇن قىلدى. ھېكمەت:

«ئەقىدە بىلمىگەن شەيتانغا ئەلدۇر،
ئەگەر مىڭ يىل ئىبادەت قىلسا يەلدۇر».

بىر ئىشنى قىلىشتا مۇددىئا ئايدىڭ بولۇشى كېرەك، شۇنداقلا ھالال ـ توغرا بولۇشى كېرەك. ھايۋاندا ئەقىدە بولمىغاچقا، ئۇنىڭ چاكارلىقىدىن ئۆزگە ئەۋلادى ئۈچۈن ھېچبىر نىشان قالمىدى. ئېشەكنى ھەجگە ئېلىپ بارسا، ئېشەك پېتى قايتىپ كېلىدۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزى بارغان ئەمەس، بەلكى ئاپىرىلغان. ئادەمىي ھايۋان ئۈچۈن ئەقىدىدىن گەپ ئاچقىلى بولمايدۇ. ئەقىدە پەقەت ئۆزىنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىنى، نەدىن كېلىپ نەگە كېتىدىغانلىقىنى تونۇغان، ئىش ـ ھەرىكىتىنىڭ نېمە ئۈچۈنلىكىنى بىلگەن ئادەمگە قارىتا ئېيتىلىدۇ.

2. يېزا ئىگىلىكىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە ئۇ-سۇلىدا كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىش بولدى. ئالدى بىلەن ئەنئەنىۋى خۇسۇسىي ئىگىلىك كوللېكتىۋىزمچە ئۇسۇلغا ئۆتتى، ئاخىرىدا ھۆددىگەرلىك شەكلىدىكى پىلانلىق ئىگىلىككە كۆچتى. ۋاستە جە-ھەتتە ئەسلىدىكى كالا، ئات، ئېشەكلەرنىڭ ئورنىنى قىسمەن ھالدا تراكتور ئىگىلىدى، جۈۋازنىڭ ئورنىنى ماي زاۋۇتى ياكى كېلىشىم باھالىق ئاشلىق ـ ماي دۇكانلىرى ئىگىلىدى. ئەسلىدىكى تۇغمە-نىڭ ئورنىنى ئۇن زاۋۇتلىرى ئىگىلىدى. يېزىلارغا ئېلېكتر يېتىپ باردى. ئىشلەپچىقىرىش جەريانلىرى بۇرۇنقىغا نىسبەتەن بىرقەدەر قۇلايلاشتى. ئۇنۇمىمۇ يامان ئەمەس بولدى. خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق قاتارلىقلار مەھسۇلات مىقدارىنىڭ ئېشىشىغا كاپالەت-لىك قىلىش ئۈچۈن يېزىلارغا كەڭ تارقىتىلدى. بىراق بۇ ئۆز

نۆۋتىده تۈپراقنىڭ بۇلغىنىشى، دېھقانچىلىق ئەسلىھەلىرىگە كېتىدىغان چىقىمنىڭ زورىيىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

يەرلىك دېھقانلار ھايۋان كۈچىدىن پايدىلىنىشتىن ماشىنا ئىشلىتىشكە، ھەتتا بىر قىسىملىرى ئىلمىي باغۋەنچىلىك، ئىلمىي دېھقانچىلىققا يۈزلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ سەۋىيىنىڭ قاپلىنىش دائىرىسى يەنىلا كېڭىيىپ كېتەلمىدى. دېھقانچىلىق ۋاستىلىرى ۋە ئۇسكۇنىلىرى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ، ئەمما يېزا ئىگىلىكىگە كېتىدىغان مەنقۇلاتلارنىڭ چىقىمى كىرىم بىلەن پەرقلەنمەيدىغان ئەھۋاللارمۇ كېلىپ چىقتى. ئەگەر دېھقاننىڭ ۋاقتى بىلەن جىسمانىي كۈچىنى سېلىشتۇرما قاتاردا ھېسابلاشقا توغرا كەلسە، ئۇ چاغدا دېھقان ئۆز مېھنىتىدىن نەپكە ئېرىشمىگەن بولىدۇ.

ئادەتتە، ئىقتىسادشۇناسلار تاپقان كىرىمنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى يېمەكلىك ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان ئائىلىنى نامرات ھېسابلايدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا، بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا 360 كۈن دېگۈدەك قورساق ئۈچۈنلا ئىشلەيدىغان دېھقانلار قانچىلىك نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ؟ بۇنى بىز ئىقتىساد خادىملىرىنىڭ جاۋاب بېرىشىگە قالدۇرىمىز.

يۇقىرىدا ئېيتقاندەك، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىدا مەلۇم دەرىجىدە ماشىنىلىشىش بولدى. بۇ، ھايۋان كۈچىگە تايىنىپ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قاششاق ھالەتنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، ئەكسىچە، ئۇ بۈگۈنكى يېزىلار قىياپىتىدىن يەنىلا ئېنىق كۆزگە چېلىقمىدۇ. ئىقتىسادى بىرقەدەر ياخشى ئائىلىلەر بىر قىسىم ماشىنا ـ سايمانغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، يېزا ئىگىلىكى ماھىيەت جەھەتتىن ئەنئەنىۋى تۈستە تۇرۇۋاتىدۇ. ھۆل ـ يېغىن، تەبىئىي دەريا ـ ئېقىنلارغا تايىنىپ سۇغۇرۇش ئېلىپ بېرىش، يەرگە باغلىنىش، ئىگىلىك شەكىللىرىنىڭ كۆپەيمەسلىكى ئەنە شۇ ئەنئەنىۋى ئىگىلىكنىڭ ئاساسلىق تەس-

ۇنىرىدۇر. يەرلىك ئورۇننىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسلانغان ئادەتتىكى سانائەتلەرمۇ بولمىغاچقا، ئەسلىدە بار بولغان قول ھۈنەرۋەنچىلىك زاماننىڭ شاللىشىغا دۇچ كەلدى. نەتىجىدە، دېھقانلار تۇرلۇك ئۆي سايمانلىرى، كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا ئېرىشىش جەھەتتە نوقۇل ئىستېمالچى ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

نوقۇل يەرگە باغلىنىش، بىر تۇتاش پىلانلانغان مەھسۇلات ئۇچۇن ئىشلەش بۇگۇنكى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاساسلىق فۇنكسىيەسى. بۇنداق ھالەت ئۇزاق ئۆتمۈشتىن بۇيانقى ئادەت كۈچلىرىنى تۇپتىن ئۆزگەرتىپ تاشلىيالمىدى. ئادەتتە، ئادەت كۈچىنىڭ ئىكەكى خىل رولى بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، ئەنئەنىنىڭ يوقلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، يەنە بىرى، جانلىق، ئىجادىي ماسلىشىشقا توسالغۇ بولۇش. بىز بۇ يەردە تىلغا ئېلىۋاتقان ئادەت كۈچى بېكىنمە رايون كىشىلىرىدە بولىدىغان خاراكتېر جاھىللىقى، كاللا ئىشلەتىش جەھەتتىكى قاتمالليق، تەۋەككۈلچىلىك روھىنىڭ يوق بولۇشى، تەشكىللىنىش، تەتبىقلاش ئىقتىدارىنىڭ ئاجىز بولۇشى، ياقا يۇرتلارغا ئىنتىلىشىنىڭ سۇس بولۇشى قاتارلىق ئالامەتلەرنى كۆرسىتىدۇ.

ئىجادكار خەلق ئېچىۋېتىلگەن جەمئىيەت، ئېچىۋېتىلگەن سىستېمىنىڭ مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەتكى، ئادەم ئۆزىدىكى قابىلىيەتنى ئىجتىمائىي مۇھىتقا پارىشا جارى قىلدۇرىدۇ.

ئامېرىكا ئىقتىسادشۇناسى سامولسېن ۋە نودخوسلار مۇنداق قارايدۇ: «نۇرغۇن نامرات كىشىلەر تەرىبىيە كۆرمىگەن بولىدۇ، ئۇلار ئىقتىسادى توختاپ قالغان دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ياشايدۇ ياكى شەھەرلەردىكى نامراتلار رايونىدا يېگانە ھالدا تۇرۇپ قالغان» («ئىقتىساد ئىلمى»، جۇڭگو تەرەققىيات نەشرىياتى، 21 ـ نەشرى).

نامراتلىق كىشىنىڭ مائارىپتىكى سۇپىتىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ، مائارىپ جەھەتتىكى سۇپەتسىزلىك نامراتلىقنى نەچچە ھەسسە قاتلايـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دۇ، بۇ ئاخىر بېرىپ جەمئىيەتتىكى ئىشسىزلىق ۋە ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكنىڭ مەنبەسىگە ئايلىنىدۇ.

3. سودا ـ سېتىق بۇرۇنقىغا نىسبەتەن كۆپ جانلاندى. مۇداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ھۆكۈمەت شەخسكە نېمە يېيىش، نېمە ئويلاش، نەدە تۇرۇشنى ئېيتىپ بېرىدىغان ۋەزىيەت شەخسلەر ناھىيىلەر ئارا، ۋىلايەت ـ ئوبلاستلار ئارا سودا قىلىدىغان، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى دۆلەتلەرگە بېرىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانسىمۇ بولىدىغان ۋەزىيەتكە ئۆزگەردى. يېڭى جۇڭگو تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئەۋزەل ۋەزىيەت 80 ـ يىللار ۋە 90 ـ يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا خېلى ئوبدان جانلاندى. 70 ـ يىللاردا بىر قاپ سەرەڭگە تېپىشمۇ بەسىي مۇشكۇل ئىدى. كىشىلەر ھازىر زۆرۈر بولغان تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئىشكى ئالدىدىكى بوتكا ياكى ماگىزىنلاردىن بىمالال سېتىۋالالايدىغان بولدى. يەرلىك خەلق باغۋاراڭلىرى ۋە ئېتىزلىرىدىن چىققان بىر قىسىم مەھسۇلاتلارنى ساتمايتتى. تارىختىكى يىپەك يوللىرىنى ئېچىپ ھىندىستان، چاڭئەن، ئىراق، ئىران، يۇنانلارغا بېرىپ سودا قىلغان، جاھاندا سودىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۆزگە ئەللەرگە تونۇتقان بۇ خەلق بىر مەزگىللىك بېكىنمە تارىختىن كېيىن گاڭگىراش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى، چۈنكى بۇ خەلق بازارغا بىر نەرسە ئېلىپ چىقىپ سېتىش جىنايەت ھېسابلىنىدىغان غەلىتە دەۋرلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى، بۇ ھەقتە بىھېساب ئاچچىق ساۋاقلارنى باشتىن كەچۈردى. تەڭجۇڭپىكى، ئاشۇ رېئاللىقنى ھازىرقى رېئاللىق بىلەن سېلىشتۇرغاندا، زامان ئەلپازىنىڭ ئۆزگىرىشىنىڭ نەقەدەر مەنتىقىسىز بولىدىغانلىقى مەلۇم بولدى. مانا ھازىر بازار دېگەن ئۇقۇم كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا ئەسەبىيلىك دەرىجىگە يەتتى، گويا ھەممە ئادەم «سودىگەر» بولدى. كىشىلەر ئۆز ئەتراپىدىكى نەرسىلەرنى تاۋارغا ئايلاندۇرۇش بىلەن بىرگە، ئىنسانىنىڭ ئىززىتى دائىرىسىگە كىرىدىغان ۋۇجۇد بايلىقلىرىنىمۇ بازارغا يۈزلەندۈردى. كېلىشكەن بەدەن، دىلرەبا كۆز،

ئوتقاشتەك لەۋلەر مۇلازىمەتچىلىكىنىڭ ئەڭ گۈزەل ئىلھىمبەخىتلىرىغا ئايلاندى.

بۇ جەريانداا شۇنداق بىر ئاقىۋەت يۈز بەردىكى، بازارنىڭ تەرەققىياتى يۈزلىنىشى بىلەن ئەنئەنىۋى ئەخلاق ئوتتۇرىسىدا زور بىر ھالڭ پەيدا بولدى. جۇملىدىن، ھازىرقى بازار يەرلىك مىللەتلەرنىڭ قىممەت قارىشى بىلەن يىراق بىر ئارىلىقنى شەكىللەندۈردىكى، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى روشەن ھالدا ئىلگىرى سۈردى.

شۇنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق كېرەككى، بۇ يەردىكى سودا بىر بولسا خام ئەشيا سودىسى، بىر بولسا تەييار مەھسۇلاتلارنى يۆتكەپ سېتىش سودىسىدىن ئىبارەت بولغاچقا، كىشىلەرگە قويۇلىدىغان مەدەنىيەت، كەسىپ جەھەتلەردىكى سەۋىيە تەلىپى چوڭ بولمايدۇ. شۇڭلاشقا كىشىلىرىمىزنىڭ ئىلكىدە پۇل كۆپەيسىمۇ، ئۇلارنىڭ سودا ھەققىدە ھاسىل قىلغان بىلىملىرى تەسىراتلار يەنىغىنداىسىدىن ئىبارەت بولدى. ئۇلاردا سودا ۋەزىيىتىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى ئامىللىرىنى بىلىشكە قىزىقىشتەك ئىستىخىيىلىك ئاڭ مەۋجۇت بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى تەھلىل قىلىپ، ئۆز پايدىسى ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەتنى ئاڭلىق ھالدا يارىتىش، قوللىدىكى پۇللارنى كاپىتالغا ئايلاندۇرۇپ مۇلازىمەت، كەسىپ، تىجارەتنىڭ يېڭى، زامانىۋى تۈرلىرىنى بەرپا قىلىش، سالمىقى چوڭ بولغان كارخانا ـ زاۋۇتلارنى قۇرۇپ، ئىلمىي باشقۇرۇش سىستېمىسىغا كىرگەن سۈپەتلىك ئادەملەرنى تەربىيىلەش، ئۆز يۇرتىغا مەدەنىيەت، بىلىم كىرگۈزۈش، ئىلغار تېپتىكا تېخنىكا ۋە ئۇسكۇنىلەرنى كىرگۈزۈش قاتارلىق تەلەپلەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىدى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭدا تۈپ سەۋەب بولمىغاندىمۇ ئاساسلىق سەۋەبلەرنىڭ بىرى، ئۇلارنىڭ ياخشى تەربىيە كۆرمىگەنلىكى، يەنە بىرى، ئۇلارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيىلەپ، بىلىم سەۋىيىسىنى ئاشۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكىدىن ئىبارەت.

كىشىلەر يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقى مۇساباىيوفلار جەمەتىنى ئەسلىسە شۇنى بايقايدۇكى، ئۇلار ھەم سودا قىلغان، ھەم مۇتەخەسسىسلەرنى يۇرتقا تەكلىپ قىلغان، ھەم ئىلغار ئۇسكۇنىلەرنى كىرگۈزۈپ زاۋۇت قۇرۇپ، كېرەكلىك بۇيۇملارنى بېۋاستە ئۆزى ئىشلەپچىقارغان، بىر بۆلۈك ئادەملەرنى ئاشۇ ساھەلەر بويىچە تەربىيىلىگەن. مانا بۇ قۇرۇق نەزەرىيىلەر، ۋەز ـ نەسىھەتلەردىن تۇزۇلگەن دەرسلىكلەرگە قارىغاندا ئەڭ ئەملىي، ھاياتىي كۇچى ئەڭ زور بولغان ھەقىقىي ماتېرىيال! يەنە شۇنى ئەسلەش كېرەككى، ئۇلار يۇقىرىقىلارنى ئېلىپ بېرىش بىلەن بىرگە، يېڭى مەكتەپلەرنى ئېچىپ سۇپەتلىك كىشىلەرنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلغان، ھەتتا دەرسلىك قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنىنىمۇ زامانغا لايىق ئورۇنلاشتۇرغان. مانا بۇ مەكتەپ، جەمئىيەت ۋە زامان بىر گەۋدىلەشكەن تىرىك ماتېرىيال! بۇ ئەھۋاللار ئۆز زامانىسىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىغا ۋە ساپاسىغا مۇلچەرلىگۈسىز ئاكتىپ تەسىرلەرنى بەرگەنكى، ئاشۇ خىل ئىلغارلىق تەسىرىدىكى يارامللىق ئادەملەر بىزنىڭ دەۋرىمىزگە قەدەر كۆچ بېرىپ كەلگەن.

كىشىلەر يەھۇدىيلارنىڭ بايلىق يارىتىش ئىقتىدارىغا شۇنچە قايىل. بىزدە يەھۇدىيلارنىڭ سودا سەنئىتى، سۆھبەت سەنئىتىگە دائىر بەزى كىتابلارمۇ نەشر قىلىندى. ئۇلار سوددا نېمە ئۈچۈن شۇنچە زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قازاندى؟ بۇ يەردە ئوقۇرمەنلەر-نىڭ مۇلاھىزىسىگە ئەگىشىپ چارچاپ كەتكەن مېڭىسىگەكىچىككىنە ئارام بېرىش ئۈچۈن يەھۇدىيلاردىكى بىر رىۋايەتنى تەنەپپۇسلۇق سوۋغا سۇپىتىدە ئېيتىپ بېرىشنى لايىق تاپتىم. لېكىن ئوقۇرمەنلىرىمىزدە ئاز ـ تولا تەھلىل بولۇشى كېرەك. شۇنىڭدىلا ھېكمەت تاپالايدۇ. يەھۇدىيلاردىن ئۆگىنىش يەھۇدىي بولۇپ كېتىشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. كىشىدە ئۆز ۋەتىنى، ئۆز خەلقىگە لايىق توغرا ئەقىدە بولغاندىلا، ئاندىن يات ئەقىدىلەرگە ئەگىشىپ كەتمەيدۇ. بەلكى يات ئەقىدىلەردىن تېگىشلىك ۋاستە ۋە تاكتىكا قوبۇل

قىلالايدۇ.

مەزكۇر رىۋايەت مۇنداق:

«بىر ئېسىلزادە يىراق بىر ئەلنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇ، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن 10 نەپەر خىزمەتكارىنى ئالدىغا چاقىرىپ، ھەر بىرىگە بىردىن يامبۇ بېرىپ مۇنداق تاپىلاپتۇ:

— سىلەر بېرىپ سودا قىلىڭلار، مەن قايتقاندىن كېيىن ئاندىن كېلىڭلار.

بۇ ئېسىلزادە تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

ئىش كۆڭۈلدىكىدەك بوپتۇ. دەرۋەقە، ئۇ ھېلىقى ئەلگە ئىگە بوپتۇ. ئۇ، غەلىبە ـ نۇسرەت بىلەن قايتىپتۇ. ئۇ، يامبۇ تارقىتىپ بېرىلگەن 10 خىزمەتكارىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇلاردىن سودىدا قانچىلىك پۇل تاپقانلىقىنى سوراپتۇ.

بىرىنچىسى كېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئى خوجايىن، سىز ماڭا بەرگەن بىر يامبۇنى 10 قىلدىم.

— ياخشى، ئاق كۆڭۈل خىزمەتچىم، — دەپ ئۇنى ماختاپتۇ خوجايىن، — ئەمدى كىچىك ئىشتىمۇ ساداقەتمەنلىك كۆرسەتكەچكە، مەن ساڭا 10 شەھەرنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى بەردىم.

ئىككىنچىسى كېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئى خوجايىن، سىز ماڭا تاپشۇرغان بىر يامبۇنى بەش قىلدىم.

— بۇمۇ ياخشى، — دەپتۇ خوجايىن، — سەن بەش شەھەرنى باشقۇرسىڭ بولىدۇ.

يەنە بىرسى كېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئى خوجايىن، مانا قارىڭ، سىز بەرگەن بىر يامبۇ مەيدە، تېخى تەگمىدىم! قورقۇپ سىرتقا ئېلىپ چىقالماي، ياغلىقىمغا تۈگۈپ ساقلاپ كەلدىم. مەن سىزدىن قورقاتتىم، چۈنكى سىز قاتتىق يامان ئادەم، قويمىغان نەرسىنىمۇ ئالىسىز، تېرىمىغانىنىمۇ

www.uyghurkitap.com

يىغىسىز . . .

خوجايىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئۆڭۈپ ـ تاتىرىپ ئۇنى ئەيىبلەپ كېتىپتۇ:

— هوي ئوسال مالاي، ئاغزىڭدىن چىققان گېپىڭگە يارىشا ئەدىپىڭنى بېرىمەن! سەن مېنىڭ قالتىس يامان ئادەم ئىكەنلىكىمنى، قويمىغان نەرسىنىمۇ ئالمىدىغان، تېرىمىغان نەرسىنىمۇ يىغىدىغانلىقىمنى بىلگەندىكىن، نېمىشقا يامبۇنى بانكىغا قويۇپ، مەن قايتىپ كەلگەن چاغدا ئۆزىنى ۋە ئۆسۈمىنى ئەكەلمەيسەن؟

ئۇ، شۇ گەپلەرنى قىلىپ يېنىدا ئۆرە تۇرغان بىرەيلەنگە دەپتۇ:

— ئۇنىڭدىن ئاۋۇ بىر يامبۇنى ئېلىپ، بىرنى 10 قىلغان خىزمەتكارغا بەرگىن.

— خوجايىن، — دەپتۇ يېنىدا تۇرغان ئادەم، ئۇ، 10 يامبۇ پايدا تاپتىغۇ؟

— مەن سىلەرگە شۇنى ئېيتايكى، — دەپتۇ خوجايىن، پايدا ئالالمىغانلارنىڭكىنى ئۇنىڭدا بارلىرى بىلەن قوشۇپ تارتىۋېلىش كېرەك. پايدا تاپقانلارغا بولسا قوشۇپ بېرىش ۋە ئۇنى ساخاۋەت ئىشلىرى بىلەن كۆپەيتىش شۇغۇللاندۇرۇش كېرەك».

بۇ بىر ھېكايە. بىراق ئۇنىڭدىن بىر دۆلەتنىڭ مالىيە لوگىكىسى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. دۇنيادا پۇلدىنمۇ مۇھىم نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ئەستە تۇتقان ھالدا تىجارەت قىلىش كىشىنى پۇلنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇرمايدۇ، بەلكى پۇلنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندۇرىدۇ. چۈنكى ھاياتتا پۇل كېرەككە كەلمەيدىغان چاغلار كېرەككە كېلىدىغان چاغلاردىنمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىن. پۇل تېپىشتىكى غايە ۋە مەقسەتنى توغرا ھەل قىلالمىغان ئادەم مەڭگۈلۈك نامراتلىققا مەخلانغان بولىدۇ. ھېكايىدىن مەلۇمكى، ھاكىمىيەت پۇل تېپىشنىڭ ئېپى بىلەن ساخاۋەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى چۈشەنگەنلەرگە، شۇنداقلا قانداق تەشكىللەشنى بىلگەنلەرگە مەنسۇپ. بۇ يەرگە كەلگەندە كىشىلەرنىڭ

سەمىگە مۇھەممەد باھاۋىدىن نەقشىبەندى (1388 ـ يىلى ۋاپات بولغان) نىڭ: «دىلىڭ ئىماندا بولسۇن، قولۇڭ ئىشتا (بولسۇن)» دېگەن سۆزىنى سىلىپ ئۆتۈش ئارتۇقچە بولماس.

4. تېلېۋىزور بۇ يەرنىڭ كىشىلىرىگە سىرتقى دۇنيانىڭ مادىي كۆرۈنۈشلىرى، شەكىل ـ فورمىلىرى، ياشاش تەرىزلىرىنى ھېسسىي رەۋىشتە تونۇشتۇردى، بولۇپمۇ سىملىق تېلېۋىزىيىنىڭ پەيدا بولۇشى چەت ئەل تۇرمۇشىنىڭ رېژىسسورلار نەزەرىدىكى ئۆزگەرتىلگەن، پىششىقلانغان ياكى بۇرمىلانغان ۋاريانتىنى كۆپلەپ يۇز كۆرۈشتۇردى. ئارقىدىنلا سىنئالغۇ، سىنئالغۇ ئاپپاراتلىرىنىڭ تارىلىشى، CD, VCD, LD پلاستىنكىلىرىنىڭ شىددەت بىلەن ئومۇملىشىشى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىنى غەربچە مۇھەببەت شەكلى، تۇرمۇش شەكلى، غەربچە مۇناسىۋەت شەكلى، غەربچە قائىدە ـ يوسۇنلارغا تولدۇرۇەتتى ۋە ياشلارنىڭ ئېڭى، قىممەت قارىشىنى تېز ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. نەتىجىدە، بىر ئائىلىدە ئاتا ـ ئانا بىلەن بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئەخلاقىي نىزامدا سۈركىلىش پەيدا بولۇپ، ئاتا ـ ئانا ۋە بالا ھەمجەھەتلىكى ئۇستىگە قۇرۇلغان مىللىي ئەخلاق ئەنئەنىسى قاتتىق خىرىسقا دۇچ كەلدى. ئائىلە تەربىيىسى (شەھەرلەردىكى مىللىي ئائىلىلەردە ئائىلە تەربىيىسى دېگەن نەرسە بارغانسېرى يوقىنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالدى). مەكتەپ تەربىيىسى قاتارلىقلار جەمئىيەتتىكى چېرىكلىكلەرنىڭ تەسىرى ئالدىدا ئۇنۇم بەرمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەنئەنىۋى ئائىلە قۇرۇلمىسى دەۋرىنىڭ قارا دولقۇنلىرى ئىچىدە قالدى. يېگىتلەر نىكاھقا كەلگەندە قىزلىق ئىپپەتكە قاتتىق دىققەت قىلىشتىن سەل قاراشقا ئۆتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قىزلىق ئىپپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئوپېراتسىيىسىنىڭ تىجارەت شەكلى سۈپىتىدە ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىشى ئىپپەتكە قويۇلىدىغان نازۇك تەلەپنى مۇجىملاشتۇرۇۋەتتى. خرو-ئىن بىلەن ئەيدىز كېسىلى ئائىلىلەرنىڭ نورمال تۇرمۇشى ۋە مۇلكى ئاساسىنى بىتچىت قىلىپ تاشلىدى. ھاراق كىشىلەرنىڭ ئىقتىسا-

www.uyghurkitap.com

دى، ۋاقتى ۋە سالامەتلىكىنى خورىتىدىغان ئاستا خاراكتېرلىك چىرىتكۈچكە ئايلاندى.

بىز ھازىر كىيىم ـ كېچەك فورمىلىرى جەھەتتە دۇنياغا يۈزلەندۇق. غەربچە تۇرمۇشقا ياتىدىغان يېڭى يىل بايرىمى، تۇغۇلغان كۈن خاتىرىسى شەھەرلىك كىشىلىرىمىزگە ئۆزلەشتى. چاچ-لىرىنى ئالتۇن رەڭگىدە بويىغان، مادۇننانىڭ سياقىدا كىيىنىۋال-غان قىزلار، HILTON, KENT ماركىلىق سىگارتلارنى چېكىپ، ۋېسكى، براندىلارنى ئىچىپ يۇرىدىغان يىگىتلەرمۇ بىزدە كۆرمەك. ئەلۋەتتە، ياغلىق ۋە رومالالارغا چۆمكىلىپ يۇرىدىغان قىز ـ ئاياللى-رىمىزمۇ بار. رەستىلەردە غەربچە مۇلازىمەت قىلىدىغان رېستۇرانلار بىلەن كىچىك ئاشپۇزۇللار گىرەلىشىپ كەتكەن. رېستۇرانلاردا ئۇيغۇرچە ئۇسسۇل بىلەن تانسا ـ دېسكولار بىرلىشىپ كەتكەن. ناخشا ـ ئۇسسۇللىرىمىزدىمۇ نۇرغۇن ئىقلىملارنى دوراپ، مىللىي مېلودىيىلىرىمىزنىمۇ ئەبجەش بىر نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويدۇق.

قارىغاندا، بىز خەۋەر تاپقانلىكى دائىرىدە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ئىمپورت قىپتۇق. بىز ھازىر يەر شارىدىكى ھەر قانداق مۇراسىم قائىدىلىرى، يەپ ـ ئىچىش ئۇسسۇللىرىنى ئۆزىمىزگە مۇجەسسەم قىلىپ، شەنبە ـ يەكشەنبىلىرىمىزدە، ھەتتا ھەپتە ئارىلىقلىرىدىكى ئاخشاملاردىمۇ خالىغانچە سورۇن تۈزۈدىغان، توي ۋە چايغا ئالدىراپ مېڭىشقان كىشىلەر كوچىلاردا بىر ـ بىر-مىزگە تەكرار دوقۇرۇشۇپ قالىدىغان بوپقالدۇق. كەچلەردە بالىلار بىلەن بىللە بولۇپ ئاتا ـ ئانىنىڭ تەربىيىسىنى سېغىنىۋاتقان ئەۋلاد قوغداش ئىشىغا سەل قارايمىزكى، بىرەر قېتىملىق ئولتۇرۇشتىن قېلىشقا كۆڭلىمىز ئۇنىمايدۇ. شۇنداق قىلىپ، بۈ-گۈنكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ قەلبى دۇنيادىكى ئۆرپ ـ ئادەتلەر ۋە مۇراسىملارنىڭ مۇزېيىغا ياكى ئەخلەتخانىسىغا ئايلاندى. بىز ھاراق ئىچتۇق، بىراق ھاراق ئىشلەيدىغان تېخنىكىغا قىزىقمىدۇق؛ تېلې-ۋىزور، توڭلاتقۇلارنى ئىستېمال قىلدۇق، ئەمما ئۇنىڭ تېخنىكى-

سىنى ئۆگەنمىدۇق. غەربچە كىيىم ـ كېچەك، يېمەك ـ ئىچمەك، قائىدە ـ يوسۇنلارنى ئەكىرمىدۇق، بىراق ئۇلارنىڭ ئىجادچان روھىنى ئەكىرمىدۇق. خروئىن ۋە ئەيدىز كېسىلىنى ئەكىرمىدۇق، بىراق بەدەن ۋە روھنى تاۋلاپ غالىبلار قوشۇننىى تۇغۇدىغان رىقابەت ۋىجدانىنى ئەكىرمىدۇق. دېمەك، بىز مەدەنىيەتنىڭ شەكلەن ھادىسىلىرىگە قىزىقىپ، ئۇنىڭ مېغىزى ۋە ماھىيىتىگە يەتمىدۇق. شۇڭلاشقا بىزدە غەربچە ئىستېمالغا ئادەتلەنگەن بولسىمۇ، ئىچى قۇرۇق ئادەملەر سامانىدەك (كەچۈرۈڭلار، سامانمۇ ئۇنچىۋالا ئەرزان ئەمەس). بىزدىكى نۇرغۇن هاللىق كىشىلەر چاچلىرىنى 20 ـ ئەسىرنىڭ زامانىۋى پاسونىدا ياستىپ يۈرسىمۇ، كاللىسىدا ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئېڭىمۇ يوق. زامانىۋى چاچ پاسون كونا زامانغا مەنسۇپ پىكىر شەكلى... مانا بۇلارنىڭ بىرلىكى بىزدىكى ئاچچىق كومېدىيىلىك قىسمەتنىڭ ماددىي تەسۋىرى.

5. پۈتكۈل 20 ـ ئەسىر بۇ ئىقلىمنىڭ زىيالىيلىرى ئۈچۈن پەۋقۇلئادده سۈپەتتىكى يىللار بولدى. بۇ سۈپەتنى قانداق يورۇتۇپ بېرىش ناھايىتى تەس. «زىيالىيلارنىڭ بۇرچى ئىنسانىيەت ئۈچۈن يول ئېچىش، نادانلىق ئۇستىدىن غەلىبە قىلىش، خەۋپ ـ خەتەر-دىن ئاگاھلاندۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ روھ ئارقىلىق تىنىمسىز كۈرەش قىلىشتۇر. جۇڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا بۇنداق زىيالىيلارنى چىقمىدى دېگىلى بولمايدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ كۈن كەچۈرۈشى تولىمۇ قىيىن بولغان». لى مېڭ ئەپەندىنىڭ بۇ سۆزى بىزنىڭ 20 ـ ئەسىردىكى مۇھىتىمىزغىمۇ تازا ماس كېلىدۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇپ، پەن ـ مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان تىنچلىقنىڭ مۇساپىسى باشلاندى. بىراق جۇڭگودا تاكى پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىغا قەدەر مۇقىم تىنچلىق بولمىدى. بۇ ئاردا تۇر-لۇك ئىنقىلابلار ئۇزۇلمەي بولۇپ تۇردى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلا-بى» يۈز بەردى. نەتىجىدە، جۇڭگو خەلقى مىللىي تەرەققىياتقا

www.uyghurkitap.com

كېرەكلىك نۇرغۇن مۇنەۋۋەر زىيالىيلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. راۋۇنىمىزنى ئالساق، ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى يىللار يول ئېچىش تالانتىغا ئىگە پىكىرلىك ئەزىمەتلەرنى دەپنە قىلىش يىللىرىدىن ئىبارەت بولدى.

3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنكى 20 يىل مابەينىدە مائارىپ جانلىنىش باسقۇچىغا كىردى. مەدەنىيەت، مائارىپ، تەتقىقاتچىلار قوشۇنىنىڭ سالمىقى ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. مۇئەييەن بىر تارىخىي دەۋرنى يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان زور ھەجىملىك رومانلار بارلىققا كەلدى. ئالىي مەكتەپلەردە، ئاكادېمىيىلەردە ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەتقىقاتچىلار قوشۇنى يوقلۇقتىن بارلىققا كەلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىلىرى بويىچە دوكتور تەربىيىلەش ئورنى ۋۇجۇدقا كېلىپ ئىش باشلىدى. بىز كىشىنى خۇشاللاندۇرىدىغان ئاشۇ يۇزلىنىشلەر بىلەن ئۇممىدكە تولغان ھالدا 21 ـ ئەسىرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ قالدۇق. ۋەھالەنكى، 21 ـ ئەسىرە قانداق ئەسىر بولىدۇ؟ ئىنسانلار 21ـ ئەسىرە نېمە ئىشلارنى قىلىدۇ؟ قانداق ياشايدۇ؟ دۆلەت ۋە مىللەتلەرنىڭ تەرتىپ يۆنىلىشىدە قانداق ئۆزگىرىشلەر بولىدۇ؟ خەلقئارا قۇرۇلمىنىڭ ئىسلاھاتى قايسى خىل قىممەت قارىشىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ؟ ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتى قانداق خاراكتېر ئالىدۇ؟ ئىنسانىيەت نېمىلەرگە دۇچ كېلىدۇ؟ نۆۋەتتىكى تەرەققىياتتا بىز قايسى خىل ئورۇنغا ئېرىشىمىز؟ مانا بۇ مەسىلىلەر بىزنىڭ ئاشۇ ئۇممىدۋار زىيالىيلىرىمىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا. غەربنىڭ تۈيغۇن زىيالىيلىرى

بۇ مەسىلىلەرنى خەلقئارا سەۋىيىدە قىياس قىلىپ بولدى، بىزگە بولسا پەقەت ئاشۇ مەسىلىلەرگە دۇچ كېلىشنىڭ ئۆزىلا قالدى.

4

رېئاللىق پاكىت دېمەكتۇر. بىز ئالدىمىزدا تۇرغان كومپيۇتېرنىڭ كۇنۇپكا تاختىسىنى قانداق ئىشلىتىشنى بىلسەكلا، دۇنيانىڭ ئەڭ يىراق يېرلىرىمۇ بىزگە يېڭى نەرسىلەرنى سۆزلەپ بېرىدىغان بولدى. بەلكىم ئالتە ـ يەتتە يىل ئىلگىرى بولسا كېرەك، ئامېرىكا كېلەچەكشۇناسى يوھان نەسبىتنىڭ «بۇيۇك يۇزلىنىش» دېگەن كىتابى ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنىپ، كىشىلەردە ھېچقانداق ئىنكاس بولمىدى. ئۇ چاغلاردا قىزىق لەتىپىلەرگە، نەپىس ئۇسۇللارغا خۇمار خەلقىمىز ئۇنداق نەرسىلەرگە دىققەت قىلمايتتى. ئويغىنىشنىڭ ئەقلىي تېرەنلىكىگە يەتمىگەن خەلق ھامان ئۆزىنىڭ ئاقىل كىشىلىرىنى نامراتلىق، ئېتىبارسىزلىق ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويىدۇ ـ دە، پۈرسەتپەرەسلەرنى سەمرىتىپ كۆرەڭلىتىۋېتىدۇ. يۇقىرىقى ئەسەرنىڭ ئارىمىزدا ئىنكاس پەيدا قىلماسلىقى ئالدى بىلەن ئۇنى تەرجىمە قىلىشقا جۇرئەت قىلغان كىشىنىڭ ئەمگىكىنى سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىتىدۇ. شۇڭلاشقا ئىلمىيلىكى ئۇستۇن، خەلقنىڭ ئەقلىي بايلىقىنى ئاشۇرىدىغان ئەسەرلەرنى تونۇشتۇرغان ياكى ئىجاد قىلغان كىشىلەر ھېلىھەم بازار تاپمىدى. بىز ئەسلىتىۋاتقان ئاپتور يوھان نەسبى ئەڭ تەرەققىي قىلغان دۆلەت ئامېرىكىنىڭ ھازىرى ۋە كەلگۈسىنى تونۇشتۇرۇپ، 21 ـ ئەسىردىكى قىياپەتلەردىن بەزى بېشارەتلەرنى بەرگەنىدى. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، باشقا بېشارەتچىلەردىن خەۋەر تاپقان ئۇچۇرلىشىش، يەر شارلىشىش دولقۇنى بۇگۈن ھەقىقەتەن يېتىپ كەلدى.

بىر كېچىدىلا شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى دۆلەتلەرنىڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىنى مۇنقەرز ھالەتكە چۈشۈپ كرىزىس كەلتۈرۈپ

چىقارغان جورجى سورۇسنى بەزى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلىرىمىز ئاز-دۇر ـ كۆپتۇر بىلمىدۇ. ماتېرىياللاردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇنىڭ بايلىقى 42 دۆلەتنىڭ بايلىقىدىن زور بولۇپ، دۇنيا پۈل مۇئامىلە تۈزۈلمىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

قەيەردە شالتاق بولسا، شۇ يەردە چۈشەن بار.
قەيەردە بالا ـ قازا بولسا، شۇ يەردە جورجى بار.

مانا بۇ، دۇنيادىكى كىشىلەرنىڭ سورۇس ھەققىدىكى ئىخچام تەسۋىرى. مۇشۇ بىر مىسالنىڭ ئۆزىلا ئىقتىساد ۋە سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ دۇنياۋى بىر گەۋدە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەلۇمكى، بۈگۈنكى دۇنيانى چۈشەنمىگەن ئادەم ئۆزىنى تولۇق چۈشىنەلمەيدۇ.

1980 ـ يىلى ئامېرىكا كېلەچەكشۇناسى ئالۋىن توفلېر «3ـ دولقۇن» ناملىق ئەسىرىنى نەشر قىلدۇرۇپ، «ئىنسانىيەت يېزا ئىگىلىكىلىشىش، سانائەتلىشىش دولقۇنىنى تاماملاپ بولدى، ئەمدى ئۇچىنچى دولقۇن ـــ ئۇچۇرلىشىش دولقۇنى يېتىپ كېلىدۇ» دېگەنىدى. ئۇ يەنە 1990 ـ يىلى نەشر قىلدۇرغان «ھوقۇقنىڭ كۆچۈشى» ناملىق ئەسىرىدە، جەمئىيەتنىڭ ھۆكۈمران كۈچى پۇلدىن بىلمىگە يۈزلەندى، دەپ ھۆكۈم قىلدى.

1973 ـ يىلى ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسى دانىل بېل «كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ يېتىپ كېلىشى» دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلىپ قالتىس غۇلغۇلا قوزغىغان. ئۇ، سانائەت دەۋرىنى مۇنداق ئۇچكە بۆلگەن: «ئالدىنقى سانائەت جەمئىيىتى ئىپتىدائىي ئەمگەك كۈچىگە تايىنىپ، تەبىئەتتىن دەسلەپكى بايلىقلارنى ئېلىش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. سانائەت جەمئىيىتى پۇقرىلارنى مەركەز قىلىپ تاۋار ئىشلەشكە تەشكىللىنىش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتى بول-

سا بىلىمنى چۆرىدەپ مەيدانغا چىقىدۇ» («بىلىم ئىگىلىكى دولقۇنى» دېگەن كىتابقا قارالسۇن. تاۋدېيەن تۇزگەن. جۇڭگو شەھەر نەشرىياتى 1998 ـ يىل 7 ـ ئاي نەشرى). دېمەك، 21 ـ ئەسىر «بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى» («Knowledge Economy») دەپ ئاتالماقتا. 11 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بوۋىمىز يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «بىلىم ـ بەخت دېمەكتۇر» دېگەن ھۆكۈمىنىڭ كۇچى نۆۋەتتە تېخىمۇ روشەن ئىسپاتلىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ. بىراق يۇسۇپ خاس ھاجىپ تەرىپىدىن سىستېمىغا كەلتۈرگەن دۆلەت ۋە بەخت ـ سائادەت قاراشلىرى كېيىنچە نەگە كەتكەن بولغىيدى؟ ئەڭ بالدۇر باشلانغان ئەنئەنە كېيىن نېمە ئۈچۈن يىگىلەپ قالدى؟ بىز بۇنىڭ جاۋابىنى تارىخچىلارنىڭ تەپىشىغا قالدۇرىمىز.

كۆرۈپ يېتىش تەس ئەمەسكى، مىللىتىمىز تېخىمۇ ئېغىر سىناقلارغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. تەكەللۇپ قىلماي ئېيتقاندا، بىز ھازىرقى سۈپىتىمىز ۋە زىيالىيلار قاتلىمىمىز بىلەن كەلگۈسىدىكى مۇشكۈل سىناقلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمىز. ئەمدىكى سىناق ھايات ـ ماماتلىق خاراكتېرى كەسكىن بولغان شەپقەتسىز سىناق بولۇپ، بۇنىڭدا شاللانغانلار يېڭى تارىخىي مۇنبەردىكى غالىبلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى يېڭى قانغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، خەلقنى بايىاشات قىلىدىغان ھەقىقىي ئامىل شۇ خەلق ياشاپ كەلگەن زېمىنىدىكى كان بايلىقلىرى ياكى خام ئەشيالار ئەمەس، باشقىلارنىڭ تاسادىپىي ياردىمىمۇ ئەمەس، ھەتتا نوقۇل ئىلىم ـ پەننىڭ ئۆزىمۇ ئەمەس. ئۇنداق بولسا بۇ ئامىل نېمە؟ بۇ، ئىلىم ـ پەننى قورال قىلغان توغرا ئەقىدە. ئىلىم ـ پەن ئېينىشتېينىنىڭ ئىزاھلىشى بويىچە ئېيتقاندا «كىشىلەرنى سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتى بويىچە ئويلاندۇرىدۇ ۋە شەيئىلەرنى تەكشۈرىدۇ». دېمەك، ئۇ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىنى ئىزدەيدۇ. مەلۇم بىر ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ. بۇ ھۆكۈم يېڭى بايقالغان ئۆزگە بىر قانۇنىيەت تەرىپىدىن ئىنكارغا ئۇچرايدۇ. بايقاش، ھۆكۈم،

www.uyghurkitap.com

ئىنكار، ئىنكارنى ئىنكار قاتارلىقلار ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتىنىڭ يولىدۇر. مەلۇمكى، بۇ جەريانىدا نەچچە ئون يىل ھەتتا ئەسىرلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ھەرقانداق قانۇنىيەت ئۆزى رول ئويناۋاتقان دائىرىدە كۆچكە ئىگە، ئۇ يەنە بىر دائىرىدىكى قانۇنىيەتنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ.

روشەنكى، بارلىق قانۇنىيەتلەرنىڭ ئورتاقلىقىدىن كېلىپ چىقىدىغان بىر مۇتلەق قانۇنىيەت بار. ئۇ، چوڭقۇر ئىنسانىي ھېسسىي شەكىللەندۈرۈپ، بۇ ھېسسىي ئاستا ـ ئاستا پەرۋىشلەپ مۇكەممەل ئەقىلگە ئايلاندۇرىدۇ، بۇ ئەقىل پەننى توغرا يۆنىلىشكە، ئىنسانىنىڭ ھالال بەختى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا يېتەكلەيدۇ.

مۇھەببەت ئادەمدىكى بىرقەدەر ئالىي ئېھتىياجدۇر، ئېتىقاد مەنىۋى ئېھتىياجلارنىڭ ئەڭ ئالىيسىدۇر، ئەقىدە ئېتىقاد يولىدىكى ھەربىر تۈر ۋە بۇ ھەربىر جەريانىدا تونۇلغان ھەمدە ئەقىل، قابىلىيەت، ئىنسانىي تەبىئەت تەرىپىدىن تەستىقلانغان ساپ ھەقىقەت مەجمۇئەسىدۇر. ئۇ بىر كامالەتتۈركى، ئىنسان ئۇنىڭغا ھەيران قېلىش بىلەن سېغىنىدۇ، لەززەت تاپىدۇ. مەنىۋى دۇنياسىدىكى كەمتۈكلۈكنى تولۇقلايدۇ. ئىنسان چەكسىز داۋام قىلىدىغان ئەنە شۇ روھ سەپىرىدە ئىلھاملىنىدۇ، ئۆزىدىكى مۇۋاپىق كۈچ ـ قۇدرەتنى، ئىجاد ھەۋىسىنى جارى قىلدۇرىدۇ. ئۇ ئۆزى مەدەت ئېلىۋاتقان ۋە سۆيۈنۈۋاتقان ئەنە شۇ روھ مەركىزىگە يېقىنلاشقانسېرى ئۆزىدە سادىر بولغان بەدىئىيلىك ۋە قانخورلۇقلاردىن ئىبرەت ئالىدۇ، يىرگىنىدۇ. ئىنسانلار ئارا بولىدىغان، ئىرق، مىللەتتىن ھالقىغان قېرىنداشلىق مېھرىنى روشەن تونۇشقا باشلايدۇ.

لېكىن، پەن ـ تېخنىكا ئاجايىپ گۈللەنگەن، مەئىشەتچىلىك ئەۋج ئالغان 20 ـ ئەسىردىمۇ كىشىلەر ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغاندەك ئەخلاقىي تاكامۇللۇققىنى تاپالمىدى. ئەكسىچە، ئېغىر ئەخلاقىي كىرىزىسقا پاتتى. شۇڭلاشقا فرانشىسىس فوسان: «تارىخنى ئىقتىساد نۇقتىسىدىن شەرھلەش مۇكەممەل ئىش ئەمەس. ئۇ، كىشىنى قا-

يىل قىلمايدۇ. چۈنكى ئىنسان نوقۇل ئىقتىسادىي ھايۋان ئەمەس» دەيدۇ. ئامېرىكىنىڭ سابىق زۇكۇتۇكى نىكسونمۇ «تېخنىكا ماددىي جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدۇ، لېكىن سىياسىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلالمايدۇ» دېگەنىدى. بىز ماقالىمىزنىڭ ئىككىنچى بۆلىكىدە غەرب دۇنياسىدىكى كرىزىسلىق ۋەزىيەتنى تېز سىزما ئۇسۇلىدا ئىشارە قىلىپ ئۆتتۇق.

بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق رونۇق تېپىش ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە، بىراق ئۇنى توغرا، گۇزەل غايە بىلەن تەمىنلەش تېخىمۇ مۇھىم. خەلقىمىزدە «ئەقىدىسىز ئالىم كىتاب ئارتىلغان ئېشەك» دېگەن گەپ بار.

بىلىملىك ئادەمنىڭ چوقۇم ياخشى ئادەم بولۇپ كېتىشى ناتايىن. فاشىستلارنىڭ سىياسىي ھەۋىسى ئۇچۇن ۋەھشىي قوراللارنى تەتقىق قىلىپ بەرگەن كىشىلەرمۇ قالتىس بىلىملىك ئىدى. ئۇزدىكى مول تېخنىكا بىلىملىرىنى ئىنسانغا خىلاپ مەنسىدە ئىشلىتىۋاتقان ئالىملاردىن بۇگۇنمۇ تالايلاپ تېپىلىدۇ. ئارىمىزدا ئاز ـ تولا بىلىملىك ئادەملەرمۇ بار، بىراق ئۇلارنىڭ بىلىمى ئۆزىنىڭ كۇنىنى ئاران ئۆتكۇزۇشتىن ئاشمايدۇ. خۇددى نەم تارتىپ قېيىپ قالغان ئوقيا نىشانغا تەگمىگەندەك، بىلىم ئېلىشتىكى توغرا غەرەزنى تىكلىيەلمىگەن زىيالىي ئۆز خەلقىگە مەنپەئەت يەتكۇزەلمەيدۇ. ئەكسىچە زىيانلىق رول ئويناىدۇ.

بىزگە ئىلىم ـ پەن، تېخنىكا ساھەسىدىكى ئۆتكۇر زىيالىيلار تولىمۇ زۆرۇر. چۈنكى بىزدە يوق بولۇۋاتقىنى ئەنە شۇلار. ئۇلار نېمە ئۇچۇن بىزدە يوق؟ بۇنىڭغا جاۋاب تېپىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر مەسىلە. بىز دانىل بېلىنىڭ سانائەت تەرەققىياتىنى ئۇچ باسقۇچقا بۆلگەنلىكىنى نەقىل كەلتۇرۇپ ئۆتتۇق. ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىغا سېلىشتۇرساق، بىز ھەتتا سانائەتنىڭ بىرىنچى باسقۇچى دەۋرىگىمۇ كىرمەيدىكەنمىز، مۇشۇ ھالىتىمىز بىلەن بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىگە كۆچىدىكەنمىز. ئەجەبا، 21 ـ ئەسىردىكى ئاۋات شەھەرلەرنىڭ

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

خالتا كوچىلىرىدا كاۋاپدانلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ يۈرۈش يېڭى ئەسىر-لىك رىزقىمىزمىدۇ؟

شۇ چاغدا يېڭى ئېچىلغان ماگىزىنلارنىڭ ئالدىدا ناغرا چېلىپ بېرىپ پۇل تاپقىلى بولارمۇ؟ ھازىرقى ھالىتىمىزدىن قارىغاندا، جەننەتكىمۇ كاۋاپدان كۆتۈرۈپ كىرسەك كېرەك.

بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە بىلىم كېرەك بولىدۇ، زىيالىيلار جەمئىيەت چاقىنىڭ ئوقىغا ئايلىنىدۇ. بۇنداق دېسەك «زىيالىي» دېگەن ئۇقۇم «سىنىپ» ئۇقۇمى بىلەن ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ. بىراق جەمئىيەت پۇقرالىرىغا بىلىم تەلىپى قويۇلۇۋاتقان شارائىتتا «زىيالىي» دېگەن ئۇقۇم خەلقنىڭ گەۋدىسى بىلەن بىر تۇتاش بولىدۇ. شۇنداق ئەھۋالدا سىنىپ شەكلىگە كىرىپ قالغان زىيالىيلارنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئارتۇقچە بولىدۇ. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ خىل رېئاللىقنى مىللىتىمىزگە تەتبىقلىساق، بىزدىكى مەسىلىمۇ زىيا-لىيلاردىكى سۇپەت مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

بىزدىكى زىيالىيلارنىڭ ئەھۋالى قانداق؟

5

20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر تارىخى ئىلغار زىيالىيلارنىڭ بوھرانغا ئۇچراش تارىخى. بۇنىڭ سەۋەبلىرى مۇرەككەپ بولۇپ، كۆپ خىل ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. زىيالىيلار قۇرۇلمىسىنىڭ مۇرەك-كەپلىكى، تەلىم ـ تەربىيە ۋە ئىدىئولوگىيە قوبۇل قىلىشتىكى مەنبەنىڭ ئوخشىماسلىقى، خەلقنىڭ ئۇلارنى ئۆز ۋاقتىدا چۈشەن-مەسلىكى... مانا بۇلار كونكرېت مەسىلىلەر بولۇپ، ئۇلارنى بىرمۇ بىر يېشىپ چۈشەندۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ بىر تېما. بۇ تېما يېتەرلىك ئەمەلىي ماتېرىيال، كۆپ قىرلىق مۇلاھىزە مېتودىنى تەلەپ قىلىدۇ. بىز پەقەت يۇقىرىقى تارىخىي سەۋەبلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان بەزى ئاجىزلىقلار ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزىمىز.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقى زىيالىيلار پاجىئەسى بىر قىسىم تارىخىي رومان، قىسسە ۋە تەرجىمھاللىرى مىزدا مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتتى. ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان يېغىلىقلار، قوزغىتىلار ۋە سىياسىي ئۆزگىرىشلەر زىيالىيلارنى يېتۈشتۈرىدىغان مۇھىتنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا يول قويمىدى، شۇنداقلا بار بولغان ئازغىنا زىيالىيلارنى ئامان قويمىدى. ئابدۇقادىر دامولا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى، مەمتىلى ئەپەندى، قۇتلۇق شەۋقىي، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇللا روزىباقىيېۋ قاتارلىق باھادىر ئوغلانلار ئەينى دەۋردىكى خەلقنىڭ جاھالەتتىن قۇتۇلۇش كۈرىشىنىڭ يارقىن سىمۋولىرىدۇر. بۇ سىمۋوللار يەنە ئۆزىگە ئوخشاش سانسىز ئەزىمەتلەر پەيدا قىلغان جەڭگىۋار مۇھىتنىڭ نامايەندىلىرى بولۇپ، بەئەينى ھەربىر جۇملىسىدىن ئىسىق قانىنىڭ تەپتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، ئۇسلۇبى جۇشقۇن، ھەيۋەتلىك نۇتۇقنىڭ باش ماۋزۇلىرىغا ئوخشايدۇ.

مەردلىك جۇشقۇن ۋە ئېگىلمەس بولىدۇ، نامەردلىك ئەۋرىشىم ۋە يېپىشقاق بولىدۇ. سىياسەت مەردلىكنى يېپىنچا، نامەردلىكنى ماھىيەت قىلىدۇ. بۇ ماھىيەت سان ـ ساناقسىز ئاچچىق ساۋاق، تەجرىبە، نەيرەڭۇازلىقنى كەسىپ قىلغان ئەقىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سىياسەت ئىبلىسقا ئوخشايدۇكى، ئۇ، ئىنسان تەبىئىتىگە مۇرەسسە قىلىش ۋە ئۇنى ئاستا ئۆزىگە مايىل قىلىش يولى بىلەن كىشىلەرنى رام قىلىدۇ، ئۇلارنى ئۆزى كۆزلىگەن مەنزىلگە تۈيدۇرماي باشلايدۇ. ھەقىقەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىنقىلاب ئىبادەتكە ئوخشايدۇكى، ئىبلىسنىڭ ھۇنىرىدىن خەۋىرى بولمىغان ئادەم شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ، نەتىجىدە، ئىبادەتنى ئىبادەت بولمايدۇ، نۇسرەت تاپالمايدۇ. خوجىنىيازھاجى، تۆمۇر خەلپىلەر ئالغان تەھەرەتلىرى ھالال بولسىمۇ، شەيتانىنىڭ ھۇنىرىدىن تولۇق خەۋەردا بولمىغاچقا، تەرەت ئۇزۇنغا بارمايدۇ سۇنغان. بىزنىڭ تارىخىمىز بۇنداق مىساللارغا تولىمۇ باي. شۇڭلاشقا «قەھ-

www.uyghurkitap.com

ربمانلار ئوق يېگەن، ئەۋلادلىرى پوق يېگەن» .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، باشتا ئېيتىلغاندەك گۇل-لىنىشنىڭ تىنچلىقتىن ئىبارەت ئاساسى تىكلەندى. بىراق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» يەنە بىر قوشۇن زىيالىيلارنى خەلقتىن ئايرىۋەتتى. بۇ تۈپەيلى كېلىپ چىققان ئۇزۇكچىلىك بىز بېسىپ ئۆتكەن شانلىق 20 يىل ئىچىدە ئۆزىنى كۆرسەتمەي قالمىدى.

1930 ـ ۋە 1950 ـ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىلىم تەھسىل قىلغان زىيالىيلارنىڭ تولىسى ئارىمىزدا يوق، بارلىرى ياشىنىپ قالدى. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ تۈركۈمدىكى زىيالىيلارنىڭ پائالىيەتچانلىق رولى ئاساسەن ئاخىرلاشتى. ھازىرقى نۇقتىلىق ئىجتىمائىي قاتلاملاردا رول ئوينايدىغان كۆپ قىسمى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن. ئۇلار ئۆگەنگەن دەرسلىكلەر رۇسچە ئىدى ياكى رۇسلار ئەندىزىسىدىكى مىللىيچە كىتابلار ئىدى. ئەمما يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسى كومۇنىزم مەپكۇرىسىنى بۇزاستە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇستقۇرۇلمىسىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا قوبۇل قىلىشقان. پەن ـ تېخنىكىنىڭ سۇنئىي ھەمراھ ۋە ئاتوم بومبىسى كەبىي مۆجىزىلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇشىدىن كەلگەن قايىللىق ئارقىسىدا سىڭگەن ئاتېئىزم روھى ئۇلارنىڭ ئوبيېكتىپ خىزمەتلەرنى بېجىرىشىدىكى يېتەكچى ئىدى. ئەمما ئۇلار خىزمەت ئىشلىگەن مۇھىت مەنىۋى جەھەتتىن قانداق ئىدى؟

ئۇلار شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى بولۇپ، ئوبيېكتىپ جەھەتتىن ئۇلارنىڭ چوڭ بولغان مۇھىتى مۇسۇلمانلار مۇھىتى، ئۇلاردا بۇ خىل مۇھىتنىڭ مەلۇم تەسىرى بار. ئۇلار ئالىي مائارىپ ھاياتىنى تاماملىغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۆز خەلقى ئارىسىدا خىزمەت قىلدى. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ كادىرلار قوبۇل قىلغان ئىدىيە يەرلىك خەلقنىڭ

ئەنئەنۋى ئىدىيىسىگە نىسبەتەن يېڭى ۋە ئۆزگىچە بولغاچقا، كادىر-لار بىلەن خەلق ئاممىسى ئوتتۇرىسىدا بەزى پەرقلەر مەۋجۇت بولدى ــ دە، كادىرلار بىلەن خەلق ئاممىسى گويا ئىككى سىنىپ كىشىلىرىدەك بولۇپ قېلىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ كادىرلار ماددىي تۇرمۇش شەكلى جەھەتتىن رۇسلاردىكى ياۋروپاچە يوسۇننى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزلەشتۈرگەن بولۇپ، مىللىي تۇرمۇشنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىگە ئالاھىدە بىلىنمىدىغان بىر قىسىم رەڭلەرنى قوشتى (بۇ، چېكىش، ئىچىش، كىيىش، ئەدەبىيات ــ سەنئەت جەھەتلەردە كۆ-رۈلدى). بۇنداق ئەھۋاللار يالغۇز بىزدىلا كۆرۈلگەن ئەھۋال ئە-مەس، تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇنداق ئەھۋاللار پېتىر دەۋ-رىدىكى روسىيىدىمۇ كۆرۈلگەنكەن. پېتىر غەربىي ياۋروپالىشىشنى يولغا قويغاندىن كېيىن، روسىيىنى غەربىي ياۋروپا ئەندىزىسىگە ئۇندەيدىغان زىيالىيلار قوشۇنى بارلىققا كەلگەن. بۇ زىيالىي-لار 19 ــ ئەسىردە غەربىي ياۋروپاغا ئۆزلىرى خالاپ كۆچمەن بولغان ياكى سىياسىي پاناھلىق ئىزدەپ چىقىپ كەتكەن بىر تۈركۈم كىشى-لەر ۋە ياكى ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىدى. ئۇلار غەربىي ياۋروپا ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلغانلار بولۇپ، غەربىي ياۋروپا ئاڭ فورمىسى ئارقىلىق روسىيىنى قوتقۇزۇشنى ئويلاشقان. بىراق بۇ، خەلق بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ بىر ئارىلىقنى شەكىللەندۈرۈپ قويغان. «خەلقنى يىلتىز دېسەك، زىيالىيلار ئاشۇ يىلتىزدىن ئې-چىلغان چېچەك. زىيالىيلاردا شۇنداق بىر كېسەل بارکى، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئادەتتىكى خەلققە ئوخشىمايمىز، دەپ قاراپ ئەتەي پەرق كەلتۈرۈپ چىقىرىشىدۇ» (ياپونىيىنىڭ خەلقئارا جامائەت ئەربابى چىتيەن دازونىڭ سۆزى). بۇنداق ئەھۋال ئەلۋەتتە ساغلام بولمىغان ئەھۋالدۇر. ئۇنداق بولغاندا خەلق ئۆزىگە راستتىن نەپ كەلتۈرىدە-غان تەرىيىدىن مەھرۇم قالىدۇ. زىيالىي ئۆزى بىلەن خەلققە ئورتاق ۋە ئومۇمىي بولغان مەسىلىلەرگە جاۋاب تاپالمايدۇ.

ماركسىزم مىللىي مەسىلىلەرنى ئالاھىدە دىققەت بىلەن تەتقىق

قىلىدۇ. چۈنكى مىللەت دېگەن ئۇقۇم ئابستراكت بولغان بىلەن، مىللەتنىڭ ئۆزى كونكرېت بولىدۇ. ئۇنىڭدىكى كونكرېتلىق زېمىن، تىل، دىن، مەدەنىيەت، ئىقتىساد، هوقۇق قاتارلىق بىر تالاي مەزمۇنلاردىن تەركىب تاپىدۇ. ئوبيېكتىۋنزملىق ئۇستىگە قۇرۇلغان بىلىش ئۆز ئوبيېكتىدىكى ئەڭ چوڭ مەسىلىلەردىن تارتىپ ئەڭ كىچىك مەسىلىلەرگە قەدەر هەممە نەرسىنى سەممىي نەزەرگە ئالىدۇ. شۇڭلاشقا جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا مىللەتتىكى يۇقىرىقى ئالاهىدىلىكلەر ئېنىق ئەكس ئەتكەن ۋە هۆرمەت قىلىنغان. قانۇن ئاساسىي خىزمەتلەردىكى ئىلىمىلىك ۋە ئۇنۇمنىڭ كاپالىتى. زىيالىيلار ۋە كادىرلار (ئەسلىدە بۇ ئىككى ئۇقۇم بىر گەۋدە) ئەمەلىي خىزمەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئىلمىيلىكتىن كەلگەن مۇشۇ پرىنسىپنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى كېرەك بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىنكى زىيالىيلار كوممۇنىزم ئىدىيىسى بىلەن تەربىيىلەنگەن، بىراق بۇلارنىڭ ئىلگىرىكىسى بىلەن ئوخشاشمايدىغان يېرى، بۇلار كوممۇنىزم تەربىيىسىنى پروفېسسور ئەپەندىلەرنىڭ دەرسلىكلىرىدىن ئالغان، ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى بىۋاسته، تولۇقى بىلەن ئوقۇغانلار ئاز. ماركس، ئېنگېلسلارنىڭ ئەسەرلىرى 50 تومدىن ئاشىدۇ، بۇلارنىڭ هەممىسىنى ئوقۇپ كېتىش مۇمكىن بولمىغاندىمۇ، ماركسىزمنىڭ ماهىيەتلىك تەرەپلىرىنى تولۇق ئۆگىنىش، ماركسىزمنى يېتەكچى قىلغان دۆلەتنىڭ كادىرلىرىغا نىسبەتەن ئىنتايىن مۇهىم. دېمەك، بۇلار يا ماركسىزمنى تۇزۇك بىلمەيدۇ، يا ئۆز خەلقىنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ ـ ئادىتىنى تولۇق بىلمەيدۇ. ماركسنىڭ ئالدىغا بارسا ماركسقا يارىمايدىغان، خەلقنىڭ ئالدىغا بارسا خەلقىگە يارىمايدىغان بىر قىسىم زىيالىيلار پارتىيە سىياسىتىنىڭ ئىجرا بولۇشىدىكى توسالغۇلاردۇر. دۇنيادا بىرەر نەرسىگە پۈتۈن بولالماي، هەممە نەرسىدە چالا بولۇپ قېلىشتىنمۇ ئارتۇق خەۋپ يوق.

مەدەنىيەت ماددىي ۋە مەنىۋى بولىدۇ. بۇلاردىن بىرى راۋاج تاپماي قالىدىكەن، مەدەنىيەت پالەچ نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. بىزدىكى مەدەنىيەتنىڭ مەنىۋىلىكى دۇنيا قاراش ياكى ئالەم فورمىسى شەكلىدە باش كۆتەردىيۇ، ئەمما تەبىئەت دۇنياسىدىكى قانۇنىيەتلەرنى بىلىش ئاساسىدىكى يېڭىلاشتىن قۇرۇق قالغاچقا، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىدىغان رولى ئىشقا ئاشمىدى. بىزدىكى زىيالىيلار قاتلىمى يالاڭ قاتلام، زىيالىيلار ئاساسەن ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىن ئورۇن ئالغان. پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن بولغان، ئىچكى ـ تاشقى ئالەمنىڭ قانۇنىيىتىنى ئاچىدىغان، بۇ ئارقىلىق ماددىي گۈللىنىشنى يارىتىدىغان پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى بىزدە يوق دېيەرلىك. بار بولغاندىمۇ يەرلىك مەنىۋى ئاتموسفېرانىڭ شالىلىشىغا ئۇچراپ تەرەققىي قىلالمىدى ياكى باشقا رايونلارغا ئېقىپ كەتتى. دۇنيا قاراش ياكى ئالەم فورمىسى ئىجتىمائىي بولىدۇ، ئۇ، بىر خىل تۈزۈمدىكى جەمئىيەتكە ماس كەلگەن بىلەن يەنە بىر خىل تۈزۈمدىكى جەمئىيەتكە ماس كەلمەيدۇ. دېمەك، دۇنيا قاراش مەلۇم بىر جەمئىيەتكە خۇسۇسىي بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئەدەبىي ئەسەرلەر، ھەيكەللەر كەبىي مەدەنىي شەكىللەر ئەنە شۇ جەمئىيەتكە رول ئويناش بىلەن چەكلىنىدۇ. بۇ مەدەنىي شەكىللەرنىڭ يارىتىلىشىمۇ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىنى ئىستېخىيىلىك رەۋىشتە قايرىپ قويۇپ دۇنيا قاراشقا بېقىنىدۇ. ئادەم ئۆز دۇنيا قارىشىنىڭ خوجايىنى بولۇش كېرەكمۇ؟ ياكى قۇلى بولۇشى كېرەكمۇ؟ كىشىلەر قۇلى بولۇشى كېرەك، دەپ جاۋاب بەرمەسە كېرەك. بىراق ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىكى قۇللار ئۆزىنىڭ قۇل ئىكەنلىكىنى توغرا يەتمىگەن بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭدا قۇل ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش مەۋجۇت بولمايدۇ. مۇئەييەن دۇنيا قاراشنىڭ قۇلى بولۇپ قالغان ئادەمدىن ئىنسانىيەتنىڭ ئىدىيىسىنى ئازاد قىلىدىغان مەدەنىيەت بارلىققا كېلەمدۇ؟

ماركسىزم قائىدىلىرى بويىچە ئېيتقاندا، ئالەم فورمىسى ئۇستۇ-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

قۇرۇلمىغا كىرىدۇ. گەرچە ئۇ بازىسقا قارىتا پائالىيەتچانلىق رولىنى ئويناسىمۇ، بەربىر بازىسنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ. بۇ چەكلىمە دۇنيا قاراشنى بارا-بارا بازىسقا پاسسىپ ئىنكاس قايتۇرىدىغان زەئىپ نەرسىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.

ئەدەبىيات - سەنئەتچۇ؟ ماركسىزم ئەدەبىيات - سەنئەتنى بازىس بىلەن ئۈستقۇرۇلما ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان ئارىچى ۋاسىتە دەپ چۈشەندۈرىدۇ. مەلۇمكى، بۇ يەردە ئەدەبىيات - سەنئەت پەقەت ۋاسىتىدىنلا ئىبارەت ئىدى. ئەگەر ئەدەبىيات - سەنئەت ئاڭ شەكلىگە ئوخشاش مۇتلەق بېقىنما بولۇپ قالغان بولسا، مۇقەررەر ھالدا ئۈستقۇرۇلما ھېسابلانغان بولاتتى. ئەدەبىيات - سەنئەت مۇنداق زىددىيەتكە ئىگە: ئەگەر ئۇ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە زىيادە ئارىلىشىپ كەتسە، ئۆزىنىڭ ئېستېتىك ئالاھىدىلىكىنى يوقىتىپ قويىدۇ، ئەگەر ئۇ ساپ ئېستېتىك دۇنيانى ھەددىدىن زىيادە قوغلىشىپ جەمئىيەت ھاياتىدىن مۇتلەق قول ئۈزسە، ئىنسانىنىڭ رېئال تەقدىرىدىن يىراقلىشىپ كېتىدۇ. ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللانغۇچى كونكرېت جەمئىيەتكە تەۋە ئىنساندىن ئىبارەت بولغاچقا، ئىنسانىيەتكە دائىر بىرەر مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالماي قالمايدۇ. بۇ خىل روھ دوستويېۋسكىنىڭ مۇنۇ سۆزىدە يارقىن ئەكس ئەتكەن: «ئەي ئىنسان، ساڭا تەزىم قىلىۋاتقىنىم يوق، بەلكى ئىنسانىيەت تارتىۋاتقان بارلىق ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە تەزىم قىلىۋاتىمەن».

بىزدە زىيالىيلار كۆپرەك ئىجتىمائىي پەن ساھەسىگە، بولۇپمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىگە توپلاشقان. دەرۋەقە، بۇلار خەلقىمىزنىڭ بايلىقلىرى. ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى خەلقىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇپ، ئىمكانىيىتى يەتكەن دائىرىدە تەربىيىلەپ كەلدى، ئۇلارنى ياخشى ئىشقا، ئىجاد ۋە مېھنەت بىلەن مەغرۇر ياشاشقا ئۈندەپ كەلدى. بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مائارىپ سىستېمىمىزدىكى بەزى كىشىلەر شۇ قەدەر ساددىدىكى، ئۇلار ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى خەلقنى، جەمئىيەتنى ئۆزگەرتەلەيدۇ،

دەپ ئىشىنىدۇ. بۇ خىل ئىشەنچ نورماللىق دائىرىسىدىن چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ، نۇرغۇن كىشىلەرنى تۇيۇق يولغا باشلاپ قويىدى، تالاپەتكە ئۇچراتتى. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئىنسانىيەت بىلەن بولغان بۇرچكارلىق ئالاقىسىنى چۇشىنىش بىلەن ئۇنىڭغا ئىشىنىش ئوتتۇرىسىدا زور پەرق بار. چۇشىنىش نورماللىققا ياتىدۇ، تەشەببۇسكارلىقنى يوقتىپ قويۇش بەدىلىگە كەلگەن ئىشىنىش بولسا، ئاپتونومنىڭ سۇبيېكتىپ ئەركىنلىكىدە بەرق ئۇرىدىغان ئىنسانىي چىنلىقنى يوقتىدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىنسانىيەتنىڭ گۈزەللىككە مايىل ئىنتىلىش-لىرىنىڭ سىرتلىشىشى ياكى كونكرېت بەلگىلەر بىلەن ماددىلىشىشى. گۈزەللىك ھېسسىي ۋە خۇسۇسىي بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ پىنھان ئىستەكلىرىگە تۇتىشىپ كېتىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۇ، ھېسسىياتنى مەنبە قىلىپ، ھېسسىياتقا تەسىر قىلىدۇ. ھېسسىيات كۈچلۈك روھىي ئېنېرگىيە سۇپىتىدە يالت قىلىپ چاقنايدۇ ـ دە، ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇنداق چاقناش دىتى نازۇك كىشىلەرگە كۆپرەك مەنسۇپ بولىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ئېلىپ كەلگەن ئويغىنىش ھاياجانىنى ئالامەت قىلغان ھېسسىي ئويغىنىش بولۇپ، ئۇ، ئەقلىي ئويغىنىشتەك تۇرغۇن، مۇقىم ۋە ئەملىي بولمايدۇ. گەرچە ئۇ خىل ئويغىنىش ئىنساندىكى سېزىمنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى يۇكسەك دەرىجىدە نامايان قىلسىمۇ، بەربىر جەمئىيەت ھاياتىدىكى رېئال مەسىلىلەرگە قويۇلغان ئىلمىي دىئاگنوز بولالمايدۇ.

ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى ياخشى كۆرۈش ئىنساندىكى تۇغما ئىقتىدار. ئىنسانىيەتنىڭ يىراق ئۆتمۈش دەۋرلىرىدىمۇ بىزنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرغان ئەسەرلەر يارىتىلغان. ھەتتا شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، بۇگۈنكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى يىراق ئۆتمۈشتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىدەك تەسىر كۈچكە ئىگە بولغىنى يوق. بۇ مەندىن ئېيتقاندا، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ

گۇللىنىشىدىكى سۈپەت ئۆلچىمى خېلى بۇرۇنلا يېتىلىپ بولغان. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ راۋاجىنى ئۆلچەيدىغان ئەمدىكى ئۆلچەم ئەنە شۇ سۈپەتنىڭ كەڭ كۆلەمدە قانات يېيىپ، پۇقرالارنىڭ مەنىۋى ئىستېمال ئادىتىگە ئايلىنىشىدۇر. سۈپەت يۇقىرى سان ۋە كۆلەم ھالىتىگە كۆچتىمۇ ـ يوق، دېگەن مەسىلە ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيىتىدىكى ئەركىنلىك مۇھىتىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئويلىغاندا، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىنسانىيەتتىكى قىشلاقتا خاس تەبىئەتتىن تۇغۇلىدۇ.

شۇڭلاشقا، چارۋىچى ۋە دېھقان مىللەتلەرنىڭ مەجەزى سەنئەتكە مايىل كېلىدۇ. يايلاقلاردا داستان ئېيتىش ئەنئەنىسى ئۇزۇلۈپ قالمىغان بولىدۇ. مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت ئاشۇ مىللەتنىڭ ھاياتىدا تۇزۇم شەكلىدە رول ئوينايدۇ. يېزىلاردا بولسا توي ـ تۆكۈن، بەزمە ـ مەشرەپلەر مىللەت ھاياتىنىڭ تىپىك ئىجتىمائىي كۆرۈنۈش-لىرى سۈپىتىدە كۆزگە تاشلىنىدۇ. قائىدە ـ يوسۇنلار پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ جەمئىيەت پۈتۈنلۈكىنى ئەملگە ئاشۇرىدىغان چېتىقلار-دىن ئىبارەت بولىدۇ. ھەيران قېلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، دېھقان مىللەتنىڭ زىيالىيسىمۇ ئالدىراشلىق ۋە مۇرەككەپ زىددىيەت بىلەن تولغان شەھەر تۇرمۇشىدا تۇرۇپمۇ ئەنە شۇ ئېتنوگرافىيىلىك چەم-بەرگە مەھكۇم بولىدىكەن. ئەمەلىيەتتە، بۇ يەنىلا ئىجتىمائىي نەيرەڭلەردىن خالىي ھالدىكى سەنئەت تىپلىق پىسخىكا، لېكىن بۇ پىسخىكا شەھەردە بولىدىغان مەككارلىق ئادەتلىرى بىلەن چاتىلى-شىپ سۈزۈكلۈكىنى يوقاتقان بولىدۇ. شائىر مىللەتنىڭ ياتلاشقان شائىر پەرزەنتلىرى بەئەينى ئۇرۇقى بۇزۇلغان قوغۇندەك ئەجدادلى-رىغا تۇزۇك ئوخشىمايدىغان ياكى يېڭى سورتقا ئايلانغانلىقىدىن دېرەك بېرەلمەيدىغان غەلىتە قىياپەتتە بولىدۇ.

مانا ھازىر دەبدەبىلىك قەسىدىلەر، مۇڭلۇق لىرىكىلار، دىيا-نەت، نادامەت ئىدىيىلىرى بىلەن تولغان پروزىلار، بىر ـ بىرىگە تاپا قىلىشىدىغان ماقالىلەر يېزىلىپ تۇرىدۇ. ئېكرانلاردا نەپس

ئۇسسۇللار، يەتتە ئىقلىمنىڭ ئارىلاشما ناخشىلىرى دىققەتنى مالـ
مان قىلىپ تۇرىدۇ. خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى ئىستېمالى يۇقىرىقىلارـ
نىڭ ئىچىدە پەندىنامە سۆزلەيدىغان ناخشىلارنى، ئەۋرىشىم ئۇسسۇلـ
لارنى ئالاھىدە بازارغا ئىگە قىلغانكى، لوپا ئەينەك بىلەن قەدىمكى
يېزىقلارنى مىڭ بىر جاپادا ئوقۇپ، تەقدىرنىڭ رايىغا يېشىم ئىزدەـ
ۋاتقان ئالىملار ماددىي، مەنىۋى قەرزدارلىقنىڭ كوچىسىدا يۈرمەكـ
تە. ئالىملارنىڭ ئەقلى، نۇتۇقلىرى، يازغان كىتابلىرى ئەنە شۇ
ئالىملارنى نورمال ياشىغۇدەك ماددىي شارائىتقا ئىگە قىلالمىدى.
بايرام ۋە ئايەملەردىكى لاتاپەتلىك ئاشـۇ قىستـۇرمـلار بۇگۈنكى
ئەقىل ـ پاراسەت دەرىجىمىزنىڭ رېئال ئورنىغا ۋەكىللىك قىلدى،
بىزنىڭ ئىجادكار روھىمىز پەقەت ئەنە شۇ تەرزدىلا ئەكس ئەتتى
ۋە جارى بولدى. گەرچە سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ بۇگۈنكى تاپاۋىتى
مەدەنىيەتنىڭ باشقا قاتلاملىرىدىكى ئەمگەكچىلەرنىڭ كىرىمىدىن
ئۇستۇن بولسىمۇ، بىراق ئۇ تەرەققىي قىلغان باشقا رايونلارغا
سېلىشتۇرغاندا يەنىلا كۆپ تۆۋەن. پەن ـ تېخنىكىدىكى تۆۋەن ساپا
تۆۋەن ئىقتىسادىي مۇھىتنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

خەلقىمىز ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرىگە ئىنتايىن باي خەلق،
چەۋەندازلىق، نەيزىۋازلىق، كامانداز لىق، ئاتقا مىنىپ تۇرۇپ ئويـ
نايدىغان چەۋگەن توپ ئويۇنى، بۇقا بىلەن چېلىشىش، چېلىشىش،
ئوغلاق تارتىشىش، جانبازلىق، قوشقار سوقۇشتۇرۇش، خوراز
سوقۇشتۇرۇش. . . كەبىي خاراكتېر تاۋلايدىغان، جاسارەت، رىقاـ
بەت، تەشكىلچانلىق، تەرتىپ ـ ئىنتىزام، ئۈيۇشقاقلىق كەلتۈرىـ
دىغان مەدەنىي شەكىللەر يوقاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىنى كىشىنىڭ
خاراكتېرىنى يۇمشىتىدىغان، نازۇك، رايىش قىلىپ قويىدىغان،
تەقدىرنىڭ سوئاللىرىغا پەرىشان ـ مۇڭ بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشنى
ئۆگىتىدىغان مەدەنىي شەكىللەر ئىگىلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ شۇ
قەدەر غۇرۇرسىز سەنئەتكى، ئۇ، بۇتتەك ئولتۇرۇپ كۆرىدىغان،
ھاياجانلىنىش، چاۋاك چېلىش، ئىنكاس دېگەنلەرنى بىلمەيدىغان،

www.uyghurkitap.com

خۇددى يوق تاماشىبىنلار ئالدىدىمۇ غەمزە قىلىشقا تەييار بۇ ھالەت ئوردا مەھرەملىرىنىڭ سالاپەتلىك، كىبىرلىك ھالىتىنى ئەسلىتىدۇ. بىزنىڭ سەنئەتكارلىرىمىزدا غۇرۇر بولۇشى، ئۆز خەلقىنىڭ سەنئەت تارىخىغا ئەقىدە بولۇشى، سەنئەتنى خورلىماسلىقى كېرەك. ئۇلاردا ئابرۇي ـ ئىناۋەت كۆز قارىشى بولۇشى كېرەك. مېنىڭچە، غۇرۇرى يوق سەنئەت ئىگىلىرىنىڭ سانى مىليونغا يېتىپ، كۇنىگە نەچچە قېتىم ئويۇن كۆرسەتسىمۇ، خەلقىمىزنىڭ ساپاسى ھازىرقى دەك تۇرۇۋېرىدۇ.

ئەدەبىياتىمىزنى ئالساق، بىزدە مەلۇم مىقداردىكى ئىجادىيەت چىلەر قوشۇنى بار، بىراق ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىنى يېتەرلىك ئىجتىمائىي سەزگۈرلۈك، مول مەدەنىي قاتلام، يۇكسەك نەزەرىيىۋى پەللە نۇقتىسىدىن تەھلىل، تەنقىد قىلىدىغان قوشۇن تېخى يېتىلمىدى، بۇ پەقەت بىر نەچچە ئادەمنىڭ ئىشى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ بىر قانچە ئادەمدىكى نەزەرىيىۋى رامكا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى زېمىنىدا يېتىلگەن رامكا بولماستىن، 19 ـ ئەسىر ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى رۇس ئەدەبىياتى، جۇڭگونىڭ «4 ـ ماي» دەۋرىدىن كېيىنكى ئەدەبىياتى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن نەزەرىيە. بۇ نەزەرىيە ئەنئەنە، ئېستېتىك دىت جەھەتتە تامامەن ئۆزگىچە بولغان مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىنى باھالايدىغان ئۆلچەمگە ئايلاندى. دېمەك، بىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئۇيغۇرنىڭ كۆزى بىلەن ئەمەس، بەلكى رۇسلارنىڭ كۆزى بىلەن كۆزىتىۋاتىمىز. بۇ پەقەت بىزدىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىيات زېمىنىدا ئومۇمىيۈزلۈك سادىر بولدى. بىر مىللەتتە مۇستەقىل نەزەرىيىۋى سىستېمىنىڭ بارلىققا كېلىشى شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيەتتىكى ھاياتىي كۇچىنى ئاشكارىلايدۇ. بۇ سىستېما تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەننىڭ ماس قەدەملىك گۈللىنىشىدىن كېلىپ چىققان ئۇنىۋېرسال قىممەت قارىشىدىن ھايات تاپىدۇ. ۋەھالەنكى، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلىرىنىڭ زىيالىيلىرى تەنقىدچى بولماستىن، پەقەت

ئۇستقۇرۇلما قورالىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇلار يېڭى تارىخىي دەۋرده يېڭى ئۇستقۇرۇلمىنى يەرلىك خەلققە يەتكۈزىدىغان ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالدى.

زىيالىيلار قاتلىمىمىزنىڭ ئىچىدە تارىخچىلارمۇ سالماق ئورۇن تۇتىدۇ. قايسىدۇر بىر يازغۇچىنىڭ «تارىخ ئايدىڭلاشتۇرۇلغان تەجرىبىلەر مەجمۇئەسى» دېگىنى يادىمدا تۇرۇپتۇ. بۇ تەجرىبە ئەۋلادلارغا توغرا ھايات پروگراممىسى تۈزۈش، توغرا يۈنىلىش بەلگىلەش جەھەتتە مايىاك رولىنى ئويناىدۇ. بىراق تارىخ ئاختۇرۇش، تارىخ يېزىش تولىمۇ زىل مەسىلە. تارىخچىلار ھامان فېئودال خانلارنىڭ رايى بويىچە بۇرمىلانغان دۆۋە ـ دۆۋە ماتېرىياللار ئىچىدىن ھەقىقەتنىڭ پارچە ـ پارچە سۆڭەكلىرىنى ئىزدەيدۇ ۋە بۇ سۆڭەكلەرنى بىر يەرگە كەلتۈرۈپ، ھەقىقەتنىڭ ئوبرازىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولىدۇ. بىراق بەزى سۆڭەكلەر چىرىپ يوقاپ كەتكەن بولىدۇ، تارىخچى مانا مۇشۇ تراگېدىيىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن ۋاقىت تۇنەيدۇ. بەلكىم فرانسىيە مۇتەپەككۇرى ۋولتېرنىڭ: «تارىخ خاتا يېزىلغان بولىدۇ، شۇڭا ئۇ تەكرار قايتا يېزىلىدۇ» دېگەن سۆزى مۇشۇ مەنىدە ئېيتىلغان بولسا كېرەك.

بۇگۈنگە ئىگە بولالمىغان خەلق ئۆتمۈشتىن تەسەللى ئىزدەيدۇ، بۇنداق خەلقنىڭ تارىخچىلىرىمۇ كەلگۈسىنى يېزىشنىڭمۇ تارىخ بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە ئۇلگۈرمەيدۇ. ف. نېتزى تارىخنىڭ تىرىكلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى مۇنداق چۈشەندۈرگەن: تارىخ تىرىشىپ كۆرەش قىلىۋاتقانلار ئۈچۈن ياد ئېتىش، ئىززەت ـ ھۆرمەتتىن بەھرىمەن بولۇۋاتقانلار ئۈچۈن قوغداش، ئازابلىنىۋاتقانلار ئۈچۈن تەنقىد (ف. نېتزى: «تارىخنىڭ پايدا ـ زىيىنى»، سودا نەشرىياتى 1998 ـ يىل 10 ـ ئاي نەشرى).

جۇڭگودا زىيالىي كادىر ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئىمتىھانلاردا كەسپىي سىناقلارغا دۇچ كېلىش بىلەن بىرگە سىياسىي سىناقلارغىمۇ دۇچ كېلىدۇ. بەلكى سىياسىي سىناق ھەممىدىن

مۇھىم ئۆتكەل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا بىر زىيالىي كەسىپي ساپا ئىگىسى بولۇشتىن ئاۋۋال سىياسىينى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان ئالىي فورمىلىرىنى بىلىشى، ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ھەقتىكى ئۆتكەللىرىدىن ئۆتۈشى كېرەك. ئىسلاھاتنىڭ قەدىمىگە ئەگىشىپ، ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان ئالىي فورمىلىرىنى بىلىشى، ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ھەقتىكى ئۆتكەللىرىدىن ئۆتۈشى كېرەك. ئىسلاھاتنىڭ قەدىمىگە ئەگىشىپ، ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان رايونلاردا مۇتەخەسسىسلەشىش دولقۇنى پەيدا بولدى. ئەمما نىسبەتەن بېكىك، ئىقتىساد دېگەندەك تەرەققىي قىلمىغان، تېخى سولچىللىقنىڭ ئاسارىتىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن رايونلاردا بولسا باشتىكى تەلەپ يەنىلا كۆچكە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە قاتتىق تەكىتلىنىدۇ. تۇراقلىق مائاش تۇزۇمى يۇقىرىقىلار بىلەن بىرلەشكەن ھالدا زىيالىيلارنىڭ مەنپەئەتدارلىق تۇيغۇسىنى بىر نۇقتىغا مەركەزلەشتۈرۈپ قويدى. ئۇلارنىڭ پىكىر ـ خىيالى مائاشتا، مائاشنى زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچراتماسلىقتا بولدى. يۇقىرىدىن ـ تۆۋەنگىچە مائاشقا قاتتىق يېپىشتۇرۇلغان كونترول سىستېمىسى كىشىلەردە باشقۇرۇپ تۇرىسا بولمايدىغان خىزمەت ئۇسۇلىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇلاردىكى ئالىي ئاشۇ خىل يېپىق، تار مۇھىتنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا، خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىشتا تاپشۇرۇلغان ئىشخانا ۋە ئىدارىلەر ياشاش ئۇچۇن كۇرەش قىلىشنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلاندى. ياشاش ئۇچۇن كۇرەش قىلىش بارلىق جانلىقلارغا خاس پائالىيەت بولۇپ، ھەر-گىزمۇ ئادەمگە خاس بىردىنبىر ئىقتىدار ئەمەس. ئەمما بۇ ئىقتىدار نەزەر دائىرىسى تار ئادەمنىڭ قەلبىدە خۇسۇمەتچىلىك، ناتوغرا زىددىيەت ئۆسمىلىرىنى پەيدا قىلىپ، ئەتراپقا تېزلا يۇقىدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ ياشاش تەرزىنى ھايات ھەققىدىكى چۇشەنچىلىرىگە كۆرە بەلگىلەيدۇ.

ئالىي ناھايىتى كەڭ ساھەلەرگە چېتىلىدۇ. ھايات، بارلىق، ئىنسان ھەققىدىكى چۇشەنچىلەر، دۇنيانىڭ ھاياتلىقتىن ئىلگىرىكى

هالىتى، ئۇنىڭ هاياتلىق بىلەن بولغان ئالاقىلىرى، بۇ ئالاقىلەرنىڭ كەلگۈسىدىكى ئۆزگىرىشلىرىگە ئائىت ئىزدىنىشلەر ئاڭنى تەشكىل قىلىدۇ. ئەمما پەننىڭ تەرەققىياتى ئۇنىڭ بۆلۈنۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ئىنسانلارنىڭ ئىزدىنىشلىرى ئىنچىكىلەشتى، بۇ هال ئىجتىمائىي پەن ساهەلىرىدىمۇ كۆرۈلدى. نەتىجىدە، قۇرتنى تەتقىق قىلغۇچىلار قۇرتقا ئايلىنىپ كېتىدىغان، جەمئىيەتنى تەتقىق قىلغۇچىلار قەغەز دۆۋىلىرى ئىچىدە هەسەنشېرىككە ئايلىنىپ كېتىدىغان ئاقىۋەت كېلىپ چىقتى. زىيالىيلار بىلەن ئاددىي قاتلاملاردىكى خەلقنىڭ ئارىلىقى يىراقلاپ كەتتى. كۆپلىگەن زىيالىيلار پەقەت كۇندىلىك تۇرمۇشى ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ يۈرەكزادە بولۇپ كېتىدىغان، ئۆزى ئۈچۈن كىتاب يېزىپ، ئۆزى ئۈچۈن ئۇنۇان ئالىدىغان، بالىسى قىزىپ قالسا يېرىم كېچىدە دوختۇرخانىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ ئاسما ئوكۇل سالدۇرىدىغان، تېلېۋىزوردىن باشقىلارنىڭ بالىلىرىنىڭ يىتۈپ كەتكەنلىكى هەققىدىكى خەۋەرنى كۆزىنى مىت قىلماي ئولتۇرۇپ كۆرىدىغان شەخسىيەتچىلەرگە ئايلىنىپ كەتتى.

زىيالىي دېگەن نېمە؟ بۇنىڭغا فرانسىيىنىڭ بۈگۈنكى زامان مۇتەپەككۇرى لىيوتارد مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ: «زىيالىيلار ئۆزىنى، ئىنسان، ئىنسانىيەت، مىللەت، خەلق، پرولېتارىيات، جانلىقلار ۋە باشقا مەۋجۇدىيەتنىڭ ئۆزىنى قويۇپ تۇرۇپ پىكىر قىلىدىغان مۇتەپەككۇرلارغا ئوخشايدۇ» (لىيوتارد: «كېيىنكى زامانۋىلىق ۋە گۇۋاهلىق ئويۇنى»، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى 1997 ـ يىل 1 ـ ئاي نەشرى). بۇ جاۋاب هەر خىل تۈزۈمدىكى جەمئىيەتلەرنى تەڭ كۆزدە تۇتۇپ بېرىلگەن بولۇپ، زىيالىي دېگەن گەپ ئۆزىنى باشقىلار بىلەن تەقدىرداش دەپ تونۇغۇچى دېگەن مەنىدىن دېرەك بېرىدۇ. ماددىي ۋە مەنىۋى پاراۋانلىقتا ياشاۋاتقان بىر ئەرباب يەنىلا زىيالىيلارغا قويۇق ئادەمگەرچىلىك پۇراپ تۇرىدىغان تەلەپنى قويۇۋاتىدۇ. بۇنىڭغا باققاندا، بىز قانداق تەلەپنى قويۇشىمىز كېرەك؟

يىلان ئادەملەر ۋېرىلداپ كۆيۈۋاتقان دوزاخ ئوتىغا تەمەچ تو-

www.uyghurkitap.com

شۇپ تەمەچ تاشلايدىكەن، قارلىغاچ شىددەتلىك دوزاخ ئوتىنى ئۆچۈ-رىمەن دەپ ئاغزىدا سۇ توشۇپ چاچىدىكەن. «ئەي قارلىغاچ، تامچە ـ تامچە سۇ بىلەن بۇ ئوتنى قانداقمۇ ئۆچۈرەلەيسەن؟» دەپ سورالغاندا، قارلىغاچ: «ئىنسانىنىڭ ئازابىنى چۈشىنىش مېنىڭ ئەقىدەم، قانداق بولمىسۇن، ئۆز ئەقىدەم يولىدىكى ھەرىكىتىمدىن زىيادە لەززەت تاپىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن.

جەمئىيەت نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، يىلان بىلەن قارلىغاچنىڭ كۈرىشى ھېلىمۇ مەۋجۇت. تەبىئەت نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، يىلان بىلەن قارلىغاچنىڭ ھەر ئىككىسىلا يارالمىش مەخلۇق. ئەخلاق نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئادالەت ئەنە شۇنداق پاجىئەلىك دەقىقىلەردە تۇغۇلۇپ ئۆسىدۇ. دەسلەپتە ئۇ يېگانە بولىدۇ ۋە ئاشۇ يېگانىلىق ئىچىدە باشقىلارغا نىسىپ بولمىغان گۈزەللىك ھەم باتۇرلۇقتىن دەرس ئالىدۇ.

توغرا نىشانغا يۈزلەنمىگەن ئىلىم ئۆز ئىگىسىنى شەرمەندە قىلىدۇ، قارا نىيەت كۈشەندىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئالۋاستىنى بىلىملىك ئەمەس، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ لېكىن ئالۋاستىنىڭ بىلـ-مى ئىبلىس ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

6

قالاق يېزا ئىگىلىكىدە تۇرۇۋاتقان بىر مىللەت بىلىم ئىگىلـ-كىنى مەزمۇن قىلغان 3 ـ قېتىملىق سانائەت دولقۇنىغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. ساۋاتسىزلىق پاتقىقىدىن چىقىپ بولالمىغان بىر مىلـ-لەت كومپيۇتېر دەۋرىدىكى يەنە بىر ساۋاتسىزلىققا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. تارىخىنى ياخشى تونۇمىغان بىر مىللەت ئۆزىگە نىسبەتەن تامامەن ناتونۇش بولغان يېڭى ئەسىرگە كىرىۋاتىدۇ. ئالدىمىزدىكى دۇنيا ئىنسانىي ھەمكارلىقنىڭ تۇرلىرى كېڭىيىدىغان، مەدەنىيەت تىپلـ-رى ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت كەسكىنلىشىدىغان، ئەقىلنىڭ قىممـ-

تى بىۋاسىتە ئايان بولىدىغان بىر پۈتۈن دۇنيا. ئۇ، تەرەققىيات سۈرئىتىنىڭ ئالاھىدە تېزلىكى ۋە رىقابەت جەھەتتىكى رەھىمسىزلىكى بىلەن بىزنى كۈتمەكتە. ئامېرىكىلىقلار «21 ـ ئەسىر ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئەسىرى بولىدۇ» دېيىشىدۇ. ياۋروپالىقلار «21 ـ ئەسىر ياۋروپالىقلارنىڭ ئەسىرى بولىدۇ» دېيىشىدۇ. مۇسۇلمانلار «21 ـ ئەسىر ئىسلام گۈللىنىش دەۋرى بولىدۇ» دېيىشىدۇ. ئېلىمىز «21 ـ ئەسىر شەرقىي ئاسىيالىقلارنىڭ دەۋرى بولىدۇ» دېيىشىدۇ. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ھەركىم يەنىلا ئۆزىگە پايدىلىق پۈرسەتلەرنى ئىزدىمەكتە ۋە ياراتماقتا.

پۈرسەت — ئىزدەش بىلەن يارىتىشنىڭ بىرلىكى. مىلادىيەدىن ئىلگىرى ئۆتكەن يۇنان ئالىمى تاللېس ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ كېتىۋېتىپ، دىققەتسىزلىكتىن ئالدىدىكى بىر ئازگالغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. بىر سودىگەر ئۇنى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە، مۇنداق دەپتۇ:

— سىز ئاسماندىكى نەرسىلەرنى بىلىمەن دەۋاتاتتىڭىز، پۇتىڭىزنىڭ ئاستىدا نېمىلەرنىڭ بارلىقىنى بىلمەي قاپسىزغۇ؟ ئىلمىي تەتقىقاتتىن راستىنلا چوڭ نەپ ئاپسىز. ئازگالغا چۈشۈپ كېتىشىڭىزمۇ بىلىمنىڭ سىزگە كەلتۈرگەن پايدىسى.

تاللېس ئازگالدىن چىقىپ تەمكىن ھالدا ئۇنىڭغا:

— ئېگىزدە تۇرالىغان ئادەمدىلا ئېگىزدىن ئازگالغا چۈشۈش ھوقۇقى ۋە ئەركىنلىكى بولىدۇ. بىلىمسىز ئادەملەرنىڭ ئىشى ئەۋرەزدە ماكان تۇتۇش تۇرسا، ئۇنىڭ ئەركىن يىقىلىپ قوپۇشىدىن قانداقمۇ گەپ ئاچقىلى بولسۇن، — دەپتۇ.

ئۆزى يىقىلغان ئادەمدە قوپۇش ئەركىنلىكى بولغاچقا، مەنزىلىگە يېتىپ بارالايدۇ.

1999 ـ يىل ماي

www.uyghurkitap.com

مەدەنىيەتتە مۇنازىرە روھى

ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلىرى بىلەن ئۆزلىرى ئوتتۇرىسىدىكى روھىي ئارىلىقنىڭ بارغانسېرى زورىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئەندىشە ئىچىدە ھېس قىلماقتا. پەرزەنتلىرىنىڭ تۇرمۇش يولى، ئەخلاق ۋە كۆز قاراش جەھەتتىكى ياتلىشىشلىرى جەمئىيەتلەرنى ئېغىر بوھران، ئېچىنىشلىق بۆلۈنۈشكە ئېلىپ بارماقتا. پەرزەنتلەر ئوقۇش، ئىشقا ئورۇنلىشىش، ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇش، پەرزەنتلىرىنى بېقىشتا ئاتا ـ ئانىلارغا تايانمىسا بولمايدىغان بېقىندىچىلىقتا تۇرسىمۇ، ئۇلار روھىي جەھەتتە ئاتا ـ ئانىلىرى بىلەن مۇئەييەن يىراقلىقنى ساقلىغان ھالدا غەلىتە بىر ئەۋلاد سۈپىتىدە ئاينىپ كېتىۋەردى. ئاتا ـ ئانىلارنىڭ روزىغارى تۇرمۇشتا چىقىش يولى تاپالمىغان، ۋەيران بولغان، كىرىزىسقا ئۇچرىغان ياكى ئېغىر بەتخەجلىك ئاقىۋەتـ تىمدە روھىي ۋە ماددىي قەرزگە بوغۇلغان پەرزەنتلەر ئۇچۇن خوراپ تۇگەيدۇ. ماددىي جەھەتتىن ئاتا ـ ئانىلىرىغا موھتاج، روھىي جەھەتتىن سايات بۇ بىر قىسىم ئەۋلادلار ئېغىر مېھنەت بەدىلىگە ئىگىلىك تىكلەۋاتقان ئەجدادلارنىڭ دۇمبىسىدىكى رودۇپايلاردۇر. ئۇلار ئاتا ـ ئانا مېھرىگە تولىمۇ كۆنۈپ كەتكەنلىكى تۇپەيلى، ئاتاـ ئانىسىنى بايلىق ۋە شەپقەت مەنبەسى دەپ تونۇپ، ئۆزلىرىنىڭ روھىي تەنھالىقىنى ئۇلار ئارقىلىق داۋالايدۇ. ئىنسانىي ئاڭنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشايدىغان قانداقتۇر بىر مەنىۋى قەرزدارلىق غۇۋا مۇھەببەت رىشتىسىگە ئوخشاپ كەتكەن ھالدا ئۇلارنى ئاتا ـ ئانىغا باغلاپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى بىلەن بولغان

مۇناسىۋەتسىزلىك ياكى ئىنسانىي مۇھەببەت، ياكى دىپلوماتىيە ئېلىپ-مېنىتلىرى بار. بۇلار مىللىي ئالاقە ۋە مىللىي ئەخلاق جەھەتتىكى قېچىرلىشىشنىڭ زامانىمىزدىكى ئەۋرىشكىلىرىدۇر.

يەنە شۇنداق بىر ئەۋلادلار بار: ئۇلار ئىش ئورنى ۋە مۇقىم ماۋاشقا ئىگە بولۇپ، ئاتا ـ ئانىلىرىغا ماددىي جەھەتتىن تايانمايدۇ، ئۇلار ئەجدادلىرىغا نورمال ئىنسانىي مۇھەببەت بىلەن باغلانغان. جەمئىيەت ئىچىدە يېتىلگەن مۇئەييەن ئادەت ئورتاقلىقى، خاراكتېر ئورتاقلىقى ۋە شەجەر، ئۇلارنى جەمئىيەت تۈيغۇسىغا ئىگە قىلغان، بۇ بىر ھېسابتا قانداقتۇر بىر مۇھەببەت ھېسسىياتىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما ئاتا ـ ئانا بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئېتىقاد مۇناسىۋىتىدە روشەن بۆلۈنۈش ئاللىقاچان روي بېرىپ بولغان. پەرزەنتلەر ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ئېتىقادى ۋە قىممەت قارىشىغا شەكلەن ئۇيغۇنلاشسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەقىقىي تاللىۋالغان يولى ئاتا ـ ئانىلىرىدىن پىنھان بىر بوشلۇقتا ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ.

يەنە شۇنداق بىر ئەۋلادلار بار: ئۇلار غەربچە كىيىنىپ، غەربچە يەپ ـ ئىچىشنى ئەڭ ئالىي مەئىشەت، دەپ ھېسابلايدۇ. مەدەنىيەت ئۇلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەنە شۇنداق رەۋىشتىكى ئىستېمالىيەتتىن ئىبارەت. ۋىنو، ھامبورگ بولكىسى، غۇۋا تونەكخانا، بۆلۈمە ئولتۇرۇشى، مىكائىل جېكسون، سېرىق چاچ، «تاللا تاماق» قاتارلىقلار ئۇلار ئىنتىلىدىغان زامانىۋى جەننەتنىڭ بەلگىلىرى. ئۇلار رەڭگارەڭ چىراغ ۋە شىددەتلىك جاز مۇزىكىلىرىنىڭ مەستخۇشلۇقىدا بېسىلىپ ياتقان ياشلىق تۈيغۇلىرى، شاش ھايات سەزگۈلىرىنى پارتلىتىپ، ئارام تاپقاندەك بولۇشىدۇ.

ئىنساندىكى ئىجادىيلىق تۇغما بولىدۇ. لېكىن ئۆزىنى رويابقا چىقىرىدىغان راۋان يولغا ئېرىشەلمىگەندە، دۇملەنگەن ئەسەبىي ھېسسىياتقا ئايلىنىپ ئاخىر پارتلايدۇ، ئۇ ئىنسانىنى ھاراق ـ شارابقا، ئويۇنغا، ئەيش ـ ئىشرەتكە زورلايدۇ، شۇنداق قىلىش گويا قىساس ئېلىش كەبىي ئۇلارغا ئارام بېرىدۇ.

ئىنسان ئۆز بەختىنى ئىزدەش ئەركىنلىكىگە ئىگە. ئەمما زامانىۋى ئۇچۇر ۋە رىقابەتتىن مەھرۇم بولغان بېكىنمە تۈپراقنىڭ ساددا ياشلىرى ئۆزلىرىنىڭ يېڭىلىق خۇمارىنى سىملىق تېلېۋىزىيە-دە كۆرسىتىلگەن غەرب فىلملىرى ۋە داۋراڭ (ئېلان سەنئىتى) كۆرۈنۈشلىرىدىكى يوسۇنلار، ئۆرپ ـ ئادەتلەر ۋە فورمىلارنى ئۆز-لەشتۈرۈش ئارقىلىق قاندۇرۇشتى. غەرب ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئە-قىل، شەخسىي رىقابەت، قانۇن، كاپىتال، ئەركىن مۇنازىرە روھى بىلەن تولغان دۇنيا بولماستىن، ماشىنا، شاراب، قۇچاقلىشىش، سۆيۈشۈش، جىنسىي ئىختىيارىيلىق بىلەن تولغان دۇنياغا ئايلىنىپ قالدى. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ چۈشەنگەنلىرى ئىجادىيەت ۋە باشلىق يارىتىش روھىغا تولغان غەرب دۇنياسىنىڭ تاشلاندۇق سىرتقى ھا-لىتىدىن ئىبارەت بولدى. مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتنىڭ گەۋدىلىك بىر ئالاھىدىلىكى، ئەمگەكنىڭ يۈكسەك ھۆرمەتكە ئېرىشكەنلىكى-دە. ئۇ يەردە ئەمگەك ۋە ئەمگەككە بولغان ھۆرمەت پۈختا قانۇنىي ئاساسقا ئىگە بولغان بولىدۇ، ئەمگەك ئەقىل ـ ھېسسىيات، ئەخلاق قاتارلىق پەزىلەتلەرنى تاۋلاش ۋە ۋايىغا يەتكۈزۈش جەريانىغا ئايلىنىدۇ.

ئىجادىي روھ تەربىيە ۋە كاپالەتكە ئېرىشەلمىگەن جەمئىيەتتە كىشىلەرنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارى كۆمۈلۈپ قالىدۇ، ئەقىل يۈزە-كى ھالدىكى دورامچىلىقنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئۇلۇغ كىشىلەر ۋە ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى كىشىلەرنىڭ روھىيىتىگە ئىلھام بېرىپ جۇلالاندۇرىدىغان كۈچ بولماستىن، ئەكسىچە كىشىلەرنىڭ روھىيىتىنى چوقۇندۇرۇپ تورمۇزلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەقىل ـ پاراسەتنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالغان ئەقىل ھاكىم-لىرىغا ئايلىنىدۇ. ئۇلۇغ نەتىجىلەردىن گۇمانلىنىش ئەركىنلىكى بولمىغان شارائىتتا، كىشىلەر ئەقلىي مەجرۇھلۇق ئىچىدە ئۆزىنى بىلەرمەن ھېسابلاۋېرىدۇ.

مائارىپ مەكتەپ بىلەن چەكلەنگەن ئەھۋالدا، مەكتەپ جەمئى-

يەتنىڭ يىراق بىر چېتىگە بەند قىلىنغان لاگېرغا ئوخشاپ قالىدۇ، مائارىپنىڭ ئۆزىمۇ ھاياتىي كۈچكە ئىگە تۈرتكىلىك رولىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ئەسلىدە بىلىم ۋە خاراكتېر قۇرۇلۇشى مەكتەپلەردە مەخسۇس ۋە پىلانلىق ھالدا ئېلىپ بېرىلىش بىلەن بىرگە جەمئىيەتنىڭ ھەقىقىي تەلىم ـ تەربىيە ماكانىغا ئايلىنىشى، ياشلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆگەنگەنلىرىنى جەمئىيەت ئاساسىدا ئەملىي، ئۇنۇملۇك بىلىشكە ئايلاندۇرۇشى، مەكتەپ بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدا ئەكس ئەتتۇرۇش ۋە ئەكس ئېتىش مۇناسىۋىتى بولۇشى كېرەك ئىدى. ۋەھالەنكى، بىزدە مەكتەپ بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدا يىراق بىر مۇساپە شەكىللىنىپ، مەكتەپلەر بىر ھېسابتا جەمئىيەت ۋە تۇرمۇش تەقەززاسى بىلەن كارى يوق كونسېرۋاتىپ ئورگانغا ئايلىنىپ قالىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەۋلادلىرىمىز مىللىي ئاڭ، مىللىي ئۆزلۇك تەربىيىسىنى مەكتەپتىن ئىبارەت مۇئەسسەسە ئورۇنلىرىدىن ئىلمىي ئاساستا ئالالمىغاچقا، ئۆزگىلەرنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىدىن تۇغۇلغان يېڭى ئىجتىمائىي مەھسۇلاتلارنى ھەزىم قىلالايدىغان ئىممۇنىتېت كۈچى زور مىللىي ئاشقازانغا ئىگە ئەمەس.

بىز مىللىي ئۆزلۇكتىن ئايرىلغان مائارىپنىڭ كۆڭۈلسىز ئاقىۋەتلىرىنى جەمئىيەتنىڭ ئىشسىز ـ ئىشلىق ئادەتتىكى ياشلارنىڭ قىياپىتىدىن كۆرۈش بىلەن بىرگە زىيالىيلارنىڭمۇ ساپاسىدىن كۆرەلەيمىز. بىزنىڭ زىيالىيلار قوشۇنىمىز ئېنىق مىللىي مەۋقە، زامانغا لايىق بىلىم ۋە رىقابەت مېخانىزمىغا ئىگە ئەمەس، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ھېچقانداق ماكان، زامانغا تەۋە بولمىغان بىر بوشلۇقتا، ئاز بىر قىسمى ئاتوم دەۋرىدە، ئىنتايىن ئاز بىر قىسمى ئۇچۇر دەۋرىدە ياشايدۇ. بىز بۇ ھالىتىمىز بىلەن مەغلۇپ بولۇشتىن ئىبارەت غەلىتە تەۋەككۈلچىلىكنى ئۇستىگە ئالغان دونكىخوتقا ئوخشايمىز. دونكىخوت ئۆزى ئاق كۆڭۈل ئادەم، لېكىن ئۇ ئۆزىدىن تالاي يىللار بۇرۇنقى چەۋەندازلار دەۋرىدە ياشايدۇ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئۆز زامانىسىغا، روھى بولسا ئۆتمۈشكە مەنسۇپ، شۇڭا ئۇنىڭ

ژۇجۇدى ئۇزلۇكسىز مەغلۇبىيەتنىڭ جاراھەتلىرى بىلەن تارتۇقلاڭغان. دونكىخوت مەغلۇبىيەت تۇۋرۇكىگە مىخلانغان تەۋەككۇلچى. ئۇنىڭ ژۇجۇدى دات بېسىپ كەتكەن روھى بىلەن ئۆتمۇشكە مىخلاڭغان. زىيالىيلىرىمىز ھاياتىي كۇچكە ئىگە بىلىمدىن خەۋەرسىز قېلىش بىلەن بىرگە، بىر ـ بىرىنى چۇشىنىش، بىر ـ بىرىگە ماسلىشىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس، شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ مۇناسىۋەتىدە مىللەتنىڭ ئەقىل پىراسىدانسىنى تىكلەيدىغان ھەمجەھەتلىك ھەم تولۇقلىما خاراكتېرلىك قۇرۇلما مەۋجۇت ئەمەس. ئۇلار ئۆز-لىرىنىڭ ئاشۇ يېگانە روھىي ئارىلىدا شاھلىق تەختىنى قۇرۇشۇپ، تۇرلۇك تەسەللى بىلەن ياشىشىدۇ. بىز ھازىرغىچە تۆت زىيالىيىنىڭ بىر مەۋقەدە پىكىر قىلغىنىنى كۆرمىدۇق. دەرۋەقە، ئادەملەرنىڭ قىممەت قارىشى ۋە پىكىر قىلىش ئۇسۇلى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدۇ، بىراق زىيالىي ئىنتايىن ئاز بىزدەك خەلققە نىسبەتەن ئېيتقاندا، پىكىر ۋە بىلىم كۆپ خىللىقى ئەقىدە ۋە مەۋقە بىرلىكى ئۇستىگە دەسسەپ تۇرغان بولۇشى كېرەك ئىدى.

بىزدە ماركسىزمچىلار بار، ئەمما ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى پىششىق ئوقۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەنپەئىتىگە تەتبىقلايدىغان سەرخىللار يوق. ئۇلار ماركسنىڭ سۇيئىستېمال قىلىنغان، ياتلاشتۇرۇلغان، ئۇزۇل ـ كېسىل بولمىغان مەھسۇلى بولمىش كونسېپكىلەرنى ئىگىلەش بىلەن دوگماتىزمنىڭ ناتۇۋان قۇربانلىرىغا ئايلانغان. ئۇلار خۇددى ماشىنىغا ئوخشاش ئۆزىگە كىرگۈزۈلگەن ئاشۇ بىر پروگراممىنىلا ئىجرا قىلىدۇ. گەرچە ماركس دىن ۋە روھىيەت ئىلىملىرىنى مەلۇم دەرىجىدە تەتقىق قىلغان كىشى بولسىمۇ، بىراق ماركسىزمنىڭ بۇ غەيرىي مۇخلىس-لىرى روھىيەت ئىلىملىرىدىن قاتتىق قورقىدۇ. ماركسىزمنى پەن دېگۈچى ئادەم چوقۇم ھەر قانداق مەسىلىگە ئىلمىي مۇئامىلە قىلىش-نى بىلىشى كېرەك ئىدى.

بىزدە دىنىي زاتلار بار. خۇددى پاكىستانلىق ئىسلام ئالىم

ئەكبەر ئەھمەد ئېيتقاندەك: «مۇسۇلمان ئالىملىرى ئۇچۇن سىرتقى دۇنيا مەۋجۇت ئەمەستەك بولۇپ قالدى. كارل ماركس ياكى ماكس ۋېبېرنىڭ ئەسەرلىرى ئۇلارغا نامەلۇم». ئۇلار ئېينىشتېيىننى تەتقىق قىلسا يەھۇدىيغا ئايلىنىپ قالىدىغاندەك، فېيىرباخنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇسا ئاتېئىزمچىغا ئايلىنىپ قالىدىغاندەك قورقۇشىدۇ. مۇستەھكەم ئىمان ئۆز ئەتراپىدىكى توغرا ـ خاتا ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىگە ئىبرەت قىلىپ ئاڭلىق، ئۇنۇملۇك پائالىيەتكە ئايلىنالايدۇ.

بىزدە تەبىئىي پەنچىلەر بار، لېكىن ئۇلار پەن ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ قاراشتەك پەن خۇراپاتلىقىغا گىرىپتار بولۇشقان. پەن تەبىئەت قانۇنلىرى ئۈستىدىكى يېمىشتۇر. تېخنىكا تەبىئەت قانۇنلىرى ھەققىدىكى بىلىملەرنى ماددىي ۋاستىلەر جۈملىسىگە ئايلاندۇرۇشتۇر. ھازىرقى زامان گېرمانىيە پەيلاسوپى مارتىن ھايدىگىر: «تېخنىكا ۋاستە ھەم پائالىيەتتۇر» دەپ ئىزاھ بەرگەن. گېرمانىيىنىڭ يەنە بىر پەيلاسوپى كارل ياسپېرس: «تېخنىكا بىر خىل ۋاستە، ئۇنى ياخشى ياكى يامان دەپ ئايرىغىلى بولمايدۇ» دېگەن. روشەنكى، پەن ـ تېخنىكا توغرا ئەقىدىگە تاپشۇرۇلغاندا، ئاندىن ئىنسان ئۈچۇن پايدىلىق. ئۇران ئېنېرگىيىگە ئىگە بىر ماددا، بىراق ئۇنىڭدىن ئاتوم ۋە يادرو قورالىرىنى ياساش تېخنىكىسى بۇگۈنكى كۈندە ئىنسانلارنىڭ بېشىدىكى بالايىئاپەت كۆلەڭگىسىگە ئايلاندى. بۇگۈنكى تېخنىكا كۆپرەك ھەربىي ھازىرلىقلار مۇسابىقىسى ئۈچۇن خىزمەت قىلماقتا. مانا بۇ زامانىمىزدىكى ئەخلاقىي چىركىنلىك.

تېخنىكا كارل ياسپېرسنىڭ چۈشەندۈرۈشىچە، ئۆتكۈر تەبىئىي پەن، كەشپىيات روھى ۋە ئەمگەك تەشكىلىدىن ئىبارەت بىر قاتار ئامىللارنىڭ نەتىجىسىدە تەرەققىي تاپىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۇ قانداقتۇر پەن ھەققىدىكى نەزەرىيىنى بىلىدىغان ئاق كۆڭۈل كىشىلەر گە مەنسۇپ بولىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ ھاكىمىيەت تەشكىلى

www.uyghurkitap.com

بار خەلققە مەنسۇپ بولىدۇ. شېئىر بىلەن پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئوخشاشمايدىغان تەرىپى شۇكى، شېئىرنىڭ مەبلىغى شائىرنىڭ خۇسۇسىي ھەسرىتى ۋە ساپ كۆڭلىدىن ئىبارەت، پەن تېخنىكىنىڭ مەبلىغى بولسا، مۇنتىزىم تەشكىلىي قۇرۇلمىغا ئىگە گۇرۇھ ياكى دۆلەتنىڭ مىليارىدلىغان ئىقتىسادىدىن ئىبارەت. تارىخنى ۋاراقلىساق، ھۆكۈمران سىنىپلار ئۆزلىرىدىكى ئىدېئولوگىيىنى قول ئاستىدىكىلەرگە بىكارغا بەرگەن ياكى مەخسۇس مۇئەسسەسىلەرنى قۇرۇپ، ئاشۇلارغا چېقىم قىلىش بەدىلىگە ئۆزلەشتۇرگەن. ئەمما ئۆتكۇر پەن ـ تېخنىكىنى سىر تۇتقان. غەربلىكلەر «ئىنجىل» نى ھەقسىز تارقاتسىمۇ، لېكىن ھۇنەر ـ تېخنىكا دېگەندەك بايلىق ۋاستىلىرىنى پۇلغا ساتىدۇ. چۈنكى تېخنىكا شەيتانىنىڭ قولىغا چۈشسە، شەيتانىنى تەشەببۇسكار قىلىدىغان، پەرىشتىنىڭ قولىغا چۈشسە، پەرىشتىنى تەشەببۇسكار قىلىدىغان دەستەك. گەرچە تارىخ ھەقىقەتنىڭ قۇدرىتىگە قاراپ سىلجىسىمۇ، لېكىن ئۇ ھەقىقەتنىڭ سەيناسىدا جەۋلان قىلغۇچە تالاي بەدەللەر كېتىدۇ. بىر ھەسسە كۈچ ھەقىقەتنىڭ قولىدا يۈز ھەسسە زورىيىدۇ.

پەن ـ تېخنىكىنى ئىگىلىگەندىلا تەرەققىي قىلالايمىز، دەيدۇ بىزنىڭ ئاق كۆڭۈل زىيالىيلار. ئۇلارنىڭ بۇ خىل تەلەپپۇزىدىن خۇددى خەلقىمىز تەرەققىي قىلىشنى ئارزۇ قىلمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ. ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسى ئالۋىن توفلېر: «تەرەققىياتقا ئارقىسىنى قىلمۇېلىش ـــ ۋېجدانسىزلىق» دېگەنىدى. دۇنيادا تەرەققىي قىلىشنى خالىمايدىغان خەلق مەۋجۇت ئەمەس، چۈنكى تەرەققىيات ھەر قانداق شەيئىنىڭ ھاياتلىق نىشانى، پەن ـ تېخنىكىنى قانداق قىلغاندا ئىگىلىگىلى بولىدۇ؟ ئۇنىڭ ھازىرقى مائارىپ تۈزۈلمىسى بىلەن ئالاقىسى قانداق؟ تەبىئىي پەنچى زىيالىيلىرىمىز بۇ مەسىلىلەرنىمۇ قوشۇپ ئويلىشى لازىم.

بىزدە بىر تالاي ئەدىبلەر بار، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ھە دېسىلا مىللىيلىك، دېيىشىدۇ. 1980 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ئوتتۇرىغا

چىققان «گۈڭگا شېئىر» ھادىسىلىرىنى تەنقىدلىگەندە، پېشقەدەم ئەدىبلەر «مىللىيلىك» نى كۆزىر قىلىشتى. لېكىن بىز ھازىرغا قەدەر «مىللىيلىك» دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭ ئۆيغۇر ئەدەبىياتىغا خاس مەنىسى قانداق؟ دېگەن سوئالغا جاۋاب ئالالمىدۇق. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق سوئالمۇ تېخى بارلىققا كەلمىدى. چۈنكى بىزدە بىر پۈتۈن ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى مىللىيلىكنى قېزىپ، پەلسەپە جەھەتتىن قارارلاشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان تەنقىدات ۋە ئوقۇتۇش يوق. بىزدە ھازىرغا قەدەر بارلىققا كەلگەن ئەدەبىيات تارىخى كىتابلىرى ئومۇمەن ئۆيغۇر ئەدەبىياتىنى يات ئىدېئولوگىيىلىك قېلىپى بىلەن ئۆلچەش ئۈستىگە قۇرۇلغان.

تەنقىدچى ياكى مۇئەللىپ سۆزلىگۈچىدۇر. بۇ يەردىكى «سۆز» نوقۇل مەنىدىكى نۇتۇق» مەنىسىنى بىلدۈرمەيدۇ. ئۇ مەلۇم مەدەنىيەت سالاھىيىتىدىكى كىشىنىڭ ئىزھارىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئىزھار قانداقتۇر بىر خۇسۇسىي ئىزھار ئەمەس، بەلكى مەلۇم بىر گەۋدىگە ۋاكالىتەن دېيىلگەن ئەقلىي، مەنىۋى ھۆكۈم. روشەنكى، سۆزلىگۈچىدە مۇئەييەن مەدەنىيەتنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان سالاھىيەت بولىدۇ. ئەختەم ئۆمەر «يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام» (بۇ ئوچېرك «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1994 ـ يىل 1 ـ، 2 ـ (قوشما) سانىدا بېسىلغانىدى. مۇھەررىردىن) نى يازغاندا، ئۇنىڭغا نېمە تۈرتكە بولدى؟ ئۇ، چەت ئەللەرنى ئارىلىدى، ئۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ تەرەققىيات، مەئىشەت، ئۇسۇلۇن مەدەنىي ھالەتلىرىنى كۆردى ۋە بىزنىڭ قاششاق، غېرىبانە تۇرقىمىز بىلەن سېلىشتۇردى. ئۇنىڭ سۆزلىگۈچىگە خاس سالاھىيىتىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى شەرقىي ياۋروپا ۋە ئوتتۇرا، غەربىي ئاسىيا جەمئىيەتلىرىنىڭ مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت بولدى. مەن ئۆزۈمنى قانداق تونۇيمەن؟ ئۆزۈمنى باشقىلاردىن قانداق پەرقلەندۇرىمەن؟ ئۆزۈم بىلەن ئۆزگىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىمەن؟ مانا بۇ مەدەنىيەتكە ئائىت سالاھىيەت. مەدەنىيەتتىكى سالاھىيەت

قان سىستېمىسىنىڭ مەسئۇلى بولماستىن، جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتنىڭ مەسئۇلى. ئىرق، مىللەت، تۇزۇم، جۇغراپىيىلىك مۇھىت قاتارلىقلار ئۇنىڭغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇرلار ئادەتتە چەت ئەللىكلەرنىڭ ياكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە قانداق قارايدىغانلىقىغا ناھايىتى قىزىقىدۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ نوپۇس دەپتىرى، كىملىك، پاسپورتسىزلىق قاتارلىقلار ئۇلارنى بېكىنمە بىر ئورۇنغا مىخلاپ قويىدۇ. بىزدە ئاھالىنىڭ ئەركىن ئېقىپ يۈرۈشى يۇكسەك تىزگىنلەنگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە نامراتلىقمۇ كىشىنى ھېچيەرگە مىدىرلاتمايدۇ. بىزدە ئۆزى تۇرغان كەنتتىن ھېچيەرگە بارماي ئۆلۈپ كېتىدىغانلار كۆرمىگە ئادەتتىكىدەك ئېتىلىقغا، ئۆزگىچىلىككە ئىنتىلىش تۇغما بولىدۇ. خەلقىمىزنىڭ ئۆزگىلەر نەزەرىدىكى ئۆزگە قىزىقىشى ئەنە شۇنداق بىر ئىش. يەنى ھەربىر مەدەنىي سالاھىيەت ئىگىسىنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىشتىكى نۇقتىسى ئۆزگىچە بولىدۇ، بۇلارنى بىلىش كىشىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئۆزىنى ئەملىيەتكە يېقىنلاشتۇرۇشىغا ياردەم بېرىدۇ. ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئاز ـ تولا ئىسلاھ بولغان مەدەنىي سالاھىيەتتە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىن سۆز ئېچىشى كىشىلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى باھالاش تۇيغۇسىغا مەلۇم دەرىجىدە پائال تەسىر كۆرسەتتى. ئەمما ئۇنىڭ كېيىنكى كۆزىتىشلىرى ئۆزلۈك جەۋھىرىنى يوقىتىپ قويۇش بىلەن خاراكتېرلىنىپ قالدى ـ دە، ئۆز بىلەن ئۆزگىنىڭ قايسىسى نۇقتا، قايسىسى ئوبيېكت ئىكەنلىكى روشەن بولمىدى. مەن قازاق قەلەمكەشمىز شەرىپقان ئەبدالىينىڭ: «شېئىرىي مىللەتنىڭ ئەقلىي مىللەتكە ئايلىنىش دەۋرىنىڭ تەلىپى» (بۇ ماقالە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1998 ـ يىل 2 ـ، 3 ـ (قوشما) سانىغا بېسىلغانىدى. مۇھەررىردىن) دېگەن ماقالىسىنى كۆرگەندىن كېيىن، بىر قازاق دوستۇمدىن ئۇنىڭ پىكرىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىدۇم. ئۇ: «ئۇ ھەرگىزمۇ قازاقچە كۆزىتىش يۇرگۈزۈش ئەمەس» دەپ جاۋاب بەردى. پېقىر شەرىپقاندا

ىنىڭ ئىجادىي روھىتىكى پىكرىنى مۇئەييەنلەشتۇرىدۇ. مىللەت ئۆز ئەنئەنىسى ھەققىدە زامانىۋى تۇرغۇچىنا تۇرۇپ ئويلىشى كېرەك، لېكىن ھېلىمقى قازاق دوستۇمنىڭ پىكرىمۇ ئورۇنسىز ئەمەس. ئۇ، ئەنئەنىگە باھا بەرگەندە مىللىيەتنىن ئىبارەت يۇرەكنى ئەستىن چىقارماسلىق لازىم، دېمەكچى. يېقىندا، موڭغۇل يازغۇچىسى مىڭ چىبى ئەپەندىنىڭ «يايلاق مەدەنىيىتى ۋە ئىنسانىيەت» ناملىق ئىلكىكى تولمۇق ئەسىرى نەشردىن چىقتى. ئۇ بىر يايلاق مىللىتىنىڭ پەرزەنتى بولۇش سۈپىتى بىلەن يايلاق خەلقىنىڭ تارىخ، ئىجتىمائىي تەقدىرى ھەققىدە نېمىلەرنى دېدىكىن، بۇنى ئۇقمايمەن. ئۇنىڭ كىتابىنى كۆرۈپ چىقىشقا تېخى ئۇلگۈرمىدىم. ھەر ھالدا تارىخنى مىللەتنىڭ ئۆز ـ ئۆزى ھەققىدە ئوخشىمىغان نۇقتىدىن ئويلىنىپ، خۇلاسە چىقىرىشنىڭ سان ـ ساناقسىز جەريانىدىن ئىبارەت. شۇنداق ئىكەن، ئويلىنىش ئەڭ ئومۇمىي ئەنئەنە. غەرب ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ تەسىرى قىيانداڭ يامراپ كېتىۋاتقان، مىللىي مەدەنىيەت نۇسخىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتۈشمە داغدامىلىشىۋاتقان، مەدەنىيەت بىلەن مەدەنىيەت ئۆزئارا سىڭىشىپ شالغۇتلىشىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، مىللىي مەدەنىيەتنى مەركەز قىلىپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ھەم تەس، ھەم مۇھىم.

ئۇنداقتا، ئاپتورنىڭ پىكىر بايان قىلىشتىكى مىللىي سالاھىيىتىگە نېمە يېتەكچىلىك قىلىدۇ؟ بىز رۇس يازغۇچىسى گوگولىنىڭ پۇشكىن ھەققىدىكى مۇنۇ سۆزىدىن جاۋابقا ئېرىشەلەيمىز: «ھەقىقىي مىللىيلىك دېھقان ئايال كىيىۋالغان يەڭسىز ئۇزۇن كۆڭلەكنى تەسۋىرلەشتە ئەمەس، بەلكى مىللىي روھنىڭ ئۆزىنى ئىپادىلەشتە. شائىر ناتونۇش ئالەمنى تەسۋىرلىسىمۇ، پەقەت مىللەت ئامىلىغا ئىگە كۆز بىلەن، پۈتكۈل مىللەتنىڭ كۆزى بىلەن كۆزەتسىلا، مۇشۇنداق ھېسسىياتتا بولسىلا ۋە سۆزلىسىلا، شائىر شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە مىللەت بولالىشى مۇمكىن».

ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى مىللىيلىكنى يېڭىلاشقا قارشى چوماق

www.uyghurkitap.com

ئورنىدا چۈشىنىدىغانلارمۇ بار. ئۇلار مىللىيلىكنى بارلىق سىرتقى تەسىرنى رەت قىلىشتىكى مەيدان، دەپ قارايدۇ. كىنو ـ تېلېۋىزىيە، MTV، ئېلېكترونلۇق سەنئەت قاتارلىقلار زامانىۋى پەن ـ تېخنىكىنىڭ مەھسۇللىرى بولۇپ، پەن ـ تېخنىكا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى تېخىمۇ ئاممىۋى سورۇنغا ئېگە قىلدى. ئىلگىرىكى ئابستراكت ۋە كونكرېت تەپەككۇرلار ئېكران ئارقىلىق بىئوئوپتىك تەپەككۇرغا كۆپرەك ئورۇن بەردى. چەت ئەل كىنو ـ تېلېۋىزىيە فىلىملىرى تېلېۋىزور ۋە ھەر خىل پلاستىنكىلار ئارقىلىق مىللىي تەپەككۇر زېمىنىغا سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. كۇچلۇك ئىلمىيلىك ۋە زامانغا ئارا تۇرالايدىغان مۇكەممەللىككە ئېرىشەلمەي، ئىستىخىيىلىك ھالەتتە توختاپ قالغان مىللىي ئاڭ سىرتتىن كىرىۋاتقان تۇرلۇك يات تەسىرلەرنىڭ ئالدىدا نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. نەتىجىدە، تاللاش ـ شاللاشنى بىلەلمىگەن روھىمىز خۇددى خىمىيىلىك ئوغۇتقا كۆندۈرۈلگەن ئېتىزلىرىمىزغا ئوخشاش بۇلغاندى، ئۇنىڭدىن چىققان مەھسۇلاتلار ھەرخىل جاھىل كېسەللەرنى پەيدا قىلدى. يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، بىئوئوپتىك ئۇسكۇنىلەر ۋە ئېلېكترونلۇق ئۆتۈشمىلەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئەندىزىسى، مىللىي ئەپسانىۋى روھ، مىللىي تىل، مىللىي ئىجتىمائىي گەۋدىدىن ھالقىغان يەر شارى خاراكتېرلىك ئاممىۋى مەدەنىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنداق شارائىتتا، ئىجادىي پائالىيەتچانلىق، ئۆزىنى يېڭىلاش ۋە قۇۋۋەتلەش ئىقتىدارىغا ئېگە بولمىغان پاسسىپ مىللىي روھنىڭ كۈن كۆرەلىشى مۇمكىن ئەمەس.

بىزگە مىللىيلىك كېرەك، بىراق بىز ئىزدىمەكچى بولغان ۋە يارىتماقچى بولغان مىللىيلىك غەرب مەدەنىيىتىنىڭ يەر شارى خاراكتېرلىك يامراشلىرى ئىچىدە قېلىۋاتىدۇ. مانا بۇ تارىخنىڭ ئىلگىرىكىسىگە ئوخشىمايدىغان يەنە بىر قېتىملىق خىرىسى.

بىزدە بىراۋ رۇسپەرەس، بىراۋ ئىنگلىزپەرەس، بىراۋ ئۆتمۈشپەرەس، يەنە بىراۋ بىر نېمە پەرەس. ئەيتاۋۇر ئۇلار ئۆز

ساھەسىدىكى مەلۇم بىر ساۋاتنى مەسىلىنى ھەل قىلمىشنىڭ ئاچقۇچى، دەپ قاراپ، ئۇنى دۇنيانى چۈشىنىشنىڭ بىردىنبىر مېتودىغا ئايلاندۇرۇۋالغان. ئۇلار ئۆزلىرى چۈشەنگەن دۇنيانىڭ سىرتىدىكى مەۋجۇتلۇقنىڭمۇ جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن كېرەك ئىكەنلىكىنى ئاز ھېس قىلىدۇ. نەتىجىدە، ئۇلار مۇنازىرە داۋامىدا ئۆز ساھەسىدە جاھىللىق بىلەن قېلىۋېرىدۇ ـ دە، مەزكۇر سورۇن ھېچقاچان بىرلىككە كېلەلمەيدۇ. بۇ دەل زىيالىيلىرىمىزدىكى ئەقىدىنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىدىن كەلگەن.

بىزدە بار دەپ قارىلىۋاتقان تەنقىدچىلىك تەنە قىلىش، ئىغۋا تارقىتىشنى ئۆزىگە ۋەزىپە قىلىۋالدى. كۆز قارىشى ئوخشاش بولمىغان ئەدىبلەر ئوخشاش بىر تۈپراق ۋە ئوخشاش بىر تىل مۇھىتىدا تۇرۇپ، بىر ـ بىرىدىن نېمىنى كۈتىدىغانلىقىنى بىلەلمىدى.

ۋاقىتلىق (ئۆتكۈنچى) نەرسىگە بىلدۈرۈلگەن ئەقىدە ئۇزۇن داۋام قىلمايدۇ، بەلكى ئۇ نەرسە ئۆزىنىڭ چەكلىك بولۇشى شۇنداقلا تار ئەخلاقىي مەنىگە ئىگە بولۇشى تۈپەيلى، ئەقىدە قىلغۇچىنى بوھرانغا قويىدۇ. ئىنسانىنىڭ پاراسىتىدىن ھالقىغان، ئەمما بىز تونۇپ يەتكەنسېرى ئىلھام، پەزىلەت، جەسۇرلۇق ئاتا قىلىدىغان ئالەم قانۇنلىرى (مەڭگۈلۈك ھەقىقەت) غا بىلدۈرۈلگەن ئەقىدە ھەر بىر ئىنسانىنىڭ قەلبىگە ئورناقلىق ھەم قېرىنداشلىق رىشتىنى چاتىدۇ، بۇنداق ئەھۋالدا ھەر كىم ئۆز شەخسىيىتىدە ئومۇمىي ھەقىقەتنى تونۇيدۇ ۋە بۇ ھەقىقەتنى جارى قىلدۇرۇشتىكى بۇرچىداشلىق چۆرىسىگە ئۇيۇشىدۇ.

بىز 20 ـ ئەسىردە دەل ئۆزىمىزگە كېرەكلىك مىللىيەت ۋە ھەقىقەتنى ئەجنەبىيلەردىن ئىزدىدۇق. ئەمما ئەمەلىيەتتە ئېرىشكەنلىرىمىز كۈتكىنىمىزدەك بولمىدى. باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنى ئالساق، بىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئەنئەنىمىزنىڭ تارىخىي ئىزچىللىقىدىن كەلگەن مىللىي دىت بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاساسەن دېگۈدەك رۇس ئەدەبىياتىنىڭ قېلىپى ياكى

باشقا تىپتىكى غەرب ئەدەبىياتىنىڭ مەسلەكلىرى بويىچە ئۆلچىدۇق. ئۇلارغا ئوخشىغانلىرى ياخشى ئەسەر بولدى، ئوخشىمىغانلىرى ئۆتەمۇشكە تەئەللۇق چىرىندى نەرسە بولدى.

ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزنىڭ ھازىرقى ۋەزىيىتىنى كۆزەتكەنسەك، ئېپىك ئەسەرلەردە بىر دولقۇن شەكىللەندى، بىراق شېئىرىيەتتە يېڭى ئەمگەك كۆرۈلمىدى. ئەكسىچە بىز شېئىرىيەتنى مىللىتىمىزدىكى ئەقلىي زەئىپلىكنىڭ مەنبەسى، دەپ قاراپ نەشرىياتلىرىمىزدىكى ئورنىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ تاشلىدۇق. مەدەنىيەت ئانالىزىدا بۇنداق كۆلكىلىك مەنتىقىنىڭ كۆرۈلۈشى دۇنيا بويىچە تۇنجى ئەھۋال بولسا كېرەك. بەلكى بۇنداق ئەھۋال قايتا كۆرۈلمەس. كۆڭلى ياخشى بەزى تەقرىزچىلەر ياخشى شېئىرلار يوق، دەپ تاپا ـ تەنە قىلىشىدۇ. ۋەھالەنكى، ئاپتورلارمۇ ئادەم، ئۇلارمۇ تۇرمۇشنىڭ قوينىدا ھاياتلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. بىز ئىجادىيەتنى ھاياتتىن ئايرىپ قارىمىغانىكەنمىز، بۇگۈنكى كۈندە كۆز ئالدىمىزدىكى ھايات بوشلۇقىنىڭ بۇرۇنقىدىن كۆپ ئۆزگەرگەنلىكىدىن ئىبارەت پاكىتنىمۇ كۆرۈشمىمىز كېرەك. بۇرۇن بىزنىڭ ھاياتىمىز ئۆزىمىزنىڭ مۇھىتى بىلەنلا باغلىناتتى، بىراق بۈگۈن بىزنىڭ ھاياتىمىز بىز تېخى كۆرۈپ باقمىغان مۇھىتتىكى ئىدېئال فورمۇلىلارنىڭ تەسىر كۆرسىتىشىگە ئۇچرايدۇ. يەر شارىنىڭ يېراق بۇرجەكلىرىدىكى ۋەزىيەت بۈگۈن بىز تۇرغان رېئاللىقىنىڭ بىر تەرکىبىي قىسمىغا ئايلاندى. پۇل، ماددىي ئىستېمالنى ئۆلچەم قىلىۋالغان جەمئىيەتنىڭ باش ئاغرىقلىرى شائىرلارغا شىدەتلىك ھۇجۇم قىلىش بىلەن بىرگە، شېئىرىيەتنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى بۇرۇنقىغا قارىغاندا مۆلچەرلىگۈسىز دەرىجىدە تارىيىپ كەتتى. چىلى شائىرى پابلونېرودا 2000 ـ يىلىغا بارغاندا ھومېرەدەك شائىرلارنىڭ تۇزۇكرەك ئوقۇرمىنى قالماسلىقى مۇمكىن، دېگەنكەن. ئەمما 21 ـ ئەسىر شېئىرىيەتىدە گېرىك شېئىرىيىتىنىڭ قۇدرىتىگە ئۇمىد باغلىغانكەن. نېرودا بۇ سۆزنى دېگەندە ئۆز

مۇھىتنىڭ يارىشا ھالەتنى چىقىش قىلغان بولۇشى مۇمكىن. بىزدىمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ باھاسىنى چۈشۈرۈپ سېتىش ئەھۋاللىرى يۈز بەردى. ئەلىشىر ناۋائىينىڭ «خەمسە» سى سېتىلماي ياتتى. زادى ئەسەر ناچارمۇ ياكى ھازىرقى ئوقۇرمەن ناچارمۇ؟ بۇنىڭغا ئالدىراپ جاۋاب بەرگىلى بولماس. ھەر ھالدا ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ساپاسىدىكى ئۆزگىرىشنى نەزەرگە ئېلىش مۇھىمدەك تۇرىدۇ. ئالىي مەكتەپتە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ستۇدېنتنىڭ چەتئاتاي ئۇيغۇر تىلى يېزىقىدىكى كلاسسىك مەنبەلەرگە چىشى پاتمايدۇ. مانا بۇ ھال «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ خېرىدار تاپالماي نېپىزلەپ كېتىشىدىكى سەۋەب. بەكرەك ئاختۇرسا، بۇنىڭ جاۋابكارى كاردىن چىققان ماۋارىپ قۇرۇلمىسى.

مۇھىت ئۆزگەردى، ئادەملەرنىڭ كاللىسى ئۆزگەرمىدى. بىز ئويلىنىش ۋە ئىجادىيەتكە گادايلىقمىز بىلەن تاشقى تەسىرلەرنىڭ قورشاۋىدا قالدۇق.

قايسىدۇر بىر كىتابنىڭ مۇقاۋىسىدىكى بىر سۈرەتنى كۆرگىنىم ئېسىمدە. بۇ سۈرەت مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى: بىر قانچە كىشى داق يەردە ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرۈۋاتقانىدى. ئۇلارنىڭ ئولتۇرغان يېرى بىر قارىسا بىرەر دالدەدەك كۆرۈنەتتى، بىر قارىسا ئۆينىڭ ئىچىدەك كۆرۈنەتتى، بىراق دېۋان ياكى ئورۇندۇق دېگەندەك نەرسىلەر يوق ئىدى. تېرىسى ۋە ئۆڭى قارامتۇل كەلگەن بۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئېكرانغا قاراپ تۇرۇشاتتى. كىتابنىڭ ئىچىدىكى ئىزاھاتقا قارىسام، ئۇلار ئاۋسترالىيىنىڭ تانا-مى قۇملۇقىنىڭ بىر چېتىدە ياشايدىغان يەرلىك خەلقلەر ئىكەن. ئۇلار غەرب پەن ـ تېخنىكىسىنىڭ بۇ ئاجايىپ مۆجىزىسىگە تىكلىپ، ئۆزلىرىدىن يىراق ئىقلىملاردىكى ئىشلارغا مەپتۇن بولۇشقانىدى. بۇ، غەرب مەدەنىيىتىدىكى ئىستېلاچىلىقنىڭ يەرلىك خەلق ئۆزى تاللىمۇالغان شەكىلده يۈرگۈزۈلۈشى ئىدى.

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى سوغۇق مۇناسىۋەت-

www.uyghurkitap.com

لەر ئۇرۇشىنى ئاخىرلاشتۇردى. ئامېرىكا قاتارلىق غەرب دۆلەتلەرى پۈرسەتنى چاڭ تۇتۇپ كاپىتالىستىك ئىقتىسادىي سىستېمىنى دۇنياۋى مىقياسقا كېڭەيتىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدى. ئۇلار رايون، دۆلەت دائىرىسىدە چەكلەنگەن بارچە ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنى بىرلەشتۇرۇپ دۆلەت ياكى مىللەتتىن ھالقىغان دۇنياۋى ئىقتىسادىي سىستېمىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەكچى بولدى، شۇنىڭ بىلەن دۇنياۋىلاشتۇرۇش، بازار ئىقتىسادى، ئەركىن سودا قاتارلىق يېڭى چۈشەنچىلەر 21 ـ ئەسىر تەلەپلىرىگە مۇناسىپ ئىكى زامانىۋى ئەندازلار سۈپىتىدە بارلىققا كەلتۈرۈلدى. دۇنياۋىلاشتۇرۇش (全球化 — Globalogy) مەھەللىسى ئىقتىسادلارنى دۇنيا ئىقتىسادىغا قوشۇپ، ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇشتىن ئىبارەت. ھوللاندىيە مەدەنىيەتشۇناسى رېيىن .Tسىگېرس: «مەدەنىي سالاھىيەتىنىڭ مۇھىملىقى — ئەدەبىيات تەتقىقاتىدىكى يېڭى كۆزنىتىش بولۇشى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسىدە Arjun Appadurai ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەن ھالدا دۇنياۋىلىشىشنى مۇنداق چۈشەندۈردى:

«دۇنياۋىلىشىش بەش تەرەپنى، بەش خىل مەدەنىيەت يۈزلىنىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇلار دۇنياۋى مىقياستا بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كېتىدۇ. 1. نوپۇسنىڭ ئېقىپ يۈرۈشىدىن كېلىپ چىققان ئىرقىي سىڭىشىش. بۇ ئېقىپ يۈرۈش مۇنۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: ساياھەتچىلەر، كۆچمەنلەر، مۇساپىرلار، سەرگەردانلار ۋە ئىشلەمچىلەر؛ 2. دۆلەت ھالقىغان شىركەت ۋە ھۆكۈمەت باشقارمىلىرى ئىلگىرى سۈرگەن تېخنىكا ئالماشتۇرۇش بولۇپ، بۇ، زاۋۇت ۋە ئوسكۇنىلەرنىڭ يۆتكىلىشىدە كۆرۈلىدۇ؛ 3. پاي چېكى سودىسىدىكى مەبلەغنىڭ تېز ئايلىنىشىدىن كېلىپ چىققان پۇل مۇئامىلە بىرلىكى؛ 4. تەشۋىقات ۋاستىلىرىنىڭ ئۇنىۋېرساللىقى. بۇ، كۆرۈنۈش ۋە ئۇچۇرلارنىڭ مەركەزلىشىشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل يۈزلىنىشنى گېزىت، ژۇرنال، تېلېۋىزور، كىنو قاتارلىقلار

كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ؛ 5. ئائىلىنىڭ بىرەكلىشىشى، بۇ، بىر قىسىم نۇقتىئىنەزەرلەرنىڭ تارقىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ نۇقتىئىنەزەرلەر دۆلەتكە ئۇيغۇن ياكى دۆلەتكە قارشى ئالۋ فورمىسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. بۇ نۇقتىئىنەزەرلەر مۇنداق: «دېموكراتىيە، ئەركىنلىك، پاراۋانلىق، ھوقۇق قاتارلىقلار» («مەدەنىيەتنىڭ ئۆتۈشۈشى ۋە ئەدەبىي ئوبراز»، يۆدەييۇن، جالۋ خوي قاتارلىقلار تۈزگەن، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1999 ـ يىل يانۋار نەشرى.)

كومپيۈتېر ۋە خەلقئارالىق ئۇچۇر تورلىرى يۇقىرىقى يۇزلىنىشلەرنى بىۋاستە ئىلگىرى سۈرگەن ۋاستىلەردۇر. Internet غەربچە تەپەككۇر ۋە قىممەت سىستېمىلىرىنى جاھانىنىڭ ھەممە ياقلىرىغا ئومۇملاشتۇرۇپ، يەرلىك مەدەنىيەت ئېغىر خانىۋېرانلىققا دۇچ كېلىدۇ. بۇ ئەھۋال بىزدەك خەلقلەرنى تېخىمۇ قاتتىق ئەندىشىگە سالىدۇ.

شېكسپىرنىڭ دۇنياۋى تەسىرى نوقۇل شېكسپىر ئەسەرلىرىدىكى بەدىئىي كۈچنىڭ غەلىبىسى ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئىنگلىزلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، ھەربىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالەمشۇمۇل ئورنى شېكسپىرنى دۇنياۋى مىقياستىكى گىگانت سۈپىتىدە تونۇتقان. رۇسىيەلىكلەر پۈشكىننى رۇس مىللىي روھىنىڭ بايرىقى، دەپ تونۇپ ئىزچىل كۆككە كۆتۈرۈپ كەلدى. رۇسلاردا قۇدرەتلىك ھەربىي كۈچ بار، بىراق ئۇلار ئۇچۇن پۈشكىن كەم بولسا بولمايتتى. بۇگۈنكى كۈندە قازاقلار ئابايىنى، ئۆزبېكلەر ناۋائىنى مىللىي روھنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە جاھان مۇنبىرىگە ئېلىپ چىقىۋاتىدۇ. دېمەك، كىشىلەر دۇنياۋىلىشىش ئېلىپ كېلىدىغان تەرەققىيات پۇرسەتلىرىنىڭ ئىچىدە مىللىي ئۆزلۈككە يېتىدىغان خەۋپىنىمۇ سېزىشمەكتە. ئىقتىساد، سودا جەھەتتىكى رەھىمسىز رىقابەت ۋە تىنىمسىز يۈكسىلىش پائالىيىتى ئادەمگەرچىلىكنى يوقىتىدۇ، شۇنداقلا «غايە ۋاستىنى ئاقلايدۇ» قائىدىسى، مەقسىتىڭ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

توغرا بولسا ياخشى ـ يامان ۋاستىلەرنى قوللىنىشتىن باش تارت. ماسلىق لازىم، دېگەنلىك بولۇپ، بۇ غەرب سىياسىيونلۇقنىڭ ئاساسىي ئەنئەنىسى. بىر تەرەپتىن قارىغاندا، بۇ «ئۇرۇشنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ» تەدبىرىنىڭ ئاشكارا نامايەندىسى. 500 يىل ئىلگىرى ماكياۋللىي تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزكۇر قائىدە 20 ـ ئەسىردە سودا ساھەسىدە ئۇستىلىق بىلەن تەتبىقلىنىپ، 21 ـ ئەسىردە ئۆزىنىڭ ۋەھىمىلىك ئەۋجىنى نامايان قىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ.

21 ـ ئەسىر مىللىي مەدەنىيىتىمىز تېخىمۇ قاتتىق سىناقلارغا دۇچ كېلىدىغان ئەسىر. ئەلۋەتتە، بىز مول مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋە ئىجادىي روھقا ئىگە خەلقمىز. بىراق بىز ئۇلارنى ھېچقانچە قازمىدۇق.

ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى يىرىك سىياسىيون سامۇئېل خېنتىڭتون 21 ـ ئەسىردىكى ئۇرۇش ئىقتىسادىي ياكى ئالاقە فورمىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش بولماستىن، دەل مەدەنىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش، دەپ تەھلىل قىلىدۇ. مەدەنىيەت جەھەتتىكى قانۇنلۇق ئورنىنى يوقىتىپ قويغان مىللەت ھېچكىم قىزىقمايدىغان مىللەتكە ئايلىنىپ قالىدۇ، ھەتتا ئۇ ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى ۋەسىقىلىرىگە ئىگىدارلىق ھوقۇقىنى باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويىدۇ. ناۋائىي ۋە مىرزا ھەيدەرلەرنىڭ تار مىللىي تەۋەلىك غۇۋغالىرىغا دۇچ كېلىشى بۇنىڭ بىر دەلىلى ئەمەسمۇ؟!

خىرىس ۋە رىقابەت ئالدىمىزدا. نۆۋەتتىكى مەسىلە مىللىي ئۆزلۈك ئوبرازىنى قانداق ساقلاپ قېلىش ۋە تۇرغۇزۇشتىن ئىبارەت.

1999 ـ يىل دېكابىر

ئىجتىمائىي رېئاللىق ۋە بەدىئىي ئىنكاس

ئۆزى ۋۇجۇدقا كەلگەن دەۋرنىڭ روھىدىن مەلۇم دەرىجىدە دېرەك بېرەلەيدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇزېيلاردىن ئورۇن ئېلىپ كەلمەكتە ۋە كىشىلەرنىڭ ئەينى دەۋرنى چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىش رولىنى ئويناماقتا. سەنئەت تارىخىمىزدىكى ھەربىر نامايەندىمۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن مىللىي ئالاھىدىلىكنىڭ بىرلىكىنى سەنئەتنىڭ چىنلىق قانۇنىيىتى بويىچە ئۆز ۋۇجۇدىغا مۇكەممەل ھالدا مۇجەسسەم قىلغاچقا، ئالاھىدە زور قىممەتكە ئىگە بايلىق سۈپىتىدە قەدىرلەنمەكتە.

مەلۇمكى، سەنئەتنى چوڭقۇر مەزمۇن ۋە غايەت زور ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە قىلغان نەرسە چىنلىق، ئەلۋەتتە. ھازىرغىچە ئوتتۇرىغا چىققان ئەدەبىي ئېقىم ۋە مېتودلارنىڭ ھەرقايسىسى چىنلىققا نىسبەتەن ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە سادىق بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىچىدە رېئالىزمنىڭ چىنلىق دەرىجىسى ئەڭ گەۋدىلىك بولدى.

رېئالىزم ئۇزۇن يىللىق ئەنئەنىگە ئىگە ئالاھىدە فورمۇلانىڭ بىرى بولۇپ، ئۆزىدىن باشقا فورمۇلاغا ۋەكىللىك قىلغۇچى سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ تەبىئىتىدە قىسمەن بولسىمۇ ئۇنىڭ ئامىللىرى تېپىلىدۇ. ۋەھالەنكى، سەنئەتتە كۆچلۈك رېئالىستىك خاھىش بىلەن سۇغۇرۇلغان ئەسەرلەر خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار تۇرمۇشتىكى چوڭ ـ كىچىك تارىخىي جەريانىنى ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ جانلىق ئۇسۇل بىلەن ئىپادىلىگەچكە، ئۇرغۇپ تۇرغان ھاياتىي

www.uyghurkitap.com

كۆچمنى يوقاتماي كەلمەكتە. بۇنى قايسىبىر دەۋر، قايسىبىر مىل-
لەتنىڭ ئەدەبىياتى بولمىسۇن روشەن دەللىلەر بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

ناھايىتى ئۇزۇن تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن، مول قىممەتلىك
مىراسلارغا ئىگە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ روشەن مىللىي روھنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان رېئالىزم ئامىلىنى پەيدىنپەي راۋاجلاندۇرۇپ، ۋە-
كىل خاراكتېرلىك ئەسەرلەرنىڭ ئىلگىرى ـ ئاخىر ئوتتۇرىغا چىقە-
شى نەتىجىسىدە بەيىپ باردى. ھەتتا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە،
ئۇلگىلىك رول ئوينىغۇچى زور بىر تۈركۈم ئەسەرلەرنىڭ مەيدانغا
كېلىش باسقۇچىغىمۇ قەدەم قويدى. «10 يىل» لىق دەپسەندە بو-
لۇش، خاراب بولۇش پاجىئەسىنى باشتىن كەچۈرگەن ئەدەبىياتىمىز
يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان تىرىلىش، گۈللەپ ـ ياشناش
ئىمكانىيىتىگە مۇيەسسەر بولۇپ، سوتسىيالىستىك مىللىي شەكىل
ۋە مەزمۇنغا ئىگە، زامانىمىزنىڭ يېڭى روھى بىلەن تولۇپ تاشقان
نۇرغۇن ئەسەرلەر ۋۇجۇدقا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆزىگە
خاس ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە جۇشقۇن قەلبى بىلەن بىر قاتار ياخشى
ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان ئاپتورلىرىمىزنىڭ قو-
شۇلۇشى بىلەن سەنئەتكارلار سېپىمىز تېخىمۇ مۇنتىزىملاشتى.

ھازىرغىچە بارلىققا كەلگەن تارىخىي ۋە ھازىرقى تېمىلارنى
ئەكس ئەتتۇرىدىغان تۇرلۇك شەكىلدىكى يىرىك ئەسەرلەر ئەدەبىيا-
تىمىزنىڭ تېما جەھەتتىكى نەزەر دائىرىسىنىڭ ئۇزلۇكسىز تۇردە
كېڭىيىۋاتقانلىقىنى كۆرسەتتى. بۇ ـــ ئەدەبىلىرىمىزنىڭ ئۆزىگە
نىسبەتەن قاتتىق تەلەپ قويۇپ، مۇرەككەپ ھادىسىلەر بىلەن تولغان
قاينىاق ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا قارىتا يۇرەكلىك ھالدا ھەقىقەت كۆزى
بىلەن قاراپ، جاپالىق مېھنەت ۋە بىرقەدەر پىشقان بەدىئىي ماھارەت
ئارقىلىق، سەنئەت بىلەن تۇرمۇشنىڭ يېقىنلىقىنى ھەتتا بىرلىكە-
نى تەبىئىي ھالدا ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلە-
قىدىن ئايرىلمايدۇ.

ئەنە شۇلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى ـــ يازغۇچى زوردۇن سا-

بىردۇر. زوردۇن سابىر سەنئەتكە بولغان ساپ ۋە سەممىي مۇھەبـ
بىتى بىلەن جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەرخىل ئامىللىرىنى باشتىن ـ
ئاخىر ئۆزىنىڭ ئۆتكۇر كۆزەتكۈچى قەلىمىنىڭ ئوبيېكتى قىلىپ
كەلدى. شۇڭلاشقا ئۇ تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى قاتلاملىرىدىكى پۇتۇنـ
لەي يېڭى كىشىلەرنى — گۈزەل ۋە بەختلىك ھاياتنىڭ خوجايىنلىـ
رىنى، ساغلام يېڭى ئارزۇ ـ غايىگە ئىگە جۇشقۇن روھ بىلەن
ئىنتىلگۈچى ئەمگەكچىلەرنى، مەرپەتنى قىزغىن سۆيىدىغان يېڭى
ئەۋلادلارنى، ئۇلارنىڭ ۋاقىتلىق رىيازەت ئىچىدىكى پىغانلىرىنى ۋە
شۇ پىغان ئىچىدىكى يىمىرىلمەس ئىرادىلىرىنى، ئومۇمەن سوتسىـ
يالىستىك زامانىمىز مۇھىتىدىكى تۇرلۈك خاراكتېرگە ۋەكىللىك
قىلغۇچى كىشىلەرنىڭ پورتېرىتىنى تۇرمۇش ۋە سەنئەتنىڭ رەڭدار
بوياقلىرى بىلەن گىرەلەشتۇرۇپ سىزىپ چىقالىدى ھەمدە شۇ سەـ
ۋەب بىلەن ئۇنىڭ يارانقان ئەسەرلىرى جەمئىيىتىمىزنىڭ ئېگىز ـ
پەس تەرەققىيات يولىنىڭ بەدئىي خاتىرىسى بولالىدى.

سەنئەتنىڭ بۇرچى نوقۇل ھالدا تۇرمۇشنىڭ ئىجابىي تەرىپىنى
تەسۋىرلەشنىلا ئەمەس، بەلكى تۇرمۇشنىڭ تارىخىي تەرەققىيات يۆـ
نىلىشىگە توسالغۇ بولىدىغان پاسسىپ ئامىللارنى تەنقىدىي نوقتىئـ
نەزەر بىلەن چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت بۇ مۇھىم تەرەپنىمۇ ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ. تەنقىدىي رېئالىزمنىڭ يۇقىرى پەللىسى بولـ
غان 19 ـ ئەسىر ياۋروپا تەنقىدىي رېئالىزمى ۋە ئۇنىڭ كىشىلەرگە
مەلۇم ئاجايىپ رولى پاش قىلىش خاراكتېرىدىكى سەنئەتنىڭ جەمـ
ئىيەتنى تونۇتۇش ۋە ئۆزگەرتىشتىكى تۇرتكىلىك ئەھمىيىتىنىڭ
قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ.
بۇنى ھەقىقىي يوسۇندا چۈشەنگەن يازغۇچى زوردۇن سابىر سوتسىيا
لىستىك تەنقىدىي رېئالىزم يۆنىلىشىگە قاراپ مېڭىشنى ئۆزىنىڭ
ئىجادىيەت غايىسىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندۇـ
رۇپ، بۇ جەھەتتە نىسبەتەن زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى.
بىراق، ئىجتىماتلىق يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرنىڭ تۇرمۇش

قاينىمىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا ئىچكىرىلەپ كىرىشى يۇقىرىقى غەلىبىلەر بىلەن چەكلىنىپ قالمىدى. بەلكى ئۇنىڭ چارچىماس قەلبى تۇرمۇشنىڭ قېتىغا يوشۇرۇنغان، ئەمما كىشىلەر دىققەت قىلالمىغان تەرەپلەرگە دادىل يۇزلىنىپ، كىتابخانىلارنى يېڭى ھەقىقەت بىلەن تەمىنلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ يېقىندىن بۇيان ئېلان قىلىنغان «ئارچا ياپرىقى» پوۋېستلار توپلىمى، «ئايدىڭ كېچە»، «جىگدىلەر پىچىرلايدۇ»، «ئېھ، توپىلىق يول» قاتارلىق ھېكايىلىرى يۇقىرىقى دېگەنلىرىمىزنى ئىسپاتلايدۇ.

زوردۇن سابىر ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىنكى يېزىلاردا يۇز بەرگەن ئۆزگىرىشلەرنى يېزىش-تا، بىر تەرەپلىمىلىك بىلەن باي بولۇۋاتقان دېھقانلارنى يېزىشنىلا قوغلىشىپ كەتمەستىن، بەلكى ئىجابىي ئۆزگىرىشلەر ئىچىدە مەۋجۇت بولغان، ئىنچىكە، ئەمما مۇھىم سەلبىي مەسىلىلەرنى تېپىپ چىقىپ، مۇڭاپىق بەدىئىي يول بىلەن ئىنكاس قىلدى. بۇ ئەسەرلەر-دىكى ئىدىيىلەر يېڭى ۋە كۈچلۈك رېئال ئاساسقا ئىگە ھەقىقەت سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ روھىي زېمىنىدىن ئورون ئېلىپ، ئۆزىنىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى قىممىتى ۋە ئابرۇيىنى يەنە بىر قېتىم كۆر-سەتتى.

بۇ قېتىم ئۇنىڭ قەلبىي كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان يېڭى بىر مەسىلىنى جاكارلىدى. ئۇ بولسىمۇ، «تارىم» ژۇرنىلى-نىڭ 1985 ـ يىللىق 11 ـ سانىدىكى «ئۇنتۇمايمەن، گۈلسارە» ناملىق ھېكايىدۇر. ھېكايە زوردۇن سابىرنىڭ بۇنىڭدىن بۇرۇنقى تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەتلىرىدىن مەلۇم بولغان قاتمال ئادەت-لەرگە قارشى ئىسلاھاتچىل خاھىشىنىڭ راۋاجىنى ئۆزىگە تېما قىلى-غان بولۇپ، ناھايىتى كەڭ كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئۆزى سۈرەتلى-گەن خۇنۇك بىر قىسمىغا ئوقۇغۇچىلارنى تەنقىدىي پوزىتسىيە تۇ-تۇشقا ئۇندەيدۇ.

بۇ ھەقتىكى ھېس قىلغانلىرىمىزنى بىر پۈتۈن توغرا نۇقتىئە-

نەزەر سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، مۇكەممەل بولال-
ماسلىق ئېھتىمالىغا ناھايىتى يېقىن پىكىرلەر سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا
قويۇپ بېقىشنى خالايمىز.

يازغۇچىنىڭ ھېكايىدە ئېيتماقچى بولغانلىرى پەرقلىق ھالدا-
كى ئۇچ ئائىلە (گۈلسارە، نىجات، يېزىلىق پارتكوم سېكرىتارى
قاتارلىقلارنىڭ ئائىلىسى) ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاش بولمىغان شە-
كىلگە ئىگە مۇناسىۋەت ئەڭ گەۋدىلىك رول ئوينايدۇ.

گۈلسارە ۋە نىجاتلارنىڭ ئائىلىسى (ياكى ئەمەنجان ۋە جامال
شۇجىلارنىڭ ئائىلىسى) ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائىي ئورۇنغا
ئىگە، بېقىنىش ۋە بېقىندۇرۇش مۇناسىۋىتىدىكى ئىككى خىل ئائى-
لە. تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا، ھەر ئىككى ئائىلە ئوخشاشلا يېزا
ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، ئوخشاش قانۇ-
نىي ھوقۇق ۋە پۇقرالىق ھوقۇقىغا ئىگە ئائىلىلەردىن بولسىمۇ،
ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتە تۇزۇمى يولغا قويۇلۇشنىڭ ئالدى ـ
كەينىدىكى ئىككى ئائىلىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى جەھەتتىكى نىسپىي
پەرق ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچى سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەن
بولۇشىدەك تۇرلۇك ئەھۋاللار بۇ ئىككى ئائىلىنىڭ ماددىي ۋە مەن-
ۋى ھاياتىنى ئىككى خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلغان. ئىشلەپچىقى-
رىش مەسئۇلىيىتە تۇزۇمى يۈرگۈزۈلگەندىن كېيىنكى يەككە ئىش-
لەپچىقىرىش پائالىيىتى داۋامىدا، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچى
جەھەتتىكى تەكشىسىزلىك ۋە تەڭسىزلىك ئاممىلىرى تەدرىجىي
چوڭ پەرققە ئىگە بولۇش يۆنىلىشىگە قاراپ راۋاجلىنىپ، ئىقتىساد
ۋە تۇرمۇش جەھەتتىكى ئىككى خىللىقنىمۇ تەدرىجىي زورايتقان.
بۇ خىل ئىجتىمائىي ھادىسە گەرچە سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقى-
رىش تۇزۇلمە سىياسىتىنىڭ چەكلىشى تۈپەيلىدىن، ئۇلار ئوتتۇرا-
سىدىكى مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ زور سەلبىي راۋاجلىنىش باسقۇچىغا
ئېلىپ بارالمىغان بولسىمۇ، ئەمما تامامەن بولمىسىمۇ، قىسمەن
رەۋىشتىكى بېقىنىش ۋە بېقىندۇرۇش مۇناسىۋىتىگە ئېلىپ بارغان.

www.uyghurkitap.com

شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى ، بۇ ئەھۋال ھېكايىدىكى قەھرە-
مانلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى كۆڭۈلسىز ئاقىۋەتلەرنىڭ
مەنبەسى ۋە سەۋەبچىسىدۇر. بەلكىم بىز يازغۇچىنىڭ ھەل قىلماق-
چى بولغان ئىدىئال نۇقتىئىنەزەرىنى يۇقىرىقى ئىجتىمائىي مۇناسە-
ۋەت شەكلىگە باغلاپ مۇھاكىمە قىلساق خاتا قىلغان بولماسمىز.
ئۇنداق بولسا، رېئال مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان يۇقىرىقىدەك ئەھ-
ۋاللارنى بەدىئىي ئەدەبىيات مۇنبىرىگە ئېلىپ چىققان ئاپتور بىزگە
نېمىلەرنى دېمەكچى؟ بىزنىڭچە بولغاندا، يازغۇچىمىز يېزىلاردا يەك-
كە ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىەت تۇيۇمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن-
كى بارلىققا كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى،
ئۇلارنىڭ بایاشات، قۇۋناق تۇرمۇشقا پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن ئىنتىلە-
شى ۋە شۇ خىل ھایاتنىڭ قوينىدا بەختىيار كۇلۇمسىرىشى قاتارلىق
يېزا ساھەلىرىدە پەيدا بولۇۋاتقان، دەۋرىمىزنىڭ ۋە پارلاق تۇرمۇش
مۇھىتىغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان ئىجابىي ئەمەلىيەت ھەم يۇزلىنىش-
لەرنى قۇۋۋەتلەش بىلەن بىرگە، سەل قاراشقا بولمايدىغان، پەيدىن-
پەي ھالدا يېڭىدىن بىخلىنىۋاتقان بىر مەسىلىنى ئاشكارىلىغان.
ئۇ بولسىمۇ سوتسىيالىستىك يەككە ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمىنىڭ ئۆ-
سۈشى، بۇنىڭغا ماسلىشىپ يېزا ئىقتىسادىنىڭ يۇكسىلىشىگە ئەگە-
شىپ، كۆرۈلۈشكە باشلاۋاتقان ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈپ كېتىشىنىڭ
يوچۇن ۋە دەسلەپكى ئامىللىرىدۇر. بۇ ھەقىقەتەن ئىنچىكە كۆزە-
تىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئۆتكۈر كۆزلەر ئۈچۈن مانا مەن دەپ كۆرۈ-
نۈپ تۇرىدىغان، ئاجىزانە تەرىزدە ئومۇمىيۈزلۈك شەكىللىنىۋاتقان
ئەھۋال. شۇنداق بولسىمۇ، بۇنى ئېچىپ بېرىشكە قادىر بولالمغان
ئاپتورلىرىمىز ناھايىتى ئاز بولدى. ھازىرقى يېزىلارنىڭ قىياپىتە-
نى سەنئەتنىڭ چىنلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ئەتراپلىق ۋە توغرا
ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگەن ئەسەرلەر مەيدانغا كېلىپ تۇرغان بول-
سىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن باشقا كۆپ ساندىكى ئەسەرلەر ئوخشىمىغان
ۋەقە ھەم سۈژىت ئارقىلىق يەنىلا ئوخشاش بىر تېمىنى تەكرارلايدە-

غان ئورۇنسىزلىقلاردىن خالىي بولالمىدى. ئىجادىيەت تېما دائىرد-
سىنىڭ كەڭ بولۇشىغا نىسبەتەن ئەھمىيەت بېرىپ كېلىۋاتقان ئە-
دەبىلەرنىڭ بىرى زوردۇن سابىر بۇ جەھەتتە يەنە بىر نۆۋەت نەمۇنە
بولدى. ئۇنىڭ ئىنكاس قىلغانلىرى سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقد-
رىش تۈزۈمىنىڭ خاراكتېرى بىلەن ئالاقىدار بولغان، جىددىي
ئويلىنىشقا ۋە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىدۇر. سەنئەتكار
تۇرمۇش ئىچىگە يوشۇرۇنغان يېڭى ئالامەتلەرنى ئۆزىنىڭ دۇنيا
قارىشى ۋە شەخسىي تۈيغۇلىرى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈ-
رۈپ، كىشىلەرگە يېڭى نەرسىلەرنى تەقدىم قىلىشى كېرەك. شۇ
چاغدىلا ئۇنىڭ ياراتقىنى بەلگىلىك مۇجىزە خاراكتېرىگە ئىگە ئىجاد
بولالايدۇ. يازغۇچى زوردۇن سابىر دەل ئەنە شۇنداق قىلىشقا مۇۋەپ-
پەق بولالىدى.

ئەلۋەتتە، يازغۇچىنىڭ پىكرى يالغۇز يۇقىرىقىنىڭ ئۆزىلا ئە-
مەس. يەنە ئۇنىڭغا يانداش بولغان كىشىلىك ھاياتتا تېخىچە ساقلان-
غان بىر قىسىم كونا پىسخىك ئادەتلەر، مەرىپەتسىزلىكتىن كېلىپ
چىققان نادانلىقلار ۋە شۇ سەۋەبتىن مۇقەررەر يوسۇندا بولۇپ تۇرۇ-
ۋاتقان كۆڭۈلسىزلىكلەر توغرىسىدىكى تەنقىدىي پىكىرلەرمۇ بار.
بۇمۇ ھېكايىنىڭ تۈپكى ئىدىيىسىگە مەنسۇپ ئاساسلىق نۇقتىلاردىن
بولۇش بىلەن دىققىتىمىزنى تارتىدۇ. بۇ ھەقتىكى چۈشەنچىمىزنى
كونكرېتلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھېكايىدىكى قەھرىمانلار ھەققىدە توخ-
تىلىش زۆرۈر.

ھەممىگە مەلۇمكى، ھەر قانداق ئەسەر مەلۇم نەرسىنى مەدھە-
يىلەيدۇ. زىددىيەتلىك تۇرمۇشنىڭ مەھسۇلى ۋە تونۇشتۇرغۇچىسى
بولغان سەنئەتمۇ قانداقتۇر بىر خىل ئىجابىيلىق بىلەن سەلبىيلىك
ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە كۆرەشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ھەمدە
مەلۇم بىر تەرەپنىڭ غەلىبىسى ۋە مەغلۇبىيىتى ئارقىلىق ئىدىيىنى
ئېچىپ بېرىدۇ. ۋەھالەنكى، شۇ زىددىيەتلىك ئىككى تەرەپ ئۆزىگە
ۋەكىللىك قىلغۇچى پېرسوناژلارنى ۋاستە قىلماي تۇرۇپ كونكرېت-

لىق ۋە روشەنلىككە ئىگە بولالمايدۇ.

ئەمدى بىز ھازىر كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ھېكايىنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، ئۇنىڭدىكى پېرسوناژلار ئوبرازى ئانچىمۇ كۆپ ئەمەس، بەلكى بىرقانچىدىن ئىبارەت بولۇپ، ھېكايىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئىخچاملىققا ۋە مۇكەممەللىككە ئىگە قىلغان.

ئەسەرنىڭ قەھرىمانى — گۈلسارە بىزدە ناھايىتى چوڭقۇر ھېسداشلىق قوزغىغان بىر يېزا قىزىدۇر. تەبىئەت ئۇنىڭغا كونىراپ ياماق چۈشكەن ئاددىي سەھرا كىيىمىمۇ يوشۇرۇپ قالالمىغان ساددا ۋە پەرداز سىز گۈزەللىكىنى ئاتا قىلغان بولۇپ، بۇ خىل گۈزەللىك ئۇنىڭ مەسۇم قەلبىگە سىڭىپ كىرگەن مۇلايىملىق، ئۈياتچانلىق ھەمدە ساددىلىق بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن ئىتائەتچانلىقتىن ئىبارەت پىسخىك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن بىرلىشىپ تېخىمۇ ژايىغا يەتكەن. لېكىن ئەنە شۇنداق فىگورىغا ئىگە، ئەنە شۇنداق خۇلقلىق ئىگە پاك قىزنى ئۆستۈرگەن زادى قانداق ئائىلە، زادى قانداق شارائىت؟ يازغۇچى بۇ سوئالىمىزغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن بىزنى ئۇرۇمچىدىكى بىر ئالىي مەكتەپنى تېخى يېڭىدىن پۈتتۈرۈپ كەلگەن نىجات ھەمدە گۈلسارە ۋە ئۇنىڭ ئاتىسى ئەمەنجانلار (بۇلار ئازراق ۋاقىت بۇرۇن تونۇشمايدىغانلاردىن ئىدى.) ئولتۇرغان خادىكقا ئەگەشتۈرۈپ، «پاكار جىگدىلەر ئارىسىدا مۇساپىر مومايدەك مۇڭلۇنمەڭ» تۇرغان، كومىلاچ تاملىق مىسكىن، غېرىبانە ئۆيگە باشلاپ كىرىدۇ. بۇ يەردە يەنە گۈلسارەنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇنىڭ يۇز ـ كۆزلىرىنى كىر بېسىپ كەتكەن بەش ئۇكىسىنى ئۇچرىتىمىز. شۇنداقلا بىز بۇ ئائىلە كۆرۈنۈشىنىڭ گۈزەل قىز گۈلسارە بىلەن ئىنتايىن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ قالغانلىقىنى سېزىمىز. ئاپتورنىڭ ئېچىنىش ھېسسىياتى بىلەن تولغان قەلىمى ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ئېنىق لىققا ئىگە قىلىدىغان تۇرلۇك رەڭدىكى ئېپىزوت بويالقلىرىنى بېرىشى داۋامىدا، خىلۋەتتىكى بۇ كىچىككىنە ئائىلىنىڭ مەدەنىيەت نۇرىدىن مەھرۇم بولغان بىر ساۋاتسىزلار دۇنياسى ئىكەنلىكى ئايان

بولمدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇلارنىڭ كۈندىلىك ئىستېمالى ئۈچۈن «يېرىك ۋە تەمسىز» زاغرا نېنى ۋە چامغۇر ـ پۇرچاقسىز ئېشى ھەر ھالدا بار بولسىمۇ، ئەمما باشقىلارغا قارىغاندا، بەربىر قەرز-دىن قۇتۇلالماسلىقتەك غۇربەت تۇرمۇشنىڭ قۇچىقىدا ياشايدۇ. ھەتتا يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان روزى ھېيتىنىڭ داغدۇغىسى ۋە ئاسايىشلىرىمۇ ئۇلارغا نېسىپ بولمىغان. بۇ يېتىشسىزلىك بالىلار-نىڭ ئوقۇشتىن قېلىشىغا سەۋەب بولىدۇ. «باشقىلارنىڭ بالىلىرى پاكىز، توق؛ ئۇلار كىچىك تۇرۇپلا چەت تىل، ئىلىم ـ بىلىم ئۆگەنمەكتە، تەبىئەت، جەمئىيەت سىرلىرىنى بىلىشكە قىزىقماقتا. سېنىڭ مۇنۇ توپىغا مىلەنگەن يالىڭاچ بالىلىرىڭ بولسا نان غېمىدە، ئۇلارنىڭ مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرى مايلىق ئىسسىق تاماققا ئىنتىزار. ئۇلار ياخشى كىيىنىشنى، سايراھەت قىلىشنى، ئويۇن كۆرۈشنى ئارزۇمۇ قىلمايدۇ. بەخت مانا مۇشۇلارغا تازا زۆرۈر ئىدى. لېكىن، قېرىشقاندەك بەخت بۇلاردىن باتىنۋالغان» دەپ ئويلايدۇ يەنە بىر قەھرىمان نىجات خۇرسىنىش بىلەن. شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئاشۇ خىل تۇرمۇشقا قانائەت قىلىشقان، كۆنۈپ قېلىشقان. ئەسلىدە، ئۇلار زىننەتلەنگەن، ئازادە ئۆيدە ئۆلتۇرۇپ ئۆز بەختى-نىڭ پەيزىنى سۈرۈشنى ئويلىشى، ئۇنى قولغا كەلتۈرۈشمۇ كېرەك ئىدى. لېكىن ئەمەنجان ئائىلىسىدىكى يۇقىرىقىدەك ساۋاتسىزلىقتىن كېلىپ چىققان ساددىلىق ۋە نادانلىق، مۇلايىملىق ۋە ئىتائەتچانلىق ئۇنچىلىك روھىي تىلەك ۋە قۇدرەتنىڭ بۇلۇشىنى چەكلىگەن ئەمەسمىدى؟ گۈلسارە — مانا شۇ ئائىلىنىڭ قىزى يەنى ئىلىم دۇنياسىدىكى بۈيۈك يېڭىلىقلار كىشىلەرنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، تېخىچە مەنسۈى نامراتلىقنىڭ قۇلى بولۇپ قالغان ئەمەنجان ئائىلىسىنىڭ قىزى. «بۇ قىزنى قانداقمۇ ئۆي ئىشى، ئېتىز ئىشىغا زايە قىلغىلى بولىدۇ؟ بۇنداق چىراي، بۇنداق گۈزەللىك ئوقۇشقا، سەھنىگە، مىللىتىمىزنىڭ شان ـ شەرىپىگە سەرپ قىلىنىشى لازىم ئىدى. ئىست، زايە

قىلىپلا ئاكا!» دەيدۇ نجات يەنە.

نجات — يېڭىدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەن ھېسسىياتچان، خەيرلىك ئىشلارغا ئامراق، ئوچۇق ـ ئاشكارا پىكىر قىلىدىغان، ئاق كۆڭۈل ستۇدېنت. ئۇنىڭ 80 ـ يىللاردىكى ياشلارغا خاس ئىلغار ئىسلاھاتچىلىق روھى بار بولۇپ، مەرپەتسىزلىك ۋە خۇراپىيلىقنىڭ زىيىنىنى ھەقىقىي تۇردە چۈشىنىپ يەتكەن. شۇڭلاشقا ئۇ ئاشۇ خىل تەقدىرگە مەھكۇم بولغۇچىلارغا (مەسىلەن، گۈلسارەنىڭ ئۆيىدىكىلەرگە) چەكسىز ئېچىنىش ۋە ھېسداشلىق نەزەرى بىلەن قارىيالايدۇ.

نجات تۇنجى قېتىملىق ئۇچرىشىشتىلا گۈلسارەنىڭ لاتاپىتىنى، ھەتتا غۇبارسىز روھىي گۈزەللىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئاشۇ تەڭداشسىز گۈزەللىكى بىلەن نادانلىق، نامراتلىق چاڭگىلىدىكى تۇتقۇن ئىكەنلىكىنىمۇ تونۇپ يېتىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، نجاتنىڭ يۈرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا بۇ قىزغا بولغان ساپ كۆيۈنۈش ھەمدە تەگسىز خىياللار ئۇيقۇسىزلىقلارغا گىرىپتار قىلغۇچى سىرلىق تۇيغۇ پەيدا بولىدۇ. بۇ تۇيغۇ — ئەلۋەتتە، مۇھەببەت ئىدى. مانا بۇ مۇھەببەت نجاتتا قىزنى مەلۇماتلىق قىلىش ئىستىكىنى ئويغىتىدۇ.

لېكىن، نجاتنىڭ بۇ خىل خەيرىخاھ، غايىچان ئىدىيىسى ئۇنىڭ 100 مىڭ يۈەنلىك ۋەجى بار ھەشەمەتلىك ئائىلىسىدىكى نوقۇل بايلىق قوغلىشىشتىن ئىبارەت شەخسىيەتچىلىك زاۋالىدا پارلاق بىر شولىغا ياكى تولىمۇ يېگانە بىر مەسلەككە ئايلىنىپ قالىدۇ. نجاتنىڭ دادىسى جامال شۇجى پارتىيە ئەزاسى ھەم ياچېيكا سېكرېتارى بولۇپ، باي بولۇش سىياسىتىنىڭ كۈچىدىن راسا بەھرىمەن بولغان، تۇرلۇك تەقدىرنامىلەر، تۇرلۇك ماددىي بۇيۇملار بىلەن مۇكاپاتلانغان كىشىدۇر. ۋەھالەنكى، نجاتنىڭ ئۆزىمۇ پارتىيە ئەزاسى. ئەمما بۇلارنىڭ ئىدىيىسىدە خېلى زور پەرقلەر بار. جامال شۇجى كەنتتىكى «300 مىڭ، 500 مىڭ، 1 مىليون

يۇەنلىك پۇلى بار دېھقانلارغا يېتىشۇبلىش، ئۇلاردىن ئۆتۈپ كېـ
تىش» نى ئويلايدۇ يۇ، ئەمەنجانغا ئوخشاش تېخىچە بېيىيالمايۋاتـ
قانلارغا يار ـ يۆلەك بولۇپ، ئۇلارنى يېلىك ـ يالىڭاچلىقتىن
قۇتۇلدۇرۇشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمايدۇ. نىجات دادىسىنىڭ
باي بولۇش يولىدىكى باشلامچىلىقىنى قوللاش بىلەن بىرگە، زاغرـ
دىن، قەرزدىن قۇتۇلالمىغان دېھقانلار بىلەن كارى بولمايدىغان تار
مەنپەئەتچىلىك ئىدىيىسىگە كەسكىن رەددىيە بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن
بىرگە «پارتىيە ئەزاسىنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى پۈتۈن دۇنيادىكى
ئەمگەكچىلەرنى ئازاد قىلىپ، دۇنيادا كوممۇنىزمنى ئەمەلگە ئاشۇـ
رۇش» ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ، بېيىيالمىغان دېھقانلارغا ئالاھىدە
غەمخورلۇق قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئاكتىپ تەشەببۇس قىلىدۇ.
شەخسەن نىجاتنىڭ ئۆزىمۇ ئەمەنجاننىڭ ئائىلىسىگە ھەر جەھەتتىن
يار ـ يۆلەك بولۇشنى خۇشاللىق ۋە بەخت ھېس قىلىدۇ.

جامال شۇجى نىجاتنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە، دادىل ۋە توغرا
پىكىرلىرىگە زوقلىنىدۇ، قايىل بولىدۇ، نىجاتنىڭ مەسلىھەتلىرى
جامال شۇجىنى ئىنتايىن خۇشال قىلىدۇ. جامال شۇجى ھەتتا
ئۆزىنىڭ پارتىيە ئەزالىقىدىن، سېكرىتارلىق ھوقۇقىدىن پەخىرلـ
نىش بىلەن بىرگە، ئوغلىنىڭ كەلگۈسىدە «ۋىلايەتكە، ئاپتونوم
رايونغا باشلىق» بولىدىغانلىقىنى ئارمان قىلىش بىلەنمۇ پەخىرلىنـ
دۇ. كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، جامال شۇجىنىڭ پارتىيە ئەزالىق ئىمـ
تىيازىغا ئىگە بولۇشتىكى مۇددىئاسى ھوقۇق ۋە مەنپەئەت بىلەن
زىچ باغلانغان. بۇ يەردە بۇ ئاتا ـ بالىلارنىڭ ھەر ئىككىسى كومۇـ
نىست بولۇشتەك ئوخشاشلىققا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىسـ
تىلىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقى سېزىلىدۇ: جامال شۇجىنىڭ دۇنيا
قارىشى قاتمال كونا ئىدىيىلەر بىلەن رېئاكسىيىلىشىپ، ھوقۇقپەـ
رەسلىك، تار مەنپەئەتچىلىك خاراكتېرىنى ھاسىل قىلغان. شۇڭا
ئۇ ھەمىشە ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي غەرىزى ئۈچۈنلا ئىمكانىيەت ئىزدەيـ
دۇ. نىجات بولسا دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا

www.uyghurkitap.com

هەقىقىي كومموئنىزملىق خاھىش بىلەن بىرقەدەر ئەتراپلىق پەننىي ۋە مەدەنىيەت ئاساسى بىرلىشىپ كەتكەچكە، ساغلام كوللېكتىۋىزملىق روھى، ئىزچىل تۇردىكى يېڭىلىق يارىتىش روھى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ھەق بىلەن ناھەق، راست بىلەن يالغانىنى ئارىلاشتۇرۇۋەتمەي ئەركىن ئويلاشقا، ئەركىن سۆزلەشكە دادىل جۇرئەت قىلالايدۇ.

جامال شۇجى نجاتنى تېخىمۇ پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئۆز خاھىشىدىكى مۇناسىپ بىر قىزنى — خىزمىتى بار بىر قىزنى ئىزدەيدۇ، ئاخىرىدا ئۆزىگە ئوخشاش ئىمتىياز ۋە ئىقتىدارقا ئىگە بولغان يېزىلىق پارتكوم سېكرېتارىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغان قىزىنى لايىق تاپىدۇ. نەتىجىدە، جامال شۇجىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر (ئەلۋەتتە، نجاتمۇ بار) يېزىلىق پارتكوم سېكرېتارىنىڭ ئۆيىدە كەچ كۆلەمدە مېھمان بولىدۇ.

نجات بۇ يەردىمۇ بىر تەڭسىزلىكنى — جامال شۇجىنىڭ بولغۇسى «قۇدىسى» تەرىپىدىن چاقىرىلغان پېشقەدەم مۇقامچىلار بىلەن يېزا كادىرلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى جەھەتتىكى زور پەرقىنى كۆرىدۇ. نجاتنىڭ مۇقامچىلارغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە كۆيۈنۈشلىرى جامال شۇجىنىڭ ئەقلىگە سىغمايدۇ. نجات يەنىلا ئۆزىنىڭ ئىرادىسىدە چىڭ تۇرۇپ، دادىسىغا مۇنداق كەسكىن سوئاللارنى قويىدۇ:

« — نېمىشقا سېكرېتارلار يوقسۇل دېھقانلار بىلەن دوست — ئاغىنە بولالمايدۇ، نېمە ئۈچۈن ئەمىلى بارلار ئەمىلى يوق پۇقرالار بىلەن دوست بولۇپ مېھماندارچىلىق قىلىشمايدۇ، تەڭسىزلىكنى پارتىيە ئەزالىرى تۇگەتمەسە يەنە كىم تۇگىتىدۇ، دادا؟»

دېمەك، ئاتا — بالا كوممۇنىستلارنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقىدىكى ئوخشىماسلىقلار ئەنە شۇلار. يەنە شۇنى ئالاھىدە قىستۇرۇپ ئۆتۈش كەرەكى، جامال شۇجىنىڭ نجات بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە جامال شۇجى تولىمۇ سىپايە ۋە ئىلمىي بولۇپ گەۋدىلەنسىمۇ،

ماهىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. بۇ — ئۇنىڭ ئۆز شوپۇرى ئېلەككە قىلغان مۇئامىلىسىدىن ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇمدۇر.

نىجات گۇزەللىكنى سۆيىدۇ. ئۇ، تەبىئەتنىڭ سېخىي ۋە ھىمەتكار قولى بەرگەن تەبىئىي گۇزەللىكنى ئۆزىگە يىغقان يېزا قىزى گۇلسارەنى چىن دىلىدىن سۆيىدۇ. ئۇنىڭ گۇلسارەگە بولغان سەمىمىي ئەقىدىسى دادىسىنىڭ مەنپەئەت ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى پىلانلىرىنى قەتئىي رەۋىشتە رەت قىلالايدۇ. ئۇ، ئادەملەرنىڭ كىشىلىك ئورنى ۋە ھوقۇقىنى ئىستىخىيىلىك ھالدا دەرىجىگە ئايرىغۇچى كىشىلەرنىڭ ھەر خىل سۆز - چۆچەكلىرىدىن قورقماي، ئالىي مەلۇماتلىق ستۇدېنت بولۇش سۈپىتى بىلەن يېزىنىڭ خىلۋەت قۇچىقىدا نەزەردىن ساقىت قالغان سەھرا گۇلىنىڭ پەزىلەتلىرىنى كۆرۈپ يېتىپ ياخشى كۆرۈشكە ئىنتىلەلىدى. شۇڭا ئۇ فېئودال خۇراپاتلىقنىڭ كۆزلىرى تەرەپ - تەرەپتىن تىكىلىپ تۇرغان مۇھىتتىكى ئادالەتلىك سۆيگۇنىڭ مەردانە ئىسيانكارى. موھتاجلىق تۇپەيلىدىن بىلىمسىز قالغان ساددا قىز گۇلسارەمۇ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى پاكلىقنىڭ كۇچى بىلەن ئۇياتچان، ئىزتىراپلىق سۆيگۇسىنى نىجاتقا بېغىشلايدۇ. ئەپسۇسكى، جامال شۇجى نىجاتنىڭ ئەركىن مۇھەببىتىگە يول قويماسلىق ئۇچۇن گۇلسارەنى زورلۇق بىلەن خۇپىيانە ھالدا ئۆز شوپۇرى ئېلەككە چېتىپ قويىدۇ. دېمەك، ئۇلارنىڭ بۇ قىممەتلىك مۇھەببىتى جامالنىڭ جاپاكەش، پۇلسىز كىشىلەرنى پەس كۆرۈش (مەسىلەن، ئەمەنجاننى «ھەق دېمەيدىغان دىۋانە، كېپەنگە كىرمىگەن مۇردا» دەپ ھاقارەتلەيدۇ)، دائىم بايلىق ۋە ئابرۇي قوغلىشىش ئىدىيىسىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشى، بىر - بىرىنىڭ ۋەسلىگە قەتئىي رەۋىشتە ئىنتىلىشى بۇگۇن ئۇچۇن ئېيتقاندا، پۈتۈنلەي ھەقلىق ئىدى. بىراق ئۇ شەخسىيەتچىلىك مۇھىتىدا گويا كى بىر خەۋپلىك ئامىلغا ئايلىنىپ، ھېسسىيات، ئىلھامغا تولغان يۇمران قەلبلەرنى دەھشەتلىك بىر زەربىگە ئېلىپ بارىدۇ.

نىجات ئۆز ئوغلىغا رەھىمسىزلىك قىلغان دادىسىغا مۇنداق دەيدۇ: «ھەقىقىي ئىنسان باشقىلارنىڭ ئارزۇسى قانغاندا خۇشال بولىدۇ. بولۇپمۇ، كوممۇنىستلار شۇنداق». مانا بۇ — نىجاتنىڭ ئۆز مۇھەببىتىگە ئازاب ۋە پاجىئە كەلتۈرگەن، ئىستىلى ساپ بولمىغان دادىسىغا بەرگەن جاۋابى، 80 ـ يىللاردىكى ئىلغار ياشلار-نىڭ ئارزۇسى ۋە خىتابى. نىجات ئۆز ئىنتىلىشلىرىگە سىپايە توس-قۇنلۇقلار بىلەن يول قويمىغان ئائىلىسىدىن خوشلىشىپ چىقىپ، گۈلسارەنى ئېلىپ قالغان يۈرتىغا قاراپ شۇنداق دەيدۇ:

«خەير ـ خوش، ئۇنتۇمايمەن، گۈلسارە!»

توغرا، بىز گۈلسارەنىڭ خۇنۇك تەقدىرىنى، جامالدەك ئادەملەر تەرىپىدىن چۈشىنەلمەي، قەدىرسىزلەنگەن، باشقىلارنىڭ ئالقىنىغا مەجبۇرىي تاشلاپ بېرىلگەن يۈرىكى، پىغانلىق كۆز ياشلىرىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، بىر تۇغقانلىرىنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك.

بىز كۆرگەن ساۋاتسىزلىقلار، شۇ تۈپەيلى كېلىپ چىققان نادانلىقلار، ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكلەر ھەممە كۈچلەر ئىلىم ـ پەنگە، كەلگۈسىگە يۈزلىنىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا بىر تراگېدىيە. ھازىرقى ۋەزىيەتتە مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بارلىق كىشىلەرنىڭ، جۈملىدىن ھېكايىدىن بىز كۆرگەن بالىلارنىڭ يۈرە-كى گۈزەل ئەتە ھەققىدىكى ئۈمىد ـ ئارزۇلار بىلەن سۇغىرىلىشى لازىم.

ئەدىبنىڭ كۆزى بىر پۈتۈن ئايلىنالايدىغان نۇرلۇق رازۇبد چىرىغىغا ئوخشاش بولۇشى كېرەككى، ھەرگىزمۇ ئۆز دائىرىسىنىلا يورۇتىدىغان تۇرغۇن ستولبا چىرىغىغا ئوخشاپ قالماسلىقى كې-رەك. شۇنداق بولغاندىلا كىتابخانلارغا ئەڭ يېڭى نەرسىلەرنى ھېس قىلدۇرالايدۇ. يازغۇچى زوردۇن سابىر تۇرمۇشىمىزدىكى بىر قە-سىم تراگېدىنىڭ ئامىللارنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن بايقاپ، ئۇنى ئاز ـ تولا بەدىئىي بوياق بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن دىداكتىكا بىلەن

ئەمەس، بەلكى تەسىرلەندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۆز پىكىرلىرىنى قويۇق پوئېتىك تۇس ئالغان تىل سەنئىتى بىلەن ئىپادىلىدى. ئۇنىڭ بىز كۆرۈپ ئۆتكەن «ئۇنتۇمايمەن، گۈلسارە» ناملىق ھېكايىسى، بۇگۈنكى تەڭقىدىي رېئالىزملىق ئەدەبىياتىمىزدىن نەمۇنىلىك ئەسەر سۈپىتىدە ئورۇن ئېلىشقا مۇناسىپ. بىزنىڭ بۇ ھېكايىنى كۆرۈپ جامال شۇجىدەك كىشىلەرگە شۇنداق دېگۈمىز كېلىدۇ: ئادەم جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىيلىقنىڭ يارىتىقۇچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ھاياتىتىكى بارلىق ئەۋزەللىكلەردىن بەھرىمەن بولۇش بىلەن بىللە، بەختسىزلىكلەرنىڭمۇ جاۋابكارى بولۇشى لازىم.

1985 ـ يىل ئاۋغۇست

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۆتكۈردىن بوشلۇققا قاراپ...

بىر قىسىم مەتبۇئاتلاردا، ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى دەۋردىكى 40 يىلى ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزىدىغان ماقالىلەرنى ئۇچراتماقتىمىز. ئوبزورچىلار بۇ ھەرخىل رەڭ ۋە ھەرخىل قىسمەت بىلەن تولغان 40 يىللىق جەريانىنى ئەسلىشىپ، قولغا كەلگەن نەتىجىلەرگە تەنتەنە قىلماقتا. ھەر ھالدا زامانىمىزدىكى ئىمتىيازلىق ئوبزورچىلارنىڭ ئېستېتىك ئۆلچەملىرى ۋە تەشەببۇسلىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز. تەبىئىيكى، بۇنداق چاغدا سەنئەت ئۇچۇن ئاز ـ تولا بەدەل تۆلەۋاتقان بىر كىتابخانىنىڭ قەلبىدە تەسىرات ۋە پىكىر ئويغىناماي قالمايدۇ. ئاۋازىم ئۆزگىچىرەك بولسىمۇ، زەپەر شادلىقى بىلەن تولۇپ تاشقان چۇقان ـ سۇرەنلەرگە ئۇن قوشقۇم كەلدى.

مېنىڭچە، مەلۇم بىر دەۋرنىڭ ئەدەبىياتىغا باھا بېرىشتە، سانىنىڭ رولىنى كۆپ تەكىتلەشكە بولمايدۇ، بۇ مۇقەررەر ھالدا بىزنى سەنئەتنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتىدىن يىراقلاشتۇرۇپ قويىدۇ. ئەدەبىيات ـ سەنئەت تارىخىدا شۇنداق ھادىسىلەرمۇ بولىدۇكى، ھەقىقىي بىر پارچە ئەسەر ھەجمى ۋە تۇرىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر ئەسىرلىك، ھەتتا بىر قانچە ئەسىرلىك تارىخنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ تۇرالايدۇ. بىزدىكى «تۇرا قوشىقى» بۇنىڭ تىپىك مىسالى، سەنئەتنىڭ ھاياتى سۇپەت بىلەن كۆزگە تاشلىنىدۇ. ناۋادا بىرەر مىللەتتە بۆسۇش خاراكتېرلىك ئەدەبىيات مەيدانغا كەلدى دېيىلسە، بۇ ئەلۋەتتە، ئۇنىڭدىكى سۇبيېكتىپ بىلەن ئوبيېكتىپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قارىتا ئېيتىلغان. ئەدەبىياتنىڭ ھاياتىي كۈچى ئىدىيىۋى سىستېما،

ئېستېتىك قاتلام ھەر ئىككىسىنىڭ ئورگانىك بىرلىكىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇيغۇر يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ چوڭ گەۋدىسى بىلەن بىزنى خۇشال قىلىدۇ. بىز ئۇنىڭ سان بىلەن پۈتكەن توقۇلما ۋە مۇسكۇللىرىدىن ئۆزگىچە ئېستېتىك دۇنيانى تاپالايمىز. مارك-سىزملىق ئېستېتىكا بۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئوبيېكتىپ ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا يۇزلەندۇرۇپ، ئەخلاقىي ۋە ئىجتىمائىي تېمە-لار بىلەن سۇغىرىلغان ھادىسىۋى ئەسەرلەر (ۋەقەلەر تەسۋىرى ئاساس قىلىنغان ئەسەرلەر) كۆپلەپ بارلىققا كەلدى. تۇرمۇشنىڭ نەق ھادىسىلىرى ژانىر جەھەتتىن بىرقەدەر تەرەققىي قىلىشقا باش-لىغان بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ ئوبيېكتى بولدى. ۋەھالەنكى، بىز ئەدەبىياتنىڭ قاتلىمىدا روشەن ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەنكەنمىز، ئۇنى تەتقىق قىلىشنىڭ يېڭى ۋە جانلىق مېتودىنى يارىتىشىمىز كېرەك. ئەمما بىزدە تېخى ئەدەبىي تەنقىدتىكى مېتو-دولوگىيە مەسىلىسى ھەل بولغىنى يوق.

شۇنى تەكىتلەپ ئۆتمەي بولمايدۇكى، 40 يىللىق ئەدەبىياتنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، كېيىنكى 10 يىلنى ئالاھىدە مەنۇنىيەت بە-لەن تىلغا ئالىمىز. ئىجتىمائىي تۇرمۇشىمىزدا زور تارىخىي ئەھمە-يىتكە ئىگە بولغان بۇ بۇرۇلۇش دەۋرنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى ئىسلاھاتتىن ئىبارەت بولدى. سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنىڭ رولە-دىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سۇبيېكتىپ ھالەت پۈتكۈل بىر دەۋرنىڭ ئوبيېكتىپ ھالىتىنىڭ تۆرەلمىسىدۇر. پىسخىك قۇرۇلمىنى ئۆز-گەرتىپ، ئۇنى دۇنياۋى ۋە زامانىۋى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئىس-لاھاتنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولدى. بۇ دەۋردىكى ئەدەبىيات ئۆزىنىڭ ئورنى ۋە رولىغا مۇناسىپ ھالدا ئادەمگە، تۇرمۇشقا بولغان بىر قەدەر ئىنچىكە پوزىتسىيە بىلەن كىشىلەرنىڭ مۇرەككەپ پسىخىك كەيپىياتىنى ۋە مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلىدى. ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىن مەلۇمكى، يۇقىرى بەدئىيلىك ۋە مول ئىدىيىۋىلىككە ئىگە ئەسەرلەرنىڭ كۆپلەپ بارلىققا كېلىشى ئىجتىمائىيەتتىكى بۇ-

www.uyghurkitap.com

رۇلۇشنىڭ بېشارىتى. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەدەبىيات (نوقۇل هالدا ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئۆزىلا كۆزدە تۇتۇلمايدۇ) نىڭ باش قەھرىمانى خەلق. روشەنكى، بۇ ئەملىيەتتە خەلقنىڭ روھىدىكى جانلىنىشنىڭ بېشارىتىدۇر. ئاخىر تەلەپچان، ئۆتكۈر نەزەرلىك كىشىلەر ئارزۇ قىلغان يېڭى مەنزىرە — ئاپتور كىتابخانىنىڭ ئىجادچانلىقىغا هۆكۈمەت نەزىرى بىلەن قارايدىغان، كىتابخانىمۇ ئاپتورغا قارىتا يۇقىرى ئېستېتىك تەلەپ بىلەن مۇئامىلە قىلالايدىغان، سەنئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە بولغان بىر قەدەر چوڭقۇر تونۇش بارلىققا كەلگەن ئېستېتىك هالەت شەكىللەندى. نەتىجىدە، بەدىئىي ئىپادىلەشنىڭ شەكىللىرى كۆپ خىللاشتى.

ئاددىي بىر پارچە ماقالە ئارقىلىق پۈتكۈل بىر دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ كەيپىياتىنى باهالاش قىيىن. مەن 80 ـ يىللاردا ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى بىر تۈركۈم ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى ئۈستىدە توختىلىمەن. چۈنكى مەن ئۆز دەۋرىمدە ئالاهىدىلىكى ۋە پېتەرسىز لىكىنى ئېچىگە ئالغان بۇ شېئىرلارنى سان جەهەتتىن ئاز بولسىمۇ، يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىغا لاتاپەت بېغىشلايدۇ، دەپ قارايمەن.

1

ئەخمەتجان ئوسمان قاتارلىق بىر قانچە ياشلار شېئىرىيەتنىڭ ئاسمىنىدا خۇددى قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزدەك ئۈشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ، ئۈشتۇمتۇت يوقاپ كەتتى. ئۇلارنىڭ پەرۋازى شۇ قەدەر داغدۇغىلىق، ئەمما يوقاپ كەتكەندىن كېيىنكى جىمجىتلىق شۇ قەدەر هەسرەتلىك بولدى. بۇ جىمجىتلىققا قانداقتۇر قاسىراق تاشلاۋاتقان ئوي ـ پىكىرلەر يوشۇرۇنغاندەك ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۆزلىرىنىڭ شېئىرىدەك ساپ سەبىلىك كۈچى بىلەن سەنئەتنىڭ ماهىيىتىگە چوڭقۇرلاشنى ئارزۇ قىلىدىغان مۇشۇنداق ياشلارنىڭ مەيدانىغا كېلىشى شېئىرىيىتىمىزدە كەم ئۇچرايدىغان بىر هادىسە ئىدى.

بۇلاردىن بىرەر ئۇممىدنىڭ سۇس نۇرىنى كۆرگەن «تارىم» ، «تەڭرىتاغ» قاتارلىق ئەدەبىي ژۇرناللار پائال قوللاپ، مۇھاكىمە ۋە مۇنازىرىلەرنى قانات يايدۇردى.

سەنئەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك؟ بۇ ھەر خىل بەدىئىي ئۇسلۇب ۋە ئىپادىلەش شەكىللىرىگە قارىتا مۇئەييەن ئېستېتىك چوڭقۇرلۇق نۇقتىسىدىن تەتقىقات ئېلىپ بېرىلماي، ھە دېسىلا خۇدۇكلىنىدىغان، سەنئەتنىڭ مەقسەتچانلىقى مۇبالىغە قىلىپ چۈشىنىلىدىغان رېئال ئەدەبىي مۇھىتىمىزدا ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم مەسىلە. ھازىرقى ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقاندا، ئۇ بىراقلا ھەل بولىدىغان مەسىلە ئەمەس، بەلكى، بەدىئىي دىت جەھەتتىكى تەرەققىياتنىڭ بەلگىلىك پەللىسىگە بارغاندا تەدرىجىي ھەل بولىدۇ. لېكىن ماركسىزم كلاسسىكلىرى بۇ مەسىلىنى خېلى بۇرۇنلا ئىنتايىن روشەن يورۇتۇپ بەرگەنىدى. بۇ ھەقتە ماركس مۇنداق دېگەن: «شېئىر شائىرنىڭ ۋاستىسىگە ئايلىنىپ قالسا، بۇنداق چاغدىكى شائىر شائىر بولۇپ ھېسابلانمايدۇ، يازغۇچى ئۆزىنىڭ ئەسىرىنى ۋاستە (قورال) دەپ قارىمىسا، ئۇنىڭ ئەسىرى دەل مەقسەتنىڭ ئۆزى بولىدۇ. يازغۇچى ياكى باشقىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەسەر ۋاستە ئەمەس. شۇڭلاشقا ئاپتور زۆرۈر شارائىتتا، ئۆز ئەسىرىنىڭ ھاياتلىقى ئۈچۈن ھاياتىنى قۇربان قىلالايدۇ» («ماركس ـ ئېنگېلس تاللانما ئەسەرلىرى» خەنزۇچە 1 ـ توم) . ئەدەبىياتتا بىرەر ھادىسە پەيدا بولغاندا، ئۇنىڭغا ئالدى بىلەن ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتۇشنىڭ ئۆزى ئىلىم ئەھلىگە قويۇلغان ئەقەللىي تەلەپ. ماركسىزملىق بىلىش نۇقتىسىنەزەرى بويىچە ئېيتقاندا، ئەدەبىيات بىلەن سىياسىي بىر ـ بىرىگە مۇناسىۋەتلىك، ئەمما ئوخشىمىغان ئىككى خىل تەپەككۇر شەكلىگە ئىگە ئايرىم نەرسىلەردۇر. ئەپسۇسكى، گۇڭگا شېئىرلار (ئەسلىدە بۇنداق ئاتاش شېئىرىيەتنىڭ تەبىئىتىگە ماس كەلمەيدۇ، بىراق كىشىلەرگە بەربىر شۇنداق ئومۇملاشتى) ئوتتۇرىغا چىققاندا، بەزىلەر شېئىرىيەتنىڭ خاس ئالاھىدىلىكىنى

قايرىپ قويۇپ، يۇزە ھالدىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي قاراشلار بىلەن تەھلىل ئېلىپ باردى. ئۇنى ئۆزۈل ـ كېسىل ھالدا يات ئەللەردىن ئېقىپ كىرگەن ئىدىئولوگىيە قاتاردا مەنسۇي ئاتموسفېرادىن چىقىرىۋەتمەكچى بولدى. شېئىر ئىدىئولوگىيە ئەمەس، مەدەنىيەتشۇناسلىق ياكى جەمئىيەتشۇناسلىق ئەمەس، سىياسىي تېخىمۇ ئەمەس. ئۇ سەنئەت، سەنئەت بولغاندىمۇ شۇنداق سەنئەتكى، ئۇ پۈتكۈل رەڭ، پۈتكۈل شەكىللەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلىپ، تەكرارلانمايدىغان بىر دەۋرنىڭ كەيپىياتىنى ئىچىدىكى مۇرەككەپ دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىدۇ. نەزەريىۋى سىستېمىلار ئەسەر بىلەن بولغان تىنىقداشلىق ۋە قەدەمداشلىق مۇناسىۋىتى جەريانىدا، ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ تۇرۇشى كېرەككى، ھەرگىزمۇ ئومۇملىشىپ كەتكەن ئۇقۇملار بىلەن سەنئەتنىڭ ئېقىمىنى توسماسلىق لازىم. ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ پەقەتلا مۇمكىن ئەمەس. بىر ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىمىنىڭ تەتقىقاتى ئالدى بىلەن بەدىئىي ئەسەرنىڭ ئۆزىدىن باشلىنىدۇ. گۆتگا شېئىرلارغا باھا بېرىشتە، ئۇنىڭ بەدىئىيلىك جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە دىققەت قىلىنمىسا، نوقۇل ھالدا ئەسەرلەر ئۇستىدە تاشقى ئاممىلار تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىلسا سەنئەتنىڭ خۇسۇسىيىتى چەتكە قېقىلىدۇ. نوقۇل ھالدا ئىچكى ئاممىلار تەتقىقاتىغا بېرىلىپ كېتىلسە ئەسەرنىڭ رېئاللىق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە سەل قارىغانلىق بىلەن باراۋەر بولىدۇ. دېمەكچىمىزكى، مۇكەممەل بىر تەتقىقات ھەر ئىككىسىنىڭ ئورگانىك قوشۇلمىسىدۇر. گۆتگا شېئىر ھەققىدە توختالغانلار توغرا ياكى خاتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئىدىئولوگىيە ۋە ئەنئەنە ھەققىدە سۆز ئاچتى. ئەمما ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئىزدىنىشلىرى ھەققىدە قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بەرمىدى. بۇ، ئەلۋەتتە بىرقەدەر كەڭ ئىلمىي ئىزدىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

يېغىپ ئېيتقاندا، گۆتگا شېئىرلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى سەۋ

ئەتنى ئۇقۇمسىزلاشقان تەجرىبە (كۆچۈرمىش) شەكلى دەپ قاراپ، ئۇسلۇب ۋە ئىپادىلەش جەھەتتىكى مەلۇم ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلدى. بۇ 80 ـ يىللاردىكى شېئىرىيىتىمىزنىڭ ئۇتۇقلىرىنىڭ بىرى. بۇلار ئەلۋەتتە مۇشۇ دەۋرگە مەنسۇپ، ئۇلاردا مۇشۇ دەۋر بەخش ئەتكەن ئالاھىدىلىك ۋە سەۋەبلىكلەر بار. لېكىن، بۇ بەربىر مۇشۇ دەۋردىن ھالقىپ كەتكەن نەرسىلەردۇر.

2

ھېسسىياتنى تىزگىنلەپ، ئەقىلغا ئېتىبار بېرىشنى، ئومۇمىي ۋە مەڭگۈلۈك ئۇقۇم، پرىنسىپلارغا مەدھىيە ئوقۇشنى تەرغىب قىلىدىغان كلاسسىزم ژانىرى گىيوگو دەۋرىگە كەلگەندە كىشىلەرنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ قالدى. دېمەك، يېڭى بىر ھامىلىدارلىق مەزگىلىگە قەدەم قويغانىدى. گىيوگو، گىيوتى، شىللېر قاتارلىق سەنئەتكارلار مۇشۇنداق بىر ئۆتكۈنچى دەۋرنىڭ جەدىتلىرى سۈپتىدە، ئىچكى ھېسسىياتنى بىمالال ئىپادىلەشنى تەشەببۇس قىلىدىغان رومانتىزمنى ۋۇجۇدقا چىقاردى. ۋەھالەنكى، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، رومانتىزم فرانسۇز شائىرى چارلىز بۇدلېرنىڭ تەنقىدىگە ئۇچرىدى. بۇنىڭدىن قاتتىق ھاياجانلانغان گىيوگو بۇدلېرنى شۇ ھامان قىزغىن تەبرىكلەپ قوللىغانىدى. «4 ـ ماي» مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارى لۇشۇن زامانىۋى ئالىي يۇكسەكلىكىدە تۇرۇپ فېئودالىزمنىڭ يىلتىزىنى ئىزدىگەنىدى. بۇ مىساللار شۇنى چۈشەندۈرىدىكى، بىرەر مىللەت ياكى دەۋرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى كەم نەرسىلەرنى بايقاش كىرىزىس تۇيغۇسى كۇچلۇك، ۋىجدانلىق ئادەملەرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ.

ئەخمەتجان ئوسمان، مۇختەر مەخسۇت، باتۇر روزى، پەرھات ئىلياس، ئەركىن نۇر، غالىپ راخمان، ئەركىن ئىبراھىم، ئىلىغارجان سادىق، پولات ھېۋىزۇللا، زاھىر ئابدۇراخمان، ئەزىزى

قاتارلىق ياش شائىرلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۇقۇملاشقان تىل، فورماتلاشقان شەكىل، تۇراقلاشقان ۋەزنىلەر تۈپەيلىدىن كىتابخان-لارنى يېڭىچە بىر بەدىئىي زوقنىڭ سەپىرىگە ئۈندىدى. ئىنسانىي ماھىيەتنى شەك ـ شۈبھىسىز كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان چاقماق مەسەللىك تېز ئىچكى كەيپىياتنى مۇزىكىلاشقان تىل قۇرۇلمىسى بىلەن ئىپادىلەش ياش شائىرلىرىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ھەۋىسى بولدى (ئەلۋەتتە، بۇنىڭدىن مۇستەسنا شائىرلىرىمىزمۇ بار). بۇ-لار ئەنئەنىدىن قاچقىپ كەتكەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئۇلار ئىستېمال قىلغان تىل يەنىلا ئۆز ئەنئەنىسىنىڭ تۈپرىقىدا ياشاۋاتقان ئېھتىيا-جىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ۋاستىنىڭ ئۆزىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزى تەۋە بولغان مىللەتنىڭ پۈتۈن ئەنئەنىسى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ئىخچام كۆرۈنۈشىدۇر. بىزنىڭ مۇلاھىزە ئوبيېكتىمىز بولغان ياش شائىر-لار تەپەككۇرىنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرى ئۇستىدە ئىزدىنىۋاتىدۇ. بۇ ئىزدىنىش ئانا تىلنىڭ ئۇستىگە قۇرۇلۇۋاتىدۇ، تىلنىڭ ئىپادىلەش جەھەتتىكى ئىمكانىيەتىنى چەكسىزلىك دائىرىسىدە كېڭەيتە-ۋاتىدۇ.

ئەدەبىياتىمىزدا يۇقىرىقى شائىرلار بىلەن قۇرداش، ئەمما تە-پەككۇر ئۇسۇلى جەھەتتە ئەنئەنىۋى شېئىرىيەت بىلەن بىۋاستە ئالاقىدارلىقىنى ئىپادىلەۋاتقان ياش شائىرلارمۇ مەيدانغا كەلدى. قاسىم سىدىق، ئابابەكرى تۇيغۇن، ئابدۇرېھىم مۇھەممەت، ئابدۇ-رېھىم ئابدۇللا، مۇتەللىپ خۇرسەندى، ئۆمەر مۇھەممەتئىمىن، ياسىن زىلال، ئابىلجان ھېيىت، ۋاھىتجان ئوسمان، ئىلھامجان ئابلىز قاتارلىق ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدا زامانغا خاس ئىجا-دىي ئالاھىدىلىكمۇ بار، ئۆتمۈشتىكى ئەنئەنە بىلەن بىۋاستە قانداش-لىقمۇ بار. لېكىن، ئۇلار زامانىۋى ئەدەبىيات بىلەن مۇناسىپ رەۋىشتە سىڭىشكەن بولۇپ، زامانىمىز كىتابخانلىرى ئۈچۈن ئۆز قىممىتىنى يارىتتى. بەلكى، بۇ شېئىرلارنىڭ كىتابخانلىرى يۇقا-رىغا نىسبەتەن كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ، مانا بۇ ـــ ئەدەبىياتتىكى

ئېكولوگىيە. مەسىلەن، دىققەتنىڭ بۇرجىكىدە ياشاپ، ئۆزىنىڭ نوپۇزى توغرىسىدا بېشارەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقان شېئىرىيەتتىن بىر قانچە ئۆرنەك كەلتۈرىمىز.

قار ياغماقتا، لەپىلدەپ ئاق قار...
توزىماقتا ئوماق چېچەكلەر
مەن كۆرىمەن ئەمما
زەڭگەر كۆكتە تۇرنىلارنى.
قار ياغماقتا، لەپىلدەپ ئاق قار...
مەن كېلىمەن، ئەمما
چىمەنلەرنى قىلىپ پاياندىز.
قار ياغماقتا، لەپىلدەپ ئاق قار...
مەن ئاڭلايمەن، ئەمما
ئاڭلاپ ـ ئاڭلاپ قانماس بىر كۈينى —
ئايىغىم ئاستىدا سايرايدۇ بۇلبۇل!
(غالىپ راخمان: «قار ياغماقتا، لەپىلدەپ ئاق قار»)

شېئىرىدىكى بالاغەت ئانچە ئەمەس. ئەمما ئۇنىڭدا ھېچكىمنىڭ شېئىرىغا ئوخشىمايدىغان بىر خىل پۇراق — غالىپ راخمانىنىڭ پۇرىقى بار. بۇ پۇراق تېز ۋە سۈزۈك تەبىئىي رېتىم، قايتىلانما جۈملىلەردىن ھاسىل بولغان ئايلانما ھېس ـ تۇيغۇ بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن. شېئىردا «قار»، «چېچەك»، «تۇرنا»، «چىمەن»، «بۇلبۇل» قاتارلىق ھېسسىي ئوبرازلار بىر ـ بىرىگە شۇنداق تەبىئىي سىڭىشتۇرۇلگەنكى، ھەرگىزمۇ مەنتىقىسىزلىك ھېس قىلىدۇرمايدۇ، گويا بىزگە باھار بىلەن قىش ئوخشاشلا بىر مۇھىتتەك تۇيۇلىدۇ. سۇبېيېكتىپ ۋە ئوبېيېكتىپ ھادىسىلەرنىڭ ئۆتۈشمىلىكىدىن كېلىپ چىققان غۇۋا كارتېنىدىن شائىرنىڭ تەبىئەت بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن ئوبرازىنى كۆرىمىز. مانا بۇ — ساپ

www.uyghurkitap.com

كەيپىيات، ھەقىقىي رەۋىشتىكى مەنىۋى ھالەت. بىز يەنە شېئىرىدىن ئۆزىگە خاس رەڭ ۋە مۇزىكىدارلىقنى تاپالايمىز. بۇ شېئىرىي مەندىكى چوڭقۇرلۇقنىڭ بەلگىلىك سەۋىيىدىكى نامايەندىسى. سەنئەتتە بۇ خىل چوڭقۇرلۇقنىڭ چېكى بولمايدۇ. بۇنىڭغا ھەر قانداق بىر يول ئاچقۇچى سەنئەتكار چەك بېكىتەلمىگەن.

كۆزىمىزگە چېلىقىۋاتقان بەزىبىر شېئىرلار بىلەن غالىپ راخمانىڭ شېئىرىنى سېلىشتۇرساق، شائىرنىڭ روھىي چىنلىقتىن ئاز ـ تولا دېرەك بېرەلەيدىغانلىقىنى كۆرەلەيمىز.

ئادەم بىلەن ئالەم ئەقىلنىڭ يۇكسەك پەللىسىدە تۇرۇۋاتقان بۇگۈنكى زامان كىشىلىرى ئۈچۈن يەنىلا يوچۇن تۇرماقتا. بىزنىڭ يېشىمىز بىلەن ئالەم ھەجىم جەھەتتىن سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان ئىككى خىل مەۋجۇدات بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ سىرى كۆز ئالدىمىزغا غايەت زور غۇۋالىق تورىنى ئوخشاشلا يېيىپ تۇرماقتا. يىللار ئۆتكەنسېرى، بۇرۇن بېسىپ ئۆتكەن يوللارمۇ ئىزالىرىنى يوقىتىپ، ۋاقىتنىڭ تېز ئېقىنىدا غۇۋا بىر تەسىراتقا ئايلانماقتا، ئىنسانىيەتنىڭ يىراق ئۆتمۈشتىكى ياۋايى سەنئەتلىرىمۇ مەدەنىي دەۋر كىشىلىرىنىڭ نەزەردە خۇددى گىرىمسەن گۈزەل چۈشكە ئوخشاش يېڭىۋاتقان سېھرىي كۈچكە ئىگە بولماقتا. مۇشۇنداق مۇرەككەپ ھادىسىلەر دۇنياسىدا ياشاۋاتقان ئىنسانىنىڭ سەزگۈسى ئەلۋەتتە ئاددىي ئەمەس. شۇنداق ئىكەن، ئۇقۇم ۋە ھېسسىياتتىكى غۇۋالىقنىڭ بولۇشى نورمال ھادىسە، «ئادەمنىڭ كۆز ئالدى تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ تورىدىن ئىبارەت». ئۇنداقتا، غۇۋالىق ئۇقۇمى «بىزنىڭ ھادىسىلەر تورىنىڭ تۈگۈنىنى يېشىشىمىزگە يارىدەم بېرىدۇ» (لېنىن). بۇ سۆز بىلىشكە قارىتا ئېيتىلغان. لېكىن ھېسسىياتنى مەنبە قىلىدىغان سەنئەتكە نىسبەتەنمۇ تەتبىقلاشقا بولىدۇ. ئۆزىنىڭ تەبىئەت، ھايات بىلەن بولغان مۇناسىۋەت شەكلىنى مىكرو كۆز بىلەن كۆزىتىدىغان ئادەم ئۈچۈن دۇنيا يېڭىلىققا ئەبەد-

دىي قاراپ ماڭغان بولىدۇ. ئالەمنى ئۆزىنىڭ نازۇك ئىچكى سېزىم-لىرىدىن ئايرىپ تاشلىغان ئادەم ئۇچۇن دۇنيا مەڭگۇلۇك كونا رېتىمنىڭ ئەۋجىدىكى ناخشىۋەندۇر.

ھۆرمەتلىك كىتابخان، سىز بىر كۇنلۇك تۇرمۇش مەشغۇلاتى-ڭىزنى ئاخىرلاشتۇرغاندا بىر چاقماق قەنتنى يەپ بولۇپ، ھايات دېگەن نېمە؟ دەپ ئۆز - ئۆزىڭىزدىن سوراپ بېقىڭ. يەنە ئىككىنچى بىر كۇنلۇك تۇرمۇش مەشغۇلاتىڭىزنى ئاخىرلاشتۇرغاندا، ئاچچىق تۇزدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ، دەل ئاشۇ سوئالنى ئۆزىڭدىن يەنە بىر قېتىم سوراپ بېقىڭ. تېپىلغان جاۋاب ئوخشاش بولامدۇ - يوق؟ مېنىڭچە، مۇشۇ جاۋابىڭىز شېئىرىيىتىمىزدىكى تېما، تىل نامراتلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۇشىنىشىڭىزگە ياردەم بېرىدۇ. بىر شائىرنىڭ ئالدىدا بىر تاش تۇرسۇن، ئەگەر ئۇنىڭ كۆزىگە ئاشۇ تاشنىڭ پەقەت ئۆزىلا كۆرۇنىدىكەن، ئۇ شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ، ئۆزىنىڭ شائىرلىق ئىستېداتىدىن گۇمانلىنىشى كېرەك. شائىر تەسەۋۋۇردىن ئىبارەت رادىئاكتىپلىق كۆز بىلەن ماھىيەتنى كۆرە-لىسۇن، ئاندىن ئۇ «پەردىنى قايرىپ، دۇنيادىكى يوشۇرۇن گۈزەل-لىكلەرنى ئاشكارا قىلالايدۇ». شېئىر ھېسسىياتقا قارىتا ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلگەن ئىشىك بولۇپ، خاھىش، ئىپادىلەش ۋاستىلىرى، ئىستىلىستىكا قاتارلىقلار مانا مۇشۇ بىمالال دولقۇنىنىڭ تۇغۇندىلە-رى. بۇگۇن بىز بىلىدىغان ئىستىلىستىكا شېئىرىيەتنىڭ ئۆزگىرە-ۋاتقان قىياپىتى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئارقىدا قالغانلىقىدىن خىجالەت بولۇشى لازىم.

شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، يالغۇز ئۆلچەملەشكەن تىل بەلگىلىرىنىڭ ئۆزىلا سەزگۈدىن ئىبارەت ئۇقۇمسىز رېئاللىقنى ئىپادىلەشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. شۇڭا بىز شېئىرىي تىلنى ئادەتتىكى تىلنىڭ تۇزاقلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، مۇمكىنقەدەر مۇزە-كىغا يېقىنلاشتۇرۇشىمىز كېرەك. چۇنكى شېئىردا ئىپادىلەش ئەڭ قىيىن بولغان نەرسە كۆپ ھاللاردا ئۇنىڭدىكى مۇزىكا ۋە ئاھاڭ

ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

بىز مۇئەييەنلەشتۇرمەكچى بولۇۋاتقان ياش شائىرلار كەم — كۆتىسىز شېئىرىيەتنىڭ ئىگىلىرى ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىمۇ تۇزەتمىسە بولمايدىغان نۇقسانلار بار، بۇلارنىڭمۇ خاتا كەتكەن يەرلىرى بار (بۇ ھەقتە ماقالىمىزنىڭ مۇڭاپىق جايلىرىدا توختىلىپ ئۆتىمىز). شەخسەن مەن بىباھا شېئىرىي مۆجىزىلەرنى كۆككە كۆتۈرۈۋاتىمەن دەپ ئويلىمايمەن. مەن ئۇلارنىڭ سەنئەتكە بولغان شېئىرىدەك ساددا، ساپ مۇھەببىتىگە زوقلىنىمەن. ئۇلارنىڭ خاتالىقى بەربىر خاتالىق بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ يىلتىزىنى ئۇلارنىڭ نەتىجىسىدىن ئىزدەشكە بولىدۇ. يۇنان ئەپسانە — رىۋايەتلىرىدە تەسۋىرلەنگەن پاندورا كىتابخانلارنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، ئۇنىڭ قۇتىسىدىن ھاياتتىكى بارلىق سەلبىي ۋە ئىجابىي ئىمكانىيەتنىڭ ھەممىسى چىقىپ، ئۇمىدتىن ئىبارەت چىرايلىق نەرسە قېپقالغان ئەمەسمۇ!؟

3

شېئىرىي مەنىگە ئەڭ باي بىر سۆز ئىككىنچى ۋە ئۇچىنچى قېتىم ئىشلىتىلسە، ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى مۇشۇنداق رەۋىشتە كۆپىيىۋەرسە، ئۇ ئاخىر قېلىپلاشقان بىر سۆزگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. شېئىرنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، سۆزلەرنىڭ مەنە قاتلىمىنى ئىزچىل تۇرغا يېڭىلاپ، يېڭى بىر ئىستېمال شەكلىدە كۆرسىتىشتۇر. تىل تارىخى — چەكلىك سىستېمىنىڭ چەكسىز ئىشلىتىلىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا شېئىردىن ئىبارەت قان ئېقىپ تۇرىدۇ. شېئىردا ھامان ئەكس ئېتىدىغىنى ئوبيېكتىپ بىلەن سۇبيېكتىپنىڭ ماسلىق شەكلى. بۇ، ئادەم بىلەن تەبىئەت دۇنياسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ سۈرىتى دېگەنلىك بولىدۇ. مۇناسىۋەت بولغانكەن، ئۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئاران بىرلا يولى بولمايدۇ. تەپەككۇرنىڭ

ھەمراھى بولغان تىل ئەنە شۇ مۇناسىۋەت قۇرۇلمىسىنىڭ مۇرەككەپ بولۇشىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. مىسال ئۈچۈن ھويۇستاتىنىڭ تۆۋەندىكى جۈملىلىرىنى كۆرۈپ باقايلى:

«تۆۋەندىكى بىر جۈملە سۆز خاتا،

يۇقىرىدىكى بىر جۈملە سۆز توغرا.»

بۇ شېئىر ئەمەس، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇنىڭدا شېئىر بىلەن قانداش پەلسەپىۋى ھېكمەت بار. ئۇنىڭدا «خاتا» ۋە «توغرا» دىن ئىبارەت ئىككى خىل كاتېگورىيە ئوتتۇرىسىدىكى نىسپىي مۇناسىۋەت ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، «نىسپىيچىلىك» پەلسەپىسىنى مەركەزلىك ئىپادىلەپ بەرگەن. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، يۇقىرىقى يەكۈن ئىنكار شەكلىدىكى ئىككى جۈملىدىن تۈزۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى كەڭ بىر پىكىر بوشلۇقىنى شەكىللەندۈرۈپ، تەپەككۇرىمىزنى قانات قېقىشقا ئۈندەيدۇ. بۇنداق ئىمكانىيەت سۆز بىلەن سۆز، جۈملە بىلەن جۈملە ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەت (چېقىلىش مۇناسىۋىتى) دىن كېلىپ چىققان.

خوش، بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، كىتابخانلارنى پايانسىز تەسەۋۋۇر بوشلۇقى بىلەن تەمىنلەيدىغان شېئىرىي تىلنى يارىتىش مۇمكىنمۇ - ئەمەسمۇ؟ تامامەن مۇمكىن. تىلىمىزنىڭ يېپىشقاقلىقى بىزگە بۇنداق شارائىتنى بېرەلەيدۇ. گەپ ئۇنى زامانىۋى ۋە دۇنيا-ۋى يۈكسەكلىككە ئېگە قىلىشتا. مەن بۇنىڭ ھۆددىسىدىن پەقەت شائىرلا چىقىدۇ دېمەكچى ئەمەسمەن، لېكىن شائىرنىڭ رولى تەڭداشسىزدۇر.

كىتابخان بۇگۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ خېلى ئۇزۇن مۇددەتلىك ئەپسانە دەۋرىنى باشتىن كەچۈرگەنلىكىگە ئىشىنىدىغاندۇ. بۇنداق بولسا، سىز تىلنىڭمۇ ئەپسانە دەۋرنى باشتىن كەچۈرىدىغانلىقىغا ئىشىنەمسىز؟ زامانىمىزدىكى مەلۇم بىر سۆزنىڭ ئۆلچەملەشكەن لۇغەت فۇندىغا كىرىشى ئۈچۈن قانچىلىك زامان كەتكەنلىكىنى ئېيتالامسىز؟

شائىر ئەخمەتجان ئوسمان شېئىرىي تىلىدىكى جەدىتلىكنى باش-لاپ بەردى. بۇ ئەمەلىيەتتە، ئىپادىلەش، ئۇسلۇب، شېئىرىي مەنە جەھەتتىكى ۋايىغا تولۇق يەتمىگەن، ئەمما بەلگىلىك ئاكتۇئاللىققا ئىگە بىر ئىنتىلىش. شېئىرىيەتتە ئۆزىگە خاس يول تۇتۇشنى ئارزۇ قىلسىمۇ، تار بىلىمنىڭ ئىچىدە نېمە قىلىشنى بىلمىگەن ياش شائىرلار يېڭى ئۇپۇقنى كۆرگەندەك بولۇشتى. بۇلارنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرىدا «ئۇپۇق» دېگەن سۆزنىڭ كۆپرەك ئۇچرىشىمۇ مۇشۇ-نىڭدىن بولسا كېرەك. دېمەك، ئەخمەتجان ئوسماننىڭ ئۆزگىچە ئۇسلۇب بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىشى 80 ـ يىللاردىكى شېئىرىيىتى-مىزدە يۇز بەرگەن بىر ھادىسە.

ئەنگلىيىلىك ئوبزورچى فوستېر پېرسوناژلارنى ياپىلاق پېر-سوناژلار ۋە يۇمىلاق پېرسوناژلار دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈپ، ئەسەر-لەردە باشتىن ـ ئاخىر بىر خىل ئىندىۋىدۇئال ئىزچىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدىغان، بىرەر تېپقا ۋەكىللىك قىلالايدىغان پېرسو-ناژلار (مەسىلەن، بالزاك، مۇپاسسان، چېخوف قاتارلىقلارنىڭ پېرسوناژلىرى) نى ياپىلاق پېرسوناژلار دەپ ئاتىغانىكەن. ئەسەردە ھەر قېتىم كۆزگە چېلىققاندا، ئۆزگىچە خاراكتېر ئۆزگىرىشى بىلەن كىتابخانلارغا كۈچلۈك يېڭىلىق تۈيغۇسى ئاتا قىلالايدىغان، پېرسوناژلار (مەسىلەن، دوتويېۋسكى، فلوبىر، كافكا قاتارلىقلار-نىڭ پېرسوناژلىرى) نى يۇمىلاق پېرسوناژلار دېگەنىكەن. مېنىڭچە، بۇنى شېئىرىيەتكە ئەكىرىشكىمۇ بولىدۇ. چۈنكى سەنئەتتە زور مۇمكىنسىزلىكنى بىلدۈرىدىغان پاسسل يوق.

مەزمۇنى ياكى خاھىشى بىر قەدەر ئېنىق بولغان، كىتابخاندىن ئاپتورنىڭ تەپەككۇر لىنىيىسى بويىچە زوق ئېلىشنى تەلەپ قىلىدە-غان شېئىرلار ياپىلاق شېئىرلاردۇر. ئەخمەتجاننىڭ شېئىرلىرى مەيدانغا كېلىشتىن بۇرۇنقى شېئىرلار ئاساسىي جەھەتتىن ياپىلاق شېئىرلارغا كىرىدۇ. ۋەھالەنكى، شائىر ئەخمەتجان مۇستەقىل بىر يولنىڭ يارانقۇچىسى سۈپىتىدە بىزنىڭ زوقىمىزغا يۇمىلاق شېئىر

تەقدىم قىلدى. شائىر ئىزىكىلىق زامان چۈشەنچىسىدىن ئۈزۈپ، پىسخىكىلىق زامان چۈشەنچىسىگە قەدەم قويالمىغاچقا، ئۇنىڭ تەسەۋ-ۋۇرى ناھايىتى كەڭ شېئىرىي بوشلۇقتا پەرۋاز قىلالىغان. بۇ بوشلۇق مەزكۇر زامانىنىڭ ماس مۇھىتىغا ئايلىنىپ، ئىپادىلەش ۋە تەسىر جەھەتتىكى شارسىمان يۇنىلىشنى قولغا كەلتۈرگەن. ئەخ-مەتجاننىڭ شېئىرلىرىدىكى ستېرىئولۇق كەيپىياتىنىڭ مەنبەسى دەل مۇشۇ يەردە. بىز ئۇنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىنى كۆرۈپ باقايلى:

1

كۆلەڭگىلەر
كېتىدۇ...
كېلىدۇ...

2

يۈرەر غازاڭلار
رەستىلەردىن رەستىلەرگە.

3

ئىشىك قېقىپ يۈرىدۇ شامال
ئەگەشتۈرۈپ پەسىللەرنى.

4

توختايدۇ ئاي
ئورۇنلىرىغا موخۇركىسىنى
يۈرۈپ كېتىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

5

ئۇزۇك ـ ئۇزۇك پويىز ئاۋازى
ياشلار بىلەن نەملەنگەن.

6

بۇركۇتسىز ئۇۋا
بۇ شەھەر:
(ئەخمەتجان ئوسمان: «بۇركۇتسىز ئۇۋا»)

ناۋادا بۇ شېئىردىن ساپ ئىدىيە ئاختۇرىدىكەنمىز، شېئىرنىڭ ئۆزىدىكى ئىچكى مەنتىقىگە ھۆرمەت قىلمىغان بولىمىز. ئاپتورنىڭ مەيۇسانە ۋەتەن سۆيگۈسى تامامەن كەيپىياتلاشقان ھالدا چۈشسىمان رېئاللىقنىڭ ئىچىدە جىلۋە قىلىپ، تۈيغۇنىڭ ئۇيناقلىقى جەھەتتە-كى يارقىنلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن. خاھىش ئېنىق بولدى دېگەن سۆز ئۇنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن تۈيغۇ سۇسلاشتى دېگەن سۆز. كىتابخان يۇقىرىقى شېئىرنى ئوقۇپلا سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسە-ۋىتى يوق بولغان ئالتە خىل شېئىرىي مۇھىتنى چېلىشتۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئايرىم تۇرغاندىمۇ شائىر ھېسسىياتىنىڭ دەقىقە ئىچىدىكى غۇۋا سۇرىتىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ (ھېسسىياتنى سۆز بىلەن سۇرەتكە تارتقاندا، بۇ سۇرەتنىڭ غۇۋا تەسىرات بېغىشلىشى تۇرغانلا گەپ). بىراق سەكرەتمىلىككە ئىگە قىلىنغان ئالتە خىل شېئىرىي مۇھىت مونتاژ ھالىتىدە قۇراشتۇرۇلۇپ تەسەۋۋۇرنىڭ بوشلۇقى بارغانسىرى شارسىمان رەۋىشتە كېڭەيگەن ـ دە، بىر پۈتۈن يۇمىلاق ئوبراز قۇرۇلمىسى كېلىپ چىققان. نەتىجىدە، كىتابخان بۇ شېئىردىن ھەم شائىرنى كۆرەلەيدۇ، ھەم ئۆزىنى

كۆرەلەيدۇ. دەل مۇشۇ يەردە شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتىمىزكى، كىتاب خانىنىڭ شېئىر ئوقۇشى شائىرنى چۈشىنىش جەريانى ئەمەس، بەلكى ئاشۇ شېئىرنىڭ ئىچىدىكى بوشلۇقتا ئۆزىنى ئىپادىلەش جەريانى.

ئۇزۇك ـ ئۇزۇك پويىز ئاۋازى
ياشلار بىلەن نەملەنگەن.

بىز باشتا شېئىرىي تىلنىڭ تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئەپسانىۋى تىل ئىكەنلىكى ئۇستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتكەنىدۇق. يۇقىرىقى ئىككى مىسرادا «پويىزنىڭ ئاۋازى ياشلار بىلەن نەملەنگەن» ئىدى. بۇ ئوبيېكتىپ تاشقى ھادىسىلەرنىڭ لوگىكىسى بويىچە ئېيتقاندا، پەقەتلا چۈشمىگەن گەپ. ئەمما بىز ئۇنى شائىرنى سۇبيېكتىپ دۇنياسىنى چىقىش قىلىپ چۈشەنسەك، بۇ جۈملىلەرنىڭ شائىرنىڭ قەلبىدىكى ھىجران تۇيغۇسىنى ئىپادىلەش ئۇچۇن ئىخچام، ئۇنۇملۇك رول ئوينىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. كىملەر دۇر ئۇزاپ كېتىۋاتىدۇ، كىملەردۇر ئۇلارنى ئۇزىتىپ ياش تۆكۈۋاتىدۇ. شائىرنىڭ مۇبالىغە كۇچى شۇ دەرىجىگە بارغانكى، پويىزنىڭ ئاۋازى ياشتىن نەملەنگەن. مانا بۇ — ئەپسانە، مانا بۇ — شېئىرىي تىل.

ئەلۋەتتە، ئەخمەتجان ئۆزىنىڭ كامالىتىنى تەلتۆكۇس تاپتى دېيەلمەيمىز. ئۇنىڭ بىز كۆرگەن شېئىرلىرىدا ھېسسىي ئوبرازلار نىڭ (مەسىلەن، «قۇياش»، «ئاي»، «يۇلتۇز»، «دېڭىز»، «چېركاۋ» دېگەنلەردەك) ئوخشاش قىياپەتتىكى تەكرارلىنىشى يوق ئەمەس. ئۇنىڭ ھەربىر شېئىرىنى ئايرىم تۇرغۇزۇپ زوقلانغىنىمىزدا، رېتىملارنىڭ ناھايىتى تەبىئىي ھالدا تېز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقىنى سېزىمىز. بىراق ئۇنىڭ پۈتكۈل شېئىرلىرىنى ئالدىمىزدىن ئۆتكۈزۈپ سېلىشتۇرۇش ئېلىپ بارغىنىمىزدا، بۇنداق رېتىملارنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدە قېلىپلىشىپ قالغانلىقىنى بايقايمىز.

www.uyghurkitap.com

دېمەك، شائىر تىلنى مەلۇم دەرىجىدە پارتلىتالىغان بولسىمۇ، ئا-
دەتتىكى تىل گراماتىكىسىنىڭ چەكلىمىسىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمە-
گەن. بىر شائىرنىڭ پۈتكۈل ئىجادىي ھاياتى ئورۇنلىنىپ بولمىغان
مۇزىكىغا ئوخشايدۇ. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ھەربىر ئەسىرى مانا مۇشۇ
چوڭ سىمفونىيىنىڭ مەلۇم نۇقتىسى (قىسمى) بولۇپ ھېسابلىنە-
دۇ. قاتتىق تەلەپ بويىچە ئېيتقاندا، شائىرنىڭ ئىجادىي ھاياتى
ئۇسلۇب جەھەتتىكى ئۆلۈۋېلىشنىڭ سان ـ ساناقسىز ئاراچلىرىدا
دىققىتىمىزنى تارتىدۇ. فرانسىيىلىك تەنقىدچى رولان بارتېنىڭ
«كىتابخانىنىڭ دۇنياغا كېلىشى يازغۇچىنىڭ زۆرۈر بولغان ئۆلۈمە-
نى بەدەل قىلىدۇ» دېگەن سۆزى يۇقىرىقى سۆزلىرىمىزنى قۇۋۋەتە-
لەندۈرىدۇ.

خۇلاسىلەپ ئېيتقاندا، ئەخمەتجان ياپىلاق شېئىرلارنىڭ ئۇزۇن
رەستىسى بىلەن يۇمىلاق شېئىرلارنىڭ يېڭى رەستىسىنى كېسىشتۇ-
رۇپ، كرېست شەكىللىك بىر دوقمۇش ھاسىل قىلدى. بۇ دوق-
مۇشتا، ئۇ ئۆزىنىڭ يۇمىلاق ھەيكىلىنى تىكلىدى، بۇ ھەيكەلنىڭ
ئاپتورى ئۇنىڭ يۇمىلاق شېئىرلىرى ئىدى.

باشقىلار ئۇنى مەبۇد قىلىۋالامدۇ ياكى ئۆز رىقابىتىنىڭ ئوب-
يېكتى قىلامدۇ، — بۇ، ئۇلارنىڭ تەلىيىگە باغلىق.

4

تىل — بىر خىل ئالماشتۇرۇش، شۇنداق ئىكەن، شېئىرنى
ئەپسانىلەشكەن دىئالوگ دېيىشكە بولىدۇ. بۇ دىئالوگ شائىر بىلەن
كىتابخانىنىڭ سىردىشۋاتقان ۋاقتىدىكى ئورتاق مەۋجۇتلۇقى ئارقە-
سىدا ئىشقا ئاشىدۇ. ئەمما ئۇ شائىر بىلەن كىتابخاننى ئورتاق
پىكىرگە كەلتۈرىدىغان جەريان بولماستىن، بەلكى ھەر ئىككىسىنى
ئۆزلىرىنىڭ خۇسۇسىي دۇنياسىدا ئەبەدىي قالدۇرىدىغان جەريان.
بۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ، شېئىرنى چەكسىز دىئالوگ دەپ سۈپەتلەش-

تۇرۇشمۇ مۇمكىن. شېئىرنىڭ ھاياتى مۇشۇنداق ئەھۋالدا داۋاملى-
شىدۇ. ئۇنداق بولسا، شېئىر ئوقۇش ئۇنۇمسىزلىك بىلەن خاراك-
تېرلىنىدىغان ئەمگەكمۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. ئەدەبىي
زوق — شائىر كىتابخانىنى ئىجاد قىلىدىغان، كىتابخانىمۇ شائىرنىڭ
ئوبرازىنى ئۆزىنىڭ تەسىرات شەكلى ئارقىلىق قۇرۇپ چىقىدىغان
مۇرەككەپ ئەھۋال. شائىر باتۇر روزى: «دۇنيا بىلەن چۈشۈمىنىڭ
چېگرالىسىدا ياتىدۇ ئۇيۇق» دەپ يازغانىدى. شېئىر چۈشكە ئوخشاي-
دۇ، بەدىئىي زوق «ئۇيۇق» نىڭ كىتابخان تەرىپىدىن يوق قىلىنى-
شى بولۇپ، «دۇنيا» بىلەن «چۈش» ئاڭدىكى بىر پۈتۈن رېئاللىققا
ئايلىنىپ كېتىدۇ. بىز تۆۋەندىكى شېئىر ئۈستىدە كىتابخان بىلەن
ئورتاقلىشىپ باقايلى:

شۇئىرغان
چالسا دەريانى كۆمۈش نەي قىلىپ،
كىم ئۇ كاچكۈللاردىن
ئۇنۇپ چىققان يېشىل ئاھاڭ بوپ؟
شۇرمەللەر
ئېلىپ ماڭسا كۆمۈش چۈشلەرنى
كىم ئۇ ساھىللاردا
كۆزلىرىگە قالغان ياش تولۇپ؟
زارىققاندا يۇز ئاچسا باھار،
كىم ئۇ يەنە زىمىستاننى
سېغىنغانچە قالغان ئويلىنىپ؟
(پەرھات ئىلياس: «مەن، سەن، ئۇ»)

«كىم ئۇ؟» شائىرنىڭ ئۆزى. شېئىردىكى ئۇچ خىل رېئالىك
سوئال شائىرنىڭ ئۇچ خىل ئۆزلۈك ئېڭىدىن بېرىلىۋاتقان بېشارەت-
تۇر. ئادەمنىڭ ئېڭى ھەرگىزمۇ ئاددىي بىرەر قاتلامدىن تۇزۇلمەي-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دۇ. ئۇ خۇددى شددەتلىك ئېقىنغا ئوخشاش خىلمۇ خىل تۇس ۋە قىياپەتلەرگە كىرىپ تۇرىدۇ. «دۇنيادىكى ئەڭ ئېستېتىك نەرسە نېمە؟» دېگەن تېپىشماقتا «كۆڭۈل» دېگەن جاۋابنىڭ بېرىلىدىغاڭلىقىنى هەممىمىز بىلىمىز. مانا بۇ ئاڭنىڭ هەرىكىتى هەققىدىكى ناهايىتى ياخشى تەبىردۇر. پەرهات ئىلياسنىڭ يۇقىرىقى شېئىرىدا تۇيغۇنىڭ چاقماقتەك تېز ئالمىشىشى خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، ئۇچ خىل شېئىرىي كارتىنا ئارقىلىق بىر تۇتاشلىققا ئىگە قىلىنغان. باهار تەقەززالىقى بىلەن باهار يېتىپ كەلگەندىن كېيىنكى زىمىستان رىشتى شائىرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى زىددىيەتنىڭ قىسمەن كۆرۈنۈشى بولۇپ، بۇ ئىنسانىدىكى زىددىيەتلىك پىسخىكىنىڭ ئۆزىگە خاس تەقرىبە شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىشى. روشەنكى، شېئىرنىڭ ماۋزۇسىدىكى «مەن»، «سەن»، «ئۇ» دېگەنلەرنىڭ هەممىسى ماهىيەتتە شائىرنىڭ بىر پۈتۈن سۇبيېكتىپ دۇنياسىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان «مەن» دۇر.

هۆرمەتلىك كىتابخان، سىز كۆپ هاللاردا تەرەققىيات جەريانى تۈپتۈز سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتىگە ئىگە «مەن»نى كۆرگەن بولۇشىڭىز مۇمكىن. ئەمدى سۇن ۋۇكۇڭدەك (سۇن ۋۇكۇڭمۇ ئاران 72 خىل ئۆزگىرەلەيدۇ، شۇڭا «شەيتاندەك» دېسەك ئەڭ مۇۋاپىق بولىدۇ) ئۆزگىرىپ خىلمۇ خىل سۇرەتتە ئالدىڭىزغا چىقىدىغان «مەن»نى كۆرۈۋاتىسىز. تۇرمۇشنىڭ ئويلىنىشتىن ئىبارەت قىممەتلىك هوقۇقىنى بەرگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىسىڭىزلا، «كىتاب» ئالدىدا «خان»لىق بۇرچىڭىزنى ئادا قىلالايسىز. يۇمىلاق شېئىرلارنىڭ تەسىر يۇنىلىشى كۆپ قۇتۇپلۇق بولىدۇ. سىزمۇ تەسەۋۋۇر ئىڭىزدىكى يۇقىرىقى شېئىرغا ماس هالدا يۇمىلىتىپ بېقىڭ، قانداق دۇنياغا دۇچ كېلىدىغانلىقىڭىزنى شۇ چاغدا بىلىسىز.

كىتابخان يۇمىلاق شېئىرلارنى ئوقۇش جەريانىدا، بىر تۇرۇپ سۇزۇكلۇك هېس قىلىشى، يەنە بىر تۇرۇپ غۇۋالىق هېس قىلىشى مۇمكىن. شېئىرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى دەل مۇشۇ غۇۋالىقتا

بولۇپ، كىتابخانىنى ئاشۇ غۇۋالىقتىكى سىرلىق گۈزەللىكنىڭ خۇشبۇيىدىن مەست قىلىدۇ.

كىشىلەر ھازىر شېئىرىدىكى غۇۋالىقنى پىكرىدىكى مۇجمەللىكنىڭ مەھسۇلى دەپ قاراشماقتا ياكى چۈشەنمەسلىكتىن كېلىپ چىققان ناچار ئۇنۇم دەپ ھۆكۈم قىلىشماقتا، راست شۇنداقمۇ؟ بىز مۇنداق بىر تەرەپكە دىققەت قىلىپ باقايلى: ئاپتور بىلەن كىتابخان ئوتتۇرىسىدا ۋاقىت بوشلۇق جەھەتتىكى ئارىلىق ھامان مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ئارىلىق مۇقەررەر ھالدا چۈشىنىش جەھەتتىكى تولۇقسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ ئارىلىقنى «بوشلۇق نۇقتىسى» دەپ ئاتىساق، بۇ «نۇقتا» ئاپتور ۋە كىتابخاندىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىن تۇزۇلىدۇ. ئاپتور گۈزەل تەسەۋۋۇرنىڭ قۇرۇلمىسىنى قاتلاممۇ قاتلام قۇرۇپ چىقىۋاتقاندا، كىتابخانىنىڭ ئايلىنىشىغا مۇمكىنلىك بېرىدىغان سانسىز نۇقتىلارنى ئىستىخىيىلىك ھالدا قالدۇرۇپ قويىدۇ (بۇ كىتابخانىنى ھەقىقىي سۆيىدىغان شائىرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ).

كىتابخانچۇ؟ كىتابخان ئۆزىنىڭ پىسخىك تەسەۋۋۇر مۇھىتىنى چىقىش قىلىپ ئەسەرنىڭ ئەسلىدىكى ئوبراز قۇرۇلمىسىنى نىسپىي ھالدا ئۆزىگە خاسلاشتۇرىدۇ. بىر تەرەپتىن، شائىرنىڭ روھى، يەنە بىر تەرەپتىن، كىتابخانىنىڭ روھى بىر قەۋەت پەردىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ، روھىيەتلىك تۇمانلىنىش كېلىپ چىقىدۇ. دېمەك، غۇۋالىق سەنئەتتە مۇقەررەر، شۇنداقلا زۆرۈر نەرسىدۇر. مۇنداقچە ئېيتقاندا، غۇۋالىق سەنئەتنىڭ سۈپىتىدۇر. داۋىنچىنىڭ «مانناربسا» ناملىق ئەسىرى بىر قانچە ئەسىرلەردىن بېرى سەنئەت ئەھلى ئۈچۈن سېھىرلىك دۇنيا بولۇپ كەلدى. مانناربسانىڭ تەبەسسۇمىدا ھەسرەت بار دەپ ئېيتالامسىز؟ خۇشاللىق بار دەپ ئېيتالامسىز؟

كىتابخانىنىڭ سەمىگە سېلىپ ئۆتۈش لازىمكى، ھەقىقىي بىر پارچە شېئىر قان بىلەن يېزىلىدۇ. كىتابخان ئۇنى ئوقۇش ئۈچۈن

www.uyghurkitap.com

هېچبولمىغاندا تەر ئاققۇز ۋۇشنى بىلىشى كېرەك. كىتاب ئوقۇش — باغ سەيلىسى ئەمەس!

5

ئەخمەتجان ئوسمان ۋەكىللىكىدىكى ياش شائىرلارنىڭ شېئىر-لىرى تامامەن يۇمىلاق شېئىرلار تۈركۈمىگە كىرەمدۇ؟ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا ئۆز ئالدىغا دۇنيا يارىتالىدىمۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. ئەتراپىمىزدا ئادەتتىكى تاماكىلارنى ئالىي دەرىجىلىك تاماكىلارنىڭ قېپىغا قاچىلاپ چېكىدىغان زەكىي بەڭگىلەرمۇ بار. بىزنىڭ بەزى شېئىرلىرىمىز ئەنە شۇ تاماكىغا ئوخشاش ئۆزىنىڭ ماغدۇرىدىن كېتىپ قالغان تېنىگە زامانىۋى مودىدىكى كىيىملەرنى كىيىپ، كۆزلەرنى ئالمچەكمەن قىلىۋەتتى. بەڭگىلەرنىڭ يۇقىرىقىدەك ئۇسـ-تاتلىقنى قىلىشىدا پەۋقۇلئادده چوڭ غەرەز يوق بولسا كېرەك، كىشىلەر ئۇلارنىڭ «تاۋى نازۇك» بەڭگى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قال-ىسلا بەس. شائىر ئاپوللىنار بىر شېئىرىدا توزنى مەدھىيىلەپ «توز قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەندە رەڭمۇ رەڭ نۇر چاقنايدۇ. لېكىن بولمىغۇر يەرلىرىمۇ كۆرۈنۈپ قالىدۇ» دېگەن مەزمۇندا گەپ قىلغا-نىكەن. يېڭى شېئىرلارنىڭ شان ـ شۆھرىتى ئۆزىدىكى نامۇۋاپىق تەرەپلەرنى ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئاشكارىلىدى.

گۇڭگا شېئىرلار مەيدانغا كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، بىر قىسىم ئوبزورچىلار ئەسەرنىڭ ئۆزىدىكى بەدىئىي ئاجىزلىقنى تەت-قىق قىلماستىن، بىراقلا سىياسىي ساھەگە سۆرەپ كىرىپ، «يات مال» قاتارىغا چىقىرىۋەتتى. نەتىجىدە، ئۇلارمۇ «قۇيرۇق» كۆتۈر-گەندە ئۆزىنى بېسىۋالالمىدى.

ھازىر قارايدىغان بولساق، گۇڭگا شېئىرلار سۇلغۇن بىر ئەھ-ۋالغا چۈشۈپ قالدى. مېنىڭچە، بۇ كونكرېت شارائىتنى كۆزدە تۇتقاندا تەبىئىي ھادىسە. بەزى چاغلاردا مۇشۇنداق سولغۇنلۇقنىڭ

ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا نىسبەتەن پايدىلىق تەرىپىمۇ بولىدۇ — ناۋادا ئۇنىڭ سەۋەبى چۈشىنىلسە. گۆتگا شېئىرلار تەسەۋۋۇر قۇ-رۇلمىسىنىڭ يۇمىلاقلىقى، ستېرىئولۇق زوقلاندۇرۇش كۈچى، شۇنداق قەلب چوڭقۇرلۇقىدىكى ماھىيەتلىك ھادىسىلەرنى چىنلىق-ىنىڭ مەلۇم دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئىپادىلەپ بەرگەنلىكى بىلەن كىتابخانلار ئالدىدىكى نوپۇزىنى تىكلىدى. بۇ نوپۇز ئۆزىنىڭ تەسە-ررىنى ھازىرمۇ يوقاتقىنى يوق. بىراق ئۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلىدىغان شائىرلارمۇ نوپۇز ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى ھازىرچە تولۇق تونۇپ كېتەلمىدى، ئەكسىچە، بەكمۇ چوڭ بولمىغان ئاشۇ نوپۇزنىڭ بوغۇ-شىغا ئۇچرىدى. ئۇلار بىر تەرەپلىمە ھالدا، روھنى ئېچىپ بېرىدە-غان ۋاستىلەرنى سەنئەتنىڭ ئۆزىدىنلا ئىزدىدى. سەنئەت بىلەن تۇتىشىدىغان باشقا پەنلەر بىلەن ئالاقىسى يېقىن بولمىدى. ئەدەبى-يات ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن بىللە نۇرغۇن ئاجىزلىقلارنى يۇدۇپ ماڭىدۇ. بۇ يۇكنى شائىر ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىدە تۇرۇپ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن چىقىپ تۇرۇپ كۆرەلەيدۇ. كىتابخانلار بىر قانچە ئاپتورنىڭ شېئىرلىرىنى ئىنچىكە سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولسا، قانداقتۇر بىرەر ئاپتور تەرىپىدىن يېزىلغاندەك سېزىم بېرىدۇ. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ياش شائىرلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ روھىيىتىگە چۆكۈشى ھەمدە روھىيىتىدىكى زىددىيەتلىك ئامىللارنى تونۇشى يېتەرلىك بولمىغان. ئۆزىنىڭ زىددىيىتىنى كۆرۈپ يېتىپ، ئازاب-لىنىش بەختىگە ئېرىشەلمىگەن شائىرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىستىلىستى-كا، شەكىل، ماھارەت دېگەنلەر ئۆزلۈكىدىن پارتلاپ چىقىدۇ. بۇلار شائىرنىڭ مۇھەببەت، ھاياتقا بولغان ئەقىدىسى، ھاۋا، سۇ، گۈل ـ گىياھ ۋە تۇپراققا بولغان رىشتى بىلەن باغلىنىپ، زوقلان-غۇچىلارنى ھاياجانغا سالىدۇ. ئەپسۇسكى، بىزدە بۇنداق مەھسۇلات بەكمۇ ئاز بولدى. بىزدە تېما نامراتلىقى ھېلىمۇ ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرۇپتۇ. نېمە قىلىش كېرەك؟

ياش شائىرلار سولغۇن ئەھۋال ئىچىدە بۇنى ئويلىنىۋاتقان

بولسا كېرەك.

6

شېئىر ئىنسانغا (ئەلۋەتتە خەلققە) ئاسىيلىق قىلمىسىلا ئۆزىنى ئاقلاشقا مەجبۇر بولمايدۇ. گېرمانىيە شائىرى ھېنرىخ ھېينى: «دۇمباقنى چال، لېكىن قورقما» دېگەنىكەن. شائىر ئۆزىنىڭ يولى ئۇستىدە باش قاتۇرغۇچى ئەمەس، ئەمما ئۆزىنىڭ يولىغا ئىشەنچسىز قارايدىغانلادىنمۇ ئەمەس.

1989 ـ يىل ئاۋغۇست

غاپىل تەبەسسۇم، سوغۇق شەپە

(«شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى 1991 ـ يىللىق سانلىرىدىكى «شېئىرىيەت گېزىتى» سەھىپىسىگە بىر نەزەر)

سەھىپىنىڭ كىچىك بولۇشىغا قارىماي، نۇرغۇنلىغان ئاپتورلارنىڭ خالىس نەزەر بىلەن قارشى ئېلىنغانلىقى ناھايىتى ئېنىق. بۇنى شېئىرىيەتنىڭ سەھنىسىدە ئۆزىنى دەڭسەپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىدىغان، ئۆزىنىڭ ئۇتۇقلىرىنى رومانتىك تەسەۋۋۇر قىلىدىغان ئاپتورلارغا بولغان ھېسداشلىق ياكى ئىمكانىيەت دېيىشكە بولىدۇ. ئەمدىلا قولىغا قەلەم ئالغانلار قەغەزدەك ساددا ۋە ئاق بولىدۇ، بۇنىڭ جەزبىسى كونىراپ قالغان نوپۇزنىڭ دەبدەبىسىدىن ياخشىراق بولىدۇ.

راست، بۇنىڭدىكى كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى پىشقان مۇكەممەل ئەسەر دېگىلى بولمايدۇ، لېكىن، ئالا بولغان غورىدەك چۇچۇمەل ۋە پاكىز دېيىشكە بولىدۇ، بۇ ھەرھالدا ئەلۋەك بىر پەسىلنىڭ بەشىرىسىدىن بېشارەت بېرەلەيدۇ.

ھەممە نەرسىلەر ئۇستىدە بىرمۇ بىر سۆزلەپ ئولتۇرۇش ئار-تۇقچە، بەزى تېمىك مەسىلىلەر ئۇستىدە سۆزلىسەكلا كۇپايە. ئۇ-نىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ سۆزىمىز كىشىنى خۇشاللاندۇرۇشتا رېف-لېكسىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان قەسىدە بولۇپ كېتىشى ناتا-يىن. چۇنكى بەزىدە ئۆزىنى چاۋاكلاشنىڭمۇ زۆرۈرىيىتى تۇغۇلۇپ قالىدۇ. شۇنداق قىلغاندا، بىرىنچىدىن، ئۆزىنى چاۋاكلىغىلى بو-لىدۇ، ئىككىنچىدىن، بەزى نەرسىلەرنى دېگىلى بولىدۇ، ئۇچىنچى-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

دىن، باشقىلارغا ئۈلگە بولغىلى بولىدۇ. ئەنگلىيىلىك يازغۇچى كونراد: «ئۆزۈڭنى بەربات بولۇۋاتقان ئاممىنىڭ ئىچىگە قوي» دەپ-تىكەن. بۇگۈنكى ياشلار دەۋرىنىڭ تەلەپلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ خاتا باسقان قەدەم ئىزلىرىدىن ئاختۇرۇپ تېپىشى لازىم.

بىر قىسىم ياش شائىرلار شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك بىر قانچە قەدەمنى ئوڭۇشلۇق باسقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەۋەرۈك ئىزنالىرىنى ھازىرقى سۈكۈتلىرىگە دەپنە قىلماقتا. «شېئىرىيەت گېزىتى» سەھىپىسىدىكى بىر قىسىم شېئىرلار ئۇسلۇب ۋە شەكىل جەھەتتىن بىرقەدەر ئۆزگىچە ھەم يېڭى بولغان بولسىمۇ، لېكىن يېڭىلىق ئىگىلىرىنىڭ بۇرۇنقى مۇساپىسى بىلەن سىلىشتۇرغاندا، ئادەمنى ئانچە خۇشال قىلالمايدۇ. شېئىردىكى سىمۋوللۇق مەنە، قاتلاملىرى-نىڭ كۆپىيىشى، سۆزلەر ئارا مۇناسىۋەتنىڭ ئاز ـ تولا ئىسلاھ قىلىنىشى، رېتىم بىلەن كەيپىيات ئوتتۇرىسىدىكى تاناسىپلىق باغ-لىنىشنىڭ بىرقەدەر تەبىئىيلىشىشى قاتارلىق جەھەتلەردە ھەقىقە-تەن ئىزدىنىش يوق ئەمەس. ئەمما بىز كىرگەن كېچىكىنىڭ ئوخ-شاش بولۇپ قېلىشى كىشىگە رەڭدارلىق ھېس قىلدۇرمايدۇ. بۇ-نىڭ سەۋەبىنى بىرقانچە تەرەپلەردىن ئىزاھلىغىلى بولۇشى مۇمكىن.

ئاپتورلار ئۇزۇقلانغان مەنبەنىڭ دائىرىسى ئۆزگەرمىدى، نەتە-جىدە، يېڭىچە شېئىرىي تەپەككۇرنىڭ ئېلىمېنتلىرى بىر قانچە خىل ئۇسۇل ياكى بەلگىلەر بىلەن چەكلەندى. بۇلار يەنە ئۆزلۇكتىن ئىبارەت قانداقتۇ شۇ بىر شەخس، شۇ بىر دەقىقىدىكى ئالەملەشكەن مۇرەككەپ ھادىسىگە يېلتىز تارتالمىدى. تەبىئىي ئۇرغۇپ چىققان شەكىل سىمفونىيىسىنى ئاڭلىيالمىدۇق.

شۇندىن بېرى
خىيالىمدىن كەتمىدىڭ نېرى
گۈگۈم پەيتى ئورمان ئىچىدىن

توزۇپ چىقار، دىلىڭنىڭ سىرى...
— مۇختەر مەخسۇت

«شۇندىن بېرى» — «زامان» روھىيەت بىلەن سۈپەتداش بولۇپ، ناھايىتى سىرلىق. ئۇنى بىرلا يۆنىلىش، بىرلا سىزىق بىلەن كۆرسىتىپ بەرگىلى بولمايدۇ، بىز ئىبراھىملارنىڭ پەرۋىشىدە پۈتكەن بارمىقىمىز بىلەن «بىز» «شۇندىن بېرى» نى كۆرسىتىپ بېرەلەيمىز. بۇيەردىكى «شۇندىن بېرى» شائىر ئۆزى ئىپادىلەۋاتقان روھىي ھادىسىلەر ۋە شېئىرىي دەۋرەشىلەرنىڭ ۋاقتىنى ئادەتتىن تاشقىرى كەڭلىك بىلەن تۇتاشتۇرغان. ئاخىرقى ئىككى مىسرادا «سىر» گۇگۇم پەيتىدىكى ئورمان بىلەن تەقەققاسلىنىپ، «توزۇش» دېگەن پېئىل بىلەن ستېرىئولاشتۇرۇلغان. بۇ ھازىرچە يېڭىچە ئىپادىلەشكە كىرىدۇ. ئەمما بۇنداق ئەھۋال ئاپتورنىڭ باشقا شېئىرلىرىدىمۇ ئوخشاش رەۋىشتە يوق ئەمەس. يەنە قاراپ باقايلى:

ئاۋازىڭدا
ئولتۇرىدۇ بىر ناخشا
تەبەسسۇم قىلىپ.
پىغانمىدىكى يېشىمنى سۈرتۈپ.
— ئەركىن ئىبراھىم

ھەر ئىككى شائىر گۈزەل شېئىرىي كارتىنا ھەمدە روھ خىلىۋەتلىرىنىڭ نازاكەتلىك ئوبرازىنى ستېرىئولۇقلا ئىگە قىلىپ كۆرسىتىپ بەرگەن. ئەپسۇسكى، ئۇلاردىكى ئالاھىدىلىكنىڭ سەۋەنلىك بولۇپ چىقىشى تۇرغان گەپ.

نېمە ئۈچۈن؟ كېسىپ ئېيتقاندا، ئىپادىلەش يوللىرى ئىنىدىۋىدۇئال خاسلىققا ئىگە بولمىغاندا، كىتابخانلاردىكى تويۇنۇشنىڭ كېلىپ چىقىشىغا تەبىئىي ھالدا تۇرتكە بولىدۇ. مانا بۇ كىرىزىسنىڭ

بىر ئامىلى.

شېئىردىكى بەدىئىي پەللە قويۇق ھېكمەت تۇسى بىلەن سۇغۇ-رۇلغان بولۇشى كېرەك. ياخشى ياكى ناچار بولۇشىدىن قەتئىينە-زەر، ھەر قانداق بىر پارچە ئەسەرنى مۇھاكىمە چوڭقۇرلۇقى نۇقتە-سىدىن بىرەر پەلسەپىۋى ماھىيەت بىلەن سۇپەتلەش مۇمكىن. بە-راق ئۇ ئاپتورغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەكمۇ ياكى مۇھاكىمە يۈرگۈز-گەن كىشىمۇ؟

«بۇ دۇنيا بىزنىڭ يۈرىكىمىزدە پېچەتلىنىدۇ.» (ۋالېرى)

شائىر ئۆزىنى بېسىۋالالماي قولىغا قەلەم ئالغانىكەن، ئۇنىڭ تۇيغۇ-سى دۇنيادىكى تۇرلۇك مەۋجۇداتلارنى چىرىتىپ، ئۇنىڭدىن چىققان كۇينىڭ ھارارىتى بىلەن دۇنيانى ئېرىتىپ شەيئىلەرنى مۇلايىم سۇ دۇنياسىغا ئايلاندۇرالايدىغان، ئۇنى خالىغانچە كونترول قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك. «پېچەت» نىڭ كۇچى دەل مۇشۇ يەردە. تۇگۇنچۇ؟ تۇگۇن — شائىرنىڭ يۈرىكىدۇر، ئەلۋەتتە. شۇڭلاشقا شائىرنىڭ يۈرىكى دۇنيادىنمۇ چوڭ بولۇشى كېرەك.

بىزنىڭ شېئىرلىرىمىزدا پەلسەپىۋى چاقماقنىڭ سۇس نۇرلە-رى غىل ـ پال ئۇچرايدۇ يۇ، تەسەۋۋۇر دەرھاللا غايىب بولىدۇ. بەلكى ئۇ پۈتۈن شېئىرنىڭ گەۋدىسىگە ھۇجەيرىدەك تەبىئىي تارقال-غان بولماستىن، ئەكسىچە، ئايرىم مىسرالاردا بەدىئىي رەڭگە ئانچە تويۇنمىغان ھالدا كۆزگە چېلىقمىدۇ.

مەسىلەن:

تىلسىز بولۇپ يارالسام
شېئىر بولۇپ پۈتەتتىم جەزمەن.
— باتۇر روزى

شائىرنىڭ گۈمانلىنىش كۇچىگە گەپ كەتمەيدۇ. ئۇ پۈتكۈل جەمئىيەت ئادەتلىنىپ كەتكەن تىل بەلگىلىرىگە ئالدانمىغان، شۇ-

نىڭ بىلەن بىللە ئاشۇ بەلگىلەر تۈپەيلىدىن يوقلۇقتا ئايلانغان، ئادەتتىكى كىشىلەر كۆرەلمىگەن قانداقتۇر شائىرنىڭ ھېسسىياتىغا تولۇق چىقىش يولى بېرەلەيدىغان غايىۋى تىلغا زىددىيەت ئىچىدە سەپسالغان. ئۇ مۇشۇ پىكىر ئارقىلىق دۇنيانى پېچەتلەشكە ئۇرۇنغان. نۇ، تولۇق مۇيەسسەر بولالمىغان. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا دۇنيا ئۈچۈن گۈزەل بىر پېچەت كېرەك. ئۇ پەيلاسوپ شائىر پەيلاسوپنىڭ تەپەككۇرىدىن پۈتۈن چىقىشى كېرەك.

شائىر پولات ھېۋىز ۋللا ھاياتنىڭ مىكرو ئامىللىرى ئۈستىدە خىيال سۈرۈشكە مايىل. ئۇنىڭ «دۇنيا، ساھىل»، «ئادەم ئاتىغا» قاتارلىق شېئىرلىرىدا تاكامۇللاشقان، سەلتەنەتلىك پەلسەپىلەر ئەمەس، بەلكى ئىنساندىكى كۈچ ۋە ئاجىزلىق ھەققىدىكى بىر باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدىغان، سەبىي چۈقان ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ئۇ خاھىش ۋە ئىپادىلەشتىكى ئاددىي ـ سادىدىلىقىغا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈپ، چوڭراق بەدئىي يۈرۈش ئېلىپ بارمىغان.

دەرۋەقە، كىشىلەر ئازدۇر ـ كۆپتۇر چۈشىنەلەيدىغان ۋە بەھرىمەن بولالايدىغان شەيئىلەرنىڭ ئىچىدە ئۆزىنىڭ قىممىتىنى يۈكسەك شېئىرىي گۈزەللىك نۇقتىسىدىن ئىسپاتلاپ بېرىش ئاسانغا توختىمايدۇ. ئۇ، مۇئەييەن جەريانىنى، مۇئەييەن تەۋرەنمەس ئېتىقاد ۋە ئەقىدە بىلەن خاراكتېرلەنگەن زور بەدەلنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام خۇداغا بولغان ئەقىدە يولىدا ئوغلى ئىسمائىلنى قۇربان قىلىشتىن يالتايمىغان، ۋەھالەنكى، قۇدرەت ئىگىسى كۆك قوچقار ئارقىلىق بۇ خىل ئەقىدىنىڭ مۇۋاپىق جاۋابىنى بەرگەنىدى.

ھاياتنا ئەسلىتەر مېنىڭ سۆيگۈملا،
قىلىچنىڭ بىسىدا كۈلگەن رەيھاننى.
— يۈسۈپ ئىسھاق

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سەن قانداق توۋلىساڭ، ئەكس سادامۇ شۇنداق بولىدۇ.

ياش شائىرلار ئىشلەتكەن سۆزلەردە ئاز ـ تولا پارتلاش بار، بىراق رېتىمدە پارتلاش يوق. شۇڭلاشقا شېئىرىي مەنىنى كېڭەيتىش يوللىرى كۆپ خىللاشمىدى. ئۇنۇمسۇ مەقسەتمىزدىكىدەك بولمىدى. قاراپ باقساق، كۆپلىگەن شېئىرلاردا ئەڭ قىسقا مىسرا بىر ـ ئىككى بوغۇم، ئەڭ ئۇزۇن مىسرا 10 ـ 12 بوغۇمدىن ئىبارەت بولۇپ قالدى. مانا بۇ قېلىپلىشىشتىكى روشەن ئالاھىدە. لىكلەرنىڭ بىرى. بورس. پاسترناك رېتىم — شېكسپىر شېئىر. لىرىنىڭ ئاساسى دېگەندى. ئۇ شېكسپىرنىڭ رېتىمى ھەققىدە نۇقتىلىق «شېكسپىر شەكلىدە خالىغىنىچە ئىش كۆرىدۇ، بۇنىڭ بەزىلىرى رېتىمنىڭ پارتلىشىغا باغلىق بولغان. رېتىم ھەرىكىتى. نىڭ كۈچى ئۇنىڭ دېئالوگلىرىدىكى سوئال ـ جاۋابنىڭ تەرتىپى ۋە ئالمىشىش سۈرئىتىنى، مونولوگلىرىدىكى جۈملىلەرنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقىنى بەلگىلىگەن» دېگەندى.

دېققەت قىلىپ كۆزەتسەك، بىزنىڭ ئادەتتىكى سۆز ـ نۇتۇقلىرىمىزدا سۆزنىڭ ئۇرغۇ ۋە رېتىملىرى كۆپ خىل، ھەتتا قايتىلانمىغان بولىدۇ. ئەلۋەتتە، شېئىرىدىكى رېتىممۇ يېڭى ۋە تاسادىپىي بولۇشى كېرەك. رېتىمدا يارتىلغان ئوبراز مۇزىكىلىق قۇرۇلمىغا ئىگە بولغاچقا، ئۇنىڭ جەلپ قىلىش، ئىپادىلەش كۈچى مۇزىكىدەك بولىدۇ. بىر پارچە شېئىر ئاڭلىنىشتىلا يېقىملىق بولۇشى كېرەك. ئۇ باشقا بىر ئادەم تەرىپىدىن دىكلاماتسىيە قىلىنغاندىمۇ، ئاڭلىغۇچىلار ئۇنىڭدىكى رېتىمدىن پۈتكۈل شېئىرنىڭ كەيپىياتىنى تەلتۆكۈس چۈشىنەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. ھەتتا ئىپادىلەش ۋاستىلىرى ئىپادىلەپ بېرىشكە قادىر بولالمىغان ئىنچىكە تەرەپلەر شېئىر. دىكى ئاھاڭدا ئەكس ئېتىشى كېرەك. ۋېتمان ۋە سان. جون. پىرسىنىڭ ئۇزۇن مىسرالىرىدىن ئادەتتىكى سۆز رېتىملىرىنى كىچىك بىرلىك قىلغان تەبىئىي ئۆزگىرىشچان ئىچكى رېتىملارنى يەتكۈچە تاپالايمىز.

سەن ھەر قېتىم قولۇڭغا قەلەم ئالغىنىڭدا بىر يېڭى نەرسىنى ئويلىيالمايسەن، شېئىر ئۆزىگە ئويلىيالمايدىغان قىلغان ئەمەلمۇ نەرسىلەر بىلەن بىر تۇتاش بولغانىكەن، ئۇنىڭدىكى رېتىم ئويلىيالمايدىغان نەرسىلەرنى شەرت قىلمىدۇ. ئويلىيالمىغا قاراپ ئۆزگەرمىگەن رېتىم شېئىرمۇ مەنە ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدىغان قاتمال نەرسە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

دېمەك، «كونا رامكىغا قارشى تۇرۇپ، يېڭى رامكىنى تۇرغۇزۇش» ئالدىدا تۇرۇۋاتقىنىمىز ھەقىقەتەن راست. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزگە مەنسۇپ «رامكا» نىڭ ئازغىنە ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈپ چىقىشى ھەرھالدا ئېچىنىشلىق. ئېھتىيات قىلمىساق، «رامكا» نى چېقىۋەتمەسەك بۇرۇنقىلارنىڭ پاجىئەسىگە ۋارىسلىق قىلىپ تاشلىشىمىز ربئال گەپكە ئايلىنىدۇ. «رامكا» نىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرىنى يۇقىرىقىلار بىلەنلا تولۇق شەرھلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. سەۋەبلەرنى ئىزدەنگەنسېرى ئۇ شۇنچە كۆپ تېپىلىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بىزدە شەپقەتسىز مۇلاھىزە كەم بولسا مۇتلەق بولمايدۇ. بۇنى بارغانسېرى ئارتىپ بېرىۋاتقان تاكامۇللۇق ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن.

بىز يېقىلغان تەقدىردىمۇ، شېئىرىيەتنىڭ ھەقىقىتى يېقىلمايدۇ، ئۇنى مەزمۇت دەسسەپ تۇرالايدىغانلار ھامان قولىدا كۆتۈرىدۇ. ئەمما تۇنجى قوڭغۇراقنى ئۇرغان كىشىلەر ئۆزلىرىگە تەۋە ھەقىقەت گۈھىرىنىڭ باشقىلار قولىدا نۇر چېچىشىنى ئالدىراپ خالىمىسا كېرەك.

1991 ـ يىل دېكابىر

ئېكراندىكى مەنىۋى ھالەت

1

ھادىسىلەر ماددىي تۈرلەرنى بەلگە قىلغان ھالدا تىنىمسىزلىق-
نىڭ يايسىمان چەكسىز دولقۇنلىرىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئۇنىڭ
ئىپتىدائىي يىپ ئۇچى ۋە ئاخىرى قاراڭغۇ، جىمجىت ماكان -
زامانغا تۇتاشقان بولۇپ، بىزگە مەلۇم بولغىنى سەزگۈمىزدىكى
تەۋرىنىشچان مەۋجۇتلۇقتۇر. ھادىسىلەرنىڭ كۆز ئالدىمىزدىكى قى-
ياپىتى ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ رېئال سۈپىتىنى، پايانسىز سۈكۈناتقا
سوزۇلغان ئىككى ئۇچى بولسا جەلپ قىلىش كۈچىگە باي سۈبيېك-
تىپ، غايىۋى سۈپىتىنى بەلگىلەيدۇ. مەنتىقي نۇقتىدىن ئېيتقاند-
ا، كۆزىمىز كۆرۈۋاتقان ھادىسىلەرنىڭ ئۆزىلا ھادىسىلەرنىڭ چەك-
سىز بىر پۈتۈنلۈكىنى ئىگىلىشىمىزگە يېتىدۇ. شۇنداق ئىكەن،
ھادىسىلەرنى بىلىشىمىزدە مۇھىم بولغان يىپ ئۇچى سەزگۈمىزدە
جەۋلان قىلىپ تۇرغان بولىدۇ. بىز ئوبيېكتىپ تۇستىكى بۇ مەنبە-
نىڭ بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ۋارىيانتلىرىغا ئەگىشىش بىلەن ئۇنىڭ
تۇمانلىق بىر دۇنيا قويىنىدا تىنچ ئۇخلاپ ياتقان مەنىۋى ئوبرازىنى
تاپىمىز. ئېستېتىكىغا ھاملىدار بولغان سىرلىق، ئېتىرازلىق
ھالەتلەر روھىمىزنى قاراڭغۇ، تىمتاس تۇيۇلغان ئارقا كۆرۈنۈشلەر-
نىڭ ئىچىدىكى مەنىۋى نۇرلار ئارقىلىق ئومۇمىي مەڭگۈلۈك دېڭىز-
غا قوشۇۋېتىدۇ.

شەيئىلەرنىڭ ئىچىدە ئىنسانىنى مۆجىزىگە ئېلىپ بارالمايدىغان
نېمە بار! ؟ ئىلاھ بىلەن ئىنسانىيەتنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ھالقا

دەل مۆجىزىدۇر. زامانلارنىڭ شۇنچە كەڭ سەھراسىدا ياڭراپ تۇر-غان بوغۇق ھايات ناۋاسىدىن نېمە ئۈچۈن زېرىكمىدۇق؟ چۈنكى تۇتاش كەتكەن مۆجىزە ھالقىلىرى داۋاملىق سىلكىنىپ تۇردى.

2

ھادىسىلەرنى بېشارەتلىك چۈشكە ئايلاندۇرغان كىنوغا كېلەيلى.

كىنو ئوپتىكىلىق ئويۇن، مەقسەتلەشتۈرۈلگەن ھەم تەرتىپ-لەشتۈرۈلگەن نۇر دولقۇنلىرى ئېپسانۇي قۇدرەت بىلەن يارالغان نىجاتكارنىڭ قولىدەك سۆيگۈنىڭ ئاددىي قومۇشىدىن ئاپىرىدە قى-لىنغان نەي بىلەن ھاياتتىكى ساپ ھەقىقەتلەرنى ئىشارە قىلىدۇ. چەكلىك زاۋال ئىچىدىكى تار ھەم ئىنتىزامچان ئورۇندۇقلاردا ئول-تۇرغان كىشىلەر رامبونىڭ قەلبىمى ئاستىدىكى مەست كېمىدەك مەنزىلسىز پىكىر سەپىرىگە يول ئالىدۇ. خۇددى كىنوخانىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى سىرتتىكى ئېگىز ئاسمان، گىرەلەشمە كوچا، مۇئەييەن ئىجتىمائىي ئېنېرگىيىگە ئىگە زاماندىن ئىبارەت بولغىنىدەك، كى-نونىڭمۇ تۇرمۇشتىن ئىبارەت بىپايان ھەم قاراڭغۇ ئارقا كۆرۈنۈشى بولىدۇ. بۇ تۇرمۇش ئەلۋەتتە، فىزىكا دەۋرىدىكى تۇرمۇش ئې-لېكترون ۋە ئۇچۇر دەۋرىدىكى تۇرمۇش. بۇ تۇرمۇشنىڭ ۋۇجۇدىدە-كى ئەقىل ۋە شېئىر، سۈرئەت ۋە مۇزىكا، شەكىل ۋە رەڭلەر كىنوغا مۇجەسسەم بولغان. ئىنسانىيەتكە ئەلمىساقتىن مىراس قال-غان سۆيگۈ ۋە ئۇنىڭ جاراھەتلىرى، بۇ سۆيگۈ ئېمىلداش بولۇپ ياشاۋاتقان ھەسرەت ۋە جەڭگىۋارلىق، قىسقا شادلىق، تەننىڭ غا-يىب چوڭقۇرلۇقىدىن كېلىۋاتقان مەڭگۈلۈك چاقىرىق، چاقىرىقنى ئوراپ تۇرغان ئاپئاق نۇر ھالقىسى... مانا بۇلار كىنو ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان پەن دەۋرىدىكى يادنامىلەر. بۇلارنى قەدىمكى سەنئەتكار-

لارنىڭ قەلبىدىكى سەبەبي، گۈزەل سۆيگۈنىڭ ئىزناسى بولغان بىر قانچە ئاددىي سىزىقتىن تەركىب تاپقان غار رەسىملىرىدىن كۆرۈشكە بولىدۇ. سەنئەت قانداق ئالاھىدىلىكتە بولمىسۇن، ھەقىقىي سەنئەت- لا بولىدىكەن، ئۇلارنىڭ يېتىپ بارىدىغان ھەقىقەت گۈزەللىكىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

كىنونىڭ بىر ئەسىرلىك گۈللىنىش ھاياتى ئۇنىڭ ئۆزىگە پايدىلىق ھەر قانداق ئامىلدىن پەرھىز تۇتمايدىغان تۇگمەن مىجەز- نى نامايان قىلدى. ئۇنىڭدىكى ئۇنىۋېرساللىقنىڭ يۈزلىنىشى دىق- قىتىمىزنى شېئىرىيەتكە ئېلىپ باردى. خېلى بۇرۇنلا «فىلىم شې- ئىرغا ئايلىنىشى كېرەك» دېگەنىدى فرانسىيىلىك رېژىسسور ئاندې- رى بوكلېر. دەرۋەقە، ھازىر بۇنداق پەللىدىكى فىلىملەر ئاز ئە- مەس. «كۆلەڭگىگە ياتلىق بوپتىمەن» دېگەن فىلىم ياخشى مىسال.

ئەمما شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، بەدىئىي مەقسەتكە يېتىپ بېرىشتا كىنونىڭمۇ ئۆزىگە خاس يولى ۋە ۋاستىسى بولىدۇ. ئۇنى باشقا سەنئەت تۈرلىرىدىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان بۇنداق خاس يولى بەدىئىي ئىزدىنىشتىكى ئۇنىۋېرساللىقتىن كەلگەن بو- لۇپ، بۇ شەكىللەنگەن ھەم شەكىللىنىۋاتقان جۈزئىي مەنىدىكى ئېستېتىك قۇرۇلمىغا تۇتىشىدۇ. مانا بۇ مۇستەقىل كىنو تىلىغا ئاساسلانغان كىنو ئېستېتىكىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3

كىنونىڭ تىلىنى مۇستەقىل ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلغان ئامىل- لارنىڭ بىرى ئېكران.

ئېكران كىنودىن ئىبارەت بىئوئوپتىك داستانىنىڭ سەھنىسى، رېژىسسورنىڭ بەدىئىي كۆزى. ئۇ كۆرۈنۈشلەرنى سىقىدىغان، شۇ- نىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كۆرۈنۈشنىڭ كېڭەيتىشىگە ئۇچرايدىغان

جاهاننەما. سىقىش ئۇنى شەكىللىك ماھىيەتكە ئېرىشتۇرگەن، كېـ
كىيىش بولسا زوقمەنلەردىكى ھاياجان ۋە تەسەۋۋۇر بىلەن بولغان
بىرتۇتاشلىققا ئىگە قىلغان. رېژىسسورنىڭ بەدئىي كۆزىدىكى ھادـ
سىلەر ئېكران ئارقىلىق نورماللىشىپ، ماھىيەت ياكى ھەقىقەتنىڭ
نەق يىپ ئۇچىغا ئايلىنىدۇ. بۇ يىپ ئۇچىنى بويلاپ ئېكرانىنىڭ
سىرتىدىكى پىنھان، غۇۋا يۇكسەكلىككە چىقىش زوقمەنلەردىكى
مەنىۋى ساپانى شەرت قىلىدۇ.

ئېكران ھەرگىزمۇ نوقۇل ئوبيېكتىپ قىياپەتكە ۋەكىللىك
قىلىدىغان فىزىكىلىق ھەم گېئومېتىرىيىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە
بوشلۇق ئەمەس. بەلكى ئېقىمچان ئاڭنىڭ سۇرىتىنى گەۋدىلەندۈرىـ
دىغان سۇبيېكتىپ سەھنە. سىناريست، رېژىسسور ۋە رولچىلارنىڭ
ھەر خىل كەيپىياتقا ئىگە نەپەسلىرى، ھەرىكەتلىرى ۋە چىراي
ئىپادىلىرى ئۇنىڭ چېكىنى بۆسۈپ تاشلاپ، قانداقتۇر بىر مەنىۋى
ھالەتنىڭ جانلىق بېشارەتچىسى سۈپىتىدە تاماشىبىنلارنى ئۆز ئىچىـ
گە ئالغان مۇرەككەپ، كۆپ قىرلىق ھېسسىيات قۇيۇنىنى ۋۇجۇدقا
چىقىرىدۇ. ئەۋجىگە چىققان ھېسسىيات قۇيۇنى تۇپەيلىدىن ئېكـ
ران، ئادەم، زال قاتارلىقلار بىر گەۋدىگە ئايلانغان ئاجايىپ سەھنە
ھاسىل بولۇپ، ھەر بىر قەلب كىنودىكى مەنزىرە ۋە كەيپىياتنى
ئۆزىنىڭ خىلۋەت كائىناتىغا كۆچۈرىدۇ. روشەنكى، ئېكران تاماـ
شىبىنلاردىكى تەققاسلانغان سۇبيېكتىپ كەچۈرمىشلەردىن مۇستەسـ
نا ھالدا بىر پۈتۈن ئۇقۇم بولالمايدۇ. بەلكى ئۇ سەنئەتكار ۋە
زوقمەنلەرنىڭ ھېسسىيات پۈتۈنلۈكى بىلەن بىرلەشكەن چاغدىلا ئۆـ
زىنىڭ كۆچىنى كۆرسىتەلەيدۇ. دېمەك، ئېكران ئۆزىنىڭ ماددىيـ
لىقىدىن ھالقىپ كەتكەن سەنئەت ئامىلى. ئۇ قىيانلىق دەريادەك
ئېقىمچان ھەم كۆرۈنۈشكە باي بولۇپ، ۋاقىت سائەتلىرىنى مـ
نۇتلاپ پارچىلىغاندا، ھەر بىر مىنۇت تامامەن ئۆزگىچە مەنىۋى
ھالەت بىلەن مەزمۇنلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئېكرانىنى بەدىئىي ساھەگە ئېلىپ كىرىدىغان تېپىك ئامىل كۆرۈنۈشتىن ئىبارەت.

كىنو نۇرغۇن خاس كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئورگانىك باغلىنىشىدىن تۇزۇلىدۇ. مۇنەۋۋەر بىر فىلىمنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى مۇستەھكەم، كۆركەم بەدىئىي قۇرۇلمىنىڭ كاپالىتى بىلەن قولغا كەلدى دېيىلىگەندە، ئەلۋەتتە مەسىلە نازۇك باسقۇچقا قەدەم قويۇپ، كۆرۈنۈشكە بېرىپ تاقىلىدۇ. ھەتتا بەزى كۆرۈنۈشنىڭ رېژىسسورىمۇ ئويلىمىغان ھالدا ئۇتۇقلۇق چىقىشى فىلىمنىڭ ئالدىنئالا پىلانلانغان تۇگۇنىنى ئۆزگەرتىپ، مەقسەتتىن تاشقىرى ئۇنۇمگە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. بۇنداق مۇۋەپپەقىيەت رېژىسسور ۋە رولچىنىڭ ئەتەي ئۇرۇنۇشلىرىدىن كۆرە، زوقمەنلەرنىڭ ئىستېمالىدىن كېلىدۇ. لېكىن بۇ تاسادىپىيىلىك بولۇپ، ئەقلىي نۇقتىدا تۇرۇپ مۇئەييەنلەشتۇرىدىغان دەرىجىدە كۆپ يۇز بەرمەيدۇ. كىنونىڭ ئۇششاق بىرلىكى بولغان بىر كۆرۈنۈشنىڭ رولى شۇنداق بولغاندا سەنئەت پەللىسىنىڭ ھەل قىلغۇچ قەدىمى كۆرۈنۈشكە دىققەت قىلىشتىن باشلىنىدۇ. «سىم ـ سىم يامغۇردا ئەسلەنگەن چۈش» فىلىمىدىكى ئۇچقۇچى يىگىتنىڭ تىك ئۇچار ئايروپىلان بىلەن مەھبۇبى تۇرغان مەھەللىگە بېرىپ ھاۋادىن گۈل تاشلىشى جەريانىدىكى بىر كۆرۈنۈش ھەقىقەتەن گۈزەل. يۇرەكنىڭ يەڭگىل تىترەشلىرىدىن دېرەك بېرىدىغان، شوخ گېپتار كۆيى ياپىيشىل چىمەنزار، تىنىق ئاسمان، جىمجىت مۇھىت... ھاياتنىڭ جەۋھىرى گويا مۇشۇ يەرگە يىغىلغان. بۇ چاغدىكى كەيپىيات كىشىگە ئاۋاز، رەڭ ۋە قىياپەتلەر بىرلىشىپ كەتكەن يېقىملىق ئارىلاشما تۇيغۇ بېغىشلايدۇ.

ئادەم مەلۇم بىر فىلىمنىڭ ھەممە كۆرۈنۈشلىرىگە تەڭ چۆكىمەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ تەسىر قىلىدىغىنى فىلىمنىڭ خاراكتېرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ياكى قىلمايدىغان بىر قاتار كۆرۈنۈشلەر بولىدۇ.

دۇ. بۇ خۇددى بىر پارچە شېئىردىكى چوڭقۇرلۇقنىڭ بىر ياكى بىر قانچە تەبىئىي مىسرالارغا مۇناسىۋەتلىك بولغىنىدەك بىر ئىش.

«ئېگىز ئېسىلغان قىزىل پانۇس» فىلىمىدىكى ئۇچىنچى ئاغدۇچىنىڭ قەتل قىلىنىشى ماڭا تەسىر قىلغان كۆرۈنۈشلەرنىڭ بىرى. تۇن زاۋىلى ئىچىدىكى تىنىمسىز ئاق قار، ئەتراپ جىمجىت، روشەنكى، ئۆلۈم بىلەن ئاقلىق، جىمجىتلىق بىلەن چەكسىزلىك گىرەلىشىپ كەتكەن بۇ مەنزىرە سەنئەتكارنىڭ ئويچان قەلبىدىكى تراگېدىيىنىڭ مەنىۋى ھالىتىدۇر.

كۆرۈنۈش تەسىرچانلىققا ئىگە مىكرو بۆلەك سۈپىتىدە پۈتۈن كىنونىڭ ئېستېتىك قاتلىمىنى مەلۇم دائىرىدە يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ.

بىراق، كۆرۈنۈشنىڭ ئۆزىمۇ بىر قاتلام.

5

ھەر بىر كۆرۈنۈش ئۆزىنىڭ ئېستېتىك مەنىسىگە ماس كېلىدىغان گارمونىك ئالامەتلەرگە ئىگە. قانداقتۇر بىر شەكىل رەڭ، ھەرىكەت، مۇزىكا (جىمجىتلىق)، سۈرئەت، دىئالوگ ۋە مونولوگلار كۆرۈنۈشنىڭ ھاياتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ھەتتا، بەزى كۆرۈنۈشلەر بۇنداق ئالامەتلەرنىڭ بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرماي تۇرۇپمۇ رول ئويناپدۇ. بۇ ئەھۋال كىنودىن كەلگەن بۇاستە ئېستېتىك تۇيغۇنىڭ قاتلاملاشقان ئېستېتىك تۇيغۇ بولۇشىنى بەلگىلىگەن. پېرسوناژلارنىڭ ئۆزى ئوچۇق كۆرسىتىلمەي، ئاۋاز ئېكران سىرتىدىن بېرىلگەن ئەھۋال ئاستىدا ئۇنىڭ سالاپىتى ۋە رەڭگىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. بەزى سازلىقلارنىڭ كۆرۈنۈشىدىن تىنچىق، يېقىمسىز پۇراقنى ھېس قىلىش مۇمكىن. تەبىئەت بىزگە سەزگۈ ئورگانلىرىمىز ئارقىلىق شەكىل، رەڭ، پۇراق، ئاۋاز ۋە ھەرىكەتكە ئىگە مەۋجۇدىيەت سۈپىتىدە تونۇلغاندەك، تەبىئەت ۋە

www.uyghurkitap.com

تۇرمۇشنىڭ ئېكرانىدىن ئورۇن ئالغان بىرەر پارچىسىمۇ تۇيغۇلار-نىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا شېئىرىي جۈلا بىلەن تويۇندۇرۇلغان تىرىك ئوبرازغا ئايلىنىدۇ.

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بەدئىي فىلىمى «ئاشقىلار كۆيى» دىكى مۇنۇ كۆرۈنۈشكە قاراپ باقايلى:

«كۆل، تىنىق سۇ، ئەتراپىنى ياۋا چۆپلەر قاپلىغان، بۇ كۆل كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇزاق يىل تاشلىنىپ كەتكەن.

〈سېنى بەكلا سۆيىمەن〉 — دېدى ئايالنىڭ ئاۋازى. 〈سېنى بەكلا سۆيىمەن〉 — دېدى ئەرنىڭ ئاۋازى.

«. . . . . .»

ئاشىقانە پىكىرلەر ئۇزاق ھۆكۈم سۈرگەن تىمتاسلىق ئىچىدىن قايتىپ كېلىۋاتقان كۆڭۈلنىڭ لەرزى سۈپىتىدە كۆلنىڭ ئەتراپىدىكى ياۋا چۆپلەر، ئۆلۈم تەلەپپۇزىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان سۇزۇك سۇلارنى سىپاپ، مۇھەببەتنىڭ لىرىك سۈرئىتىنى كەشتىلەيدۇ. بىز سۇكۇناتلىق كۆلىدىن ئىبارەت سۆيگۈ جاكارسىنى ئاڭلاپ، شەكىللەر ئارا ئېقىپ كېلىۋاتقان مەنىۋى ھالەتكە ئىچكى دۇنيالىرىمىزنىڭ قۇۋۇلۇقلىرىنى كەڭ ئاچىمىز. تەبىئىيكى، بىزدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغىنى سەزگۈلەر ھەمكارلىقىنىڭ بۇيۇك ئەۋجىدە بەرق ئۇرغان مەنىۋى ھالەت بولۇپ قالىدۇ.

مەنىۋى ھالەت دېگەن نېمە؟

6

ئەسلىدە ساپ ئوبېيېكتىپ مەزمۇنغا ئىگە، ئەمما سۇبېيېكتىپ ئىپادىلەشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشقان ھالدا ئوبېيېكتىپ سۇپەتتىن ھالقىپ ئۆتكۈنچى ھېسسىي كەيپىياتنى ئىپادىلەيدىغان ئېستېتىك بەلگە مەنىۋى ھالەت بولىدۇ. ف. س. فرانتسىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ «ئوبېيېكتىپ ياكى سۇبېيېكتىپ ھالەتتە بولۇشىدىن

قەتئىينەزەر ، شەيئىلەرنى بىۋاستە بىر تەرەپ قىلىدۇ» . «ئاشىقلار كۈيى» دىكى يۇقىرىقى كۆرۈنۈش ھېسسىياتنى ھەم كونكرېتلىققا ئىگە مەنىۋى ھالەت بولۇپ ، ئۇنى بىر تەرەپلىمە ھالدا ئوبيېكتىپ ھالەت دېگىلى بولمايدۇ . سۇبيېكتىپ ھالەت دېگىلىمۇ بولمايدۇ . بەلكى ئۇ سۇبيېكتىپقىمۇ لايىقلاشقان ئىپادىدۇر . بىز تىلغا ئېلىۋاتقان مەنىۋى ھالەت ئامېرىكىدا مەيدانغا كەلگەن ئىشارىزملىق شېئىرىيەت ئېقىمىدىكى ھېسسىي ئوبرازلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ . ئىشارىزمچىلار ئىشاردىن تۇزۇلىدۇ دېگەندەك ، بىزمۇ فىلىمنىڭ بەدئىي مۇساپىسى مەنىۋى ھالەت ئارقىلىق يۇرۇشىدۇ دېسەك خاتا بولمايدۇ . كۆل ۋە ياۋا چۆپلەر قارىماققا پۈتۈنلەي ئىپتىدائىي مەنىدىكى قىسمەن دۇنيالاردەك كۆرۈنىدۇ . لېكىن ئۇلار سەنئەتكارنىڭ نەزەرىگە ئېلىنغان ۋاقىتتىن باشلاپ سىمۋوللۇق بەلگىگە ئۆزگىرىدۇ . ئۇ سەنئەتكارىدىكى تەجرىبە بىلىملىرى ھەم ئابستراكت قۇرۇلما ئەندىزىسى بىلەن بىرلىشىپ مەنىۋى قىممەتكە قاراپ يول ئالىدۇ ــ دە ، قىممەت ھەققىدىكى ھەر خىل ئۆلچەملەرنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەنزىلىدە بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ .

ھەربىر كۆرۈنۈش مۇرەككەپ جەريانغا ئىگە تۇيغۇلارغا ھاملىدار بولىدۇ ، ئەلۋەتتە . تۇيغۇ بولسا تەسىراتنىڭ يۈكسەلگەن ھالىتى بولۇپ ئىچكى ــ تاشقى ئۇچۇرلارنىڭ ئوبرازلاشقان جۇغلانمىسى سۈپىتىدە كۆزگە تاشلىنىدۇ . شۇنداق ئىكەن ، تۇيغۇ مەنىۋى ھالەتنىڭ نېگىزى ، مەنىۋى ھالەت كۆرۈنۈشنىڭ ساپ بەدئىيلەشكەن سۈپىتى . لېكىن بۇلارنىڭ ھاياتتىكى تەبىئىي ، ئىجتىمائىي ھادىسىلەردەك ئوبيېكتىپ ئارقا كۆرۈنۈشىنىمۇ ئۇنتۇماسلىق كېرەك . سەنئەتتىكى ئوبيېكتىپ ئۇچۇن دۇنيا كەم بولسا بولمايدۇ .

7

مونتاژ كۆرۈنۈشلەر ئارا بوشلۇقنى ئۆزىگە يوشۇرغان بولىدۇ . بۇ بوشلۇقلارنى سىقساق ، ھەربىرىنىڭ ئۇلىنىشىدىكى بەدئىي مەنـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تىقە پارتلاش شەكلىدە نامايان بولىدۇ. ئېكراندىكى مەنۇى ھالەت-
نىڭ ھەر بىر تەكتە تايىنىپ ياشايدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. بىراق مەن-
ۇى ھالەت كىنودىكى بىر پۈتۈن سۈژېتنىڭ ئىزچىللاشقان شەكلى
بولماستىن، بەلكى تامامەن ئۇزۇك، مۇستەقىل باسقۇچىدۇر. ئۇ-
زۇك - ئۇزۇك مەنۇى ھالەتلەر مونتاژ ئارقىلىق كاپالەتلەندۇ-
رۇلگەن نۇرغۇن بوشلۇقلارنىڭ پۈتۈنلەش رولى بىلەن مەنىلەر دۇن-
ياسىغا يېتىپ بارىدۇ. مەنۇى ھالەتلەرنىڭ ئۇلىنىش جەريانى ئۆز-
ئارا بىر - بىرىنى يورۇتۇش ھەم قانائەتلەندۈرۈش تەرىزىدىكى يېڭى
سىستېما بولۇپ، سەنئەتكارنىڭ كۆچمە كۆزى لىنىيىنى بويلاپ،
توختاۋسىز ئېقىپ تۇرىدۇ.

نەتىجىنىڭ قارىشىچە ھايات مەڭگۈلۈك قايتىشتۇر. ھەر بىر ھەت
مانا بۇ قايتىشنىڭ بىۋاستە جەريانى بولۇپ، بوشلۇق ئۇنىڭ بۇرۇ-
لۇش نۇقتىسى ياكى بالدىقى. ھەر بىر ھەتنىڭ پۈتكۈل جەريانلىرىنى
پارچىلىساق، قايتىشنىڭ سانسىز بوغۇنلىرىنى ئاھايىتى ئېنىق كۆ-
رۈپ يېتەلەيمىز. بۇنى بېرگسون ئېيتقان بىر تۇتاشلىق بىلەنمۇ
ئىزاھلاشقا بولىدۇ. ھەر بىر ھەت ۋە بوشلۇق كىنودىكى تۇرمۇشنىڭ
يوشۇرۇن ئوقى بولغانلىقەن، كىنودىكى تەپەككۇر ئۇنىڭسىز ھالدا
تۇپكى ئامىلغا ئىگە بولالمايدۇ.

كىنودىكى كۆرۈنۈش كۈچلۈك ماكان خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.
ۋاقىتنىڭ خالىغان بىر توچكىسىغا ئىگە. ۋاقىتنىڭ خالىغان بىر
توچكىسىغا مۇناسىپ ھالدا ئۆزگىرىپ ئاشكارا بولىدىغان ماكان
كىنودا چەكلىك ماددىي ئەندىزىلەرنىڭ شەكىل ئۆزگەرتىشى. بىر
كۆرۈنۈشنىڭ يەنە بىر كۆرۈنۈشكە ئورۇن بېرىشى ئارقىسىدا مۇئەي-
يەن تەبىئىي، ئىجتىمائىي ۋە پسىخىك ئارقا كۆرۈنۈش بىلەن سە-
ۋەبلىشىپ كېتىدۇ. ۋاقىتنىڭ ئۇزلۇكسىزلىكى مۇشۇنداق ئەھۋالغا
قارىتا ئەكس ئېتىدۇ. چۈنكى «دۇنيا ئەبەدىلىكىگە ۋاقىتنىڭ
نېگىزى».

(مېكىل . دوفىننا)

سەنئەت ئىنسان تارىخىنىڭ ئۆزگىرىشىگە باشتىن ـ ئاخىر مەسئۇلىيەت بىلەن دىققەت قىلدى. ئۇنىڭ كۆچى ئىنسان تارىخىنىڭ تۆۋەندىكى ئېقىمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، سانائەتنىڭ قوپال ھەم يىرىك قارىشىلىقىمۇ ئۇنىڭ راۋان نەپسىنى بوغالمىدى. ئەكسىچە، ئۇ سانائەتتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئىپادىگە باي خۇلقى بىلەن چىراي ئاچتى.

پەۋقۇلئاددە نازۇكلۇق ۋە ساپلىقنى گىپنوزلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە پىكىرچان كۆزىنى كۇتىدىغان تارتىنچاق شېئىر نەزمىلەرنىڭ ھەم ۋاراقلار ئىچىدىكى يورۇقلىرى بۇگۈنكى كۇندە ئوپتىكىلىق يوللار بىلەن ئېكرانغا كۆچۈپ، تېز، رىتىملىق تۇرمۇشنىڭ بېسىمى تۇپەيلىدىن ئالدىراش بولۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ قەلبىگە دۇر چېكىشكە باشلىدى.

شېئىر ۋەزىنلىرىنىڭ تەسىرلىك مەۋجىدە كۆزلەردە ئوت چاقىدىغان ئىشارىلەر ئېكراندىكى مەنىۋى ھالەتلەرنىڭ ئاددىي ـ سادىدا قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ، ئۆزىنىڭ مىسلى كۆرۈلمىگەن تەنتەنىسىنى باشلىدى.

تەشۋىقات ۋە تېيىز مەنىدىكى كۇلدۇرگىنىڭ ئىنچىكە ھاسىسىغا تايىنىپ بۇگۈنكى كۇنگە يېتىپ كەلگەن ئۇيغۇر كىنوچىلىقى «ئېگىز ئېسىلغان قىزىل پانۇس» نىڭ يورۇقى ئاستىدا بۇنىڭدىن كېيىنكى قىسمىتى ھەققىدە خىيال سۇرمەكتە. ئېكراندىكى مەنىۋى ھالەتتىن گەپ ئاچقاندا، بۇنداق ئېچىنىشلىق قىسمەتتىن ئېچىشىپ ۋاتقان يۇرەكنىڭ تەۋرىنىنى يوشۇرۇپ قالغۇمىز يوق. بۇ مەدەنىيەت تەقەززالىقىنىڭ ئالۋۇنلۇق بايا‌ۋىنىدا سۇ ئىزدەۋاتقان تىرىكلەرنىڭ قايسىبىرىگە ئورتاق ئەمەس! ئۇزاق تارىخىي سەرگۈزەشتە تۇرلۇك دىنىي مەنبە، سوغۇلماي ئېقىپ كېلىۋاتقان سەنئەت دەريا‌سىغا رىشتە

ئورنىتىپ ياشاۋاتقان مەدەنىيەتسىز تەڭشەلگەن ھەم كۈچلەنگەن مۇ-
قەددەس شارابتەك چايقىلىشىنى، كەيپخور رەڭگىنى ئېكران ئارقى-
لىق نامايىش قىلمىسا، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىر بىرلەپ قەبرە-
گاھقا يول ئېلىشى تۇرغانلا گەپ. بۇ ئاقىۋەتنىڭ ۋەھىمىلىك شەپە-
سىنى ھەركىم ئۆزىگە لايىق سېزىپ تۇرسىمۇ، دانا بىر چارە ياكى
ئاتلىنىشنىڭ ھېكمەتلىك كولدۇرمىسىنى جىرىڭلاتقانلار تېخى ئۇ-
تۇرىغا چىقىشقا ئۇلگۈرمىدى.

بۇ قانداق مەنىۋى ھالەت؟

تولستوي دۇنيا قارىشىنىڭ قاتلىمى

مۇقەددىمە

بىر قىسىم زىيالىيلىرىمىز لېۋ. تولستوي بىلەن مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىلا تونۇشقانىدى. كېيىنچە، تاشكەنت «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى «ئاننا ـ كارىنىنا» قاتارلىق يىرىك ئەسەرلەرنى نەشر قىلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىز يەنە ئۇنىڭ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»، «تىرىلىش»، «ھاجى مۇرات» قاتارلىق كاتتا ئەسەرلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتۇق.

تولستوينىڭ ئەدەبىياتىمىزغا بولغان تەسىرى بىزنىڭ چەتئەل ئەدەبىياتى تەتقىقاتىمىزدىكى ۋە ئەمدىلا شەكىللىنىۋاتقان سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەتقىقاتىمىزدىكى غوللۇق تېما. تولستويدىن ئىبارەت بۇ سەنئەت دۇنياسىنىڭ ئۆزىلا شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئۇنى نوقۇل تەنقىدىي رېئالىست سۈپىتىدە چۈشىنىپ قويۇش ئىنتايىن سادىدىلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھازىر تولستوينى تەتقىق قىلغۇچىلار تولستوينى «لەززەت ئالغىلى بولمىدىغان، لېكىن تەقلىد قىلغىلى بولمايدىغان سىر» دەپ قارىماقتا.

تولستوي تەقۋادار سەنئەتكار. ئۇ سەنئەت يولى بىلەن كامالەت ئىزدىگەن. تۇرلۇك ھاياتلىقلارنىڭ ئومۇمىي بىر گەۋدىسىدىكى ئورنىنى توغرا كۆرەلىگەن. ئېتىقاد ئۇنىڭ ئۇچۇن ئەمەلىيەتكە ئايلانغان پائالىيەت بولۇپ، بۇ پائالىيەت ئىنسانىي ھاياتنى پۈتمەس كۈچ ۋە ئەقىلغا ئىگە قىلىدۇ. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا يېنىدىكى كىشىلەرگە

يىغلاپ تۇرۇپ: «يەر يۈزىدىكى تۈمەنلىگەن جانلار كۆلپەتتە، سىلەر نېمىشقا بىر لەۋ. تولستويغا قاراپ تۇرسىلەر؟» دېگەن. دېمەك، ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئۆلۈم، ھايات، كامالەتلەر بىرلىشىپ كەتكەن نۇقتا ئىدى. بۇ نۇقتا ئۇلۇغ بۇرچنىڭ چۇقانى سۈپىتىدە ئىنسانىيەتنىڭ ۋىجدانىغا سىڭىپ كەتتى.

تولستوينىڭ مەدەنىيەت ئېڭى دۇنيادىكى نۇرغۇن ئەللەرنىڭ مەدەنىيىتىگە تۇتىشىپ كەتكەن. ئۇنىڭ روسىيە تۇپرىقىدا ئۇنۇپ چىققان كىرىزىس تۇيغۇسى چوڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشنى زۆرۈر دەپ بىلىدىغان ئىسلاھاتچى تولستوينى بارلىققا كەلتۈردى. شۇڭا ئۇنىڭ سەنئەتكارلىقى دىن، پەلسەپە، ئېتىكا قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەر بىلەن چېتىلىدۇ.

ئۇ ھەم ئىسلاھاتچى، ھەم تەرغىباتچى. كىشىلىك ھاياتنى، ئىنسانلارنىڭ دىن، مەدەنىيەت تارىخىنى ئۆز ئىندىۋىدۇئاللىقىدا تۇرۇپ كۆزەتكەن ۋە ھېس قىلغان. تولستوينىڭ سەنئەت مۆجىزە-لىرى قانداقتۇر بىرلا ئاتالغۇ، بىرلا تەرىپ بىلەن يېشىلىدىغان ئاددىي دۇنيا ئەمەس، بەلكى ئەقلىي تەرەققىياتنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى پەللىسىگە مۇناسىپ ھالدا تېخىمۇ بېيىتىپ بارىدىغان لۇغەت. تولستوي يالغۇز «تەنقىدىي رېئالىست» لا ئەمەس. شۇنداق دېيىلگەندىمۇ، ئۇنى تولستوينىڭ ئۆز ماھىيىتى بىلەن باغلىشىمىز، يېڭى مەنىۋى قاتلامغا ئېرىشتۇرۇشىمىز لازىم.

تولستوي ۋە رۇس

«تولستوي بىلەن دوستويېۋسكىي ئىككى بۈيۈك تالانت، ئۇلار ئۆز تالانتىنىڭ كۈچى بىلەن دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈردى. پۈتۈن ياۋروپانىڭ رۇسلارغا بولغان ھەيرانە دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇلار شېكسپىر، دانتى، سېرۋانتېس، روسسۇ ۋە گىيوتى قاتارلىق ئۇ-لۇغلارنىڭ قاتارىغا كىرىدۇ» (گوركىي). ئۇلار رۇسلارنىڭ ئۇلۇغ

روهي سۈپتىده ئەينى ۋاقتتىكى ئىنسانىي مەنە ئۇستىده ئىزدەن-گەن، ئىنسانىيەتنىڭ روهىدىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرنى كۆر-گەن، ئازابىنى چۈشەنگەن. ئۇلارنىڭ چۈشەنگەنلىرى يالغۇز ئۆزلە-رىنىڭ دەۋرىگىلا لايىق كېلىدىغان ئىجتىمائىي دائىرىدىكى چۈشەنچە بولماستىن، بەلكى ئىنسان روهىغا ئىچكىرىلەپ كىرىش ئاساسىدا قولغا كەلگەن ئاچچىق هەقىقەت ئىدى. بۇ هەقىقەت سەنئەتكارانە هەقىقەتكە ئايلاندۇرۇلغاچقا، بۇگۈنكى ئىدىيە ۋە سەنئەتتىكى تەسە-رى قاتلامنىڭ چوڭقۇرلۇقىدىن ئورۇن ئالدى.

ئۇيغۇر كىتابخانلىرى دوستويېۋسكىي ئەسەرلىرى بىلەن ناها-يىتى ئاز يۈز كۆرۈشكەن، پەقەت تولستوي ۋە چېخوفلار ئارقىلىق رۇسلارنىڭ ئەينى ۋاقتتىكى تەقدىرى، خاراكتېرى، ئۆرپ ـ ئادە-تى ۋە رۇس يېزىلىرىنىڭ كۆرۈنۈشىنى هېس قىلدى. ئۇنىڭ ئېپوس خاراكتېرلىك چوڭ ئەسىرى «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تا پادە-شاه، ۋەزىرلەر ۋە دېهقانلاردىن ئىبارەت بەش يۈزدىن ئارتۇق پېر-سوناژ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان خاراكتېرى كۆزىمىزگە روشەن تاشلىنىدۇ. تۇرلۇك ئىجتىمائىي قاتلاملارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇ كىشىلەرنىڭ روهىي كەيپىياتى، مەۋقەلە-رى ۋە سۆز ـ هەرىكەتلىرى رۇستىن ئىبارەت بۇ مىللەتنىڭ ئەخلا-قى، پەلسەپىۋى هالىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. سارايلاردىكى هەشەمەت-لىك تانسىلار، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سىپايە خاراكتېرى، ئىس ـ تۈ-تەكلەر ئارىسىدا چېپىپ كېتىۋاتقان جەڭ ئاتلىرى، سۇبهى پەيتىده غىل ـ پال كۆرۈنۈپ تۇرغان يېزىلار، تۇرمۇش غېمىده ئالدىراپ يۈرگەن دېهقانلار، دىيانەت سۆزلىرىگە باي مىسسىئونېر ۋە پوپلار، ناتاشانىڭ كۈلكىسى، ماسلوۋانىڭ سوتتىكى ئەلەملىك چىرايى... مانا بۇلار رۇسلارنىڭ غايەت زور تەسۋىرىنى ۋۇجۇدقا چىقارغان ئىنچىكە تەپسىلاتلاردۇر. تولستوي ئۆزىنىڭ ئىلغار بېشارەتچىگە خاس ئۆتۈ-كۈر ئېڭىنى پېرسوناژلىرىغا مېخانىك يوسۇندا تاڭغان ئەمەس، بەلكى هەربىر ئاقسۆڭەك، هەربىر ئەسكەر ۋە هەربىر دېهقانىنىڭ

روهىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئەتراپىدىكى مەنزىرىلەرنى شۇلارنىڭ كۆزى بىلەن كۆرگەن. ھايات، تەقدىر، خۇدا ھەققىدە شۇلارنىڭ تىلى بىلەن سۆزلىگەن. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى تولستوينىڭ دۇنيا قارىشىدىن خالىي، ئۆز بېشىمچە شەخسلەرگە ئايلىنىپ قالـمىغان، بەلكى تولستوي ئاشكارىلايدىغان ئىستراتېگىيىلىك ئىشا-رەتكە ئايلانغان. «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تىكى دېھقان پىلاتون كاراتا-يېف: «ئادەم ئۆز مەيلىچە ياشىمايدۇ، ئۇ تەقدىرنىڭ كارامىتى» دەيدۇ. تولستوي ئۆزىنىڭ تەقدىرچىلىك خاھىشىنى سىڭدۈرۈشتە ئالاھىدە دىققەت بىلەن تەسۋىرلىگەن پىيېر بېزۇخوف ۋە كوتوزوفلار بىلەن چەكلىنىپ قالماستىن، ئاددىي بىر دېھقاننىمۇ سىرتتا قال-دۇرمىغان، ھەتتا تەبىئەتتىكى ھەربىر كۆرۈنۈش، دىئالوگلاردىكى ھەربىر نۇقتىلاردىمۇ شۇنداق. تولستوي ئۆزىنىڭ ئېڭىنى ئەسەرد-كى ئاممىلارغا چېچىشقا شۇنداق ئۇستىكى، بۇ ئاڭنىڭ ھەربىر يەردىكى تەبىئىيلىك ئالبېرت مۇراۋيانىڭ: «ئۇ ھېكايىلەردە قوللـ-نىشقا تېگىشلىك ئۇسۇللارنى ئىشلەتمەيدۇ، خاراكتېرلەرنى گويا تۇرمۇشنىڭ ئۆزى ئارقىلىقلا ئالدىمىزغا قويىدۇ» دېگەن سۆزىنى ئەسلىتىدۇ. دېمەك، تولستوي ئۆز ئەسەرلىرىدىكى ئوبرازلارنى ياراتتى. بۇ ئوبرازلار سەنئەتكار تولستوينى ياراتتى. ئۇ تەبىئەت بىلەن تارىخنى، شەخسىي تۇرمۇش بىلەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى، جەمئىيەت پاجىئەسى بىلەن شەخس پاجىئەسىنى چاندۇرماستىن بىر تۇتاش تەسۋىرلىگەچكە، بەزى تەنقىدچىلەر ئۇنى ھومېرغا ئوخشىتـ-دۇ. دەرۋەقە، «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تىكى شېئىرىي دۇنيا «ئو-دىسسا» دىن قېلىشمايدۇ.

تولستوي شۇنداق كەڭ سەھنە بىلەن رۇسلارنى ۋە رۇس جەمـ-ئىيىتىنى جانلىق سۈرەتلەپ دۇنياغا تونۇتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تىپىك رۇس ئاقسۆڭىكى بولۇپلا قالماي، يەنە تىپىك رۇس يازغۇچـ-سىغا ئايلاندى. رۇسلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى مەنىۋى ئويغىنىشى ئۇنىڭدىن ئايرىلغاندا چالا ئويغىنىش بولغان بولاتتى. «تولستويدىن

بۇرۇن كىشىلەر رۇسىيىنى ياۋايى، كىلەڭسىز، چىرىك، سىياسىي جەھەتتە ئىنتايىن قالاق دەپ قارايتتى. تولستوي رۇسلارنىڭ كىشىلەرنىڭ ھەيران قالدۇرىدىغان، گىگانت، ياش مىللەت ئىكەنلىكىنى دۇنياغا تونۇتتى.» ھېنرىك سېنكېيېۋىچنىڭ بۇ سۆزى تولستوينىڭ ئاجايىپ ئورنى ھەققىدىكى ئەڭ توغرا باھا.

تولستوي ۋە ھايات مەسىلىسى

ئۇ قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدا قانۇن ئوقۇغان، مونتېسكىيۇ، روسسۇلارنىڭ تەلىماتلىرىنى بېرىلىپ ئۆگەنگەن. تەبىئەتكە بولغان مېھرى كۈچلۈك بولغاچقا، ئۇ ئوقۇشنى تۇگەتمەيلا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى ياسنايا پولياناغا قايتقان ۋە ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزگەن. دەسلەپتە ھەربىيگە قاتنىشىپ، سۋاسپتول-لاردا بولغان.

«مەن مەلۇم نەرسىگە ئىشىنىشىم مۇمكىن، ئەمما ئۇ نېمە؟ ئېيتىپ بېرەلمەيمەن.» بۇ تولستوينىڭ تۇنجى ئىجادىيەتلىرىدىن بولغان «ياشلىق» ئەسىرىدىكى بىر جۈملە سۆز. روشەنكى، تولستوي خېلى بۇرۇنلا ھاياتنى پىكىر قىلىش دەپ چۈشەنگەن ۋە ئۆز ئېتىقادىنىڭ تاكامۇللۇقى ئۈچۈن ھارماي ئىزدەنگەن. ئۇ 1859 ـ يىلى ھاممىسى ئالېكساندرا ئاندروۋنا تولستويۋاغا يازغان خېتىدە «پەقەتلا ھەقىقەت ئىزدەيمەن، شۇنداق... مېنىڭ دىنىم تەنھالىق» دېگەنىدى. روھىي كۈچىنى تېپىشقا ئۇرۇنۇش دەل ھاياتنىڭ مەنىسىنى ئىزدەشتىن ئىبارەت. ياش تولستوي ئۆزى ئىشەنگەن مەلۇم نەرسىنى ئىزدەپ روھىيەت دېڭىزىغا چۆككەن. ئۇنىڭ ئالدى بىلەن ئېرىشكىنى تەنھالىق، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ئېرىشكىنىمۇ تەنھالىق بولدى. ئەپسۇسكى، ئۇ روھىي كامالەتنىڭ مۇھىم پەللىسى بولغان ئارامغا چىتالمىغان، شۇڭا ئۇنىڭ ئەخلاق ئۆلچىمى بەدئىي ئىستېداتنىڭ كۈچى سۇس بولغان بىر قىسىم ئەسەرلەرنى يېزىشىغا سە-

ۋەبچى بولغان. ھەتتا ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، لاۋزىچە تەرىقەتنى جەمئىيەتنى قان ـ ياشسىز ئىداره قىلىشنىڭ ۋاستىسى دەپ تەرغىب قىلغان. ۋەھالەنكى، تەرىقەت ھەرگىزمۇ ۋاستە ئەمەس.

ھەقىقەتنىڭ تولغىقى ناھايىتى قاتتىق. گۈزەل تەبىئەت ۋە روسىۇ ياش، پەرىشان تولستوينىڭ ئەڭ يېقىن سىردىشىغا ئايلاندىغان. «مەن ئۇنىڭغا چوقۇنمەن» تولستوينىڭ بۇ سۆزىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تولستوي ئىجتىمائىي بولغىنىشتىن خالىي، ھايۋانلار، گۈل ـ گىياھلار، تاغ ـ دەريالار ۋە ئادەملەر باراۋەر بولغان تەبىئەت ئوتوپىيىسىگە قايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان روسسۇغا چوڭقۇر ئىخلاس قىلغان. ئۇ روسسۇنىڭ تەسىرى بىلەن تەبىئەتنى گۈزەللىك ۋە مۇكەممەللىكنىڭ بىۋاستە ئىپادىسى دەپ چۈشەنگەن. بۇنداق خاھىش ئۇنىڭ ھەرقانداق بىر ئەسىرىدىن تېپىلىدۇ. «بەلكى، مەن گرۇزىيە قىزلىرىنى ياخشى كۆرگىنىمدە، ئۇلارنىڭ تېنىدىن تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنىمۇ كۆرۈۋالغاندىمەن، مەن ئۇلارنى ياخشى كۆرسەم تەبىئەت بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمەن» دەيدۇ.

تەبىئەتنى ئۇلۇغلاش خاھىشىنىڭ «كازاك» تىكى ئولېنىنىنىڭ رومانتىك مۇھەببەتتىن كەلگەن مەستخۇشلۇقىدىن ئورۇن ئېلىشى قالتىس تەسىرلىك رول ئوينايدۇ. بىز «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تىكى مۇنۇ تەسۋىرگە قاراپ باقايلى: «ئاسمان نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن كۆپكۆك، نېمىدېگەن تىنچ، نېمىدېگەن بىپايان! پېتىۋاتقان قۇياش نېمىدېگەن يارقىن، نېمىدېگەن پارلاق! ئۇزۇن دوناي دەريا سىنىڭ سۇلىرى نېمىدېگەن يېقىملىق جىلۋە قىلىپ تۇرىدۇ! بۇنىڭدىنمۇ كۆره دوناينىڭ ئۇ تەرىپىدە كۆپكۆك بولۇپ كۆرۈنگەن تاغلار، مۇناسىتىرلار، جىلغىلار، تۇمان بىلەن قاپلانغان قارىغايزارلار... ئۇ تەرەپلەر جىمجىت، تىپتىنچ.» يالقۇنلاپ كۆيۈۋاتقان ئۇرۇش ئوتلىرى، زەمبىرەك ئاۋازلىرى، قىپقىزىل قان، ئەسكەر-

لەرنىڭ داد ـ پەريادلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن مۇھىتتىكى نىكولاي روستوف ئۇچۇن تەبىئەت ئاشۇنداق ئارامبەخش ۋە سۆيۈملۈك بولۇپ تۇيۇلىدۇ. شۇ تاپتا تەبىئەتنىڭ مەپتۇنكارلىقى ئۇروش غوۋغالىرىغا يات بولغان جىمجىتلىقتا ئۆزىنى نامايىش قىلىپ، روستوفنى دەھشەتلىك قان ھەلقۇمى ۋە ئۆلۈم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ۋەھىمىلىك كەيپىياتتىن خالاس قىلىدۇ. ئائۇستىرلىس ئۇروشىدا ئېغىر يارىلانغان كىنەز ئاندرىينىڭ ئۇستىدىكى ئېگىز ئاسمانمۇ تەبىئەتنىڭ بۇ ئەرزىمەس ئىجتىمائىي غوۋغا ئالدىدىكى غالىبكار كۆچىدىن دېرەك بېرىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، تەبىئەت تولستوينىڭ ھايات ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ سىرلىق بىر يېپ ئۇچىغا ئايلانغان ۋە بارا ـ بارا ماھىيەتنىڭ بىۋاستە كۆزنىكى سۈپىتىدە باشقا چوڭ تېمىلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغان.

«مەن ئويلايمەن، ئويلاۋاتقىنىمنى ئويلايمەن» (تولستوي «بالىلىق») . مۆجىزە مانا مۇشۇنداق باشلانغان. تەنھالىق ئازابلىرىنىڭ يىلتىزى مانا شۇ يەردە، ئازابتىن لەززەتلىنىشتەك ئىلاھىي خىسلەت ۋە سۆيگۈنىڭ ھېكمىتىمۇ شۇ يەردە. تۇرمۇشتا تولىمۇ ئەرزىمەس نەرسە بولۇپ كۆرۈنگەن شەيئى ۋە ھادىسىلەر بىزنى ئىزچىل ئويلىنىش ئاساسىدا نۇرغۇن مۇرەككەپ ھادىسىلەرنىڭ قاتلىمىغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ يەنە بىزنى ھايات ھەققىدىكى مۇقىملىققا ئىگە مۇئەييەن فورما ياكى قانۇنغا ئەمەس، ئېتىقادقا ئېلىپ بارىدۇ. بۇنداق ئېتىقاد كىشىنى ھاياتنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى ئەلمىساقتىن ھازىرغىچە بولغان روھ ئىگىلىرى بىلەن بىرگە ياشىنىتىدۇ، تىرىكلەر ۋە ئەرۋاھلارنىڭ ئورتاق پائالىيىتى ئارقىسىدا مەڭگۈلۈك ھاياتنىڭ گارمونىيىسى تىرىلىدۇ.

تولستوينىڭ روھىي كۆچى خۇدانىڭ بارلىق ياراتمىشلىرىنى قۇچاقلاشقا تەييار ئىدى. ئەمما ئۇنى رېئال نۇقتىدا چىقىش يولىغا ئېرىشتۇرۇش بىر مەسىلىگە ئايلانغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ئۇچۇن

www.uyghurkitap.com

شەخسىي بەخت ـ سائادەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ھاياتى باشقىلارنىڭ ھاياتىغا ئايلىنىشى ياكى باشقىلارنىڭ ھاياتى ئۇنىڭ ھاياتىغا ئايلىنىشى كېرەك ئىدى.

ئۇ مۇقەررەر ھالدا كۆز ئالدىدىكى جەمئىيەتنى، جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى تەبىقىلەرنى، ئۇلار ئارىسىدىكى تەڭسىزلىك ۋە زىددىيەت-لەرنى تەھلىل قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بەزىدە «بىر پومېشچىكنىڭ سەھىرى» دىكى ئاقسۆڭەك نېخلودوفقا ئايلىنىپ، جاپاكەش دېھقان-لار بىلەن بىللە ياشىدى. ئۇلار بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق-لەرنى، زىددىيەتلەرنى تەھلىل قىلدى؛ بەزىدە «كازاك» تىكى تەبە-ئەتتەك پاك ئولېنىنغا ئايلىنىپ، ئاددىي كازاكلار بىلەن دوست بولدى، ئۇلار بىلەن ئوۋدا، تاماقتا، ھاراقتا بىللە بولدى. گۇزەل ماريائانانى، ماريائانانىڭ يۇرتىنى سۆيدى. بۇ ئېنىقكى، ئىجتىما-ئىي زىددىيەتلەرنى ۋىجدان ۋە ھەققانىيەت بىلەن يوقىتىشقا ئۇرۇ-نۇشنىڭ ئىپادىسىدۇر.

تولستوي يۇقىرىقىدەك ئىجتىمائىي غايىنىڭ مۇمكىنلىكى ئۈ-چۈن نۇرغۇن ئەمەلىي ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارىدى. شۇنىڭغا ئەگە-شىپ بۇ غايىمۇ چېكىگە يەتكىلى بولمايدىغان گۇزەل ئوتوپىيىگە ئايلاندى. بۇ ئوتوپىيە ئۇنىڭ دىنىي ئىسلاھاتچى بولۇشىنى بەلگىلە-دى. ئۇ «تۇرمۇشىمىزدىكى زىددىيەت ۋە خرىستىئان ئېتىقى» دېگەن ماقالىنى يېزىپ، تۇراقلاشقان دىنىي تەرتىپ ۋە چۈشەنچىلەرنى ھاياتنى، جەمئىيەتنىڭ يېڭىلىقىغا بولغان تەلىپۇنۇشىنى چۈشەپ قويۇ-شىدەك رېئاللىقنى تەنقىد قىلدى. ئۇ دىن ھاياتنى ئەمەس، ھايات دىننى بەرپا قىلغان دېگەنگە ئىشىنەتتى. ئۇنىڭ نەزەردە ھاياتنى سۆيۈش خۇدانى سۆيۈش ئىدى.

تولستوي ھەمىشە ئويغاق ياشىدى. ئۇ ھاياتقا ئېرىشىش بىلەنلا قالماي، ھاياتتىن ھېكمەت تەلەپ قىلدى، باشقىلارنى قۇتقۇزۇش يولىدا ئىجتىھاتقا بەيئەت قىلدى. باشقىلار گىرىپتار بولغان ئازابقا شېرىك بولدى، ئۇنىڭ ھايات ھەققىدىكى بۇنداق ئىزدىنىشلىرى

جەمئىيەت، دىن، ئەخلاق، پەلسەپە، تارىخ قاتارلىق كۆپ قىرلىق لىنىيە بىلەن خاراكتېرلەندى. ئۇ 1887 ـ يىلى مەخسۇس مۇشۇ تېمىدا «ھاياتلىق توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىنى يازدى. بۇ ئەسەردە تولستوي ھاياتنىڭ ماھىيىتى، بەخت، ئەقىل، مۇھەببەت، ئازاب، تەن، روھ قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە چوڭقۇر مۇھاكىمە يۈرگۈزدى. «ئويغاق كىشىلەر شۇنداق دەيدۇ، — دەپ يازىدۇ ئۇ كىتابىدا، — مەن ئۆمۈر بويى ئۆز بەخت ـ سائادىتىمنى ئىزدىدىم، لېكىن ئەقلىم شۇنداق دېدىكى، بۇنداق بەخت ـ سائادەت زادىلا مۇمكىن ئەمەس، مەيلى مەن نېمە قىلاي، نېمىگە ئېرىشەي، بۇلارنىڭ ھەممىسى بەربىر ئازاب، ئۆلۈم، بەرباتلىق بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.» روشەنكى، تولستوينىڭ تەشەببۇس قىلىدىغىنى ئومۇمىي سۆيگۈ، ئومۇمىي بەخت ئىدى. تولستوي ھايات توغرىسىدىكى ئېتىكىلىق ئىزدىنىش بىلەنلا توختاپ قالمىدى، بەلكى ھاياتنىڭ كېلىپ چىقىش جەريانى ۋە مەقسىتى ھەققىدىمۇ پىكىر يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئادەم ئۆز ھاياتىنىڭ جىسمانىي سۈپەتلىرى ۋە قانۇنىيەتلىرى ئۈستىدە ئەقلىي رەۋىشتە قىياس قىلالىسىمۇ، ئەمما روھ بىلەن تەننىڭ پۈتۈنلۈككە ئىگە تۇغۇندىسىنىڭ قاچان بولغانلىقى، ھاياتلىقنىڭ نەگە بېرىپ توختايدىغانلىقى ھەققىدە ئۆزى قانائەتلەنگۈدەك جاۋابقا ئېرىشەلمەيدۇ. «ئادەم ئۆزىنىڭ ئىدراكىدا تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىنى كۆرەلمەيدۇ، — دەپ يازىدۇ ئۇ يەنە، — بەلكى پەقەت ئۆزى ۋە باشقىلاردىكى ئەقلىي ئاڭنى ماكان، زاماندىن ھالقىغان ھالدا بىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلالايدۇ... شۇڭا ئۇنىڭ ھاياتىغا باشقىلارنىڭ ھاياتى سىڭىپ كەتكەن، باشقىلارنىڭ ھاياتىمۇ ئۇنىڭ ھاياتىدىن مەنپەئەتلەنگەن.»

ياشاش بارلىق جانلىقلارغا خاس ئېھتىياج، ھاياتلىقنى تەتقىق قىلىش گۇزەللىككە بولغان ئالىي ئېھتىياج.

www.uyghurkitap.com

بەزىدە ئېتىقاد ھەرىكەتكە سوئال قويىدۇ. بۇنداق چاغدا ھەرىكەت رايىش تەقۋادارغا خاس مەزمۇندا بولىدۇ. بەزىدە ھەرىكەت ئېتىقادقا سوئال قويىدۇ، بۇنداق چاغدىكى ئېتىقاد جەدىتكە مۇناسىپ خاسلىقنى ئىپادىلەيدۇ. دىنىي ئاڭ مۇشۇنداق سوئال ـ جاۋاب شەكلىدە ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى پوستىنى يېرىپ، كېيىنكى ئىجتىمائىي كېسەللىكنىڭ شىپا بەخش رېتسىپى بولۇپ قالىدۇ.

ھايۋانىڭ يىلتىزى ۋە ئاسمىنى ھەققىدە ئاشقانە پىكىر يۈرگۈزگەن تولستوينىڭ مۇئەييەن دىنىي ئاساسنىڭ يوكسەكلىكىدە تۇرۇپ، ئىجتىمائىي چىقىش يولىنىڭ ئۆزى ھېس قىلغان قانداقتۇر بىر كۆرسەتكۈچنى ئوتتۇرىغا قويۇشى تەبىئىي ئىدى. «تىرىلىش» كە قارىساق، ئۆز تەبىئىتى تەرىپىدىن روھىي پاكلىنىشقا مەجبۇر بولغان نېخلودوف ئۆزىنىڭ روھىي تەسەللىسىنى «ئىنجىل» دىكى ئايەتلەردىن تاپىدۇ. «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» قا قارىساق، پىيېر بېزۇخوف غايىۋى، ئەخلاقىي ھاياتقا ئىنتىلىدۇ، ئەمما خوتۇنى ئېلىلىنىڭ شاللاقلىقى تۈپەيلىدىن قاتتىق ئۈمىدسىزلىنىدۇ. كېيىن ئومۇمىي ۋە مۇتلەق سۆيگۈنى تەشەببۇس قىلىدىغان دىنىي جەمئىيەت مەسىسئونېرچىلىقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئۆز قورۇقىدا دېھقانلار ئۈچۈن پايدىلىق بولغان ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بارىدۇ.

نېخلودوف ۋە پىيېرلار تولستوي ئىسلاھاتچىلىقىنىڭ ۋەكىللىرى. بۇلارنىڭ كەچۈرمىشلىرى شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، تولستوي ئىسلاھات زوراۋانلىقىنى ئىشلەتمىگەندىلا ئاندىن ياخشىلىق بىلەن بىرلەشكەن ساپ پائالىيەت بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭچە، زوراۋانلىق، تەڭسىزلىك، رەزىللىكلەرنى ئۆزۈل ـ كېسىل تۈگىتىش ئۈچۈن قەلبلەرنى جاراھەتلەندۈرمەيدىغان، تامامەن قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە ئەقىل ـ ئىدراكقا؛ باراۋەرلىك، قېرىنداشلارچە سۆيگۈ، ماددىي پاراۋانلىق ۋە رەزىللىكلەرگە زورلۇقسىز قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت خرىستىئان ئەقىدىسىگە تايىنىش كېرەك. «ئادەم

بالىسىنىڭ كۆڭلىدىكى ھېرىسلىقنى چىقىرىپ تاشلاشقا بولماي‌دۇ، — دەيدۇ تولستويىنىڭ پىيىر دېگەن قەھرىمانى، — بۇ ھېرىسلىقنى پەقەت ئالىيجاناب مەقسەتلەرگە باشلاشقا تىرىشىش كېرەك.»

روھ ئەلۋەتتە ھاياتتىن ئىبارەت. كىشىلىك ھاياتنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە پەسلىكى، ئويغاقلىقى ۋە غاپىللىقى روھىي يېتىلىشىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى بىلەن باغلىق بولىدۇ. گەپ ئىنسان ئۇستىدە كېتىۋاتقانىكەن، ھاياتنىڭ مەنىۋى سۈپەتلىرىنى تەرىپلەش زىيادە ئىش بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، روھنىڭ دەرىجىسى بولمايدۇ. بۇنى بايقاش ئۈچۈن ئىچكى كۆزلەرنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. لېكىن تولستوي ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان خرىستىئان ئېتىقادى ھەرگىزمۇ زامانىنىڭ كەينىدە قالغان بىدئەت تەلىماتلار ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە، يېڭى تۈرمۈش نۇقتىسىنەزەر ئۈل تېشى قىلغان، ئىنسانىيەتنىڭ يېڭى قەدەملىرىگە تۈرتكە بولالايدىغان، ئومۇميۈزلۈك مۇئەييەنلىشىش باسقۇچىغا يەتمىگەن يوشۇرۇن دىنىي ئاڭ ئىدى. ئۇ «تۈرمۈشىمىزدىكى زىددىيەت ۋە خرىستىئان ئېتىقادى» دېگەن ماقالىسىدە «بىر دەۋر يېتىپ كەلدى، بىر خىل تۇتۇق ھالەتتە ئويغىنىۋاتقان ئاڭ روھنى لەرزىگە سالماقتا» دەپ يازغانىدى. ئۇ يەنە «سەنئەت توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ئەسىرىدە ئېنىق قىلىپ مۇنداق يازغانىدى: «ھازىرقى دىنىي ئاڭ ئەڭ ئومۇمىي ۋە ئەڭ ئەمەلىي نۇقتىسىدىن بايان قىلغاندا، ماددىي ۋە مەنىۋى، خۇسۇسىي ۋە ئومۇمىي، ۋاقىتلىق ۋە مەڭگۈلۈك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ قېرىنداشلارچە ئورتاق تۈرمۇشىدا ۋە بىزنىڭ دوستانە ئىتتىپاقلىمىزدا.» دەرۋەقە، بۇ ئۆتۈمۇش ۋە ئەينى دەۋردىكى ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ تەلىپىگە، بارلىق دىنلاردىكى دىيانەتنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئومۇمەن ئورتاق ئىدى.

تولستويىنىڭ يۇقىرىقىدەك ئىجابىي دىنىي ئېڭى يالغۇزلا خرىستىئان دىنىنىڭ تەپەككۇر سىستېمىسى بويىچە بىخلانغان ئەمەس. بەزى ئىلغار دىنىي زاتلار ئۆزلىرى ئېتىقاد قىلغان دىنىنىڭ ئەمرىمە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رۇپلىرىدىكى زامانىۋى ئېلىمىنىتلارنىلا تەكىتلەپ، باشقا دىنلارنى چەتكە قاقىدۇ، تولستوي بولسا دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇ ھەرقايسى دىنلار ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلىق ھادىسىلەرنى كەم ئۇچرايدىغان ئۆتكۈرلۈك بىلەن كۆرۈپ يېتىپ، ئۆزىنىڭ ئىدىيە خەزىنىسىنى بېيىتقان، ئۇنى ھاياتي كۈچكە ئىگە خرىستىئان ئېڭىنى كۆتۈرۈپ چىقىشتىكى ئالدىنقى شەرت قىلغان. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئېيسا، ساكيا-مۇنى ۋە كانتلارنىڭ ئىنسانىيەتتىكى كرىزىسىنىڭ ھەل قىلىنىشى، مەنىۋى تۈپراقلارنى مۇنبەتلەشتۈرۈشتىكى رولى ئوخشاش ئىدى. بۇ خىل يەكۇن دەل ئۇنىڭ «مېنىڭ ئېتىقاد ئاساسىم» دېگەن ئەسىرىدە ئۇچرايدۇ؛ مېنىڭچە، ئېيسانىڭ تەلىماتى قەدىمكى ئەڭ گۈزەل دىنىي ئىدىيىدۇر. ئۇ خۇددى يەھۇدي، ھىندىستان، جۇڭگودىكى تۈرلۈك ئىدىيىلەرگە ئوخشاش بىر ئېقىن. ئېيسانىڭ ئىككى چوڭ پرىنسىپى بار: بىرى، ئىلاھي سۆيگۈ، مۇتلەق مۇكەممەللىك؛ يەنە بىرى، ئومۇمي سۆيگۈ، ھەممىگە بىر كۆز بىلەن قاراش، پەرقلەن-دۇرمەسلىكتىن ئىبارەت. بۇ پرىنسىپلارنى بۇرۇن ئۆتكەن ئۇلۇغ-لاردىن ساكيامۇنى، لاۋزى، كۇڭزى، سوقرات، پلاتونلار؛ يېقىنقى دەۋرلەردە ئۆتكەن روسسۇ، پاسكال، كانت، ئېمېرسون قاتارلىقلار-مۇ تەرغىب قىلغان.»

تارىختىن بېرى پەيغەمبەرلەر، شائىرلار ۋە ئىسلاھاتچىلار بىر-مۇ بىر ئىز بېسىپ چىقىپ تۇردى. ئۇلار قايسى زاماندا، قايسى مۇھىتتا، قايسى تىلدا، قايسى ئۇسۇلدا سۆزلىشىدىن قەتئىينەزەر، مۇنداق بىرلا نەرسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشتى، ئۇ بولسىمۇ ھەقىقەت يالقۇنى. بىر يالقۇن ئۆچتى، ئۇنىڭ ئورنىغا شۇ زامانلا يەنە بىر يالقۇن ياندى. بۇگۈنمۇ بۇ يالقۇننىڭ ئۆچۈپ قالغىنى يوق. ئۇ ئەبەدىي ئۆچمەيدۇ. چۇنكى ئىنسانىيەتنىڭ كۆزى ئۇنىڭ بىلەن يو-رۇپ تۇرىدۇ.

تولستوينىڭ يۇقىرىقى ھۆكمى تارىخي ئىزچىللىقتىكى ۋارىس-لىق قانۇنىيىتىنى بايقىشىمىزدىكى ئاچقۇچ. بىز تولستوي ئارقىلىق

شۇنى چۈشەندۈڭكى، بارلىق دىنلارنىڭ ئاساسى ئىنسان روھىدىن ئىبارەت بىرلا نەرسە.

تولستوي ۋە پەلسەپە مەسىلىسى

شۇ ئېنىقكى، خرىستىئان دىنىي پەلسەپىسى تولستوي ئىدىيە-سىدىكى بىر ئاساسىي قاتلام تولستوينىڭ ئەسەرلىرىگە باشتىن ـ ئاخىر سىڭگەن ئومۇمىي ۋە مۇتلەق سۆيگۈ دەل خرىستىئان دىنىنىڭ نېگىزلىك تەشەببۇسى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئىلاھىي ئوبرازغا ئايلاندۇرغان ئىنسانىي ماھىيەتكە ئىچكىرىلەپ كىرەلىشنى سۆيگۈنىڭ كۈچىگە تاپشۇرىدۇ. ئىلاھنىڭ ئۆزى بىر سۆيگۈدۇر. بۇ سۆيگۈ روھىيەتتىكى چەكلىمىلىك، بېكىنمىلىكنى تۈگىتىدۇ. ئۇ روھنى ئۆز كۈچىنى تۇنۇشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ، ئادەمنىڭ ئۆزىنى پەقەتلا ئاز ـ تولا قىممىرلاش ئىقتىدارىغا ئىگە تۈكلۈك قۇرت سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى تەبىئەتتىكى ھەرخىل مەۋجۇداتلار بىلەن سۆيگۈ ئاساسىدا بىرلەشكەن مۇقەددەس كۈچ دەپ تونۇشقا چاقىرىدۇ.

بۇنداق خاھىشنى تولستوينىڭ ھەربىر نەپسىدىن كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بارلىق دېتاللارنى، كۆرۈنۈشلەرنى، ئادەم ۋە نەرسىلەرنى ھەسرەت ۋە خۇشاللىقلارنى يېغىناق، تولستوي دېگەن ئىلاھىي ئوبراز ۋۇجۇدقا چىقىدۇ ـ دە، ئۇ ئوبراز «ھاياتلىق خۇدا ۋە خۇدا يارانقان نەرسىلەرنى سۆيۈشتۇر، بۇ سۆيگۈ كىشىلەرنى بەختكە ئېلىپ بارىدۇ» دەپ توۋلايدۇ، ئۇنىڭ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تىكى دىنسوفنىڭ تىلى ئارقىلىق «بىز بىراۋغا مۇھەببەت قويمىغۇچە غەپلەتتە قېلىۋېرىمىز، بىز تۈپراق بالىلىرىمىز... مۇھەببەت قويدۇڭمۇ، پەرىشتە سەن، ئاندىن يېڭى تۇغۇلغاندەك پاك بولىسەن» دېيىشى بۇنداق خاھىشنىڭ كىچىككىنە بىر ئىزناسى، ئۇنىڭ «سېرگىي ئاقساقال» دېگەن ئەسىرىدىكى سېرگىيمۇ تەنھالىق ۋە ئازاب ئىچىدە خۇدانى ئىزدەيدۇ، پەقەت باشقىلار

ئۇچۇن ياشاش ئارقىلىقلا خۇدانى تاپىدۇ.

تولستوينىڭ ئالدى بىلەن بىر خرىستىئان مۇخلىسى ئىكەنلىكىدە گەپ يوق. ئەمما ئۇنىڭ ئىلاھىي سۆيگۈنى زامانىۋى شەكىلگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت ئىسلاھات ھەرىكىتى پەقەت ئاشۇ بىر مەنبەنىڭ ئىگىسى بولغانلىقىدىن يوز بەرىدىمۇ؟ بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. باشتا بايان قىلىنغاندەك تولستوينىڭ دىن ۋە پەلسەپە ئىدىيىسى كۆپ مەنبە بىلەن تۇتىشىدۇ.

تولستويغا قارىتا يۇكسەك ھۆرمەت بىلەن تەتقىقات ئېلىپ بارغان فرانسىيە يازغۇچىسى رومىن روللانىڭ كۆرسىتىشچە، تولستوينىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىسىنىڭ مەنبەسى خرىستىئان پەلسەپىسىدىن باشقا، يەنە ستوكىزم، ئېپىكورانىزم ۋە ھىندىلاردىكى «قايتىش تەلىماتى» غا، ھەتتا ئىسلامىزمغىچە تۇتىشىدۇ.

«ستوكىزم» دېگەن نام قەدىمكى ئافىنادىكى ستويا رەسىمخانىسىنىڭ نامى بىلەن باغلانغان بولۇپ، ئۇنىڭغا مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 300 ـ يىل كىتىئوملۇق زىنۇن (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 334 — 262) ئاساس سالغان. ستوكىزمچىلار دۇنيانى ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە جانلىق دەپ چۈشىنىدۇ. ئادەم كىچىك بىر دۇنيا بولۇپ، تەبىئەت ۋە ئەقىل بىر گەۋدىلەشكەن ھايات. ئادەم مەۋجۇتلۇقىنىڭ مەقسىتى. ئۇلار ئەقىلنى پەلسەپە بىلەن تەققاسلاپ چۈشىنىدۇ. دېمەك، پەلسەپە دەپ سۆيەتلەنگەن ئەقىل لوگىكا، مېتافىزىكا، ئېتىكىلارنىڭ بىر گەۋدىسىدۇر. پەلسەپە بىر جانلىق بولسا، لوگىكا ئۇستىخان، مېتافىزىكا گۆش، ئېتىكا روھتىن ئىبارەت. شۇڭلاشقا ئۇلار ئەخلاقنى ئادەمنىڭ بىردىنبىر چىقىش نۇقتىسى دەپ قاراپ «خۇشاللىق — گۈزەل ئەخلاقتا» دەپ جاكارلايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ستوكىزمچىلار تەشەببۇس قىلغان ئەخلاق تەبىئەت ۋە ئەقىل قانۇنلىرى بويىچە كېلىپ چىققان. خۇدانىڭ تەبىئىي ئىرادىسىگە مايىل گۈزەل پائالىيەت. قويۇق ئېتىكا بىلەن خاراكتېرلەنگەن ستوكىزم تولستوينىڭ يۇقىرىدا بىزگە مەلۇم بولغان

غان دىيانەت ئىدىيىسى بىلەن ناھايىتى يېقىن.

«ئېپىكۇرانىزم» ئېپىكۇروس (مىلادىيەدىن ئىلگىرى 341 — 270) نىڭ نامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك پەلسەپىۋى ئېقىم بولۇپ، ستوكىزمغا ئوخشاپ كېتىدۇ. پەقەت مېتود جەھەتتىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. ئېپىكورانىزم كائىناتتىكى تۈرلۈك — تۇمەن شەيئىلەر ئاتومدىن تۈزۈلگەن، بىلىش ئاتومنىڭ ھەرىكىتى توغرىسىدىكى سەزگۈدىن كېلىدۇ، سەزگۈنىڭ تەكرارلىقى شۇ سەز- گۈگە مۇناسىۋەتلىك ئۇقۇمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ بىلىشنىڭ زاپە- سىغا ئايلىنىدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇلار ھەتتا روھنىمۇ ئاتومدىن تۈزۈل- گەن دەپ قارىغاچقا، ئادەمدىكى خۇشاللىق كەيپىياتنى كائىناتنىڭ تىنچ رىتىملىق ھەرىكىتىنىڭ ساغلاملىقى بىلەن تەتبىقلايدۇ. «تەن- ىنىڭ ساغلاملىقى بىلەن روھنىڭ تىنچلىقى بەختلىك ھاياتنىڭ مەق- سىتى» دېگەنىدى ئېپىكوروس.

شەك — شۇبھىسىزكى، ئەجدادلارنىڭ بىلىش ساھەسىدىكى قەدەملىرى بۇرۇنقى ئەقىل — ئۆرنەكلىرىنى ئىزاھاتلىق چوڭ- قۇرلاشتۇرۇش جەريانىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. پارس ئەپسانىلىرى- دىكى يورۇقلۇق ۋە پاكلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ھورمۇزنىڭ كۈ- رەشلىرى، گرېك ئەپسانىلىرىدىكى پرومېتېنىڭ ئوت ئوغرىلىشى، سوقرات، پلاتونلارنىڭ پىكىر قىلىشى، يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ بەخت كەلتۈرگۈچى بىلىم ھەققىدە تەلىم بېرىشى، بۇرۇنونىڭ ھەقد- قەت ئۇچۇن ئوتتا كۆيۈشى، سۆيۈش ۋە سۆيۈلۈش تەڭ ئىشقا ئاشقان ھاياتلىق مۇھىتى ئۇچۇندۇر. ستوكىزمچىلار ۋە ئېپىكورانىزمچد- لارنىڭ ئەمگىكى سوقرات قاتارلىقلارنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك غايىلە- رىنى پەننىي كاپالەتكە ئېرىشتۈرۈشتىكى ئىزدەنىلەردۇر.

«قايتىش تەلىماتى» مۇ ھاياتنىڭ ئەبەدىيلىكى مەسىلىسىنى ھىندىلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئېتىقادىغا خاس ھالدا چۈشەندۈرىدۇ. «قاي- تىش تەلىماتى» دا ئالەمنىڭ كېلىش مەنبەسى غايەت زور ئۆزلۈك بولۇپ، ئادەمدىكى روھ ئۇنىڭ ناھايىتى كىچىك بىرلىكى دەپ

قارىلىدۇ. ئادەمدىكى روھ نىقاب (تەن) نىڭ ئىچىدە بولىدۇ. ئۇ يوشۇرۇن رەۋىشتىكى كۆچۈش ۋە قايتا نامايان بولۇش جەريانىنى باشتىن كەچۈرىدۇ. روھ مەڭگۈ كۆچۈپ يۈرىدىغان سۈبستانسىيە. «قايتىش تەلىماتى» نىڭ مەزمۇنى ئەنە شۇنداق ئىدى.

بۇنى تەتبىقلاش ئاساسىدا چۈشەنگىنىمىزدە، بىر ئادەم ئۆلگەندە ئۇنىڭ روھى تۇغۇلۇۋاتقان باشقا بىر بوۋاقنىڭ، ھايۋاننىڭ، بىخلىنىۋاتقان ئۆسۈملۈكنىڭ تېنىگە كۆچۈشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم نەرسىلەر بىلەن، ئادەمنىڭ ھەرىكىتى نەرسىلەرنىڭ ھەرىكىتى بىلەن باراۋەر بولىدۇ.

يۇقىرىقى پەلسەپىۋى قاراشلارنى تولستوينىڭ ھاياتلىق ۋە دىن ھەققىدىكى قاراشلىرى بىلەن سېلىشتۇرساق روشەن ئورتاقلىقنىڭ بارلىقىنى سېزىمىز. ئاننانىڭ ھاياتىدىكى زىددىيەتنىڭ ئۆلۈم ئارقىلىق ھەل بولۇشى شوپېنخاۋېرنىڭ تراگېدىيە قارىشى ۋە بۇددىزمىنىڭ ئازاب بۇ دۇنيانىڭ تۈپكى ئالاھىدىلىكى دەيدىغان تراگېدىك قارىشىنىڭ تەسىرىدىن خالىي بولمىسا كېرەك. ناتاشانىڭ مۇزىكىنىڭ سېھرى ھەققىدىكى لىرىكىلىق دىئالوگلىرى پلاتون، شوپېنخاۋېرلارنىڭ بايانلىرىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، تولستوينىڭ مەنىۋى كەڭلىكى پۈتۈن دۇنيا بىلەن تۇتاشقاچقا، ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرىنى پۈتۈن دۇنيا قوبۇل قىلدى. بىز ئۇنىڭ پەلسەپىۋى، دىنىي مەنبەلىرىدىن سۆز ئېچىش ئارقىلىق ئۇنى مۇكەممەل پەيلاسوپ دېگىنىمىز يوق، لېكىن ئۇنىڭ سەنئەتكارلىقىدىكى ئالدىن كۆرەرلىكى پەيلاسوپىنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ.

تولستوي ۋە سەنئەت مەسىلىسى

قانداقلا بولمىسۇن، تولستوينىڭ قۇدرىتى مەنىۋى دۇنياسىنىڭ ئۆزىدە بولماستىن، بەلكى ئۇنى ئىپادىلىشىدە. ئۇنىڭ ئەسەر-

لىرىده تارىخ ۋە پەلسەپە ھەققىدىكى نەزەريىسۇى ئۇقۇملار يوق ئە-
مەس. پىرسوناژلارنىڭ ئۇزۇن - ئۇزۇن دىئالوگلىرىدا مەنتىقي
ئىسپاتلاشلار، تەبىر - يەكۈنلەر ئاساسىدىكى بەس - مۇنازىرىلەر
يوق ئەمەس. لېكىن بۇلارنىڭ ئىچكى كەچۈرمىشلەردىن بېشارەت
بېرىدىغان مەنزىرىلەر، كىشى ئاسانلىقچە دىققەت قىلىپ كېتەلمەي-
دىغان ئۇششاق ھەرىكەتلەر، لىرىك چېكىنمىلەر، قاردا ئەكس
ئەتكەن ئاي نۇرى، ئاياللارنىڭ لاتاپىتى قاتارلىقلار بىلەن بىرلەش-
كەندە سوغۇققان بىر شېئىرىيەت ناھايىتى ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن
قۇلقىمىزغا شۇنىرلايدۇ. بۇ شېئىر قاراڭغۇ ئۆيگە چۈشكەن بىر
قانچە تال نۇر يىپلىرىدەك سۆيۈنۈش ھېسسىياتى قوزغايدۇ.

تولستويىنىڭ تۇرگىنېفقا ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، تۇرگە-
نېف كەيپىياتقا پەۋقۇلئاددە تەسىر قىلىش مۇمكىنلىكى بار نەرسە-
لەرنى تاۋلاپ كۆرسەتسە، ئۇ كۆزىتىش دائىرىسىدىكى ھەربىر نەر-
سىنى قالدۇرماستىن تىزىپ چىقىپ، ئۆزىنىڭ ئېستېتىك قارىشى
بىلەن گىرەلەشكەن كەڭ كارتىنا شەكلىدە كىشىلەرنىڭ ئالدىغا
تاشلايدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ بىزارلىق - ھارغىنلىق ھېس قىلدۇرمای-
دۇ. بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇ ھەربىر نەرسىنىڭ ھەرىكىتىنى ئىچكى
مەنىسىگە يەتمىگۈچە قويۇپ بەرمەي كۆزىتىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن كەلگەن
شائىرانە رىغبەتلىرىنى يوشۇرمايدۇ. تۇرمۇشنىڭ سوغۇق قولى ۋە
ئۇرۇشنىڭ بېزەڭ جۇتلىرى تۇپەيلىدىن كۆڭلى شىكەستىلەنگەن
كىنەز ئاندرېينىڭ كۆز ئالدىدىكى قېرى دۇپ دەرىخىنىڭ باھار
ۋەسۋەسىسىگە بېرىلمەيدىغان خۇنۇك كۆرۈنۈشى تولستويىنىڭ شائىر-
لىقىدىكى بىر سۇرەت. ئەمما تولستوي ئۇزۇن مۇساپىلىك قەلەم
تەۋرەتكەندە، مۇتەپەككۇرلۇقىنى باسالمای قالىدۇ - دە، ئەسەرنىڭ
بەدىئي سالاپىتىگە ئانچە يارىشىپ كەتمەيدىغان مەدرىسچە پۇراقمۇ
پۇراپ قالىدۇ.

تولستوي پروزا ساھەسىدە ھەشەمەتسىز. لېكىن ئۇ كىشىنى
تەپتارتقۇزىدىغان ئۆزگىچە بايراق. ئۇ ئۆزى ھەل قىلىپ كېتەلمە-

گەن مىستېتىك تۇيغۇلار بولسۇن ياكى ئىپادىلەپ بېرىش ھۆددىسى. دىن ئاسان چىققىلى بولمايدىغان ئۆزگىرىشچان شەيئىلەر بولسۇن، ئۇنى «مىڭ بىر كېچە» گە خاس بولغان ساپ، ساددا، چۈشىنىشلىك يول بىلەن ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭ ئېستېتىكا ساھەسىدە ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق يەتكەن چوققىسى نەزەرىيە ئارقىلىق شەرھلەن. گەن سەنئەت غايىسىدىن يۈكسەك تۇرىدۇ.

تولستوي «سەنئەت توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ئەسەرنى يې. زىپ، ئۆزىنىڭ ئېستېتىك تەشەببۇسلىرىنى نۇقتىلىق بايان قىلى. دۇ. ئۇ سەنئەتنىڭ كېلىپ چىقىشىنى كۆڭۈلدىن كەچكەن تۇيغۇ ـ ھېسسىياتنى باشقىلارغا مەلۇم تاشقى بەلگە ئارقىلىق يەتكۈ. زۈش زۆرۈرىيىتى بىلەن باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ. ئۇنىڭ تەبىرىچە، سەنئەت مېتافىزىكىلارغا خاس بولغان مىستېتىك قاراشلار گۈزەل. لىك ياكى ئىلاھنىڭ ئىپادىلىنىشى ئەمەس، كەيپىياتنىڭ بەلگىلەش. كەن ئالامىتىمۇ ئەمەس، بەلكى كىشىلەرنىڭ بەختكە ئىنتىلىش جەريانىدا كەم بولسا بولمايدىغان ۋاستىسى. چۈنكى بۇنداق ۋاستە كىشىلەرنى ئوخشاش بىر ھېسسىياتنىڭ ئىچىدە بىر يەرگە ئۇيۇشتۇ. رىدۇ.

بۇنداق قاراش ئەلۋەتتە چەكلىملىككە ئىگە. بۇ چەكلىملىك شۇ يەردىكى، سەنئەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەخلاق قىممىتى كۆپتۈرۈ. لۈپ، سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان ئېستېتىك قىممىتى قايرىپ قويۇلغان. بۇ ئېھتىمال، تولستوي ئىجادىيىتىنىڭ كېيىنكى مەز. گىللىرىدىكى ئەخلاق ئىرادىسىگە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىش مەسلە. كى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك.

تولستوي ۋە تارىخ مەسىلىسى

«ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» تا تەسۋىرلەنگەن رېئاللىق روسىيە تارى. خىدا يۈز بەرگەن ھەقىقىي ئەھمىيەتنى مەنبە قىلىدۇ. ئۇنىڭ

ئېپوس دەپ ئاتىلىشىمۇ مۇئەييەن تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە بەدىئىي ئەسەر ئىكەنلىكىگە قارىتىلغان.

ئادەملەرگە، ھاياتقا، ئېتىقادقا باھا بېرىش «ئۇرۇش ۋە تىنچ-لىق» تېمىسى پىكىر ۋە يۆنىلىشىنىڭ ئاساسىي غولى، لېكىن جەمئى-يەتكە، ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ھەل بولۇشتىكى سەۋەبلەرگە باھا بېرىشمۇ بۇ ئەسەردىكى بىر ئالاھىدىلىك. تولستوي ستوكىزم-چىلارنىڭ «تەقدىر ئۆزىگە بويسۇنغان ئادەمنى باشلاپ ماڭىدۇ، بويسۇنمىغانلارنى سۆرەپ ماڭىدۇ» دېگەن ھۆكمىگە ئوخشاش مەۋقە-دىكى تەقدىرچى.

تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپ بولغىلى بولمايدۇ، چۈنكى ھەرقانداق ھادىسە بىز بىلىدىغان ۋە بىلمەيدىغان نۇرغۇن سەۋەبلەر بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەندەك، تارىختىكى بىرەر ئۆزگە-رىشنىڭمۇ سان ـ ساناقسىز سەۋەبلىرى بولىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئەر-كى قانداقتۇر بىر ھۆكۈمران تۈزۈمنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتسىمۇ، لېكىن ھەربىرىكەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى روھ تامامەن ئۆز ئەركى بىلەن پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. بۇنداق ئىكەن، ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىرادىسى خەلقلەرنىڭ ئىستىخىيىلىك ھەرىكەت قىلىۋاتقان روھ-نى، ئارزۇ ـ خاھىشلىرىنى ئۆزلىرى خالىغان بىرەر نىشانغا بۇرد-يالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر ئادەمنىڭ مەقسەت ـ تىلىكىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن بەلگىلىگۈچى ئورۇندىمۇ تۇرالمايدۇ، ئەمما كىشىلەر ئاڭسىز ھالدا بىر ـ بىرد-نىڭ ئۆزگىرىشىگە سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. جەمئىيەت ھەر خىل يۆنىلىشكە قاراپ ماڭغان كۈچلەر تۈپەيلىدىن ھەرىكەت قىلىدىغان غايەت زور قۇرۇلما، ئۇنىڭ يۆنىلىشىنى قايسى كۈچنىڭ ئالاھىدە سەۋەبى بەلگىلەيدىغانلىقى مەلۇم ئەمەس. شۇنداق ئىكەن، قەھرىمان-لار تارىخ ھەرىكىتىنىڭ تۈپ نېگىزى بولمايدۇ. «تارىخ ئەقىلغا مۇۋاپىق بولمىغان ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشتە تەقدىرچى-لىكتىن خالىي بولالمايدۇ. بىز تارىختىكى بۇ ھادىسىلەرنى قانچە-لىك كۆپ ئەقىلغا مۇۋاپىق چۈشەندۈرۈشكە تىرىشقانسېرى، بۇ

هادىسلەر بىزنىڭ نەزەرىمىزدە شۇنچە ئەھمىلغا نامۇۋاپىق ۋە چۈشەنىكسىزدەك بولۇپ قالىدۇ.» تولستوينىڭ تارىخ قارىشىدىكى تەدرىجىلىك خاھىشى ئەنە شۇنداق ئىدى. كوتوزوف پادىشاھتىن ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندا، ئۇنىڭدا ھېچقانداق تەنتەنە ياكى جىددىيلىك ئالامەتلىرى كۆرۈلمەيدۇ، ئۇرۇش تۈگىگۈچە بولغان ئارىلىقتا ئۇنىڭ تۇتقان پوزىتسىيىسى كۆزىتىش، تەھلىل قىلىش، ھۆجۇمغا قارىتا چېكىنىش بولدى، ئۇ خۇددى تەقدىرنىڭ شۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تەن بەرگەندەك مەغلۇبىيەت ۋە تاپا ـ تەنىلەرنىڭ ئالدىدىمۇ باشتىكى سالاپىتىنى ساقلاپ قالدى، ئۇنىڭ چېكىنىشى قانداق تەبىئىيلىككە ئىگە بولسا موسكۋاغا بېسىپ كىرىپ بولغان ناپولېئون ئارمىيىسىنىڭ تىرىپىرەن بولۇپ چېقىپ كېتىشىمۇ شۇنداق بولدى. كوتوزوفنىڭ ناپولېئون قوشۇنلىرىنى چېكىندۈرگەنلىكى ئۇچۇن پادىشاھنىڭ ئىلتىپاتىنى قوبۇل قىلىش جەريانىمۇ ئىشنىڭ شۇنداق بولۇشىنى ئۇرۇشتىن بۇرۇنلا مۇئەييەنلەشتۈرۈپ قويغاندەك تەمكىن ۋە ئېغىر ـ بېسىق بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئاندرېي بىلەن توي قىلماقچى بولغان ناتاشانىڭ ئۆزىمۇ ئويلىمىغان يەردىن پېيىر بىلەن توي قىلىپ بالىلىق بولۇشى، دېھقان پلاتون كاراتاييفنىڭ ھايات قارىشى تولستوينىڭ تارىخ قارىشىنى چۈشەندۈرىدىغان مىسالىلاردۇر.

تولستوينىڭ تارىخ مەسىلىسى ھەققىدىكى تەقدىرچىلىك خاھىشىدىن شۇنداق بىر مەزمۇن كېلىپ چىقىدۇكى، ئالاھىدە شەخسىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، تارىخنىڭ خاھىشىنى قولۇمغا ئالىمەن دېيىشى، ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت ۋە نوپۇز ئۈچۇن قان تۆكۈشى قانۇنىيەتتىن يىراق، ئورۇنسىز ھەرىكەتتۇر.

تولستوي ۋە شەرق

قەدىمكى مەدەنىيەتكە، تۇرلۇك ئېتىقادقا، رەڭدار ئۆرپ ـ ئادەتكە ئىگە شەرق ئەللىرى ياۋروپادىكى، جۈملىدىن روسىيىدىكى

كۆپلىگەن ئەدىبلەرنىڭ قىزغىن تەلىپۈنۈشى ۋە ھۆرمىتىنى قوزغىغان. لېرمونتوف، يېسىنىن ۋە گوركىيلارنىڭ شەرق تېمىسىدىكى ئەسەرلىرى بۇنىڭ روشەن ئىسپاتىدۇر. لېۋ. تولستوي شەرق ھېرىسمەنلىكىنى ئەڭ يارقىن گەۋدىلەندۈردى. ئۇ قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا شەرق تىللىرى بۆلۈمىدىكى ئەرەب ـ تۈرك تىللىرىنى تاللاپ ئۆگەنگەن. ھاياتىنىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا ئەرەب، ھىندى چۆچەكلىرىنى، بۇددا دىنى ۋە تەرىقەتچىلەرنى غەربكە تونۇشتۇرغان. تولستوي كۆڭزى، لاۋزىلار ئۇستىدە بىرقەدەر چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، لاۋزىنىڭ تەرىقەت ئىدىيىسىدىن قالتىس سۆيۈنگەن. جۇڭگودىكى گوخۇڭمىڭ قاتارلىق زىيالىيلار بىلەن خەت ئالماشتۇرۇپ، جۇڭگولۇقلارنىڭ دىنىي مەدەنىيىتىگە يۇكسەك باھا بەرگەن. بىز باشتا سۆزلەپ ئۆتكەندەك، ھىندىستان ۋە جۇڭگو مەدەنىيىتى تولستوينىڭ خرىستىئان ئېڭىنى يېڭىلاش، بېيىتىش خاھىشىنىڭ تۈغۇلۇشىدا كۆرۈنەرلىك رول ئوينىغان. «ئىنجىل» بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماي، تەرىقەتچىلىك، كۆڭزى دىنى ۋە بۇددا دىنىغا دائىر مۇقەددەس كىتابلارنى بېرىلىپ ئۆگەنگەن. تولستوي 1900 ـ يىللىرى ئەنئەنىۋى خرىستىئان ئېڭىغا يات بولغان كۆز قاراشلارنى تەشەببۇس قىلىدىغان بىر قانچە پارچە ماقالە يازىدۇ، شۇنىڭ بىلەن خرىستىئان دىنىي جەمئىيىتى تولستوينى ئۆز تەشكىلاتىدىن چىقىرىۋېتىدۇ. بۇ ئەھۋاللار روسىيىدىكى باشقىلارنى، ھىندىستان، كونستانتىنوپولدىكى مۇسۇلمانلارنى ھايا-جانغا سالىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تولستويغا خەت يېزىپ، بۇرۇنقى «قاراڭغۇ ئېتىقاد»تىن تولۇق ۋاز كېچىشىگە ئۈندەيدۇ. 1904 ـ يىلى مىسىردىكى دىنىي ئىسلاھاتچى مۇھەممەت ئابدۇل قاھىرەدىن خەت يېزىپ تولستوينى تەبرىكلەيدۇ، ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ.

يۇقىرىقى ئەھۋاللاردىن كۆرۈش مۇمكىنكى، شەرقنىڭ مەپتۇن قىلىش كۈچى تولستويدا ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقار-غان. بۇنداق ئۆزگىرىش پۈتۈنلەي، رەھىمسىز قىلىچنىڭ سەۋەبى

بىلەن ئەمەس، ھەتتا پۈتۈنلەيلا شەرقنىڭ تاشقى تەسىرى بىلەن ئەمەس، بەلكى تولستوينىڭ قوبۇل قىلىش ئېڭىدىن ئىبارەت روھىي سۈمۈرۈش كۈچى بىلەن باغلىنىشلىقتۇر. ئەگەر تولستويدا ئۇزاق يىللىق روھىي تاۋلىنىشتىن كەلگەن يۈكسەكلىك بولمىغان بولسا، بارلىق دىنىي مەۋقە بىر گەۋدىگە ئايلانغان تاكامۇللۇقنىڭ نېسىپ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئىدى.

خاتىمە

بارلىق مىللەتلەرنىڭ ئەقلى شۇنداق بىر مۇناركى، بۇ مۇنار رىۋايەتلەردىكى بابىل مۇنارىنىڭ خۇداغا يېتىش ئۈچۈن قويۇرۇلغىنىغا ئوخشاش ھەقىقەتنىڭ چەكسىز كەڭلىككە ئورۇنلاشقىنىدىن قەتئىينەزەر ئاساسىمۇ بىر. پۈتكۈل دۇنيا مەدەنىيىتى ئەنە شۇنداق ئورتاق ھادىسە. تولستوي خۇددى ئۇچ قىرلىق پىرىزمىغا ئوخشاش بۇ خىل رەڭدار مەدەنىيەتنى ئۆز ھاياتىدا، مول ئىجادىي مىراسلىرىدا ئەكس ئەتتۈردى. ماتېرىياليستلار، روھانىيلار، رېئالىستلار ۋە مىستېتىكلار ئارىسىدىكى مۇنازىرىلەر تولستوينىڭ قەلبىمى ئاستىدا ھەممىگە تەڭ رازىمەنلىك بېرىدىغان كېلىشىمگە ئايلانغان. تولستوي بىر ـ بىرىگە زىتتەك تۇيۇلغان ئەنە شۇنداق تەلىماتلار ۋە تەرغىباتلار، تاناسىپلىق كۆرۈنگەن رەڭ ۋە شەكىللەردىن پىراقتا بارغىلى بولىدىغان بىر يولنى ئاپىرىدە قىلغان. شۇڭا تولستوي دېگەن نام «تەنقىدىي رېئالىست» دېگەن سۈپەت بىلەن باغلانغان ئادەتتىكى ئىسىم ئەمەس، بەلكى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پەنىنىڭ نامىدۇر. تولستوينىڭ بۇگۈنكى زامانغا بولغان تەسىرى، كىشىلەرنىڭ تولستويغا بولغان بۇگۈنكى دىققىتى، ئۇنىڭ ئۆز دەۋرىدىكىدىن كۆپ ھالقىپ كەتتى.

1993 ـ يىل ئىيۇل

دونكىخوتنىڭ ئارخىپى

دونكىخوت دۇنيا مىقياسىدا ئومۇملاشقان تىپ، ئۇ كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ئەھمىيەتنى توغرا كۆزىتەلمەي ھەدىسلا مەغلۇپ بولىدىغان ئەخمەق تەۋەككۇلچىلەرنىڭ خاراكتېرىدىن دېرەك بېرىدىغان ئۇقۇمغا ئايلاندى. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ چەت ئەل ئەدەبىياتى دەرسلىكلىرىدە، ئوتتۇرا مەكتەپ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىدە دونكىخوت ئوبرازى ئومۇمەن ئەنە شۇنداق مەنىدە شەرھلەنمەكتە.

ئەگەر بىز مەلۇم بىر شەيئىگە نىسبەتەن بۇرۇنقى تەپەككۇر ئۇسۇلىمىزنى ئۆزگەرتمەكچى بولساق، بۇ شەيئى ھەققىدە ئەسلىدىكىگە ئوخشىمايدىغان چۈشەنچىگە ئىگە بولىمىز. ئەلۋەتتە، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چۈشەندۈرۈش، ئىسپاتلاشلارنىڭ يېڭى، ئۆزگىچە جەريانلىرىغىمۇ ئېرىشىمىز. دونكىخوت ھەم كومېدىيىلىك، ھەم تراگېدىيىلىك شەخس. بىز تۇرمۇشتا نۇرغۇن مەقسەتلەر ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىمىز، لېكىن كۆپ ھاللاردا ئېرىشكەنلىرىمىز مەقسەتتىن غەيرىي نەرسە بولۇپ چىقىدۇ؛ بىز ھەربىر قەدەمدە مەغلۇپ بولۇپ تۇرىمىز. شۇڭلاشقا بۇنداق ھادىسىلەرگە كۆنۈپ كېتىپ تەپەككۇرىمىزنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇپ قويىمىز. ئىنچىكە تەھلىل قىلىپ، سېلىشتۇرۇش ئېلىپ بارساق، «دونكىخوت» تىكى سەرگۈزەشتىلەرنىڭ نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ تەرجىمىھالىغا ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز.

دونكىخوت ئۆز ئىرادىسىنى سىناق قىلىشقا دادىل ئۇرۇنالىغان ھەقىقىي تەۋەككۇلچى — ئۆتكۈر پىكىر قىلىدىغان بىر قىسىم

ئەدىبلەرنىڭ قارىشى. بىز دۇنىخوت ھەققىدىكى مۇشۇ خىل ھۆ-كۈمنى يىپ ئۈچى قىلىپ تۇرۇپ، بۇ ھەقتىكى يۇقىرىقىدەك يۇزە-كى قاراشلارغا تۇزىتىش بەرمەكچىمىز.

سېرۋانتېس ئەپەندى دۇنىخوتنىڭ ئارخىپىنى بىزگە قالدۇ-رۇپ كەتكەنىكەن. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلۈكىنى دۇنىخوتنىڭ ئۆزى ئېيتىپ بېرىشى مۇمكىن. ئەمما دۇنىخوت رېتسارلىق يولى بىلەن جاھاندىن ئۆتكەن، بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلۈكىنى ئېيتمىغان. ناۋادا ئۇ ئۆزى جاۋاب بەرگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ جاۋابى پەقەت مەسىلىنىڭ مەركىزىنى تېپىش ئۈچۈن بېرىلگەن يىپ ئۈچىلا بولالايدۇ خالاس. ئىنساندا يۇز بەرگەن ھادىسىلەرگە ھەقىقىي مەنىدىكى «نېمە ئۈ-چۈن» دېگەن سوئالنى قويۇش ئانچە ئاسانغا چۈشمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، بىز ئەتەي «نېمە ئۈچۈن» دەپ سورايمىز ھەم ئۆزىمىز-نىڭ ئىرادىسىگە لايىق كېلىدىغان بىرەر جاۋابنى ئەپلەپ ـ سەپلەپ تاپىمىز، كۆڭلىمىز ۋاقتىنچە ئارام تاپىدۇ. ئەپسۇسكى، ئاشۇ «نې-مە ئۈچۈن» نى دەۋر قىلغان جاۋابلارنىڭ قايسىسىنىڭ توغرا ئىكەن-لىكىنى بىلمەي تۇرۇپلا يەنە ھايات ھادىسىلىرىمىزنىڭ مېۋىسى بولغان تۇمەنلىگەن «نېمە ئۈچۈن» لەرگە كۆمۈلىمىز. روشەنكى، بۇ يەردە ئىنسانىنىڭ ئەقلىي كۈچى يېتىدىغان بىرلا ھەقى-قەت قالدى — ئىنسان ھەقىقەتنىڭ كۆلەڭگىسىدىن قوپۇرۇلغان تەجرىبىخانىنىڭ ئىگىسى.

شۇڭا، دانا سېرۋانتېس ئەپەندى ئۆزىنىڭ تەپەككۇر خەزىنىسى-نى بىز توختالماقچى بولغان ئارخىپنىڭ سىرتىدىكى جىمجىت خە-يالىلىرىدا ساقلاپ قالغان. «بەلكىم باشقىلار تېخىمۇ ياخشى ‹زەخ-مەك› بىلەن چالار. بىز سېرۋانتېس نەقىل كەلتۈرگەن بۇ سۆزنى ئوبدان ھەزىم قىلىشىمىز كېرەك، دۇنيادىكى تۇرلۇك شەكىللەر-گىرەلىشىپ بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغاندا، قانداقتۇر بىر شەكىل-سىزلىك كېلىپ چىققاندەك، ھادىسىلەرنىڭ گارمونىيىسىدىنمۇ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇلۇغۋار جىمجىتلىق كېلىپ چىقىدۇ.

ئۇنىڭ ئالدىدىن ئوي سۈرۈپ ئۆتۈپ كېتىش روھىي داۋالغۇش ئەۋجىگە يەتكەن كىشىلەرگە مەنسۇپ.

بىز ئەمدى بۇ ئارخىپنى تامامەن ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ چىقىمىز. ئۇنىڭدىكى قۇرلار بىزنىڭ مەنۇبىيىتىمىز بىلەن قوشۇلـغان ھالدا، ئۆزگىچە پىكىر جۈغلانمىلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن ۋە بۇ مۇمكىنچىلىك بىزنىڭ سېرىۋانتېس ئەپەندى بىلەن بولغان پەرقىمىز ھەم ئورتاقلىقىمىزنىڭ ئىسپاتى بولۇشى مۇمكىن.

ئارخىپ ۋاراقلاش يالغۇز ئۆتمۈشتىن نىشان ئىزدەشتىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ ئاللىبۇرۇن مەۋجۇت بولغان روھىمىزنىڭ شۇ ئارخىپتىكى ۋاريانتىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈندۇر. بۈگۈنكى كۈندە دونكىخوت بىزنىڭ ئېڭىمىزدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى ياكى تەبىئىتىمىزنىڭ دونكىخوتقا ئوخشايدىغان بىر بۆلىكى ئاشۇنداق بىر بەلگە بىلەن رويابقا چىقتى. بۇ ئەلۋەتتە، مىللەت بىلەن مىللەت، ئۆتمۈش بىلەن ھازىر ئوتتۇرىسىدىكى مەنىۋى پۈتۈنلۈكنىڭ ئىپادىسى.

دونكىخوت ئۆز ئىرادىسىنىڭ كۈچىنى ئۆزىگە خاس يول بىلەن ئىسپاتلىدى. ھەربىي ئىقتىسادىي كۈچ ئىنسان كۈچىنىڭ داغدۇغىسى قىلىپ كۆرسىتىلىۋاتقان رېئال دۇنيادا، روھىي كۈچىنى سىناق قىلىشقا ئۇرۇنغان دونكىخوتنىڭ ئارخىپىنى ۋاراقلاش ھاجەتسىز بولمىسا كېرەك.

قېنى، نەزەرىمىزنى ئارخىپقا ئاغدۇرايلى.

ئىسىم فامىلىسى: دونكىخوت كىخادا

ئىزاھات: بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق. بۇنداق ئادەمنىڭ تۇزۇك ئىسمى بولمىغاندىمۇ، چوقۇم بىرەر لەقىمى بولىدۇ. ئىسىم دېگەننى قانداق قويسا بولىۋېرىدۇ. بۇ ئىسىم بولمىغان بولسا، باشقا بىر ئىسىم قويۇلغان بولاتتى. ئىسىمغا موھتاج بولغىنى دونكىخوتنىڭ ئۆزى ئەمەس، بەلكى بىز. بىز دۇنيادىن ئۆزىمىزگە لازىم بولغان تۇرلۇك نەرسىلەرنى بىرەر ئىسىم بىلەن قوشۇپ ئىزدەيمىز. بۇ

خۇددى چوغنى لاخشىگىر بىلەن قىسقاندەك بىر ئىش. ئېھتىمال، شۇ سەۋەبتىن چوغنىڭ كۆيدۈرۈش دەرىجىسىنى لاخشىگىرنىڭ ئۆزىدەك بىلىشتىن مەھرۇم بولىدىغاندىمىز.

راستىنى ئېيتقاندا، ئىسىم بىر ئادەمنىڭ روھىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. مېنىڭچە، دونكىخوت ئۆزىنىڭ ئىسمىدىن زېرىكەن ياكى ھېچبولمىغاندا ياخشى كۆرمىگەن. بولمىسا ئۇنىڭ ئارخىپىدىكى جۈملىلەر ئۇنىڭ ئىسمىدىن ئۇنچىلىك دەرىجىدە ئۇزۇن بولمىغان بولاتتى.

جىنسى: ئەر.

ئىزاھات: ئايال بولسىمۇ بولىدۇ. چۈنكى «ئەرنىڭ يېرىمى ئايال».

تۇغۇلغان ۋاقتى: بۇ ئارخىپنى قولىمىزغا ئالغان كۈنى تۇغۇلغان. ھازىرغىچە بۇنى ئېنىق بەلگىلەيدىغان يىلنامە چىقمىدى. پەلەكنىڭ چەرخى دائىم ئايلىنىپ تۇرغاچقا، زامانلار ئۇنى ئۆلچەشتىن زېرىكىپ ئىشخانىلارغا كىرىۋالغان. لېكىن ئىشخانىدا تۇرۇپ جىق نەرسىلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولمايدۇ.

ۋاقىتنىڭ سىرتىدا پەقەت خۇداغىلا مەنسۇپ بولغان بىر كالېندار بار. ئۇنىڭغا ئېرىشمىگۈچە ئېنىق ھېساب چىقىرىپ بېرەلمەيمىز.

يۇرتى: لامانچا.

ئىزاھات: بۇ بىر چاقچاق. دونكىخوتنى بىرلا قېتىم تۇغۇلغان دېگىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، مەن ئۇنىڭ ئارخىپىنى كۆرگەندە، ئۇ بىر قېتىم تۇغۇلدى. كىم بىلىدۇ، ئۇ ئانىسىنىڭ قورسىقىدا تۇرۇپ قانچە قېتىم تۇغۇلغان؟ جىسمانىي تۇغۇلۇشنى دېسەك، ئۇ ئانىسىدىن بىر قېتىم تۇغۇلغان. جاھان كېزىش ئۇچۇن ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىغاندىمۇ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئىزچىل تۇغۇلۇپ تۇرغان. ئەلۋەتتە، ئۆيگە قايتقىنىدىمۇ شۇنداق. دېمەك، دونكىخوتنىڭ تۇغۇلۇشى قىسقىلا بىر ۋاقىتنىڭ ئىچىدە بولغان ئەمەس،

ئۇنىڭ تۇغۇلۇشى ئۇنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنىڭ جەريانلىرىغا، ھەتتا ئۆلۈمىگە سىڭگەن. شۇڭا دونكىخوتنىڭ يۈرتىنى بىرەر ماكان بىلەن كۆرسەتكىلى بولمايدۇ، بىزدىمۇ لامانچا دەپ ئاتالمىسىمۇ، باشقىچە ئاھاڭ بىلەن ئېيتىلىدىغان يۈرتلار بار. خۇدانىڭ ھۆكمىدە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر. چىن تۆمۈر باتۇر ۋە خوجا نەسرىدىنلەرنى ھەممىمىز بىلىمىز، ئۇلارمۇ جاھان كەزگەن، قىلىچ ئوينىتىپ جىن ـ ئالـ ۋاستىلار بىلەن ئېلىشقان، شۇنىڭدەك نابابىلىقنىڭ دوڭغاق شېخىغا ھەجۋي قوڭغۇراق ئاسقان. بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىدىن ھالقىپ كېتەلمىگەن تۇرلۇك خىسلەت ۋە قىسمەتلەر بار. مەلۇم بولدىكى، بارلىق كىشىلەرنىڭ يۈرتى بىر، ئۇ بولسىمۇ ئىنسانىيەت.

كېلىپ چىقىشى: دەۋرنىڭ ساراڭغا بولغان ئېچىرقىشىدىن كېلىپ چىققان.

ئەسلىدە ئەتراپىنى دانىشمەنلەر قاپلاپ كەتكەن بولۇپ، «ئېـ شەككە تۇز مىنىش بىلەن بىر تاغار قىغدەك توغرىسىغا مىنىشنىڭ پەرقى يوق» ئىدى. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەقلىنى سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق مەنۇن بولىدىغان قارشى قۇتۇپنى تاپالمايتتى. روشەنـ كى، بۇ زېرىكىشلىك، ئۇنىڭ ئېلىپ كېلىدىغىنى مەنسىزلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. كىشىلەر قەدىمكى رىتسارلار ئېتىنىڭ كىشـ نەشلىرىنى ياد ئېتىش بىلەن ئۆز زامانىسىغا گۈزەل تۇس بېرىشكە ئۇرۇنۇۋاتىدۇ.

شۇنداق بىر ۋاقىتتا دونكىخوت پەيدا بولۇپ كىشىلەرنىڭ ئەرمـ كىگە ئايلاندى. بۇ ئەرمەك بەئەينى سېھرىي ئويۇنچۇققا ئوخشاش ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇ شامال تۇگمىنىنى دېۋە دېدى. ساراينى قورغان دېدى، ساتىراشنىڭ كونا دېسىنى دوبۇلغا دېدى. ئۇ ھەقىقەتەن ساراڭ ئىدى، ساراڭ بولغاندىمۇ باشقىلارنىڭ ئۆزىنى ئاقىل دېيىشىنى تەلەپ قىلمايدىغان، ئۆزىنىڭ ساراڭ ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىدىغان سۈيۇملۇك ساراڭ ئىدى. بۇ ھەم تەڭرىنىڭ شۇ

www.uyghurkitap.com

دەۋرگە قىلغان شاپائىتى، ھەم قاتمال دانىشمەنلەرگە قارىتىلغان ھەزىل ئىدى.

ئاقىللار ساراڭغا قاراپ ئۆزىنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ھەمىشە ساراڭغا سېزىك بولىدۇ. دۇنيادا ئاقىللار جەمئىيەتى ياكى ساراڭمۇ دېگەن مەسىلە ھېلىغىچە ئايدىڭ ئەمەس. بىراق دۇنيانى ئاقىللار قاپلاپ كەتسە، ئۇلار گەجگىسىگە قونغان پاشىنى سېزەلمىسە، خۇدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا شىپالىق ساراڭنى ئەۋەتىدۇ. بۇ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرىدۇ.

دېمەك، «سارا‌ڭ» ئاقىللارنى ئاقلاشقا كەلگەن يۇمۇرلۇق ئەلچى!

خاراكتېرى: ئۆزىنى ئەسەبىي تۇتىتىۋالغان ئىسپاتلايدىغان تەۋەككۇلچى.

قوشۇمچە: يۇرىكىنى سىپىرسىز سائەت دېسە بولىدۇ، بۇرنىمۇ سىمۇ توختىماي مېڭىۋېرىدۇ. تومۇرىدا ئەپسانىنىڭ قېنى ئېقىپ تۇرىدۇ. ھەر ئىككى كۆزىنىڭ رولى ئوخشاش. شۇڭلاشقا قوشۇلۇپ بىر بولۇپ كېتىشكە ئازلا قالغان. ئۇنىڭ كاللىسى كومپاس. بىراق قۇتۇپلارنى كۆرسىتىدىغان ئىستىرېلكىسى يوق، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قۇتۇپلار بىر ـ بىرىنى يەۋېتىدۇ.

قىزىقىدىغىنى: ۋەقە.

ئالاھىدىلىكى: رېتسار + شائىر + پەيلاسوپ + ئاشىق + ئەخمەق + . . . = دونكىخوت. دېمەك، دونكىخوت ساتىرىك تەڭلىمىنىڭ بىر تەرىپى.

قىستۇرۇلغان سەھىپە (دونكىخوتنىڭ ئارخىپى تۇرغۇزۇپ بولۇنغاندىن كېيىن قىستۇرۇلغان بولسا كېرەك): ھەرقانداق ئادەمدە تەۋەككۇلچىلىك بولىدۇ. تەۋەككۇلچى ئادەمدە قاياپ تۇرىدىغان قان، قۇتراپ تۇرىدىغان ھېسسىيات، غايىۋانە تەلپۈنۈش، ئۆزى ھەم باشقىلار تەرىپىدىن ئالدىنىش قاتارلىقلارنىڭ يوق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. دونكىخوت ئىنسانىدىكى ئەنە شۇنداق ھالەتلەرنىڭ كونكرېت

گەۋدىسى.

ئۇ بارلىق ئادەملەرگە ئوخشاش قىمارۋاز، كىشىلەر ئۆزىنىڭ قولىدىكى ئوشۇقىنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى، ئۆزىنى نېمىگە تىككەنلىكىنى بىلمەي ئويناپدۇ ۋە ئۇنى بىلىپ بولغۇچە ئۆزىنى ئۇتتۇرىۋېتىدۇ، ئۇلار بىر نېمىگە ئېرىشكەندەك قىلىسمۇ، ئاخىرىدا ھېچ نېمىگە ئېرىشەلمەيدۇ. دونكىخوت ئۆزىنى ئۆز ئىرادىسىنىڭ كۈچىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تىككەن ۋە ئۇنىڭ قانداقتۇر بىر چېكىگە يەتكەن. ئاخىر ئۆلۈم گىردابىغا بارغاندا، ئۆزىنىڭ تەۋرۈك سارايىنى ساۋۇت ـ دۇبۇلغىلىرى ۋە نەيزە ـ قالقانلىرى بىلەن قوشۇپ ھاياتقا قايتۇرۇپ بەرگەن.

قىسقىچە تەرجىمھالى: ۋەقە ئىزدەپ ئۇچ قېتىم سىرتقا چىقىقان. تۇنجى قېتىمدا تاياق يەپ، «ئېشەككە مىنىپ» قايتىپ كەلگەن. ئىككىنچى قېتىمدا «قەپەسكە كىرىپ، كالا ھارۋىسىدا» قايتىپ كەلگەن، ئۈچىنچى قېتىمدا ئىشلاردىن رايى يېنىپ قايتىپ كەلگەن. دېمەك، ئۇنىڭ ھاياتى چىقىش ۋە قايتىپ كېلىشتىن ئىبارەت. مىلان كۇندىرا ئېيتقاندەك، ئۇ «ئۆيىدىن چىقتى، لېكىن دۇنيادىن چىقالمىدى!»

يوچۇن بىر قىستۇرما: دونكىخوت ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ نامەلۇم بولغان مول ئىدىيىنىڭ كۇلكىلىك نىقابى ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى ئەلۋەتتە بۇنى يورۇتۇپ بېرەلمەيتتى. ئۇ دۇنيا كېزىپ، ئۆزىدىكى پىنھان مەنىلەرنى ئاشكارىلايدىغان لۇغەت ئىزدىدى ۋە ئۇنىڭغا يېتەرلىك دەرىجىدە ئېرىشتى. ئەمما، ئۇ بۇنىڭدىن كەلتۇرۇپ چىقارغان ئاخىرقى يەكۈننى بىزگە قالدۇرماي، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتتى.

مۇناسىۋەتلىك كىشىلىرى: 1. دولسىنىيە توبوسوۋى. دونكىخوتنىڭ مەشۇقى، قەھرىمانلىقنىڭ مەدەتكارى. قارىماققا يۇزلىرىنى تۇك باسقان، كالپۇكلىرى توم، بارماقلىرى ھېسىپتەك يوغان، سېمىز سەھرا خوتۇنىدەك كۆرۈنىدۇ. ئۇنى دونداققا ئوخشاتقانلارمۇ

www.uyghurkitap.com

يوق ئەمەس. لېكىن بۇ سېھىرلەنگەن چاغدىكى ئەھۋال. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنى دونكىخوتتىن باشقا ھېچكىم تونۇمايدۇ. ئۇ دونكىخوت ئۇچۇن ئېيتقاندا يىراقتىكى ئوت، ئۇنىڭ تەپتىنى دونكىخوتلا ھېس قىلىدۇ. ئىشقىلىپ، دولسىنىيە توبوسوۋى ئالەمدە يوق گۈزەل. ئۇنىڭ جىسمىنى ماددا بىلەن ئۆلچەش مۇمكىن ئەمەس. بۇنىڭ ئۇچۇن دونكىخوتنىڭ خىيالىدىن باشقىسى بىكار. دونكىخوتنىڭ مۇھەببىتى بىر خىل مۇرەككەپ ئارىلاشما: ئۇنىڭ دولسىنىيەنى ياخشى كۆرۈشى تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا ئۆزىنى ياخشى كۆرۈش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىشقىي نۇرى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ خىيالىدىن تۇغۇلغان دولسىنىيەگە چۈشىدۇ، ئاندىن ئۆزىگە قايتىدۇ، بەزىدە قوپال سەھرا ئاياللىرىغىمۇ چۈشىدۇ.

ناۋادا دونكىخوت توي قىلسا، چېركاۋغا بېرىش كەتمەيدۇ، ئۇنىڭدىكى ۋىسال شادلىقىنى خۇدا ئۇن ـ تىنسىز قۇتلۇقلىسا بولىدۇ.

بىرىنى كۆرمەيلا سۆيۈش جىسمانىي مۇھەببەت ئەمەس. پىلاتوننىڭ دېگىنى مۇشۇنداق بولسا كېرەك.

2. سانچۇ پانسا. خۇدانىڭ غىدىقى تۇتۇپ كەتكەندە شۇنداقلا يارىتىپ قويغان.

باشقا مۇناسىۋەتلىك كىشىلىرى: نەسىردىن ئەپەندى، پەرھاد، روبىنزون، ئۇدېسسا، كولۇمبۇ، شاھ مەشرەپ، «مەن، سەن، ئۇ»... مانا بۇلار دۇنيانىڭ سەييياھلىرى، ئۇلارنىڭ دونكىخوت بىلەن ئالاقىسى ئىنتايىن يېقىن.

ئۇلار تۇرلۇك مەقسەتتە يولغا چىقىشقان، مەقسەتنى قولغا كەلتۇرۇش يولىدا كۆپ رىيازەت چەككەن، كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ئۇلار مەقسەتنى ئوڭلاشتىن بۇرۇن ئۆزلىرى مەقسەت تەرىپىدىن ئوڭلانغان. ئۇلارنىڭ ئارزۇ قىلىشى ئارزۇ قىلمىغان بىلەن باراۋەر. شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئارزۇ قىلغان. شۇنداق، بىز ئارزۇ قىلماي تۇرالمايمىز، ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىسەكمۇ ئارزۇ قىلىمىز. مۇبادا

بىز ئارزۇ قىلمىساق ئارزۇ قىلىنغۇچى يېتىم قالىدۇ. ئارزۇ قىلىنغۇچى ئارزۇ قىلغۇچىنى يېتىم قالدۇرۇشنى ئىستەيدىغان يېتىم. ئۇ يېتىم بولۇش بىلەن يېتىم بولماسلىق ئوتتۇرىسىدا، بىز يېتىم بولۇپ قېلىش تەشۋىشىدە، مانا بۇ زىتلىق دەپ ئاتىلىدۇ. ھەر بىر مەۋجۇتلۇق ئەنە شۇنداق زىتلىقنىڭ تىرىك ھەيكىلى.

يۇقىرىقى پېرسوناژلارنىڭ كىيىمى بىر ـ بىرىگە ئوخشمايدۇ. ھەتتا تېرىسىمۇ ئوخشمايدۇ. بىراق، مۇقەددەس روھنىڭ جەۋھىرى بىر! ئۇلارنىڭ ۋاستىلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى ئوخشمايدۇ، لېكىن ئۇلار ئۆزىنى ئىسپاتلاپ كېتىپ قېلىشتەك ئورتاق تەقدىرگە ئىگە. ئۆلۈم ساھىلى ھەممىنى «1» گە ئايلاندۇرىدىغان خىسلەتلىك چوت! ئۇلارنىڭ تىلى ئوخشمايدۇ، لېكىن رولى بىر!

ئادەملەر دۇنيا ئالدىدا ئىسپاتلانغان. لېكىن دۇنيا ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئىسپاتلانمىغان، شۇڭا دۇنيا ئادەمگە موھتاج. بۇ موھتاجلىق ئادەمنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى ئىسپاتلىشىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى. ئادەم دۇنيانى ئىسپاتلىشىدىن ئىبارەت بىر تەرەپنىڭ دۇنياغا كېرەكى يوق. كېرەككە كېرەكسىزلىك ئارىلاشقان. مانا بۇ قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان زىتلىق.

دونكىخوت قاتارلىقلار بۇ زىتلىقنى ئەڭ يارقىن ئىپادىلىدى. ئۇلار ئىپادىلەش: ـــ (ئىسپاتلاشنىڭ) يوللىرىنى خۇددى پۇتۇشۇۋالغاندەك تەقسىملەپ ئېلىشقان، ئۇلارنىڭ چېتىلما روھىدىن ھاسىل بولغان يېپ زامانلارنى تۇتاشتۇرغان، ماكانلارنى پۈتۈنلىگەن. ئۇلار ئەمەلىيەتتە چەكسىزلىك ۋە مەڭگۈلۈككە قۇرداش بىر جان.

كىچىككىنە سېلىشتۇرما:

نەسىردىن ئەپەندى: كالىچىنى مۇزبېيغا ئەمەس، بالىلارغا قالدۇرغان، چۈنكى مۇزبېيغا ھەممە ئادەم كىرەلمەيدۇ. ئاندىن دەرەخنىڭ ئۇچىدىن يول ئىزدىگەن. شۇڭا ئۇ قۇشلار ياشىغانلىكى جايدا ئۇچرايدۇ.

پەرھات: ئاداققى ۋىسالنى ئىزدىگەن. ئۇنىڭ ھەقىقىي ۋەتىنى

شۇ يەردە ئىدى.

روبىنزون: ئۆز ئىرادىسى بىلەن دېڭىزغا چىققان. ئۇ پۇل بىلەن ئارال ئوتتۇرىسىدا ئۇزاق تەمتىرەپ يۈرگەن. غايىب ئارال ئۇنىڭدىكى دەھرىيلىكنى يۇيۇپ، ئۆزىنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرغان.

ئودېسسا: ئازماسلىق ئۈچۈن قايتقان. ئەملىيەتتە ئېزىنتقۇنىڭ قويىنىدا يۈرگەن.

كولومبۇ: قۇرۇقلۇق تەرىپىدىن سۇزۇۋېلىنغان.

شاھ مەشرەپ: شېئىرنىڭ يول باشلىشى بىلەن مەڭگۈلۈك سەھراسىغا چىقىپ كەتكەن.

«مەن، سەن، ئۇ»: ئۆزىگە ئالماشتىن ئىسسىم قويۇۋالغان ئۇلار، مەڭگۈلۈك قايتىشنىڭ سەپىرىدە.

يەكۈن: ئۇلارنىڭ ھەممىسى قايتىپ كەلگەن ياكى قايتىپ كەلمىگەندەك قايتىپ كەلگەن.

دونكىخوتنىڭ ئۆلۈمىنىڭ ئۇ تەرىپىدە تۇرۇپ ئېيتقان سۆزى: ئادەم ئۆزىنىڭ ئۆلۈمى ئارقىلىق مۇنداقمۇ ساۋاقتا ئىگە بولىدۇ: ئۆلۈم ئۆلگۈچىنىڭ ئۆزىگە مۇتلەق ھالدا مەنسۇپتۇر. ئادەم مۇستەقىل ھالدا ئۆلۈمنى ئۆز ئۇستىگە ئالالىغانىكەن، ھاياتلىق مەشغۇلاتلىرىنمۇ تەنھا ھەم ئۆزگىچە يول بىلەن ئېلىپ بېرىشى كېرەك.

باشقىلارنىڭ باھاسى: دونكىخوت تەۋەككۈلچى بولۇپ تۇغۇلغان. ئۇنىڭ تۇغۇلۇشى بارلىق ئەللەرگە مەنسۇپ. ئۇ بارلىق كىشىلەرگە ئوخشاش چەكلىك ئۆمۈرگە ئىگە بولسىمۇ، ئۇنى مەڭگۈلۈككە يۈزلەندۈرۈشنى يولى ئۇستىدە ئۆز ئەقلى بويىچە ئىزدەنگەن. ئۇ ئۆزىدىكى زامانغا يات ئاق كۆڭۈللۈكىنى، ھەييارلارچە چىرايىنى ۋە كىشىلەردىن يەڭگىللىك بىلەن قوبۇل قىلغان ئەخمەقلىق ئۇنۇۋالىنى غايىسى ئۈچۈن ئىشلىتىپ، زامان ئەۋلىيالىرىدىن ئۇزاپ كەتكەن. ساراڭلىق ئۇنىڭ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن تۆلىگەن بەدەللىرىنىڭ تاشقى پوستى. بۇنى ئۇ نەزىر – چىراغ ئورنىدا كىشىلەرنىڭ كۆلكىسىگە ئاتىۋەتكەن.

بىزنىڭ كاللىمىزدىمۇ دونكىخوتچە شەكىل بار. لېكىن پاتېنت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشقا ھەققىمىز يوق. بىز باشقىچە بىر شەكىل تاپالىساقلا دونكىخوتچە شەكىل تاكامۇللىشىدۇ.

ئاخىرقى ئىزاھات: قەھرىمانلار ھەققىدە ھەم ئۆزىمىز ھەققىدە ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان چۈشەنچىگە ئىگىمىز. بىز ئۇنى قانچە قازىمىز دېسەك، ئۇ شۇنچە پايانسىزلىشىدۇ، ئەقلىمىز بۇ پايانسىز-لىق ئىچىدە رامبونىڭ مەست كېمىسىگە ئوخشاپ قالىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئېزىقىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش بىزنىڭ تەقدىرىمىزلا ئە-مەس، بەلكى بۇرچىمىز. پىرومىتى، كور ئوغلى، ئىسكەندەر بو-لامدۇ ياكى برونو، تومارس بولامدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ھاياتى-نىڭ خاس ئۇسلۇبقا ئىگە سەنئەتكارلىرى. ئۇلار ھەربىرى بەدەن-نىڭ ۋە ئېتىقادنىڭ مۇستەقىل تىلىغا ئايلاندۇرۇش ھەققىدىكى تەمسىلىردۇر. بۇنداق پەزىلەتنىڭ ئۇرۇقى بارلىق زېمىنغا چېچىلغان.

ئەتراپ ئىشتىمىا نەغمىسى بىلەن تولدى. ئۇنىڭدىن مەست بو-لۇپ، يۇرىكىدىن تېزىپ چىقىپ كەتكەن قەھرىمانلار ھەقىقەتەن كۆپ. ئاشىقلار باياۋاندىكى چىغىر يولىنى تاشلاپ شەھەر رەستىلىرى-گە كىرىۋالدى.

ئۆزگىچە بىر ئاھاڭ راستىنلا كېتىپ قالدىمىكىنە! ؟

1995 ـ يىل مارت .

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مىلان كۇندىرا: مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىككى تەرىپى

تەرجىمە خىزمىتى ۋە تەتقىقات شارائىتىنىڭ يېتەرسىزلىكى تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇر كىتابخانلىرى 20 ـ ئەسىر دۇنيا ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي مەۋقەسى ۋە ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىشكە مۇيەسسەر بولالمىدى. گەرچە ئاز ساندىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر تەرجىمە قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلار بۇ ئەسەردىكى تۈرلۈك ئېقىملار ۋە ئۆزگىرىشلەردىن مەلۇمات بېرىشكە يېتەرلىك ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سان ۋە سۈپەت ئالدىدا ئۇنچىلىك ئەسەرلەر ھېچ گەپ ئەمەس. تارىختىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەرىكەتلىرى ئۆزلىرىگە مۇناسىپ پەلسەپە دولقۇنلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلگەن. بىزدە 20 ـ ئەسىر غەرب ئەدەبىياتىنىڭ ئىدىيىۋى ئارقا كۆرۈنۈشى ھېسابلىنىدىغان پەلسەپە ئەسەرلىرى تونۇشتۇرۇلمىدى. ئەلۋەتتە، بۇ جامائەتچىلىكى كۆپ بولىدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تونۇشتۇرۇشقا ئىمكانىيەت بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەتتا بىزدە سىستېمىلىق تونۇشتۇرۇلغان بىرەر ئاپتورنىمۇ كۆرگىلى بولمايدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بىز 20 ـ ئەسىرنى بېسىپ ئۆتكەن خەلق بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن 20 ـ ئەسىر دۇنياسىنىڭ سۈپەتلىرىنى بىلىشتىن مەھرۇم بولدۇق. ئىدىيىمىزدە يەنىلا 19 ـ ئەسىر ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى رۇس ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىدىيىسىنىڭ ئۇزۇل ـ كېسىل بولمىغان قالدۇقلىرى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ

داشقاللار ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى مىللىي خاسلىققا بولغان تەلىپـ
مىزنى مۇجمەللەشتۇرۇش بىلەن بىرگە، نەزەر دائىرىمىزنى پەردـ
لەپ، ئىدىئولوگىيىنىڭ دۇنياۋى يۆنىلىشىنى ماس قەدەمدە بويلاپ
مېڭىشىمىزغا ئېغىر توسقۇنلۇق قىلدى.

19 ـ ئەسىردىكى غەرب دۇنياسى سىياسىي بىلەن دىنىنىڭ كونكرېتلىقىدا بولغان بولسا، 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە دىن پەقەت دىنىي جەمئىيەت ياكى چېركاۋدىلا دائىرىلەندى. دىن ۋە ھاكىمىيەت ئىككى نەرسە سۈپىتىدە ئايرىم ـ ئايرىم تۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كىشىلەر ئەنئەنىۋى ئامىللاردىن باشقا، يەنە پەن ـ تېخنىكا، سودا ۋە كاپىتال قاتارلىق نەرسىلەرنى كونترول قىلىشقا ئۆتتى. ھەر قايسى ئەللەرنىڭ سودا ۋە ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئېھتىياجى ئايرىم ـ ئايرىم سىياسىي گەۋدە ھالىتىدە تۇرغان رايونـ لارنى بىرلىشىشكە، ھەمكارلىشىشقا، ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىشـ قا ئۇندىدى. دۇنيا پۈتۈنلۈككە قاراپ ماڭدى. مەدەنىيەتتىكى مىلـ لىي خاسلىقلار ئۆزگە ئىقلىملارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئۆزئارا سىڭىشىش ھادىسىلىرى ئەۋجىگە چىقتى. سانائەتنىڭ تەرەققىي قىـ لىشى ۋە ئۇنىڭ دۇنياۋى مىقياستا كېڭەيتىلىشى نۇرغۇن ئەنئەنىۋى ئىگىلىك شەكىللىرىنى شاللاپ تاشلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەبىئىي مۇھىتنىڭ بۇلغىنىپ كاردىن چىقىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئەدەـ بىيات ـ سەنئەتكە، جۈملىدىن شېئىرىيەتكە ھامىيلىق قىلىدىغان گۈزەل تەبىئەت چۆچەككە ئايلىنىشقا باشلىدى. سەنئەتكارلار كۈنسا ـ يىن كېڭىيىپ بېرىۋاتقان ئىجتىمائىي بوشلۇقتا تۇنجۇقۇشقا باشلـ دى، ئىنسان ئۆچۈن كېرەك بولىدىغان خاسلىقنىڭ ھاياتلىق شارا ـ ئىتى كۆرۈنەرلىك تارايدى. كاپىتال مەدەنىيىتى كەلتۈرۈپ چىقار ـ غان ماددىي كېڭىيىش ئىنسانلارغا، ئىنسانلار جەمئىيىتىگە ماددىي ئەخلاق ئۆلچىمىنى تېڭىپ، كىشىلەر دوستلۇق ۋە دىيانەت ئىشلىرـ دا ماددىنى بەلگە قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ، ئادەم ماددىنىڭ بېسـ مىدا گۈزەللىك، غايە، ھەقىقەت، خۇداغا بولغان ئىنتىلىشلىرىنى

www.uyghurkitap.com

تاشلاپ، ماددي مەئىشەتكە چوقۇنۇپ ئۆنىڭغا ئەل بولدى. پەن ـ تېخنىكا، مېخانىزم دېگەنلەر ئاڭ ساھەسىنى تولۇق ئىگىلىدى. ئۇ گويا ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ زامانىۋى توتېمىغا ئايلاندى. بۇ ھالنى گېرمانىيە پەيلاسوپى O . سپېنگلېرنىڭ مۇنۇ سۆزى دەللەلەپ بېرىدۇ: «تېخنىكا خۇددى خۇداغا ئوخشاشلا مەڭگۈ ۋە ئۆزگەرمەس-تۇر. ئۇ خۇدانىڭ ئوغلى ئېيساغا ئوخشاشلا كىشىلەرنى قۇتقۇزىدۇ، بىزنى مۇقەددەس روھ كەبى يورۇتىدۇ».①

20 ـ ئەسىردە ئىنسان كىرىزىسى روشەن بولدى. ئىنسانىيەت ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشىنى باشتىن كەچۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن، كوممۇنىزم بىلەن كاپىتالىزم ئوتتۇرىسىدىكى سوغۇق ئۇرۇش كىشىلەرنى رەھىمسىز ئىدېئولوگىيە لاگېرىغا قامال قىلىپ، ئىنسانىيەت ئۆزى ياراتقان ئىدېيىنىڭ قىرغىن قىلىشىغا ئۇچراپ، تارىختىكى تۇنجى رېكورتنى پەيدا قىلدى. ئىنسان ئۆزىنىڭ ئىنسانىيلىقىنى يوقاتقان ھالدىكى بىچارە، چۈشكۈن، بەختسىز تەقدىرىنى تەسەۋۋۇر كۆزى بىلەن ئەمەس، بەلكى بىۋاستە كۆزى بىلەن كۆردى.

ئىنسان تەبىئەتنىڭ قائىدىلىرىنى بىلدى، ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇك قوراللارنى ياسىدى، جەمئىيەت قائىدىلىرىنى تۈزدى، قانۇن، ھوقۇق، ئىگىلىك ئىمارىلىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى. ھالبۇكى، ئۇلار ئىنسانلارغا ئورتاق تەۋە نەرسە بولماستىن، بەلكى قانداقتۇر بىر قىسىم كۈچلەرگە تەۋە قوراللارغا ئايلىنىپ قالدى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۇ نەرسىلەرنىڭ تەھدىتى ئاستىدا كۈن كەچۈرىدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئىنسان ئۆز ئەتراپىدىكى نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلگەن بولسىمۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ كەتتى، گويا ئۆزى ھەققىدە ساۋاتسىزلىققا قاراپ يۈزلەندى. دېمەك، ئىنسان مەنىۋى ياقتىن ئېيتقاندا

---

① چياۋلياڭ، ژاڭ شياڭسۇي: «دەرىجىدىن تاشقىرى ئۇرۇش» تا كەلتۈرۈلگەن نەقىل ئازادلىق ئارمىيە ئەدەبىياتى ـ سەنئىتى نەشرىياتى، 1999 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

دا سەكراتقا چۈشتى. هايات ياشاۋاتقانلىرى بولسا بىئولوگىيىلىك، فىزىكىلىق ئىنسان بولۇپ قالدى. ئىنسانلارنىڭ نوپۇسى كۆپەيگەن بۇ دەۋردە ئادەملەر بىر ـ بىرىنى تونۇمايدىغان هالغا كەلدى. فرانسىيە يازغۇچىسى ئالبېرت كامىيۇنىڭ «يېگانە ئادەم» ئەسىرىدە- كى موللىسۇ مەدەنىيەتلىك دۇنيادىكى غېرىب ئادەم، ئۇ ئۆزىنى تەقدىرنىڭ ئىلىكىگە تاپشۇرغان، بۇ تەقدىر شۇ قەدەر مەنىسىزكى، بۇ مەنىسىزلىككە موللىسۇمۇ ئۆزىدىكى مەنىسىز مەنتىقە بويىچە تاقابىل تۇرىدۇ. كافكانىڭ پېرسوناژلىرى قانداقتۇر چېكى يوق بىر نەرسىنى ئىزدەيدۇ. لېكىن ئۇنى تاپالمىسىمۇ زېرىكمەيدۇ، ئۇلار مۇشۇ خىل چەكسىز ئىزدەشنىڭ هارغىن قۇربانلىرى سۈپىتىدە ئوقۇرمەنلەرنىڭ يۈرىكىنى سىقىدۇ. د. ھ. لاۋرېنېسنىڭ پېرسو- ناژلىرى ھەمىشە ئۆزىنىڭ قېنىدىكى ئىنسانىي تەبىئەتلىرى ئارقى- لىق مەدەنىي دۇنيانىڭ قۇرغاقچىلىقىغا قارشى تۇرىدۇ. مانا، غەرب يازغۇچىلىرىنىڭ قەھرىمانلىرى ئادەم ئۆلگەن ئىقلىمدىن ئادەم ئىز- دەشتەك ئېچىنىشلىق تەۋەككۈلچىلىك روھى بىلەن تولغان. ئۇلار- نىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئېغىر تراگېدىيىلىك روھ نەدىن كەلگەن؟ بۇنىڭغا بۇنىڭدىن يەتتە ئەسىر ئىلگىرى ئۆتكەن جالالىدىن رۇمى ياخشى جاۋاب بېرىدۇ. «ئىنسانىنىڭ ھەقىقىتىنى بىلمىگەن ۋە مەن- ۋى زوقتىن خەۋەرسىز قالغان كىشى ھەر زامان دەرد ۋە ئازابتا قالىدۇ». ①

19 ـ ئەسىردىكى كىشىلەرنىڭ يوقىتىشلىرى مال ـ مۈلۈك، هوقۇق بىلەن مەزمۇنلانغان بولسا، 20 ـ ئەسىردىكى كىشىلەرنىڭ يوقىتىشلىرى روھ بىلەن مەزمۇنلاندى. دېمەك، ئۇلارنىڭ بىرى، ئىجتىمائىي كرىزىس؛ يەنە بىرى، روھىي كرىزىس. شۇڭا 20 ـ ئەسىر ئادەبىياتى ئىجتىمائىي تەنقىدنى مەزمۇن قىلغان 19 ـ ئەسىر ئادەبىياتىغا ئوخشىمىغان هالدا مەدەنىيەت تەنقىدىنى مەزمۇن قىلدى

① جالالىدىن رۇمى: «مەسنەۋى» (تۈركچە)، ئۆتۈكەن نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى.

ۋە ئادەمنى مۇئەييەن مەدەنىي مۇھىت ئىچىدىكى دىنىي، ئەخلاقىي، پسىخىك مەۋجۇدىيەت سۈپىتىدە كۆرسەتتى. ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىدىمۇ زور ئۆزگىرىش ياسىدى. ئۇ بۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن كىشىلەر تەرىپىدىن «مودېرنىزم» دەپ ئاتالدى. مودېرنىزم ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئەدەبىياتتىن بىر قىسىم كېرەكلىك ئامىللارنى قوبۇل قىلدى. مەسىلەن، مەرىپەتچىلەردىن سوغۇققان مەسخىرە ۋە گۇمانلىنىشنى قوبۇل قىلدى. رومانتىزمچىلاردىن ئۆتكۈرلۈك، كۇچلۇك سۈبيېكتىپ ھېسسىيات قاتارلىقلارنى قوبۇل قىلدى ئۇ يۇقىرىقىلارنى ئۆزىدىكى ئەۋزەل دەۋرىي ئامىللار بىلەن بىرلەشتۈردى، مودېرنىزم تۇرمۇش ئاساسى جەھەتتە، ئىنسانىيەتنىڭ يېڭىرىلىش تەجرىبىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان.

جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدا غەرب مودېرنىزم ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى ناھايىتى روشەن. بىز لۇشۈن ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرىدىن گېرمانىيىلىك فرىدرىك نېتشىنىڭ ۋە فرانسىيىلىك چارلىز بودالېرنىڭ تەسىرىنى ئېنىق كۆرۈپ يېتەلەيمىز. دەي ۋاڭشۇ، لى جىنفالارنىڭ شېئىرلىرى سىمۋولىستلارنىڭ ئىلھامى بىلەن يېزىلغان. جۇڭگو بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ مودېرنىزمدىن ئۆزلەشتۈرگەن ئامىللىرى تېخىمۇ روشەن. دەۋرىمىزدىكى ياش جۇڭگو يازغۇچىسى گې فېي لۇشۈن ئەپەندىنىڭ «ياۋا گىياھ» ئەسىرىدە مەۋجۇدىيەت سىرلىرىنى قېدىرىش مايىللىقىنىڭ بارلىقىنى ئەسكەرتىپ ئۆتىدۇ.①

ئەگەر بىز «ياۋا گىياھ» بىلەن بودلېرنىڭ «پارىژنىڭ مەيۇسلۇكى» ناملىق نەسرىي شېئىرلار توپلىمىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، لۇشۈندىكى ئۆزلەشتۈرمە ئامىللارنى تېزلا بايقايمىز. دېمەك، مودېرنىزم بىلەن ئۆزلەشتۈرۈش خەنزۇ كىتابخانلىرى ئۈ-

① گې فېي: « پروزا ئەسەرلىرى ھەققىدە» جياڭسۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1995 ـ يىل نەشرى.

چۈن ھەر ھالدا بىر ئەسىرلىك جەريانغا باردۇ، ئۇلار دۇنيا ئەدەبىـ ياتىدىكى تەسىرگە ئىگە زامانىۋى يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن بىرقەدەر كەڭ مەنىدە ئۇچراشتى. 20 ـ ئەسىردە ئوتتۇرىغا چىققان ئەدەبىي ئېقىملار ۋە بۇ ئېقىملاردىكى ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەدىبلەر ئۇلارغا تونۇش. ۋەھالەنكى، بۇ سۆزلەر ئۇيغۇر كىتابخانلىرىغا تامـ ەن ماس كەلمەيدۇ. بىز ئۇچۇن 20 ـ ئەسىر جاھان ئەدەبىياتى بىلەن ئەتراپلىق تونۇشۇش ئەگەر مۇمكىن بولسا تېخى ئالدىمىزدىكى ئىش.

تارىخنىڭ ئىلگىرىلىشى قەدەمـمۇ قەدەم بولىدۇ. ئون بارماقنى بىر ئېغىزغا بىراقلا تىققىلى بولمايدۇ. بىز بۇ ماقالىمىزدە چېخ يازغۇچىسى مىلان كۇندىرا بىلەن تونۇشۇپ چىقىشنى مەقسەت قىلـ ىدۇق. ئەلۋەتتە، بىر يازغۇچىنىڭ ئىسمى بىر دۆلەت ياكى بىر دەۋرنىڭ سۈپىتىدىن دېرەك بېرىدۇ. جاھان خەلقلىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان بىر يازغۇچىنىڭ ئىسمى ئۆز نۆۋىتىدە دەۋر روھىنىڭ ئىسمىدۇر. ماقالىمىزدىكى مىلان كۇندىراغا ئۆتۈشتىن ئىلگىرىكى سەھىپىلەر دەل ئۇنىڭ ئىجتىمائىي، مەنىۋى ئارقا كۆـ رۈنۈشى بولۇپ، ئۇ مىلان كۇندىرادىن ئىبارەت سەنئەت ئالىمىگە قويغان قەدىمىمىزنىڭ ئاللىبۇرۇن باشلانغانلىقىدۇر، شۇنداقلا بىز ھازىر مىلان كۇندىراغا قاراپ كېتىۋاتىمىز، بىز ئۇنى نىشان قىلغان سەپەرنىڭ مەلۇم بىرقىسمىنى باستۇق.

كۇندىرا بۇگۇنكى زامان دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ۋەكىل خاراكـ تېرلىك يازغۇچى. ئۇ 1929 ـ يىلى چېخىتا تۇغۇلغان. ئۇ ناھايىتى كۆپ مەھسۇلاتلىق ئەدىب بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدا شېـ ئىر، پروزا، سىنارىيە يېزىقچىلىقىنىڭ ھەممىسىنى قىلغان. ئۇـ نىڭ دادىسى رويالچى بولۇپ، مۇزىكا ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئىشلىگەن. مىلان كۇندىرا كىچىك چاغلىرىدىلا دادىسىنىڭ تەسىرى بىلەن مۇزىكىغا ئىشتىياق باغلىغان. بۇ ھەقتە كۇندىرانىڭ ئۆزىمۇ: «تاكى 25 ياشقا كىرگۈچە مۇزىكا مېنى ئەدەبىياتتىن بەكرەك جەلپ

قىلىپ كەلدى» دېگەن.[1] كۈندىرا كېيىنچە كىنو ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغاندا، ئۇ قوبۇل قىلغان مۇزىكا تەربىيىسى ئوبدان ئەسقاتقان. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىدە مۇزىكا باشتىن - ئاخىر زور تەسىر كۆرسەتكۈچ رول ئوينىغان.

مىلان كۈندىرا دەسلەپكى قەدەمدە ئىككى دراما، ئۈچ شېئىرلار توپلىمى ئېلان قىلدۇ. 1960 - يىلى ئېلان قىلغان «چاقچاق» نامىلىق رومانى تەسىرى زور ئەسەر بولۇپ قالىدۇ. فرانسىيە شائىرى لۇئى ئاراگون بۇ ئەسەرنى «مۇشۇئەسىردىكى بۈيۈك پروزا ئەسەرلىرىنىڭ بىرى»[2] دەپ مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. 1969 - يىلى ئۇ «كۈلكىلىك مۇھەببەت» نامىلىق ھېكايىلەر توپلىمىنى ئېلان قىلدۇ.

1968 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تانكىلىرى پراگاغا باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن، قىزغىن كوممۇنىزم ئەقىدىپەرەسلىرى بولغان كۈندىرا تەنقىد ۋە تەقىپ قىلىشلارغا ئۇچراپ، ئەسەرلىرى چەكلىنىدۇ. 1975 - يىلى ئۇ فرانسىيىگە كۆچۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەدەبىيات ساھەسىدىكى شۆھرىتى تېز ئۆسۈشكە باشلايدۇ، فرانسىيە پرېزىدېنتى مېتران ئۇنىڭغا پەخرىي پۇقرالىق شەرىپىنى ئۆز قولى بىلەن بېرىدۇ. مىلان كۈندىرانىڭ پروزا جەھەتتىكى نەتىجىلىرى خەلقئارا قەلەم ئەھلىنىڭ ئېتىبارىنى قوزغاپ، كۆپ قېتىم خەلقئارالىق مۇكاپاتلارغا ئېرىشىدۇ ھەمدە 1986 - يىلى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ نامزاتلىقىغا كۆرسىتىلىدۇ. ئۇنىڭ «ھايات ئۇ يەردە» (1973)، «خوشلىشىش ئۇچۇن جەم بولۇش» (1976)، «كۈلۈپ ئۆتكۈزۈۋېتىش» (1976)، «چىرىمەس» (1991) «ھاياتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك» (1984) قاتارلىق رومانلىرى، «پروزا سەنئىتى» (1986) نامىلىق ماقالىلەر توپلىمى بار.

---

① ② لىن يۈ تۈزگەن «مىلان كۈندىرا شۇنداق دەيدۇ» جۇڭگو دوستلۇق ئەشرىياتى شىركىتى، 1993 - يىل ئەشرى(خەنزۇچە).

كۇندىرانىڭ ئەسەرلىرىدە كۆپ قاتلاملىق ئالاھىدىلىك بار. ئۇ ئالدى بىلەن، ئۆز دەۋرىنىڭ سىياسىي رېئاللىقىنى كۆزەتكۈچى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ستالىنىزم كەلتۈرۈپ چىقارغان سىياسىي كرىزىس ھەمدە مىللىي سۈيىقەست ۋە خورلۇقلار ئۈستىدىن يۇكسەك سەزگۈرلۈك ۋە ئۆتكۈرلۈك بىلەن تەھلىل يۈرگۈزىدۇ. 1968 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى تانكىلىرى پراگا شەھىرىگە ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كىرىپ، شەھەرنى بىر كېچىدىلا ئىگىلىۋالىدۇ ھەمدە چېخىيە كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىنى تۇتقۇن قىلىدۇ. «بۇ ئىش مىللىي ئىگىلىك ھوقۇقىغا قارىتا يۈرگۈزۈلگەن بۇزغۇنچىلىق بولۇش بىلەن بىرگە، كوممۇنىزم بايرىقى ئۇچۇن ئۆچمەس داغ بولۇپ قالدى، پۈتكۈل شەرق ـ غەربتىكى كوممۇنىزم قېلىن سايىگە مەھكۇم بولدى. چېقىمچىلىق ۋە تۇتقۇن قىلىش، چوڭ كۈرەشلەرگە تارتىش، مەجبۇرلاپ نامايىش قىلدۇرۇش، كوممۇناغا يىغىش، زىيالىيلارنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش، كوچا نامىلىرىنى رۇسچە نامىلار بىلەن ئاتاشتەك يېرىم مۇستەملىكىلەشتۈرۈش قاتارلىق ئەنە شۇنداق ئىشلار ئىچىدە مىلان كۇندىرانىڭ پېرسونا ژاتا ئىرىنى نېمىنى تالىشى كېرەك؟». ①

كۇندىرا ياۋروپا مەدەنىيىتى ئەنئەنىسى بىلەن تويۇنغاندىن سىرت، چېخ خەلقى بېشىدىن كەچۈرگەن نەچچە ئون يىللىق تارىخىي سەرگۈزەشتىلەردىن نۇرغۇن ساۋاقلارنى ھېس قىلدى. بۇ نەچچە ئون يىل جەريانىدا، چېخ زېمىنى گېرمانىيىنىڭ تاپىنى ئاستىدا قالدى، كوممۇنىزم دۆلىتى بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باسقۇن قىلىشىغا ئۇچرىدى. كۇندىرانىڭ ئەينى دەۋرىنىڭ قاراڭغۇلۇقىنى يازغان باشقا يازغۇچىلارغا ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇ جەمئىيەتنى ھەم ماكرو نەزەردە، ھەم مىكرو نەزەردە كۆزەتـ

---

① «ھايانتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك» تەرجىمان خەن شياۋگۇڭنىڭ كىرىش سۆزى، يازغۇچى نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

تى، ئۇلارنى مول پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلەر بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، كىشىلەرگە جەمئىيەتنىڭ ئاچچىق سەرگۈزەشتىلىرىدىن كەلگەن ھەم قىمەتلەرنى تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭ ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندا كىشى ھەم جەمئىيەت ھەققىدىكى رېئاللىقنى ھېس قىلىدۇ، ھەم كىشىلەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى پىنھان دراماتىك توقۇنۇشلارنى، ئىنسان تەبىئىتىگە ئائىت چىنلىقلارنى كۆرىدۇ. گاھ سالماق پەلسەپىۋى قۇرلار كىشىنى ئويغا سالسا، گاھ شېئىرىي پۇراقتا تويۇنغان پاساھەتلىك جۇملىلەر ئېستېتىك زوق قوزغايدۇ. ئۇ «پەلسەپىۋى پروزىنى چۇشىنىمان لىرىك ھالەت ۋە ھېسسىياتقا تويۇنۇشتەك يېڭى سەۋىيەگە كۆتۈردى». ①

ئامېرىكىدا چىقىدىغان «ئاخبارات ھەپتىلىكى» ژۇرنىلىدا بېرىلگەن بۇ باھا مىلان كۇندىرانىڭ پروزا ساھەسىدىكى ئورنىنى چۇشىنىشىمىزگە مەلۇم جەھەتتىن ياردەم بېرىدۇ.

كۇندىرا پەيلاسوپ يازغۇچى. ئۇ تېخنىكا ۋە ئىقتىساد گۇللەنگەن، سىياسىي رادىكالىزم يامراپ كەتكەن دەۋر كىشىلىرىنىڭ تاشلىنىپ كەتكەن بىر تەرىپىنى ئىزدىدى. بۇ دەل ئىنسانىنىڭ مەۋجۇدىيىتى ئىدى (ئىنسانىنىڭ ئۆزلۇكى، روھىي قىممىتى، مەنىسى ئىدى). دۇنيانىڭ خوجايىنى بولۇشقا تېگىشلىك ئىنسان تېخنىكا، سىياسەت، تارىخ قاتارلىق ھەرخىل كۈچلەر ئالدىدا گويا جان ۋە روھتىن مۇستەسنا نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئىنسان ئەنە شۇ كۈچلەر تەرىپىدىن ئىگىلەندى، ئەنە شۇ كۈچلەر تەرىپىدىن قامال قىلىندى. بۇ كۈچلەرگە نىسبەتەن ئىنسانىنىڭ كونكرېت مەۋجۇتلۇقى ۋە «ئۇنىڭ ھايات دۇنياسى ئۆزىنىڭ قىممىتى ھەم جەزبىسىنى يوقاتتى: ئۇ ئۆڭۈپ، بىراقلا ئۇنتۇلدى». ②

مەۋجۇدىيەت دېگەن نېمە؟ بۇنىڭغا مىلان كۇندىرا مۇنداق جاۋاب

---

① «ھاياتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك» تەرجىمان خەن شياۋگۇڭنىڭ كىرىش سۆزى، يازغۇچى نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

② خۇاڭ جۇيۇ، بې تىڭخاڭلار تۈزگەن «20 ـ ئەسىر سەنئەت روھى» خېنەن خەلق نەشرىياتى، 1992 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

بېرىدۇ: «مەۋجۇدىيەت يۇز بېرىپ بولغان ئىش ئەمەس، مەۋجۇدد-يەت ئىنسانىي مۇمكىنچىلىكلەرنىڭ مەيدانى، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا ئايلىنالايدۇ، ھەممە ئادەم ئۇنى بېجىرەلەيدۇ. يازغۇچىلار ئادەمنىڭ بۇ خىل ياكى ئۇ خىل ئىمكانىيەتلىرىنى بايقاپ، (مەۋجۇدىيەت خەرىتىسى) نى سىزىپ چىقتى».①

دېمەك، كۇندىرا باشقا رېئالىزمچى يازغۇچىلارغا ئوخشاش ماد-دىي ھاياتلىقنىڭ زېمىنلىرىنى، مەۋجۇدىيەت بوشلۇقلىرىنى ياكى قانداقتۇر تارىخىي، ئىجتىمائىي رېئاللىقنى تۇنقا قىلماستىن، بەل-كى ئىنسانىنىڭ روھىي چىنلىقى، يەنى مەۋجۇدىيىتىدىن ئىبارەت تولىمۇ مۇرەككەپ بىر ساھەگە يۇرۇش قىلدى.

كۇندىرانىڭ ئەسەرلىرىنى يېزىلغان يىل تەرتىپى بويىچە بىر يەرگە قويساق، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئەمەلىيەتتە بىر ـ بىرىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. ھاياتلىق ۋە مەۋجۇدىيەت ھەققىدىكى ئىزدىنىش ۋە پىكرى ئىزچىللىق ئۇنىڭ پۈتكۈل ئەسىر-لىرى ئۆزئارا كىرىشتۇرۇپ، كۆز يەتمەس بىر دالاغا ئايلاندۇرىدۇ.

«ھاياتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك» رومانى مىلان كۇندىرا-نىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى. بۇ ئەسەرگە ئەينى ۋاقىتتا «ۋاشىنگتون تايمىس گېزىتى» مۇنداق باھا بەرگەن: «(ھاياتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك) رومانى 20 ـ ئەسىردىكى ئۇلۇغ پروزا ئەسەرلىرىنىڭ بىرى، كۇندىرا بۇ ئەسەر ئارقىلىق دۇنيادىكى ئۇلۇغ يازغۇچىلارغا مۇناسىپ ئورنىنى تىكلىدى».②

بۇ ئەسەر چۈشىنىش قىيىن ئەسەر بولغاچقا، ھەرقايسى تىللار-غا تەرجىمە قىلىنغاندا ئوخشىمىغان سەۋەنلىكلەر كۆرۈلگەن. ئە-سەرنىڭ ئىنگلىزچە ئىسمى«The Unbearable Lightness Of Being»

---

① خۇاڭ جۇيۇ، يې تىڭخاڭلار تۈزگەن «20 ـ ئەسىر سەنئەت روھى» خېنەن خەلق نەشرىياتى، 1992 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

② «ھاياتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك»تەرجىمان خەن شياۋگۇڭ كەلتۈرگەن نەقىل، يازغۇچى نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

www.uyghurkitap.com

بۇنىڭدىكى «Being» سۆزى خەنزۇچە تەرجىمىسىدە 生命 دەپ ئېلىنغان. بىراق، 生命 دېگەن سۆزنىڭ ئىنگلىزچە تىلدىكى مۇناسىپ مەنىدىشى «Life» بولىدۇ. مەلۇماتلاردىن كۆرۈلۈشچە، مىللان كۈندىرانىڭ دوستلىرى «Being» (存在) دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا «Existence» (生存)، «Life» (生命)، «Condition» (境遇) قاتارلىق مودا سۆزلەرنى ئىلىشقا مەسلىھەت بەرگەن. بىراق مىلان كۈندىرا ئۆزىنىڭ پىكرىنى تەكىتلەپ مۇنداق دېگەن: «ھاملېتنىڭ مونولوگىدا تىرىكلىك بىلەن مەۋجۇدىيەت ئېنىق ئايرىلغان. ئەگەر، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ ئوي ـ پىكرىمىز ئۆزۈلمىسە، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ بەزى نەرسىلەر ساقلىنىۋەرسە، ئۇنداقتا، ئۆلۈم ھەرگىزمۇ بىزنى مەۋجۇدىيەتتىن ئايرىۋېتىدىغان ۋەھىمە ئەمەس. ھاملېت ھاياتلىق مەسىلىسىنى ئەمەس، بەلكى مەۋجۇدىيەت مەسىلىسىنى تەكىتلىگەن». ①

يۇقىرىقى ئىزاھاتنىڭ مەزمۇنى بويىچە بولغاندا، «Being» دېگەن سۆزنى «ھايات» دەپ ئالغاندىن كۆرە، «مەۋجۇدىيەت» دەپ ئالغان تۈزۈك. يەنى رومانىنىڭ ماۋزۇسىنىڭ تەرجىمىسىنى «مەۋجۇدىيەتتىكى چىدىغۇسىز يەڭگىللىك» دەپ ئالغاندا، ئاپتورنىڭ رومانغا سىڭدۈرگەن خاھىشى ۋە پەلسەپە قاراشلىرى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ.

رومانداتۆت پېرسوناژ بار. ئۇلار: توماس، تېرسا، سابىننا، فرانسى. بۇ تۆت پېرسوناژ گويا تۆت كىشىلىك ئورکېستىر بولۇپ، ئۇلار «مەۋجۇدىيەت» تىن ئىبارەت ئاككوردلاشقان كۈينى ئورۇنلايدۇ. بۇ قانداق كۈي؟

رومانىنىڭ 1 ـ، 5 ـ بابلىرىنىڭ ماۋزۇسى ئوخشاشلا «يەڭگىللىك ۋە ئېغىرلىق». بۇلاردا مەخسۇس ھالدا تاشقى بۆلۈم

① خۇاڭ جۇيۇ، يې تىڭخائلار تۈزگەن «20 ـ ئەسىر سەنئەت روھى» خېنەن خەلق نەشرىياتى، 1992 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

دوختۇرى توماسنىڭ ئاياللارغا مەپتۇن بولۇش، جىنسىي دوستلۇق، نىكاھ قاتارلىق مەسىلىلەر ئوتتۇرىسىدىكى گاڭگىراشلىرى يېزىلىغان. توماس ئويلىمىغان يەردىن يېزىلىق كۆتكۈچى قىز تېرىسا بىلەن ئەر ـ خوتۇن بولۇپ قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىلگىرىكى لۇكچەكلەرچە روھىي دۇنياسىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ قويىدۇ، تېرىسا توماسنىڭ بەدىنىدىن پۈراپ تۇرغان ئاشىلىرىنىڭ پۇرىقىغا چىدىماي قالىدۇ. توماس بولسا ھەم تېرىسانى ئازابلاشنى خالىمايدۇ، ھەم ئەركىن ئاشىندارچىلىقتىن ۋاز كېچىشنى خالىمايدۇ. توماس بىرلا ۋاقىتتا ئەر ھەم ئاشنا ئىدى، ئىككى تەرەپنىڭ توقۇنۇشىشى نەتىجىسىدە، نىكاھ ئېغىر يۈك بولۇپ قالىدۇ.

بەربىر، توماس بىر ئىشقىۋاز ئىدى. ئىشقىۋازلىق بىر خىل ھاياتلىق ھەرىكىتى بولۇپ، ئۇ ئىپتىدائىي ۋە ھايۋانىي كۈچ سۈپىتىدە بېسىم ھەم بوغۇلۇشلارنى خالىمايدۇ. توماس نىكاھ ۋە ئاشىنىدارچىلىق ئارقىلىق ئۆزىگە نىسبەتەن «يەڭگىللىك» ھېسابلىنىدىغان ھاياتلىق ئەركىنلىكى، ئىندىۋىدۇئال ئەركىنلىك ۋە جىنسىي ئەركىنلىك قاتارلىقلارنى ئىزدەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئۆرپ ـ ئادەت ۋە قائىدە ـ نىزاملار مەنىسىز نەرسىلەر.

بىراق، ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى چەكسىز ئەركىنلىك بىلەن رېئاللىق توقۇنۇشۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىزدىگەن «يەڭگىلىك» ئاخىر «ئېغىرلىق» بولۇپ چىقىدۇ. رومانىنىڭ 5 ـ بابىدا توماسنىڭ سىياسىي ئوڭۇشسىزلىقتىن كېيىنكى پىسخىك ھاياتى تەسۋىرلەنگەن، ئۇ ئەركىنلىككە، چەكسىز ئەركىنلىككە تەشنا. لېكىن بۇ تەشناللىق ئىنسانىنىڭ تەبىئەت چېكى ۋە جەمئىيەتتىكى ئامما، سىياسىي، ئۆرپ ـ ئادەت، ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى، شۇنىڭدەك نۇرغۇن چاكىنىلىقلارنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ. ئاپتور توماس دۇچ كەلگەن چاكىنىلىقلارغا بىرلەشتۇرگەن ھالدا ئۆزىنىڭ مۇلاھىزىسىنى ئۇستىلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ: چاكىنىلىق ھاكىمۇتلەقلىق ۋە دېموكراتىيىسىزلىككە ھامىي بولغان جەمئىيەت

www.uyghurkitap.com

نىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى. مۇستەبىتلىك بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، بويسۇنغۇچىلار بويسۇنمىغانلارنىڭ تەسلىم بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ ـ دە، ئۆزلىرىنىڭ ۋىجدان ئازابىنى شۇ ئارقىلىق يەڭگىللەتمەكچى بولىدۇ.

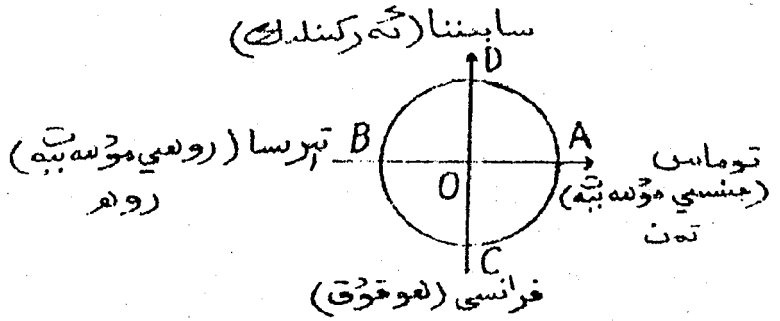
رومانىنىڭ 2 ـ ، 4 ـ بابلىرىنىڭ ماۋزۇسى «روھ بىلەن تەن» بىز ماۋزۇلاردا تېرىسانىڭ روھى بىلەن تېنى ئوتتۇرىسىدا نامايان بولغان دراماتىك دۇنيانى كۆرىمىز.

تېرىسانىڭ ھاياتى ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ داۋامى. تېرىسا شۇنداق ھېس قىلىدۇكى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئانىسىنىڭ بەختسىزلىكىنىڭ تىمسالى، ئانىسى ئۆز تەقدىرىدىكى بارلىق بەختسىزلىك ۋە پېشكەللىكلەرنى تېرىساغا قالدۇرۇپ كەتكەن. تېرىسا ئانىسىدىكى جىنايى تەقدىرنىڭ مىراسخورى. تېرىسا بۇنىڭدىن نومۇس ھېس قىلىدۇ ـ دە، بۇنداق ھاقارەتلىك تەندىن مەنىۋى ئۆزىنى ئاجراتماقچى بولىدۇ. ئۇ بىر خىل گۈزەللىككە تەلپۈنۈپ، ئۇنى ئىزدەش بىلەن ئاۋارە بولىدۇ. ئۇ مۇشۇ يول بىلەن تومىسىنىڭ دۇنياسىغا كىرىپ قالىدۇ. ئۇ تومىستىن روھىي مەئىشەت ئىزدىگەن، بىراق تەن ھاجەتلىرى ئۇنى ئازاب ئىچىدە قالدۇرىدۇ. تېرىسا باشتىن ـ ئاخىر تەن ھاجەتلىرى بىلەن روھ ئىنتىلىشلىرىنى بىر ـ بىرىگە كىرىشتۇرەلمەي قىينىلىدۇ. ئۇ تېنىنى، يەنى ئانىسىدىن مىراس قالغان ئاشۇ تېنىنى ئۆچ كۆرىدۇ يۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمايدۇ. روشەنكى، ئىنسان تاللاشتىن باشقا ئىشقا قادىر ئەمەس، ئۇ تاللايدۇ، تاللىغانلىرى مۇمكىنسىزلىككە ئايلىنىدۇ، بۇ مۇمكىنسىزلىك يېڭى بىر مۇمكىنلىكنى كۆرسىتىپ تۇرغان بولىدۇ.

رومانىنىڭ 3 ـ ، 6 ـ بابلىرىدا سابىنىنا بىلەن فرانسىنىڭ مۇھەببەت ھاياتى مەيدانغا چىقىدۇ. فرانسى بولسا پەيلاسوپ بولۇپ، دېموكراتىك ياۋروپا جەمئىيىتىدىكى غايە، ئىنقىلاب، ئىستېلاغا تەلپۈنىدىغان زىيالىيلارنىڭ تىپى؛ سابىنىنا بولسا ھاكىممۇتلەقلىق، سىياسىي دېگەنلەر تەرىپىدىن ئېغىر شېكەستىلەنگەن زىيالىي ئايال.

مەلۇمكى، فرانسى ئىنتىلگەن دۇنيادىن سابىننا قېچىۋاتقان، فرانسى مەنىلىك دەپ قارىغان نەرسىلەردىن سابىننا بىزار بولۇۋاتقان ھالەت مەۋجۇت.

بىز يۇقىرىقى تۆت پېرسوناژنىڭ مۇناسىۋىتىنى مەۋجۇدىيەتنىڭ ھالقىسى دەپ قارىغىنىمىزدا، بۇ ھالقىنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى مۇنداق بولغان بولىدۇ:



بۇ تۆت پېرسوناژ ماھىيەتتە بىر ئادەمدىكى تۆت خىل روھىي ھالەتنىڭ كونكرېتلاشتۇرۇلۇشى بولۇپ، ئۇ تۆت خىل روھىي قاتلام بىر ـ بىرى بىلەن زىددىيەتلەشكەن ھالدا مەۋجۇدىيەت روھىنى رويابقا چىقىرىدۇ. يۇقىرىقى شەكىلدىكى 0 نۇقتا دەل مەۋجۇدىيەتنى كۆرسىتىدۇ. مىلان كۇندىرا دەۋاتقان «يەڭگىللىك» چەمبەرنىڭ مەركىزىدە، يەنى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەزەلى ـ ئەبەدىي ھالىتىدە، «ئېغىرلىق» بولسا مەركەزنىڭ چېچىلىشىدا ياكى تۇرلەرنىڭ مۇناسىۋىتىدە. «يەر شارىنىڭ خوجايىنى يوق، ئۇ يوقلۇق ئىچىدە ئايلىنىدۇ، مانا بۇ مەۋجۇدىيەتنىڭ چىدىغۇسىز يەڭگىللىكى»[1] دەيدۇ مىلان كۇندىرا.

ئىنسان يەڭگىللىك ئىزدەيدۇ، لېكىن ئەنە شۇ ئىزدەشنىڭ

---

① خۇاڭ جۈيۈ، بې تىڭخاۋلار تۈزگەن «20 ـ ئەسىر سەنئەت روھى» خېنەن خەلق نەشرىياتى، 1992 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

ئۆزى يەڭگىللىكىنىڭ ئېغىرلىقى.

رومان ئارقىلىق پەلسەپىۋى پىكىر قىلىش غەرب ھازىرقى زامان پروزىچىلىقىنىڭ بىر قانىتى. ئەپسۇسكى، تەسەۋۋۇپ پەلسەپىۋى قانسىراش مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ.

ھاياتلىقنىڭ ئۆزىنى تۇگمەنگە ئوخشاتساق، سۇ چاقپىلەك، تۇگمەن تېشى، سۇكەن، ئۇگۇت، خامپا... دېگەنلەر رېئاللىقنى كۆرسىتىدۇ. بىراق تۇگمەن سۇدىن ئايرىلالمايدۇ، سۇ نەدىن كېلىدۇ؟ تاغلاردىن؛ تاغلاردىكى قارلار ۋە بۇلاقلاردىن؛ قارلار نېمىشقا ئېرىيدۇ؟ بۇلاقلار نېمىشقا ئېرىيدۇ؟ بۇلاقلار نېمىشقا ئۇرغۇيدۇ؟ بۇلار قانداق سەۋەبىنىڭ نەتىجىسى؟ سەۋەب بىرلا ئەمەس، بەلكى نۇرغۇن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، سەۋەبلەرنىڭ ئورتاق ھەمكارلىقىمۇ مەۋجۇت. مانا بۇلار ئاخىرقى جاۋابنىڭ مەۋجۇدىيەتكە تاقىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

يازغۇچى يېزىشتا قايسىسىنى تاللىشى كېرەك؟ مانا بۇ يازغۇچىنىڭ مەسلىكى.

1999 ـ يىل نويابىر

بىزنىڭ ئەدەبىي تەرجىمىچىلىكىمىز ۋە «دۇنيا ئەدەبىياتى»

مەدەنىيەت بىر خىل روھ سۈپىتىدە پايانسىز زېمىننى ئارىلاپ يۈرىدۇ. ئەگەر ھەر بىر مەدەنىيەت تىپىنى بىر يېگانە ئارالغا ئوخشاتساق، مەنىۋىيەت قۇتۇپلىرىنىڭ تۇرلۇك بۇرجەكلىرىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان نۇرغۇن «يېگانە ئارال» لارنى دەل مەدەنىيەت روھى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. تارىخنى ۋاراقلاپ كۆرسەك، مەدەنىيەت روھى ئەقىلنى سەگەكلەشتۈرىدىغان يارقىن نۇر قويۇنى بولۇپ، بەزىدە كىرىت ئارىلىنى، بەزىدە ۋېنزانتىيە، مىسسوپوتامىيىلەرنى، بەزىدە نىل دەريا ۋادىلىرىنى، بەزىدە تارىم تۈزلەڭلىكىنى ئارىلاپ يۈرىدۇ. بۇ خۇددى كۈچلۈك بىر دولقۇن چەمبىرى پۈتۈن سۇ يۈزىنى ئارىلاپ قىرغاقتا ئۇرۇلۇپ، يەنە لەرزە قايتۇرغاندەك بىر ئىش. تارىم ئېتەكلىرىدە تۇرلۇك تىل ـ يېزىق، دىن، مەدەنىيەت ۋە قانلار ئۇچرىشىپ بۈگۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى سىستېمىسىنى ۋۇجۇدقا چىقاردى. تەكلىماكاننىڭ قەدىمىي باغرى زارا ئاستىر، مانىي، ساكيامۇنى، ئېيسا ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەرىپەتلىرى ئوغۇزخان، بىلگە قاغانلارنىڭ باھادىر چۈقانلىرى بىلەن قوشۇلۇپ جۇشقۇن بىر ئېقىنغا ئايلاندى. بۇ ئېقىنىدىن ھاسىل بولغان لاتقىلار بىھىساب يوشۇرۇن بايلىقلارنى ئۆزى بىلەن يۇغۇرۇپ مۇنەججىم سۈپەت كەيپىيات بىلەن يۈلتۈزنىغا قاراپ قاغجىراپ ياتماقتا. بىزدە «ئاۋستا»، بۇددا نوملىرى، «ئىنجىل»، «تەۋرات» لارنىڭ ئۆزىمىزگە لايىقلاشقان ۋارىيانتلىرى بار. تەپەككۇرىمىزنىڭ ھالقىـ

www.uyghurkitap.com

لىرى سوقرات، ئەپلاتون، ئارىستوتېللارنىڭ ھېكمەتلىرى بىلەن مۇناسىپ سۇغۇرۇلغان. چۆچەكلىرىمىزدىكى قەھرىمانلار ئەرەب، ھىندى، پارس، گرېك، رىم دالالىرىنى كېزىپ يۈرىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەجدادىمىز تۇتاشتۇرغان مەدەنىيەت رىشتىلىرى. نىڭ نەقەدەر ئۇزۇن ۋە كەڭلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. دېمەك، بىز باشقىلارنى چۈشىنىش، ئۆزىمىزنى باشقىلارغا چۈشەندۈرۈش، ئەقىل ـ پاراسەت جەۋھەرلىرىنى دەل ۋاقتىدا قوبۇل قىلىپ قۇدرەت تېپىش جەھەتتە ئۆزگىچە ئەنئەنىگە ئىگە خەلق. بىراق بۇنداق ئەنئەنە نە يىللارسېرى ئۆزىنىڭ ھەيۋەتلىك تۈسىنى يوقتىپ، تار جىلغا سۈيىگە ئوخشاپ قالدى.

19 ـ ئەسىردە ياۋروپا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۇلۇغ ئىنقىلابىي ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ باردى. تەبىئەت ۋە ئالەم ئىلىملىرى بويىچە مۇھىم بايقاشلار ئوتتۇرىغا چىقتى. كىشىلەر ئىنسان ھوقۇقى، باراۋەرلىك، ئەركىنلىك، دېموكراتىيە ئۇقۇملىرى جەھەتتە ئىنساندىن پەرۋەرلىك خاھىشلىرىغا يېقىن نۇرغۇن ماھىيەتلىك ئىلگىرىلەش لەرگە ئېرىشتى. ئىجتىمائىي غايىلەر مۇكەممەللەشكەنسېرى بۇ غايىگە يېتىدىغان تېخنىكىلىق ۋاستىلەرمۇ تەرەققىي قىلدى. مىللەت، دۆلەت ۋە مەنپەئەت مەسىلىلىرى رىقابەتنىڭ ئەڭ كەسكىن بىر پەلەمپىيىگە چىقتى. دۇنيانى پۈرۈڭ ھىدى دەسلەپكى باسقۇچتا قاپلىدى. نەچچە مىڭ يىللىق تەسۋىرىي يېزىق بىلەن پەخىرلىنىپ تۇرۇۋاتقان جۇڭگومۇ ئىنگلىزلار ئاتقان ئوقنىڭ ئاۋازى بىلەن باشقىچە بىكىر قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئەجنەبىيلەرنىڭ زامانىۋى ھۇنىرىگە قايىل بولماسلىققا ئامال قالمىدى. كالا يۇۋېي، تەن ستۇك قاتارلىقلار «ئىسلاھات» دەپ ۋارقىرىدى ۋە غەربنىڭ تەبىئىي پەن، ئىدېئولوگىيىگە ئائىت نەتىجىلىرىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگودا يېڭىچە ئىدىيىدىكى بىر تۈركۈم ياشلار تەدرىجىي بارلىققا كەلدى. دەل مۇشۇنداق دەۋردە تالاي ئەسىرلىك تەرجىمە ۋە مەدەنىيەت قوبۇل قىلىش تارىخىغا ئىگە ئۇيغۇر

خەلقى غەربلىكلەر ئوتتۇرا ئەسىردە پاتقان جاھىلىيەتنىڭ ئېغىر تۇمانلىرى ئىچىدە قالدى. تارىخنىڭ كۆلپەتلىك گىردابلىرىدىن قۇتۇلۇش چۇقانلىرى پات ـ پات ياڭراپ تۇرغان بولسىمۇ، نادانلىق- نىڭ كاشىلىسى تۇپەيلىدىن چېچىلغان ۋە ھالسىرىغان بۇ خەلق گويا ئىنسانىيەت پاجىئەسىنىڭ تاللانغان ئەۋرىشكىسى سۈپىتىدە 20 ـ ئەسىرگە يادنامە بولدى. ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ قاپقارا تۇتەكلىرى ئاجايىپ مەدەنىيەت ۋە شان ـ شەرەپكە ئىگە بولۇپ تۇرۇپمۇ، غۇلغۇلىسىز قالغان بۇ تراگېدىيىلىك خەلقنىڭ تەقدىرى يۇلتۇزىنى تېخىمۇ خىرەلەشتۇرۇۋەتتى. بىز ئۇچۇن 20 ـ ئەسىر- نىڭ باشلىرى ئەڭ خۇنۇك، بەتبەشىرە سەھىپىسىگە قان ـ يىرىڭ بىلەن يېزىشقا تېگىشلىك تارىخقا ئايلاندى. بۇ يەردىكى قان باھادىر- لارنىڭ بەخت ئۇچۇن بەرگەن ئەزىز جېنىنى سۈرەتلەشكە، يىرىڭ بولسا ئارمانلار يولىدا ئادىغان يۇرەكلەرنىڭ جاراھىتىنى سۈرەتلەش- كە تەمسىل قىلىنىدۇ. ئەنە شۇ يىللاردا سان ـ ساناقسىز زىيالىيلارنى ۋە قەھرىمانلارنى دەپنە قىلدۇق. بۇنداق پاجىئەلىك تراگېدىيە 50 ـ، 60 ـ، 70 ـ يىللاردىمۇ ئۇزۇلمەي يۈز بەردى. شۇنداق بولسىمۇ، مەدەنىيەتنى تولىمۇ قىزغىن سۆيىدىغان «ئەكس- لىشپەرۋەر» خەلقىمىز ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە بولغان ئورتاقلىق تۇيغۇسىنى ھېچقاچان تەرك ئەتمىدى. سىكتۇسەلى، كومراجۇا رو- ھى تارىخنىڭ ئەڭ زۇلمەتلىك يىللىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ جۇلاسى- نى يوقاتمىدى.

مىللەتلەر ۋە تىل ـ يېزىقنىڭ ھەر خىل بولۇشى ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى مەنىۋى كۆۋرۈكنى يوق قىلىۋېتەلمىدى. ھەر خىل سىستېمىدىكى تىللار ئۆزىنىڭ پوستىدىكى ئەڭ نازۇك مەنىلەرنى بىر ـ بىرىگە يەتكۈزىدىغان يوللارنى تاپتى، بۇ يول — تەرجىمە يولى ئىدى. دۇنيا خەرىتىسىدىكى ئوخشىمىغان رەڭلەر، ھەتتا بىر ـ بىرىگە تۇيتىن زىت بولغان رەڭلەرمۇ بىر ـ بىرىدىكى تەۋىشلەرنى ئاڭلاپ تۇردى. خەۋەرلىشىش ۋە ئۇچۇر يوللىرىنىڭ

www.uyghurkitap.com

تەرەققىياتى يەر شارىنىڭ بىر قۇتۇپتىكى سادانى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە يەنە بىر قۇتۇپقا يېتىپ بارالايدىغان ئىمكانىيەتكە ئىرىشتۇر- دى. ئىنسانىيەت تەقدىرىنىڭ بۇگۈنكى بىر گەۋدە هالىتى بەجايىكى بىر تەننى ئەسلىتىدۇ. مىللەتلەرنى خۇددى ئوخشىمىغان ئورگا- نىزمدىكى نېرۋىلاردەك تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇ. بۇنداق شارائىتتا تەرجىمە ئىدىيىسىنى بۇرۇنقى رامكىلار بويىچە چۈشەپ قويغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىز توختىلىدىغان تېما هازىرچە بۇ ئەمەس.

مەن مۇشۇ ئەسىردە ئۇيغۇر تەرجىمىچىلىكىدە ئۇچ تارىخي دەۋر شەكىللەندى، دەپ قارايمەن. مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرى- مى ئۇيغۇر تەرجىمىچىلىكىنىڭ بىرىنچى دەۋرى بولۇپ، بۇنىڭغا سابىق سوۋېت ئۇيغۇر مەتبۇئاتلىرى ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتى ماركسىزم كلاسسىكلىرى ۋە پۇشكىن، تولستوي، چې- خوف قاتارلىق رۇس ئەدەبىياتى كلاسسىكلىرى بىلەن تاشكەنت «شەرق هەقىقىتى» نەشرىياتى قاتارلىق مەتبۇئاتلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق يۇز كۆرۈشتى. جۇملىدىن 50 ـ يىللاردىكى دەرسلىك ۋە ئوقۇشلۇقلار سوۋېت ئۇيغۇر تەرجىمانلىرىنىڭ ئۇلۇغ مېهنىتى بىلەن تەييارلاندى. بۇ دەۋردە نەشر قىلىنغان كىتابلار ساننىڭ كۆپلۈكى، يېڭىلىقى، تارىخي ئەهمىيىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن ئۇنى رويابقا چىقارغان قەلەم ئىگىلىرىگە نىسبەتەن ئاجايىپ هۆرمەت قوزغايدۇ. ئەنە شۇ دەۋردىكى تەرجىمانلارنى يېڭى دەۋر ئۇيغۇر تەرجىمە تارىخىدىكى گىگانت شەخسلەر دەپ تەرىپلەشكە هەقلىمىز. 1930 ـ يىللاردىن باشلاپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈل- گەن كىتابلار ئۇيغۇر يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشىگە ۋە تەرەققي قىلىشىغا سالماقلىق تەسىر كۆرسەتتى. زۇنۇن قادىرى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىق ئەدىبلىرىمىز ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە رۇس ئەدەبىياتىنىڭ روشەن تەسىرىنى نامايان قىل- دى. پۇشكىن، چېخوف، مایاكوۋسكي، گوركىيلار ئەدىبلىرىمىز- نىڭ ئىلغار ئىدىيە قوبۇل قىلىشتىكى رىغبەت بۇلىقىغا ئايلاندى.

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئەنئەنىۋى ئاممىلار روسىيە ـ سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ زامانىۋى تەسىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئۆزگىچە ۋەزىن، ئۆزگىچە رىتىمدىكى ئەدەبىياتنى بەرپا قىلدى. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، روسىيە ـ سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى تەرجىمە نۇسخىلىرى بۇگۈنكى ئوتتۇرا ياش ۋە ياش ئەدەبىلىرىمىزنىڭمۇ مەكتىپىدۇر. ئەينى دەۋردىكى تەرجىمە ھەربىكتىنىڭ ئالاھىدە تەرىپى شۇكى، ئەدەبىيات يالغۇز ئەدەبىيات پېتىچە ئەمەس، بەلكى ئەنە شۇ ئەدەبىيات بىلەن يىلتىزلىق مۇناسىۋەتتىگە ئىگە نەزەرىيىۋى سىستېمىلارمۇ بىرگە تونۇشتۇرۇلدى. پۇشكىن، لېرمونتوف ۋە گوگوللارنىڭ قويۇق رۇس ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى بېلىنسكىي، چېرنىشېۋسكىيلارنىڭ سوغۇققان پەلسەپەسى بىلەن بىرگە كىردى، بۇلار گوركىي، ئىساكوۋسكىيلارنىڭ ئىدىيىسى بىلەن ئۇلىنىپ، 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھ شەكلىگە ئايلاندى. بۇگۈنگىچە داۋام قىلىۋاتقان ئەدەبىي تەنقىد ۋە تەنقىقات مېتودىمىز دەل شۇلاردىن كەلگەن. رۇس ئەدەبىيات ـ سەنئىتە نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەقىدىگە ئايلىنىپ كېتىشى ئەدەبىيات ـ سەنئىتە ئەسەرلىرى ھەم ئەدەبىيات ـ سەنئىتە ئىدېئولوگىيىسىنىڭ بىرلىكتە تونۇشتۇرۇلۇشىدەك مۇكەممەل تەرجىمە پائالىيىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

ئىككىنچى دەۋرى 60 ـ ، 70 ـ يىللار بولۇپ، بۇ مەزگىلدە خەنزۇ ئەدەبىياتىنىڭ نادىر ئۇلگىلىرى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇيغۇر يېڭى تەرجىمچىلىكى مۇشۇ دەۋردىن باشلاپ خەنزۇ تىلى ۋاستىسى بىلەن راۋاجلىنىشقا باشلىدى. «سۇ بويىدا» ، «ئوچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» ، «قىزىل راۋاقتىكى چوش» ۋە لۇشۇن، ماۋدۇن، گومورو ئەسەرلىرى ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە رۇسلار ۋە سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى ھايات‌غا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچە ھايات، ئۆزگىچە جەمئىيەت، ئۆزگىچە

www.uyghurkitap.com

خاراكتېر ۋە تەپەككۇر نۇسخىسىنى ئېلىپ كەلدى. جۇڭگوچە فېئۇ-دالىزمنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا مىجىلغان قەلبلەرنىڭ ئاھۇ زارى، بوغۇلغان ۋە سىقىلغان قىز ـ ئاياللارنىڭ خىلۋەتتىكى پىغانلىق كۆز يېشى، قىلچە ئېتىبارغا ئېرىشمىگەن ئۆلۈمى، ھۆكۈمرانلارنىڭ تاش شىر ئورنىتىلغان ئىشىك ئالدى، قېلىن ۋە ھىم دەرۋازا ئىچىدىكى قاتمۇقات ئىچكىرى ـ تاشقىرى ھويلا ـ قەسىرلەردىكى چىرىكلىكلەر خۇددى ئايىغى چىقماس قاباھەتلىك چۇشتەك تۇيغۇ-مىزنى جىددىيلەشتۇردى. ئىنسان باھاسىنىڭ ئەڭ تۆۋەنلىكتىكى تېپىك مىساللىرىنى نامايان قىلدى. بۇ دەۋردىكى تەرجىمىلەر ئۇس-تىدە يۇرگۈزۈلگەن بىر قىسىم تەنقىداتلار ئانا تىلىمىزنىڭ ئىپادە-لەش قۇۋۋەتىنىڭ ناھايەت يۇكسەكلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇردى. يېڭى دەۋر تەرجىمىچىلىكىمىزنىڭ بۇ دەۋرىمۇ خەنزۇ ئەدەبىياتىدىكى كلاسسىك نەمۇنىلەرنى تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئالىي مەقسەت بىلەن خاراكتېرلەندى. بىز ئاشۇ نەمۇنىلەرنى ئوقۇش ئارقىلىق، خەنزۇلار تۇرمۇشىنىڭ تارىخى، سىياسىي، پسىخىك قاتلىمىنى، ئۇلارنىڭ ئويلاش، پىكىر قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئاساسەن چۇشىنە-لەيمىز. ئەگەر ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كەلسە، شۇنى قىستۇرۇپ قويۇش ھاجەتكى، خەنزۇلاردا دىن كەبى ئىدىئولوگىيىلىك ئاساس شەكىللەندۇرگەن كۇڭزى، لاۋزى، جۇاڭزىلارنىڭ تونۇشتۇرۇلماس-لىقى بۇ دەۋردىكى تەرجىمە ھەرىكىتىنىڭ ئىستراتېگىيە جەھەتتە ئۇزۇل ـ كېسىل بولالماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

80 ـ يىللار ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەزگىللەرنى ئۇيغۇر يېڭى دەۋر تەرجىمىچىلىكىنىڭ ئۇچىنچى دەۋرى دېيىش مۇمكىن. بۇ دەۋردىكى تەرجىمە ھەرىكىتىمۇ ئاساسەن خەنزۇ تىلى ۋاستىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلدى. رۇسچە، تۈركچە تىللاردىن تەرجىمە قىلىن-غان ئەسەرلەرمۇ بەلگىلىك مىقدارنى ئىگىلىدى. كېيىنچە ئىنگلىز تىلىدىنمۇ تەرجىمە قىلىنىشقا باشلىدى. بۇ دەۋردە ئۇيغۇر ئوقۇر-مەنلىرى ھەرخىل ئەللەرنىڭ ئەدەبىياتى بىلەن ئۇچرىشالايدىغان بول-

دى. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ دەۋر دۇنياۋى كلاسسىك ئەسەرلەر بىرقەدەر كۆپ تونۇشتۇرۇلغان، تەرجىمە ئوبيېكتى دۇنيا-نىڭ نۇرغۇن ئەللىرىگە يۇزلەنگەن بىر دەۋر بولدى. ھازىرچە بىز بۇ دەۋردىكى تەرجىمىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ۋە ساقلانغان مەسىلىلەر ئۇستىدە توختىلالمايمىز. ئۇيغۇر تەرجىمىچىلىكى غايەت زور تېما. تېخى بىزدە بىر پۈتۈن تەرجىمە تارىخى، يېتەكچى ئىدىيە، تەرجىمە نەزەرىيىسى، تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇن ۋە شەكىللى-رى، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە بولغان تەسىرى ھەققىدە مۇ-پەسسەل تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلمىدى. كىشىلەرگە مەلۇمكى، ئۇي-غۇر تەرجىمىچىلىكى باشقا مىللەتلەردىن قالتىس زور ئۇستۇنلۇكنى نامايان قىلىدىغان تەتقىقات تېمىسىدۇر.

ماقالىمىزنىڭ ھازىرقى نىشانى «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى-نىڭ ئۆتكەنكى 100 سانىدۇر. مەخسۇس چەت ئەل ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرىدىغان «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ تەسىس قىلىنىشى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ساھەسىدىكى يېڭى ھادىسە، چۈنكى ئۇنداق مەخ-سۇس نەشر ئەپكار ئىلگىرى بىزدە بولۇپ باقمىغان. بىز «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنى ئۆتمۇش رېئاللىقىمىز بىلەن سېلىشتۇرۇش ئاساسىدا «يېڭى ھادىسە» دەۋاتىمىز. بىز ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھازىر-قى مۇئەسسەسىلىرىنى ئىنگلىز، رۇس، فرانسۇز، خەنزۇ مىللەت-لىرىگە ھازىرچە سېلىشتۇرالمايمىز. شۇڭا بىزنىڭ بۇ يەردىكى «يېڭى» لىقىمۇ ئۆزىمىزنىڭ ئىچكى ئەھۋالىغا قارىتا ئېيتىلىدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ سۆز ناھايىتى يۇكسەك شۇكۇرچانلىق بىلەن دېيىلمەكتە.

ئالدى بىلەن «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 100 سان نەشر-رىنى شەرتسىز ھالدا ئەدەبىياتىمىز تارىخىدىكى زور نەتىجىلەرنىڭ بىرى، دەپ ھېسابلايمىز. ژۇرنالىستلىق تېنىم تاپماي مېڭىشنى بىلمىدىغان ئادەملەر قىلالايدىغان ئىش. چۈنكى ئۇ ھەرگىزمۇ بىر قېتىملىق ئىلھام ۋە قاتتىق ھاياجان بىلەن، ياكى نوقۇل سۇبيېكـ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تىپ ئىراده بىلەن پۈتمەيدۇ. ژۇرنالىست بىر ژۇرنالنىڭ مەۋجۇت-لۇقى شەرت قىلمىدىغان سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئەخلاقىي هوشيار-لىقنى شۇنداقلا هەقىقىي بەدئىي سەۋىسىنى ئۆلچەيدىغان ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇپ ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت كۆپ تەرەپلىمە مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە دۈچ كېلىدۇ. ئىجتىمائىي مۇقىملىق تەلىپى ئىنتايىن كۈچلۈك جۈڭگو جەمئىيىتىدە، ئاشۇ بىرقانچە خىل تەلەپلەرنى ئورتاق ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئاسان ئەمەس. بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز شارائىتىدا تېخىمۇ شۇنداق. بۇ قوبۇل قىلىمسا بولمايدىغان رېئاللىق. شۇڭا «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 100 سان نەشر قىلىنىشى مەزكۇر ژۇرنال مۇهەررىر-لىرىنىڭ هەر تەرەپلىمە تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئەمگىكى بىلەن بۇاستە مۇناسىۋەتلىك. ئىشەنچىم كامىلكى، «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى ئالاهىده بىر سەهىپە، ئەلۋەتتە. بۇ سەهىپە مۇڭاپىق سۆيۈنۈش، هەقىقىي ئىلمىي باها بىلەن يېزىلىدۇ. بىزده تېخى ئەدىلا شەكىللىنىۋاتقان سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەتقىقاتى ئاشۇ سەهىپىلەرنى تۇرتكە ۋە مەنبە قىلىپ مەقسەت، تېمىلارغا ئېرىشىدۇ، هايات-كۈچىنى كۆرسىتىدۇ.

كىشىلەر مېنى تەرجىمىنىڭ تەسىرىگە زىيادە چوقۇنىدىكەن، دەپ قارىشى مۇمكىن. مەن شۇنداق ئېيتىمەنكى، بىزده تېخى تەرجىمىنىڭ ئەهمىيىتىگە بولغان چۈشەنچە ئەقەللىي ساۋات دەرىجە-سىگە تولۇق كۆتۈرۈلمىدى، تەرجىمە پەقەت ئاز ساندىكى كىشىلەر-نىمىزنىڭ چۈشىنىشىكە سازاۋەر بولالىغان ئەقىدىسى بولۇپ قالدى. مۇنەۋۋەر ئەدەبىي تەرجىمانلىرىمىزنىڭ جاپالىق ئەمگىكى تېگىشلىك هۆرمەت هەم مۇهاكىمىنىڭ ئوبيېكتى بولالمىدى. ئەگەر بىر مىل-لەتنىڭ تىلى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىپادىلەش شەكلى ۋە قۇۋۋىتى بىلەن بەسلەشمىسە، ئۆز ئارا تولۇقلاش مۇناسىۋىتى ئېلىپ بارمىسا مۇقەررەركى ئۇ تەرەققىي قىلالمايدۇ. ۋەهالەنكى، بۇنداق بەسلە-

شش ئەدەبي تەرجمە ئارقىلىق بولىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ بىر - بىرىنى ئۆزئارا چۈشىنىش ئارزۇسىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان نادىر ئەسەرلەر ئۇستىدىكى تەرجمە تىللارنىڭ «ئولىمپىك مۇسابىقىسى» نى ۋۇجۇدقا چىقاردى. دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا، ئەڭ مۇرەككەپ ئەسەرلەرنى ئەسلىدىكى تىلدىن بىۋاستە تەرجمە قىلىشقا يۇزلىنەل- مىگەن تىل ئەبەدىي رايونلۇق تىل ياكى مەھەللىۋى تىل بولۇپ قالىدۇ. بىزنىڭ ئانا تىلىمىز ساۋشۇچىن، تولستوي، شولوخوف، ئۆمەر ھەييامىلاردەك دۇنياۋى گىگانتلارنىڭ شاھانە ئەسەرلىرىنى تەرجمە قىلىشقا يەتتى، مانا بۇ، ئانا تىلىمىزنىڭ بۈگۈنكى رىقابەت ئىقتىدارىنىڭ بىر قىسىم نامايەندىسى. بىر مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات جەھەتتە ئارقىدا بولۇشى، ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ تىل ئىقتى- دارىدىكى پەللىسىنى كۆرسىتىپ بېرلمەيدۇ. بۇنىڭ مىسالىرى ئىنتايىن كۆپ.

«دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ تەسىرى قىممىتىنى بىز ئۇ- قۇرمەنلەر ئارىسىدىن، يېڭىدىن سەپكە كىرىۋاتقان ياش ئەدىبلەر، ياش تەرجىمانلار ئارىسىدىن ئاسانلا كۆرۈپ يېتەلەيمىز. بۇ ژۇرنال 80 - ، 90 - يىللاردىكى ئەدەبىيات قوشۇنىمىزنىڭ مەكتىپى بولۇپ كەلدى. بۇ جەريانداً بۇ ژۇرنال باشقا قېرىنداش ژۇرناللارغا ئوخ- شاشلا پات - پات يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ئوڭ - سول ئالڭ فورمىسى بوھرانلىرىنىڭ بېسىمىغا دۇچ كەلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بازار ئىقتى- سادىي دولقۇنىدا بەدئىي زوقى تۆۋەن ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ تەلىپى بىلەن ئەدەبىياتنىڭ ھەقىقىي نەمۇنىسىنى تونۇشتۇرۇش تەلىپى ئوت- تۇرىسىدىكى خېلى يىراق ئارىلىق مۇڭاپىق ھەل قىلمىسا بولمايدى- غان ئۆتكەلگە ئايلاندى. بۇ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ژۇرنالىستلار ئورتاق يولۇقىدىغان مەسىلە ئىدى. «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى بۇ بىر قاتار قىيىن نۇقتىلاردىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ، ژۇرنالنىڭ كىشىلەر ئىخلاس قىلىدىغان سەۋىيە ھالىتىنى ئىزچىل تۇرده ساق- لاپ كەلدى. ژۇرنالدا ئاممىباب ئەسەرلەرنىڭ كۆپرەك بولۇشى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ژۇرنال خادىملىرىنىڭ دەل سەۋىبىسى يۇقىرى بولمىغان ئاممىنى كۆپرەك نەزەردە تۇتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. دەرۋەقە، بىرەر ئەدەبىي مەتبۇئاتنىڭ ئاپتور تەربىيىلەش، ئوقۇرمەن تەربىيىلەش، ئەدەبىيات ـ سەنئەت قوشۇننىي زورايتىش قاتارلىق قاتلاملاشقان ۋەزىپىلىرى بولىدۇ، بۇ ۋەزىپىلەرگە تەڭ ئېتىبار بېرىلمەي، ئۇ-مۇمىيۈزلۈك ئورۇندالسا، بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قوشۇننىڭ ساپاسى-غا كاپالەتلىك قىلغانلىق بولىدۇ.

مەن قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقان مەزگىللەر-دە، بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىنىڭ ئىلمىي ھاۋاسى نىسبەتەن ياخشى ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ ئوقۇغۇ-چىلارغا بولغان لەرزى ھېلىمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. بىز ژۇرنالنىڭ يېڭى سانلىرىنى كۆرۈشكە ئالدىرايتتۇق. ژۇرنالدىكى بىر قىسىم ئەسەرلەر بىزنىڭ قىزغىن تالاش ـ تارتىشىمىزغا سەۋەبچى بولاتتى. بىز مۇشۇ ژۇرنال ئارقىلىق بايرون، پۇشكىن، رەسۇل ھەمزەتوپ، ھادىي تاقتاش، ئەركىن ۋاھىدوفلار بىلەن تونۇشتۇق. تاگورنىڭ لىرىك ھاياجان بىلەن تولغان ھېكايىلىرى، پائول خېيسسىنىڭ ئەركەكزەدەك ئايال ئوبرازلىرى، ئايتماتوفنىڭ قىرغىز دالالىرى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرىدىغان ھېكايە ـ پوۋېستلىرى، ئىجتىمائىي مەسىلىلەردىن ئۆچۈر بېرىدىغان ياپونىيە قىسقا ھېكايىلىرى، ئۇ. ھېنرىنىڭ زىددىيەتنى بۇراشتىكى ماھىرلىقى بىزنى ئەقلىي ھاياتـ-نىڭ بىپايان ئۈپۈقىغا باشلاپ، كۆزىمىزنى ھادىسىلەرنىڭ تەۋرەپ تۇرغان دولقۇنلىرى بىلەن چايقايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزىمىزنىڭ رېئال تۇرمۇش مۇھىتىغا نىسبەتەن تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ گۈزەل بولغان غايىۋى مەنزىلگە تەلپۈنەتتۇق. بۇ تەلپۈنۈشلەر تۇرمۇشىمىز-نىڭ ئەرزىمەس پاسىللىرى ياكى تەبىئىتىمىزنىڭ كۆرۈنمەس چەك-لىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ، ھېكمەتبەخش تراگېدىيىلەرنى ھاسىل قىلاتتى. ئىنسانىي قىممىتىمىزنى تالىشىتا ئاگاھلاندۇرۇش بەر-گۈچى تەربىيە دۇردانىلىرى ئاشۇنداق پىشىپ يېتىلەتتى. مانا مەن

ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە شائىر قۇربان بارات تەرجىمە قىلغان پۇشكىن ئەسەرلىرىنى تۇنجى قېتىم ئۇچراتقىنىمدا، شېئىرنىڭ كۈچىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلغاندەك بولدۇم. پۇشكىن شېئىرلىرىدىن كۆرگەن قىش ئاخشاملىرى، قارلىق دالا، چۆچەكچى مومايلار ئۈيغۇر ئېڭىدىكى بىر سەبىي ياشنىڭ يۈرىكىدە ئورتاق بىر دۇنيانى يارىتتى. بۇ ئېپتىدائىي تەسىرات پوشكىننىڭ «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى نەشر قىلغان باشقا ئەسەرلىرىنى، جۈملىدىن «كاۋكاز تۇتقۇنى»، «پۇلتاۋا»، «سىگانلار»نى كۆرۈش داۋامىدا پۇشكىنغا بولغان يۈكسەك ئېھتىرامغا ئايلاندى. كېيىن پۇشكىن ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزىچىكچە تومىلىرىنى ئاشۇنداق ئېھتىرام بىلەن ئوقۇپ تۈگەتتىم. ئېھتىرامغا ئېھتىرام قوشۇلدى. مەن ساۋاقداشلىرىمنىڭ ئىچىدىن «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىغا نىسبەتەن مەنىۋى جەھەتتىن بەھرىمەنلىك ھېسسىياتىدا مۇھەببەت باغلىغان ۋە شۇ ئارقىلىق ئەدەبىيات كوچىسىغا كىرگەن قەلەمكەشلەرنى كۆرسىتىپ بېرەلەيمەن.

«دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنى كۆز ئالدىمىزدىن قايتا ئۆتكۈزسەك مۇنداق بىرقانچە تەرەپنى بايقاش مۇمكىن:

1. تۇرك، ئۆزبېك، تاتار ئەدەبىياتىدىن باشقا ئەدەبىياتلار ئاساسەن خەنزۇ تىلىدىن تەرجىمە قىلىنىدى. بۇ، جەمئىيىتىمىزدە چەتئەل تىلى بىلىدىغان ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ ئىنتايىن ئازلىقىدىن كېلىپ چىققان رېئاللىق. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدىكى مۇھەررىرلەر ۋە بۇ ژۇرنالغا ئۈيۇشقان تەرجىمانلار تەرجىمىنىڭ بەدىئىي چىنلىقى، ئەينەنلىكىگە ئەھمىيەت بېرىشكە مۇمكىنقەدەر تىرىشتى. ئادەتتە، يازغۇچىلار تۇرمۇش رېئاللىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە مايىل. ئەسلى ئەسەردىكى مەنە، تۇيغۇ ۋە جۈملە شەكلىنىڭ ئەينەنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئەسلى ئەسەرگە تايانماي ئارىچى تىلنىڭ ۋاستىسىگە تايانغاندا ئىنتايىن

قىيىن. بۇ ئۇيغۇر تەرجىمىچىلىكىنىڭ نۆۋەتتىكى ھۇجۇم نۇقتىسى.

2. روسىيە ـ سوۋېت ئەدەبىياتى بىرقەدەر كۆپ تونۇشتۇرۇلغان. بۇ بىر جەھەتتىن، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى ـ كېيىنكى يېرىمىدا شەكىللەنگەن رۇس ئەدەبىياتى بىلەن ئۇچرىشىش ئەنئەنىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن، دەۋرىمىزدىكى ئاڭ فورمىسى بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى بىزنىڭ ئېڭىمىزدا روسىيە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى لېنىننىڭ ۋەتىنى، شۇنداقلا سوۋېتچە سوتسىيالىزم ئەندىزىسىنى بىزگە ئېكسپورت قىلىپ بەرگەن تۇپراق. باشقىچە بىر نۇقتىدىن كۆزەتكەندە، مۇنداق تەھلىل قىلىشىمۇ مۇمكىن: رايونىمىزنىڭ روسىيە ـ سوۋېت بىلەن بولغان تارىخىي ئالاقىسى ۋە جۇغراپىيىلىك قوشنىدارلىقى ئۇنىڭ كۇچلۇك تەسىرىنى ئېلىپ كەلگەن. يەنە 50 ـ يىللاردىكى رۇس تىلى ۋە مائارىپىنىڭ ئۇيغۇر مائارىپىدىكى ئورنىنىمۇ تىلغا ئېلىش مۇمكىن. مېنىڭچە، ئەڭ تۇپكى ئامىل يەنىلا رۇس ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. روسىيە ـ سوۋېت ئەدەبىياتى كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىيات بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار بىلەن ئېتنىك تەركىب، ئېتنىقاد، مەدەنىيەت، تىل جەھەتتە مۇئەييەن ئورتاقلىققا ئىگە ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلىرىنىڭ ئەدەبىياتىمۇ بار، بۇ، تەبىئىي بىر قوبۇل قىلىنىش ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۇرگەن. يەنە بىرى، رۇس ئەدەبىياتى رۇس خەلقىنىڭ بەخت، ئازادلىق، ئەركىنلىك، تىنچلىققا ئىنتىلىشتەك رېئال، تارىخىي كەچۈرمىشلىرىنى ئۆزىنىڭ نىشانى قىلغان ئەدەبىيات بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆتكۇر ئىجتىمائىي تەخىرسىزلىككە ئىگە. مۇنداقچە ئېيتقاندا، پۈشكىن جاكارلىغان: «بىزنىڭ سىياسىي ئەركىنلىكىمىز يانچىلار (دېھقان قۇللار) نىڭ ئازادلىقىدىن ئايرىلالمايدۇ» دېگەن شوئار ھەتتا سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدىمۇ تېماتىك ئەنئەنە بولۇش كۈچىدىن قالمىغان. گوگول، نېكراسوف، چېخوف، تولستويلار سىزغان يېزا سۈرەتلىرى رۇس

خاراكتېرىگە باي دېھقانلارغا ئالاھىدە ئورۇن بەردى. بىز رۇس ئەدەبىياتىنىڭ تىپىك خاراكتېرگە نەقەدەر بايلىقىنى ئەقەللىيسى چىخوف ئەسەرلىرىدىنلا كۆرۈۋالالايمىز. «خامېلېئون»، «غىلاپ بەندىسى» دېگەن ئىبارىلەر ئويغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىستېمالىغا ئالـ لىبۇرۇن كىرىپ كەتتى، ئەلۋەتتە. ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ رۇس ئەدەبىياتىغا بولغان تەشنالىقى بۇنىڭ بىلەنلا قېنىپ كەتمەيدۇ. رۇس ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇش جەھەتتىكى غوللۇق بۇرچ تېخى ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ.

«دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدا روسىيە ـ سوۋېت ئەدەبىياتـ ىدىن قالسا، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيە، ئاۋستىرىيە قاتارلىق غەرب ئەللىرى ۋە ھىندىستان، ياپونىيە، تۈركىيە، مىسىر قاتارلىق شەرق ئەللىرىنىڭ ئەدەبىياتى كۆپرەك تونۇشتۇرۇلدى. تونۇشتۇرۇلغان ئاپتورلار ئىچىدە 19 ـ ئەسىر ئەدەبىياتىدىن كلاسسىكلار، 20 ـ ئەسىر ئەدەبىياتىدىن ئاممىباب يازـ غۇچىلار كۆپرەك، 20 ـ ئەسىرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېردىكى ئەدەبىلىرى ئازراق سانىنى تەشكىل قىلدى. قانداقلا بولمىسۇن، بۇمۇ بىر ژۇرنال ئۇچۇن ئېيتقاندا زور ئۇتۇق. سوغۇققانلىق بىلەن ئويلىغاندا، زىيادە كەڭ كۆلەمنى بىرەر ژۇرنالغا تېڭىش ئەمەلىيەت مەنتىقىسىگە سىغمايدۇ. تارىخ كۆرسەتتىكى، 19 ـ، 20 ـ ئەسىرـ دىكى دۇنياۋى سىياسىي تەرتىپتە غەربنىڭ ئىرادىسى ئاساسىي ئۇـ رۇنداتۇردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە 20 ـ ئەسىردىكى ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى ئاقىۋىتىدە كېلىپ ئىجتىمائىي كرىزىس، يادرو قورالىرى، ئېلېكترلەشكەن ئۇچۇر تېخنىكىسى، ئالەم كېمىسى قاتارلىقلار ئەسلىدىكى قىممەت سىستېمىسىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ تاشلىدى. تەبىئىي مۇھىت ۋە ئېكولوگىيىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولۇشى، كاپىتالىزم لاگېرى بىلەن كوممۇنىزم لاگېرى ئوتتۇرىسىدىكى سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرلـ شىشى ئىنسانىيەتنى قاتتىق سىلكىپ تاشلىدى. ئەدەبىيات ـ سەنـ

ئەتتىكى ماكان، زامان ئېچى، كرىزىس ئېچى ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئۆزگەردى ھەم يېڭىلاندى. بۇ ئەھۋاللارنى نۇقتىلىق ئەكس ئەتتۈرگەن نۇرغۇن ئەسەرلەر، مەسلەكلەر، ئىدىئولوگىيە قۇتۇپلىرى تېخى ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تامامەن يات. 19 ـ ئەسىرنى 20 ـ ئەسىردە، 20 ـ ئەسىرنى 21 ـ ئەسىردە چۈشىنىشتەك غەلىتە بىر ئەنئەنە خاھىشىمىزغا يات ھالدا كېلىپ چىقتى. بۇ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئالدىدىكى چوڭ بىر سوئال.

3. «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدىكى نۇرغۇن ئەسەرلەر ئۇيغۇر ئەدەبىلىرى ۋە كىتابخانلىرىنىڭ ئېستېتىك ئېچى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىسىنى قانتىق تاسقىدى. ئايتماتوف، سىستىفېن زىۋېگ، جىبران خەلىل جىبران، كافكا، دىنو بۇزارت، ۋىننىكوت، ئەزىز نەسىنلەرنىڭ ئەسەرلىرى ئەدەبىلىرىمىزگە ئۇلگە بولدى. ئەدەبىياتىمىزدا ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە ئوخشىتىپ يېزىلغان ئەسەرلەر پات ـ پات ئۇچرايدۇ. مەن جەمئىيەتتە، «جەمئىيەت» (ئايتماتوف)، «بۇ يەرنىڭ سەھىرى جىمجىت» (بورس ۋاسىلىيېف)، «كۆل بويىدىكى ئەما قىز» (كىلسىن نەندا)، «جۇۋانلىق خانىم» (ساباھىددىن ئەلى)، «ئاق لالە» (ئۆمەر سەيپىددىن)، «سۇنغان قانات» (جىبران خەلىل جىبران)، «ئاخىرقى تۇمان» (ماريە لوئىزا بومبال)، «قانلىق ئۇي» (ئانگىلا كارتېر)، «ھازىرقى بالىلار كارامەت» (ئەزىز نەسىن) قاتارلىق ئەسەرلەرگە قىزغىن ئىنكاسلارنى ئاڭلىدىم. بۇلار ئوقۇرمەنلىرىمىزدىكى ئېستېتىك دىنىڭ جەلپكار نۇقتىسى سۇپىتىدە تەپەككۇر خامىنىمىزنى بېيىتتى، ھېسسىي تۇيغۇلىرىمىزنى زىلالاشتۇردى.

4. بىز «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ چەكلىك شېئىرىيەت سەھىپىسى ئارقىلىق دۇنياۋى شېئىرىيەتنىڭ پەللىسىنى كۆزىتىشكە مۇۋاپىق بولالىدۇق، بولۇپمۇ نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى تونۇشتۇرۇش جەھەتتە تولىمۇ ئاقىلانە ئىشنى ئېلىپ باردۇق. ھازىر ئومۇمەن، نوبېل مۇكاپاتىنىڭ

بۇگۈنكى غايىسىنى، ئۆلچىمىنى، يۈزلىنىشىنى ئەدەبىياتنىڭ دۇنياۋى ۋەزىيىتىگە بىرقەدەر يېقىن ئەگەشكەن هالدا چۈشىنىلەيدىغان بولدۇق. گەرچە بۇ جەهەتتىكى خىزمەتنىڭ كۆلىمى ۋە چوڭقۇرلۇقى تەلەپتىن تېخى يىراق بولسىمۇ، يۇقىرىقىدەك نەتىجىلەرنى رېئاللىقىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ ئۇلۇغۋار تۆھپىسى دېيىشكە تامامەن هەقلىقمىز. بازارنىڭ هۈجۈمى شېئىرىيەت ياشايدىغان بوشلۇقنى تارايتىۋەتتى، ئەمەلىيەتتە، كىشىلەر ئۆزىنىڭ بۇلغانغان روهىنى پاكلايدىغان ئابىهايات بارغانسېرى قىسىر قېلىۋاتىدۇ. ئارىدا بۇ ژۇرنالنىڭ شېئىرىيەت سەھىپىسى ئاز ـ تولا دۇشمەنلىككە يولۇقمايمۇ قالمىدى. بىراق شېئىرنىڭ قۇدرىتىنى چۈشىنىدىغان كىشىلىرىمىز ئۇنى قوغداپ قالدى. ئەگەر ئەدەبىلەرنى ئۆلىدۇ، دېيىشكە توغرا كەلسە، بۇ ئۆلۈم شېئىرنىڭ ئۆلۈمىدىن باشلىنىدۇ. شېئىرىيەت بولمىغان ئەدەبىياتنى قانداقمۇ تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن. ئەگەر شېئىرىيەتسىز هالدا ئەدەبىيات مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دېگەن مەنتىقسىز يەكۈننى قوبۇل قىلىشقا توغرا كەلسە، بۇنداق ئەدەبىياتنى راك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئەدەبىيات دېيىش كېرەك. بىزنىڭ بۇگۈنكى شېئىرىيەت دىتىمىزنى ئۆمەر هەييام، سېرگى يېسىنىن، رەسۇل هەمزەتوف، تاگورلارنىڭ تەسىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولامدۇ؟ مەن «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ شېئىرىيەتكە دائىر نۆۋەتتىكى پەرۋىشكارلىق بۇرچىنى ئوبدان چۈشىنىدىغانلىقىغا ۋە بۇ بۇرچنى ئاقلايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. بۇ بۇرچ بەدئىي ۋىجدانىنىڭ مۇقەررەر تەلىپى.

5. «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى ئۆزىنىڭ ماقالە سەھىپىسى ئارقىلىق نەزەرىيىۋى تەپەككۇرىمىزنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشى ئۈچۈن مۇئەييەن خىزمەت قىلدى. لېكىن بىز بۇ جەهەتتىكى خىزمەتنى تولۇق ياخشى ئىشلەندى، دەپ قارىيالمايمىز. «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى سەھىپىسىنىڭ تولىمۇ چەكلىك ئىكەنلىكىنى ئويلىغىنىمىزدا، ژۇرنالغا سەۋەنلىك قويۇشقا تىلىمىز بارمايدۇ. شەخسەن

مەن ئەنگلىيە يازغۇچىسى فوستېرنىڭ پروزا سەنئىتى ھەققىدىكى بايانلىرىنى د. ھ. لاۋرېنس، ماۋھام، ۋېرگىنىيە ۋولف بالگاس لۇسا قاتارلىقلارنىڭ ماقالىلىرىنى، «تىنچ دون» نىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى توغرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلارنى تەرجىمە قىلىپ تونۇش-تۇرۇش تولىمۇ ئەھمىيەتلىك خىزمەت بولدى دەپ باھالايمەن. ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ھەتتا بىزنىڭ مۇلچىرىمىزدىن ئېشىپ چۈشىشى مۇمكىن.

چەت ئەلنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش ئۇچۇن خىز-مەت قىلىدىغان بىرلا «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى ئون نەچچە يىل ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دەۋر تەلىپىگە مۇناسىپ تەرەققىي قىلىشى ئۇچۇن نۇرغۇن خىزمەت قىلدى. بۇ خىزمەتنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇمىنى سېلىشتۇرما ئەدەبىياتنىڭ تەسىر تەتقىقاتى ھامان بىر كۇنى كونكرېت ئىسپاتلايدۇ.

«دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ خىزمىتىدە چەكلىمە بار دې-يىلسە، بۇ ئېنىقكى، مىللىتىمىزنىڭ سەۋىيە رېئاللىقىدىن كەلگەن چەكلىمىلەر تېخى بۇنىڭ سىرتىدا.

يېقىندا مەن سېلىشتۇرما ئەدەبىيات دوكتورى جىن سىيەن خانىمنىڭ «ئەدەبىي قوبۇل ۋە مەدەنىيەت تاسقىمى» ناملىق دېسسېر-تاتسىيىسىنى كۆرۈپ قالدىم. جىن خانىم جۇڭگونىڭ يېڭى مەدەنـ-يەت ھەرىكىتى دەۋرىدە نەشر قىلىنغان «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 1915 ـ يىلىدىن 1921 ـ يىلىغىچە سانلىرىدا تەرجىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان چەت ئەل ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى خېلى ئىنچىكە تەتقىق قىپتۇ. «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ ئاشۇ يەتتە يىللىق نەشرىدە 20 گە يېقىن دۆلەتتىكى 74 نەپەر ئەدىبنىڭ ھەرخىل ژانىردىكى 128 پارچە ئەسىرىنى تونۇشتۇرغان. بۇ، شۇ دەۋر ئۇ-چۇن ۋە نوقۇللا چەت ئەل ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالمىغان بىر ژۇرنال ئۇچۇن ئېيتقاندا، زور نەتىجە. جىن خانىمنىڭ ستاتىستىكىسىدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، شۇ ۋاقىتتىكى ئەدەبىي تەرجىمىلەر ئىنگلىز، ياپون، رۇس، فرانسۇز تىللىرى

ئاساسىدا يۇرگۈزۈلگەن. روشەنكى، جۇڭگونىڭ ئەينى دەۋرىدىكى تەرجىمانلىرى ئەسلى ئەسەرگە تايىنىش تەلىپىگە ئومۇمەن يېقىنلاش-قان، ئەلۋەتتە. بۇگۈنكى خەنزۇ تىلشۇناسلىقى ۋە تەرجىمىشۇناسلىقى كۆپ تەرەققىي قىلىپ كەتتى، ئىجتىمائىي شەرت ـ شارائىتمۇ پەۋقۇلئاددە ياخشى. تەرجىمە مۇئەسسەسلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ. بىزدىكى ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، بىزنىڭ ئەدەبىي تەرجىمە پائالىيىتىمىز ئاساسەن خەنزۇ تىلىدىكى مەنبەلەرگە تايىنىۋاتىدۇ. چەتئەل ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەر-لەرنى بىۋاستە ئەسلى تىلدىن تەرجىمە قىلىدىغان ئىمكانىيەت ھا-زىرچە بىزدە پىشىپ يېتىلمىدى. مۇشۇنىڭغا قارىماقلا مائارىپىمىز-نىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقىنى بىلەلەيمىز.

بىز رېئاللىقنى توغرا تونۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەنە شۇ رېئاللىققا يارىشا تەدبىر، ئۇسۇل، پىلانلارغىمۇ ئىگە بولۇشىمىز كېرەك. بىر ئەدەبىي تەرجىمان ئىككى خىل تىلنىڭ ئۇستىسى بولالىشى كېرەك. بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن باشقا تىللارنى پۈختا بىلىش بىلەن بىرگە، ئانا تىلنىمۇ ئىنچىكە ئۆگىنىش كې-رەك. ئانا تىلنى ياخشى بىلمىگەن تەرجىمان تىل مۇھىتىنى بۇل-غاپ، قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. بىر ئەدەبىي تەرجىمان تىل ماھە-رى بولۇش شەرتىنى ھازىرلىغاندىن باشقا، يەنە ئۆز مىللىتىنىڭ كونكرېت دەۋردىكى كەشپىياتىنى، ئارزۇسىنى، ئارتۇقچىلىق ۋە ئاجىزلىقىنى، مەنىۋى تەقەززاسىنى چۈشىنىشى شۇنداقلا ئۆزى ئە-كىرمەكچى بولغان تولۇقلىما مەھسۇلاتنىڭ ماھىيىتىنى ئەتراپلىق، چوڭقۇر تەتقىق قىلىشى كېرەك. شۇنتىسىلىك خەنزۇ شۇناس كارگىلىن: «جۇڭگو تىلىنى چۈشىنىمەن دېسەڭ، جۇڭگولۇقلار-نىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشىڭ كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالتىنچى سەز-گۈ ياكى ئاستىنقى ئاڭ بولۇشى كېرەك» دەپ ناھايىتى ياخشى ئېيتقان. بىزنىڭ ئەدەبىي تەرجىمانلىرىمىزدا ئالدىغا ئۈچرىغانلىكى ئەسەرنى تەس ـ ئوڭايلىقىغا قاراپ تەرجىمە قىلىدىغان كېسەل بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە، نەشرىياتلىرىمىز تەرجىمە قىلىنىدىغان ئەسەرنىڭ

www.uyghurkitap.com

خاراكتېرى ۋە سەۋىيەسىنى سۈرۈشتۈرمەيلا تەرجىمىگە ئۆيۈشتۈرۈدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ ئاپتورنىڭ ئەمگىكىگە بولغان سەمىمىي ھۆرمەت ئەمەس، بەلكى ئەشەددىي بۇزغۇنچىلىق. يېرىك ئەدەبىي تەرجىمانلا ردا ئۆزى تاللىۋالغان مەۋقە ۋە دائىرە بولۇشى كېرەك. مەسىلەن، رۇس ئەدەبىياتىنى تەرجىمە قىلىدىغان ئادەم رۇسلانىڭ بىر پۈتۈن قاتلىمىنى مۇكەممەل ئىگىلەش بىلەن سەمىمىي ئىخلاسنى يېتىلدۇ. رۇشى، ئالدىراپ باشقا خاراكتېردىكى ئەسەرلەرگە قەلەم تارتماسلى قى كېرەك. بۇ جەھەتتە توختى باقى ئاكىنى ئېسىل بىر نەمۇنە دېسەك بولىدۇ. مېنىڭ نەزەرىمدە بۇ زات لۇشۈننى ئەڭ ياخشى چۈشەنگەن، بۇنداق چۈشىنىشتە يېتەرلىك ئەقلىي ئامىل بولۇش بىلەن بىرگە مول مۇھەببەتمۇ بار. مەن لۇشۈن ئەسەرلىرىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى ئوقۇسام، ھەم لۇشۈننىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان غەزەپلىك قېنىنى، ھەم ئانا تىلىمىزنىڭ ئىپادىلەش جەھەتتىكى تەنتەنىسىنى كۆرىمەن.

بىز دۇنيانى چۈشىنىشكە موھتاج، دۇنيانىڭ بىزنى چۈشىنى شىگىمۇ موھتاج. بۇنىڭ ئۈچۈن پىلانلىق، ئاڭلىق ھالدا تاللاپ تەرجىمە قىلىشىمىز، ئۇلۇغ ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمىسىنى قايتا ـ قايتا قىلىپ، مۇكەممەل نۇسخىسىنى تۇرغۇزۇشىمىز كېرەك. مۇ- بادا بىراۋ بىزدىن: «سىلەردە شېكسپىرنىڭ قانچە خىل تەرجىمىسى بار؟» دەپ سورىسا، 21 ـ ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تىل چاينايدىغا نىمىز ئېنىق.

بىز جاۋاب بېرىشىمىز كېرەك. بىز ئۆزىمىز ھەققىدىكى ۋە باشقىلار ھەققىدىكى ھەر قانداق سوئالغا چوقۇم جاۋاب بېرەلىشىمىز كېرەك.

ئۇمىد «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىغا ئۆيۈشۈۋاتقان ئەقىدىلىك تەرجىمانلىرىمىزدا، ئەدىبلىرىمىزدە.

1997 ـ يىل ئىيۇن

ئەدەبىيات ۋە مەۋجۇدىيەت

ئەدەبىيات تا ھازىرغا قەدەر ئىنسانىنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى ئىز-چىل ئويلىنىشلىرىنىڭ خاتىرىسى بولۇپ كەلدى. بۇ خىل ئويلىنىش مەيلى روھىيەت، مەيلى تەبىئەت، مەيلى جەمئىيەت نۇقتىسىدىن بولمىسۇن، ئىنسانىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىڭ قىممىتىنى ئېگىز قىلىپ كەلدى. ئېگىز بىر، ئەمما ئېگىزلىنىڭ شەرھلىرى كۆپ خىل بولدى، بۇ كۆپ خىللىق مەسىلەكلەرنى ۋە مەسىلەكلەر ئوتتۇرىسىدىكى سېلىشتۇرمىنى، رىقابەتنى، بەس ـ مۇنازىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. لېكىن مەۋجۇدىيەت ئۆزىنىڭ ماھىيەتلىرىنى ئېلىپ قېچىش ياكى يېڭىلاش بىلەن پىكىر دولقۇنلىرىنى ئارقىغا تاشلاپ كېتىۋەردى.

ئىنسانىنىڭ تاماق يەۋەتقانلىقى، نەپەس ئېلىۋاتقانلىقى، پىكىر قىلىۋاتقانلىقى بىر خىل رېئاللىق، ئەمما ئىنسان ئۆزىنىڭ رېئاللىقىنى نېمىگە ئاساسەن بىلىدۇ؟ ئىنسانىنىڭ ھاياتىدىن ئىبارەت بۇ رېئاللىقنىڭ ئالدى ـ كەينىدە نېمىلەر بار؟ ئۇنىڭ باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش نۇقتىسى بولامدۇ؟ ھەرقانداق مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن رېئاللىقنىڭ چېكى بولىدۇ، بۇ ھېچبولمىغاندا ۋاقىت چېكى ياكى ماكان چېكى بولۇشى مۇمكىن. بىلىنگەن نەرسە بىلىنمىگەن نەرسىنى بەلگە قىلىش ئاساسىدا مۇئەييەنلەشتۈرۈلىدۇ. دېمەك، بىلىش بار يەردە بىلمەسلىكمۇ مەۋجۇت، ئىنسانىنىڭ ئەقلىي پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ قىممەت ئىزدەش يۆنىلىشى بىلمەسلىكنى مەنزىل قىلىپ ئىلگىرىلەيدۇ، مانا بۇنىڭ ئۆزىلا ئىنسان پائالىيىتىنىڭ تۈرتكىسىگە ئايلىنىدۇ ۋە ئىنساندىن ئىبارەت سىرلىق بوشلۇقنى چەكسىز كېـ

www.uyghurkitap.com

ئەيتىدۇ. مەۋجۇتلۇق چەكسىز روھىي پائالىيەتكە بېرىلگەن ئىمكانىيەت، مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن قۇتۇپنىڭ ئۇ تەرىپى. مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن قۇتۇپ پانىي، ئۇنىڭ ئۇ تەرىپى باقىي.

ئومۇمەن، دىققىتىنى ئىنسان قىممىتىگە مەركەزلەشتۈرمىگەن ئەدەبىيات مەۋجۇت ئەمەس. مەيلى ئۇ ئىنسانىنى ئەيىبلىسۇن ياكى مەدھىيىلىسۇن، بەربىر بىر خىل قىممەتنىڭ ھەرخىل ئەكسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. زۇنۇن قادىرى ۋەيران بولغان باقى ئۇچۇن ئاھ ئۇرىدۇ. بۇ نېمە ئۇچۇن؟ ئەسەردىكى تراگېدىيىلىك دىتىنىڭ خېمىرتۇرۇچى نېمە؟ ئىنساندا ھېسداشلىق بولىدۇ، خۇددى سانسىز پىلانېتىلارنىڭ ھەربىكىتىدىن كېلىپ چىققان ئېغىر دېڭىزى ئالەم بوشلۇقىنى بىر پۇتۇن گەۋدىگە كەلتۈرگەندەك، ئاشۇ كۆرۈنمەس ھېسداشلىق پۇتۇن كىشىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئىنسانىنىڭ تەقدىرى ـ تۇرقى كۆپ خىل بولسىمۇ ۋە بۇ ئىنسانىنىڭ نەسلى ئۇزلۇكسىز تۇرلىنىپ تۇرسىمۇ، بەربىر ئۇلاردىكى ئىلاھى نەپەس بىر، ئىنسانىنىڭ ئۆپكىسى ۋە يۈرىكىدىن ئىبارەت ماشىنا بىر قانۇنىيەتنىڭ ئىدارىسىدە ئوت ئالغان. بۇ ھەقتە فرانسىيە مەۋجۇدىيەتچىسى ژان پول سارتېرى مۇنداق دېگەن: «ھەربىر ئىنسان ئۇچۇن ھەممە نەرسە شۇنداق سادىر بولىدۇكى، گويا پۇتۇن ئىنسانىيەتنىڭ نىگاھى ئۇنىڭغا قارىتىلغاندەك، گويا ھەممە ئۆزىنىڭ ھەربىكىتىنى ئۇنىڭ قىلمىشلىرىغا ماسلاشتۇرۇۋاتقاندەك.»[1] پۇتكۇل رېئاللىق ۋەئۇنىڭ ماھىيىتى «I» رەقىمىنىڭ ۋۇجۇدىغا ئۆزلەشكەن بولۇپ، بۇ يەردە قەدىمكى گرېك پەيلاسوپى پارمىندىسنىڭ «بىر مەڭگۇ ئۆزگىدە ۋە ئۆزگىدە، ئۇ مەڭگۇ ھەربىكەتتە ۋە جىملىقتا»[2] دېگەن سۆزىنى ئېسىمگە سالىدۇ.

لېكىن، «I» زىددىيەت ھالقىلىرىدىن تۇزۇلگەن بۇ ھالقىلار

---

① سارتېرى: «مەۋجۇدىيەتچىلىك توغرىسىدا» «جاھان ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى 1997 ـ يىللىق 5 ـ سان ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتى دۆلەت مەتبۇئات كومىتېتى.

② ئەپلاتون: «پارمىندىس» سودا نەشرىيات 1985 ـ يىل. بېيجىڭ.

هادىسلەر دۇنياسى ياكى تەقدىرنىڭ خىلمۇ خىللىقىنى بەلگىلىگەن. شۇڭا ھاياتتا ھەممىسى ئوخشاشلا بەختسىزلىك بولسىمۇ، لېكىن بىر ـ بىرىگە تولۇق ئوخشاپ كېتىدىغان بەختسىزلىك بولغان ئەمەس، بەختسىزلىك ھەربىر ئادەمدە، ھەربىر ماكاندا، ھەربىر زاماندا ئۆزىنى يېڭىلاپ تۇرىدۇ. زۇنۇن قادىرى باقى، غۇنچەم قاتارلىق پىرسوناژلىرىنىڭ بەختسىزلىكلىرىنى جەمئىيەتتىكى سەنىپلارنىڭ تەڭسىز ئورنىغا باغلىدى. ئەگەر بىز ئەدەبىيات تارىخىمىزنى مەڭ يىل كەينىگە ۋاراقلىساق، يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ئاي تولدى ناملىق قەھرىمانىدا ئىپادىلەنگەن تراگىدىيە چۇشەنچىسىنىڭ ئۇنچە ئاددىي ئەمەسلىكىنى بايقايمىز. زۇنۇن قادىرى ئۆز قەھرىمانلىرىنىڭ تەقدىرىنى جەمىيەتكە باغلاش بىلەن چەكلەنگەن بولسا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىنسانىنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىكى تۇپ ئالامەتلەرگە باغلايدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ئىنسان مەۋجۇدىيىتى ھەققىدىكى قاراشلىرى سارتىرنىڭ «ئىنسان مەۋجۇدىيىتىنىڭ لايىھىسى قانداق بولسا ئىنسان ھەم شۇنداق» دېگەن ھۆكۈمىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ئىنسان قىممىتىنى جەمئىيەت ۋە سىنىپ نۇقتىسىدىن ئىزاھلايدۇ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىنسانىنىڭ مەۋجۇدىيىتى ھەققىدىكى ئىزاھلىرىنى ئىجتىمائىي ـ ئىقتىسادىي، خۇلقى ـ مىجەزى، روھى مەنبەسى نۇقتىسىدىن ئىزاھلايدۇ، بۇنىڭدىن بىز 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ئەدەبىياتىمىزدىكى پەلسەپىۋى ئىزچىللىقنى قايسى دەرىجىدە ئۇزۇپ قويغانلىقىمىزنى قىياس قىلالايمىز. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ پەلسەپىۋى ئەنئەنىسى تاكى 19 ـ ئەسىرگىچە ئۇزۇلمەس ئېقىن سۈپىتىدە شاۋقۇن سېلىپ كەلگەنىدى. بىراق 20 ـ ئەسىرگە كەلگەن بۇ شاۋقۇن پەسىيىپ كەتكەن ياكى يوق بولۇپ كەتكەن. بۇ دەل مىللىي ئىمانىنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەدەبىياتىمىزدىكى بىر ئەسىرلىك گاڭگىراش دەل ئاشۇ سەۋەبتىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ، ئەمەلىيەتتە، ئىجتىمائىي، سىياسىي مەنىدىكى گاڭگىراشنىڭ يانتۇ كۆرۈنۈشىدۇر.

20 ـ ئەسىر جاھان ئەدەبىياتى قەدىمكى گرېكلەردىن باشلانغان ئويلىنىش ھەرىكىتىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. بۇ ئويلىنىش پەن ـ تېخنىكا، مۇستەملىكە، ئۇرۇش جاراھەتلىرى ئىچىدە قالغان ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرى ھالەتلىرى ئۈستىدە بولدى. جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادى، تېخنىكىۋى ۋە تارىخىي يۈرۈشلىرى ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇق ماھىيىتىنى غەرق قىلمۇەتتى. ئىنسان سۈيىئىستېمالچىلىق ۋە ئۇنۇمپەرەسلىك پاتقاقلىرى ئىچىدە تۇنجۇقۇشقا باشلىدى، بۇ كرىزىس ھېيدىگىر، ياسپېرس، سارتېرى قاتارلىق مەۋجۇدىيەتچى پەيلاسوپلارنى تۇغدى، لېكىن ئۇلارنىڭ پەلسەپىلىرى ئۆزىنىڭ مۇنتىزىملىقى ۋە تولىمۇ قاتتىقلىقى تۈپەيلى ئاكادېمىيىلەر ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلاردىكى ئىلىم سەرخىللىرى بىلەنلا چەكلىنىپ كەڭ دائىرىدە ئامىۋىلىشالمىدى، گويا مەۋجۇدىيەتنىڭ ئۆزى مەۋجۇدىيەت پەلسەپىسىنى تاشلاپ كەتكەندەك بىر ھال يۈز بېرىپ، دۇنيا يەنلا ئېغىر مەنىۋى بوھران ئىچىدە تېخىرقاپ قېلىۋەردى. بۇنداق تېخىرقاشلار بورخىس، مارسل پۇرۇستى، مىلان كۇندىرا، كارۇدىنولارنىڭ ئەسەرلىرىدە بەدىئىي رەۋىشتە ئۆز ئەكسىنى تاپتى. ئەدەبىياتنا پەلسەپە ئېلىمېنتلىرى بولىدۇ، ئەمما ئەدەبىيات پەلسەپە ئەمەس. دىندا پەلسەپە ئېلىمېنتلىرى بولىدۇ، ئەمما دىن پەلسەپە ئەمەس. بىز دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات قاتارلىقلارنى ئايرىم گەۋدە سۈپىتىدە كۆرۈپ كەلگەچكە، توغرا جاۋابتىن مەھرۇم بولدۇق. ئەمەلىيەتتە ئۇلار ئوتتۇرىسىدا كەسكىن پاسىل بولغان ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىچىدە دىنىنىڭ ئاممىۋىلىقى ھەممىدىن كۈچلۈك ۋە مىسلىسىز بولۇپ كەلدى. چۈنكى ئۇ ئىنسانىنىڭ رېئاللىقىنى ئېچىپ بېرىش بىلەن بىرگە، بۇ رېئاللىقنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى مەۋجۇدىيەتنى يەنى تۇرلۇك ئېھتىماللىقلارنى يورۇتۇپ بەردى. ئىنسان نوقۇل ماددا ئەمەس، نوقۇل روھمۇ ئەمەس، ئۇ شۇنداق مەۋجۇدىيەتكى، ئۇنىڭ ھەرىكىتىدىكى مۇقەررەرلىك ئېھتىماللىق بولۇپ چىقىدۇ، ئۇنىڭ تاللاش ھەرىكىتى بىر خىل تاللىنىش بولۇپ چىقىدۇ،

دۇ. «ھەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتى قازا پەردىسى ئىچىدە يوشۇرۇنىدۇ» . (« كەلىلە ۋە دىمنە» دىن) . ئىنسانىنىڭ ھەربىر تاللىشى باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىشقا ئىگە ، ئۇنىڭ ئاخىرلىشىشى تاللاش ھەرىكىتىگە يەكۈن ئېلىپ كېلىدۇ، بۇ يەكۈن نوقۇل ھالدا ئىنسانىڭ سۈبيېكتىپ تاللىشىنىڭ نەتىجىسى ئەمەس، ئۇنىڭدا يەنە ئىنسان ئەقلى مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە ئۇلگۇرمىگەن تۇرلۇك شەرتلەرنىڭ تەسىرى بار. «قازا» ئەنە شۇ ئاخىرلىشىشنىڭ بەلگىسى بولۇپ، ئۇ يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن بىرخىل پەردە ھالىتىدە ئىنسانغا مۇئەممە ۋە رىغبەت ئاتا قىلىدۇ. مۇنۇ ھېكايە يۇقىرىقى پىكرىمىزنى ئوبدان ئىزاھلاپ بېرىدۇ:

بىر سودا كارۋىنى چۆلدە كېتىۋاتقاندا، يالىڭاياغ، جۇل ـ جۇل كىيىملىك بىر سوپى ئۇچراپ ئۇلارغا قوشۇلۇپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدا بىر تىيىن پۇل بولمىسىمۇ، مەردانە چامداپ ناخشا ئوقۇپتۇ:

تۆگىگە يۈك بولمايمەن،
تۆگىنى يۈك قىلمايمەن.
باشقۇرمايمەن
باشقۇرۇلمايمەن
پەرۋايىم پەلەك ئۆتمۇشكە، ھازىرغا، كېلەچەككە
كۆڭۈللۈك تىنىپ، كۆڭۈللۈك ياشايمەن.

تۆگىگە مىنىۋالغان بىر سودىگەر ئۇنى قايتىپ كېتىشكە ئۈندەپتۇ. يول ئازابى ۋە ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىسەن دەپ ئاگاھلاندۇرۇپتۇ.

بىراق، سوپى پەرۋا قىلماي مېڭىۋېرىپتۇ. كارۋانلار بىر مەھەللىگە يېقىن كەلگەندە، تۆگىگە مىنىۋالغان ھېلىقى سودىگەر ئۆلۈپ كېتىپتۇ. سوپى مۇردىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ شۇنداق دەپتۇ:

www.uyghurkitap.com

يول ئازابى كۆرمىدىم، بەلكى يەنە ئۆلمىدىم
تۆگە مىنىپ يول يۈرۈپ، ئۆزۈڭ كەتتىڭ ھەمراھىم.①

بۇ يەردىكى ئۆلۈم بىرخىل قازا، ھاياتتىن ئىبارەت پائالىيەتـ
نىڭ تاماملىنىشى. بىراق ئۆلۈمدىن ئىبارەت ھەقىقەت سودىگەردە
ئەكس ئەتتى. بۇ نېمىنىڭ تاللىشى؟ روشەنكى، ئىنسان تۇرلۇك
ئېھتىماللىقلارنىڭ يىغىندىسى. سودىگەرنىڭ نەزەرىدە، ئۆلۈم تاشقى
شارائىت قانۇنىغا يېقىن تۇرىدۇ. بىراق ئۆلۈم شارائىتى ئۇنىڭ
ئېھتىماللىقىدا پىشتى. سوپىنىڭ نەزەرىدە ئۆلۈم ھەربىر دەقىقىدىـ
كى ئېھتىماللىق بولۇپ، ئۇ بۇنىڭغا دادىل يۈزلىنەلىگەن، شۇڭا
ئۇنىڭدا باشقىلارنى ئاسارەتكە ئېلىش ۋە ئۆزىنى ئاسارەتكە چۈشۈپ
قېلىش هاللىرى يۈز بەرمىگەن.

يۇقىرىقى ھېكايە ئەلۋەتتە، كونكرېت ماكان ـ زامان شارائىتى
(سىياسەت، تۈزۈم، قانۇن قاتارلىق ئىجتىمائىي ئالامەتلەر) ئېلىپ
تاشلانغان ۋاقىتتىكى ھادىسىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. تەسەۋۋۇپچىلارـ
نىڭ نەزەرىدىكى ماكان ـ زامان پانىي ۋە باقىيدىن ئىبارەت ھەر
ئىككى دۇنياغا ئورتاق. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسەرلىرىگە
پەۋقۇلئاددە دەرىجىدىكى مىللىي ماركا ۋە جەمئىيەت بويىچىلىرىنى
بەخشەندە قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كەتمىگەن. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە مىلـ
لىيلىك بار دېيىلسە، ئۇ ئاساسەن تىل ۋە تەپەككۇردىكى مىللىيـ
لىكتىن ئىبارەت بولىدۇ. سېلىشتۇرما ئەدەبىياتنىڭ تەسىرشۇناسـ
لىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، تۈرك، ئەرەب، پارس ئەدەبىياتى تېما
ۋە مەزمۇن جەھەتتىن بىر رايون ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەن. ئەـ
رەب سەھرالىرىدا، مىسرىنىڭ نىل ۋادىلىرىدا يۈز بەرگەن ئىشلار
تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدا سىرلىق، رومانتىك تۇس ئېلىشـ
قا باشلىغان. تۈرك شاھزادىسى ئافراسىياپ پارس شائىرى فىردەـ

① ئىدرىس شەيخ: «سوپىزم» خەنزۇچە ئىچكى ماتېرىيال.

ژىسىنىڭ قەلبىمدە ۋەھىمىلىك رەڭ بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان، تاجىك شائىرى ئابدۇراخمان جامى ئەلىشىر ناۋائىي ئارقىلىق ئۇيغۇر ئىدىيە-ئولوگىيىسىگە سىڭىپ كىرگەن. يۇقىرىقى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيا-تىدا ئىنسان ئۇقۇمى جەمئىيەتتىن سۇمۇرۇپ چىقىرىلىپ، يۇكسەك دەرىجىدە ئابستراكتسىيىلەشتۇرۇلگەن ياكى مەنىۋىلەشتۇرۇلگەن مەۋجۇدىيەت ئۇقۇمىغا ئايلاندۇرۇلغان. روھىيەت شەرق شائىرلىرى-نىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر ـ تۈرك ئەدەبىياتىنىڭ ۋەتىنى بولۇپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ئىپادىلىگەنلىرى ئايىغى چىقماس روھ سەپىرى. بىز ئەلىشىر ناۋائىينىڭ ئەسەرلىرىگە قارىساق، ئۇنىڭدا دەۋر ئىزنا-لىرىدىن كۆرە باقىيلىق ئىزنالىرى روشەن، ناۋائىي ماتېرىيال تاللىغاندا، پۈتكۈل تۈران، يۇنان، ئىران، كەنئان ۋادىلىرىغا نەزەر تاشلىغان.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مەۋجۇدىيەت روھى خېلى بۇرۇن پىشىپ يېتىلگەن بولسىمۇ، بىراق ئۇ زامانىۋىلىق نۇقتىسىدىن ئىزچىللى-شالمىغان ياكى 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ئۇزۇلۇپ قالغان. 20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەۋر رەڭلىرىنى ئۆزىدە نامايان قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭدا چىن ئىنسان روھى كەمچىل بولغانلىقتىن، دەۋرنىڭ رەڭلىرى سۇس ئەكس ئەتكەن ياكى ئۆڭۈپ كەتكەن. ئەدەبىياتىمىزدىكى چىن ئىنسان روھى بۇ ئەسىرگە كەلگەندە نەگە كەتتى؟ ئىنسان نورمال ھاياتلىق مۇھىتى ۋە تەپەككۇر شارائىتىغا ئېرىشەلمىگەندە، ئاندىن ئۆزى ھەققىدىكى تاكامۇل ئىزدىنىشكە قەدەم قويالايدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئىنسان چاكىنا قىلىقلارنىڭ چاتقاللىرىدا ھالسىراپ قالىدۇ.

غەرب ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت روھى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدى-كى مەۋجۇدىيەت روھىدىن روشەن پەرقلىنىدۇ. بۇ پەرق ئالدى بىلەن دىنىي ئارقا كۆرۈنۈشكە، ئاندىن ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت روھى ئىلا-ھىي سۇبستانسىيە دائىرىسىدە تۇرۇپ قالغان، غەرب ئەدەبىياتىدى-

www.uyghurkitap.com

كى مەۋجۇدىيەت روھى پەلسەپە بالىياتقۇسدا پەيدا بولۇپ، دننىڭ زاكىسغا ئورالغان، ئاندىن ئىلىم ـ پەن ۋە سىياسىي ئىسلاھات ئاتموسفېراسىدا يېتىلىپ، ئۆزىدىكى كۆپ قاتلام ۋە كۆپ قىرنى يېتىلدۇرگەن. ئىلىم ـ پەن ساھەسىدىكى بايقاشلار مەۋجۇدىيەت ئۇقۇمىنى يېڭىۋاشتىن شەرھلەشكە ئېلىپ بارغان. شۇڭلاشقا غەرب ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت ئۇقۇمى مىللەت، رايون ۋە دەۋرنى تامغا قىلغان ھالدا كونكرېت تۈس ئالغان.

«مەۋجۇدىيەت» ئۇقۇملىرى غەربنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مۇتەپەككۇرلار تەرىپىدىن ئىزچىل تەتقىق قىلىنىپ كەلگەن بولۇپ، 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە، مەخسۇس بىر ئىدىيىۋى ئېقىمغا ئايلانغان. مەۋجۇدىيەتچىلىك (Existentialism) «مەۋجۇتلۇق» نى ئوبېكتىپ چىنلىق مەنىسىدىكى «شەيئى» ياكى «رېئاللىق» ئۇقۇملىرىدىن كەسكىن پەرقلەندۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرىدىكى مەۋجۇتلۇق رېئاللىقنىڭ ئەڭ ئومۇمىي ماھىيىتىدىن ئىبارەت، مەۋجۇدىيەت مەسىلىسى بىلىشتىن ئاۋۋال تۇرىدۇ، بۇ ھۆكۈم ئەپلاتۇننىڭ «ماھىيەت ھەممىدىن بۇرۇن» دېگەن ھۆكۈمىنىڭ راۋاجى ئىدى. سارتېرى بۇنى مۇنداق بىر مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرىدۇ:

«ئىنسان قولى بىلەن تەييارلانغان نەرسىنى، يەنى كىتاب ياكى قەغەز قىيىدىغان پىچاقنى ئالايلى. ئۇ مۇشۇ بۇيۇمنى تەييارلاش ھەققىدە مۇئەييەن چۈشەنچىگە، توغرىراقى، ئەينەن پىچاق چۈشەنچىسىگە ئىگە بولغان ۋە بۇ چۈشەنچە تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن ھۈنەرگە ئىگە ھۈنەرۋەن تەرىپىدىن ئىشلەنگەن بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ پىچاق بىر جەھەتتىن، مۇئەييەن ئۇسۇل بىەن ئىشلەپچىقىرىلىدىغان، يەنە بىر جەھەتتىن، مەلۇم پايدا ئېلىپ كېلىدىغان نەرسە ھېسابلىنىدۇ. پىچاقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ، ئۇنى ياسايدىغان ئادەمنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. دېمەك، بىز پىچاقنىڭ ماھىيىتىنى يەنى ئۇنى ياساش ھەمدە ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى بەلگىلەشكە ئىمكان بېرىدىغان ئۇسۇل ۋە سۇپەتلەر يىغىندىسىنى

پىچاق پۈتۈشتىن ئىلگىرى مەۋجۇت ئىدى دېيىشىمىز مۇمكىن.»[1]

دېمەك، پىچاق بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرىكى پىچاق تەسەۋۋۇرى ۋە ئۇنىڭ تېخى پايدىلىنىشقا كىرىشتۈرۈلمىگەن شارائىتى پىچاقنىڭ مەۋجۇدىيىتى بولسا، ياسىلىپ پۈتكەن پىچاق پىچاقنىڭ رېئاللىقىدۇر.

مەۋجۇدىيەت مەسىلىسى ئوبيېكتىپ تەتقىقات تېمىسى ئەمەس، بەلكى شەخسنىڭ ماكان ـ زاماندىكى ئالاھىدە ھاياتىغا بولغان ئويلىنىشى ئارقىسىدا رويابقا چىققان ماھىيەت. ئۇ بىر خىل ئىدىيە، بىر خىل چۈشەنچە، بىر خىل تەشنالىق، بىر خىل سەگىلىش، بىر خىل مەنسىزلىك، بىر خىل چەكسىزلىك رەۋىشىدە زاھىر بولىدۇ. ئادەم مۇئەييەن مۇقىم مەنىۋى مۇھىت ياكى ئەقلىي سىستېمىدىن ئۆزىگە مۇناسىپ بوشلۇق تاپالمايۋاتقان ـ تىتلىق ئىچىدە قالىدۇ، ئۇ بۇ تىت ـ تىتلىق ئىچىدە بىر خىل تاللاش ئېلىپ بېرىش زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ يېتىدۇ، كېلەچەككە بولغان بىلىمەسلىكىنى تونۇپ يېتىدۇ، ئۇ ئاخىرىدا ئۆزىدىكى ئىمكانىيەتنىڭ تولىمۇ چەكلىك ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ. مەۋجۇتلۇق ئۇستىدىكى ئىزدىنىش كىشىنى كۆپ خىل ئېھتىماللىققا ئېلىپ بارىدۇ، ئادەم ئاشۇ ئېھتىمالىقلار ئىچىدە تاللاش ئېلىپ بارىدۇ شۇنداقلا كونكرېت ۋە تارىخىي رېئاللىقنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. مانا بۇلار غەرب مەۋجۇدىيەتچىلىك ئېقىمىنىڭ ئاساسىي روھى.

يۇقىرىقى بايانلاردىن «مەۋجۇدىيەت» ۋە «رېئاللىق» ئۇقۇملىرىنىڭ بىر ـ بىرىدىن پەرقى مەلۇم بولىدۇ. «مەۋجۇدىيەت» تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇلمىغان رېئاللىق ياكى بىر خىل ئېھتىماللىق. «رېئاللىق» دۇنيانىڭ كۆپ قىرلىق قۇرۇلمىسىدا مەركىزىي ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنى چۈشەندۈرگىلى، ئىزاھلىغىلى، ئىسپاتلىغىلى بولىدۇ. «مەۋجۇدىيەت» ئۆزىدىن ھالقىپ تۇرغاچقا، ئىگىلگىلى بولمايدۇ.

---

① سارتېرى: «مەۋجۇدىيەتچىلىك توغرىسىدا» ئۆزبېكچە.

مايدۇ. «رېئاللىق»نى قايتا كۆرسەتكىلى ياكى نۇسخىلىغىلى بولىدۇ. «مەۋجۇدىيەت» بولسا بايقىلىدۇ ياكى ئىپادىلىنىدۇ، «رېئاللىق» ئەقلىي مەزمۇنغا ئىگە، «مەۋجۇدىيەت» ھېسسىي مەزمۇنغا ئىگە. «رېئاللىق» كوللېكتىپ تەجرىبىدە، «مەۋجۇدىيەت» خۇسۇسىي تەجرىبىدە.

20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى رېئاللىق دېگەندە كۆرگىلى، تۇتقىلى، ئىسپاتلىغىلى بولىدىغان ماددىي دۇنيا دەپ قارىدى، ئىنسانىنىڭ تەپەككۇرى، ئىدراكىدىن ئىبارەت چىنلىقى بۆسۈپ كىرىلمىگەن ياكى بۆسۈپ كىرىشكە جۈرئەت قىلىنمىغان چىنلىق بولۇپ قالدى. شۇڭلاشقا بۇ دەۋر ئەدەبىياتى ئىنسانىنىڭ ماھىيىتىدىن يىراقتا قالدى ۋە پەقەتلا ئالاھىدە تارىخىي شارائىتىنىڭ داشقالىرىغا ئايلاندى. شۇنداق قىلىپ بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىسىدىن ياتلاشتى، بۇ ئەنئەنىنى زامانىۋى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش بۇرچى بىلەن سېلىشتۇرغاندا تولىمۇ پاجىئەلىك ماڭقۇرتلىشىشتىن ىبشارەت بەردى. كىشىنى ئاچچىق كۈلكىگە دەۋەت قىلىدىغان بىر ئەھۋال شۇكى، ئۆزلىرىنى ئەدىب دېيىشۋالغان بىر توپ گۇمراھلار ئۆزىنىڭ ئەقىدىسىنى كۆچۈرۈپ كېلىنگەن، زورلاپ تېڭىلغان شالاڭلاندىلارنىڭ ئۇستىگە دەسسەتتى، ئۇلار ئاللىبۇرۇن كۆيۈپ ئۆچۈپ بولغان مەشئەللەرنىڭ دەستىسىنى ئىپتىخار بىلەن كۆتۈرۈشۈپ ئۆزلىرىنى دانكودەك ھېس قىلىشتى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن ئەسەرلەر شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىدىكى پەللىسى ئالەمشۇمۇل بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ كونكرېت سۈپەتلىرى زامانىمىز كىشىلىرى ئۈچۈن يەنىلا مۇئەممادۇر. ئاكادېمىيەلەر ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلاردىكى ئازغىنە خىزمەتلەر زامان تەلىپىدىن تېخى يىراق بولۇش بىلەن بىرگە، ئەكسىچە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۆزىدە بولمىغان مەنتىقە بىلەن چۈشەندۈرۈلدى، تەتقىقات شەيئىنىڭ ئۆزىدە بولمىغان مەنتىقىنى شۇ شەيئىگە تېڭىش ئەمەس، بەلكى شەيئىدە ئەسلىدە بار بولغان، بىراق ئۆزىمىزدە نىسبەتەن پىنھان بولغان

مەنتىقىنى قېزىپ چىقىرىشتۇر.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت روھى غەرب ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت روھىدىن پەرقلىنىدۇ، بۇگۈنكى زامان غەرب ئەدەبىياتىدىكى مەۋجۇدىيەت قارىشى سىياسى، ئىجتىمائىي ئېلىمىنتلارغا ئىگە بىر قىسىم مەنىدە ئاقىزملىق خاھىشقا ئىگە. «مەۋجۇدىيەت چىلىك پەلسەپىسىدە ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئاساسلىق تېما، ئادەمنىڭ خۇدانىڭ يارىدىمىگە ئېرىشىشىدىن ئۈمىد يوق، چۈنكى خۇدا ئۆزىنىڭ رېئاللىقىدىن ئىلگىرى مەۋجۇت بولالمايدۇ؛ (بىرونېل: «20 ـ ئەسىر فرانسىيە ئەدەبىياتى تارىخى») شۇڭلاشقا غەرب مەۋجۇدىيەت چىلىكى چۈشكۈنلۈك ۋە گاڭگىراش بىلەن تولغان، ئالېبېرت كامۇ: ھايات بىمەنىلىك بولۇپ، ئۇنىڭغا يۈزلىنىشكە توغرا كېلىدۇ، دېگەن.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا، خۇدا ئالەمدىكى ھەرقانداق مەنىسىزلىكنىڭ ئالدىنى ئالغۇچى، ئۇ مەۋجۇدىيەتنىڭ جەۋھىرى، گۈزەللىكنىڭ چىرىغى، ئالەم ھەرىكىتىنىڭ مەنزىلگاھى، ئىنسان ئەقىل ـ پاراسىتىنى ھەرقانداق نوپۇز، ھەرقانداق شەكىل ھەرقانداق مەبۇتقا مەھكۇم بولۇپ قېلىشتىن قۇتقۇزىدىغان ھەقىقەت.

سەنكى مەۋجۇت، بەلكى ئەين مەۋجۇت.
(كۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقى سېنىڭ مەۋجۇتلۇقۇڭدىندۇر)
— ئەلشىر ناۋائىي

ئۇ خالاپ ياراتتى، يارالدى پۈتۈن
ئۇ بىرلا دېدى: «بول»، بار بولدى پۈتۈن

ئەي بىرسەن بىرىكمەس ساڭا باشقا بىر،
بۇرۇن سەن جىمىدىن، جىمىدىن ئاخىر.
— يۈسۈپ خاس ھاجىپ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يۇقىرىقى مىسرالاردىكى تىندىنسىيە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مىڭ يىللىق سۈلالىسىدە باشتىن ـ ئاخىر مەۋجۇت بولۇپ، دەۋر-لەرسىرى پۈتۈن خەلقنىڭ تەبىئەت، ئالەم، جەمئىيەت قاراشلىرىغا سىڭىپ كەتكەن. 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە بۇ تىندىنسىيە سۇسلاش-قان، ئىستىخىيىلەشكەن ۋە ئۇزۇلگەن بىر قىسمەتتە كۆزلەردىن يىتتى ـ دە، 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئەخمەتجان ئوس-مان، ئەركىن ئىبراھىملارنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۆز ئىزچىللىقىنى تاپتى. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىن ھۆسنى زاھىرى (شەيئىلەرنىڭ تاشقى ھاللىرى) بىلەن جامالى مۇتلەق (مۇتلەق گۈزەللىك) نىڭ ئورگانىك بىرلىكىنى ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. مانا بۇ ئەنئەنە ئىزچىل-لىقى ياكى ئەنئەنە زامانىۋىلىقى.

مەۋجۇدىيەت يولىدىكى تەۋەككۇلچىلىك ئەلۋەتتە يۇقىرىقىلار-نىڭ يولى بىلەن چەكلەنمەيدۇ. كىلەچەك چەكسىز مۇمكىنلىكتۇر. ھەرھالدا 21 ـ ئەسىردىكى مۇستەقىل ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۆز ئىر-سىيىتىنى يوقاتمىغاندىلا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

1999 ـ يىل نويابىر

ئەدەبىياتنىڭ قىيامىتى ۋە نوھنىڭ كېمىسى

«تەڭرىتاغ» ئەدەبىي ژۇرنىلىنىڭ ئون يىللىق خاتىرىسىگە بېغىشلايمەن

مەن 1986 ـ يىلى 8 ـ ئايدا قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ، خىزمەتكە تەقسىملەنگەندىن كېيىن، ئۆزۈمگە نىسبەتەن پۈتۈنلەي يېڭى ئىككى نەرسىگە يولۇقتۇم. ئۇنىڭ بىرى، قىياپىتى تامامەن يوچۇن بولغان ئۇرۇمچى شەھىرى مەركەزلىكىدىكى ئىجتىمائىي جەمئىيەت؛ يەنە بىرى، «تەڭرىتاغ» ئەدەبىي ژۇرنىلى. ئالىي مەكتەپ قورۇسىدا جەمئىيەتنىڭ خالىي ھالدا ئۆلۈك بىلىملىرىگە ئەرمەك بولۇپ ئۆتكەن، ھايات سىرلىرىغا تولىمۇ خۇراپىي نەزەر بىلەن قاراشقا ئۆگەنگەن سارىدا بىر ستۇدېنت، گەرچە تەقدىرى يەرگە مىخلانغان دېھقان مىللەتنىڭ ئاشۇ دەۋرگە مۇناسىپ مەرىپەت قەھرىمانى بولسىمۇ، رېئال جەمئىيەت ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىگە تامامەن يات بولغان بىر تىلنىڭ لۇغىتىدەك تومتاق ۋە مەۋھۇم ئىدى. شۇڭا جەمئىيەت مەن ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەقلىمنى لال قىلىپ، يەكسان قىلىپ تاشلايدىغان يېڭىلىق ئىدى. لېكىن ئېسىمدە شۇنداق ئېنىق تۇرۇپتۇكى، ئاشۇ مەزگىللەردە زېھنىم دۇنيانىڭ زاھىرەن ۋە باتىن ھادىسىلىرىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇراتتى. گاھ ئېستېتىكىنىڭ شېئىرىيەت ۋە لاتاپەت جەھەتتىكى ئۆزگىرىشچان غەمزىسىگە سەما بولاتتى، گاھ مىستېتىكىنىڭ سۈكۈنات سۈپەتلىك نەرسىسىگە تەۋە بولاتتى. شۇڭلاشقا

ئېسىمدىكى يارامسىز بارلىق كونا نەرسىلەرنى ئەخلەت ساندۇقىغا تۆكۈۋېتىپ، مۇقەددەس روھ سەپىرىمنىڭ يىراق مەنزىلىگە يېتىدىن قەدەم بېسىشقا ئۇلگۈرەلەيتتىم.

مەن ئۆز ـ ئۆزۈمگە رەھىمسىز لۇكچەك بولۇشۇم كېرەكلىكىنى ناھايىتى تېزلا ھېس قىلدىم. مەن قوللىرىمنى يۇيۇپ، پاكىز تەرەت ئالغاندىن كېيىن يۇرىكىمنى سۇغۇرۇپ ئېلىشىم، ئۇنىڭدىكى ئىنسان مۇھەببىتىگە زىت چىرىندىلەرنى تازىلىشىم، كىلاپانلىرىنىڭ ئۇرۇشىنى تۇغۇلغۇسى سەنئەتنىڭ رېتىمىگە ماس ھالدا توغرىلاپ سېلىشىم كېرەك ئىدى. مېڭەمنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن، قاتتىق سىقىپ ئۇنىڭ ھەقىقەتەن پاكلانغانلىقىغا تولۇق ئىشەنگەندىن كېيىن، تەبىئەت ۋە سەنئەتنىڭ نۆۋەتتىكى كۆلەڭگىسىگە تۇتۇشۇم كېرەك ئىدى.

بۇنداق تەقەززالىق مېنى خېلى قېينىدى، بىر مەھەل پەرىشان شېئىرلارنى يېزىش بىلەن ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقاردىم، يېڭى تۇرمۇش مۇھىتىنىڭ تەسىرىدىنمۇ ياكى روھىمدىكى زىددىيەتلىك داۋالغۇشىنىڭ تېپىشىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر شېئىرلىرىمنىڭ تۇسى ۋە رېتىمىدە ئۆزگىچە ھالەت شەكىللەنگەندەك تۇيۇلدى. بۇرۇن بارماق ۋەزىندە، بولۇپمۇ ئاروز ۋەزىندە شېئىر يېزىشنى بىر خىل تەبىئىيلىك ھېس قىلاتتىم، ئەمدىكى رېتىمىم قانۇندىن تاشقىرى بىر قانۇنىيەتنى ئىزدەۋاتقاندەك، ئەمما ئۇنى تېپىپ بولالمىغاندەك ئىدى. شۇ چاغدىكى تەسىراتىم بويىچە بۇ قانۇنىيەتنى قانۇنىيەت دېمىسە بەكرەك مەزمۇنلۇق بولاتتى ۋە بۇ مەزمۇن ھېس ماھىيەتلىرىگە بەكرەك يېقىن ئىدى. بارا ـ بارا پىكىرلىرىمنى تەڭكەش قىلىش ئۈچۈن دوستلارغا بەكرەك موھتاج بولدۇم.

مەن «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنى ئەنە شۇنداق تەقەززالىق پەيتىدە تاپقانىدىم. مەن ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى بىر تەۋەللۇتىنى مۇشۇ ژۇرنالدىن كۆرگەندەك بولدۇم. ئۇنىڭدىكى پروزا ئەسەرلىرى ۋە ئەدەبىي ئاخباراتلار يازغۇچىنىڭ چىنلىق تۇيغۇسىغا، ۋىجدانىي ۋە

خاهىشىغا بىرقەدەر مەسئۇل بولالمىغاندى. ئۇنىڭدىكى شېئىرلار كەيپىياتىنىڭ ساددا، ئەينەن كۆرۈنۈشىگە ۋەكىللىك قىلىشقا ئىنتىلگەن بولۇپ، باتىن دۇنيادىن كەلگەن ئۇچۇرلار ھەشەمەتسىز، لېكىن مەھلىيالىق ئىدى. ھېسسىيات ئالدىنئالا بېكىتىلگەن شېئىرىيەت قېلىپىغا ئەمەس، بەلكى شېئىرىي قۇرۇلما ھېسسىياتنىڭ رىتىمىگە ئەگەشكەنىدى. گەرچە ئۇلار بىر پۈتۈن ھالدا بەدئىي بالاغەتنىڭ تېپىك جۇملىسى بولالمىسىمۇ، ھېچبولمىغاندا ئەدەبىياتىنىڭ شەكىل كىرىزىسىنىڭ ئاقىۋىتىدە ھاسىل بولغان روھىي بۇرۇقتۇرمىلىقنىڭ ئىسيانى ئىدى. روشەنكى، ھاياتىي كۆچكە ئىگە روھىي تەۋرىنىش بولمىسا مۇستەقىل شەكىلنىڭ شەرتىنى چۈشەندۇرگىلى بولمايدۇ. شەكىل ئىلھام بىلەن سەۋەب ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقنىڭ ماھىيىتىدۇر.

شۇنداق، مېنىڭ تۇنجى قېتىم كۆرگىنىم «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ سىناق سانى ئىدى. بىراق شۇنداق ئېيتالايمەنكى، بۇ ژۇرنالنىڭ ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر قانچە سانلىرى ئەدەبىياتىمىزدىكى تەۋەككۇچىلىك ۋە سىناقنى ئىپادىلىدى. ئۇ مۇشۇ سەۋەبلىك شېرىن چۈش كۆرۈپ ياتقان بىر بۆلۈك كىتابخانلار ئاممىسى ۋە ئاپتورلار قوشۇنىنى ئۆزىگە تارتتى. ئەدەبىياتىمىزدا قاتتىق بىر سىلكىنىشكە ئوخشايدىغان مەنزىرە بارلىققا كەلدى. ئېرىنچەك ۋە ئېھتىياتچان يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىمىز ئەنئەنە بىلەن يېڭىلىق يارىتىش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئەنسىرەپ تۇرۇپ كۆز تاشلىدى. تولىمۇ ساددا مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان غۇلغۇلا باشلاندى. مانا بۇگۈن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ئاشۇ چاغدىن باشلانغان يېڭى شېئىرىيەت ئۆزىنىڭ بىر قانچە ۋەكىللىرىنى يارىتىپ بولۇپ، سۈزۈك ئەمما كىچىك بىر ئېقىن سۈپىتىدە خىلۋەت جىرادا توختىماي ئاقماقتا. ئەدەبىيات جەمئىيىتىدە كۆپ خىللىققا ياتىدىغان مەنتىقە مەۋجۇتكى، ئۇسلۇبلار قانچىلىك كۆپ خىل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ شۇنچە گۈللەپ ـ ياشناش مەنزىرىسىگە ئىگە بولىدۇ. سەنئەتتە ياشاش

www.uyghurkitap.com

قۇدرىتىگە ئىگە ئاممىلار قارشى تۇرىدىغان كۈچلەرنىڭ قانچىلىك كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان ئوتتۇرىغا چىقىدۇ ۋە ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدىغان مۇستەقىل مەۋقەگە ئايلىنالايدۇ، زەئىپ ئاممىلار چوڭ نوپۇزلار تەرىپىدىن ھامىيلىققا ئېلىنسىمۇ، ھامان سەپتىن چۈشۈپ قالىدۇ.

دەسلەپتە «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ ھەيرانە ۋە مەستانە كىتابخانى بولدۇم، ئۇزاق ئۆتمەيلا قىزغىن، ئاكتىپ ئاپتورىمۇ بولۇپ قالدىم. ئۆزۈمگە نىسبەتەن ئىزدىنىش خاراكتېرىگە ئىگە شېئىرلىرىم «ياشلىق چۇقانلىرى» سەھىپىسىدە پات ـ پات ئېلان قىلىنىپ تۇردى. ئاخىر شېئىرىيىتىمىزدىكى «گۈڭگا شېئىر» ھادىسىسى ئۈستىدىكى بەس ـ مۇنازىرىنىڭ بىر سەۋەبچىسى ۋە ئىشتىراكچىسىغا ئايلاندىم. ھەپتە ئاخىرلىرى مېنىڭ تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپتىكى تۆت كىشىلىك ياتقىم شېئىرىيەت مۇخلىسلىرى بىلەن تولۇپ كېتىدىغان بولدى. مېنىڭ مېھمانلىرىم ياش ژۇرنالىستلار، مۇھەررىرلەر، شائىرلار، ستۇدېنتلاردىن ئىدى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى يىراق شەھەر، ۋىلايەتلەردىن كەلگەن بولاتتى. بىزنىڭ ئورتاق تېمىمىز شېئىر، شېئىر يەنە شېئىر ئىدى. بارا ـ بارا دۇنياۋى ئەدەبىياتقا ئالاھىدە تەسىر بەرگەن فىروئىد، شوپېنھاۋار، نېتسىلارنىڭ ناممۇ زىكرى قىلىنىدىغان بولدى.

شۇنداق قىلىپ ئاڭسىز ھالدا بىر سالۇن شەكىللەندى، بۇ سالۇننى بىرەرسى ئالاھىدە تەشكىللىمىگەنىدى. ئەمما ئۇ ئەدەبىيات مەسىلىلىرىگە نىسبەتەن بىردىنبىر جاۋابكار، قىزغىن سالۇن ئىدى. ئۇنىڭ پائالىيىتى بەزىدە ئاخشامدىن تاڭغا ئۇلىناتتى، بۇنىڭغا ئەزا دوستلارنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان تەنقىدى تەكەللۇپ بىلەن يۇمشىتىلغان بولماستىن، ئەكسىچە يالىڭاچ، يۈزتۇرانە ۋە رەھىمسىز ئىدى، بەزىدە ھەتتا ھەسەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن زەھەرخەندىلىكتەك تۇيۇلاتتى، ئۇلار ئەنە شۇنداق كەسكىن تەنقىدنى چاقچاق ئارىلاش پوزىتسىيە بىلەن قوبۇل قىلىشاتتى. بىزنىڭ سورۇنـ

مىز فرانسىيە سىمۇزلىستلىرىنىڭ چۈشكۈن، پىغانلىق سورۇنلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى. بەزىدە بىكاسسو، ئاپوللىنار، كوكتولارنىڭ غەلىتە سۆھبىتىگە ئوخشاپ كېتەتتى. بىزنىڭ توغرا گەپلىرىمىزمۇ بولاتتى. لېكىن بولمىغۇر، ئەخمىقانە گەپلىرىمىزمۇ خېلى بار ئىدى. ئەمما ئەخمىقانە بۇ گەپلەر تامامەن ئۆز ئەقلىمىز بىلەن دېيىلگەچكە، ئۇلۇغ زاتلار دېگەن تەييار، راست گەپلەرگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە قىممەتلىك ئىدى. نۇرغۇن رەزىللىك ۋە قانخورلۇقنى ئۆز باغرىغا سىڭدۈرۈپ كەتكەن تارىخنىڭ بىر ـ ئىككى ئېغىز خاتا گەپنى سىغدۇرالمىغا قەتئىي ئىشىنىش كېرەك. ئەمەلىيەت ناتوغرا سۆزلەرنى ئەپۇ قىلىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق چىن سۆزلەرنىڭ يىپ ئۇچىنى تاپشۇرىدۇ.

«تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرلىرى كۆپ ھاللاردا ئەنە شۇنداق سورۇنىنىڭ بىۋاسىتە كۆزەتچىلىرى ياكى ئىشتىراكچىلىرى ئىدى. بۇلار ياش قەلەمكەشلىرىنىڭ تۇرمۇشىدىن تارتىپ ئارزۇسىغىچە چوڭقۇر چۈشىنىدۇ. ھەتتا مەن شۇنداق ھۆكۈم قىلالايمەنكى، بۇلار مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاپتورلارنىڭ قەلىمىدىن نېمە چىقىدىغانلىقىنى ئاساسەن مۆلچەرلىيەلەيدۇ، شۇڭلاشقا قانداق تەكلىپ بېرىش كېرەكلىكىنى ئوبدان چۈشىنىدۇ. ئېھتىمال، ئۆز ئاپتورلىرىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتىگە بۇنداق بىۋاسىتە سىڭىپ كىرەلەيدىغان مۇھەررىرلەر ناھايىتى ئاز بولسا كېرەك.

«تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى مېنىڭ تەپەككۇرۇم ئۇچۇن يېڭى بوشلۇق بەردى، ماڭا يېڭى ـ يېڭى تەلەپلەرنى قويدى، مەن «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ ئون يىللىق مۇساپىسىدە ئۆزۈمنى ئاساسلىق پېرسونا‌ژدەك ھېس قىلدىم. مېنىڭ شېئىرلىرىمنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىندى. مەن ئۆزۈمنىڭ شائىرلىق يېشىمنى مۇشۇ ژۇرنالنىڭ ئۆمرى بىلەن تەڭ دېسەممۇ بولىدۇ. بۇ ژۇرنال ماڭا نۇرغۇن قىزىققان دوستلارنى تونۇشتۇردى، ئۇلار سەنئەتنىڭ نازۇك رەۋىشلىرى تەرىپىدىن مۇشۇ سۈيىئىستېمال دەۋرىدە

www.uyghurkitap.com

سۆيۈملۈك ئۇلپەتلىرىمگە ئايلاندى. بىز شېئىرىيەت مۇشۇنداق تاش-لىۋېتىلگەن ۋە خورلانغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ، بىر - بىرىمىزگە شېئىرلىرىمىزنى ئوقۇپ بېرىپ كېلىۋاتىمىز.

زادى مەلۇم بىر ژۇرنال ياكى ژۇرنالىستنىڭ تۆھپىسىنى نېمىدىن كۆرۈش كېرەك؟ مېنىڭچە، بىر ژۇرنالىست ياكى بىر ژۇرنالنىڭ تۆھپىسى ئۇنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىك ۋە مۇستەقىل ئىجادىيەت خاھىشىغا ئىگە بىر قاتار يېڭى ئاپتورلار قوشۇنىنى بار-لىققا كەلتۈرگەنلىكىدە، بۇ ئارقىلىق ئەدەبىياتنىڭ پىكىر قاتلىمىدا داۋالغۇش پەيدا قىلغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. مەن «تەڭرىتاغ» ئەدەبىي ژۇرنىلىنى ئاشۇنداق قىلىشقا مۇۋەپپەق بولالىدى دەپ قارايمەن. «تەڭرىتاغ» ئەدەبىي ژۇرنىلى ئون يىل جەريانىدا، بۇرۇن ئوتتۇرىغا چىقىپ باقمىغان يېڭى بىر تۈركۈم ئاپتورلارنى تەربىيىلىدى ۋە يېتىشتۈردى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى زامانىمىزنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدىبلىرىدىن بولۇپ قالدى.

بىزدە نەشرىيات سودىگىرى دېگەن ئۇقۇم ھازىرچە يوق. بىراق نەشرىياتچىلىق ۋە ژۇرنالچىلىق بازار ئىگىلىكىنىڭ روشەن تەسىر-گە ئۇچراۋاتقان بۇگۈنكى ۋەزىيەتتە، بۇ ساھەدە ئىشلەۋاتقان خادىملار بەدىئىي ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمدىن تاشقىرى، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنىمۇ جىددىي ئويلىمىسا بولمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇ مەنىدىن ئېيتقاند-ا، نەشر ئەپكارلىرىمىز مۇئەييەن دەرىجىدە تىجارەت يۆنىلىشىنى ئالماي تۇرالمىدى. ئۇلار بۇگۈن مۇنداق ئۇچ نۇقتىنى تەڭ ئويلاشقا مەجبۇر بولدى. بىرىنچى، نەشرىي بۇيۇملار بىلەن ئىقتىسادىي ئۇ-نۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت؛ ئىككىنچى، نەشرىي بۇيۇملار بى-لەن ئىجتىمائىي ئەخلاق ۋە ئاڭ فورمىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسى-ۋەت؛ ئۈچىنچى، ئاپتورلارنىڭ ئىستراتېگىيىسى بىلەن كىتابخان-لارنىڭ ئېھتىياجى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت. بۇ يەردىكى ھالقا-لىق ئامىل يەنىلا ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ خاراكتېرى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن ئاڭ فورمىسىنىڭ سۈبېيېكتقا تېڭىلىشى بولۇپ، يۇقا-

رىقى ئۇچ نۇقتا ئوتتۇرىسىدىكى بىماس ئاقمۇەت مۇشۇ سەۋەبتىن كېلىپ چىققان. بەربىر، بىر نەشرىيات خادىمىنىڭ نەشرىيات سودىگىرىگە خاس قىمەت قارىشىغا ئىگە بولۇش كېرەكلىكى ھازىر-قى ئەھۋالدا ئېتىراپ قىلمىسا بولمايدىغان بىر پاكىت. ئەمما نەشـ-رىياتچىلىقىنىڭ خاراكتېرىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەركىزىي ئۇيـ-يېكت يازغۇچىنىڭ مەھسۇلاتىدىن ئىبارەت بولۇپ، مۇھەررىردە ئەتراپلىق بىلىم قۇرۇلمىسى ھەمدە دېموكراتىك پىكىر ئېچىش بولۇ-شى كېرەك. مەن ژۇرنالىستلىق ۋە نەشرىياتچىلىقتىن ئىبارەت بۇ كەسىپلەر ئوچۇن يۇز نەچچە خىل پەننى بىلىشمۇ ئازلىق قىلىدۇ دەپ قارايمەن. دېموكراتىك پىكىر ئېچىش بىلىشنىڭ جەۋھىرى ئاسا-سىدا بارلىققا كېلىدىغان ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت. ژۇرنالىستلىق ۋە نەشرىياتچىلىق ھەرگىزمۇ ئۇدۇل كەلگەن ئادەم قىلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس، ھوقۇق تېخىمۇ ئەمەس، ئۇ بىر خىل ئەدەبىي تەنقىد جەريانى ياكى ئىجتىمائىي تەنقىد جەريانى، ھەقىقىي بىر نەشرىياتچى جەمئىيەت ماۋارىپىنىڭ يېرىك پىداگوگىدۇر. نەشرىياتچىلىقنى بىر خىل ھوقۇق ياكى ئىمتىياز دەپ قارايدىغان مۇتەئەسسىپ كىشىلەر مىللەتنىڭ ئەقىل خەزىنىسىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان چاشقانلاردۇر، ئۇلار ھەمىشە بىرەر شەپىدىن خاۋاتىرلىنىپ ياشىشىدۇ. مەن ئامې-رىكىلىق داڭلىق نەشرىياتچى ۋە مۇھەررىر ساكىس كوممىنسنىڭ خانىمى دوروسى كوممىنس يازغان «مۇھەررىر قانداق بولىدۇ» دېگەن كىتابنى كۆرگەنىدىم. مەزكۇر ئەسەر ئۇنىڭ ئېرىنىڭ تەھـ-رىرلىك ئىستىلى ھەققىدىكى تەرجىمھالى خاراكتېرلىك ئەسەر بولۇپ، ساكىس ئەپەندىنىڭ ئەدەبىيات سەھنىسىدىكى ئاتاقلىق شەخسلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى تەپسىلىي بايان قىلىنغانىدى. نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ ئامېرىكىلىق ساھىبلىرى بولمىش يۇكىن ئونېل ۋە ۋىليام فولكنېرلار، ئۇنىڭدىن باشقا ېېلمان، ئادىرى سىستىۋېنسون، لۇئىس قاتارلىق شەخسلەر ساكىسنىڭ مۇ-ھەررىرلىكىدە تونۇلغان كىشىلەر ئىدى. بۇ ئاسانمۇ؟ بىر مىللەت-

www.uyghurkitap.com

نىڭ ئەدەبىياتىدىن دۇنياۋى شەخسنىڭ چىقىشى شۇ مىللەتنىڭ دۇنيادىكى ئورنى ۋە تەپەككۇرنىڭ خىتابنامىسىدۇر. مەلۇمكى، بۇ ئاسان ئەمەس. ساكىس ئەپەندىنىڭ ئىش ـ ئىزلىرىنى جاھانغا تارانقان بۇنداق كاتتا شان ـ شەرەپ نەدىن كەلدى؟ «مۇھەررىر نېمە ئىش قىلمدۇ؟» دەپ سورايدۇ ساكىس ئەپەندى ئۆز ـ ئۆزىدىن ۋە مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ: «مۇھەررىر ئالدى بىلەن بىر ئىشچى بولۇشى، ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن پەخىرلىنەلىشى، ھەرخىل پىكىر ۋە ئىدىيىلەرنى ئۆتكۈرلۈك بىلەن بايقاپ، ئىنكاس قايتۇرالىشى كېرەك... ئۇ ئىختىساسلىقلارنى بايقاش، ئەركىن پىكىر ئالماشتۇرۇش، ئەڭ كەڭ بىلىم تارقىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلمدۇ».

ژۇرنالىستتا ئاپتور ۋە كىتابخان ھەققىدە مۇئەييەن دىت بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۆزى مۇئەييەنلەشتۇرگەن مەلۇم قائىلام ئاپتور ۋە كىتابخانلارنىڭ بولۇشى بىلەن بىر ۋاقىتتا، كەلگۈسىدە بولۇشقا تېگىشلىك غايىۋى ئاپتورلارمۇ بولۇشى كېرەك. مەنۇيەتنىڭ يېڭى نەسلىنىڭ تەقەززا بولىدىغان ژۇرنالىست كېيىنكى تېپتىكى ئاپتورلارنى بارلىققا كەلتۈرۈشنى مۇقەددەس بۇرچ دەپ چۈشىنىدۇ.

«تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ بارلىققا كېلىشىدە ۋە ئۇنىڭ ئۆسۈرلۈك ھاياتىدا ئەنە شۇنداق شەرەپلىك مەسئۇلىيەت تولا جۇلالىق بولمىسىمۇ، بىرقەدەر ئېنىق ھالدا ئىپادىلىنىپ كەلدى. مەن ساپ ئەدەبىيات ئېتىبارسىز قالغان ۋە خىرىسقا دۇچ كېلىۋاتقان دەۋردىكى شېئىرىيەتنىڭ چۈشكۈن پۇقراسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ پەرۋىشكار ھىمايىسىگە رەھمەت ئېيتىمەن.

ئەلۋەتتە، «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى ئۆتمۈشتىكى ئىزچىل ھاياتى ۋە نەتىجىسىدىن مەستۇ ـ مۇستەغرەق بولۇپ كېتىپ، كېلەچەكتىكى يېڭى بۇرچىنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ، دەپ قارايمەن. ئىنسانىيەت 21 ـ ئەسىرگە كىرىش ھارپىسىدا تۇرماقتا، گەرچە يەر شارائىتىدىكى ھەرقايسى رايونلارنىڭ تەقدىرى باشقا ـ باشقا بولسىمۇ، ئوخ-

شاش بىر قۇياش ئوخشاش يىلنامىدىكى كالېندارنى بەلگە قىلىپ، يېڭى ئەسىر ئۈپۈقىغا باشلىماقتا. ھەر قايسى ئەل ۋە مىللەتلەر ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا ئۆتمۈشىدىن خۇلاسە چىقىرىپ، كەلگۈسىنىڭ پىلانىنى تۈزمەكتە. بىزدىمۇ 20 ـ ئەسىردىكى تارىخىي رېئاللىق، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە ئېستېتىك قاتلام، تەپەككۇر تارىخى ھەققىدە خاس مۇلاھىزىلەر بولۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن بۇنداق ئاقىلانە ئەسەرلەر تېخىچە مەيدانغا كەلمىدى. ئۆتمۈشىدىن توغرا خۇلاسە چىقارمىغان مىللەت تارىختىكى خاتالىقنى تەكرار ئۆتكۈزىدۇ ۋە تەكرار ـ تەكرار پۇشايمان قىلىدۇ. «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى ۋە مىللىي ئىدېئولوگىيىمىزنىڭ تەرەققىياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بارلىق نەشر ئەپكارلىرىمىزنىڭ يۇقىرىقىدەك ئويلىنىشقا گىرىپتار بولۇشى ئەڭ ئەقەللىي تەلەپ بولۇپ، ھەممىسى ئۆز ئالدىغا ئەستايىدىل پىكىر قىلىشى جىددىي زۆرۈردۇر.

ھازىرقى ئەدەبىياتىمىز قانداق ھالەتتە؟

بىزدە ئەدەبىي گۈللىنىشنىڭ ئىجتىمائىي شەرت ـ شارائىتى بولغان ئەدەبىيات جەمئىيىتى ئاللىبۇرۇن كاردىن چىقتى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەمئىيەتلىرى ئاپتور ۋە ئەسەرلەر دۇچ كېلىۋاتقان ئىقتىسادىي، مەنىۋى كىرىزىسىنى ئورتاق مۇزاكىرە قىلىپ، ھەل قىلىدىغان رولدىن ئومۇمەن قېلىپ، بازار ئىگىلىكى دەۋرىنىڭ ساختا رىغبەتلەندۈرۈشى ئاستىدىكى كۆرۈمسىز خارابىگە ئايلىنىپ قالدى. مۇئەسسەسىلەر ۋە ئورگانلار كونىراپ، قانچە يامىسىمۇ يىپ تۇتايدىغان كىيىمگە ئوخشاپ قالدى، بۇنى كىيىۋالغان خادىملار ھۆججەت سومكىلىرىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۆزى مۇھىم دەپ بىلگەن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن قانچە قاتىرىسىمۇ، ئەھۋال ئۆزگەرمەيدىغان بولۇپ قالدى. تەھرىراتلار زاۋۇت رىقابىتىگە دۇچ كەلگەن كونا تۇگمەندەك مىسكىن كەيپىياتتا لېۋىنى چىڭ چىشلەپ كېتىۋاتماقتا. ئەدەبىياتىمىز پەقەت ئاپتور ۋە كىتابخانلارنىڭ تۇغما ئېستېتىك ئىقتىدارى ئاساسىدا ئازغىنە دائىرىدىكى مەۋجۇتلۇقىنى

ئىسپاتلاپ تۇرۇۋاتىدۇ. قەلەم ھەققى بار ـ يوقنىڭ ئارىلىقىدا. مال باھاسى ۋە ئىستېمالنىڭ سەۋىيىسىگە يېتىشىش بارغانسېرى قىيىنلىشىۋاتىدۇ. بۇ ئەدىبلەر ۋە مۇتەپەككۇرلار ئۆزلىرىنى خىلۋەتكە تارتىپ، كىشىلەرگە ئۇلۇغ گەپلەرنى قىلىپ بەرسە كۇنى ئۆتىدىغان بۇرۇنقىدەك دەۋر بولمىغاچقا، كىشىلىك تۇرمۇش ۋە ئائىلە قەلەم ئىگىلىرىنى ئېستېتىك تۇرمۇشتىن ۋاز كېچىپ، پۇل تېپىشقا ئۇنىدەكتە. يېزا بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنىڭ چوڭ بولۇشى ۋە تۇزۇمىمىزگە يارىشا ئۇستقۇرۇلما مۇئەسسەسلىرىنىڭ شەھەرگە مەركەزلىشىشى، كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى ئاساس قىلىۋا-لىدىغان خىزمەت ئەخلاقى ئەدىبلەرنىڭ شەھەرگە كىرىۋېلىشىنى بەلگىلىگەن. يېزا تەبىئەتنىڭ بېۋاستە سىماسى، ئۇ ئەدىبكە ساددا، تەبىئىي خىسلەت ئاتا قىلىدۇ، شەھەر پروگىماتىزمنىڭ داشقازىنى، ئۇنىڭ ئاسمىنىدا نەپىس ئوتنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى ئۇزۇپ يۇرىدۇ. ئۆز نەپسى ئۈچۈن بىرەر جەسەتتىن ئاتلاپ ئۆتۈشكە ئىككىلەنمەي جۇرئەت قىلالمىغان ئادەم شەھەردە كۇن كەچۈرەلمەيدۇ. شەھەردە ئادەمنىڭ توۋا قىلىشقىمۇ ۋاقتى يەتمەيدۇ. شۇڭا بۇنداق يەرلەردە سەنئەتنىڭ قەلبىگە زاھىدلارچە چۆكىدىغان ئادەملەر يوق ھېسابتا.

سادىغاڭ كېتەي، ئەدەبىيات ـ سەنئەت قوشۇنىمىز شۇنچە كەڭ، بۇ سەپ گويا چۆچەكتىكى بوياقچىنىڭ كۇپىگە ئوخشاپ قالدى، ھەرقانداق مەخلۇق ئۇنىڭغا چۈشۈپلا كەتسە، ھەيۋەتلىك «تالانت» بولۇپ كېتىدۇ، ئاخىرقى ھېسابتا باشقا ھېچقانداق ئىشنى قىلالمىغانلار شائىر ـ يازغۇچى بولۇپ كېتەلەيدۇ، ئىلغار ئەربابلار قاتاردىن ئورۇن ئېلىپ، قەلەم جەھەتتە بىر قەدەر مۇستەقىللىققا ئىگە كىشىلەرنى كەمسىتىشكە باشلايدۇ. بىرەر ئىشنى تەۋرىتىشكە قادىر بولالمايدىغان ئەنە شۇنداق بەندەئى گۇمراھلارنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارغا ئۆزىنى ئۇرۇشى ئەخلاقسىزلىق جۇملىسىدىن-دۇر. بۇ ئەخلاقسىزلىق ئېھتىمال جىنايەتكىمۇ ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىن ئىبارەت بۇ سەپتە سۇدىيە ۋە

ئىجرا قىلغۇچى بولمايدۇ، بىراق سەنئەتنىڭ قانۇنى ئۇلارنى تەبىئىي هالدا بىر تەرەپ قىلىدۇ. ئۇ ناتىۋان جەڭچىلەر بىر ـ بىرىنى دۇمبالاپ تۇگىتىشىدۇ. بىزدە ئەدەبىيات ـ سەنئەت مىتىلىرى ئۆز ئالدىغا مەپكۇرىسى بار هەقىقىي سەنئەت ئەھلىنى چىرىتىپ تاشلاۋاتىدۇ. مانا بۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قورقۇنچلۇق قىيامىتى.

قۇلاق سېلىپ ئاڭلىساق، ئۇمىدۋار 21 ـ ئەسىردىن شۇنداق بىر ئەمر كېلىدۇ: ئەي، سەنئەتنىڭ پاك مۇخلىسلىرى، كېمىگە چىقىڭلار، سىلەر خەلق ۋىجدانىنىڭ، ئارزۇ ـ تەلەپلىرىنىڭ جانپىدا هىمايىچىلىرى، سىلەر قەلبىنىڭ نازۇك هېسسىياتىغا هېكمەت بىلەن ئەمەل قىلغۇچىلار، توپان سۇيى يامراش ئالدىدا تۇرىدۇ، كېمىگە چىقىڭلار، سىلەر مەنىۋىيەت ۋە سەنئەتنىڭ پۈتۈنلەي يېڭى نەسلى ئۈچۈن كېرەك بولىسىلەر. ئائەھلىلەرنىڭ هالاك بولۇشىدىن ئەنسىرىمەڭلار، ئەخلاقسىزلىقنىڭ نالىسىمۇ بىر خىل مۇزىكا. سەلەر بۇ مۇزىكىنىڭ ساداسى ئىچىدە ئىمانىڭلارنى تېخىمۇ پاكىز يۇيۇڭلار!

يۇقىرىقى ئەمرنى «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى ئەڭ بالدۇر ئاڭلىيالايدۇ دەپ ئىشىنىمەن، 21 ـ ئەسىر قانال ئېغىزىدا تۇرۇۋاتقان «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى ئەدەبىيات قىيامىتىگە شىپا بولغۇچى نوھ كېمىسىگە ئايلىنىشى كېرەك. بۇ كېمە بۇلغانغان ۋە يالتلاشقان ئەدەبىيات دۇنياسىدا ئۆز قىممىتىنى ئىسپاتلاشقا مۇۋەپپەق بولالمىغان ئېتىقادلىق سەرخىللارنى تاللاپ قۇتقۇزۇشى، ئۇلارنى مىللەتنىڭ مۇستەهكەم غۇرۇرى ۋە ۋىجدانىنى بولدۇرىدىغان خېمىرتۇرۇچقا ئايلاندۇرۇشى كېرەك.

ئەدەبىياتىمىز مۇرەككەپ ۋە هالقىلىق ئەسىر هارپىسىدا نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟ ۋىجدانلىق قەلەم ساهىبى بۇنىڭغا جاۋاب بېرىشتىن باش تارتمايدۇ.

1996 ـ يىل ماي

www.uyghurkitap.com

تاريخ تۇيغۇسىنىڭ بەدىئىي سۈرىتى

— يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «قۇم باسقان شەھەر» رومانى توغرىسىدا

1

بىزنىڭ شەھەر ئەسلىدە ئىنسانلاردا بولىدىغان ياخشىلىق ۋە يامانلىق نىسبىتىنىڭ تىمتاسلىقىدا گۈللەنگەن، قان ۋە تەشۋىشتىن خالىي ئوتۇپىيىلىك شەھەر ئىدى. ئۇنىڭ ئاسمىنىمۇ سېخىي، خىسلەتلەرگە باي بىپايان مەنزىرە ئىدى. بۇ شەھەردە قۇياش، يۇلتۇز، ئاي، قۇم زەررىچىلىرى ۋە جان نۇقتىلىرى كۆزگە كۆرۈنۈمەس ئىلاھىي يىپ بىلەن چىگىلگەنكى، كۆڭۈللەرنىڭ ئەركىن دەۋرەشلىرى ئۆزىنىڭ مەڭگۈ خورىمايدىغان تەبىئىي كۈچى بىلەن ئادالەت ۋادىسىنى ئۈپۈققىچە يايغان، ئەگەر ئۇنىڭدا پىغان ياكى كۆز يېشى بار دېيىلسە، بۇ پەقەت ھاياتلىقنىڭ ئۆز ئىنتىلىشلىرىگە يارىشا مۇۋاپىق سەلمىشلىرىدىن چىقاتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ مەنبەسىنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەچكە، بۇ سائادەت تۇزلىرىنى رازىلىق بىلەن مۇئەييەنلەشتۈرەتتى. ئەگەر مەن دوزاخنى ئۆز ئارزۇيۇم بويىچە ياسىسام، ئۇنىڭ ئوتى قانچە دەھشەتلىك بولمەسۇن، مەن ئۇنى جەننەت دەپ ئاتايمەن. لېكىن باشقىلار قۇرۇپ بەرگەن جەننەت چىنارىمنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ.

مەمتىمىن ھوشۇر ئەپەندى «قۇم باسقان شەھەر» نى كۆرسەتـ

تى. مەن ئۇ بەرگەن قۇمدىن بىر تال ئالدىم ـ دە، قۇم بەرگەن روھىي رادىئولوگىيىنى بويلاپ ھۆكۈمرانلار، بەندىلەر، ھەتتا خۇدا-نىڭ كۆڭلىگە كىرىپ چىقتىم. تارىخ ئۆزىنىڭ قوپال، قانلىق ئىككى قولى بىلەن سىزىپ بەرگەن دائىرىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، دەل پاسىلغا كەلگەندە توختاپ قالدىم. ھەر قانداق زىلزىلە باشتا كىچىككىنە بىر خىيالدىن ئىبارەت بولىدۇ. مەن مەمتىمىن ھوشۇر ئەپەندىنىڭ خىيالىنى دەڭسەشكە باشلىدىم.

قۇم ئۇششاق نەرسە، يالغۇز تۇرغاندا قانتىق، توپلاشقاندا يۇمشاق نەرسە، ئۇ ئاستا ـ ئاستا، ئاز ـ ئازدىن كۆچىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ دەھشەتلىك ھالىتىنى سۈرئەتتىكى ئاستىلىقتا سىڭدۈرۈۋەتكەن.

«قۇم باسقان شەھەر» تارىخىنىڭ كۇتۇپخانىسى، ئۇ، تارىخ ئەسلىيەتلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكى شولىسى، ئۇنىڭدىن بىز يازغۇچىنىڭ ئارزۇ تارىخىنى، مىللەتنىڭ كوللېكتىپ تەجرىبىسىنى، بايلىق پەلسەپىسىنىڭ سىمۋوللاشقان گەۋدىلىرىنى، زوراۋانلىققا شېئىرداكى شېرىنلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئېيسا روھىنى، مەنسىزلىككە قارشى ئەپچىل يۇمۇرلارنى كۆرىمىز، بۇلار ھەرگىزمۇ توزان باسقان ئۆتمۈشنىڭ نوقۇل ئۆزىلا بولۇپ قالمىغان، ئاپتور ئۇلارغا ئۆز قەلبىنىڭ جۇلاسىنى سىڭدۈرۈپ، باشقىلارنىڭ دىققىتىگە تاشلىغان. گويا مىللەت تارىخى ئاپتورنىڭ خىيالەتلىك كۆزىدىن دومىلاپ چۈشكەندەك.

2

ئانا تېما مەسىلىسى مىللىي ۋىجدانىنى ئۆز شەخسىيىتىگە ئايلاندۇرالىغان ئاپتورلىرىمىزنىڭ ئېڭىدا خىرە ـ شىرە مەۋجۇت بولسىمۇ، تا ھازىرغىچە نەزەرىيىۋى نۇقتىدىن تۈزۈك تىلغا ئېلىنمىدى. نەزەرىيىۋى تەپەككۇر بىزدىكى ئەڭ پاجىئەلىك ئاجىز ھالقا بولۇپ، بۇنىڭ يىلتىزى ئۇزاق تارىخىي يىللار بىلەن تۇتىشىدۇ. بىز تارىخ-

تىن بېرى كۆپ تەرەپلىمە كۇچ بىلەن تەسىرلەشكەن مۇرەككەپ ھالەتلەردە ياشاپ كەلدۇق. بىزدىكى تارىخىي پاجىئەلەر ۋە ئۇتۇقلار مىللىتىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس جۇغراپىيىسى، مەجەزى ۋە ئېتىقادى بىلەن ئىچكى مۇناسىۋەتكە ئىگە. بۇ ئامىللار تاشقى ئامىللارنىڭ كونكرېت خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن بىرىكىپ، تارىخىي نۇقتىلارنىڭ ھەربىر دەۋرگە خاس مەزمۇنى ۋە ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئەپسۇسكى، بىز ئۇلار ھەققىدە ئايرىم ـ ئايرىم، ئىنچىكە تەھلىل يۈرگۈزۈپ، نەزەرىيىۋى يەكۈن چىقارغان ئەسەرلەرنى تېخى ئۇچراتـمىدۇق. پەلسەپە نامراتلىقى بۇگۈنكى كىشىلىرىمىزدە ئۆتمۈشتىكى ھەر قانداق دەۋرگە قارىغاندا، ئەڭ تىپىك باسقۇچقا كۆتۈرۈلدى.

مېنىڭچە، ئانا تېما ھەر بىر مىللەت ئۈچۈن ئايرىم بولىدۇ، خۇددى مېكسىكا شائىرى ئوكتاۋىئوپاز: ھەر قانداق مىللەت ئۈچۈن «ھازىر» دېگەن ئۇقۇم مەۋجۇت. بىراق «ھازىر» نىڭ مەنىسى ھەر قايسى مىللەت ئۈچۈن ئوخشىمايدۇ، دېگىنىدەك، ئانا تېما ھەربىر مىللەت ئۈچۈن ئۆزىگە خاس مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. چۈنكى ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە لايىق مەسىلىسى بولىدۇ. بۇ مەسىلە مىللەتنىڭ مەلۇم بىر كونكرېت دەۋردىكى مەنپەئىتىنىڭ قانداق ئەكس ئېتىشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. خۇددى بۇگۈنكى شارائىتتا پەلەستىن خەلقى دۇچ كەلگەن مەسىلە بىلەن تاجىكىستان خەلقى دۇچ كەلگەن مەسىلە بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغاندەك. دېمەك، ئانا تېما مىللىي تەقدىرنىڭ ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى كونكرېت مەزمۇنى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ، مىللەت تەقدىرىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ. ئانا تېما مىللىي، دەۋرىي تۇس ئېلىش بىلەن بىرگە، بۇ دائىرىدىن ھالقىپ ئىنسانىي تۇس ئېلىشىمۇ مۇمكىن، چۈنكى دۇنياۋى قانۇنىيەتلەردىن خالىي تۇرىدىغان مىللەت ياكى تارىخ بولغان ئەمەس.

بىزنىڭمۇ ئۆزىمىزگە لايىق مەسىلىمىز بار. ئۇ بولسىمۇ، تەن ۋە روھىيەت خىللىرى بويىچە رونىق تېپىش، ئىنسانىنىڭ دۇنيادىكى

ھەقىقىي مەنىسىنى قولغا كەلتۇرۇش. بۇ مەسىلە بۇگۈنكى مىللىي ئىدىئولوگىيىمىزنىڭ ھەر قانداق تارماقلىرىدا ئەكس ئېتىشى كېرەك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى جىددىي تەقەززالىق كەيپىياتىغمۇ ئىگە بولۇشى كېرەك. ئەگەر ھەر بىر قوۋۇم ئۆزىنىڭ تەرەققىيات ئىمكانىيەتلىرىنى تاپالمىسا، ماددىي مەنپەئەتىنى گەۋدىلەندۈرۈ- ۋاتقان پەن ـ تېخنىكا ئاخىر بېرىپ، ئۇلارنىڭ مەنپەئەتىگە قارشى كۈچكە ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. تېخنىكا جەمئىيەتتە ماددىي ھەشەمەت پەيدا قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ قورالدىن پايدىلىنىش ئىقتى- دارىنى نامايان قىلسىمۇ، بىراق مىللەتلەر، دۆلەتلەر ئارىسىدىكى تۈپ زىددىيەتلەرنى ھەل قىلالمىدى. مانا بۇ، زامانىمىز كىشىلىرىگە ئورتاق بولغان پەن كىرىزىسى. چۈنكى تېخى ئۇ، دۇنيادىكى بەخت- سىز ئادەملەرنىڭ كۆز يېشىنى توختىتىپ بولالمىدى؛ ئۇ، غالىب- لارنىڭ قولىدىكى قامچا بولۇپ كەلدى. پەننىڭ سەلتەنىتى ئورتاق قانائەتنى قولغا كەلتۇرۇش نىشانى ئۈستىگە قۇرۇلغاندا، ئۇ، كىر- زىستىن ساقىيىدۇ. ئەمما بۇ پەقەتلا شائىرلار تەلمۇرۇپ كېلىۋاتقان گۈزەل چۆچەكتۇر، خالاس.

ئۆزىنىڭ دۇنيادىكى ھەقىقىي مەنىسىنى تېپىش تەبىئەتنىڭ ئىرادىسىگە ئەڭ ئۈيغۇن كېلىدىغان ھوقۇق، بۇنداق ھوقۇقنىڭ ھەققانىيەتىنى پۈتكەن پۈتلىرى بار، ئۇنىڭ بىلەن ماڭغاندا، پەقەت ئادالەت دۇشمەنلىرىلا ۋايسايدۇ، تارىخ ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمى- لىرى ئەنە شۇ ئىرادىنىڭ مۇئەييەنلەشكەن قىسمىنى جاكارلايدۇ، ئۇنىڭ مەۋھۇم، يوشۇرۇن قىسمىنى پەقەت سەنئەتلا ئىنسانىي زىل- لىقىنى يوقىتىپ قويمىغان كىشىلەرگە سۆزلەپ بېرەلەيدۇ.

ئانا تېما بىر مىللەت ياكى بىر دەۋر ئۇچۇن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تەقەززالىقتۇر. بۇنى ھېچكىم ئېيتىپ بەرمەيدۇ، ئاقىللار ئۆزى تاپىدۇ. ئوقۇرمەنلەر ئۇلارنىڭ قەلبىنى كۆرگەندىن كېيىن، قەلەم ئىزلىرىدا كۆرۈنگەن نەرسىنىڭ ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدا بارلىقىنى ھېس قىلىشىدۇ.

مېنىڭچە، ئانا تېما مەسىلىسى بۇگۈنكى زامان پروزىمىزدا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «ئىز» ، «ئويغانغان زېمىن» قاتار-لىق ئەسەرلىرىدە مەلۇم مەنىدە ئەكس ئەتكەنىدى. بىراق ئۆتكۈر ئەپەندى ئۆزىنىڭ مەنىۋىيىتىدىكى بۇگۈنگە ۋە ئەتىگە تەئەللۇق زامان ـ ماكان ئىزلىرىنى ئۆتمۈشنىڭ زامان چېكى بىلەن نۇقتىلاپ قويغان ـ دە، دەلىل ياكى پاكىت دەپ قارالغان تارىخىي زامان ھادىسىلىرىنى بايان قىلىش بىلەن بولدى قىلغان، نەتىجىدە، ئەسەرنىڭ بەدىئىي قىممىتىدىن كۆرە ئاخبارات قىممىتى ئۈستۈن چىققان.

مەيلى بۇلاردەك يېرىك تارىخىي رومانلار بولسۇن ياكى ئەدەبىنىڭ مەنىۋىيىتىدىكى تەبىئەتكە ئايلانغان، تارىخىي ماكان ـ زامان-دىن ھالقىغان ئىدىئال گەۋدە بولسۇن، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى تارىخنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان روھىي مەنبەنى تولۇقلايدىغانلىقى شەكسىز. بىراق بىز ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكىنى چىقىش نۇقتىسى قىلغىنىمىزدا، ئۇنىڭ مەزمۇن قىممىتى، ئىجتىمائىي قىممىتى ئۈستىدە سۆز ئېچىش بىلەن بىرگە، ئەدەبىياتنىڭ ئىستېل قىممىتىنىمۇ ئونتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەك. بىز ئۆتكۈر ئەپەندى-نىڭ يۇقىرىقى مەھسۇلاتلىرىنى تارىخىي ئىجتىمائىي قىممەت نۇقتى-سىدىن ھەممىنىڭ ئالدىغا قويۇشقا ھەقلىقمىز. ئۇ، دۆڭلىنىپ ياتقان ئۆتمۈش خاتىرىسىدىكى بىر قىسىم ئۆرنەكلەرنى كىشىلەرگە كۆرسىتىپ، ئوقۇرمەنلىرىمىزدە رېئال تارىخىي روھ ھاسىل قىلى-دى. مېنىڭچە، ئۆتكۈر ئەپەندى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ئونىڭدىن ئارتۇق تەلەپنى ئۆزىگە قويمىدى، دەپ قىياس قىلساق بولىدۇ.

مەتىمىن ھوشۇر ئەپەندى ئەدەبىياتىمىزدا ئەنە شۇ يوسۇندا شەكىللىنىۋاتقان ئانا تېمىنى ئۆزىگە خاس دۇنيا قاراش ۋە بەدىئىي قىممەت نۇقتىسىدىن تاپشۇرۇۋالغانلىقىنى بىزگە ئايان قىلدى. مەن «قۇم باسقان شەھەر» نى ئوقۇغاندىن كېيىن، قانداقتۇر بىر تارىخ تۇيغۇسىغا چۆمدۇم. سۇپۇرگە ئاققان سەپەر دەرياسىدا ئېقىپ كېتىد-

ۋېتىمپ، قايسى دېڭىزغا قۇيۇلىدىغانلىقىمنى خىيال قىلدىم. ئۇ ھەقىقەتەن «سەپىرىنىڭ تىزگىنىنى كۆڭۈل ئىختىيارىغا تاپشۇرغان» جاھانكەزدى ئىدى. بىراق ئۇنى يىراق بىر يەردە نۇر چېچىپ تۇرغان ۋىجدان ئۆزىنىڭ ھۆرلەرگە مەنسۇپ ئاۋازى بىلەن پات ـ پات چاقىرىپ تۇراتتى. مەن ئۆزىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى، پىداكارلىقى ۋە تەۋەككۈلچىلىكىنى چۈشىنىدىغان ئادەم تاپالمىغان بەختسىز دونكىخوت تۇغۇلۇۋېتىپتۇ، دېدىم. ئارقىدىنلا مېنى بىر خىل ۋەھىمە چۈلغۇۋالدى، ئارىمىزدا دونكىخوتنى چۈشىنىدىغانلار يوق ھېسابتا، مەن سۈپۈرگىنى ئاشۇنداق سۈپەتلىسەم كىشىلەر مېنى چۈشىنەرمۇ؟

رومانىنىڭ 2 ـ، 3 ـ قىسىملىرى كۆز قارىشىمنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئاخىر سۈپۈرگىنى ساتىرىك سىمۋول دەپ چۈشەندىم. ئۇ بىر ئەركىن سەييياھ ئىدى. شۇڭلاشقا ئېشەكنىڭ، ئەتراپتىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ، قۇشلارنىڭ، پايانسىز چۆلنىڭ، ئالۋۇزىسىمان مەھەللە ـ كەنتلەرنىڭ تىلىنى چۈشىنىدۇ. ئۇ بىر پەيلاسوپ ئىدى. بىراق ئۇنىڭ كىتابلىرى كۈتۈپخانىسىدا ئەمەس، تەبىئەتتە ئىدى. ئۇ، كۆز ئالدىدىكى دۇنيانىڭ كۆزگە كۆرۈنگەندەك بولۇشىدىن گۇمان قىلاتتى. ئۇ، تەلىماتلىرىنى پۈتۈپ ئاۋارە بولمايتتى ياكى باشقىلارغا ۋەز قىلىپ سۆزلىمەيتتى. ئۇ، ئۆزى ياشىغان دۇنيادىن تېگىشلىك ئەقىلنى قوبۇل قىلاتتىيۇ، دەرھال ئۇنىڭ مۇھاسىرىسىدىن چىقىپ كېتەتتى. ئۆزى ئۇلۇغ تۇرۇپمۇ ئۇنى سەزمەيتتى. ئۇ گويا سوقرات بىلەن شاھ مەشرەپ ئىدى. ئۇ تاكى بىغەملەر شەھىرىنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلغىچە ئەركىن ياشىدى، ئەركىن ھاياتىدىن ئەركىن پىكىرلەرنى ياندۇردى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى خۇددى ئەركىنلىكتىن ئىبارەت مەنىۋى مەئىشەتنىڭ ھەيكىلى ئىدى. ئۇنىڭ ۋەتىنى — بىغەملەر شەھىرىنى ياۋلار دەپسەندە قىلىۋەتكەن دۇنيانىڭ پادىشاھ بولمىغان، ئەسكەر بولمىغان، بەگ ـ دوتەيلەر بولمىغان، سىپىلى بولمىغان غايىۋى دۆلەت بەربات

بولدى. ئۇ، قولدىن كەتكەن ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پىداكار جەڭچىگە ئايلاندى. ئۇمۇ خۇددى سوقرات ئۆز تەلىمات تىنى ئىسپاتلاش يۈزىسىدىن ئۆلۈمگە رازى بولغاندەك، ئەركىنلىك پەلسەپىسى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىدى.

سۇپۇرگە ئۆزىنى ئۇلۇغ تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى دەپ قارايتتى. ئۇ، ياز كۈنلىرىنىڭ بىر كېچىسى ئۆگزىدە يېتىپ ئارام ئېلىۋاتقاچ كۆكتىكى يۇلتۇزلار ۋە ئەركە شامالىلاردىن ئىلھام ئېلىپ شۇنداق دەپ پىچىرلىغانىدى. ئۇ، بۇ جەھەتتە ھېمىڭۇاينىڭ «دېڭىز ۋە بوۋاي» دېگەن ئەسىرىدىكى بوۋاينى ئەسلەتتى. بىراق بۇ ئەسەردىكى بوۋاي ئۆزىنىڭ تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەيتتى. بەلكىم غەربلىكلەر دەل مۇشۇنداق بولغاچقا، تەبىئەتكە خىلاپ يۈرۈشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، تېخنىكا ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەندۇ. سۇپۇرگە يۇقىرىقىدەك ئويلىغاچقا، تەبىئەت بىلەن بولغان گارمونىيىنى ساقلايمەن دەپ جىم تۇرغاندۇ. پەلسەپە ئىنقىلابى ئەنە شۇ ئىككى پىكىر ئوتتۇرىسىدا داۋام قىلماقتا.

بىز سۇپۇرگىنى ساتىرىك سىمۋول دېدۇق. بۇ مۇنداق ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىرى، سۇپۇرگىنىڭ ھاياتقا تۇتقان مۇئامىلىسى، ھايات ئادالەتسىز، بىراق ئۇ بۇنداق ھاياتقا چاقچاق قىلاتتى؛ يەنە بىرى، ئۇنىڭ غايىۋى دۆلىتى بەربات بولغاندا ئۇ ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن جىددىي ھالەتكە ئۆتتى، مانا بۇ ھال قارا يۇمۇر ئىدى. يۇمۇر چېكىدىن ئاشقاندا، كىشىنى كۈلدۈرمەي ئەكسىچە ئويغا سالىدىغان ھېكمەتلىك پاسقا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

سۇپۇرگىدە شەرق دانىشمەنلىرىنىڭ سىماسى ئىپادىلەنگەن. شەرق دانىشمەنلىرى خەلق ئارىسىدىكى يۇلتۇزلارغا ئوخشايدۇ، ئور-دىلار پەقەت مىزاندىن ئاداشقىنىنى چۈشەنگەندىلا ئۇلارغا قاراپ پال ئاچىدۇ. شەرق تارىخى دانىشمەنلەرنىڭ گېپىنى كېچىكىپ چۈشە-نىشكە ئادەتلەنگەن. قارىڭ، يانتاق ئاقساقال سۇپۇرگىنىڭ مەسلە-

ھەتىنى كېچىكىپ چۈشەندىغۇ!

سۈپۈرگە ھېلىمۇ ئاشۇنداق ھالەتتە ئارىمىزدا مەۋجۇت. تارىخ بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ يېغىندىسى ئەمەس، بەلكى ھازىرنىڭ ئۆزىدە مەۋجۇت بولغان رېئال روھ؛ بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مەمتەمىن ھوشۇر ئەپەندى بۇ روھنى دەلىل ياكى ئىسپات دەپ قارىمىغان، بەلكى جاھان ئۆزگىرىشلىرىگە كېپىل بولغۇچى ھەرىكەت دەپ قارىغان.

بىز «قۇم باسقان شەھەر» رومانىدىكى تارىخ تۇيغۇسىنى قانداق چۈشەنسەك بولار؟

ئىتالىيە پەيلاسوپى كىروچى تارىخ بىلەن يېلنامىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويماسلىقنى تەۋسىيە قىلىدۇ. ئۇ: «ئالدىمىزدىكى ئىشلار تارىختۇر، كەينىمىزدىكى ئىشلار يېلنامىدۇر» دەپ قارايدۇ. دېمەك، ئۇنىڭچە ئاۋۋال تارىخ، ئاندىن يېلنامە مەۋجۇت بولىدۇ. بۇ يەردە ئۇ ئېيتىۋاتقان تارىخ دەل كەلگۈسىنى ئىجاد قىلىۋاتقان ئىدىيە ھەرىكىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئالايلى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىر رېئال تارىخىي شەخس. ئەمما بۇگۈننىڭ ئۆزىدە كېرەك بولىدىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر روھى بولمىسا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر روھىدىكىلەرنىڭ تارىخى ئۆلگەن بولىدۇ. بۇلارنى «قۇم باسقان شەھەر» گە تەتبىقلىغاندا، سۈپۈرگە، يانتاق ئاقساقال، ئۇچ ئاكا ـ ئۇكا، قۇياش شەھىرى، بىغەملەر شەھىرى، چۆل يىگىت قاتارلىقلار تىرىك نامايەندىلەر سۈپىتىدە كۆزىمىزگە تاشلىنىدىغان كونكرېت شەخسلەر ياكى جايلارغا ئايلاندۇرۇلغان بولسىمۇ، ئۇ بەربىر ئاپتورنىڭ تارىخ چۈشەنچىسىنىڭ سىمۋوللاشتۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت. بىراق مەمتەمىن ھوشۇر ئەپەندى كۆتۈرۈپ چىققان تارىخ پاكىتلار تىزىملىكى بىلەن قاتمالالاشتۇرۇلغان مۇردا تارىخ بولماستىن، ئاپتورنىڭ تەسەۋۋۇرىدا جانلاندۇرۇلغان، قىسمەت، ئىبرەت، ھېكمەت، ئىستەكلەر كۆكرەك قازىنىدا تاۋلاش جەريانىدا ئىجاد قىلىنغان، زامان چەكلىرى شېئىرىي كەڭلىك ئۈستىگە قۇرۇلغان چۆچەكلەر ئارقىسىدا

لىق يوقىتىلغان. ئاپتورنىڭ زارىقىشلىرى مۇپەسسەل تارىخ چايقىـ
لىشلىرى سۈپىتىگە كىرگۈزۈلگەن تارىخ ئىدى. شۇڭلاشقا ئەسەرـ
دىن ئۆتمۇش دەۋرىمىزنىڭ تارىخىي سۈرەتلىرىنى ئىزدىسەك، بۇ
ئورۇنسىزلىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئادالەتسىزلىك بولىدۇ.
بىز ئۇنىڭدىن يازغۇچىنىڭ بۇگۈنكى مىللىي تارىخشۇناسلىق كىرىزـ
سىدىن شۇركۈنۈپ تۇرۇپ قوبۇل قىلغان ئىدىيە چىنلىقىنى ئىزدىـ
سەك مۇۋاپىق بولىدۇ، دەپ قارايمەن. ئاپتور تارىخنى نېمە ئۈچۈن
چۆچەكلەشتۈرىدۇ، بۇ قانداق زۆرۈرىيەتتىن كېلىپ چىققان؟ چۈنـ
كى مەمتىمىن ھوشۇر ئەپەندى يىلنامە تارىخچىسى ئەمەس، ئۇ بىر
يازغۇچى، شۇنداق ئىكەن، ئۇنى تارىخنى يازدى دېگەندە، ئۇنىڭ
يازغانلىرى ئومۇمىي ساۋات خاراكتېرىدىكى تارىخ ئەمەس، بەلكى
بۇگۈنگە دائىتىملانغان تارىخ ئەپسانىسى، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆتمۈشمۇ
بۇگۈنگە مەنسۇپتۇر. ئۇ ھامان چەكسىز ھازىرقى زامان ھالىتىدە
ياشايدۇ ۋە پىكىر قىلىدۇ. ئۇنىڭ يازغانلىرى مەڭگۈلۈك ۋەقە
بولۇپ، جەمئىيەت ھاياتىدا كېيىن كۆرۈلىدىغان ھادىسىلەرمۇ ئاشۇ
ئەپسانىۋى ۋەقەنىڭ ئىستىلىستىك ۋارىيانتى بولۇپ
كۆرۈنىدۇ.

رومانىنىڭ 2 ـ قىسمى بىر خىل يىمىرىلىش ۋە پاتلىشىش
قىسسىسىدۇر، 3 ـ قىسمى بولسا، يىلتىزغا قايتىش مارشىنىڭ
مۇقەددىمىسىدۇر. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا سۈپۈرگىنىڭ روھىي سىماـ
سى قايتىپ كېلىپ بىزنى خاتىرجەم قىلىدۇ. بۇلغانمىغان ـ پاك
ئەجداد بىلەن ئەۋلادلار تارىخنى يېڭىدىن باشلاشقا كىرىشىدۇ. ئاپـ
تور شەخسىيەتچىلىك، ئاچ كۆزلۈك تۈپەيلى ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ
ئارزۇسىنى تەرك ئەتكەن ۋە قېرىنداشلىق رىشتىدىن ۋاز كەچكەن
ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ گادايلىق تەقدىرىنى بىزگە تاپشۇرۇش ئارقىـ
لىق، يېڭى تارىخ ئۈچۈن جىددىي كېرەك بولىدىغان ئىمانىنى غۇۋا
ئېيتىپ بېرىدۇ.

سمۇول ئەدەبىياتنىڭ مەجازى ۋاستىلىرىنى بېيىتتى. شۇ-نىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ، كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە فورمۇلاغا ئايلى-نىپ قالدى. سەنئەتتە ھەمىشە سمۇول كېرەك بولىۋەرمەيدۇ، ئۇنىڭدا مەلۇم بىر شەيئى باشقا نەرسىلەرگە ۋەكىللىك قىلماستىن، ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ. نەرسىلەر-نى ئۆز - ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلدۇرۇشمۇ كاتتا سەنئەت. ئەپسۇس-كى، ئۇيغۇر ئەدىبلىرى ۋە ئوقۇرمەنلىرى ئەسەرگە سمۇوللۇق تۇس بېرىشكە بەكلا ئامراق. بىزدە شېئىرىيەتنىمىزنى كاردىن چىقى-رىۋاتقان نۇقتىلىق ئامىللارنىڭ بىرى سمۇول كىرىزىسى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.

مەن مەتنىمىن ھوشۇر ئەپەندىنىڭ بۇ رومانىنى سمۇول خا-راكتېرلىك تەپەككۇر ئەندىزىسىدە يېزىلغان دەپ قارىدىم. چۈنكى ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئىندىۋىدۇئال ئاڭنىڭ قانات يېيىشى بولماستىن، كوللېكتىپ ئاڭنىڭ ئوبيېكتىلاشتۇرۇ-لۇشىدىن ئىبارەت بولغان. بىز ئۇلاردىن شەخسىي ئالاھىدىلىكنىڭ ئالامەتلىرىنى ناھايىتى ئاز ئۇچرىتىمىز. بۇ، رومانتىك مەسىللىك خۇسۇسىيەتكە قاراپ يۈزلىنىشىدىكى بىر سەۋەب. يەنە بىر سەۋەب شۇكى، پېرسوناژلار يەككە قاتلاملىق خاراكتېرگە ئىگە قىلىنىپ، ئۇلاردىكى زىددىيەت ئۆزىنىڭ خاراكتېرىدىكى بىر قانچە قارىمۇقار-شى ئامىللار ئوتتۇرىسىدا كۆرسىتىلمەستىن، ئەكسىچە قارىمۇ - قارشى پېرسوناژلار ئارا كۆرسىتىلىدۇ. ئادەتتە مەسىلەردە ئاشكا-رىلانغان خاراكتېر يەككە قاتلاملىق بولىدۇ. مەسىلەن، مەلۇم بىر مەسىلدە يولۇاس تەسۋىرلەنگەن دېسەك، ئۇ بىرلا خاراكتېر ياكى پەزىلەتكە ۋەكىللىك قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن بىر قانچە زىددىيەتلىك خاراكتېر ئامىللىرىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. روماندا ئۆمەر بىلەن بارات باشتىن - ئاخىر ۋاپاسىزلىق، ئاچ كۆزلۈكنىڭ

مسالى بولۇپ كۆزگە چېلىقىدۇ. سەپەر ساددىلىق، ساپلىق ۋە ھالاللىقنىڭ مىسالى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. روشەنكى، رومانىدىكى كۆپ-لىگەن پېرسوناژلار ئاپتورنىڭ ئەخلاقىي سىما جەھەتتىكى تەقسىما-تىنى بۆلۈشۈۋېلىپ سەھنىگە چىقىدۇ. بۇلار تامامەن مەسىلچە ئالا-ھىدىلىك؛ ئەلۋەتتە، مەسىل سىمۋوللاش يولى بىلەن ھاياتىي كۇچ تاپىدۇ.

كىشىلەر ئارىسىدىكى توتېم ۋە چوقۇنۇش شەكىللىرىدىن قارا-غاندا، سىمۋول تۇرمۇشتىكى ئومۇمىي مەسىلە. بۇرۇن ئۆتكەن داھىيلار، قەھرىمانلار، ئۇلار قولغا كەلتۈرگەن شانلىق مۇۋەپپەقە-يەتلەر كېيىنكىلەر تەرىپىدىن تارىخىي سىمۋولغا ئايلاندۇرۇلىدۇ. بەلكىم ناپولېئون: «تارىخ كىشىلەر ئۆزلۇكىدىن كەلتۈرۈپ چىقار-غان تەسىلدۇر، خالاس» دېگەن ئىبارىتىنى مۇشۇ مەنىدە ئېيتقان بولسا كېرەك.

شەيئىلەرنى تەسىللەش شېئىردىن بېشارەتتۇر. بىز ئۇنىڭدىن ھەم شەيئىگە ئائىت، ھەم شائىرنىڭ روھىغا ئائىت ئىككى چىنلىققا ئېرىشىمىز. شۇڭا ھاياتىي كۇچ نۇقتىسىدىن قارىغاندا، شېئىر پاكىتتىن بەكرەك چىن بولىدۇ. مەتىمىن ھوشۇر ئەپەندى تارىخىي دەللىدىن بەكرەك چىن بولغان شېئىرىي دۇنيانى يايغانكى، ھەقىقىي تارىخنىڭ قۇياشى ئۇنىڭ ئۇپۇقىدىن كۆتۈرۈلىدۇ.

مەن «قۇم باسقان شەھەر» نى يۇقىرىقى بىر قاتار ئالاھىدىلىك-لىرى بىلەن مەسىلچە پروزا دەپ ئاتاشنى لايىق تاپتىم. مۇشۇ ئەسىرده فرانسىيىده يېڭى مەسىلچىلىك پروزا ئېقىمى بارلىققا كې-لىپ يوكىنار، مېشىل تورنېر قاتارلىق يازغۇچىلار بۇرۇنقى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ۋە قىسسە ئىپوسلاردىن پايدىلىنىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۇلگىسىنى كۆرسەتكەنىدى. «ھازىرقى دۇنيادا مەۋجۇت بولۇۋاتقان چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەر ئۆتمۇشتىمۇ مەۋجۇت ئىدى» دەيدۇ يوكىنار ـــ «ھازىرقى زامانىۋى تۇرمۇشىمىزدىكى نۇرغۇن كىرىزىسلەرنىڭ نېگىزى يەنىلا ئالدىنقى بىر قانچە ئەسىردىن

كېلىپ چىققان» .

مەن بۇ قېتىم ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ خاس مىللىي تىپىنىڭ بىخىنى كۆرگەندەك بولدۇم. ئەلۋەتتە، بۇنداق تىپنىڭ بىراقلا ۋايىغا يېتىشىنى تەلەپ قىلغىلى بولمايدۇ.

ئەسەردىكى خاراكتېرلەر، تەبىئىي ۋەقەلىك مۇھىتلار، سۈ-ژېت راۋاجلىنىڭ ئۇلىنىشى، پېرسوناژلارنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتى ئۇيغۇرلارغا خاس مەدەنىي مۇھىت ۋە پىكىر شەكىللىنىڭ كارتىنىسى-نى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ئۇسلۇب جەھەتتىن مۇستەقىل ئۇيغۇر رومانى بولۇش شەرتىنى ھازىرلىغان.

يازغۇچىمىزنىڭ ئىزدىنىش ئۇستىدە كېتىۋاتقانلىقى بىزگە مە-لۇم. ئۇ بىر قاتار پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرىنى ئەسەردە يارىتىلغان مەنىۋى مۇھىت دولقۇنلىرىغا چېچىۋەتكەچكە، كىشىگە تەبىئىي ئۆز-لىشىدۇ. ئەسەرگە سوغۇققانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغاندا، بەدىئىي قاياناقلىقتىن كۆرە تارىخىي تەسىراتتىن كەلگەن مۇئەييەن ئۇقۇم-نىڭ ئاپتور ئېڭىغا بەكرەك قوماندانلىق قىلغانلىقىنى مۆلچەرلەشكە بولىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ئەپسانىۋى تەپەككۇرى ئىسلامىيەت دەۋرىدىكى بوشلۇق بىلەن قانائەتلەنگەن، تارىخ ئېڭىمۇ يالاڭ تەركىبلىك پە-كىرگە ئايلىنىپ قالغان. مەدەنىيەت، دىن، جەمئىيەت ھادىسىلە-رىدىن ئىبارەت كۆپ تەركىبلىك ئويلىنىش ئەمەلگە ئاشمىغان. مېنىڭچە، كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەتتىن دېرەك بېرىدىغان فولكلور زاپىسىمىز سەنئەتكارنىڭ ئويلىنىشى ئۈچۈن ھەر قانداق ئىمكانىيەت-نى بېرىدۇ. بىز ياشاۋاتقان بۇ تۈپراقتا يەرلىك مىللىي مەدەنىيەت-مىزدىن باشقا ھىندى ـ ياۋروپا مەدەنىيىتى، ئەرەب ـ پارس مەدەنە-يىتىنىڭ ئەنئەنىسى بار، ئېتىقاد ۋە تەپەككۇر شەكلىمىزمۇ بىر قانچە خىل دىنىنىڭ مۇپەسسەل تەسىرىگە ئىگە. ھەربىر دىن بىر خىل تەپەككۇر نۇسخىسى سۈپىتىدە تەپەككۇرىمىزنى تۈز يۆنىلىش-لىك، يانتۇ يۆنىلىشلىك، شاخسىمان يۆنىلىشلىك زامان بىلەن تەمىنلەيدۇ.

سەنئەتكارلار جەۋھىرىنى ئىزدەپ چەكسىز يېشىنىدىغان كىشىلەردۇر. نەتىجە ئۇلار ئۈچۈن قاسراقلا ئوخشايدۇ، كامالەت ئىزدەۋاتقان يازغۇچىنىڭ ئاشۇ قاسراقنىڭ جۇلاسىغا ئۇزاق تىكىلىپ قاراشقا ۋاقتى يەتمەيدۇ.

1996 ـ يىل ئۆكتەبىر

قېلىپ بىلەن ئەمەس، قەلب بىلەن

ژانىرلار ئوتتۇرىسىدىكى نىسپىي پەرقنى مۇتلەقلەشتۈرۈپ چۈشىنىش زور بىر تۈركۈم كىشىلىرىمىزدە يەنىلا مەۋجۇت. بۇ ئەمەلىيەتتە بەدئىي ئىجادىيەتنىڭ سىرتىدىكى نەزەرىيە مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ قارىشى بولۇپ، بىزدە ئۇنىڭ تېخىچە ھۆكۈمران بولۇپ تۇرۇشى نەزەرىيە ساھەلىرىمىزدىكى قاتمالللىقتىن كەلگەن. تارىخىتىكى ۋە دەۋرىمىزدىكى ئەدەبىلەرنىڭ ئىجادىيىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزى ھەققىدە ئېيتقانلىرى شۇنى تەكرار ئىسپاتلىدىكى، شېئىرىيەت بىلەن پروزا بىر ـ بىرىگە يېقىن كەلمەيدىغان يات ژانىرلار ئەمەس، تارىخىي نۇقتىدىن قارىغاندا، پروزا شېئىرنىڭ راۋاجى، ئېستېتىكا نۇقتىسىدىن قارىغاندا، پروزا سۈژىت ئارىسىغا سىڭدۈرۈلگەن شېئىر، شېئىر بولسا يۈكسەك پرىسلانغان پروزا. ئۆمەر مۇھەممەدى، زۇنۇن قادىرلارنىڭ ھېكايىلىرىدىن شېئىر پۇراپ تۇرىدۇ، ئۇلار خاراكتېرلار ۋە ساددا، ئاممىباب تىللىرىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرىدىغان شائىرانە سەزگۈرلۈكى ئارقىلىق پروزىنىڭ نوقۇل مەنىدىكى بايانچىلىق ئەمەسلىكىدىن بېشارەت بېرىشكەن.

مەمتىمىن ھوشۇر ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدا مەۋجۇت بولغان، ئەمما دېگەندەك روناق تاپالمىغان ئەنە شۇنداق ئەنئەنىنى تاپشۇرۇۋالغان ۋە ئۇنى ئۆزىگە خاس رەۋىشتە يۈكسەلدۈرگەن تالانتلىق يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇنىڭ «قۇم باسقان شەھەر» رومانىنى ئۇيغۇر ئېپوسچىلىقىنىڭ زامانغا خاس ۋارىيانتى دېيىشكە بولىدۇ، ئۇ شۇنچە ئىخچام قۇرۇلمىنىڭ ئىچىدە ئۆزىنىڭ شائىرانە دۇنياسىنى

www.uyghurkitap.com

پات ـ پات چاقنىتىپ ئۆتىدۇ، شېئىرلاردىكىگە ئوخشىمايدىغان سالقىن لىرىك تۇس پېرسوناژلارنىڭ ئەڭ ئۇششاق قىلىقلىرىغا قەدەر ئۆزلەشكەن. مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ كۆپلىگەن ھېكايىلىرىنى يۇمۇرلۇق لىرىكا دەپ سۈپەتلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئادەتتە، لىرىكا مۇڭ بىلەن ھەمنەپەس بولىدۇ، لىرىكا بىلەن يۇمۇرنى قاملاشتۇرۇپ بىرىكتۈرۈش بىزنىڭ خەلق قوشاقلىرىمىزدىكى ئالاھىدىلىك. مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ ھېكايىلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پىسخىك قاتلىمىدىكى يۇمۇرىستىك ئېلىمېنتلارنى ئۆزىگە يۇغۇرۇش بىلەن بىرگە، بۇ يۇمۇرچە ئالاھىدىلىكنى پوئېتىك رەڭ، پەلسەپىۋىلىك ۋە تېرەن ئىجتىمائىي مەنىدارلىققا ئىگە قىلغان. بىز ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ بىراقلا ئوقۇپ چىقىدىغان بولساق، ئۇنىڭ يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكىنىڭ بارغانسېرى روشەنلىشىۋاتقانلىقىنى، ۋەزمىن تۇس ئېلىۋاتقانلىقىنى، ھايات ئۇپۇقلىرىنىڭ ھەممە بۇرجەكلىرىگە قانات يېيىۋاتقانلىقىنى بايقايمىز.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى پروزا ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ مەنىۋى ئىشتىھاسىنى قاندۇرۇشتىكى سالماق تەرەپ بولۇپ قالدى، ئارقا ـ ئارقىدىن مەيدانغا كەلگەن يېڭى ئەسەرلەر ئۇلارنىڭ ئېھتىياجىنى قامداش بىلەن بىرگە، بۇرۇنقىدىن يۇكسەك بولغان ئېھتىياجلارنى ئويغاتتى. يېڭىدىن پەيدا بولۇپ، قوشۇن ھالىتىگە كېلىۋاتقان ئۇيغۇر پروزىچىلىقى گەرچە جۇڭگو ۋە غەرب ئەللىرىنىڭ تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ۋە كىنو فىلىملىرىنىڭ رىقابىتىگە دۇچ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى تۇرمۇشنى ۋە يۇز بېرىۋاتقان يېڭىلىقلارنى ئۆزىنىڭ كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ دىتى بىلەن باھالاش مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ جەۋھەرلىك ۋە نازۇك تەرىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى تۇرمۇش ئوبيېكتىپ ۋەقەلەرنىڭ يىغىندىسىلا ئەمەس، بەلكى ئويلاش، ھۆكۈم قىلىشمۇ بار. تۇرمۇش ئەنە شۇ ئويلاش، ھۆكۈم قىلىش ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلىگەن كىشىلەرگە ھەقىقىي مەنسۇپ بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۆز ئەدىبلىرىنىڭ دۇنيا

قارىشىدىن تاسقىلىپ ئۆتۈپ، ئۆز ئانا تىلى بىلەن رويا‌پقا چىققان مىللىي تۇرمۇش خەلقىمىز ئۈچۈن سۆيۈملۈكتۇر. بۇ پروزا قوشۇ‌نىمىزنىڭ زورىيىشىغا تۈرتكە بولىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى. مەمتىمىن ھوشۇر تېلېۋىزور رىقابىتىگە دۇچ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدا كىتابخانى ئەڭ كۆپ يازغۇچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالدىراش رىتىمىگە غەرق بولۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قىسقا، ئەمما ئۆتكۈر ھېكايىلىرى بىلەن ئۆزىگە جەلپ قىلدى، ئۇنىڭ «قىرلىق ئىستاكان» ، «داپ» قاتارلىق بىر قىسىم ھېكايە‌لىرى فىلىمگە ئايلاندۇرۇلۇپ ئېكرانغا چىقتى. شۇنداق قىلىپ، «مەمتىمىن ھوشۇر» دېگەن ئىسىم ھېكايە زوقمەنلىرى ئارىسىدا ۋە ئۇيغۇر ئېكرانچىلىقىدا بىر قىزىق نۇقتا بولۇپ قالدى.

نۆۋەتتە، ئۇيغۇر پروزىچىلىقى ئومىدلىك بىر ساھە سۈپىتىدە يىرىك ھەجمىگە قاراپ يۈزلىنىۋاتىدۇ، لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ھەجىم يۇرۇشى ئەمەس، بەلكى مەلۇم مەنىدە ئېستېتىك ئىزدىنىشتۇر. ئەدەبىيات تەرەققىياتىنىڭ پەللىسىنى رومانىنى ئۆلچەم قىلىپ بېكىتىدىغان مەنتىقە مەۋجۇت ئەمەس، ئۇ سەنئەت بولغانىكەن، ئۇنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى تۇتقا بولىدۇ. شۇڭا رومانچىلىق تەرەققىي قىلىش بىلەن بىرگە ھېكايىچىلىقىمۇ تاكامۇللىشىش كېرەك. ھېكايىدىكى تاكامۇللۇق يىرىك ژانىرلاردىكى ساغلاملىقنى كاپالەتلەندۇرىدۇ. ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئېغىر كۈنلەردە» دېگەن ھېكايىسىدىن يېتىدىغان بەدىئىي ساۋاقلار بىزنىڭ كۆپلىگەن رومانلىرىمىزدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ. مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ئىچكى پۇختىلىق پىشقان بەدىئىي ئۆرنەك سۈپىتىدە خۇددى پروزا مەكتىپىگە ئوخشايدۇ. لېكىن بۇ مەكتەپ ئۆزىنى ئاللىقاندا‌ق رىشاتكا ياكى قاشالار ئارقىلىق تۇرمۇشتىن ئايرىۋالغان ئەمەس، بىز ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تۇرمۇش ئوتتۇرىسىدىكى پاسىلنى يىراق بىر يەردىن كۆرگەندەك بولىمىز ـ دە، پاسىلغا بارماقچى بولىمىز، پاسىل بىز يېقىنلاشقانسېرى ئالدىمىزغا چەكسىز بىر دالانى تاشلاپ

يىراققا قاچىدۇ، شۇنداق قىلىپ بىز ئۆزىمىزمۇ سەزمىگەن ھالدا تەبىئىي، ساپ مىللىي تۇرمۇشنى — مەۋجۇداتلارنىڭ بىپايان كۆلىمىدە ھاۋادەك كۆرۈنمەس رەۋىشتە يېيىلىپ كەتكەن مەتىمىن ھوشۇر روھىنى كۆرىمىز. مانا بۇ مەتىمىن ھوشۇر شەخسىيەتنىڭ تاسقىلىشىدىن كەلگەن بەدىئىي فورما بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن ھەربىر كىتابخان ئۆزىگە كېرەكلىك بولغان ئېلىھىنتنى تاپالايدۇ.

مەتىمىن ھوشۇرنىڭ ھېكايە ئارقىلىق يارىتقان پەللىسى پروزىچىلىقىمىزنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىكى يۇقىرى سەۋىيىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇ ھەر قېتىم يازغۇچىغا خاس ئەدىبلىك شۆھرىتىنىڭ جەۋلان قىلىشى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى تۇرمۇشنىڭ ھالال سۈتىنى ئەمگەن ۋىجدانىنىڭ ھەربىكەتكە كەلتۈرۈشى بىلەن قولىغا قەلەم ئالغاندەك تەسىرات بېرىدۇ. ئۇ ئۆزى تەسۋىرلەۋاتقان ھەر بىر دېتال ۋە دېئالوگدا ئېرىپ كېتەلەيتتى. مانا بۇ يازغۇچىدىكى ۋە ئۇنىڭ ئەسىرىدىكى تەبىئىيلىكنىڭ سەۋەبى. تارىختا نوقۇل ماھارەتكە تايىنىپ يازغۇچى بولغانلار يوق. ئەگەر ئۇنداق بولغان بولسا، ھەرقايسى ھۆكۈمەت ۋە مۇئەسسەسىلەر يازغۇچىلار مەكتىپى قۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئۇستقۇرۇلمىسىغا خىزمەت قىلدۇرغان بولاتتى. نۇرغۇن يازغۇچىلار كېيىن ئۆزىنىڭ يازغۇچى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغان. گارسىيە ماركوس باشتا ئادۋوكات بولماقچى بولغان. لۇشۇن دوختۇر بولماقچى بولغان. بىراق ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك ئىززىتى بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى سەزگەندىن كېيىن، بۇ توقۇنۇشنى ئەسەر يېزىش ئارقىلىق يەكۈنلەتمەكچى بولۇشقان. مەتىمىن ھوشۇرمۇ ئەنە شۇنداق. ئۇنىڭ «گۈلدەستە» ناملىق بالىلار ھېكايىسى 1978 ـ يىلى «ئىلى گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئىجادىيەت سېپىگە كىرىشكە باشلىغان. تاسادىپىي نەتىجىگە ئېرىشكەن ياكى رىغبەتلەندۇرۇلگەن ئۇرۇنۇشلار ۋە تەۋەككۈلچىلىكلەر كۆپ ھاللاردا كېيىنكى زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ قالىدۇ. مەتىمىن ھوشۇر-

نىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرىگە قارىتا جامائەتچىلىك دىققەت قىلىشى ئۇنى بىر مۇھەررىرگە ۋە بارا ـ بارا كۆزگە كۆرۈنگەن يازغۇچىغا ئايلاندۇردى. ئۇ بۈگۈنگە قەدەر «نەي ئاۋازى» (1982)، «كونا ـ يېڭى ئىشلار» (1987)، «ئۆلۈككە خەت» (1993)، «بۇ چۈش ئەمەس» (1991) قاتارلىق ھېكايە توپلاملىرىنى، «نۇزۇگۇم»، «خاسىيەتلىك قار»، «ساۋاقداشلار»، «سالام، ھېسام ئاكا» قاتارلىق پوۋېستلارنى ئېلان قىلدى. 1996 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان «قۇم باسقان شەھەر» رومانى كىتابخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ يىل شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇنىڭ تاللانما ئەسەرلىرىنى ـــ «مەمتىمىن ھوشۇر ھېكايىلىرىدىن تاللانما» (1ـ، 2ـ كىتاب)، «مەمتىمىن ھوشۇر پوۋېستلىرىدىن تاللانما»نى نەشر قىلدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى قازاق، خەنزۇ، موڭغۇل، قىرغىز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىندى، ئامېرىكا، ئۆزبېكستان، قازاقستان قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ تىللىرىدىمۇ ئېلان قىلىندى. بىر قىسىم خەنزۇ ئوبزورچىلار ئۇنىڭ ھېكايىلىرىگە يۇقىرى باھا بەردى. ئۇ كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ «ساۋاقداشلار» ناملىق پوۋېستى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «يېڭى دەۋردىكى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر» مۇكاپاتىغا، «ئۆلۈككە خەت» ئەسىرى 1996 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 40 يىللىق مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى باھاشتا «مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتى» غا، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئىلى ۋارىيانتى» ناملىق ئىلمىي ئەسىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر مۇكاپاتىغا، «بۇ چۈش ئەمەس» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى 1993 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇنىڭ ھېكايىچىلىقتا قالدۇرغان مۇساپىلىرى پەقەت مەمتىمىن ھوشۇرغا خاس بولغان بىرخىل كۆزىتىش ۋە بايقاش كۈچىنىڭ بارغانسېرى تاۋلىنىپ، تېپىكلىشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، بۇ ئاپتور ئۆز ئىمزاسىنى قويمىسىمۇ تونۇۋالغىلى بولىدىغان بىر ئۇسلۇبنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئىدى. بۇ قانداق ئۇسلۇب؟ بۇنىڭغا مۇنداقلا جاۋاب بېرىش قىيىن.

كۆز ئالدىمىزدىكى بىر تامچە سۇ ئاددىي كۆز بىلەن قارىغاندا، ئاشۇ بىر تامچە سۇدىن باشقا نەرسە ئەمەس، ئەمما مىكروسكوپ بىلەن قارىغاندا، ئۇنىڭدا كاتتا مۆجىزىلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ يېتىمىز. مەمتىمىن ھوشۇر بىز سەل قارىغان ئىشلار، ئادەملەر، مەنزىرە ۋە قىياپەتلەردىن ئۆزىگە كېرەكلىك خۇرۇچلارنى بايقىۋالالايدۇ. گويا ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە سىرلىق كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ تەسىۋىرلىرىدە سىرلىق تۇس ئالمىغان شەيئى ۋە ھادىسىلەر كەم. ئۇنىڭ پېرسونا‌ژلىرىنىڭ قىلىقى ـ ھەرىكەتلىرى، ئويلاش ئۇسۇلى، گەپ ـ سۆزلىرى، ھەتتا ئاپتورنىڭ جۈملە ئۇسلۇبىدا روشەن نورمالسىزلىقلار مەۋجۇت. بۇ نورمالسىزلىقلار بىز كۆنۈپ كەتكەن تۇرمۇش مەنتىقىسىگە سېلىشتۇرغاندا تېخىمۇ ئېنىق مۇئەييەنلىشىدۇ. ئۇنىڭ ھېكايىسىدىكى دۇنيا روھى بىنورمالليققا گىرىپتار بولۇپ، پۈتكۈل ئەسەر بىر قارىسا بىمەنە تۇيۇلىدۇ، لېكىن ئىچىكىرىلەپ قارىغاندا، تەقدىرنىڭ ئوچۇمىدا تېپىرلاپ يۈرگەن ئەرزىمەس كىشىلەرنىڭ روھىي چىنلىقى نامايان بولىدۇ ـ دە، بايقى بىمەنىلىك دەل بىمەنە تۇرمۇش قائىدىلىرىنىڭ ئىنكاسى بولۇپ چىقىدۇ، بۇ چاغدا، ھېكايىدىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممە نەرسىنىڭ ياتلاشتۇرۇلغان ئىنسان روھىنىڭ بېشارەتلىرى ئىكەنلىكى سېزىلىشكە باشلايدۇ. كىتابخان ئالمجوقا سۆزلەپ، بولۇشىغا ياشاپ يۈرگەن ئاشۇ ئاددىي كىشىلەرنىڭ رېئاللىقتىكى تېتىقسىزلىق ۋە مەنىسىزلىككە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىنىڭ نەقەدەر ئۇستۇنلۇكىنى بىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ بىمەنە پېرـ

سوناژلىرى ئىنسانىي نۇقتىدا ئالىيجاناب ۋە سۆيۈملۈك بولۇپ چىقىدۇ. خەلقىمىز ئەپسانىۋى روھقا باي، ئۇلار ئۇچۇر تورلىرى بىلەن قاپلانغان بۇگۈنكى دۇنيادىن يىراق ھالدا كۆز ئالدىدىكى تەبىئەتنى، ئادەمنى، شۇنداقلا تارىختىكى ھەرخىل شەخسلەرنى خىيالىيلاشتۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ پاكىت تۇسىنى سۇسلاشتۇرۇپ، روھىيەتنىڭ چوڭقۇر، ساپ ئېقىنلىرىدا چايقاپ، ئاخىر ئۇلارنى روھىيەتنىڭ ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن مەۋجۇتلۇققا ئايلاندۇرىدۇ، سەن ئۇنىڭدىن ھەم ئوبيېكتىپ دۇنيانى، ھەم سۇبيېكتىپ دۇنيانىڭ قانىللىقىنى كۆرەلەيسەن. مەمتىمىن ھوشۇر خەلقىمىزنىڭ سەنئەت روھىدىكى بۇ ئەنئەنىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇنى يۇمۇر، سىمۋول بىلەن بىرلەشتۇردى.

بۇرۇت ئادەتتىكى بىر نەرسە. ئەمما تۇرمۇشتا بۇرۇتقا مۇناسىۋەتلىك ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ئىشلار نۇرغۇن ئادەملەر تەرىپىدىن ئۇششاق ـ چۈششەك تەسىراتلار تەرىقىسىدە ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ ياكى بىرەر قېتىملىق كۈلكىگە ساپاق قىلىنىدۇ. ئەمما يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر «بۇرۇت»نى بوش قويۇۋەتمەيدۇ. ئۇنىڭ «بۇرۇت ماجىراسى» ھېكايىسىنىڭ باش قەھرىمانى «مەن» ئاپتورنىڭ «سالاڭ» سالاپەتلىك قەھرىمانى بازار باشلىقىنىڭ بۇرۇتى بارلارنى تىزىملاۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ ۋەسۋەسىگە چۈشىدۇ، ئەسلىدە شاپ بۇرۇتلۇق بىرسى پىچاق كۆتۈرۈپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان بولۇپ، «بۇرۇت» مەسىلىسى مەزكۇر «دېلو»نىڭ تۈگۈنى بولۇپ قالىدۇ. «مەن» ۋەھىمە ئىچىدە ئۆزىنىڭ ۋە ئوغلىنىڭ بۇرۇتىنى ئالدۇرىدۇ، باشقىلارمۇ شۇنداق قىلىدۇ. بۇرۇت قويۇش كۈتۈلمىگەندە «مەن» ئۈچۈن ئېغىر سارىسىمىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ ـ دە، ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى نورماللىق ئۆزگىرىشكە باشلايدۇ. «بۇرۇتى بارلارنىڭ چوقۇم پىچىقى بولماي قالمايدۇ» ـــ بازار باشلىقىنىڭ بۇ گېپى «مەن»دىكى روھىي بىنورماللىقنىڭ يىلتىزى ئىدى.

www.uyghurkitap.com

« — سىزنىڭ كونا پوپايكىڭىزنى چۈۋۈغانىدىم. شۇنى بالىلار-غا ئەپلەپ بىرنەمە قىلىپ بېرەيمىكىن، دەيمەن، — دەپسەن» .

مەن ئويلىنىپ تۇرۇپ، خۇشال بولۇپ كېتىپتىمەن ـ دە:

«— مېنىمۇ چۈۋۈپ باشقىدىن توقۇپ باقسىڭ بولمامدۇ؟ — دەپتۇدەكمەن. »

«مەن» چۈشىدە ئۆزىنىڭ چۈۋۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىدۇ. ئەسەردىكى «كونا پوپايكىنى چۈۋۈپ قايتىدىن توقۇش» نازۇك ئىجتىمائىي مەنىگە ئىگە تەمسىل. بۇ بۈگۈنكى جەمئىيەتتىكى ياتلىشىشنىڭ ماھىيەتلىك كۆرۈنۈشى. شەكىل يېڭى، لېكىن يىپ كونا. «چۈۋۈپ توقۇش» تىن ئىبارەت بۇ ئاتالغۇ ئىنسان خاراكتېرى ۋە مەدەنىيەتتىكى ياتلىشىش ھادىسىسىنىڭ پەلسەپىۋى مۇجەسسەمگە ئايلانغان. بۇ ھېكايىدە چوڭىنى كىچىكلىتىپ كۆرسىتىش، كىچىكىنى چوڭايتىپ كۆرسىتىشتىن ئىبارەت بەدىئىي ماھارەت بىراقلا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان، بۇ خىل تېمىدىكى ئىزچىللىق يازغۇچىنىڭ «داپ» ، «چار خورار» ھېكايىلىرىدىمۇ كۆرۈلىدۇ. ئەمما بىز ھەر قېتىم ئوخشاش بىر مەسىلىنىڭ باشقا بىر يۈزىنى كۆرىمىز. ئاپتور مۇشۇ بىر قاتار ھېكايىلىرىدە ياتلىشىش ۋە بىمەنىلىك ئۇستىدە بىرەر قارارنى چىقارمايدۇ. بەلكى ئۆزى يارىتىۋاتقان سۈژىت لوگىكىسىغا قوشۇلۇپ كەتكەن ھالدا ھېكايىسىدىكى چىنلىقى بىۋاستە ياشايدۇ. بۇ يەردىكى سۈژىت لوگىكىسى بىمەنىلىك راۋاجىنى باشتىن ـ ئاخىر ھۆرمەتلەشتە كۆرۈلىدۇ، ئاپتورنىڭ ئۆز پېرسوناژى بىلەن بىر مەيداندا قوشۇلۇپ كېتىشىگە ئېنىق بولغان قانداقتۇر بىر دۇنيا قاراش، ئىدىيە، ئاڭ دېگەنلەردەك دوگما مۇئەييەنلىك يېتەكچىلىك قىلمايدۇ، ئۇنداق بولغاندا، بىز ئاپتورنىڭ ئۆز ئەسىرىدىكى سەنئەتنىڭ قاتلىغا ئايلانغانلىقىنى كۆرگەن بولاتتۇق. ئاپتورنىڭ ئۆز پېرسوناژلىرى بىلەن ھەمنەپەسلىكىگە ئاپتورنىڭ ئۆزىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان قەلب يېتەكچىلىك قىلىدۇ، قەلب يىغلايدۇ، كۈلىدۇ، تىترەيدۇ، توڭلايـ

دۇ، ئېرىپ پارغا ئايلىنىدۇ، ئەمما ئۇ پىكىر قىلمايدۇ. شۇڭلاشقا بىز مەتىمىن ھوشۇرنىڭ بىر قىسىم ھېكايىلىرىدىن قانداقتۇر بىر ھېسقا كېلىمىز يۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ئېنىق پىكىرنى يەكۈنلەپ چىقالمايمىز، ئۇنىڭ «چوشقىلارغا بايرام» ناملىق ھېكايىسى يۇقىرىدا قەيت قىلىنغان ھېكايىلىرىدىكى تەۋەككۇلچىلىكنىڭ مەنىسىنى ئىزاھلىغاندەك بولىدۇ. بۇ ھېكايىدە ئادەملەرنىڭ مىجەزى ۋە تەقى - تۇرقى بىلەن چوشقىلارنىڭ مىجەزى ۋە تەقى - تۇرقى ئالمىشىپ كېتىدۇ. «ئۇلارنىڭ ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپ كېتىشلىرى قورسىقىنى بەك تويغۇزۇۋېتىپ، ئۆزىنى ئالالماي سافادا مۇگدەپ قالغان غوجاملارغا ئوخشاپ قالاتتى» بىز يەنە ئەسەردىكى چوشقىلارنىڭ ئاغزىدىن مۇنۇ گەپلەرنى ئاڭلايمىز:

« — . . . ئويلاپ بېقىڭلار، ھەممە پاسكىنىچىلىقنىڭ مەنبەسى نېمە؟ ئادەم! ئۇلار ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ۋۇجۇدىنى تازىلاش لازىملىقىنى ئويلاپمۇ باقمايدۇ. . . » چوشقىلار ئادەممۇ ياكى ئادەملەر چوشقىمۇ؟ ھېكايىدىكى تەمسىلىك ھەم ساتىرىك ئوبرازلار بىزنى ئەنە شۇنداق گاڭگىرىتىدۇ. بىراق ئاپتورنىڭ بۇ نۆۋەتتىكى تەۋەككۇلچىلىكى تۇرمۇشقا بولغان تەنقىدىي خاھىشىنى بىرقەدەر يورۇتقانىدى. يازغۇچى تەۋەككۇلچى سەييا‌ھ، ئەسەرنى باشلاش ئۇنىڭدىن بولىدۇ، بىراق راۋاجلاندۇرۇلۇش ۋە ئاخىرلاشتۇرۇلۇش ھەرگىزمۇ ئاپتورنىڭ مەقسىتىگە باقمايدۇ، ئاپتور كۆپ ھاللاردا تىزگىنىنى يوقىتىدۇ، ئۇ ھەردەم دېگۈدەك تاسادىپىي تۇغۇلۇۋاتقان مەنتىقىنىڭ ئىختىيارىغا بويسۇنغان ھالدا سەپىرىنى تاماملايدۇ. شۇڭا بەزى تەۋەككۇلچىلىك يازغۇچىنى ئېنىق خاھىشقا ئىگە قىلىپ، يەنە ئۆزى تەۋەككۇلچىلىك يازغۇچىنى بىقارارلىق ئىچىدە قالدۇرىدۇ. بۇنىڭ قايسىسى نەتىجە، قايسىسى مەغلۇبىيەت، ئالدىراپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ.

مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «سارائ» غا توقۇلغان بىر يۇرۇش ھېكايىلىرىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ قۇراشتۇرۇپ چىقىدىغان بولساق،

بۇ ھېكايىلەر بىر ـ بىرىنىڭ داۋامىدەك كۆرۈنىدۇ ياكى بۇ ھېكايىلەرنىڭ يېغىندىسىدىن يىرىك بىر ئەسەر پەيدا بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. قۇرۇلمىسى دانىيىلنىڭ بىدستىروپنىڭ چاتما ھەجۋىي رەسىملىرىنى ئەسلىتىدۇ، پېرسوناژلارنىڭ پورتېرىتى خۇددى تېز سىزىلغان سىدام تەسىرات بېرىدۇ، بۇ تەسىرات ئۇلارنىڭ ھەرىكەت دېئالوگلىرىدىكى تىپىكلىكلەر نەتىجىسىدە سوزۇلۇپ رەڭلىنىشكە باشلايدۇ. «بۇرۇت ماجىراسى» دىكى بازار باشلىقىنىڭ، «ئالتۇن چىشلىق ئىت» تىكى دوختۇرنىڭ ئوبرازلىرى ئەنە شۇنداق.

ھاياتتىكى تەڭسىزلىكلەر، ھېيلىگەرلىكلەر، ئاچ كۆزلۈك ۋە نەپسانىيەتچىلىكلەر ئۇستىدىن قاتتىق كۈلۈش، رەزىللىك ھاملىرىنى ھەجۋىيگە ئېلىش مەتىمىن ھوشۇرنىڭ بىز يۇقىرىدا توختىلىپ ئۆتكەن ھېكايىلىرىدىكى روشەن خۇسۇسىيەت. ئەمما بىز ئۇنىڭ دەسلەپكى ئىجادىيەت باسقۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بەزى ھېكايىلىرىگە قارايدىغان بولساق، يارقىن شېئىرىي مەنزىرە، مۇڭ ئارىلاشقان ئىنسانپەرۋەرلىكنى كۆرىمىز. بۇ جەھەتتە، «ئايخان» نى ئىپتىخار بىلەن تىلغا ئېلىش مۇمكىن. «بۇ چۇش ئەمەس»، «كۆز يامغۇرى» قاتارلىق ھېكايىلەر «ئايخان» تىپىدىكى تراگېدىيىلىك تۇس قويۇق ئەسەرلەردۇر. «ئايخان» نى لىرىك شېئىر دېگۈمىز كېلىدۇ، ئۇنىڭدىكى تىل ۋە كەيپىياتنىڭ رېتىمى خۇددى تەمبۇر بىلەن ئورۇنلانغان لەرزان رومانتىك كۈينى ئەسلىتىدۇ، ئۇنىڭ ھۇزۇرى تومۇزدىكى سىم ـ سىم يامغۇردەك كىشىنىڭ روھىغا خۇش ياقىدۇ. يازغۇچى ئۆزىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى، ھاياتنىڭ مۆجىزىۋى قىممىتى ھەققىدىكى ئىنچىكە قاراشلىرىنى ۋە گۈزەللىك غايىسىنى ئۆز زامانداشلىرىدىن خېلىلا يۇقىرى كۆتۈرگەن. ئايخان چىرايلىق، ئېلىشپ قالغان قىز. ئۇنىڭ كېلىشكەن بەستى، ئۇرغۇپ تۇرغان ھاياتىي كۈچى ئەقلىي مەجرۇھلۇق كەلتۈرۈپ چىقارغان تەلەيسىزلىك ۋە بەختسىزلىكنىڭ جۇل ـ جۇل كىيىملىرى ئىچىگە غەرق بولۇپ كېتىدۇ، كىشىلەر

ئۇنى سارايڭ دەپ ئەخمەق قىلىدۇ، كولدۇرلىتىدۇ، يىرگىنىپ ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ، لېكىن ئايخان بۇنىڭغا قارشى ھالدا ئۆز دۇنياسىغا بولغان سەمىمىيلىكىدە قېلىۋېرىدۇ. تەبىئەت ئۇلۇغ — دە. سازلىق بويىدىكى دەرەخنىڭ ئاستىغا سايىدەشكە بارغان قاۋۇل تۆمۈرچى يۈيۈنۇپ — تارىنىۋاتقان ئايخانىنىڭ قاملاشقان بەدىنىنى كۆرۈپ قالىدۇ. ئاسماندىكى قۇياش بىلەن قاۋۇلنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھاياتلىق قۇياشى بىرلا ۋاقىتتا پارلاپ، ئايخانىنىڭ يوشۇرۇنۇپ ياتقان گۈزەللىكىنى پاش قىلىدۇ. ئايخان بىلەن قاۋۇل ئەنە شۇنىڭدىن باشلاپ مۇھەببەت ۋە ھاياتنىڭ شېرىن ھېسلىرىنى تونۇپ يېتىشكە باشلايدۇ. ھېچكىم كۆزگە ئىلمىغان ئايخان ھېچكىمدە بولمىغان مۇھەببەت ۋە ۋاپادارلىقنى نامايان قىلىپ ئاشىقى ئۈچۈن جان تەقدىم قىلىدۇ. قەھرىمانلار، داھىيلار ۋە سىپايىگەرلەردىكى ئۇلۇغلۇقنى كۆرۈش ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ، بىراق ئەرزىمەس دەپ قارىلىپ، بىر چەتكە سىقىپ چىقىرىپ قويۇلغان مېيىپلار ۋە مەجرۇھلاردىكى ئۇلۇغلۇقنى كۆرۈپ يېتىش پەزىلەت ۋە يۈكسەكلىك تەلەپ قىلىدۇ، بۇنى بىر ئەدەبىي ئەسەردە سۈرەتلەش بولسا سەنئەتكارانە تالانتنى تەلەپ قىلىدۇ. ۋەھالەنكى، بىزنىڭ مەتبۇئاتىمىز ھوشۇر «ئايخان» غا كەلگەندە، يۇقىرىقى تەلەپلەرنى بىر — بىرىگە سېلىشتۇرۇپ جۇلاغا كەلتۈردى. «ئايخان» دىكى شېئىرىي دۇنيا شائىر يازغۇچى دەپ قارىلىدىغان تۈرگىنېفنىڭ «مۇمۇ» ھېكايىسىدىكى شېئىرىي دۇنيادىن قېلىشمايدۇ. «مۇمۇ» دىكى باش قەھرىمان گېراسىم گاچا. ئۇنىڭ تاتيانا‌غا بولغان مۇھەببىتى ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، بارلىق ئەقىدىسىنى مۇمۇ ئىسىملىك ئىتقا بېغىشلايدۇ. «ئايخان» ھېكايىسىدىكى ئايخانىنىڭمۇ بىر ئىتى بار بولۇپ، ئايخانىنىڭ بىردىنبىر ۋاپادار ھەمراھى. ھەر ئىككى ئەسەردىكى ئىت مەۋجۇدىيەت قىممىتى جەھەتتە، ئالىيجاناب ئىنسانلار بىلەن بىر ئورۇنغا قويۇلىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە جەمئىيەتتىكى ئادالەتسىز، چاكىنا ئادەملەر بىلەن روشەن سېلىش-

www.uyghurkitap.com

تۇرما. كىشىلەر ئايخانىنى سارايغا دېيىشتى، لېكىن ئۇ مۇھەببەت يولىدا ئۆز ماھىيىتىدىكى ئىسپاتلىدى.

مەمتىمىن ھوشۇر ئۆزىنىڭ تېمىسىنى شۇ پېتى تەكرارلاشتىن خالىي بولالىغان. بىز «كۆز يامغۇرى» غا قارايدىغان بولساق، «ئاي-خان» دىكى تىندىنسىيىنى كۆرىمىز، لېكىن بۇ قېتىم كۆرگىنىمىز ئاشۇ تىندىنسىيىنىڭ باشقا بىر قاتلىمى. ئەختەم ھېسداشلىقىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان تاش يۈرەك ئادەم. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەتراپىدە-كى نە بىر جانلىققا، نە بىر ئادەمگە ئىچ ئاغرىتىشنى زادىلا بىلمەي-دۇ. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئىنسانىي مۇھەببەتتىن خەۋەر-سىز. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ قولىدىن ياخشىلىقنىڭ ئورنىغا زىيانكەشلىك كېلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ مەھەللىسىدىكى نادىرنىڭ رەشىدەگە بولغان مۇھەببىتىگە زاۋاللىق يەتكۈزۈپ ئۆمۈرلۈك ئارماندا قويىدۇ. يىللار ئۆتىدۇ، كوپېراتسىيە تۈزۈمى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئەختەم مە-ھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر يەرگە جايى سېلىپ خۇددىنى بىلمەي ئىش-لەيدۇ، قاتتىق ئەمگەك بىلەن بېخىللىق ئۈنى باي قىلىدۇ، بىراق ئۇ يەنىلا ھاياتتا بولىدىغان بەختتىن مەھرۇم. ئۇ ياشلىقىنى ئەنە شۇنداق ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. بىر ئۆسمۈرنىڭ يۈمران ۋۇجۇدىدىكى ئىلا-لىق راھەت ئەختەمگە ئىنسانچىلىقتا بولىدىغان شەپقەت ۋە مۇھەببە-نى تونۇتقاندەك بولىدۇ، ئۇنىڭدىمۇ خوتۇنلۇق بولۇش، بالىلىق بولۇش ئىستىكى يانىدۇ. ئۇ ھايات، مۇھەببەت، ئازاب دېگەنلەرنى چۈشىنىپ، مەنىۋى جەھەتتىن ھەقىقىي ئادەم بولغاندا ئۆلۈپ كېتە-دۇ. بۇ تراگېدىيىمۇ ياكى كومېدىيىمۇ؟ ئۇ باشتا ھايۋانىي ئادەم ئىدى، ئاخىر مەنىۋى ئادەمگە ئايلاندى، لېكىن ئۆلدى. بۇ يەردىكى تراگېدىيىنىڭ قاتلىمى ئانچە ئاددىي ئەمەس ئىدى. ئەختەمدە تراگې-دىيىلىك تۇيغۇ يوق ئىدى، ئۇ تراگېدىيىنى چۈشەنگەندە، تراگېدى-يىگە يولۇقتى. چارس.B. خارس ئۆزىنىڭ «ئەدەبىيات ئەنئەنىسە-نىڭ ئاسىيلىرى» دېگەن كىتابىدا: «بۇ پاجىئەلىك دۇنيادا تراگېدى-يىنىڭ كەملىكى كومېدىيىنى شەكىللەندۈرگەن» دېگەن بىر سۆزنى

نەقىل قىلىپ ئۆتىدۇ، بۇ سۆز ئەختەمنىڭ تەقدىرىگە دەلمۇ دەل چۈشىدىغاندەك قىلىدۇ. ھېكايىدىكى ئەختەم بىلەن نادىر بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان كىشىلەر. يازغۇچى بۇ ئىككىسىنىڭ ھاياتىدىكى زىددىيەتلەرنى ئىككى يۆنىلىش بويىچە ئېلىپ بارىدۇ، ئەختەمنىڭ سەھىپىلىرى ئاچچىق - چۈچۈك ھەجۋي بىلەن ئارىلىشىپ كېتىدۇ، لېكىن نادىرنىڭ سەھىپىلىرىگە كەلگەندە، ئاپتور گويا شائىرغا ئايلىنىدۇ، ئىككى پېرسوناژغا تەۋە تەسۋىرىدىكى رەڭ روشەن پەرقلىنىدۇ. مانا بۇ خاراكتېرگە لايىق بەدىئىي مۇقام. ئۆز زىددىيەتلىرى ئىچىدە ئۆزگىرىۋاتقان، ئەسلىدىكى ھالىتىدىن يات بىر ھالەتكە كۆچۈۋاتقان، ھەتتا ئۆزىگە تامامەن زىت قۇتۇپقا ئۆتۈۋاتقان ئەختەمدەك ئوبرازلار مەتىمىن ھوشۇر ھېكايىلىرىدە كۆپ ئۇچرايدۇ.

مەتىمىن ھوشۇر ئۆزىگە زامانداش كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە روھىي قىياپىتىنى ماتېرىيال مەنبەسى قىلغان ھالدا ئۆزىنىڭ تارىخ تۇيغۇسىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئېيتقاندا، كۆز ئالدىدىكى كىشىلەرنىڭ چىرايى، مىجەزى، تىلى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنىڭ ھەممىسى تارىخ، بۇلار قەدىمكى تارىخنىڭ يادنامىلىرى سۈپىتىدە قاندا، ئېرسىيەتتە، مەدەنىيەتتە ياشايدۇ. تارىخ يىلنامە ۋە تارىخىي شەخسلەر بىلەن باغلانغان تارىخىي ھۆججەتلا ئەمەس، ئۇ پەقەتلا ئەينى دەۋرلەردىكى تارىخنىڭ ماددىي پوستى ياكى پاكىتلىرىدۇر، خالاس. ھەقىقىي تارىخ روھتا، يەنى خەلقىمىزنىڭ بۇگۈنكى روھىدا بولىدۇ، مانا مۇشۇ روھ تىرىك بولغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ كېلەچىكى بىلەن ئۆتمۈشى بولىدۇ. بۇگۈنكى روھ ئۆلگەن ئەھۋالدا، بىزگە مەنسۇپ تارىخ بىلەن كېلەچەكمۇ ئۆلگەن بولىدۇ. مەتىمىن ھوشۇر دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ روھىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ھاياتلىق ئىنتىلىشلىرىنى تۇنجا قىلىپ تۇرۇپ، تارىخنى ۋاستىلىق يوسۇندا يورۇتۇپ بېرىشنى ئۇستىگە ئالغاندەك تۇرىدۇ. بىز ئۇنىڭ بۇنداق خاھىشىنى «قۇم باسقان شەھەر» دىن ئېنىق

www.uyghurkitap.com

كۆرۈپ يېتىمىز.

كىشىلەر ئۆزىنىڭ ھاياتلىق شارائىتىنى ئۆزگەرتىش ۋە ياخشىلاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ، بۇ جەريانداا يەنە ئۆز ـ ئۆزىنى مەنىۋى ياقتىن مۇكەممەللەشتۈرۈشكە تىرىشىدۇ، ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن تۈرلۈك مەسىلىلەرگە جاۋاب ئىزدەيدۇ. مانا بۇ ھەرقانداق دەۋر كىشىلىرى ئۈچۈن ئورتاق رېئاللىق، شۇنداقلا ئەدەبىياتنىڭ زامانىۋى تېمىسى. گەرچە ھەرقايسى رايون كىشىلىرىنىڭ ئەنە شۇ خىل زامانىۋى كۆرۈنۈشىدە زور پەرقلەر بولسىمۇ، ئەدەب ۋە سەنئەتكارلار ئۆز خەلقلىرىنىڭ رېئال ھالىتىنى چىقىش قىلىپ تۈرۈپ مەڭگۈلۈك تېمىلارنى يورۇتىدۇ، ئۆز خەلقلىرى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان ئىلغار غايىلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بىز مەمتىمىن ھوشۇر ئەسەرلىرىدىن خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى قىيابېتى ۋە خۇلقى ـ مىجەزىنى كۆرۈۋالالايمىز. مانا بۇ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى زامانىۋىلىقنىڭ تېمىاتىك تەرىپى. بىز ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ سەنئەتكە ياتىدىغان تەرەپلىرىدىن جاھان ئەدەبىياتىدىكى نادىر ئەسەرلەرگە خاس ئىلغار لىقنىمۇ يېتەرلىك تاپالايمىز. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى زامانىۋىلىق بەربىر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۇنيا قارىشى، مەدەنىيىتى ۋە روھىي ھالىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا ئەدەبىياتىمىزدىكى زامانىۋىلىق ئۇقۇمىنى چۈشەنگەندە، ئامېرىكا، فرانسىيە ئەدىبلىرىنى ياكى خەنزۇ ئەدىبلىرىنى ئۆلچەم قىلىۋالساق بولمايدۇ. بىز چوقۇم ئۆزىمىزنى ئۆزىمىزنىڭ كۆزى بىلەن كۆرۈشىمىز كېرەك. مېكسىكا شائىرى ئوكتاۋىئو پاز ھەربىر خەلقنىڭ ئۆزىگە لايىق «ھازىر»ى بولىدۇ، دېگەنىدى. ئىجتىمائىي فورماتسىيىنىڭ ئوخشىمىغان باسقۇچلىرىدا ياشاۋاتقان خەلقلەرنىڭ بارلىقىنى كۆزدە تۇتقاندا، «زامانىۋىلىق» ھەربىر مىللەتكە خاس مەزمۇنغا ئىگە بولىدۇ، بۇ دەل زامانىۋىلىق مىللىيلىكتىن ئايرىلمايدۇ، دېگەنلىك.

«ئىنسان» دېگىنىمىز مەنىۋى ئۇقۇم. بىر مەنىۋى ئادەم ئۆزىنى ۋە ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىتنى تىل بىلەن چۈشىنىدۇ، تىل

بىلەن سېزىدۇ، تىل بىلەن تېتىمىدۇ. شۇنداق ئىكەن، تىل مەنىۋى ئادەمنىڭ سەزگۈ ئەزاسى. ئەتراپىمىزدىكى ماددىي دۇنيا گويا سەزگۈ زىچلىقىدىن تۈزۈلگەن تېرە، تارىخ تىلىدىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدە سەزگۈنىڭ چەكسىز كېڭىيىشى. مەمتىمىن ھوشۇر تىلدىن ئىبارەت ئەنە شۇ تارىختىكى ساپلىقىنى ساقلاپ قېلىپ، بەدىئىي تىل يۈكسەكلىكىدە راۋاجلاندۇرۇۋاتقان يازغۇچى. تىلىمىز لېكسىكا ۋە گرامماتىكا جەھەتتە شالغۇتلىشىپ كېتىۋاتقان، ئەدىبلىرىمىز خام تەرجىمە تىلىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ كېتىۋاتقان ھازىرقى شارائىتتا، مەمتىمىن ھوشۇر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاددىي ـ ساددا، يۇمۇرلۇق، شوخ، كۆپ قىرلىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە قورال قىلىدى. ساپ مىللىي تىلغا ئېرىشمەي تۇرۇپ ساپ مىللىي روھنى تاپقىلى بولىدۇ!؟ بىز مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ تىل ئۇسلۇبىدىكى ئىخچاملىق ۋە تېپىكلىكنى ئاپتور تىلى ھەم پېرسوناژ تىلىدىن ئوخشاشلا بايقىيالايمىز.

« — قاراڭلارۇي، ماۋۇ كارامەتنى، — دېيىشتى ئۇلار بىر كۈنى بىر ـ بىرىنى نوقۇشۇپ، — توختى كاستۇم كىيىپتۇ!

— كاستۇم كىيىپ ئېشەك ھارۋىسى ھەيدىدى، دېگەن گەپ ئېغىزلىغا زەدىۋال تارتقاندەك بىر ئىش ـ دە.

— توختەك كاستۇم كىيگەن بولسا، كاستۇم دېگىنىڭمۇ تايىنىلىق نېمىكەن.» («بۇ چۇش ئەمەس»)

بۇ دىئالوگلاردىن پېرسوناژلارنىڭ سالاپىتى، خاراكتېرى ۋە ئاۋازىنى ئېنىق ھېس قىلغىلى بولىدۇ، بۇنداق تېپىكلىكنى پەقەت مەزكۇر ھېكايىنىڭ ئانا تىلىدىكى نۇسخىسىدىلا يارقىن ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ. دەل مۇشۇنداق مىللىيلىكنىڭ ئۆزىلا ئەدەبىي ئەسەرنىڭ تەرجىمە قىلىنىشىدىكى مۇمكىنسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. تىلدىكى بۇلغىنىش مىللىي ئىماندىكى بۇلغىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ. شۇڭا داغىستان شائىرى روسۇل ھەمزەتوف «ئانا تىلىم ئەتە يوقىلار بولسا، مەن بۇگۈنلا ئۆلۈشكە رازىمەن» دېگەنىدى.

ئۇيغۇر كىتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

مەتىمىن ھوشۇر بىر قېتىملىق سۆھبىتىمىزدە «يازغۇچىدىكى ئىجادىيلىق ھەممىدىن مۇھىم، ئۇ تەسىردىن ئەلا» دېگەنىدى. بىز ئۇنىڭ گېپىدىكى چىنلىقنى ئەسەرلىرىدىن راۋۇرۇس كۆرەلەيمىز.

بىز مىللىي ئەدەبىياتىمىزدىكى بۇ تەۋەككۈلچى يېڭى ئىزاغا كۆچۈۋاتىمىز. نۆۋەتتە، غەربنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت سىستېمىلىرى دۇنياۋىلىشىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. ۋېسكى، تورت، ھامبورگ بولكىسى، دېسكو ئۇسسۇلى قاتارلىقلار ئاللىبۇرۇن شەھەرلىك ياشاش مىزانىمىزنىڭ رومانتىك ئىستېمالىغا ئايلاندى. Internet (تورلۇق) مىللىي ئەدەبىياتنىڭ ئالمىشىشىغا تەھدىت سېلىپ تۇرۇپتۇ. بۇ ئەھۋاللار ئەدەبىلىرىمىزگە يېڭى كرىزىس، يېڭى ئويلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىنكاس بىلەن چەكلىنىپ قالماي، بېشارەتلىك بىرەلىشى كېرەك. تۇرگېنىف بازاروفقا ئوخشاش كىشىلەر بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى بازاروف ئوبرازىنى ئوتتۇرىغا چىقارغانىدى. ئەدەبىيات ئۆز دەۋرىدىن كېيىنكى ئادەملەرنى تۇغالامدۇ ـ يوق، بۇ ئەلۋەتتە، بىرلا مەتىمىن ھوشۇرنىڭ مۇلاھىزە تېمىسى ئەمەس. نېتشې: «ئۆزىنىڭ جەسەت كۆلىنى تاغقا ئېلىپ چىققان كىم؟» دەپ سورىغانىكەن. ئۆزىنىڭ جەسەت كۆلىنى كۆتۈرگەن ھالدا ئېگىز تاغلارغا چىقىپ، يىراقلارغا قاراش قەلەم ساھىبلىرى ئۇچۇن ناھايىتى زۆرۈر.

1999 ـ يىل ئۆكتەبىر

كەنجى[1] نېمىشقا قايتتى؟

— يازغۇچى زوردۇن سابىر تۇغۇلغانلىقىنىڭ 60 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

«نەينى چېلىشتا پۈۋلەشنىڭ ئۆزىلا كۆپايە قىلمايدۇ، يەنە بارماقلىرىڭ بىلەن ئۇنىڭ تۆشۈكلىرىنى بېسىشنى بىلىشىڭ كېرەك.» مەن بۇ سۆزگە قوشۇلمەن. بۇ يەردىكى پۈۋلەش ۋۇجۇدتىكى روھىيەتلىك پارتلاشتىن دېرەك بەرسە، بارماقنى ئىشلىتىش سەنئەتتىن دېرەك بېرىدۇ. بىراق روھىيەتلىك پارتلاش قەيەردىن كېلىدۇ؟ نەينى پۈۋلەش ئۇچۇن ئۇرغۇپ تۇرغان قىزىق قان، ھايا-جانلىق يۇرەك، تەشنا تەن كېرەك بولىدۇ. شۇڭا بىز يۇقىرىقى ئىبارىگە قاندىكى يوشۇرۇن ئىستەكنىڭ رولىنىمۇ قېتىپ قويۇشىمىز كېرەك.

بىزدە ھازىر سەنئەتتىن سۆز ئېچىش زۆرۈرىيىتى شۇنچە كۈچلۈكمۇ؟ بىزگە كېرىكى نوقۇل سەنئەتنىڭ ئۆزىمۇ ياكى سەنئەتنى ئۆز گەۋدىسىنىڭ مۇھىم بىر ئەزاسىغا ئايلاندۇرۇشنى بىلەلىگەن ھاياتلىقمۇ؟ ھازىر بىزگە ئىسسىق قان كېرەك بولۇپ قالدى. ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ سەنئەت مۆجىزىسىنى ساپ، ئىسسىق قانىنىڭ ئۇپۇقىدىن كۆرۈپ كەلدى. بىز دولقۇنىنىڭ تايىنى يوق شاۋقۇنسىز

① زوردۇن سابىرنىڭ «دولان ياشلىرى» ناملىق ھېكايىسىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژ.

www.uyghurkitap.com

دەريادىن بەھەيۋەت كېمىلەرنى، ئۇستىخانلىرى مۇستەھكەم قاۋۇل كاپىتانلارنى ئۇچرىتالمايمىز. ئانا تەبىئەت بىلەن ئالاقىسى قويۇق ياۋايى قان ئۆزىنىڭ راۋان ھەرىكىتىگە دەخلى قىلمىدىغان غەلىدى ـ غەشلەرنى سۈرۈپ بەدەننى روھلاندۇرىدۇ. بۇنداق بەدەندىكى ھەربىر ھۈجەيرە ھاياتلىق ئىستىكىدىكى ياڭراق چۇقانغا تولغان بولىدۇ. بىراق بىز ئاشۇ چۇقاننى يوقىتىپ قويدۇق.

بىز ئەرشنى تەمە قىلىپ، زېمىننى ئۇنتۇپ كەتتۇق؛ روھىي لەززەت سەۋداسىغا گىرىپتار بولۇپ، ئەزىز تېنىمىزنى ئۇنتۇپ كەتتۇق؛ مۇھەببەتنىڭ غايىۋى مەنزىللىرىگە تەلمۈرۈپ، تومۇرد-مىزدىكى ھايۋانىي ئېلېمېنتلارنى تاشلىۋەتتۇق. بۇنىڭغا بىر قانچە ئەسىر بولدى. تەڭداشسىز بەختسىزلىك شۇكى، نەچچە ئەسىر ئىچىدە قۇرۇپ چىققان ۋاپاسىز روھىي جەننىتىمىز يېقىنقى دەۋر-لەردىكى ئورۇنسىز ئىدىئولوگىيە ئۇرۇشىنىڭ ئېغىر زەربىسى ئاس-تىدا نازاكەتلىك كۆرۈنۈشىنى يوقاتتى. كەنجى ئاشۇ ئۇرۇشتىن قالغان خارابىنىڭ بىر بۇرجىكى. ئۇ دادىسى بىلەن ئانىسى سۆيۈنۈپ تۇرۇپ توۋلاپ كەلگەن مۇھەببەت قوشاقلىرىنى ياخشى كۆرمىدى. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدىدىكى ئەقىل ۋە ساغلاملىقنى، جىسمانىي ۋە روھىي قۇدرەتنى دەۋر تەقەززاسىدىكى نادان شەرەپ ئىگىلىرىدىن بولۇشقا قۇربان قىلدى. ھاياتىي ئاساسىنى يوقاتقان نەزەرىيىۋى قائىدىلەر، زامان ئېھتىياجىنى چىقىش قىلغان تەشۋىقاتلار كەنجىنىڭ ساخ-تا شان ـ شەرەپكە ئىشتىھاسى ئەدەپ كەتكەن تىرىك مومىياغا ئايلاندۇرۇپ قويغان.

سىياسىينىڭ ئۆتكۈنچى بورانلىرىدا قاتقىپ، ئىنسانىيەتسىز-لىكنىڭ قاقشال گىردابىغا يېقىنلاپ قالغان كەنجى ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان سۆيگۈ ناخشىلىرىنى فېئودالىزمنىڭ ئاسارىتىگە دەپ چۈشەندى.

بۇ ئەھۋال كىشىنى ئازابلايدىغان بىر كارىكاتۇرا: ساپ ئىنسا-نىي تەبىئەتتىن كەلگەن مۇھەببەت ناۋاسى ۋە ئۇنىڭغا كىيدۈرۈلگەن

«فېئودالىزم» قالپىقى — ناخشا ئېيتىدىغانلار ۋە ناخشىغا قالپاق كىيدۈرگەنلەرنىڭ زادى قايسىسى فېئودالىزم؟ راستىنى ئېيتقاندا، سەنئەتخۇمار پالتاخۇننىڭ ئوغلى كەنجى زامانىۋى فېئودالىزمنىڭ ئېچىنىشلىق قەھرىمانىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

كەنجى بۇنى تونۇپ يەتتىمۇ؟ ئۇ ئاخىر تونۇپ يەتتى. قان ئىدىيىدىن غالىب كەلدى. ئۇ ياشلىقنىڭ شېرىن سەۋدالىرىغا غەرق بولغانسېرى، ئۇنىڭ قېنىدىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئاڭلىنىدىغان مۇھەببەت ناخشىسى سۇزۇلۇپ، ئولتۇرسا ـ قوپسا ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىدىغان بولدى. ئۇ چىن ئىنسان هاياتقا بولغان ئاشىقانە ئەقىدىسىنى «ئاسىدە» ئىسىملىك رەسىمگە سىمىي سىڭدۈرگەنىدى. ئۇ ئۆزىمۇ مۆلچەرلەپ بولالمىغان سۆيگۈ سىرىنى ۋە بۇ سىرنىڭ ئاجايىپ سالماقلىرىنى ئاشۇ ئىختىيارسىز ئىپادىلەشتىن كۆرۈپ يەتكەنىدى.

مۇھەببەت كەنجىنى ئويغاتتى. زامان ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى نۇرغۇن هۇجەيرىلەرنى ئۆلتۈرگەن بولسىمۇ، ياشلىق ئۇنى تولۇقلىدى ۋە مۇھەببەتكە بولغان تەلەپنى ئىنسان ئۇچۇن ئىسيانغا ئايلاندۇردى. ئاسىدە كەنجىنى چىن ئىنسانلىقنىڭ مۇنبەت تۇپرىقىغا سۆرەپ ئەكەلدى. ئۇ گويا مۇھەببەت بابىدا قايتىدىن ئىمانغا كىرگەن بىر كاپىر ئىدى. ئۇ ئىنسان مۇھەببەتتىن ئىبارەت مۇشۇ ئىماننىڭ تەپتى بىلەن ئىجتىمائىي خاراكتېرلىك سوغۇق ۋۇجۇدىنى ئىللىتى. ئاتا ـ بوۋىلىرى ئېيتىپ كەلگەن كۈيلەرنىڭ سېهرىي كۈچىنى تاپالىدى.

دېهقان سەنئەتكار مەتيا كەنجىنى «سەنئەتنى خورلايدىغان ياۋايى تەبىئەتلىكلەرنىڭ خىلىدىن سەن!» دېگەنىدى. ئەمەلىيەتتە ئىقتىدارنى ئاخىر ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى. دولان ئۇسسۇلى ئاشۇ ئىقتىدارنى ئاخىر تاپتى. كەنجى سەنئەتنىڭ هارارىتى بىلەن ئاسىدەدىن بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغان دىلرەبالىقنى ئۇچراتتى. ئۇ بۇ مۆجىزىدىن هەم هەيران قالدى، هەم لەززەت ئالدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇھەببەت ئۆز مەنسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئىنقىلاب ئەمەس، بەلكى تەبىئەت. بىراق ئۇ ئەركىن ئىپادىلىنىش ۋە قېنىش مۇھىتىنى تاپالمىغاندا ئىنقىلابقا ئايلىنىدۇ. مۇھەببەت ئىنسانلارنىڭ ھايات ئىگىلىرىگە ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرى بۇرمىلانغان ياكى رەت قىلىنغان ئەھۋال ئاستىدا تىنىمسىز چىقىش يولى ئىزدەيدۇ. ئۇ خۇدا-غا، دەل ـ دەرەخلەرگە، ئەزىم دەريالارغا، چاقماقلارغا، ئاپئاق قار ئۇچقۇنلىرىغا سىڭىدۇ. ئۇ ھەتتا پۇتۇن بىر كائىناتقا ئايلىنىدۇ، ئۇ ھەممە شەيئىگە ئۆزىنى چۈشەندۈرىدىغان تىلنى يارىتىدۇ. مەسە-چىت، چېركاۋ ۋە بۇتخانىلارنىڭ ئۇلى مۇھەببەت ئۇستىگە قۇرۇل-غاچقا تا بۈگۈنگىچە غولىماي كەلگەن.

بىز روھىيەت مەدەنىيىتىگە چوقۇنۇپ كەلدۇق. ئەمدى تەن مەدەنىيىتىگە يۈرۈش قىلايلى! بىز مۇھەببەتنىڭ بىر پۇتۇن مەنىسى روھ بىلەن تەن بىرلىكىدىكى نورمال ھاياتتىن تاپالايمىز. بىز مۇھەببەتنىڭ ئىلاھىيلىقىنى، مەنئىلىكىنى ئۇلۇغلاش بىلەن بىر-گە، ئۇنىڭ ھايۋانىيلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمايدىكەنمىز، يالغانچى ـ كاززاپلاردىن بولۇپ قالىمىز.

زوردۇن ئەپەندىنىڭ پۇتكۇل ئەسەرلىرىنى جەم قىلىپ، تارى-خىي نەزەر بىلەن قارىغاندا، ئېپوس خاراكتېرلىك كۆرۈنۈشلەرگە ئىگە. بۇ كۆرۈنۈشلەر مۇھەببەت ۋە ھاياتنىڭ مەنىسىنى يوقىتىپ قويغان ياكى ئۇنى ئىزدەپ تاپالماي گاڭگىراپ يۈرگەن خىرە ـ شىرە كىشىلەرنىڭ مەيداندىن ئىبارەت. بۇ ئەسەرلەردە يېزىلاردىكى ھۆد-دىگەرلىك تۈزۈمىدىن كېيىن ئاز ـ تولا پۇل كۆرۈپ ھەجىيىۋاتقان كىشىلەرمۇ ئاز ئەمەس. سەگەك كىتابخان ئاشۇ ھەجىيىشنىڭ كەي-نىدىكى مىسلىسىز روھىي گادايلىقنىمۇ كۆرۈۋالالايدۇ. تېخىمۇ ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، بۇ خىل روھىي گادايلىق ئۆزىمىزدىمۇ يوق ئەمەس.

ۋانگوك كونا بىر پاي ئاياغنى سىزغاندا، ئۆزىنىڭ روھىي ساپاسىنىمۇ قوشۇپ سىزغانىدى. ئەلۋەتتە ئەدىبلەرمۇ بۇنىڭدىن خا-

لىي بولالمايدۇ. زوردۇن ئەپەندىدەك بىر ئەۋلاد يازغۇچىلار ئۆز ئىستېداتىغا يارىشا مۇھىتتا ئەمەس، دەل ئەكسىچە مۇھىتتا مىللەتنىڭ قىممەتلىك ئەسەرلەرنى قالدۇردى. خەلق ئۆز دەۋرىگە يارىشا مۇنەۋۋەر يازغۇچىسىنىڭ مەنىۋى ئوبرازىنى يازغۇچىنىڭ ئۆزىگە ھەرگىز قايتۇرۇپ بەرمەيدۇ. بەلكى ئاشۇ ئوبرازنى يازغۇچىدىن تالىشىدۇ.

بىزگە توماس مان، موريياكلاردەك دۇنياۋى قامەتلەر ئەلۋەتتە كېرەك. بىراق زوردۇن ئەپەندىدەك ئۆزىمىزدىن چىققان مىللىي قامەتلەر تېخىمۇ كېرەك.

«بوستان ژۇرنىلىنىڭ 1997 ـ يىللىق 4 ـ سانىدىن ئېلىندى.

www.uyghurkitap.com

رەڭ تۈلپارى

شىنجاڭ رەسسامىلار ئاكادېمىيىسى رەسىم دەھلىزى 1994 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 8 ـ كۈنىگىچە بىر جۈپ ياش رەسسام نەجمىدىن، رەشىدەلەرنىڭ رەسىم كۆرگەزمىسىنى ئۆتكۈزدى. بۇ ئىش كەڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى ۋە ھەۋەسكارلار، ھەر قايسى ساھەدىكى قاتناشقۇچىلار ئارىسىدا ناھايىتى ياخشى تەسىر قوزغىدى. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىغا يارىشا تۈرلۈك ياخشى تەسىراتلارغا ۋە مۇھاكىمە تېمىلىرىغا ئىگە بولدى.

بۇنى ئالدى بىلەن مۇنۇ تەرەپلەردىن يېڭىلىق دېمەي بولمايدۇ: بىز بىر جۈپ ئەر ـ ئايال ئىسسىلىرىنىڭ ھەمىشە توي، بەزمە ـ مەشرەپ، نەزىر ـ چىراغ باغاقلىرىنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىغا ئالاھىدە قىستۇرۇلۇشىغا كۆنۈپ قالغانىدۇق. لېكىن نەجمىدىن، رەشىدە-لەرنىڭ ئۇنىڭغا ئوخشىمىدى. ئۇلار كىشىلەرنى جاپالىق بەدىئىي ئىجادىيەتلىرىنىڭ مېۋىسىگە تەكلىپ قىلغان ۋە ئىسسىلىرىنى قەيت قىلغان. مانا بۇ ئۆزىنىڭ نام ـ ئەمەلىنى ئىستېمال قىلىش جەھەت-تىكى ئىككى خىل قىممەت. ئەلۋەتتە بىز ھەر ئىككىسىنى قوللايمىز. لېكىن كېيىنكىسىدە، قانداقلا بولمىسۇن مەدەنىيەت ئۇچۇن ئائىلىنىڭ ئاممىۋى ئادەتلەردىكى ئورنى ۋە شادلىقىنى قۇربان قىلىش روھى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. ھازىرنىڭ ئۆزىدىن بۇنداق ئۆرنەكلەرنى ئانچە كۆپ تاپالمىساق كېرەك.

ئۇلۇغ ھەيكەلتىراش رودىن ئۆزى ياشىغان دەۋرگە ئىشارە قىلىپ، بۇ «تېخنىك ۋە زاۋۇت باشلىقىنىڭ دەۋرى، سەنئەتكارنىڭ

دەۋرى ئەمەس» دەپتىكەن. بۇ گەپ بىزنىڭ دەۋرىمىزگە ماس كېلەمدۇ ـ يوق، بۇنى بىلمەيمەن. ئېھتىمال، سەنئەتكارلار بەزىدە شۇنداق ئويلاپ قالمىغاندۇ. ئەمما بۇگۈنكى رېئاللىق بىزگە شۇنى ئېنىق كۆرسىتىۋاتىدۇ: نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نەپسى پۇل رىقابىتى تۈپەيلىدىن جىددىيلىشىپ كەتتى. مەنىۋى نەرسىلەرنىڭ بازىرى كاسات بولغاچقا، زېھنىي ئەمگەكچىلەرنىڭ زېھنى باشقا تەرەپلەرگە چېچىلىپ كەتتى. كىشىلەرنىڭ چىرايى مال باھاسى تۈپەيلىدىن پات ـ پات ئۆڭۈپ تۇردى، سەنئەت ۋاقتى كەلگەندە يەڭنى بىر شىمايلىسا قېشىمىزغا قايتىپ كېلىدۇ ياكى ئۇ كېتىپ قالسا كارايىتى چاغلىق دەپ قارايدىغانلار پېشىنى قېقىپ چوت سوقۇشقا ئۆتۈپ كەتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، نەجىمدىن، رەشىدەلەر سەنئەتكە بولغان ئەقىدىسىدىن قايتمايدىغان، گۈزەللىك ئۈچۈن ۋاي-سىماي بەدەل تۆلەيدىغان كىشىلەرنىڭمۇ بارلىقىنى ئەڭ يارقىن ئىسپاتلىدى. مەسىلە ئىسپاتلانغان نۇقتىدا ئەمەس، ئىسپاتلاشنىڭ ئۆزىدە. روشەنكى، بۇ ئىش يېڭىلىق قەدىر ـ قىممىتىگە سازاۋەر.

ئېسىمدە قېلىشچە، بۇ قېتىملىق كۆرگەزمە نەجىمدىن، رەشىدەلەرنىڭ مەن قاتنىشىشقا ئۇلگۈرگەن ئىككىنچى قېتىملىق رەسىم كۆرگەزمىسى. بۇرۇن ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەت-چىلەر بىرلەشمىسى زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن كۆرگەزمىدىن ئالغان مۇ-داق بىر تەسىرات تېخىچە يادىمدا تۇرۇپتۇ: مەن بەدئىي خاھىش ۋە ئېستېتىك غايە جەھەتتىن ئەڭ ياخشى دوستلارغا ئېرىشكەنىدىم. مەن ئەدەبىي تىل ئارقىلىق سۆزلەشكە تىرىشىپ، كۆڭۈلدىكىدەك ھەل قىلالمىغان روھىي قاتلامنى ئۇلارنىڭ سېزىملىرىدىن كۆرگەن-دەك بولدۇم. راست، ئۇندەش ۋە سوئال بەلگىلىرىگە، تىترەڭگۈ چېكىتلەرگە تولغان ھاياجانلىق جۈملىلەر ئارتقۇرالمىغان ۋەزىپە-لەرنى بويىاق ۋە شەكىللەر جىمجىت تۇرۇپ ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. داۋىنچىنىڭ «ئەڭ ئاخىرقى كەچلىك تاماق» دېگەن ئەسىرى «ئىن-جىل» دا ئېيتىلمىغان نۇرغۇن سىر قەلئەلىرىنى ئاشكارىلىغان

ئەمەسمۇ؟ بۇلارنى ئويلىغان ۋاقىتتا، ئادەمنىڭ رەسسام بولغۇسى كېلىدۇ. گەرچە بۇ ھەر قايسى سەنئەت تۈرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس تىل ئالاھىدىلىكىدىن كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن رەسىم تىلىنىڭ بىۋاستىلىقى، تەرجىمىگە ھاجەتسىزلىكى ئۇنى توسالغۇسىز ئاممىۋى ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلىدۇ.

نەجمىدىن، رەشىدەلەر ئۇيۇشتۇرغان ئىككى قېتىملىق كۆرگەزمىدىن مۇنداق پەرق ۋە ئوخشاشلىقنى ھېس قىلىش مۇمكىن: بۇرۇنقىدا ئابستراكتلىق ۋە مەۋھۇملۇق ئاساسىي ئورۇندا ئىدى. بۇ قېتىمقىسىدا ئوبيېكتتىكى رېئاللىق بىلەن خىيالىي سىزىم گەرەلەشتۈرۈلۈپ، كىشىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغايدىغان ئوبرازلار رەڭ جەھەتتىكى سۈزۈك فانتازىيىنىڭ دولقۇنىغا چۆمدۈرۈلگەن. بۇرۇنقىسىدا ئىنسانىي مۇھەببەتنىڭ مۇڭلۇق كۈيى قارامتۇللۇق ئىچىدىكى خىيالىي گەۋدىلەر ۋە شەكىل فانتازىيىسى ئارقىلىق ناماياں قىلىنغان بولسا، ئەمدىكىسىدە ئۇ خىل مۇھەببەت ئاز ـ تولا ئىللىقلىق ۋە سىقىلىش تۈيغۇسى بېرىدىغان رەڭلەرگە، يەنى سارغۇچلۇقنى ئاساسىي بىرلىك قىلغان رەڭ قاينىمىغا سىڭدۈرۈلگەن. مانا بۇ پەرق. ئوخشاشلىق شۇكى، ئاساسەن ھەر ئىككى كۆرگەزمىدە كىشىلىك ۋۇجۇد تېما قىلىنغان.

قىستۇرۇپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك يەنە بىر نۇقتا بارکى، بۇرۇنقى كۆرگەزمىدە، بۇ ئەر ـ ئايال رەسساملار ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبلىرى بىلەن ئالدىمىزغا چىققان بولۇپ، ئۇلارنىڭ رەسىملىرىدىكى كەيپىيات تامامەن ئوخشىمايتتى، بۇنى قاراپلا بايقاشقا بولاتتى. بۇ نۆۋەت ئۇلاردىكى پەرقنى تونۇپ يېتىش ئانچە ئاسانغا توختىمايدۇ. تېماتىكا تەرەپتىكى ئوخشاشلىقلار گويا بۇ پەرقنى يوققا چىقارغاندەك قىلىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇسلۇب پەرقى ماھارەت ۋە رەڭ تۈيغۇسى جەھەتتىكى ئىنچىكىلىككە قاراپ ماڭغان. نەجمىدىننىڭ بويياق تۇتقان قولى بىرقەدەر كەسكىن ھەم قاتناق تۇس ئالغان بولۇپ، ئۆزىنى رەڭنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغان. رەشىدە بولسا بىرقەدەر

مۇلايىم قەلەم بىلەن نەپىسلىك بابىدىكى تەلەپكە كۆپرەك مايىل بولغان.

ھېسسىيات ئەۋجىنى مەنبە قىلغان يوشۇرۇن نەپىسلىك قوپال تاشقى كۆرۈنۈشلەرنىڭ كەينىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئالدىرىماي ئاشكارىلىقتا ئۆتىدۇ. رەڭنى چۈشەنگەن ۋە رەڭ مەستخۇشلىقىغا ئېرىشكەن ئادەمنىڭ سەنئىتىدىكى كەسكىن ھەرىكەتلەرمۇ كۆپ ھاللاردا نەتىجىلىك قەدەملەردىن بولۇپ چىقىدۇ. پىكىرنى نەجمىدىنگە مەركەزلەشتۈرۈپ ئېيتقاندا، ئۇ بۇ قېتىم ئۆزىگە يات بولغان بىر قېتىملىق سىناقنى ئېلىپ بارغان. ئۇ بولسىمۇ ئىللىق رەڭلەرنىڭ تېگىدىكى مەيۈسلۈكنى قانداق كۆرسەتىش.

بۇ قېتىمقى ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسى خوتەنده ئىجاد قىلىنغان بولۇپ، رەسسامدىكى ئادەملەر ئوبرازى خوتەن تۇرمۇشىدىن ئالغان ئالاھىدە تەسىراتنىڭ ھەم زېمىن، قۇياش، ئادەملەرنىڭ بىر تۇتاش-لىقىدىكى كەلىماتىنىڭ روشەن ئىزنالىرىغا ئىگە. بۇلار تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ـ مەنزىرىلەرنى قىستۇرمايمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

كەلىمات رەسسامىلارغا ھەرخىل يورۇقلۇق تۈيغۇسى بېرىدۇ. نەتىجىدە، ئۇ رەسسامىلاردا ئاڭسىز ھالدىكى ئىجادىي يېڭىلىقنى پەيدا قىلىدۇ. بىر شەيئىنىڭ ئوخشىمىغان يورۇقلۇق نۇقتىلىرىدا بەر-گەن رەڭ تەسىراتى پەرقلىنىدۇ، بۇ ئەلۋەتتە، رەسسامىلارنىڭ سېزىمىدە ئەكس ئېتىدۇ. نەجمىدىننىڭ بۇ قېتىمقى رەسىملىرىدىكى بەدىئىي ئۆزگىرىشنى نىسپىي ھالدا مۇشۇنىڭدىن كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ رەسىملىرى كىشىگە بىر قارىسا خىيالىي تۈيغۇ بېرىدۇ، بۇ تۈيغۇ ئادەم ئۇستىگە مەركەزلەشكەن تۇرلۇك رەڭلەرنىڭ قاتلىرىدىن ئۇرغۇپ چىقىدۇ، بىر قارىسا ئوچۇق رېئال تۈيغۇ بېرىدۇ، يەنى رەسسامدىكى ئادەم سەنئەتتىن يۇلقۇنۇپ چىققان نەق ئاشۇ ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ. بۇ يەردە ئادەملەرنىڭ تېرىسى ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىدىن كېلىۋاتقان روھىيەت رەڭلىرى بىلەن نەجمىدىننىڭ

تومۇرىدىكى قان ئەلەڭگىسى قۇياش نۇرى ئاستىدا ئارىلىشىپ، رەڭ ئالۇۋنى كېلىپ چىققان ـ دە، ئادەملەر گاھ يىراقتا، گاھ ئالدىـ مىزدا كۆرۈنىدۇ.

رەسسام گۈزەل ياكى رەزىل دېگەندەك كاتېگورىيىلەشكەن خاـ راكتېرلارنى يارىتىشقا ئۆزىنى ئىسراپ قىلمىغان، ئۇ بۇنداق فورـ مىلاشقان سەنئەتتىن ئاللىبۇرۇنلا چېقىپ كەتكەن. بىز ئۇنىڭ رەـ سىملىرىدىن ئادەمنى، مۇستەقىل تۇيغۇ كۆزىدىكى رەڭنى كۆرـ دۇق. مودېل ۋە يورۇقلۇق شارائىتلىرىدىن ھالقىپ كېتەلمىگەن گۈزەللىك ئىشقىنى كۆردۇق. ئۇ ئادەملەرنى ئوبرازلىڭ ماتېرىيالـ غا، ئوبرازنى قانداقتۇر بىرەر مەيدان ياكى مەسلەكنىڭ ۋاستىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويماي، بەلكى روھنىڭ قەدرىنى بىلىپ ـ بىلمەي ئىزدەشتەك ھاياتىي كۈچنىڭ ئىگىسى سۈپىتىدە سىزىپ چىققان.

نەجمىدىن رەسسىلىرىنىڭ ئىجادى ۋە تەسىرى مەنبەلىرى ئۇس ـ تىدە ھازىرچە بىر نېمە دېيىش تەس. چۈنكى بۇ ئۇنىڭ بىر پۈتۈن ئىجادىيەت جەريانىنى ئەستايىدىل كۆزىتىپ تەھلىل يۈرگۈزگەندە مەلۇم بولىدۇ. شارائىت ھازىرچە ئۇنداق ئىمكانىيەتنى بىزگە بەرـ مىدى. لېكىن ئىككىلەنمەي ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئۇ ئەدەبىياتىمىزـ دا تېخىچە ھەل بولمىغان بەزى مەسىلىلەرنى رەسىملىرىدە ئىشقا ئاشۇردى. ئۇ ئىپادىلەشتىن ئىپادىلىنىشكە ئۆتتى.

1994 ـ يىل يانۋار

تۇپراق ۋە گۈل ـ گىياھ روھى

— شائىر ئادىل تۇنىيازنىڭ «ئۆمۈچۈك، شېئىر ۋە تەپەككۇر قاتلىمى» ناملىق ماقالىسىگە ئىلاۋە

ئادىل تۇنىياز خاسلىق يارانقان شائىرلارنىڭ بىرسى. خاسلىق شائىرنىڭ سۈپىتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، شېئىرىيەتتە قانچە شائىرنىڭ بارلىقى دەل قانچە خاسلىقنىڭ بارلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ بېرىدۇ، ئادىل تۇنىياز ئۆزى قۇرۇپ چىققان ئاشۇ شەكىلسىز سەلتەنەتلىك دۇنيا، ھاياتلىق، ئۆلۈم ھەققىدە مۇستەقىل ئويلاندى. ئويلانغاندىن كېيىن ئېرىشكەن تېپىشماقلىرىنى بالىلارچە تەشۋىش، ساددا تىل، تەبىئىي رېتىم بىلەن تۆكۈپ تاشلىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ شېئىر دۇنياسىدا ھەممە نەرسىگە ھەيران قالىدۇ. بۇ ھەيرانلىق شۇ قەدەر مەسۇمكى، ئۇنىڭدىن تېخىنكا دەۋرىدىن يات بىر ئىنسان بالىسىنىڭ پاكىز ھىدىنى روشەن سەزگىلى بولىدۇ. ئادىلنىڭ خاسلىقى دېگىنىمىزدە يەنە مۇنداق نەرسىلەرمۇ بار: ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى مەنىۋى قىياپەتلەر ئاساسەن ئۇيغۇرلاشقان. كېيىنكى شەھەر ھاياتى ئۇنىڭ بىر سەھرا بالىسىغا خاس كۆزىتىش ئادىتىنى يوقىتىۋەتمەستىن، ئەكسىچە، تېخىمۇ تاۋلىغان. سەھراغا بولغان قاتتىق سۆيۈنۈش ۋە سېغىنىش ئۇنىڭ كۆزىتىشلىرىنى رومانتىك رەڭگە ئېرىشتۈرگەن. ئۇ، غەمنىزدار شېئىرىي نازاكەتتە چاڭلاشقان كۆزلىرى بىلەن ئەسلىمە ماكانىدىكى مەۋجۇداتلارنى مالىتلايدۇ ـ دە، ئۇيغۇر يېزىلىرىدىكى ھەر

بىر مەنزىرە قويۇق لىرىك كەيپىياتقا چۆمىدۇ. ئادىل بۇ مەنزىرە-لەرنى ياۋروپانىڭ دېڭىزلىرىغا، «ئىنجىل» مەدەنىيىتىنىڭ بەلگە-لىرىگە تېگىشىۋەتمىگەن، بۇ ئۇنىڭ تولىمۇ قىممەتلىك تەرىپى. ئامېرىكا شائىرى T.S ئېللىئوت مېتافورا ھەققىدە مۇنداق يېشىم بەرگەن:

كۆز — سۆز - بېكىتىش...

كۆز — شائىرنىڭ دۇنياسى، سۆز ئەنە شۇ دۇنيا تەرىپىدىن خاسلاشتۇرۇلىدۇ، بېكىتىش — «كۆز» بىلەن «سۆز» نىڭ «نە-كاھ» ىدىن كېيىنكى شەكىلىدۇر. بۇ يەردىكى ھالقىلىق نۇقتا «كۆز» دۇر. ئادىل زاھىر ۋە باتىن كۆزىنىڭ ھەر ئىككىسىنى تەڭ ئىشقا سالغان. ئۇ زاھىر كۆزى بىلەن قاغىلىقنى، قەشقەرنى، ئىلىنى، ئۇرۇمچىنى... كۆرگەن، كۆرگەندە ئەڭ ئىنچىكە دېتال-لار (ئۆمۈچۈك توري، كالا كۆزى، ئوتۇن دۆڭسى، تۈخۈم ساتقۇچى موماي...) نىمۇ قوبۇل بەرمىگەن، ئادىل بۇلارنى كىشىلەرنىڭ روھىي قاتلىمى، ئېتىقادى، ھايات چۈشەنچىسىنى بىلىشتىكى كۆز-نەكە ئايلاندۇرغان. ئۇ ئۆزى كۆيلىگەن ھەر بىر مەۋجۇتلۇقنىڭ كەينىدىكى سىرلىق مەنىنى ئىشارە قىلغاندا، بىز ئۇنىڭ باتىن كۆزىنى ئۇچرىتىمىز. بۇ كۆز ئەڭ پاك بۇلاق رەۋىشىدە مەنە سۇلە-رىنى ئوخچۇتىدۇ. بۇ سۇلار شېئىر ۋادىلىرىنى كۆكلىتىپ تۇرىدۇ. بىز ئۇنىڭ «قەشقەردىكى يەر شارى» ناملىق داستانىنى كۆرگىنە-مىزدە، ساپ مىللىيەت بىلەن تويۇنغان تونۇش ۋادىنى ئۇچرىتە-مىز. ئادىل بۇ ۋادىنىڭ گىياھلىرىنى شامال بولۇپ قوچىدۇ، مەست بولىدۇ، سۆزلەر مەستلىك ئىلكىدە توزۇيدۇ، توزۇغان سۆزلەر شائىرنىڭ ۋەتىنىدىن قىسسە بايان قىلىدۇ.

بىز شائىرنىڭ تىترىگەن يۈرىكىنى كۆرىمىز، لېكىن بۇ يۈرەك ئۇزۇل - كېسىل مۇزلاپ كەتمەيدۇ. شۇنىڭغان ئۇنىڭ يۈرىكىگە دارىغان ھامان، ئۇ ئۆزى ئوچۇن ئەڭ نەق بولغان تۈپراققا يۈرىكىنى دوملىتىدۇ. مۇشۇ يەرگە كەلگەندە بالىلىقتىكى بىر ئويۇن ئېسىمە-

ەدىن كەچتى:

قىش پەسلىنىڭ قەدىمى يېتىشى بىلەن ئۆستەڭلەردىكى ئۇيناق سۇلار نەگىدۇر غايىب بولاتتى. ئەينەكتەك مۇزلار ئۆزىنىڭ ئاستىدىكى سۇ ناۋاسىنى ياۋاشلىتىپ، يازنىڭ سېغىنىشىنى كۈچەيتىۋېتەتتى. بالىلىقتا قانداقتۇر بىر كۈچ قۇتراپ تۇرسا كېرەك، بىز مۇزلارنى تاش بىلەن سوقۇپ سۇندۇرۇپ ئويناياتتۇق، چېقىلغان ئىزدىن مۇلايىم سۇزۇك سۇلار كۆرۈنۈپ قالاتتى. بىز كۆزنەكتەك چوڭلۇقتىكى نېپىز مۇزلارنى ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ، كۈن چۈشۈپ تۇرىدىغان تاملارغا يۆلەپ تۇرغۇزاتتۇق. ئاندىن يۇمشاق توپىنى مۇزنىڭ يۇزىگە قۇرۇق ئۇن سەپكەندەك تەكشى سېپەتتۇق ۋە بىر پەس كۈتەتتۇق. ئىللىق تۇپراق ۋە كۈن نۇرىنى كۆرگەن مۇز ئاستا ـ ئاستا ئېرىشكە باشلايتتى ـ دە، دۇغ سۇلار پەسكە سىرغىپ، مۇز يۇزىدە ئەگرى ـ بۈگرى سىزىقلارنى قالدۇراتتى. بۇ چاغدا بىز قولىمىزدىكى ئەپچىل تاياق بىلەن مۇز يۇزىنى يەڭگىل سىپايىتتۇق («ساغاتتۇق»). مۇزنىڭ ئاستىغا يىغىلغان دوغاپنى «قايماق» دەپ ئاتايتتۇق. ئەمدىلىكتە بۇ ئويۇنلارنى ئويىنىمىغانغا ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ كەتتى. بىرەر ئەسىر بولدىمىكىن دېگۈسى كېلىدۇ ئادەمنىڭ. جاھان ناھايىتى تېز ئۆزگىرىدىكەن، ئۆزگەرگەنسېرى نۇرغۇن نەرسىلەر ياتلىشىپ بارىدىكەن. بىر قېتىم قىش پەسلىدە يۇرتۇمغا بارسام، بىزدەك ئويۇنخۇمار بالىلارمۇ قالماپتۇ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىلىرى گىرىپتار بولغان جان بېقىش ھەلەكچىلىكىگە بالدۇرلا شېرىك بولىدىغان بوپتۇ. شىرىلداپ ئاققۇدەك سۇنىڭ، مۇز تۇتقۇدەك ئۆستەڭلەرنىڭمۇ تايىنى قالماپتۇ. ھەي، ھەي، بالىلىقىغا قانمىغان بالىلار! مانا چوڭ بولغانسېرى پىكىر قىلىشنىڭ ئۇزاق يوللىرىدا ماڭىدىكەنمىز، ھەر بىر دوقمۇش بېشىمىزنى قايدۇرىدىكەن. چارچىساقمۇ ماڭمىساق بولمايدۇ. پىكىر دېگەن بەرىبىر پىكىر ـ دە، بالىلىقتىكى ھېلىقى ئويۇنلارنى ھازىر ئويلاپ كۆرسەم، بىر ھېكمەتنى چۈشەنگەندەك بولىمەن: قەھرىتان قىشتا

سۆلار مۇزلايدىكەن، ئادەملەر مۇزلايدىكەن، ھاۋا مۇزلايدىكەن، دەل ـ دەرەخلەر، گۈل ـ گىياھلار، قۇشلارنىڭ نەپىس ئاۋازلىرى مۇزلايدىكەن، بىرلا تۇپراق مۇزلىمايدىكەن. تۇپراق ئۆزىدىكى تەمكىن ھارارەت بىلەن مۇزلارنىمۇ ئېرىتىۋېتىدىكەن. تېخىمۇ ئاجايىپى شۇكى، بىز تۇپراق مۇزنىڭ ئېرىتىمىسىنى «قايماق» دەۋالغانىدۇق. بۇ «قايماق» تا قەھرىتان، ئاپتاپ، تۇپراق، تاياق، تام، سۇ دېگەن نەرسىلەر بار ئىدى. بۇلار ھەم بىر ـ بىرىگە ئۇيغۇن ئامىللار ئىدى. شېئىر ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ نىسبەتلىك دۇنيانىڭ مەھسۇلى ئەمەسمۇ.

ئادىلىنىڭ شېئىرلىرىدا ساماۋى نەرسىلەرگە قارىغاندا، زېمىنىدىكى نەرسىلەر سالماق ئورۇن تۇتمىدۇ، ئۇنىڭدىكى يۇلتۇزلار ۋە ئاي زېمىندا بولىدىغان ساددىلىقنىڭ زىننەتلىرىگە ئايلانغان.

شائىرنىڭ ۋەتىنى سۆزلەر، لېكىن ئۇ سۆزلەرگە قانائەت قىلمايدۇ، ئۇ سۆزلەرنى ئۆزگەرمەس قىممەت سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئادەملەرگە ئوخشاش جېنى بار مەۋجۇتلۇق، دەپ قارايدۇ. شائىرنىڭ نەزەردە سۆزلەرنىڭمۇ ئەركەك ـ چىشىسى بار، سۆزلەرمۇ ئەۋلاد قالدۇرىدۇ. ئۇلار نەچچە مىڭ يىللىق ھايات تارىخىدا ھەرخىل چىرايلارغا كىرىدۇ، لېكىن تومۇرىدىكى مىللىي قانىنى ۋە گېنىنى ھەرگىز ئۆزگەرتمەيدۇ. بىر پارچە شېئىردا سۆزلەر سۆزلەرنى تۇغىدۇ، مۇشۇنداق تۇغۇلۇشنىڭ ئۇزلۇكسىزلىكىدە چەكسىز بىر زامان ئۆز پايانىنى يايىدۇ. شائىر يىراق بىر يەردىن بىزگە قاراپ چىقىپ كېلىدۇ. بىر پارچە شېئىردا 100 سۆز بار دېسەك، بۇ دەل شائىر روھىنىڭ 100 خىل ئاتىلىشىغا ياكى شائىر روھىنىڭ 100 كېچىكتىن ئۆتۈشىگە تېمسال بولىدۇ. ئادىل تۇنىياز ئۆز شېئىرلىرىدا سۆزلەرنى لېكسىكا بىلەن ئەمەس، دەل سۆز بىلەن يېڭىدۇ. يېڭىپ چىققان ئاشۇ سۆز شېئىردىن ئىبارەت.

ۋاقىت،
ئوخشامدىكىن قومۇشلۇقتىكى
يۇپيۇمىلاق غاز توخۇمىغا.
— «ۋاقىتنىڭ سىرتىدا» دىن

ۋاقىت،
لىكىلدىتىپ نەم قۇيرۇقىنى،
ھەر كۈنلۈكى تالاي رەت،
غېرىبسىنىپ كىرەر ئىشىكتىن.
— «ئۆمۈچۈك ناخشىسى» دىن

ۋاقىت
پاخپايتقانچە سالۋار چېچىنى،
غېرىبسىنغان مومايغا ئوخشاش
كىرىپ كېلەر سۆرىلىپ.
— «ئۆمۈچۈك ناخشىسى» دىن

بىز ۋاقىتنىڭ ئۇچ خىل ئوبرازىنى كۆردۇق. شائىر ۋاقىتنىڭ تۈسىنى تۇرغۇن شەكىلدە ئەمەس، بەلكى ئۆزگىرىشچان شەكىلدە كۆرگەن. بۇخىل ئۆزگىرىشچانلىق مەنىۋى مۇھىتنى ۋۇجۇدقا چىقارغان مەنزىرە تەرىپىدىن يېڭىلىق تاپىدۇ. مانا بۇ ۋاقىتقا نىسبەتەن فىزىكىلارنىڭ ئەمەس، دەل شائىرنىڭ جاۋابىدۇر. شائىرنىڭ جاۋابى مۇئەييەنلىكتە ئەمەس، مۇئەييەنلىكنىڭ چەكسىز ئىنكاردا، شائىر ئەنە شۇ چەكسىزلىكنىڭ سەپىرىدە جان بېرىدۇ. يۇقىرىقى پارچىلاردا شائىرنىڭ ۋاقىت تۈيغۇ، ئوبرازلارنىڭ گارمونىيىسىگە بەكرەك تايانغان. ئەگەر شائىر ئۇنى رېتىم، مىسرا قۇرۇلمىسىنىڭ كۆپ خىللىقىدا ئايان قىلغان بولسا تېخىمۇ كامالەتلىك بولاتتى. بۇ يەردە شائىر ۋاقىتنى قىياس قىلىشتا، رەسساملارغا يېقىنراق تۇرغان.

شائىرلار ئۆزلىرىنىڭ ئەپسانە روھىنى مەلۇم بىر سۆزگە كۆچۈ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىرەك مەزكەزلەشتۈرۈشى مۇمكىن. قاغا ئاللان پوئې ئۇچۇن ھەر-گىزمۇ ئادەتتىكى قاغا ئەمەس ئىدى، كېمە رىمبو ئۇچۇن ئادەتتىكى كېمە ئەمەس، ئۇلار شائىر دۇنياسىنىڭ يارقىنلىشىشىدىكى تىپىك شەرتلىك ھالقىش. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، شائىرلار قانداقتۇر بىر-ئۆزنى ئاڭسىز رەۋىشتە ئۆزلۈك توتېمىغا ئايلاندۇرۇۋالسا كېرەك. بىز ئادىل تۇنىيازنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ ئۆمۈچۈك ھەققىدىكى تەلقىنلىرىنى كۆپ ئۇچرىتىمىز، ئۆمۈچۈك ئادىل ئۇچۇن سىرلىق روھىي ئالەمدىن بېشارەت بېرىدىغان مۆجىزىگە ئايلىنىدۇ. شائىر ئۇنىڭدىن ئۆزىنى، ئۆزگىنى، ئىجادىيەتتىكى غېرىبلىقنى، مەرھۇم، ئەمما مۇستەھكەم رىشتىنى كۆرىدۇ.

. . . . . .

كىم ئۇ نۇرەڭ قىمىرلاۋاتقان؟

. . . . . .

چىرىلىپ ھېسابسىز خىيال يېپىغا
شائىر ئۇ ئۇن ـ تىنسىز قوشاق توقۇغان.
— «ئۆمۈچۈك قەبرىسى» دىن

ئۆمۈچۈك تور توقۇيدۇ، توقۇغاندا قۇسۇپ تۇرۇپ توقۇيدۇ. ھەربىر تور بىر نۇر سىزىقى. بۇ يەردە ئۆمۈچۈكنىڭ قۇسقانلىرى تامامەن نۇر بولۇپ چىقىدۇ. ئادىلنىڭ نەزەردە ئۆمۈچۈك غېرىب قوشاقچى. مانا بۇ ئۆمۈچۈكنىڭ ئادىلغا خاس قىممىتى. بۇ قىممەت-نى ئادىلنىڭ شېئىر دۇنياسىدىن ئايرىۋەتكەندە قۇپقۇرۇق تەمسىلگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. ف . نېتزىنىڭ قەلىمىدە ئۆمۈچۈك زەئىپ قىساسخور سۇپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئۇ قاراڭغۇ بۇرجەكلەرگە، زەي ئۆڭكۇرلەرگە تور يېيىپ، باشقىلارنى قىلتاقتا چۈشۈرۈشنى ئويلايدۇ. ياپونىيەنىڭ مىڭجى يىللىرىدا ئۆتكەن يازغۇچىسى ئاكوتا-گاۋالىيۇنوسكېنىڭ «ئۆمۈچۈك توري» ناملىق ئەسىرىدە، ئۆمۈچۈك

يامانلىقتا ئۇچىغا چىققان رەزىل كەنداتانىڭ رەھىمسىگە ئېرىشىپ ئامان قالىدۇ. ساكيامۇنى دەل ئاشۇ ئۆمۈچۈكنىڭ تورىنى دوزاختا ئازابلىنىۋاتقان كەنداتانىڭ يامىشىشىغا ساڭگىلىتىپ بېرىدۇ. ئەمما كەنداتا ئۇ تورغا باشقا دوزاخ بەندىلىرىنىڭمۇيامىشىپ جەننەتكە ئۆر-لەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەسەت قىلغاندا، تور بىردىنلا ئۈزۈلۈپ دوراخقا قايتىپ چۈشىدۇ. دېمەك، بۇ يەردە ئۆمۈچۈك ۋە ئۇنىڭ توری هاالالىقنىڭ هامىيسى قىلىنغان. ئۆمۈچۈك ياخشىلىق بابىدا هەر قانداق ئېغىرلىقنى كۆتۈرەلەيدۇ، يامانلىق بابىدا ئۈزۈلۈپ كېتىدۇ. روشەنكى، هالال نازۇكلۇق تەڭداشسىز قۇدرەتتىن ئىبا-رەت. ئەسەر بىزگە ئۆمۈچۈك توری ئارقىلىق بەخت ۋە جەننەتنىڭ خۇسۇسىي بولمايدىغانلىقىنى جېكىلەيدۇ. كۆرۈشكە بولىدۇكى، بىز ئۇچ خىل قەلەمدىن ئۆمۈچۈكنىڭ ئۇچ خىل قىممىتىنى كۆرىمىز، بۇ ماهىيەتتە ئەدەب قەلبىدىكى قىممەتنىڭ ئەكس ئېتىشى.

ئوقۇرمەنلەر ئادىل تۇنىيازنىڭ ئۆمۈچۈكلىرى هەققىدە تۇرلۈك قىياسلارنى قىلىشىۋاتقاندا، ئاپتورنىڭ ئۆزى بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۇ هەقتىكى بەدئىي پەلسەپىۋى مۇهاكىمىسىنى سۇنماقچى بولىدۇ. ئۇ ئۆمۈچۈكنى بىر قاتلاملار بويىچە مۇهاكىمە ئويىبىكتى قىلىدۇ هەمدە ئۆمۈچۈك بىلەن بولغان پەلسەپىۋى ئالاقىسىنى شەرهلەيدۇ. قارىغاندا، ئاپتور ئۆمۈچۈكنىڭ ئېستېتىك مەنىگە ئالا-قىدار تەرەپلىرىنى مۇهىم دەپ قارىمىغاندەك تۇرىدۇ. بىز ئاپتورنى ئاساسەن دېگۈدەك بىر پەلسەپىۋى مۇهاكىمىچى سالاپىتىدە كۆرە-مىز. شائىر ئادىل دۇنيانى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان سەبىي تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ، كىشىلەرنى مەست قىلىدۇيۇ، كىشىلەرنىڭ نېمىدىن مەست بولغانلىقىنى چاندۇرمايدۇ، بىراق تەنقىدچى ئادىل مەست قىلىشنىڭ رېتسېپىلىرىنى ئېيتىپ بېرىشكە شۇنچە تىرىشىدۇ. شا-ئىر ئادىل پەقەتلا شائىر ئىدى، تەنقىدچى ئادىل بىزگە خېلى روشەن فرويىدىزمچى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ. ئۇنىڭ پىكىر قاتلىمى ئارانلا ئۇ ئەمەس، ئەمما ئۇ بىر ئاساسىي قاتلامدىن ئىبارەت ئىدى.

ئادىل تەبىئەت، جىنس ئالدىغا كەلگەندە تىپىك ئانانىزمچى، ئۇ دەرەختىن، ئايدىن، قۇملۇقلاردىن، دەريالاردىن ۋە جانلىقلاردىن ئايالىلار دۇنياسىغا خاس ئالامەتلەرنى، ناز ـ خۇلقلارنى بىمالال ئۇچرىتالايدۇ ـ دە، دىمىقىپ كەتكەن جىنسىي روھىنى ئۇلارغا قارىتىپ قويۇۋېتىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق سەنئەتتىكى ئەركىن بوشلۇق-نى تاپقاندەك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن تەبىئەت سونايلىنىڭ يېتىپ ھاياجانلىق تىنىۋاتقان ئايالغا ئوخشايدۇ. ئادىل ئۆزىنى ھاۋا ئارقى-لىق ئايالنىڭ ئۆپكىسىگە، ئاندىن تومۇر ـ تومۇرلىرىغا سىڭىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلدۇ. «ۋاقىت قەپسىدىن ئۇچۇپ چىقالايدى-غان شېئىرلارنىڭ بىر قانىتى دىنىي تۇيغۇ، يەنە بىر قانىتى جىنـ-سىي ئاڭ» دەيدۇ ئاپتور ماقالىسىدە. بىزنىڭ بىلىشىمىزچە، ئادى-لىنىڭ دىنىي تۇيغۇسى جىنسىي مۇجىزىلەرگە چەكسىز ھەيران قېلىش بىلەن گېزەكلەنگەن. تەنقىدچى سۇپىتىدىكى ئادىل شۇنداق ئېيتىدۇ: ئۆمۇچۇكتە ئەپسانە بار، ئۆمۇچۇكتە سىمۋول، ئىجادكار-لىق ماھىيىتى بار، ئۆمۇچۇكتە شائىرنىڭ غېرىبلىقى بار.

بىز بۇ قېتىم تەنقىدچى ئادىل تۇنىيازنى كۆرۈۋاتىمىز. ئۇ، شائىر ئادىل تۇنىيازنىڭ «ئۆمۇچۇك ناخشىسى» نامىلىق داستانى ھەققىدە كۆپ تەرەپلىمە مۇھاكىمە يۈرگۈزىدۇ. ئەلۋەتتە، ئەدىبلەر-نىڭمۇ تەنقىد ئىقتىدارى ۋە تەنقىد ھوقۇقى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزى ھەققىدە ئېيتقانلىرى ئەنە شۇ تەنقىد ھوقۇقىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى، ئەمما ئۇ ھەرگىزمۇ مەزكۇر ئەدىب ھەققىدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق تەنقىد ھېسابلانمايدۇ. مۇشۇنداق بولغاندا، ئادىل تۇنىياز پەقەت ئادىل تۇنـ-ياز تەنقىدچىلىرىنىڭ بىرىدۇر. شۇڭا ئوقۇرمەنلەر شائىرنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى ئوبزورىنى ئەڭ مۇۋاپىق كېسىم، دەپ چۈشەنمەسلىكى لازىم. بۇ پەقەت ئادىل تۇنىياز تەنقىدچىلىكىدىكى بىر قىرىدىن ئىبارەت.

ئادەملەر ھوقۇق، پۇل، كەسىپ قاتارلىقلارغا بولغان ساددىلـ-قىنى ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ ئاساسىغا ئايلاندۇرۇۋالغان دەۋردە،

بىز شائىرغا بېرىلگەن رىغبەتنىڭ كەملەۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋاتىمىز. شائىر ئادىل تۇنىياز مانا مۇشۇنداق بىر دەۋردە بىزگە بېرىلگەن بىر ئامەت. ئۇ، سوغۇق غېرىبلىقنى بىزنىڭ كىشىلىرىمىزگە ئۇنۇتۇلغان ئىنسانىيلىقنى ئاگاھلاندۇرۇش يۈزىسىدىن تەقدىر قىلىپ تاللىۋالدى. ئۇ، نۆۋەتتە ئۆزىنى تەكرارلاپ سالماسلىقى ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ*مەنىۋى دۇنياسى ئۈستىدە ئويلىنىشى كېرەكتەك تۇرىدۇ. شائىر ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پەللىگە پەقەت بىرلا قېتىم چىقىش كۇپايە. بىز ئۇنىڭ ئۆزىدىن ۋاز كېچىشىنى سىناق قىلالايدىغانلىقىغا ئۇمىدۋارمىز.

گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە، گېرىك شائىرى ھومېرنىڭ «ئودىسسا» داستانىدىكى بىر دېتال ئېسىمگە كېلىپ قالدى: ئودىسسا مۇشەققەتلىك سەپىرىدە خىزىر ھېرمىسنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىدۇ. ئۇ ۋەھىشىي جادۇگەر كېرىكنىڭ تۇرارگاھىغا كېتىۋاتقاندا، ھېرمىس ئۇنىڭغا جادۇگەرلىككە تاقابىل تۇرىدىغان خاسىيەتلىك گىياھ تەقدىم قىلىدۇ. بۇ قارا قورساق كىشىلەر ئۇنى بايقىمايلا دەسسىۋېتىدىكەن. ئەمما ئۇ گىياھنىڭ كىچىككىنە ئاق گۈلى زەھەر قايتۇرالايدىكەن، كېسەل ساقايتالايدىكەن. كېيىن ئودىسسا كېرىكنىڭ سېھرىي ھارىقى تەرىپىدىن زەھەرلەنگەندە، كىچىككىنە ئاق گۈلنىڭ خاسىيىتى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ. شېئىر ئەنە شۇ كۆرۈنمەس گۈلگە ئوخشايدۇ، بۇگۈنكى كىشىلەر ئۇنى چەيلەپ مېڭىپ يۇرۇشىدۇ. ئادىل تۇنىياز شېئىرلىرىدىكى مۇڭمۇ مۇشۇ يەردە.

1999 ـ يىل ئاۋغۇست

www.uyghurkitap.com

يۇسۇپ ھۇسەيىن

ھەقىقەت ئەكس ئەتكەن ئەخلاق ـ پەزىلەت دېمەكتۇر
— يۇسۇپ ھۇسەيىن

كىشىلەر ئۇنىڭ «نەپەس ژەنى»دە شېئىر يازىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. «نەپەس ژەنى» دېگەن بۇ ئىبارە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئانچە تارتىپ كېتەلمىدى. ھېچبىر سەھنىدە ئىلمىي مۇلاھىزىلەر-مۇ بولمىدى. ئەكسىچە، يۇسۇپ ھۇسەيىننىڭ «نەپەس ژەنى» دېكى ئۇزۇن مىسرالىق شېئىرلىرى كىشىلەرنىڭ مەسخىرىسىگە ئۇچرا-دى. بىزدە يەڭگىلتەك مەسخىرىلەر ئاز ئەمەس. بىز خۇددىمىزنى يوقاتقان ھالدا كۈلۈشنى ياخشى كۆرىمىز. بۇ كۈلكىلەردىن تارد-خىي، دەۋرىي مەسئۇلىيەتنى ئىزدەپ تېپىش قىيىن، پىكىرلىرد-مىز تراگېدىيىلىك چوڭقۇرلۇققا نامرات بولغاچقا، تارىخ ئوتتۇرىغا قويغان سوئاللارغا جاۋاب بېرىشتىن شۇنچە يىراقتا تۇرۇپتىمىز. بىزنىڭ ئەگەشمە، تەقلىدچى رېئاللىق تۈيغۇمىز ئۆزىمىز كەلتۈرۈپ چىقارغان نۇرغۇن مەسىلىلەرنى دەسسەپ ئۆتۈپ كەتتى. ئاخىر نۇر-غۇن ئىشلار ئۆز ۋاقتىدا ھەل بولماي كېلەچەككە مىراس بولۇپ قېلىۋەردى.

خۇددى «نەپەس ژەنى» ئىلىم شەرەندازلىرىنىڭ دىققىتىدىن خالىي قالغاندەك، يۇسۇپ ھۇسەيىن شۆھرەت سەلتەنىتىدىن تولىمۇ يىراق بىر سەھرادا تۇپراقتىڭ ھەقىقىي ساپ پۇرىقىغا جور بولغان ھالدا زامانىمىز كىشىلىرى ھەزىم قىلالمىغان ئىلاھىيەت پىكىرلە-

رىنى تەلقىن قىلىپ، تولۇق خاكسار بىر شەخسكە ئايلاندى.

مەن بۇ كىشىگە ئۇنىڭ «نەپەس ۋەزنى» دىكى شېئىرلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن قىزىقىشقا باشلىغانىدىم. بۇ چاغدا قەشقەر پېدا-گوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتاتتىم. گەرچە بىز بىر شەھەردە ياشا-ۋاتقان بولساقمۇ، ئەدەبىيات كوچىسىدىكى ئېھتىراسلىق ھېسلار تۇپەيلى، مەندە ئۇ كىشى بىلەن دىدارلاشقۇدەك جۇرئەت تۇغۇلمىغا-نىكەن. كېيىن خىزمەتكە چىقتىم. ئۇرۇمچى تەجرىبە ئوتتۇرا مەك-تەپتە ئىككى يىل ئىشلەپ، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي باشقارمىسى قارىمىقىدىكى «شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» غا تەھرىر بولۇپ يۆتكەلدىم. تەھرىرلىك ھاياتىمدىكى قىزىق بىر ئىش مۇنداق باشلاندى: باشلىقىمىز بىر پارچە ماقالىنى مېنىڭ كۆرۈپ بېقىشىمغا بەردى، بۇ دەل يۇسۇپ ھۇسەيىنىڭ «نوپۇز ھەققىدە» دېگەن ماقالىسى ئىكەن. دېمەك، مەن خېلىدىن بېرى دىققەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەستېتىك شائىر يۇسۇپ ھۇسەيىن-نىڭ ئىملاسىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتىم. خەتلەر زىچ ۋە قويۇق يېزىلغان بولۇپ، گەۋدىسى ۋە شەكلى بىر قىسىم چىغاتاي ئۇيغۇر ئىنشالىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى، ماقالە مەن تەھرىرلىك نۇقتىسىدا تۇرۇپ كۆرگەن ماقالىلەرنىڭ ئىچىدە مېنى ئەڭ سۆيۈندۈرگەن ماقالە بولدى. ماقالىدە نوپۇزنىڭ نورمال ۋە بىنورمال تەرەپلىرى، نوپۇزنىڭ زومىگەرلىك ئامىللىرى جەمئىيەتشۇناسلىق، ئېستېتىكا، پسىخولوگىيە تەرەپلىرى بويىچە قويۇق پەلسەپىۋى تۇستە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، ئاپتورنىڭ تىل ئىشلىتىش جەھەتتىكى خاسلىقى مېنى جەلپ قىلىۋالغانىدى. پروفېسسور ئەپەندىلەرنىڭ باش ماقالە ئورامىدىكى جۇملىلىرى ۋە كونسېپىك خاراكتېرىدىكى پىكىرلىرىنى كۆرۈۋېرىپ چارچىغان زېھنىم يۇسۇپ ھۇسەيىندىن قۇتلۇق خەۋەر ئىشتىكەندەك شېئىرىي ئىلھام سەزدى. رابغۇزى تەسۋىرلىگەن نە-بىيلەرنىڭ بىرەر ۋارىسى زاھىر بولغاندەك، ئۇنىڭ ئارامبەخش شامىلى يەلپۇپ ئوتتۇپ كەتتى. مەن ماقالىگە ئىشلىتىشكە بولىدىغان-

www.uyghurkitap.com

لىقى ھەققىدە پىكىر يازدىم. كېيىن بۇ ماقالىنى بېسىش ـ باسماسـ لىق مەسىلىسى باشقارمىمىزدىكى چوڭ مەسىلىگە ئايلاندى. ئاخىر ماقالە ئىنستىتۇتنىڭ مەلۇم بىر رەھبىرىنىڭ كۆرۈپ بېقىشىغا يوللاندى.

«ماقالىدە ئىدىئالىزملىق خاھىش ئېغىر، ئېنگىلىسنىڭ نوپۇز كۆز قارىشىغا زىت، ئەگەر بۇ ماقالىنى سىلەر باسساڭلار مەن قارشى ماقالە يازىمەن» — ماقالىگە نىسبەتەن بىزنىڭ ئالغان جاۋاـ بىمىز ئەنە شۇنداق بولدى. بىز بۇ گەپتىن قورقۇپ كېتىپ ماقالىنى ئېلان قىلمىدۇق.

مەن كىتاب كۆرسەم تىل ۋە پىكىرىدىكى خاسلىقنى بەكرەك ئىزدەيمەن، ئاپتورنىڭ سەرگۈزەشتىسىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان بىـ رەر ـ ئىككى ئېغىز گەپنى ئۇچرىتالىسام، كىتابنىڭ پاخال يەرلىـ رىنى ئەپۇ قىلىۋېتىمەن. كىتاب ئوقۇپ ئاپتور تەرىپىدىن ئالدىنىپ قالىدىغان ئىشلاردىن خالاس بولماق تەس. يۇسۇپ ھۇسەينىدە ئۇسـ لۇب خاسلىقى بولۇش بىلەن بىرگە ئىجادىيلىقمۇ زور ئىدى. خەنزۇ تىلـ يېزىقىدا نەشر قىلىنغان كلاسسىك پەلسەپە ئەسەرلەرنى كۆرگەندە ئۇيغۇرچە ھەل قىلمىغان بەزى ئاتالغۇلار يۇسۇپ ھۇسەـ يىنىڭ يازۇلىرىدا ئوبدان ھەل بولغانىدى. ئۇ غەرب پەلسەپىسىنى شەرقنىڭ، جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت چەمبىرىنىڭ ئاشقاـ زىنى بىلەن ھەزىم قىلغانىدى. يۇسۇپ ھۇسەينىنىڭ مەنۇنىيەت خەزىنىسىدە گرېك، رىم، ئەرەب، پارس، ھىندى مەدەنىيەت مىـ راسلىرىدىكى گۈزەل نەمۇنىلەر تېپىلاتتى. ئۇ ئۆزى يولۇقتۇرغان ئۇچۇرلارنى، زامانىۋى ئىلىملەرنى ھېكمەت قازىنىدا بىرلىكتە ئېـ رىتىپ، يېڭى مەھسۇلاتلارنى يارىتىشقا ماھىر كىمىياگەر ئىدى. مۇشۇنداق روشەن تەسىرات مەندە يۇسۇپ ھۇسەينى بىلەن بىكىر ئالماشتۇرۇش ئىستىكىنى پەيدا قىلدى. ياشلىقنىڭ شۇنداق بىر پەرىشان چاغلىرى بولىدۇ — ئارزۇلىرىڭ جاھانغا پاتمايدۇ، باشقـ لار سېنى چۈشەنمەيدۇ، كىشىلەردىن ئاسانلا رەنجىپ قېيىداپ قالـ

سەن، بولۇپمۇ دەۋرنىڭ ھەسرىتىنى ھۆددىگە ئالغان بىر شائىر پۈتكۈل كائىناتنىڭ پۇقراسى سۈپىتىدە شور پېشانىلەرگە ئورتاق تىل بىلەن خۇداغا پىچىرلايدىغان بولۇپ كەتكەندە، ئۇنىڭ ئاشقانە يۈرىكىنى چۈشىنىدىغان نە بىر قىز، نە بىر يولداش تېپىلمايدۇ، سەن بىر ئاددىي بەندە بولۇش سۈپىتىڭ بىلەن ئىنسانلار ئارىسىدىكى دوستلارغا خۇمارمۇ بولۇپ قالىسەن. دوست ئاسان چىقمايدۇ. مانا مۇشۇ چاغدا بىر ئىجتىمائىي سائادەتتىن قۇرۇق قالساڭمۇ، يىگانە قەلبىڭ يېپىيېڭى تۈيغۇ ۋە پىكىرلەرنىڭ ئۇنۇملۇك تۈپرىقىغا ئايلىنىدۇ. شۇندىلا قەلبىڭدىكى مۇتالىئەگە شېرىك بولالايدىغان ئارىلارنى ئىزدىنىشىڭ كېلىدۇ.

پەرىشان دەقىقىلەر مەنىلەر دېڭىزىنىڭ نەھرى، بۇ دېڭىزنىڭ تەكتىدە ئاداققىچە ئۆچمەيدىغان پىراق يالقۇنى بولغاچقا ھەمىشە قاياپ تۇرىدۇ. پول ۋالېرى دېڭىزدىكى ئەبەدىي يېڭى باشلىنىشتىن ھايات سىرلىرىنى كۆرسەتكەنىدى.

شائىر مۇزدەك دېڭىزنىڭ ئاستىدا ئوت بار دەيدۇ، بۇ گەپنى كۆيۈپ تۇرغان كىشىلەر رەت قىلمايدۇ.

پەرىشان دەقىقىلەر ئىنساندىكى خاسلىقنىڭ رېئاللىق ئۇستىدىكى قانائەتسىزلىكىدىن كېلىدۇ، ئەتراپىدىكى تەرتىپ، ئادەت ۋە تۇرمۇش لوگىكىسىنىڭ بويۇنتۇرۇقلىرىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالالىغان كىشىلەر مەنۇيىيەتىدىكى قۇدرەتنى گاھ ـ گاھ، خىرە ـ شىرە كۆرۈپ قالىدۇ. خاسلىق ئىسيانى ئۆز يامراشلىرى داۋامىدا ھامان بىر سقىلىشنى تېتىيدۇ. شۇڭا ئۆكتىچىلەرنىڭ سۆزلىرى كەسكىن تەنقىد خاراكتېرىگە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە، چوڭقۇر تراگېدىيىلىك يىلتىز ھەم مۇڭلۇق تۇرمۇش ئارقا كۆرۈنۈشىگە ئىگە.

شۇ مەزگىللەردە تۇرمۇشۇم بەكلا تەرتىپسىز ئىدى، روھىم تۆۋەن، نېرۋام چارچىغانىدى. چۈشكۈنلۈك ئۆزىنىڭ ئېغىر قاناتلىرى بىلەن باش ئۇستۈمدە ئەگىپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ پەرۋازىدىن چىققان سوغۇق شامال ئىچ ـ تېشىمنى زىمىستان كەيپىياتىغا ئەسىر

قىلاتتى، ھېمىكۆۋاي، كاۋاباتا ياسۇناري، يېسىنىنىلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشى ھەققىدىكى ئويلار كاللامنى چۈلغۇۋالاتتى. كىشى-لەرنىڭ ئەتىگەندە سۇت سېتىۋېلىشلىرى، توي ئەغمىلىرى، ھۆپە-گەرلەرنىڭ قىزغىن توۋلاشلىرى. . . ئەنە شۇنداق ئاددىي، نورمال كىشىلىك تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرى ئەقلىمگە سىغمايدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇلۇغۋار تەنھالىقتىكى كىشىلەرنىڭ ئىستىكىنى پەقەت خۇدالا چۈشىنىدۇ. كىرىست ئۇستىدىكى ئېيسا ئاسىي بەندىلەرنىڭ بارلىق گۇناھلىرىنى ئۆز ئۇستىگە ئېلىپ «ئۇلارنى كەچۈرگىن» دەپ پە-چىرلىغاندا، ئېيسانىڭ يۈرگۈزۈلگەن جازانى تاماشا قىلىۋاتقان گۇمە-راھلار بۇنى ھەرگىز ئاڭلىيالمىدى. ئېيسا پەقەت ھەق ئىگىسىگىلا چۈشىنىدىغان بىر سىرنى ئۆزىنىڭ ئاشۇ قالتىس دوقمۇشىدىن ئىل-گىرىلا دالالەتلىرىگە سېغىنىدى.

ئاشۇ پەرىشانلىقلار ۋە بىئارامىلىقلار مۇقەددەس تەنھالىقتىكى ۋەھىمە پەللىسىگە يېتەلمىسىمۇ، ھاۋادىن نەپەس ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بىر ئادەمنىڭ ياشلىقى ئۈچۈن سالماقلىق پىكىر ئېلىپ كېلە-دىغان روھىي تولغاق ئىدى.

ئاشۇنداق بىر كەيپىياتتا يۈسۈپ ھۇسەينگە خەت يازدىم. پە-كىرلىرىمنى، ھېسلىرىمنى، روھىي قاپتاللىرىمنى تۆكتۈم. ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي يۈسۈپ ھۇسەيندىن جاۋاب خەت كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خېتىدە «نەپەس ۋەزنى»نىڭ كېلىپ چىقىشى، غەمكىنلىكنىڭ نە-پەس بىلەن مۇناسىۋىتىنى شەرھلىگەنىدى. مەكتۇب ساھىبى بۇ خەتكە خېلى ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلغان بولۇپ، روھىيەت ھادە-سىلىرىگە نىسبەتەن مۇئەللىپنىڭ سەمىمىي ئەقىدىسى بىلىنىپ تۇ-راتتى.

كەيپىيات نەپەسنىڭ قانداق بولۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، دەيتتى يۈسۈپ ھۇسەين. شۇنداق ئىكەن، نەپەسنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتى ئارقىلىق كەيپىياتقا تەسىر كۆرسىتىش تامامەن مۇمـ

كىن. بىر قېتىملىق نەپەس سۈمۈرۈش ۋە چىقىرىش بىلەن مەزمۇن-لىنىدۇ، بىز نەپەس ئالغىنىمىزدا مۇئەييەن ئوكسىگېن مىقدارى ئورگانىزمىمىزدىكى تۇرلۇك ئايلىنىشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. نەتىجىدە، ئوكسىگېن قان ۋە نېرۋ سۈپەتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كېتىدۇ. ئەگەر ئادەم مەلۇم تۇرتكە تۇپەيلى پىكىر قىلسا، ئاشۇ ئوكسىگېن مىقدارىنىڭ تۇر ئۆزگىرىشلىرى بەدەندىكى ئېلېمېنتلار-غا شۇنداق تەپەككۇر ئېنېرگىيىسىگە، ئاخىر ئاۋازغا، ھەرپكە، بەلگىلەرگە ئايلىنىدۇ. دېمەك، «نەپەس» ھالقىسى ئارقىلىق ماددا ۋە روھنىڭ ئېچكى ـ تاشقى ئالەملىك ئايلىنىشلىرىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. «نەپەس ۋەزنى» دىكى شېئىرلار كىشىلەرگە ئوبراز، ئارزۇ ـ ئارمان خىللىرى بىلەن تەسىر كۆرسىتىش بىلەن بولدى قىلمايدۇ، بەلكى يەنە ئۇ ھەزىم جەريانىدا مۇئەييەن نەپەس قانۇنىيە-تى ئوستىگە قۇرۇلغان تاۋۇش ئېقىنى ياكى جۈملە (مىسرا) قۇ-رۇلما ئارقىلىق ئادەتتىكى نەپەس مىقدارىنى ئۆزگەرتىدۇ، شۇ ئار-قىلىق ئورگانىزمدىكى فىزىكىلىق، پسىخىكىلىق ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كىتابخان شېئىرنى ئوقۇش جەريانىدا نەپەس-نىڭ ئىقتىدارى ئارقىلىق ئۆزى سېزمەپ يېتەلمىگەن مەنىۋى ھاياتنى باشتىن كەچۈرىدۇ.

يۈسۈپ ھۈسەين يۇقىرىقى قاراشلىرىنى بۇددا دىنى ۋە تويىن دىنىدىكى بەزى تەلىماتلار ئارقىلىق ئىزاھلىغان، خەنزۇلاردىكى «نەپەس گۈمپىسى» نىڭ قائىدىلىرىنى شېئىرىيەتتىكى كەيپىيات، ھېسسىيات ھادىسىلىرىگە تەتبىقلىغانىدى.

بىزنىڭ ئوقۇش ھاياتىمىز ئاللىبۇرۇن كەلتۈرۈپ چىقىرىلىپ، چاسىلاپ قويۇلغان تەييار ئوقۇملارنى ئاڭلاش بىلەن ئۆتكەنىدى. بىر مەسىلە ئۈچۈن ئۇنداق كەڭ مەدەنىيەت ئىقلىمىرىدىن دەلىل ئىز-دەيدىغان پەزىلەتلەرنى كەمدىن ـ كەم ئۇچرىتاتتۇق. يۈسۈپ ھۈسە-يىن ماڭا قۇم توچكىسى ئارقىلىق كائىنات ھالىتىنى ئىشارە قىلىش-تەك خىلۇەت بىر كوچىنى كۆرسەتكەندەك بولدى. ئەمما يۈسۈپ

www.uyghurkitap.com

هۇسەيىن قۇمدىن ئىبارەت ئالەم پونكىتىدىكى كۆرسەتكۈچلەرنى ئالەمنى بىر ئالغان روھىي قۇۋۋەت بىلەن ھەربىرىكەتلەندۈرەتتى، ئۇلارنى ئۆزى بىلگەن سەپەرلار بىلەن خاتىرلەپ ئالاتتى. ئېينىشتېيىن تەجرىبە بىلەن روھىي رادىئولوگىيىنىڭ ھەر ئىككىلىسىگە تەڭ تايانىدى. ئۇ بارمىقىنى بىر چىقىرىۋىدى، دەقىقە ئارا سان ـ ساناقسىز زامان دەرۋازىلىرىنى تېشىپ ئۆتتى. ھەربىر سەييارە ئۇنىڭ چەكسىز ماكان ـ زامان ئوربىتالىرى بىلەن پۈتكەن كاللېسىنىڭ ھۇجەيرىسىگە ئايلاندى. شۇڭا ئاندىروتوماس: «ئېينىشتېيىننىڭ ئاپئاق چاچلىرى كائىناتنا لەپىلدەپ تۇرىدۇ» دېگەنىدى.

يۇسۇپ ھۇسەيىنده بەرەس كېسىلى بار ئىدى. ئۇ ئاشۇ تۇپەيلى كېلىپ چىققان مەيۇسلىكلىرىنى، كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن چىقىپ تۇرغان يىرگىنىش ئالامەتلىرىنى، يېتىمسىراشلىرىنى، ئەلنىڭ كۆزىدىن خالىي بىگانىلەرچە ھاياتىنى يېزىپ، ماڭا روھىي ئىستېخپارغا ئوخشاپ كېتىدىغان سەرگۈزەشتلىرىنى كەڭ ـ كۇشادە ئىزھار قىلغانىدى. «قۇياش تازا قىزىغان پېشىن مەزگىللىرىدە قىزىل دەريا ۋادىسىنى ئايلىنىپ، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ تەنھالىقىنى تەجرىبە قىلىمەن» دەپ يازغانىدى ئۇ. بۇ گەپ ماڭا شېئىرىدەك تەسىر قىلغانىدى. ھېرمان ھېسسى ياش چاغلىرىدا ساكيامۇنى باشتىن كەچۈرگەن روھىي بېشارەتلەرنى قايتا ئاڭلاش ئۈچۈن خىلۋەت بىر تاغ باغرىدا دەرەخ ئاستىدا ئولتۇرۇپ بېقىپتىكەن. مەن قۇرئان قىسسىلىرىنى ئوقۇغىنىمدا، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ جەننەتتىكى ئانىتىڭ تەنھالىقى ھەققىده پىكىر قىلماپتىكەنمەن. پىكىر قىلىش ئادىتىگە ئىگە كىشىلەر ئۈچۈن ھەرقانداق نەرسە ئاجايىپ پەلسەپىۋى سىستېمىنىڭ يىپ ئۇچى بولالايدۇ.

ئەھمەد يەسەۋى 63 ياشقا كىرگەنده، مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئارتۇق ياشامدىم دەپ ئوچۇق‌گۆرگە كىرىۋالغانىكەن.

يۇسۇپ ھۇسەيىن، ھېرمان ھېسسى، يەسەۋى... بۇلار روھىنى تەجرىبە قىلىشنىڭ ئۇپۇقىدا ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ، بىز ئۇنى نۇر

خەمزىسىدە كۆرۈپ تۇرىمىز.

بىر پارچە خەت روھىيەت سىرلىرى ھەققىدە كۆپ يىپ ئۇچى بەردى. نېمىلەر ئۇستىدە ئىزدىنىش، نېمىلەرنى ئاختۇرۇش كې-رەكلىكى ھەققىدە مەندە نۇرغۇن ئويلىنىش بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئارىمىزدا نورمال خەت ئالاقىسى باشلاندى. ئۇ ئېلان قىلىنغان شېئىرلىرىمنى كۆرگەندىكى روھىي مۇئەممالىرىنىڭ يې-شىملىرىنى دەرھال يېزىپ ئەۋەتەتتى.

ئارىدا بىرەر يىل ئۆتتىغۇ دەيمەن، يازلىق تەتىلدە ئانامنى يوقلاپ قەشقەرگە باردىم. يۈسۈپ ھۈسەينىنى ئاتايىتەن ئىزدەپ كۆرۈشتۇم. ئۇ ماڭا بىر قاراشتىلا ئۆزىنى تاشلىۋەتكەن ئادەمدەك كۆرۈندى. بېشىغا شەپكە كىيىۋالغان، ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى. قارىغاندا، ئۇ ئۆزىنى جاھانساز زىيالىيلاردەك پاكىز، رەتلىك، خۇشخۇي تۇتۇشقا ئانچە ئەھمىيەت بېرىپ كەتمىسە كې-رەك. ئۇ دائىم شۇنداق يۈرەمدۇ ياكى مەن تاسادىپىي بىر ئەھۋالدا شۇنداق ئۇچراتتىممۇ، بۇنىسى نامەلۇم. پەرىزىمچە، ئۇ ئاشۇنداق يۈرۈشتە تەبىئىيلىك ھېس قىلسا كېرەك. ئۇنىڭ سالاھىيىتىنى بىلمىگەن كىشىلەر ئۇنى دېھقان دەپ ئويلاپ قالاتتى.

بىز بىرلىكتە شەھەر كوچىلىرىنى ئايلاندۇق، خەلق باغچىسـى-نى ئارىلاپ، سايىلەردە مۇتالىئە قىلدۇق، تاماق يېدۇق، پارىڭمىز ئاساسەن شەرق تەسەۋۋۇپچىلىقى ھەققىدە بولدى. ئۇ ماڭا ئەلىشىر ناۋائىينىڭ «لىسانۇتتەيىر» (قۇشلار تىلى) دېگەن ئەسىرىنى تەپـ-سىلىي كۆرۈپ چىقىشىمنى ھاۋالە قىلدى. بىر مۇنچە قۇشلار تاكامۇلىنى ئىزدىدى، يەتتى، ھېچنېمە يوق دېيىشتى. «قۇشلار تىلى» نىڭ ئىدىيىسى ئۇنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇشىچە ئەنە شۇنداق ئىدى. بۇ دەل فرانسۇز يازغۇچىسى ئالبېرت كامۇسنىڭ مەۋجۇدـ-يەتچىلىك ئىدىيىسىگە يېقىن ئىدى.

«قۇۋۋەت ھەزىمە» دېدى ئۇ تاماق يەپ قايتىۋاتقىنىمىزدا، «ئات بىدە يەيدۇ، تۆگە پاخال يەيدۇ، ئادەم ئاشۇ پاخاللارنىڭ

جەۋھىرى بولمىش گۈرۈچنى يەيدۇ، ئۇنى باشقا قۇۋۇەتلىك خۇرۇچ-لار بىلەن قوشۇپ ھەرخىل تائاملارنى ئېتىپ يەيدۇ. بىراق ئات بىلەن تۆگە جىسمانىي جەھەتتىن ئادەمدىن كۈچلۈك. سەۋەب شۇ يەردىكى، بىدە بىلەن پاخال ئات ۋە تۆگىنىڭ ھەزىم قىلىشى، ئۆزلەشتۈرۈشى ئارقىسىدا ئادەمگە نىسبەتەن جىسمانىي قۇۋۋەتنى ھاسىل قىلدى. بىراق ئادەم دۇنيانى ئەقلىي ھەزىم قىلىش بىلەن ۋاستىگە ئېرىشتى. بۇمۇ بىر خىل كۈچ».

«بىر كۈنى ئاشخانىغا تاماق يېگىلى كىردىم» دېدى ئۇ يەنە، «بىر يىگىت باشقىلار غاجاپ قويغان سۆڭەكنى كوروسلىتىپ چاينا-ۋاتاتتى. مەن ھەيران بولۇپ قارىدىم. يىگىت قاۋۇل ۋە كېلىشكەن بولۇپ ماڭا قارىغاندا ساغلام تۇرۇپتۇ. مەن ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئەۋ-زەل نەرسىلەرنى يەپ، قوللىرىم بەرەس. بۇنداق سېلىشتۇرما نەدىن كەلدى؟ مەسىلە ھەزىم قىلىشتا».

بۇ ھەقىقەتەن غەلىتە پىكىر ئىدى. ئەمما ھەممىدىن بەك ئۇنىڭ كۆزىتىش ئادىتىگە قىزىقتىم. ئۇنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسى قانچىلىك كەڭ بولمىسۇن، بەربىر ھەممىسى ئۆزىنىڭ روھىي سۈپىتىنى مەركەز قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ھەرقانداق بىر ئىش ئۇنىڭدىكى روھىي تۈگۈننىڭ ئاللىگو-رىيىلىك كۆرۈنۈشى ئىدى.

بىزنىڭ سۆھبىتىمىز ئاشۇنداق ئاخىرلاشتى. كېيىن قەشقەر-گە قايتا بارغىنىمدا، ئۇنى ئىزدىگەن بولساممۇ كۆرۈشەلمىدىم. كىشىلەر ئاسانلىقچە ئۇنىڭ قەيەردىلىكىنى ئېيتىپ بېرەلمەيدىكەن. ئېھتىمال، ئۇ خىزمەتداشلىرى ئارا ئۇنتۇلغان بىر ئادەمگە ئايلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك.

بىز خەت يېزىشىپ تۇردۇق. ئۇ ھەقىقەتەن ھوسۇللۇق ئادەم بولۇپ، بىرلا ۋاقىتتا خەت بىلەن قوشۇپ ماقالىلىرىنى ئەۋەتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۇن خىجىلمەنكى، مەن ئۇنىڭ نۇرغۇن خەتلىرىگە جاۋاب يازالمىدىم. مەن ئۇنىڭ ماقالىلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ تىل ئۇسلۇ-

بى، پىكرى مېتودىدىن ئىلھام ئالاتتىم ۋە مۇڭاپىق بىرەر مەتبۇئاتقا ھاۋالە قىلاتتىم.

ئاڭلىسام، يۇسۇپ ھۇسەينىنى سارايڭ دېگەنلەر بولغانكەن، ئۇنداق دەيدىغانلار ھازىرمۇ يوق ئەمەس. بەزىلەر ئۇنىڭ ماقالىلىرىنى كۆرۈپ «قىزىتمىسى ئۆرلەپ قېلىپ يېزىپتۇ» دەپ جاۋاب بەردى. مەن ھېچنېمە دېمىدىم. بەزى ماقالىلەرنى ئۇلاردىن قايتۇرۇۋېلىپ ساقلاپ قويدۇم. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى مەتبۇئاتلاردا ناھايىتى ئاز ئېلان قىلىنىدى. ئاساسلىق سەۋەب، ئۇ ھېچكىمگە ئوخشىمايدىغان ئۇسۇلدا يېكىر قىلمىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ نەچچە نۇر يىلى چوڭقۇر لۇقمدا ئولتۇرۇپ ئۆزىدىن ناھايىتى يىراقتا قالغان جاھانسازلارغا توۋلىغاندا، ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چىقمىدۇ. دېمىسىمۇ ھەقىقەتەن قاتتىق ۋارقىراپ جاكارلىمىسىمۇ ھەققانىيەت قۇلىقى بار ئادەملەر ئاڭلىيالايدۇ. نادانلارنىڭ قۇلاق پەردىسى يىرتىلىپ كەتكۇچە ۋارقىرىساڭمۇ ئۇلار چۈشەنمەيدۇ. دانالار جىمجىتلىقتىن ۋەھىمگە ئېرىشىدۇ.

يەنە باشقا سەۋەبلەرمۇ بار، مۇھەررىرلەر ئۇنىڭ خېتىنى ئوقۇشنى تەس كۆرىدۇ، ئۇنىڭ ھادىسىلەرگە ئىچكىرىلەپ كىرىشى ناھايىتى مەۋھۇم. ئۇ رېئال بىلەن خىيالنى پەرقلەندۈرمەيلا بىر پۈتۈن مەۋجۇدىيەت دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ تەتقىقات خاراكتېرلىك ماقالىلىرىدە خىيالىيلىق بەكلا ئېغىر، ئۇ دەۋر بىلەن دەۋرنى، شەخس بىلەن شەخسنى شەيئى بىلەن شەيئىنى بۇددىزمدا دېيىلگەن سامسارا روھى بىلەن تۇتاشتۇرىدۇ. مەڭگۈ تاينىپ تۇرىدىغان بىر روھىي سۇبستانسىيە ئۇنىڭ دۇنياسىدىكى بارلىق تۇرلەرنى ئارىلاپ تۇرىدۇ. يۇسۇپ ھۇسەين گويا سانلىق تەپەككۇردىن خالىي ئىدى، ئۇنىڭ نەزەرىدىكى سان كۇندىلىك تۇرمۇشتىكى ئېلىم ـ بېرىم، ھېساب ـ كىتاب، خاتىرىلەش ـ ئۆلچەش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىستېمال خاراكتېرىدىكى سان بولماستىن، بەلكى روھنىڭ ھەرىكىتى ياكى تەقى ـ تۇرقىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ماھىيەتلىك

www.uyghurkitap.com

بەلگە ئىدى. ئۇ ماتېماتىكىدىكى سانلارنى فورمال لوگىكا كاتېگورىيىسىدىن چىقىرىپ، يۈسۈپ ھۈسەيىن دۇنياسىنىڭ خاس ھەرپلىرىگە ئايلاندۇراتتى. ئومۇمەن، سانلار، ھەرپلەر، بەلگىلەر، گېئومېتىرىك شەكىللەر قانداق تەرىزدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يۈسۈپ ھۈسەيىننىڭ باشقىلار چۈشىنىپ كېتەلمىگەن ئۆز ـ ئۆزىنى ئىزاھلىشىدىكى خۇسۇسىي ماتېرىيال ئىدى.

كىشىلەر يۈسۈپ ھۈسەيىننى ئانچە چۈشەنمەيدى. ئەمما ئۇنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ نام چىقىرىش، ئۇلۇغ شەخسلەر دىن بولۇش، كىتاب چىقىرىش، ئىقتىسادىي نەپ ئۈندۈرۈش ئۈچۈن پىكىر قىلمىدى. ئەكسىچە، ئۇ پىكىر قىلمىسا تۇرالمايدىغانلىقى ئۈچۈن پىكىر قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «پىكىر ئېقىمى» دېگەن خۇراپات تۈپەيلىدىن، سەن «لوپا ئەينەك مېتودىغا دۇچ كېلىسەن» دېگەن پىكرى بويىچە، خاس پىكىر يولىنى ئىزدەشتە تىنىمسىز تەۋەككۇلچىلىك قىلدى.

ئۇ دەل ئاشۇ تەۋەككۇلچىلىك روھى، ئۆزگىچە، غەلىتە پىكرى ئۈچۈن ھاقارەتلەندى، يەكلەندى ياكى پىكىر ئەھلى ئۈچۈن كەم تېپىلىدىغان يېگانە تۇرمۇش ئۇسلۇبىغا ئېرىشتى. ئامېرىكا شائىرى ئېدگار ئاللان پوئې ئامېرىكا ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئۆلمەس قۇرلارنى يېزىۋاتقاندا، ئامېرىكا جەمئىيىتى ئۇنى ئاچ قويغانىكەن، ئۇ ئاچلىق دەردىدىن تەھرىر بۆلۈملىرىگە مۇراجىئەت قىلغانىكەن. ئۇ بەختسىز ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇ دۇنياغا كەتكەندىمۇ تۆھمەتكە قالغانىكەن. دۇنيادىكى ھەقىقىي ئىجادكارلارنىڭ نۇرغۇنلىرى بەختسىزلىك ۋە نامراتلىقتىن قۇتۇلالمىغان.

بىزنىڭ يۈسۈپ ھۈسەيىن بەلكىم ئاچ قالمىغاندۇ، ئەمما ئۇ ھېچبولمىغاندا «سارائ» دېيىلدى، بىزدە باشقىلارغا ئوخشىمىغان يولنى تۇتقانلار ئاساسلا «سارائ»غا ئايلىنىپ قالىدۇ. بىزدە ئاتالمىش پەزىلەتنىڭ خان تاجىنى ئاممىباب ئادەملەر دەل ۋاقتىدا كىيەلەيدۇ. تارىخ ئۇچۇن ئاز ـ تولا ئىش قىلغانلار تۆھمەتكە قالىدۇ

ياكى كېچىكىپ چۈشىنىلىدۇ. تىرىكلىكىدە قەدىر ـ قىممەت تاپالـ
مىغان ئەھلى پازىللار ئۆلگەندىن كېيىن كەچۈرۈمگە ئېرىشىدۇ ياكى
ئۇنتۇلىدۇ، ھەرقانچە بولسا بىرقانچە ئون يىل، بىرقانچە يۈز يىلـ
دىن كېيىن ئۇنىڭغا ئابىدە تىكلىنىدۇ. بېخىللارچە باھا بېرىلىدۇ.

يۈسۈپ ھۈسەيىن ئاغرىنىشنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك تۇرىدۇ. ئۇ ئۆزىمۇ شۇنداق دېگەن:

«بىلدۈرۈلسە مەلۇمدۇر، بىلدۈرۈلمىسە مەجھۇلدۇر،
كۆنمىگۈچە مەجبۇرىيەت، كۆنگەنگە مەمنۇنىيەت».

بەلكىم، بەختىنىڭ نېمىلىكى ھەققىدە يۈسۈپ ھۈسەيىنىنىڭ جاۋابى باردۇر.

بەلكىم، ئۇ ئۆزىنى ئىسپاتلاشقا ئۇلگۈرەر.

1997 ـ يىل دېكابىر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شېئىرىيەت دېڭىزىدىكى يېتىم ئارال

— ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ خەنزۇچە نەشرىدىكى شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن

ياپونىيىلىك مەشھۇر جامائەت ئەربابى چېتىيەن دازو مەشھۇر ئىنگلىز تارىخچىسى ۋە پەيلاسوپى ئارنولد توينبىدىن: «سىز قايسى دۆلەتتە تۇغۇلۇشنى ئۈمىد قىلىسىز؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «مەن بۇددا دىنى تارالغان جۇڭگو شىنجاڭدا تۇغۇلۇشنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى («21 ـ ئەسىرگە نەزەر» چېتىيەن دازونىڭ بېغىشلىمىسى).

توينبى ئەپەندىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاددىيلا بىر ئارزۇ دېيىشكە بولمايتتى، بەلكى ئۇ شىنجاڭنىڭ بۇددىزم دەۋرىدىكى پارلاق ھەم مىسلىسىز سەنئىتىنى، كىشىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرىدىغان مەدەنىيىتىنى ۋە ھاياتىي كۈچىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن بىر پەيلاسوپنىڭ لىرىك قەلبى ئىدى. تالاي يىللارنىڭ تۇمانلىق باغرىدا غۇۋا تۇس ئېلىشقا تارىخ ئۆزىنىڭ تولىمۇ چالا ياكى يېرىم ـ يارتا گەۋدىسى بىلەن تارىخچىلاردىن تەسەۋۋۇر تەلەپ قىلىدۇ. ئىلمىي قىياسقا ئۆزگىرىشتىن بۇرۇنقى ئەنە شۇ تەسەۋۋۇر تارىخچىنىڭ چىنلىققا تەشنا قەلبىنىڭ رومانتىكىسى سۈپىتىدە نۇر چېچىپ، داۋاملىق ئىچكىرىلەشكە ئىلھاملاندۇرىدۇ. شۇڭلاشقا تارىخچىغا تۇرتكە بولىدىغان كۈچنىڭ بىر قىسمى چىنلىق، يەنە بىر قىسمى شېئىردۇر. بۇ، ئەقىل تىزگىنىنىڭ كۆرۈنمەس ئۈچىنى ھەقىقەتكە تاپشۇرغان

تارىخچىلارغا مەنسۇپ.

تارىخنىڭ خاتىرىلەشتىن ئىبارەت ھەممىگە مەلۇم ئەھمىيىتىمۇ بار. بىراق ئۇنتۇشتىن ئىبارەت كېسىلىمۇ بار. بۇنداق كېسەل ئوردا تارىخچىلىرىدا ھەممىدىن ئېغىر بولۇپ، ئۇلار ئىنسان روھىنىڭ ھېسسىيات مەنتىقىسىنى چىقىرىپ تاشلاپ، جەمئىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىغا مايىل ئاتالمىش لوگىكىسىنى توقۇپ چىقىرىشىدۇ. چىڭغىز ئايتماتوف «ئەسىرگە تەڭ بىر كۈن» ناملىق رومانىدا ئۇنتۇشنىڭ كېلەچەكتە كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئېغىر زىيانلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئۆتتى. ئۇنتۇش ئۇنتۇغۇچىنى پاجىئەگە زورلاش بىلەن بىرگە ئۇنتۇلدۇرغۇچىنى چۈشكۈنلەشتۈرىدۇ، زىيانىنى پۈتكۈل ئىنسانىيەت تەڭ تارتىدۇ. قەھرىمانلارنىڭ جاسارەتلىرى، شائىرلارنىڭ تراگىدىك ھېسلىرى ئەنە شۇ سەۋەنلىكنىڭ بەلۋاغلىرىدا بوغۇلۇپ، بۈگۈننىڭ ئېنېرگىيىسىگە ئايلىنىدۇ.

جۇڭگو خەرىتىسىنىڭ غەرب تەرىپىگە قارىسىڭىز، زور گەۋدىنى تەشكىل قىلغان بىر جاي بار، ئۇ بولسىمۇ، بىزنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى. دۇنيا تارىخىنىڭ، جۇملىدىن جۇڭگو تارىخىنىڭ قاتمۇ قات رىشتى بۇ رايونغا شۇنداق باغلانغانكى، بىز بۇ تارىخنى كەينىگە قايتۇرۇپ ۋاراقلىغانسېرى مەدەنىيەتكە دائىر ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى بايقايمىز. بۇ يەردە ئىران، يۇنان، ھىندىستان مەدەنىيىتى ئەنئەنىۋى، يەرلىك تۇران (ئۇيغۇر) مەدەنىيىتى ئاساسىدا تەرەققىياتنىڭ يېڭى لىنىيىسىنى ھاسىل قىلغان. بۇ يەردە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى قىتئەلەرگە ئايرىپ تۇرۇۋاتقان شامان دىنى، بۇددا دىنى، ئىسلام دىنى شۇنداقلا ئاز ـ تولا خرىستىئان دىنى ئامىللىرىنىڭ مۇجەسسىمى بار.

بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ھون چەۋەندازلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك كۆلەڭگىلىرى بار، تۈرك ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن چاچرىغان ئۇچقۇنلا بار، ئۇيغۇر كىمىياگەرلىرى تاۋلاپ چىققان تۆمۈرنىڭ مەزمۇتلۇقى بار. بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدا گۈزەل

قىزلار دەرەخلەرنىڭ كاۋىكىدا تۇغۇلىدۇ، ئادەملەر ساماۋى نۇر تەرىپىدىن زېمىنغا تېرىلغان، ئادەملەر زېمىندىن ئۇنىدۇ. بۇ يەردە كى بوۋاقلار كۆك بۆرىلەرنىڭ تىلىنى چۈشىنىدۇ، ئاۋازىنى ئاڭلىسا شادلىنىدۇ. بۇ يەردىكى بوۋاقلار40 كۈن ئىچىدىلا تەڭداشسىز باتۇرغا ئايلىنىدۇ. بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ قەدىم تارىخىنى ماگىللان تەرىپىدىن «تىنچ» دەپ سۈپەتلەنگەن تىنچ ئوكيانىمۇ سۆزلەيدۇ: ئاشۇ يىراق تىنچ ئوكياندا ئۇيغۇرلار قۇرغان قۇياش ئىمپېرىيىسىنىڭ سىرلىق ئەڑاھى چايقىلىپ تۇرىدۇ(چىرچىتاۋارد: «قەدىمكى (مۇ) چوڭ قۇرۇقلۇقى» 1997 ـ يىل موسكۋا سۇفىيا نەشرىياتى، رۇسچە نەشرىدىن يەتكەن ئۇچۇر).

بۇ يەردە پەيغەمبەرلەرنىڭ مۇرۇثەتلىك ئالىقانلىرى دەستىلەڭگەن، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىدىن قۇم ھېكمەتلىرى ئاپىرىدە بولغان. بۇ يەردىكى قۇملار بەئەينى چۈش قۇدۇقلىرى. تارىخنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى ۋە قان ـ ياشلىق قىسمەتلىرى زېمىننىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ساقىپ يۇرۇپ، ئاشۇ قۇدۇقنىڭ سۈيىگە ئايلانغان. ئاسمان ھەركۈنى مۇشۇ قۇدۇقتا يۇيۇنىدۇ.

بۇ يەر مەڭگۈلۈك چىڭقى چۈش. قۇياش ئەڭ سەممىي نۇرلىرىنى بۇ يەرگە بېرىدۇ. بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى قوقاستەك قىزىپ كەتكەن زېمىنغا دەسسەپ يۇرۇپ، بەدەنلىرىنى مىس رەڭدە تاۋلايدۇ. ئۇلار بىپايان ئوت دېڭىزىدا قىيامەتنىڭ تەنھالىقىنى مەشىق قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ قورۇپ، قاغجىراپ كەتكەن لەۋلىرىدىن كەۋسەردەك سەگىتمە ناخشىلار ئۇرغۇپ چىقىپ، كۆڭۈل ژادىسىدا باراقسان بوستانلارنى پەيدا قىلىدۇ.

بۇ يەرنىڭ قىزىلرىنىڭ مېڭىشىدا دۇنخۇاڭ غارلىرىدىكى سەنەملەرنىڭ نەپىس جەۋلانلىرى بار. مېڭئۆي تارىخ ھەزىم قىلالمىغان مىڭ قۇڭغۇراق، يىللار شامىلىنىڭ توختاۋسىز تېگىشى ئىنسانىيەتنىڭ تېخى تەبىر تاپمىغان نازاكەتلىك پىنھان چۈشىدىن سادا بېرىدۇ.

بۇ يەرنىڭ كىشىلىرى خۇددى ۋاڭ مېڭ تەسۋىرلىگەندەك ساد-
دا، ئاق كۆڭۈل، ھېسسىياتچان ۋە يۇمۇرلۇق. لېكىن ئۇلارنىڭ
ساددىلىقىدا پەيلاسوپلارغا خاس چوڭقۇرلۇق بار. ۋاڭ مېڭنىڭ تىل
ئۇسلۇبىغا بۇ يەردىكى ئۇيغۇلارنىڭ شوخ ۋە بەڭۈاش گېپىلىرى قو-
شۇلۇپ كەتكەن. ۋاڭ مېڭ ئۇيغۇر تىلىنى ئىككىنچى ئانا تىلىم
دېگەن. تىل روھىي ۋەتەن. بۇ تىلدا ئوخشىمىغان ھايات ئىقلىملە-
رى تۇغقانغا ئايلىنىدۇ. تاش ئۇخلاپ قالغان كۈي بولۇپ چىقىدۇ.
زەھەر ئاقساقاللارنىڭ خاسىيەتلىك دۇئاسى بىلەن شەربەتكە ئايلىنە-
دۇ. بۇ تىلدا تۇمانلار كۆلۈمسىرەيدۇ، ئاسمان پەقەت چېكىت
بولۇپ قالمىدۇ. بۇ تىل مەڭگۈلۈككە سوزۇلغان ئۇزاق يول. يۇل-
تۇزلار شائىرلارنىڭ سەپىرىدىن ئۇنگەن توزان.

بۇ يەردە شۇنداق بىر روھىي كامالەت بار: بۇ كامالەت نەسىر-
دىن ئەپەندىگە ئوخشاش ھېكمەتلىك كۈلەلەيدىغان كومېدىيىلىك ئوبـ
رازنى يارىتقان. ئەگەر نەسىرىدىن ئەپەندى نامىغا توقۇلغان لەتىپە-
لەرنى بىر يەرگە جەم قىلىپ سېلىشتۇرۇپ قارايدىغان بولساق،
ئۇنىڭ كۈلكىسى ھادىسىلەر مەنتىقىسىنى زورمۇ زور بۇرمىلاشتىن
كەلگەن يۇزەكى كۈلكە ئەمەس، بەلكى ھاياتنىڭ ماھىيىتىگە يېتىش-
تىن كېيىنكى تەسەۋۋۇپچە كۈلكە ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. ئۇنىڭ
بىپەرۋالىقىدا ئالەملىك قانۇنىيەتكە نىسبەتەن چوڭقۇر ھۆرمەت
ئەكس ئەتكەن، ئۇنىڭ ئەخمەقلىقىدە ھۆكۈمرانلار ۋە جاھانسازلارغا
قارىتا ئاچچىق تەنە بار. ئۇ، كىشىلىك خاراكتېرنىڭ ھەممە قىرلە-
رىنى ئۆزىگە تولۇق مەركەزلەشتۈرگەن تەۋەككۈلانە ئوبراز. بۇ
كومېدىيىلىك ئوبرازنىڭ ئەكسىچە بولغان يەنە بىر سەنئەت مۆجىزە-
سى بار، ئۇ بولسىمۇ، دۇنيا بويىچە ئەڭ زور مۇزىكىلىق داستان
ئۇيغۇر 12 مۇقامى. ئۇيغۇرلار ھايات، ئالەم ۋە ئىلاھ بىلەن بولغان
سىرلىق دىئالوگنى بۇ دىئالوگنىڭ قاتلىمىدىن ئوخچۇپ چىققان مەنە
فونتانلىرىنى مۇزىكا رەۋىشىدە ئىزھار قىلىدۇ. بۇ مۇزىكىلاردا
شۇنداق بىر مۇڭ بارکى، بۇ مۇڭ ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى ھاياتنىڭ

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

كوچىلىرىدا ئېزىپ يۈرگەن ئادەمنىڭ چۈشكۈنلۈكىدىن دېرەك بەر-مەيدۇ، ئەكسىچە، پانىي ھاياتتىن ھالقىشتىن كېيىنكى ئىلاھىي ماكاننىڭ چەكسىزلىكىدە تونۇلغان ھەيرانلىق، ئىزتىراپ، بىلىشكە بولغان تەشنالىق، ئالەم روھى ئىلكىدىكى لاماكانلىق بار. ئۇنىڭدىكى تېكىستلەر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى جەۋھەرلەر سۈپىتىدە مۇزىكىدىن ئىبارەت پەرىشتىلەر تىلىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش خىزمىتىنى ئۆتىگەن. نەسىردىن ئەپەندىدە ھاياتقا نىسبەتەن كومېدىيىلىك نەزەر ئىپادىلەنگەن بولسا، ئۇيغۇر 12 مۇقامىدا بىر-خىل سىرلىق تەشۋىش، شېرىن تەلپۈنۈش، يارقىن مۇڭ ئەكس ئەتكەن. مانا بۇ ھاياتقا تۇتۇلغان يەڭگىل ۋە قاتتىق پوزىتسىيىنىڭ ئوخشاش قىممەتتىكى يۈكسەك ئېستېتىك دۇنياغا ئايلاندۇرۇلۇشى.

تارىخ، تەرەققىيات، تەبىئەت، خاتىرە...

تارىخ بۇ يەردە يۈز بەرگەن ئىشلاردىن، ئىنسان كامالىتى ھەققىدىكى بەدىئىي بايقاشلاردىن ئوكتاۋئىۋپاز يازغان سىرلىق تەنھا قەسىرنى قۇرۇپ چىققان. بۇ قەسىر ئۆزىدىكى ھەرقانداق تەۋەككۇل-چىنى ئىرماش ـ چىرماش كوچىلىرى بىلەن مۇقەددەس بىر سۈ-زۈكلۈككە يېتەكلەيدۇ. بۇ سۈزۈكلۈك دەل ئەدەبىيلىكنىڭ ئىشكى. تەكلىماكان ئەنە شۇنداق سىرلىق تەنھا قەسىرنىڭ ماددىي كۆرۈنۈشى بولۇپ، بۇ يەردىكى قۇم بارخانلىرى تىنماي چىقىپ تۇرغان شامالىلاردا ئورنى ۋە ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ. لەھزە-لەر ئارا تۇغۇلغان قۇم قەلئەلىرى ئاستىدا كۆمۈلۈپ يانقان تالاي ئەسىرلىك تىلسىملارنى شامالىلار تىلىدا بوغۇق جاكارلاپ، ئىككىنچى بىر شەكىلگە كىرىدۇ. مانا بۇ سىر تاشقىنى، بۇ تاشقىنىدىن يىراق ئۆتمۈشنىڭ ھاۋالىسى بەرق ئۇرۇپ تۇرىدۇ، ھازىرنىڭ ئۆ-پۈقلىرى جامال ئېچىپ نۇر يامراشلىرىنىڭ سۈرئىتىدە يېڭىچە ئا-لەمگە ئايلىنىپ تۇرىدۇ.

تارىخ، تەرەققىيات، ئۇنتۇش، ئېزىنقىش...

دېڭىز يوللىرىنىڭ ئېچىلىشى ۋە مەدەنىي ئالاقىلەرنىڭ دېڭىز

ئارقىلىق بولۇشى يىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى، جۈملىدىن تەكلىماكان ۋادىلىرىدىكى تورسىمان تۈگۈنلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇشقا باشلىدى. ھىندىستان، كەشمىر، شام (سۈرىيە)، ئىران، ئىراق-لارغا، شۇنداقلا چاڭئەن، سۇجۇلارغا مېڭىپ تۇرىدىغان سودا كار-ۋانلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك كولدۇرما ئاۋازلىرى ئاستا ـ ئاستا سۇسلى-شىپ، كىشىلەرنىڭ جاھانغا پۇر كەتكەن ئىجادكار روھى ئوكيان ساھىللىرىنى ئېكسپىدىتسىيىلىرى ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇشقا باشلى-غان ياۋروپا كىشىلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا نۇر چېچىشقا باشلىدى.

ئەنە شۇ شانلىق تارىخ، ئەنە شۇ پارلاق مەدەنىيەت، شېئىر-يەت، مۇزىكا، رەسسامەرنىڭ ئەينى دەۋرلەردىكى گارمونىك گۈللى-نىشى ئەمدىلىكتە جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى سانلىق ئالىملارلا بىلىدىغان گۈزەل رىۋايەت بولۇپ قالدى. دەۋرنىڭ سىرلىق مۇجە-زىلىرى داڭلىق مۇزېيلارغا نوپۇز ۋە شۆھرەت ئاتا قىلغۇچى قىممەت-لىك بېزەككە ئايلاندى، شۇنداقلا تىرىك تارىخنىڭ سۆلىتى، كۈچى ۋە قەھرى بولۇشتىن قالدى. ئۇلاردىن ھۇزۇرلىنىش، ئۇلارنى بىلىش پەقەت ئاز ساندىكى ئاكادېمىكلارنىڭ ئىشى بولۇپ قالدى.

گارسىيە ماركوس «100 يىل غېرىبلىق» رومانىدا لاتىن ئامې-رىكىسىنىڭ دۇنياۋى ئورتاقلىق ۋە گۈللىنىشتىن مەھرۇم ھالدە-كى تەنھالىقىنى دۇنياغا ئاڭلاتتى. مانا ھازىر كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز-كى، لاتىن ئامېرىكىسى ئەمدىلىكتە ھەرگىز تەنھا ئەمەس، ئۇلار بۈگۈن ھەيۋەتلىك دۇنياۋى ئېقىمنىڭ شاۋقۇنلۇق دولقۇنلىرىغا ئاي-لاندى. ئۇلاردىن چىققان گارسىيە ماركوس، پابلو نېرودا، ئوكتا-ۋىئوپاز، بورخىس، ئاستورىياس قاتارلىقلارنى پۈتكۈل جاھان ئۇس-تاز، دەپ تونۇيدۇ. ئۇلارنىڭ ئېسىل ئەسەرلىرى ئىنسان تەقدىرە-نىڭ ئۆزگىچە خىلۇەت كۆرۈنۈشلىرىنى تەسۋىرلەپ، كىشىگە چىن ئىنسانىي سۆيگۈ ۋە گۈزەللىك ھەققىدە چوڭقۇر ساۋاقلارنى بېرىدە-غان ئۇنىۋېرسىتېتقا ئايلاندى.

تەكلىماكان ۋادىلىرىدا مول مەدەنىيەت خەزىنىسىنى قوچاقلاپ

www.uyghurkitap.com

یاتقان کىشىلەر لاتىن ئامېرىكىسى مۇشۇ ئەسىردە تەرك ئەتكەن ئېغىر تەنھالىقنى ئۆزىنىڭ تەقدىرى سۈپىتىدە كۆرۈپ كەلمەكتە. راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ھەرگىزمۇ بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ تالالمۇۋ-لىشى ئەمەس، بەلكى ئۇنتۇغاق تارىخنىڭ يادنامىسى. بۇ يەرنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق ئەدەبىياتى دۇنيانىڭ ئوخشىمىغان ئىقلىملىرىدە-كى تۇرلۇك خەلقلەرنى، دىنلارنى، ئۇلارنىڭ ھەقىقەت يولىدىكى ئىزدىنىشلىرىنى ئۆزىنىڭ رېئال مەسىلىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ قارىيالىدى. بۇ يەرنىڭ خەلقى ئۆزلىرىنىڭ چۆچەك ـ ئەپسانىلىرى-دە، قىسسە ـ داستانلىرىدا دۇنياۋىلىقنى تېما قىلدى. 15 ـ ئەسىردىكى بۇيۇك ئۇيغۇر شائىرى ئەلىشىر ناۋائىي ماكىدۇنىيىلىك ئىسكەندەر ھەققىدە داستان يازدى. ئۇنىڭ قەلەمىدە خوتەن شاھزادە-سى پەرھاد ئەرمەنىستان مەلىكىسى شېرىننى ياخشى كۆرۈپ قې-لىپ، قۇرغاقچىلىق ۋەھىمىسىدە قالغان ئەرمەن خەلقىغە سۇ باشلاپ كېلىدۇ. مانا بۇ بىز بۇگۈن ھەدەپ تىلغا ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىنتېر-ناتسىئونالىزم، پلاتون، ئارىستوتېل ئىدىيىلىرى مىڭ يىل ئىلگە-رىلا فارابى ئارقىلىق بۇ يەرنىڭ كىشىلىرىگە ئۆزلەشكەن، يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىدە گرېك ماتېماتىكىلىرە-نىڭ ئىسمى كۆزگە چېلىقىدۇ. ئەلىشىر ناۋائىيىنىڭ ئەسەلىرىدە سوقرات غاردىكى ئەۋلىيا سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ھەتتا گرېك ئالىملىرى خەلقىمىزگە شۇ قەدەر ئومۇملاشقانكى، بىر قىسىم قىس-سە ـ چۆچەكلەردە پەيغەمبەرلەر قاتارىدا مۇقەددەسلەشتۈرۈلىدۇ.

بۇيۇك پارس شائىرى شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان» ئەسىرى بۇ يەردىكى ئەنئەنىۋى مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلدى. ئەرەب ـ پارس تىللىرى بۇ يەردىكى مىڭ يىللىق مائارىپ تارىخىدا ئۆگىنىش ئىزچىل يولغا قويۇلۇپ كەلگەن چەت ئەل تىلىلە-رى ئىدى. خوجا ھافىز، جالالىدىن رۇمىي قاتارلىق پارس تىللىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇ يەردە ھەممىگە تونۇش. سەئىدىيە خاڭ-لىقى ۋە ئافاق خوجا دەۋىدىكى ئوردىلاردا ئۆتكۈزۈلگەن مۇشائىرە-

لەردە جالالىدىن رۇمىنىڭ شېئىرلىرى بىۋاستە پارسچە ئوقۇلاتى. 19 ـ ئەسىرگە كەلگەندە بۇ شائىرلارنىڭ دىئالېكتىك ئېلېمېنتلارغا باي تەسەۋۋۇپ ئىدىيىلىرى گېرمانىيە مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئىلهام بۇلىقىغا ئايلاندى. گېگىل جالالىدىن رۇمىينى ئۆزىگە تەسىر كۆرسەتكەن بۇيۇك ئۇستاز قاتاردا تىلغا ئالىدۇ. گيوتى هافىزنىڭ غەزەللىرىنى تولۇپ تاشقان رومانتىك قىزغىنلىق بىلەن قەدىرلەيدۇ، ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ نۇرغۇن شېئىرلارنى يازىدۇ (گيوتىنىڭ «西东合集» ناملىق توپلىمىغا قارالسۇن).

شەيخ سەئىدىنىڭ قەشقەرگە كەلگەندە هېيتگاھ مەسچىتىدە نامۇز ئوقۇغانلىقى هەققىدىكى قەيتلەر بار، ئەرەب تەسەۋۋۇپ پەلسەپەسىنىڭ كاتتىلىرىدىن بىرى بولغان غەززالىنىڭ قەشقەر مەدرىسىلىرىگە كېلىپ مۇدەررىسلىك قىلغانلىقى هەققىدە خەلق قىسسىلىرى بار. بۇنىڭدىن سىرتقى دۇنياغا نىسبەتەن روهىيەت ئىشكىلىرىنى داغدام ئېچىۋەتكەن، ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى بايلىقىنى يىمىرىلمەس ئىممۇنت كۈچى بىلەن هەزىم قىلغان بىر خەلقنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. تۇران، هىندىستان، ئىران، يۇنان، ئىراق قاتارلىق ئەللەر بىلەن قۇتۇپلانغان مەزكۇر مەدەنىيەت بەلۋاغلىرىدىن تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگە قېرىنداشلىقنى، ئىلغارلىقنى ۋە بىر ـ بىرىگە بولغان ساپ پەرۋىشكارلىقنى تونۇپ يېتىش تەس ئەمەس.

20 ـ ئەسىر ئەنە شۇنداق جەڭگىۋار ئەنئەنە ئېغىر ۋەيران بولۇپ، مەدەنىيەت جەهەتتىكى چۈشكۈنلۈك ئەۋجىگە چىققان، ئىجابىي روھ يىگىلىگەن، ياتلىشىشنىڭ بوھرانلىرى ئۇزۇلمەي يۇز بېرىپ تۇرغان بىر ئەسىر بولدى. بىز زامانىۋىلىقنىڭ دۇنياۋى رەپتارىدىن خېلى يىراقتا قالدۇق. ئەجدادلىرىمىزنىڭ شاش، غالىب روهى گاڭگىرىغان، توغرا ئەقىدىنى تاپالمىغان هالىتىمىز بىلەن روشەن سىلىشتۇرما بولدى. دېمەك، تارىختا بۇرۇن گۇللەنگەن مىللەتلەردە كۆرۈلگەن هازىرقى ئەنە شۇنداق قاتمال هالەت بىزدە ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە ئەكس ئەتتى.

www.uyghurkitap.com

روهىي سۇلغۇنلۇق ئۇنىڭ بىۋاستە مەسئۇلى بولغان شېئىرد-
يەتتە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. شېئىرىيەت ئىنسان روھىدىن ئىبارەت
بۇ ئوربېتىدىن چىقىپ كەتكەنسېرى يۇمرانلىقىنى، بىغۇبارلىقىنى،
ھالال ۋە خاسلىقىنى يوقاتتى. قېپقالغىنى تولا ئىشلىتىپ جۇلىقى
چىقىپ كەتكەن قاپىيە شەكلى، تۇراقلىشىپ فورمۇلاغا ئوخشاپ
كەتكەن بىرقانچە ئوبرازلاردىن ئىبارەت. شېئىرىيەت ئۆزىنىڭ ئەنە
شۇنداق كېسەلچان ئەپتى بىلەن دىداكتىكا ئېلىپ بارىدى، ساختا
ئوبراز، يالغان چېچەنلىك ۋە تاشقى ېزىەكدارلىقى بىلەن دەۋرنىڭ
ماھىيەتتىن يىراق كۆپۈكلىرىنى كۆيلىدى، چوڭقۇر دېڭىز شېئىرد-
يەتتىن خالىي قېلىۋەردى. شائىرلارنىڭ خىيالىدا پوئېتىك پەرۋاز،
پەلسەپىۋى سېنتىزلاش پۈتۈنلەي غايىب بولدى. شېئىرلار بۈيرۇتما
قىلىپ يېزىلغان بولدى. ئۆزىدىكى سەممىيلىكنى ئۆلتۇرۇپ تاش-
لىغان بۇ شېئىرلار دەۋرنىڭ شائىر دۇنياسىغا بولغان چاكىنا ئارد-
لىشىنى چاندۇرۇپ قويدى. ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى بۇ ھال
ئەلۋەتتە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئەدەبىيات بىلەن تەقدىرداش ھالدا
كېلىپ چىقتى.

جەمئىيەتتە شېئىرىيەت ئۇچۇن جىددىي كېرەك بولمىغان
ئوكسىگېننىڭ بولماسلىقى تىلنىڭ مېيىپلىقىنى كەلتۇرۇپ چىقار-
دى. سۆزلەر ئۆزىنىڭ تۇيغۇغا نامراتلىقى تۇپەيلىدىن لاپسىيىپ
قالدى. بىراق ئىنسان ئۆز تەبىئىتىگە يات رېئاللىقنى ھامان قوبۇل
قىلالمايدۇ، جۇڭگولۇقلار ئاپەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن
كېيىنكى ئازراق روھىي ئازادلىكنى ئاخىر تاپتى. بۇ ئاز ـ تولا
روھىي ئازادلىك تۇنجۇققان، قاغجىرىغان ئىنسانىيلىقنىڭ كۆرد-
شىگە ئىمكانىيەت ياراتتى. ئاز ـ تولا روھىي ئازادلىك غايىسىگە
ئېچىلغان رۇجەكتىن كىشىلەر مەلۇم نىسبەتتە ئۆز تەبىئىتىگە لايىق
غايىۋى رەڭلەرنى كۆرۈپ ئاچىدۇ، ئۆزى ھەققىدە سەممىي ئويلاشقا
ئۇلگۇرىدۇ، شۇنداقلا ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىنكاس ۋە ئىپادىلەشنى
ماھىيەتكە شۇنچە يېقىنلاشتۇرىدۇ. مەشھۇر ئەدەبىي ئوبزورچى شى

ميەن ئەپەندى مۇنداق دېگەنىدى: «شېئىرىيەت سەنئىتىنىڭ سولۇپ يەنە ياشىنىشى، ھالاك بولۇپ يەنەھاياتلىق تېپىشى ھەرقانداق كۇچ رەت قىلالمىغان بىرخل تارىخىي قانۇنىيەت» («گۈڭگا شېئىرلار-دىن تاللانما» ، باھار شامىلى ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1987 ـ يىل شېنيانىڭ) .

ئۇزاق مەزگىللىك قاتماللىقتىن كېيىنكى بىردىنبىر تاللاش ئەلۋەتتە ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھاتتىن ئىبارەت بولىدۇ، بۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدە، جۈملىدىن شېئىرىيەت ساھەسىدە بىر دولقۇننى شەكىللەندۈرىدۇ. بېي داۋ، شۇتېڭ، گۇ چېڭ قاتارلىقلار مانا مۇشۇ دولقۇننى پەيدا قىلغان ئىسىق بوران ئىدى، ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى گويا تۇرمۇشتا يوق نەرسىلەرنى غۇۋا قىلىپ دەپ بېرىدۇ. ئۇ نەرسىلەر سىرتقى تۇرمۇش ھادىسىلىرىگە تەتبىقلىغاندا ئەقىلغا سىغمايدىغاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما ئىنسانىنىڭ روھىي ھادىسىلىرىغا شۇنچە يېقىن ئىدى، ئۇلارنىڭ باتىن (روھى) كۆز بىلەن كۆرگەندە شۇنچە يارقىن، گۈزەل بولۇپلا قالماي، يەنە رېئالىقنىڭ خىلۋەت بىر پارچە زېمىنى بولۇپ چىقىدۇ.

بېي داۋ باشچىلىقىدىكى «گۈڭگا شېئىرلار» بارلىققا كەلگەندە ۋە بۇ ھەقتە قىزغىن بەس ـ مۇنازىرە بولۇۋاتقاندا، ئۇيغۇرلارمۇ ئەخمەتجان ئوسمان باشچىلىقىدىكى شېئىرىيەت ھەرىكىتى باشلاندى. بىر قىسىم ياش شائىرلار بېي داۋ قاتارلىق زامانداش شائىرلارنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلدى. مۇختار مەخسۇت، پەرھات ئىلياس قاتارلىق شائىرلار بېي داۋ، شۇتېڭلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. ئۇلار خەنزۇ شېئىرىي تىل قۇرۇلمىسىدىكى بەزى مىللىي خاسلىقلارنى ئۇيغۇر شېئىرىي تىلىدا سىناق قىلدى. بىراق ئەخمەتجان ئوسمانىنىڭ تەسىر قوبۇل قىلىشىدىكى روھىي زېمىنى ئەرەب تىلىدىن ئىبارەت بولدى. ئۇ سۇرىيەنىڭ دەمەشق ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئالتە يىل ئوقۇش جەريانىدا مېستېتىك تۇيغۇغا باي ئەرەب شېئىرىيىتى بىلەن يېتەرلىك تونۇشتى.

روهىيەتتىكى مۇرەككەپ ھادىسىلەرنىڭ كۆرۈنمەس دەرىجىدىكى نا-
زۇك قۇلۇپلىرىنى تۇمەنمىڭ ھۈنەر بىلەن ئېچىپ تاشلايدىغان مۇزد-
كىدار ئەرەب تىلى ئۇنى مەنە پەلەكلىرىنىڭ يارقىن سەييارىلىرى
ئارىسىغا باشلاپ كىردى. ئىنسانىنى چەكلىك مەبۇدلار ۋە پانىي
نوپۇزلارنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئازاد قىلىپ، ھەقىقەتنىڭ ئۇپۇقىنى
ئىلھامبەخش سۆيگۈ بىلەن ئېچىپ بەرگەن مۇقەددەس «قۇرئان كە-
رىم» ئۇنىڭ شېئىرىيەت ئۇچۇن كېرەك بولىدىغان سەزگۈلىرىنى
كەسكىن ئويغاتقاندا، پانىي ئاسارەتكە مەھكۇم ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تىتە-
لىپ كەتكۈدەك بولاتتى. بۇنى ئۇنىڭ شېئىرىدىن ئىبارەت تەرجىمە-
ھالى ئايان قىلدى. ئۇ، ئىلاھىي دۇنيانىڭ پايانسىزلىقىدا ئۆزىنىڭ
بەندىلىكىنى ھېس قىلاتتى. لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىنىڭ
ئىسيانىدىن مەغرۇرلانغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىبلىسلىقىنى ئاشكارە-
لايتتى. ئۇنىڭ پەلسەپە مەكتىپىدىن قوبۇل قىلغانلىرى ئىبلىستەك
خۇش پۇراق ۋە مەست قىلغۇچ ئىدى، شۇنداقلا ئىبلىستەك گۇناھ-
بەخش ئىدى. ئۇ، مەڭگۈلۈك پالىنىشىنىڭ سەپىرىدە بايقاش ئېلىپ
باراتتى، بايقاشلىرىدىن كېلىپ چىققان سامانى قان تېمىپ تۇرغان
يۇلتۇزلىرى بىلەن مىخلايتتى، بۇ يۇلتۇز سۆز ئىدى، قان ئېرە-
شىش بەدەللىرى ئىدى.

ئەخمەتجان ئوسمانىنىڭ سۇرىيىدە ئەرەب تىلىدا نەشر قىلىنغان
«تويلار سىرى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا سۇرىيە ئوبزورچىسى
نازىم مۇھەننا«باياۋان ئېستېتىكىسى» دېگەن نامنى بەرگەنىدى.
باياۋاندا كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئوبراز ۋە قىياپەتلەر بولماي-
دۇ. بىپايان ئاسمانىنىڭ تېگىدە سىدام قۇم دونياسى ئۇپۇققا سىڭىپ
كېتىدۇ. ئۇ يەردە ۋاقىت گويا توختاپ قېلىش رەۋىشىدە چەكسىز
كېڭەيگەن بولىدۇ. ئۇ يەردە باشلىنىش يوق، ئاخىرلىشىمۇ يوق،
ئۇ يەردە ئاۋازمۇ يوق، سۇكۇنات بۇ ئىقلىمنىڭ ئېقىش يۆنىلىشى.
مانا بۇ تەبىئەتتىكى تەسەۋۋۇپ. شائىر بۇ يەردىن ئۆزى تۇغۇلۇپ
چوڭ بولغان سىرلىق تەكلىماكاننىڭ رەمزىنى كۆرىدۇ. ئۇ، ئەرەب

باياۋاتلىرىدا يۈرۈپمۇ قەلبىنى ئۆزىنىڭ ئانا سەھرالىرىدا دو-
مىلىتىدۇ.

ياش شائىرلار ئالدى بىلەن شېئىرنى ساختا بۇرچكارلىقتىن ئازاد قىلدى. ئۇلار «شېئىرنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋەزىپىسى بار» دېگەن سۆزدىن دادىل گۇمانلىنىپ، شېئىرنى پاك ئادەمىي خاسلىق سۈپىتىدە تونۇدى. شېئىر بىر قاتار قائىدە ـ نىزاملارنىڭ يېغىندىسى ياكى قانداقتۇر بىر ئىجتىمائىي نوپۇزنىڭ بېقىندىسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى سېزىش قۇدرىتى، بۇنداق سېزىش مۇئەييەن مۇھىتنى شەرت قىلغان ھالدا يۈز بېرىدۇ، دەپ تەشەببۇس قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن مۇنازىرە بولدى:

A: شېئىر چۈشىنىلىشى كېرەك، شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەھمىيە-
تى بولىدۇ.

B: شېئىر چۈشىنىلىشى كېرەك ئەمەس، ھېس قىلىنىشى كېرەك. تەلپۈنۈش يۈزدە ـ يۈز چۈشىنىشنىڭ مەھسۇلى ئەمەس.

A: شېئىر بىرخىل ئىدىيە مۇكەممەللىكى.

B: شېئىر بىرخىل كەيپىيات، بىرخىل ئۇزۇك سىزىق.

A: شېئىر مەنتىقىدە.

B: شېئىر مەنتىقىنىڭ سىرتىدا.

A: قاپىيە شېئىرنىڭ ھۆسنى.

B: قاپىيە شېئىردىكى مۇزىكىنىڭ ئەڭ ئاشكارا ئامىلى.

«شېئىر ئاۋاز بىلەن تۇيغۇ ئوتتۇرىسىدىكى تەۋرىنىش» (پول ۋالېـ-
رې).

روشەنكى، ياشلار شېئىرىيىتى مەزمۇن ئاساسىدىن ۋە شە-
كىل قانائەتلىرىدىن قۇتۇلۇپ، شېئىرىيەتنى ياتلىشىشتىن ئىلگىرى-
كى ھەقىقىي ھالەتكە قايتۇرۇش ھەرىكىتىدىن بەلگە بەردى. ئۇلار غەرب مودېرنىزم شېئىرلىرىنىڭ تىل، قۇرۇلما جەھەتتىكى يېڭىچە ئۇسلۇبلىرىنى ئۆگەندى ۋە ئۆزلەشتۇردى. لېكىن ياشلارنىڭ شېئىـ-
رىيىتى يەنىلا «ئوغۇزنامە»، تاش ئابىدىلەر، يۇسۇپ خاس ھاجىپ،

ئەلىشىر ناۋائىي، مەشرەپ، موللا بىلاللارنىڭ ئاساسلىرى ئۇستىگە قۇرۇلغان شېئىرىيەتتۇر. چۈنكى ياشلار ئەجدادلىرى تەرىپىدىن پىشۇرۇلغان شېئىرىي تىلىنىڭ ئىپادىلەش جەھەتتىكى ئىمكانىيەت-لىرىنى زورايتىشقا تىرىشتى. گەرچە ئۇلار غەربتىن ئۆگەنسىمۇ، ئەمما ئانا تىلدىكى ئىرسىيەت ۋە تۇرمۇشتىكى مىللىيەت ئۇلارنى مۇستەقىل خاھىشقا ئۈندىدى. ئۇلار ھېرمان ھىسسىي ئارقىلىق ئەھمەد يەسسەۋىينى، سان جون پېرس ئارقىلىق ئەلىشىر ناۋائىينى قايتا تاپتى. ئۇلار ئەجدادلىرى يارالقان شېئىرىيەتتىن دۇنياغا ئور-تاق بولغان ئاممىلىنىڭ نۇرغۇن ئىكەنلىكىنى بايقاپ غۇرۇرلاندى.

بېي داۋلار تارىخىي ئويلىنىشنى چىقىش نۇقتىسى قىلغان بول-سا، ئۇيغۇر ياش شائىرلىرى مىللىي ئەپسانىلەرنىڭ دۇنياۋى مەنە-سى ھەققىدىكى ئىزدىنىشنى نىشان قىلدى. چۈنكى ئىنسانىنىڭ قابىلىيەت بايلىقىنى ئەڭ كەڭ دائىرىدە قېزىپ چىقىرىشنى مەقسەت قىلغان كېيىنكى سانائەت دەۋرىدە ئۇيغۇرلار ئەنئەنىۋى تېرىمنى ئاساس قىلغان دېھقان مىللىتى سۈپىتىدە ياشاۋاتاتتى. ئۇلار ئۆزلە-رى بىلەن تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇنا-سىۋەتنى پوئېتىك تەپەككۇر ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىدۇ. بۇ خەلق-نىڭ مىجەزىدە، تىلىدا، ئېتىقاد ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىدە قويۇق شائىرا-نە قانىنىڭ ئىسسىق ھىدى ئۆرلەپ تۇرىدۇ. ياشاش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىجتىمائىي دارۋىننىزم ئەڭ رەھىمسىز تۈس ئالغان بۇگۈنكى شارائىتتىمۇ، بۇ خەلق ئۆزىنىڭ تەقدىرىگە بالىلار-چە مەسۇملۇك بىلەن تىكىلىپ قارايدۇ. سانائەتنىڭ تاراق ـ تۇرۇق-لىرى ۋە بۇلغىنىشلىرى قاپلىغان، كۆيگەن نېفىت گازى پۇراپ كەتكەن ھاۋادا بۇ خەلقتىن يەنىلا تۇپراق، ئۆسۈملۈك پۇراپ تۇرە-دۇ. مانا بۇ شېئىر قاغجىراۋاتقان دۇنيادىكى ساپ شېئىر S . T ئىللىئوت سۆرەتلىگەن بايقاۋان بۇگۈنكى دۇنيادا ئاپەت خاراكتېرلىك كېڭەيدى، شېئىرنىڭ ۋەتىنى تارايدى. شېئىر بۇگۈنكى شارائىتتا كىشىلەرنىڭ قېنى ۋە مىجەزىدىكى جەۋھەر ئەمەس، ئەكسىچە ماھا-

رەتكە ئايلاندى. شۇڭلاشقا دۇنيا بۇ خەلقنى سەزمىدى. لاتىن ئامېرىكىسىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ئېغىر تەنھالىق بۇ خەلقنى شېئىرنى، مۇزىكىنى، شارابنى، خۇدانى سۆيۈشكە ئۆگەتتى. بارغانسېرى ئىچ مىجەز بولۇپ كەتكەن بۇ خەلق ئالەمنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئۆز زىددىيىتىنىڭ ئىچكى تاناسىپلىقى ئارقىلىق چۈشىنىدىغان بولىدى. ئۇلار پاكىز قەلبىنىڭ ئەڭ خىلۋەت ئىچىگە چېكىنىۋېرگەچكە، ئۆزىنىڭ پايانىنى ئالەمگە باراۋەر ھېس قىلىدىغان بولدى.

مانا بۇ شائىر مىللەتنىڭ تەقدىر مەنتىقىسى. شېئىرىيەت ھۇجەيرىسىدىن پۈتكەن بۇ ھالال ۋۇجۇد نۇرغۇن نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى ياكى نۇرغۇن نوبېل تىنچلىق مۇكاپاتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

ئۇيغۇر شېئىرىيەت دۇنياسى تېخى ھېچكىم بايقىمىغان يېگانە ئارال، لېكىن بۇ ئارال روبىنزون كىروزوغا ئوچراپ قالغان ھېلىقى ياۋايىلار ئارىلىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ يەردە مىللىي خاسلىقى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان پارلاق مەدەنىيەت ۋە شېئىرىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق سۆلالىسى بار.

قولىڭىزدىكى بۇ توپلام بۇگۈنكى ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ دېڭىزىدىن ئىرغىپ چىققان بىر چاڭگال سەدەپ، ئۇنى بىر پۈتۈن مىللىي شېئىرىيەتنىڭ بالاغىتى سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى تارىختىكى بىر قانچە قېتىملىق بالاغەتنى تەكرارلاشقا بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشنىڭ سەمەرىسى سۈپىتىدە تونۇسىڭىز بولىدۇ.

كىمگىدۇر شېئىرىيەت نىقاب بولسا گەر،
كىم ئۇچۇندۇر دۇكان
بايلىق مەنبەسى.
ئۇنىڭ ئۇچۇن بولسا نىقاب ئەمەس دەرد،
شۇنداق ئاغرار ئىدى نازىم يۇرىكى.

«نازىم يۇرىكى»

مانا بۇ رۇس شائىرى يېۋگېنىي يېۋتوشېنكونىڭ ئۇيغۇر شائىرى مولالا بىلال نازىمغا بەرگەن باھاسى.

شېئىر ئۇيغۇر ئۇچۇن ھاياتلىڭ ئۆزى، ئۇ ئوقۇيدىغان نەرسە ئەمەس، ياشايدىغان نەرسە.

1999 ـ يىل ئىيۇل

ئەدەبىي ساۋاتنىڭ قازىلىق ئورنى قەيەردىن كەلگەن؟

1

ئىنسانلار تۇتىمىزم دەۋرىدە ياكى ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ھەر قانداق نەرسىدە روھنىڭ بولىدىغانلىقىغا لەززەت بىلەن ئىشەنگەندى. زامانلار تالاي ئىلىم دەۋرەشلىرىنى، جۇملىدىن ئەقلىچىلىك، ئۇنۇمچىلىك مۇساپىلىرىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن، دۇنيا ماددىي ھالاۋەتشۇناسلىق، ئەخلاقىي چىركىنلىكلەر تۇپەيلى ئېغىر ۋەيران بولۇۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، شەيئىلەر ئارا پايانسىز ئۇچۇر تورىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى تەجرىبە ئارقىلىق تونۇپ يەتتى، يىراق يەردەكى بىر تۇپ دەرەخ، دېڭىزنىڭ تەكتىدىكى بىر تۇپ گىياھ، يىلانىڭ خىرىسىغا دۇچ كېلىۋاتقان كىچىك قۇش، ئاستا ـ ئاستا چوڭقۇرلاپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئىنچىكە يىلتىز ئەمەلىيەتتە بىزنىڭ ھاياتىمىز، ئەقلىي قوماندانلىق چاڭگىلىدىكى ۋۇجۇدىمىز، بىز ئۇنتۇپ كەتكەن قايسىدۇر بىر ئىقتىدارى بىلەن ئالەم سۆھبىتى ئېلىپ بارىدۇ.

«بولدۇم بىنامەن تۇپراق ئىچىندە،
بىر دانە ئەردىم، مىڭ دانە بولدۇم.»

شائىر مەشرەپ ئۆزىنىڭ مەۋجۇدىيەت نېگىزى بولمىش روھى-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

نى ۋۇجۇددىن تاشقىرى ھەربىر نەرسىدىن كۆرۈپ يېتەلىگەن. بۇ خۇددى يېگانە بىر قۇياش ئۆز خىسلىتىنى ھەربىر كۆل، ھەربىر ياپراق، ھەربىر كۆزدىن ئۇچراتقىنىدەك ئەھۋال. قۇياش روھى ھەربىر لەھزىدە بىر ـ بىرىگە زىنھار ئوخشاشمايدىغان شەكىل بىلەن قېنىمىز ھەربىكتىنىك يېڭىدىن ـ يېڭى كۆزلىرىگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، بۇ روھنى شائىر تىل بىلەن، مۇزىكانت ئۇن بىلەن، رەسسام گۈن (رەڭ) بىلەن ئىزھار قىلىدۇ. تەپەككۇر تارىخىمىز شۇنى ئىسپاتلىدىكى، شائىرلار ئىلھام (ئالەملىك ئۇچۇر) نىڭ قۇدرىتى بىلەن بىر دەقىقە ئىچىدە جاكارلىغان ھەقىقەتنى پەن نەچچە مىڭ يىل ئىچىدە ئىسپاتلايدۇ. بىز مەيلى سىزەيلى ياكى سەزمەيلى، مەيلى ئېتىراپ قىلايلى ياكى قىلمايلى، نازۇك سەزگۈلىرىمىز بەلەن پايانسىز ئالەم سۆھبىتىگە ھەمىشە داخىل بولۇپ تۇرىمىز. بىز تەرجىمە كەتمەيدىغان يەنە بىر بوشلۇق ئىچىدە شەيئىلەر بىلەن ئوخشاش ھاياتنى باشتىن كەچۈرىمىز.

2

بىز ئۇقۇملار قاينىمىغا كىرىپ قېلىپ، جەۋھىرىمىزنىڭ ئاۋازىنى يىتتۈرۈپ قويدۇق. ھەقىقىي بەدىئىي ئەسەرنىڭ داشقىلى ھېسابلىنىدىغان بەدىئىي فورما ۋە قېلىپلار ئاخىر سەنئەتنىڭ ئانا يىلتىزىنى قۇرۇتۇشقا قاراپ يۈزلەندى. ئۇلۇغ ئەدىبلەرنىڭ ئادەت كۈچلىرىگە قارشى بەدىئىي تالانتى قالدۇرغان ئۆلمەس ئەسەرلەر دەۋرلەرسېرى ياشاش جەريانىدا تاشلىغان قاسراقلار ئۇقۇملار سۈپىتىدە سەنئەتنىڭ مەنبەسىنى خىرەلەشتۈردى. بولۇپمۇ خىيالىي، ھېسسىي چايقاشلاردىن قايتا ـ قايتا ئۆتمىگەن قېرى ئۇقۇملار ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزدىكى ئېغىر خۇراپىيلىقنى شەكىللەندۇرىدى. ئەدەبىي ساۋاتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئەدىبلەرنىڭ چۇقان سېلىپ تۇرغان جان ئۆركەشلىرىگە، ئۆزگىرىشچان تەسەۋۋۇر دۇنيا-

سىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىغان.

قېنى، بىز قاراپ باقايلى، بىر ئەدەبىيات ـ سەنئەت مەمۇرىي ئورگىنى، بىر مۇھەررىر بىر پارچە ئەسەرگە نىسبەتەن سەنئەتنىڭ ھاياتىي كۈچىدىن مەھرۇم ھالدا، كۆپ ئارقىدا قالغان ئەدەبىي ساۋات، قېلىپ ۋە قائىدە ـ مىزانلار بويىچە دىئاگنوز قويمىدىمۇ؟ ئوبزورچىلار ۋە تەنقىداتچىلار ئاشۇ ئەدەبىي ساۋاتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بەرگەن دەستەك بىلەن ئەدەبىي ھاياتنىڭ تولغىقىدىكى ئەدەبىلەرنىڭ كاللىسىدا ياڭاق چېقىۋاتامدۇ؟ گويا غەيرىي ئەدەبىلەر ھەققىي ئەدەبىلەرنىڭ خاراكتېر ئارخىپىنى تۇرغۇزۇپ چىقىپ، كىشىلەرگە «بۇنى راست دەپ بىلىڭلار» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەندەك ئەھۋاللار يۈز بەردى. بىر مەزگىللىك جەريان ئىسپاتلىدىكى، ئەدەبىي ساۋات ئۆز دائىرىسىدىن چىقىپ كېتىشتەك ئەخلاقسىزلىقى بىلەن ئەدىبىنىڭ، تەبىئەت، جەمئىيەت، ئالەم ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان ئىچكى مۇناسىۋەت مەنتىقىسىنى ھۆرمەت قىلمىدى.

زادى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتى مۇقەررەرلىكتىن كېلىپ چىققانمۇ ياكى زۆرۈرىيەتتىنمۇ؟ ھايات مۇقەررەرلىكمۇ ياكى زۆرۈرىيەتمۇ؟ بىز تۇغۇلۇشتىن بېرى ئىنقىلابىي مەقسەتلەرگە ئىگىمىدۇق؟ بىز دۇنيادا ھاياتنىڭ ئۆزىدىن باشقا ھېچنېمىسىنى كۆرمىدۇق. ھايات ھەققىدىكى تۇرلۇك قاراشلىرىمىزنى ھايات ھەققىدىكى تەسىراتلارنىڭ يىغىندىسى دېيىشكە ياكى ھاياتنىڭ ئۆزگىچە بىر ۋارىيانتى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ قاراشلار قانچىلىك ئاقىلانە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھاياتتىن ئىبارەت مۇقەررەرلىكنى ئۆزگەرتىپ تاشلىيالمايدۇ. سېپىق ئالما ھىدى نېمە ئۈچۈن شائىر شىللېرنى غىدىقلىيالايدۇ① ئالمىنىڭ پىشىپ يەرگە چۈشۈشى ھاياتلىق بېكىتمىدىكى بىر قېتىملىق ئالمىشىش، شىللېر سېپىغان ئالما ئارقىلىق ئاخىرەت مەنىسىگە ئىگە كۈزنىڭ دراماتىك مەنزىرىسىنى

① شىللېر — گىيوتى بىلەن دوستلىشىپ قالغان گېرمان شائىرى.

كۆرگەندەك بولىدۇ، بۇنىڭدىن كەلگەن ئىلھام شائىرنىڭ ئۆزىگىلا ئاڭلىنىدىغان ھۇۋلاش بىلەن، ئېتىنىك تىلدىكى گۈزەل نەغمىگە ئايلىنىدۇ. ھايات ئەنە شۇنداق ھادىسە، ئۇ توختاۋسىز ۋاقىت سەپىرى بىلەن ئۆزىنىڭ مۇقىم مەنىسىنى تاشلايدۇ. د. ھ. لاۋرېنس «مۇقىم مەنىدىكى ھايات بىزنىڭ بىر خىل خاتا چۈشەنچىمىز» دېگەنىدى. بىراق ئاشۇ خاتا چۈشەنچىگە ئاساسلانغان ئەدەبىي ساۋاتلار (لۇغەتلەشتۈرۈلگەن تەبىر ۋە چۈشەنچىلەر) ھاياتنىڭ ھەقىقىي بازىسىغا قاراپ ئېچىلىۋاتقان ئەدىبلەرگە قارىتا قۇتۇلغىلى بولمايدىغان ئىسكەنجىگە ئايلىنىپ كەتتى، بۇ ئىسكەنجە چېنى جۇڭشۇ ئەپەندى تەسۋىرلىگەن قورغاندەك ئېچىلىدىكىلەرنىڭ چىققۇسى كەلمەيدىغان، تېشىدىكىلەرنىڭ كىرگۈسى كەلمەيدىغان ھالەتتە، ھەقىقەت بىلەن سەپسەتە ئوتتۇرىسىدىكى سوغۇق ئۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئەدەبىي ساۋات بۇگۈنكى كۈندە، ئەدەبىيات قازىلىرىنىڭ كېسىم پېچىقىغا ئايلاندى، شۇنى كەسكىن ئۇقتۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئەدەبىياتتا قازى يوق. ئەدەبىياتتا روھىيەتلىك تاناسىپ بار. كىمكى بۇ تاناسىپنىڭ مۇۋاپىق ئەزاسى بولالمايدىكەن، ئۇ، داۋراڭسىزلا شاللىنىپ قالىدۇ. ئەدەبىياتتا نوپۇز يوق، بېكىتىلگەن ئۆلچەم تېخىمۇ يوق، ئۇ بىر ئەركىن تەۋەككۇلچىلىك مەيدانى، بۇ مەيداندا ھەركىم ئۆزىگە لايىق يول بىلەن ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ھەقلىق، سەن مەيلى نېمىنى قانداق يازىسەن، يازغانلىرىڭ قانداق ژانىر... بۇلارنىڭ ھەممىسى بەربىر. ئىشقىلىپ، سېنىڭ يازغانلىرىڭ كىشىلەرنىڭ روھىغا تەگسۇن، ئىز قالدۇرسۇن، ھەقىقىي ھاياتنى تونۇتسۇن، بىر پارچە ئەسەر ئالدى بىلەن ئاپتورنىڭ، كېيىن كىتابخانىنىڭ تامامەن ئۆزىگە مەنسۇپ ۋەتىنىگە ئايلىنالىسا سەنئەت دېگەن شۇ. سەن ھېچقاچان ئۆز ۋەتىنىڭدە تۇرۇپ يات ئىقلىمنىڭ ئەمىر ـ مەرۇپلىرى بىلەن سىقىلىپ يۈرمەيسەن.

هىندىستان دانىشمەنلىرى: «سەنئەتتىكى يۇكسەكلىكىنى بالـ-
لاردىن ئۆگەن» دېگەنىكەن. تاگور ئەنە شۇنداق قىلدى، ئۇ قېرىپ
كەتكەن چاغلىرىدىمۇ بالىلىقتا خاس ئوماق قەلبىنى يوقاتماپ قويمـ-
دى. قىزىمنىڭ ئۈچ ياش ۋاقىتلىرى بولۇپ، رەسىم سىزىشقا
ئىنتايىن بېرىلىپ كەتكەنىدى. بىر كۈنى ئۇ شەكلى تاشقا ئوخشايدـ-
غان بىر كۆرۈنۈشنى سىزىپ، ئادەمنىڭ كۆز، بۇرۇنلىرىدىن دېـ-
رەك بېرىدىغان دۇگىلەكلەرنى، ئەگرى ـ بۇگرى سىزىقلارنى ئوتـ-
تۇرىغا تەرتىپسىز هالدا قوندۇرۇپ قويۇپتۇ. ئۇ بۇ «ئەسەر» نى
ماڭا كۆرسەتكەندىن كېيىن، «بۇ نېمە، تاشمۇ؟» دەپ سورىدىم،
قىزىم بىردىنلا دومسايدى ـ دە، «مەن ئادەم سىزغان تۇرسام»
دېدى. مەن رەسىمگە قايتىدىن نەزەر سالدىم. بىر قارىسام ئۇ
شەكلى ئۆزگەرگەن ئادەم بېشىدەك كۆرۈندى. بىر قارىسام، بىر
پارچە تاش ئۆمچىيىپ قاراپ تۇرغاندەك كۆرۈندى. ئۇشتۇمتۇت
ئاندروتوماسنىڭ «كائىنات ۋە هاياتلىقنىڭ سىرى» دېگەن ئەسىرـ-
دىكى «تاش ئەپەندى، بىز ئەسلىدە بىر ـ بىرىمىزگە ئوخشاش
ئىدۇق» دېگەن سۆزىنى ئەسلەپ قالدىم. بۇ بىئولوگىيىلىك تەدرـ-
جىي تەرەققىياتنىڭ ئالىي تۈرى بولغان ئىنسانلارنىڭ تەسىرلىك
مۇراجىئىتى ئىدى. قىزىم ئالتە يېرىم ياشقا كىردى. ئۇ ئەمدى
رەسىم سىزمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ئوقۇتقۇچىسى بەرگەن تاپشۇـ-
رۇقتىكى «4+4=? » دېگەن ئەقلىي سوئالغا جاۋاب بېرىش بىلەن
ئاۋارە بولۇشقا باشلىدى. دېمەك، ئۇ بىر ئىجتىمائىي ئادەم بولۇش
ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئەقلىي بىلىملەرنى ئۆگەنمىسە بولمايتتى.
جەمئىيىتىمىز يولغا قويۇۋاتقان مائارىپ، بالىلارنى جەمئىيەتتىكى
نېسىۋىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئېلىپ بارمىسا بولمايتتى.

مەن هېلىقى «ئەسەر» نى ساقلاپ قويدۇم. چۈنكى بۇ رەسىمـ-
دىكى تاش ئادەملەرگە خاس كەيپىيات بىلەن قاراپ تۇراتتى. قىزىم

ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن ئادەم ۋە تاش ئوتتۇرىسىدىكى جىنسلىق پەرقنى ئېلىپ تاشلىۋەتكەنىدى.

مەشھۇر ماتېماتىك ۋە فىزىك نيۇتون ئۆزىنى دېڭىز ساھىلىدا قۇلۇله يىغىپ يۈرگەن بالىلارغا ئوخشاتقانىكەن. ئېينىشتېيىن نىسپىيلىك نەزەريىسىنى يازغاندا، مۇزىكىنىڭ ئىلھامبەخش كۈچىدىن پايدىلانغانىكەن. بۇ ئەھۋاللار داۋاملىق ئەقلىي تەپەككۇر قىلىپ تۇرىدىغان تەبىئىي پەن ئالىملىرى ئۈچۈنمۇ فانتازىيىنىڭ مۇھىملىقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. فانتازىيىنىڭ بىزچە مەنىسى «خىيال»، «تەسەۋۋۇر» دېگەن بولىدۇ. خىيال ۋە ئىلھامنىڭ زۆرۈرلۈكى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، تۇرمۇشتىكى بارلىق تەپەككۇر شەكلى سەنئەتتىن ئىبارەت بولىدۇ.

بىزگە ئەدەبىي ساۋاتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى شۇنچە زۆرۈرمۇ؟ بۇنى بالىلاردىكى تەسەۋۋۇر ئالىمى، شۇنداقلا ئەپسانىلەردىكى خورىماس بېشارەت كۈچى رەت قىلىدۇ.

4

ئىستىلىستىك رەڭدارلىققا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىدىغان خال قويۇش ئەدەبىياتى ياكى گىرىم قىلىش ئەدەبىياتى بىزدىمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بىز كۆپ ھاللاردا بىر پارچە شېئىرنى تىل جەھەتتىكى پاساھەت دەپ قارىدۇق؛ بوغۇم، رىتىم، قاپىيە دەپ چۈشەندۇق. ئەمەلىيەتتە بۇ ئوتتۇرا ئەسىرگە تەۋە كلاسسىزملىق ئەدەبىيات ئۇسلۇبىنىڭ قالدۇقى بولۇپ، تا بۈگۈنگىچە شېئىرىيىتىمىزدىكى پاسسىپ ئىنكاسنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بىر ناخشىچىنىڭ سەھنىدىكى ھەرىكىتى ناخشىدىكى كەيپىياتنىڭ ئېھتىياجىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان دەرىجىدە كۆپ بولۇپ كەتسە، ناخشىچىنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يېتىدۇ. ھەتتا ناخشىچىنىڭ گىرىم ۋە مىمىكىسى چوقۇم ناخشا بىلەن جىپسلاشقان بولۇشى كېرەك. شېئىردىكى

ماھارەتلەرنىڭ دەرىجىسىمۇ مۇئەييەن بىر تەبىئىيلىكنى ساقلاپ قېلىشى كېرەك. بىز بىر ئادەمنىڭ ساغلام ھاياتىي كۇچىنى كىيىۋالغان ھەيۋەتلىك، پوزۇر كىيىملىرىدىن ئەمەس، يەنىلا تېرىسىدىن، بەش ئەزايىنىڭ راۋۇرۇسلۇقىدىن بىلىمىز. شائىردا شېئىرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان تەۋرىنىش راستىنلا بار بولسا، ئۇ مۇۋاپىق تىل بىلەن تەبىئىي ھەشەمەتسىز ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئانىلار ئادەتتە پەرزەنتلىرىنى «ئانام»، «دادام» دەپ ئەركىلىتىدۇ، بۇ يەردىكى ھېسسىيات ناھايىتى تەبىئىي بولغاچقا، ئادەمگە ئىللىق مېھرىبانلىق تۇيغۇسى بېرىدۇ.

ئەدەب ئۆز ئەسىرىنىڭ ئۇتۇقلۇق چىقىشىنى، كىشىلەرنى جەلپ قىلىشىنى، كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىشىنى ئويلىماسلىقى كېرەك، شەيئىلەرنى ئىپادىلەيمەن دەپ زورۇقماسلىقى، ئەكسىچە سەنئەتكە ياتىدىغان ھەر قانداق ساۋاتنى مۇتلەق ئۇنتۇپ كېتىشى كېرەك. ئومۇمەن، ئەدەبنىڭ يېزىقچىلىقى ئۇنىڭ ھاياتقا ماس تەبىئىتىدىكى قىزغىنلىقىنىڭ مۇقەررەرلىكىگە ئايلىنىش لازىم. شۇ چاغدا شەيئىلەر ئادەتتە يوشۇرۇپ كەلگەن سىرلىرىنى تاسادىپىي بىر شەكىلدە ئەدەبكە ئاشكارىلاپ بېرىدۇ.

شائىر دېمەكچى بولغانلىرىنى شەيئىلەرگە دۆڭگەپ ئىزھارلىشى كېرەكمۇ ياكى شەيئىلەر شائىرنىڭ ئۆزىگىلا ئايدىڭ بولغان تىل بىلەن ئىزھار قىلغان مۇزىكىنى ئۆزىگە دۆڭگەپ خاتىرلىشى كېرەكمۇ؟ ناۋادا شائىر ئۆزىنى «ئالەم سۆھبىتى» نىڭ بىر ئەزاسى دەپ چۈشىنىدىكەن، ھادىسىلەر دۇنياسىدىكى بىر ئورتاق تىلنى تېپىشى كېرەك. شۇ چاغدا بىزگە ئەدەبىي ساۋاتنىڭمۇ كېرىكى بولمايدۇ، تەنقىد ۋە ماختاشلارغا قاراپ ئولتۇرۇش تېخىمۇ ھاجەتسىز.

1997 ـ يىل ئىيۇن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ساھىل ۋە سەييياھ

(چاتما ماقالىلەر)

مۇقەددەس قول

مەن ياشىمىغان سۇلالىلەر، مەن ياشىمىغان دەۋرلەر يوق. بارلىق يادنامىلەرنى ۋە ئەسلەرنى يوق قىلىپ، كالېندارلارنى تاشلىۋېتىپ باقاي، ئۇلارنىڭ كەينىدىكى ۋە ئاراچلىرىدىكى بىپايان زامان يەنىلا ماڭا مەنسۇپ. مېنىڭ شەكلىم ئەنە شۇ چەكسىزلىك بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدىغان كىچىككىنە خىلۋەت.

دوستلار، مەن مۇشۇ ھالىتىم بىلەن سىلەرگە قول ئۇزىتىمەن. شۇنداقتىمۇ مېنىڭ خىلۋىتىمنى ئۆزىنىڭ يېگانە دۇنياسىدىكى بىر ماكان دەپ ھېس قىلىدىغانلار كۆپ بولمىسا كېرەك.

راستىنى ئېيتسام سىلەرگە نېمە ئۈچۈن قول ئۇزىتىدىغانلىقىمنى بىلمەيمەن، لېكىن قول ئۇزاتمايمۇ تۇرالمايمەن. ھەرقانداق يېگانىلىق ئۆزىدىن غەيرىي بولغان ئىككىنچى، ئۈچىنچى... دۇنيالاردىن ئۆزىنى تارتىپ، ئاجايىپ يېپيېڭى سەلتەنەتنى سۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئويغاق كىرپىكلىرىگە تالاي دۇنيا ئۆتكۈزۈلگەن بولىدۇ. مېنىڭ يېگانىلىقىم تۇنۇگۈن كافكانىڭ قەلئەسىگە كېتىۋاتقىنىمدىن ھالسىزلىنىپ يىقىلغان بولسا، بۈگۈن ياكى تۇنۇگۈن نامەلۇم بىر پاسىلدا تۇرۇپ ئۆزىنىڭ يېتۈپ كەتكەن تۈگمىسىنى ئىزدەيدۇ. ئەتىسى ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ مەركىزىنى ئىزدەيمەن دەپ بارمىقىنى كېسىۋالامدۇ، بۇنىسى نامەلۇم، ئىشقىلىپ، ھەممىسى يېگانىلىق.

مېنىڭ تۇزقاچام ئاشۇنداق بىرلا يېگانىلىق توپلىمىدىن پۈتكەن بولۇ-
شى ياكى (تالاي) دېگەن سۆز بىلەن سۈپەتلىسە بولمىغان توپلىمى-
دىن پۈتكەن بولۇشى مۇمكىن، بۇنداق ۋاقىتتا، «بىز» بىلەن
«تالاي» نىڭ پەرقى تۇگەپ، ئوخشاش بىر سۆز بولۇپ قالىدۇ.

سىلەر مېنىڭ ئاسمىنىم، دوستلار. ئەگەر مەن كۆزۈمنى
ئېچىپ قارىمىسام، قىمىرلاشقا، سەكرەشكە، پەرۋاز قىلىشقا ئۆ-
گىسەم، مۇشۇنداق بىر ھەرىكەت مۇھىتىغا لايىق ئاسمان تېخى
يارىتىلمىغان بولىدۇ. ئاسمان يۇرىكىمنىڭ قانداقتۇر بىر قەۋىتىدە،
ئۆزىنىڭ قېيىن بۇلۇتلىرىغا چۈمكىلىپ پۇرسەت كۈتىدۇ. سىلەر
بىلىسىلەر، ئاسمانىنى ئادەمنىڭ ئۆزى تۇغىدۇ. ئەما كىشىلەر بىلەن
كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەرنىڭ ئاسمىنى ئوخشىمايدۇ. لېكىن بىز
ھەممىسىنى «ئاسمان» دېگەن بىرلا سۆز بىلەن ئىپادىلەيمىز. دې-
گىنىمۇ بىر تامچە، لېكىن ئۇمۇ تامچىلاردىن پۈتكەن. ئاسمانىنىڭ
كەينىدە ئاسمان، تامچىنىڭ ئىچىدە تامچە. بۇ ئاشۇنداق بىر ئىش.

توغرا، مەن ئاسمانغا موھتاج، ئەمما بۇنى مەڭگۈلۈك موھتاج-
لىق دېگىلى بولمايدۇ. ناۋادا مەن ئىچىمگە قاراپ ئۇچماقچى بولسا-
كەنمەن، ئاسمان ئەلۋەتتە مېنىڭ ۋۇجۇد كەڭلىكمىنىڭ تېررىتورى-
يىسىدە بولىدۇ. دەل مۇشۇنداق ۋاقىتتا، ئۇنىڭ بورانلىرى ۋە
يامغۇر، چاقماقلىرىنى ئۆزۈم ھېس قىلىپ تۇرىمەن. ئۇنىڭ تەڭرە-
سى بىلەن سۆزلىمىگەن بىر تىلدا سۆزلىشىمەن، بىر چىمدىم
ۋاقىتتىنىڭ چىمەنزارىدا شەبنەمگىمۇ، قۇرتقىمۇ ئايلىنىپ قالىمەن،
ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ تويۇنمەن، سىرتىمغا يۆزلىنىمەن، بۇنىڭغا
يېتىش ئۈچۈن قانچە مىڭ يىل كېتىدۇ، بىلمەيمەن. پوستۇمنى
يارىمەن ـ دە، ئۇنىڭدىن كېيىنكى بوشلۇق سىلەر بولىسىلەر،
دوستلار. سىلەر پايانسىز بولغاچقا، مېنىڭ ھەرىكىتىمدىن كېلىپ
چىققان تىل شاۋقۇنلىرىنى سەزمەي قالىسىلەر، ئۆزۈڭلارنى تىڭشاپ
تۇرغان ۋاقىتتا توغرا كەلسە سېزىپمۇ قالىسىلەر. مانا بۇ بىزنىڭ
ئاسمىنىمىز تۇتاشقان جاي. بۇ جاينىڭ ئۆزىمۇ ئاسمان، چۈنكى ئۇ

ئۆزى كۈتۈۋاتقان رولنى تاسادىپىي ئويناپ مەنە قۇياشىغا ئايلاندى. شۇنداق، ئىككى نۇر قوشۇلغان جاي يېنىۋاتقان چىملىق.

قول ئېلىشىش؟...

بىز ئۇنى تۇغۇلۇش (شەكلىگە كىرىش) تىن بۇرۇن ئەڭ مۇكەممەل ئېلىپ بارغان دېسەم ئىشىنەمسىز؟ بىزنىڭ قوللىرىمىز نوقۇل مەنىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ تۇرغاندا سانغا پاتمايتتى. ئۇ چەكسىز بولغاچقا ياكى بىزنىڭ سەزگۈ ئورگىنىمىزدىن زىيادە كۆپ بولغاچقا، سۈنۈشقان قوللىرىمىزنى سەزمىگەنمىز. سېزىلمىگەننى يوق دېيىشكە سىزنىڭمۇ تىلىڭىز كۆيىدۇ. سېزىلمەسلىك شەرت ئەمەس، ئەمما سېزىلمىگەن نەرسە مەنىنىڭ مەركىزى، مەركەزدە نېمە بار، قاراپ بېقىڭلار.

قول — ئۇ قول دەپ ئاتىلىشتىن بۇرۇن زادى نېمە؟

ھېكمەت بىزنىڭ قول دەپ ئاتىغانلىقىمىزدىمۇ ياكى قول دەپ ئاتىلىشتىن بۇرۇنقى نەرسىدىمۇ؟ بۇنى نېمىلا دېسە بولىۋېرىدۇ. بىراق بىز دەۋاتقان قولنى كىشىلەر شېئىر دەپ ئاتىغاندەك قىلىدۇ. دېمەك، شېئىرمۇ قول، بايا بىز قول ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمىدۇق، ئۇنى ئېنىق دېيەلمىگەن ۋاقتىمىزدا شېئىر قول ئەمەس. قول ئۆزىدىن ۋاز كەچكەندە شېئىر قول بولىدۇ. دۇنيادا مەڭگۈ ئۇخلايدىغان خىلۇەت يوق، ئۇ پەقەت يېگانىلىقنى يوقاتماي تۇرلىنىپ تۇرغاندىلا، ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك ئۆمرىنى تاپالايدۇ. شۇنداق، شېئىر (ھەقىقەت) چەكلىك شەكىل ئىچىدە ئاشكارىلىقا ئۆتۈپ قولغا ئايلىنىدۇ. خىلۇەتلەر تۇتىشىدۇ.

قول بەرمەسلىك كىرەكمۇ ياكى بېرىش كېرەكمۇ؟ ناۋادا قول بېرىش — بەرمەسلىكنىڭ مەزمۇنىنى ئۇستىگە ئالالىسا، ئىككىسى بىر گەپ، سوئالمۇ قىممىتىنى يوقىتىدۇ.

مەن قولۇمنى سوزدۇم ئاسمانغا
بولۇپ قالدىم ئاسمانىنىڭ ھەم دىئامېتىرى

ھەربىر نۇقتام ئەۋۋەلۇ ئاخىر
ھەسەن ـ ھۈسەنگە ھامىلىدار بولغان.
ئۆتكىنىم شەھەردۇر ياكى بىر سەھرا
ياكى ئاستا چىرىۋاتقان بىر ياپراق
ھەممىسى بەربىر.
جىسم تۇرالمايمەن.
يېقىلىپ پۈتۈن مەنزىل تامامىلانسا
ئۇزارت يەنە مەنزىلىڭنى، قوپ ئورنىڭدىن.
ئۆرە تۇرۇپلا ھەممىنى بىلىپ قالىسەن.
بولقاڭنى ئۇرغۇڭ كەلسە ئۇر
شۇنداقتىمۇ تىمتاس دۇنيا بۇ
خىلاپ بولسا ئۆزۈڭگە ئۇنى ئۇرۇشۇڭ
ئۆزگە بىر رەۋىشتە تىمتاس دۇنيا بۇ.
كۆزۈڭ نېمىشقىدۇر يېقىپ قويۇلغان
تاپشۇرۇق يوق دېسەڭمۇ ئىشلەت ئۇنى
بولمىسا تۈگەپ كېتەر شەپەرەڭمۇ.
كېلىڭلار، بىر قۇچاقلاي قەدىردانلار
بەربىر يىراقتىنمۇ قۇچاقلايمەن.
نېچۈندۇر تاتلىقمۇ تاۋۇمىز يوق
شۇ پېتى قۇتلاۋەرسۇن ئاچچىق شاراب
تەڭرىنىڭ پەرمانى بار رىتىممىدە
زېرىكسەم قاپىيەسىز يىراقلايمەن.
كەل دۇنيا، مېنىڭ قولۇم ھەر مۇقامدا!

چىقىش ۋە كىرىش

قارتىنىڭ سانى ئىنتايىن چەكلىك، لېكىن ئۇ ھەر قېتىم تەقسىملەنگەندە، تەقسىملىنىش قېتىم سانىنىڭ قانچىلىك كۆپ بو-

لۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىزگە روشەن ئۆزگىچىلىك ھېس قىلدۇرىدۇ، بىز ئۆزىمىزگە تونۇش بولغان ئاشۇ مەھەللىدىن، ئاشۇ خالتا كوچىدىن تالاي قېتىم ئۆتسەكمۇ، بۇنداق تەكرارلىنىشنىڭ ئىچىدىن يېڭى كەيپىيات، يېڭى مەنىلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىمىز، بۇلار، ئەلۋەتتە بىزنىڭ مۇھىتىمىزنىڭ بىر قىسمى. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ھەر بىر بۇلۇڭ ۋە بوشلۇقلار بىر ـ بىرى بىلەن سېھرىي رەۋىشتە كىرىشىپ، ئۆزىگە خاس گۈزەل مەنىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان مۇناسىپ تۈزۈلۈشكە ئىگە بولىدۇ. ھەربىرىتچان روھىمىز بۇ مۇھىتنىڭ رۇخسارىغا نېپىز بىر چۈمبەلنى تارتىپ قويۇپ، ھەمىشە يېڭىچە ئىشتىھا بىلەن سۆيۈپ تۇرىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ روھىمىز ئېھتىياجىغا لايىق بىرەر ئوبيېكت ئىزدەيدىغان تەبىئىي ئالاھىدىلىكى ئىگە بولمىسا، مۇھىتىمىزدىكى بىرەر تۈپ دەرەخنىڭ بىرەر رۇجەكنىڭ ياكى ئاددىي ۋە ئەرزىمەس قانداقتۇر بىرەر كىچىك نەرسىنىڭ سۆيۈملۈك بولۇپ تۇيۇلۇشى ناتايىن ئىدى، بەزىدە ئالەمگە پاتمايدىغان تەكشىلىك ھېسسىياتىمىز، ئەقلىمىز بىلىپ يېتەلمىگەن مەلۇم بىر كىچىك نەرسە ئارقىلىق چىقىش يولى تاپىدۇ، بۇ چاغدىكى ئۇلۇغۋارلىقنى دەڭسەيدىغان نە بىر ئۆلچەم، نە بىر دانا تاپالمايمىز، بۇ ئاللىقاچان خۇدانىڭ قۇدرىتىگە نائىل بولۇپ بولغان بولىدۇ، ئۆزىمىز ئات قويۇشقا ئۇلگۈرەلمەي قالغان بۇنداق كىچىم نېسىپ ھالقىش، بەندىلىك تەبىئىتىمىزگە شەرەپلىك بىر ئۇنتۇشنى سوۋغا قىلىدۇ.

دەريا، قىرغىقىڭنى تونۇيمەن ئېنىق
لېكىن راۋانلىقىڭ ماڭا مۇئەممما
بەلكىم قىرغىقىڭمۇ كەتكەندۇ ئۆزاپ
مېنى خىياللاردا قالدۇرۇپ تەنھا
«ئىككى رەت ئۆتۈشكە بولمايدۇ نېسىپ»
دەپتىكەن كۆپ بۇرۇن ياشىغان دانا

قىرغاقتا ئۆزۈمنىڭ يۇتكىنىمۇ راست
يوقاتقان چاغلىرىم بولغۇسى رەنا.

قارتا ئويناش شېئىرىيەت دەستۇرىنىڭ بىر تىمسالى، نېمىشقىدۇر لۇغەت سوستاۋىمىزدىكى چەكلىك سۆزلەر بىزنى قاراڭغۇ ۋە سىرلىق ئورمانغا باشلاپ بېرىپ، ئىلاھ، پەرىشتە، ئالۋاستىلار ھەققىدە، قېرى توغراقنىڭ خىسلەتلىك يىلتىزى ھەققىدە، يىلاننىڭ شامال غارىدىكى غەلىتە ئۇسسۇلى ھەققىدە قىزىقارلىق ئويۇنغا داخىل قىلىدۇ. ھەر بىر سۆز بىر سىرلىق قەسىر، بۇ قەسىردە بۇرۇن ئۆتكەن دوقمۇشلارنى ئىككىنچى قېتىم زادىلا ئۇچرىتالمايمىز ھەمدە ئۆزىمىزدىن باشقا كىشىلەرنىمۇ كۆرەلمەيمىز. سۆزلەر ئېزىتقۇ، بىز ئازغۇن، نە ماكانىمىز (ئورنىمىز) نىڭ، نە زامانىمىز (ۋاقتىمىز) نىڭ تايىنى يوق، سۆزلەرگە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىمىزدىن گەپ ئاچالمايمىز، پۈتۈنلەي تىلسىزغا، گويا سۆزلەرنىڭ تىلىغا ئايلىنىپ قالىمىز، سەبىيلىككە قايتىمىز، مەڭگۈلۈك ئەسلىمە بىزنى قوينىغا ئالىدۇ. ئازاب، خۇشاللىق، قاباھەت بولمىغان بوشلۇققا شۇنداقلا كىرىپ كېتىمىز، ھېس قىلىمىزكى، مۇشۇنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىك بولۇپ قالىدۇ.

بۇددىستلار بۇيۇك دەريادا بىر تال قۇم، قۇمنىڭ ئۆزى بۇيۇك دەريا دېيىشىدۇ. تىلمۇ بىر دەريا، ھەر بىر سۆز گويا ئاشۇ بىر تال قۇم، ۋەھالەنكى، بىز ئۇنىڭ دەرياسىدا ئالمىدەك لەيلەپ، مەڭگۈلۈككە قاراپ ئاقمىز.

شەئىلەر بىزنىڭ لىباسىمىز، بىز ئۇنى كىيگەن ھامان سۆز دەپ ئاتىلىدۇ، مۆجىزىمىز كىيىشتىن ئىبارەت قىسقىغىنە جەريانداا.

روھىمىز قەۋەتلىرىدىكى ھەر بىر ئىستەك توختىماي پۈرسەت كۈتىدۇ، ئۆزىنى رويابقا چىقىرىشنىڭ كويىدا بولىدۇ. ئۇ ئۆزىگە لايىق كېلىدىغان چەكلىك بىر شەكىلنى بايقاشتىن بۇرۇن قاراڭغۇ

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

هالەتتە تۇرىدۇ، بىزمۇ ئۇنى بىلەلمەيمىز، شەكىل بايقالغان هامان تىترەشكە باشلايمىز، چەكسىزلىكنىڭ شەكىل ئىچىدىكى بۇيۇك تەۋەللۇتى ئەنە شۇنداق باشلىنىدۇ. دۇنيادىكى بارلىق شەكىللەر گويا بىزنىڭ لۇغىتىمىزگە ئايلىنىدۇ، ئىستەكلىرىمىز ئەقلىمىز-دىن بۇيرۇق كۈتمەيلا، ئۆزىنىڭ سۆزلىرىنى تاللاپ، ئىپادىلىنىش-نىڭ بۇرمىسىمان كۆزنەكلىرىنى قۇرۇپ چىقىدۇ.

نازاكەتلىك شېئىر ئىلاهى
كۆرسەت هىممەت، بەرگىن پاناهلىق
تۇغسۇن مېنى شەكلى ئۇيۇقى
دەرگاهىمغا يېنىپلا قايتاي.
تەقدىرىمگە چۈشكىچە يارلىق
بەس، هەمىسى بىرلا رەت يانماق
قايتىش بىلەن ئۇ مەڭگۈ پارلاق.
ماڭا قەدەھ كېرەك قۇيۇلۇش ئۈچۈن
ئىشتىها ئاندىن كېرەك كۆرۈنۈش ئۈچۈن.

گۈل سايىسى

يالغۇز بۇ تەرەپتىلا ئەمەسمەن، ئۇ تەرەپتىمۇ بارمەن، شۇڭا شەكلىمنى يارىتىپ بولۇپلا چىقىپ كېتىمەن. مەن نوقۇل ئۆزۈمدىلا ئەمەس، چىقىپ كېتىشىنىڭ چەكسىز داۋامىدا، چەكسىزلىكنىڭ تويۇنغان قارارىدا.

پىكاسونىڭ ئالمىسى زادىلا پۈتۈن ئەمەس، ئۇ ئۆزىنىڭ ئالمىسىدىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن نۇرغۇن يوچۇقلارنى قويۇپ قويغان، ئۇ بۇرۇنقىدەكلا دېڭىزنىڭ بويىدا.

هەرقانداق نەرسىگە ئۇنىڭ ئۆز شەكلىنى بەرمە، سۈيۇق بولىسۇن دېسەڭ ئۇ هەمىگە سىغىدۇ. سىغدۇرۇش هەۋىسى نەدىن

كەلدى؟ ئۇ خۇددى گۈل ھىدىغا ئوخشاش كۆرۈنمەس بارلىق.
قەلبىمدە گۈل، سۈغا ئۇنىڭ سايىسىنىلا چۈشۈرەلىدىم، ئۇ-نىڭ پۈرىقى مەندە ھەم سەندە، پۈراقلا كۆچكەن يامراشلىرىم.

ھەربىكەتنىڭ ئۇ تەرىپىدە

ھۆپىگەرلەر ئاۋازى، تاشلاندۇق ئۇۋا، جايناماز، سىمتاناپ تۈزۈرۈكى، ۋاز كېچىش، دىئابىت كېسىلىگە گىرىپتار بولغان گۇ-مان، لامپۇچكىنىڭ ئىچىگە قاچىلانغان بال ھەرە، ۋارقىراپ تۇرۇپ يىراقلا كېتىش... مانا بۇلار ھەربىكەتنىڭ بۇ تەرىپى.
بىز ھەربىكەتنىڭ ئۇ تەرىپىگە كېتىپ باربمىز، سانىمىز ئېزىپ كەتمەكتە.
ئەتراپىمىزدىكى بارلىق نەرسە تۈرلۈك شاخلارغا قونۇۋالغان، ئۇلار توۋلايدۇ، ئوتلارنىڭ توۋلىشى يېشىل، ئەمما، زېمىن بولسا سېتىلىۋاتقان ئاپلىسىنەك ئىچىدە توۋلايدۇ، بىز ئۇنىڭ ئۇرۇقلا-رىنى داخىل بولغاندا كۆرۈپ قالىمىز. بارلىق چۈقانلارنى قوشسا نۆلگە تەڭ. «0» بىر قارىسا توۋلاۋاتقان ئادەمنىڭ يوغان ئېچىلغان ئاغزىغا ئوخشايدۇ، لېكىن ئۇ كۈچلەرنىڭ ئۇلۇغۋار بىرلىكى، داۋ-راڭ بولمىغان مەغرۇر سەلتەنەت.
شېئىر ھەربىكەت، شېئىر ساداۋ، لېكىن ھەربىكەتنىڭ بىرلا خىلى ئەمەس، سادانىڭ بىرلا تەلەپپۈزى ئەمەس. ئۇنىڭ بۇ تەرىپىدە پانىي دۇنيانىڭ سايىسى، ئۇ تەرىپىدە نۆل بىلەن ئىپادىلەنگەن جىمجىتلىقنىڭ سايىسى. بىر بېلىق دەل مۇشۇ سايىدىن ئاسمانغا ئوخچۇدى.

1993 ـ يىل ئىيۇل

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئوتتۇز بەش يېشىم ۋە شېئىر

1

شېئىر ئەڭ پىنھان، ئەڭ ئىچكى تەرجىمىھالدۇر. بىراق بۇنى ئوڭۇشلۇق يېزىپ چىقىش ئۈچۈن پەۋقۇلئاددە تىل كېرەك. قۇلـ قىمىزغا ھەرخىل ئاۋازلار كىرىپ تۇرىدۇ: دېرىزە پەردىسىنىڭ شۇنىرلىشى، قار سۈيىنىڭ تامچىلىشى، ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسـ ىنىڭ چىرقىراشلىرى، ئۇخلاۋاتقان بالىنىڭ يەڭگىل تىنىق ئاۋازلـ رى، دەرستىن چۈشۈش قوڭغۇرىقى، زەھەرلىك يىلاننىڭ كىشىلـ داشلىرى... بىزنىڭ تېنىمىز سېزىپ تۇرىدۇ. يېڭى كۆزى يورۇـ غان ئانىلاردىن كېلىدىغان سۈت ۋە تەرنىڭ پۇرىقى، چىرىگەن ياپـ راقلارنىڭ قاڭسىق ھىدى، شاتۇت شەربىتىنىڭ تەمى، مۇزدەك تاش ئورۇندۇق... ئەنە شۇلارنىڭ ھەممىسى دۇنيا تىلى، خۇددى يىراق دېڭىز ۋە دەريالاردىكى سۇلار. ئېگىز ئاسماندا ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلاردىكى يامغۇرلار ئاخىر بېرىپ قۇدۇق سۈيىگە ئايلانغاندەك، بىز تەبىئەتتىن، جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىدىغان سېزىملەر يۈرىكـ مىزدىكى قۇدۇققا جەملىنىدۇ. قۇدۇقتىكى تۇيغۇلار سۈيىدە دۇنيا بىر ئاي بولۇپ ئەكس ئېتىدۇ. ناگىھان سەن بۇ چاغدا ئاشۇ ئاينى سۇزۇپ چىقماقچى بولسەن، بىراق، پارە ـ پارە بولۇپ كېتىدۇ. شائىرلاردىكى پاجىئە ئەنە شۇ يەردە.

ئىلھام بىلەن تىلىنىڭ مۇساپىسى تولىمۇ يىراق، بۇ مۇساپىنى نۇر تېزلىكىدە باسقاندىمۇ كۆپ ۋاقىت كېتىدۇ. قاراڭ، دەل مۇشۇ مۇساپىدە، نۇرغۇن شائىرلارنىڭ مەنىۋى جەسەتلىرى ياتىدۇ. ئا-

خىرقى پەللىگە بېرىش تەلەيلىك شائىرلارغا مەنسۇپ.

تۇيغۇ ۋە ئەركىنلىككە باي سەھرالار شائىرلارنىڭ بۆشۈكى — كۆپكۆك ئاسمان سېنىڭ، يۇلتۇزلار سېنىڭ، سېخىي قوغۇنلۇقلار، قاينامالار، چېتىلىق تاملاردىكى شورىلار سېنىڭ، ھەممە، ھەممىسى سېنىڭ، شائىر ھاياتىنىڭ پەيزىنى ئەنە شۇ يەردە سۇرنسەن. شەھەر شائىرلارنىڭ تاۋۇتى، شەھەر مەدەنىيەتلىك تاش دەۋرنىڭ شاھىتى. بۇ يەردە رەستىلەرمۇ تاش، بىنالارمۇ تاش، ئادەملەرمۇ تاش، يۇرەكلەرمۇ تاش. . .

شائىرلار ھېسسىياتىمۇ تاشقا ئايلانغان غەلىتە بىر تاش دەۋرىگە دۇچ كەلدى. چىن — سەممىي ھېسسىياتلار تاشلاردىكى ئېغىر سۇكۇناتقا ئايلاندى. شائىردىكى خىيالىنىڭ دەھشىتىگە پەقەت تاشلارلا چىدايدۇ. ئېھ، تاشلارغا دەپنە قىلىنغان ناۋائىي-روھى!

ئادەملەر ئەمدى شۇ قەدەر بىچارە، ئۇلار ئاتومنىڭ قۇدرىتىگە ئېرىشتىيۇ، ھاياجانلىنىشتىن مەھرۇم بولدى. مۇھەببەتنىڭ لەززىتى ھاياسىز تەنگە قاراشلىق بولۇپ قالدى. قاتتىق كۇلۇش ۋە قاتتىق ھاياجانلىنىش ئۇچۇن روھلاندۇرۇش دورىسى بولمىسا بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

ئەگەر ئۆلگەن ئاتا — ئانا ئۇچۇن يىغلاش پەرز بولۇپ قالسا، كۆز يېشىغا نامرات تاش دەۋرى پۇقرالىرى يىغلىتىش دورىسىنى ئىشلىتىشنى ئومۇملاشتۇرۇش مۇمكىن.

شېئىر پەرىشتە. بىراق ئۇ بۇگۇن كىشىلەر ئارىسىدا ئۇچۇۋاتقان ھالەتتە ئەمەس، بەلكى كۆزلىرىنى قۇم بېسىۋاتقان بۇلاق ھالىتىدە ياشىماقتا.

2

3 — ئاينىڭ 11 — كۇنى 35 ياشقا كىردىم. بۇ كۇنى مەن دەخلىسىز بىر ئارامىلىق ئىزدەش ئۇچۇن تىرىشتىم. ئالدىراشلىق،

www.uyghurkitap.com

تەشۋىش، شاۋقۇن ـ سۇرەن بىلەن تولغان شەھەر ھاياتى مېنى جىمجىتلىققا قەۋەتلا سېزىك قىلىۋەتكەنىدى.

مەن ھازىرغا قەدەر تۇغۇلغان كۇنۇمنى ئالاھىدە خاتىرە شەكلىدە ئۆتكۇزۇپ باقمىدىم. مەن بۇنىڭ نېمە زۆرۇرىيىتى بارلىقىنى چۈشىنەلمەيتتىم. چۈنكى تۇغۇلۇش مېنىڭ ئىختىيارىمدا ئەمەس ئىدى. كېيىن ئەقلىمنى تېپىپ ئويلىسام، مەن تۇغۇلۇپتىمەن، بۇنىڭ نېمە ئۇچۇنلۇكى بىر سىر. ئەگەر مەن ئۆزۈم تۇغۇلۇۋالغان بولسام، بەلكىم ئۇنى خاتىرلەش مۇمكىن بولار ئىدى. بىراق مېنىڭ تۇغۇلۇشۇم كاتتا بىر ئىرادىگە ھەمكارلاشقان تۇرلۇك ئامىللارنىڭ تەبىئىتى تەرىپىدىن بولغانىدى. دېمەك، مۇشۇ سىر ئۇستىدە ھەيرانۇ ھەس بولۇشنىڭ ئۆزىلا ئەڭ ياخشى خاتىرلەش ئىدى. شۇنداق قىلىپ، تۇغۇلغان كۇنۇمنى دوستلارغىمۇ ئېيتىپ يۈرمىدىم، بۇنى پەقەت ئايالىملا بىلەتتى. مەن بۇ قېتىم تۇغۇلغان كۇنۇمنى ئۆزگىچە بىر خاتىرلەشنى ئويلىدىم ۋە شۇنداق قىلدىم: ئايالىم مەن ياخشى كۆرىدىغان تاماقنى ئەتتى، مەن تاماقنى يەپ بولۇپ، بىر ئاز ۋاقىتنى ئۆتكۇزدۇم، ئاندىن تەرەت ئالدىم ـ دە، ياتاق ئۆيۈمگە كىرىپ ئىشىكنى ئەتتىم.

ھەيھات! تولىمۇ ئاز نېسىپ بولغان جىمجىتلىقنى ئاخىر تاپتىم. بىراق بۇ جىمجىتلىق كەڭ تەبىئەتنىڭ قوينىدىكى جىمجىتلىق بولماستىن، تۆت تام ئىچىگە قاچىلانغان مەشئۇم جىمجىتلىق ئىدى. شۇنداقتىمۇ بۇنى ئاران تاپقانىدىم. تېلېفوننى جىرىڭلىمىسۇن دەپ سىمىنى ئۈزۈۋەتتىم. مانا بۇ، ئۆز ـ ئۆزۈمگە تولۇق مەنسۇپ بولغان قىممەتلىك دەقىقىلەر ئىدى.

ئەڭ بولمىغاندا، ۋاقىتنىڭ خوجايىنى بول ـــ جىمجىتلىق ماڭا شۇنچىلاشقا باشلىدى.

روھ باتىن (ئىچكى) دېگىز، ئۇنىڭ قىرغىقى يوق، تېگى بار، ئۇ تېنىمىزنىڭ چوڭقۇر يېرىدە، بىز ئۇنى بىلىشكە قادىر ئەمەس. ئاڭلا!

بۇ هېراكىلىتنىڭ ئاۋازى ئىدى.
ئاڭلا!!!
ئاڭلا!!!...ئاڭلا!!!

هېراكىلىت يېقىنلاشتى. مەن ئۇنى ئېنىق كۆرۈشكە باشلىدىم، ئۇ شار شەكلىدىكى يالقۇننى ئوچۇمىغا ئېلىۋالغانىدى. ۋاقىت ئېرىپ تامچىلىماقتا ئىدى، ئاستىم بىپايان دېڭىزغا ئايلانىدى.

«قاراڭغۇ سۇ يۈزىدە روھلار پەرۋازى» دېدى كىمدۇر بىرسى.

مەن دۇنيا دېگەن كىتابنى تەتۈر ۋاراقلىدىم. 1 ـ بەتنى ئۆرۈپ تىتۈلغا كەلگەندە تۇرۇپ قالدىم. چۈنكى، تىتۈلنى ئۆرۈسەملا ئۆزۈمۇ تۇگەيتتىم. كىتابنىڭ مۇقاۋىسى بۇيرۇق پېئىلىدىن پۈتكەن بولۇپ، مەن ئۇ يەردە ئېرىپ كېتەتتىم. ئۇ يەردە تەنمۇ، روھمۇ، مۇزىكا ۋە شېئىرمۇ ئېرىپ تۇگەيتتى. شېئىر ئەنە شۇ يەردىن تۇغۇلۇشى كېرەك ئىدى.

مەن شېئىر يازماقچى بولدۇم. بىراق شېئىرنىڭ قائىدە ـ يوسۇن بىلەن تولغان دۇنياسىغا ساق ـ سالامەت تۇغۇلمىقى تەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن شېئىردىن يىراقلاۋاتقان دەۋرنىڭ پۇقراسىغا ئايلىنىپ كېتىۋاتاتتىم.

«ئاڭلا» يىغان ھۇجەيرىلىرىم قۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. قانچە ئاۋارە بولسامۇ يازالمىدىم. ئىچىم تىتىلدىدى.

ئۆزۈمنى مۇردىدەك ھېس قىلدىم.

قېنى، سىرلىق جاھان بىلەن تىل ئورتاقلىقىم؟ تۇغۇلغان كۈنۈمگە ئاتاپ شېئىر يازماقچى بولدۇم. بىراق شېئىر كەلمىدى. مەجبۇرلاش شېئىرىيەتكە قارىتا فاشىزمدۇر. چۈشەندىمكى، دەل مۇشۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە شېئىرىيەت مېنى سوتقا تارتىۋاتقانىدى. ئاڭلايدىغان قۇلاقلىرىڭ قېنى؟

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

3

«ئەتىر گۈللەر پارتلايدۇ ئاستا. . . »

گۈللەرنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن كەتكەن ۋاقىت دەقىقە ھالىتىگە كەلتۈرۈلدى، گۈللەرنىڭ ئېچىلىشىدىكى سۈكۈنات «پارتلاش» تىن ئىبارەت شىددەتلىك ئاۋازغا ئۆرۈلدى. گۈل پورەكلىرىنىڭ ئاستا ـ ئاستا كېڭىيىپ ئېچىلىشىدىكى سادانى ئاڭلاۋاتقان قۇلاق پەقەت شائىر بىلەن مۇزىكانتقا نېسىپ بولىدۇ ـــ دائىم ئەمەس، گاھ ـ گاھ.

ئۇنداق قۇلاق تەبىئەت بىلەن بولغان نازۇك دىلكەشلىكتىن كېلىدۇ.

شېئىر ئوقۇشمۇ شېئىر يېزىشقا ئوخشاش ئىش، ئۇنىڭدا ئاپتور ئۆتكەن كېچىكتىن سەنمۇ ئۆتىسەن، ئىككى ئادەم ئۆتكەن كېچىكنىڭ قىرغاقلىرى ئۆزگەرمىگەن بولىدۇ، بىراق ئېقىن ئوخشىمايدۇ. ئاپتور بىر ئېقىن، سەن بولساڭ ئايرىم بىر ئېقىن. قاش بىر، قىرغاق بىر.

شۇنداق قىلىپ، تۇغۇلغان كۈنۈمنىڭ ئاخشىمىنى شېئىر ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزدۇم. ئۆزبېكىستان شائىرى مۇھەممەت سالىھ-نىڭ مۇنۇ مىسرالىرى شۇ تاپتىكى تۇيغۇمغا تازا ماس كېلەتتى:

كۆز يېشىڭغا پاتۇرۇپ قەلەم،
قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ بوزلىماق،
ئاق قەغەزنىڭ يۈزىگە قاراپ،
پەقەت ھەقىقەتنى سۆزلىمەك.

4

بىر پارچە ھېكايە قانداق باشلىنىدۇ؟

تۇنجى جۈملىدىنمۇ؟ تۇنجى ئابزاستىنمۇ؟ ئۇنداقتا، ئۇلار قاندا-

داق پەيدا بولغان؟ ھەرقانداق باشلىنىشنىڭ يەنە باشلىنىشى بولىدۇ. تۇغۇلۇشنىڭمۇ تۇغۇلۇشى بولىدۇ، مەن بىر تامچە سۇ، بىر قېتىملىق ھەۋەس، مۇئەممالىق ئايەت، نازۇك بىر نەپەس...

مېنىڭ تۇغۇلۇشۇمنىڭ چەكسىز دەۋر قىلىپ تۇرىدىغان بوغۇملىرى ۋاقىتلارسېرى سوزۇلماقتا.

5

بەزىلەر تۇغۇلغان كۈننى خاتىرىلەش ھاياتنى قەدىرلەشتىن دېرەك بېرىدۇ، دېيىشىدۇ.

مەن دەيمەن: ھاياتنى قەدىرلەش پەقەتلا شۇمۇ!

ھايات بىر يېقىلغۇ، سەن ئۇنىڭ يورۇقىدا دۇنيانى كۆرىسەن، روھىڭنى يۇيىسەن.

1999 ـ يىل 11 ـ مارت

www.uyghurkitap.com

مەسئۇل مۇھەررىرى : ھاجى قۇتلۇق قادىر

ئابدۇقادىر جالالىدىن ماقالىلىرى

ئاپتورى : ئابدۇقادىر جالالىدىن

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 №)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى : 850×1168 مىللىمېتىر 32/1

باسما تاۋېقى : 875 . 16 قىستۇرما ۋاراقى : 2

2000 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

2000 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى : 5,000 — 1

ISBN7—228—05869—0/I • 2147

باھاسى : 22.00 يۈەن